

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

53.

JÓKAI MÓR

GRÓF BENYOVSZKY MÓRIC
ÉLETRAJZA,
SAJÁT EMLÉKIRATAI
ÉS ÚTLEÍRÁSAI

(1888—1891)

II. KÖTET

GRÓF BENYOVSZKY MÓRIC SAJÁT EMLÉKIRATAI
ÉS ÚTLEÍRÁSAI

FORDÍTÁS

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST, 1967

Sajtó alá rendezte
RADÓ GYÖRGY

Lektorálta
TARDY LAJOS

Magy. i. T. 3.
88, 918/II.

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1967

Printed in Hungary

AZ ANGOL KIADÓ ELŐSZÁVA

Fölösleges lenne e mű* kiadásakor az olvasót az érdekes tartalomra figyelmeztetni. Eléggé meg van állapítva, hogy szerző hatalmas tehetségekkel megáldott férfi, aki mintegy teremtvé lett merész kalandok végrehajtására, s aki hozzá még zivatáros harcok iskolájában is nevelődött, amelyben szellemének rettenthetlensége, s azon uralom, melyet másokra gyakorolni tudott, kemény tapasztalatok közt fejlett ki. Az olvasó dolga, hogy a mondottak következményeit levonja; feladatom csupán oly tények elbeszélése, amelyek alkalmasak arra, hogy a mű valódiságát s a hitelt, melyet a mű érdemel, igazolják.

Az 1784-ik év végén az Európa-szerte jólismert M. J. Hyacinth de Magellan** egy nyomatott francia jelentést mutatott nekem, amelyben indítványozzák, hogy *Benyovszky* utazásait, műveit aláírások útján három kötetben adják ki; de a terv elcjtődött. A gróf nem volt Angliában, hanem egy magánexpedíció Madagaszkar felé, amihez Magellan úr neki szép összeget előlegezett. De ez expedíciónak nem volt szerencsés kimenetele. Magellan úr elhatározta tehát, hogy a kéziratot kiadja, mire nézve a jelenlegi tulajdonosokkal oly egyességre lépett, hogy kötelezi magát a gróf élményeit, a jelen tudósítások befejezésétől haláláig, közzé tenni. De egy nem várt körülmény képtelenné tette szava beváltására. 1788 karácsonya után egy súlyos baj ágyának dönté, amely emlékezőtehetségét annyira megtámadta, hogy az irodalmi munkálkodást abba kellett hagynia, s ez állapota azóta folyton tartott. E baleset fölött nem kell bővebben kiterjeszkednem, s csak azt említem meg, hogy ez fosztott meg a várt értesítésektől, s kényszerített arra, hogy a részletesebb körülményeket leveleiből állítsam egybe.

A történetnek e rövid előadása világosítson föl arról is, hogy mely úton jutott az eredeti irat kezeim közé. Hogy a legkisebb azon gyanú alól is tisztázzam magamat, mintha a közönség elé nemcsak mint kiadó, hanem más valami gyanánt is lépnék, tanácsoltam a tulajdonosoknak,

* Az angol 1790. évi kiadás.

** *Benyovszky* testvéréhez intézett egy levelét közölni fogjuk.

hogy az eredeti iratot és rajzokat a brit múzeumnak küldjék át, melynek irattára hasonló esetekben a közönség rendelkezésére áll. Elfogadták indítványomat, és az eredeti francia irat itt van letéve.

Ez tartalmazza mindazt, ami a következő kötetekben közöltetik, kivéve a 8., 9., 10., 11., 15. és 27. számú ábrákat, melyek a rézmetsző Mr. Heath házának lejegyzései megsemmisültek. Ezekből ugyan maradtak meg próbalevonatok, de a 3., 4., 12., 23., 24. és 25. számú ábráknak mind a kimetszett táblái, mind az eredeti rajzai odavesztek.

Én megtartottam az eredeti mű felosztását és elbeszélő alakját, a fejezeteknek címeiket adva.

Egy mű hitelessége két módon vizsgálható meg: már amint a belső tartalomtól kivehető, vagy a mellékbizonyítékok által. Az elsőből, mely nem egyéb, mint a tények egybehangzása, egy író igazságszeretete mindig megítélhető. Ha ezek hiányzanak, akkor kétségtelen, hogy vagy a szerző maga lett megcsalva, vagy ő akarta az olvasókat elámítani; de ha megvan is a tények összejárása, az még korántsem oly erős bizonyítéka az igazságnak, mint amily bizonyítéka a mű valótlanságának, ha hiányzik. De mégis csak az egybehangzó tények adják meg az elbeszélés valószínűségét, s csupán ezekhez alkalmazkodhatunk, midőn az író oly tényeket említ, melyek mások előtt ismeretlenek. A szóban levő tudósítások e tekintetben nem szűkölködtek, s nincs bennük semmi lehetetlenség vagy ellenmondás. Míg tehát Benyovszky adatai önmagára vonatkoznak, nyilatkozatait hiteleseknek kell tartanunk; de ezek legtöbbje mellékbizonyítékok által is támogatható. A lengyelországi zavargásokban való részvéte még friss eseményekre vonatkozik; a legtöbb általa említett személy magas állású, s részben ma is él. Sőt ami szárazföldi utazásait illeti az ázsiai orosz birtokokon át, és az óvilág északkeleti vidékein lefolyt körülményeire vonatkozólag sem vagyunk már homályban. De ha továbbá a partok és szigetek helyzetét vizsgáljuk az Ázsia és Amerika közti Északi-tengeren, nem tagadható, nagy nehézségekbe ütközünk, amelyek azon megbízhatatlanságból származnak, amelyet az orosz tudósításokban és észleletekben találunk, melyeket megbízhatatlan emberek tettek oly vidékeken, amelyek csaknem mindig ködbe burkolvák. De e tekintetben mégis azon előnyben vagyunk, hogy oly tengerészek adatait használhatjuk fel, minők Cook, Clerke, Gore és King, akiknek fáradozásaik uralkodónk bőkezűségének és tudományos buzgalmánának becsületére váltak. Tehát a gróf élményeinek egyedüli része, amely nem volt más bizonyítékokkal összehasonlítható, a Japánba, Liquejo és Formosa szigetére tett útja volna, és azon felfedezések lennének, melyeket egy útjában az óceán nem látogatott részén eszközölt. De ezekre vonatkozólag nem is kerestem más bizonyítékokat, minthogy egy rangba helyezhetők más fölfedezésekkel, azaz a fölfedező

hitelességére számítunk mindaddig, míg újabb kutatások azokat meg nem erősítik vagy meg nem döntik.

De mielőtt a gróf naplójának hitelességével foglalkoznám, ismertetek egy-két helyet Cook kapitány harmadik útja leírásából, amelyek megérősíteni látszanak a gróf elbeszéléseit.

Míg Cook kapitány Unalashkán volt, megismerkedett Erazim Gregoriov Sin Izmajlovval (aki a gróf följegyzésében aljas szerepet visz), s miután egymásnak több szívességet tettek, értesüléseiket kicse-relték. Cook felsorolva ezeket, mondja (II. kötet, 496–499. lap*): „de mindennél jobban fölkelté figyelmünket egy útja, melyet önmaga végzett. Ugyanis 1771. május 12-én Bolsereckből orosz járművön indult a Kurili-szigetek egyikére, a Marikánra, mely az é. sz. 47-ik foka alatt fekszik, s egy kikötője meg orosz telepe van. Innen Japánba jutott, ahol csak rövid ideig volt, mert mihelyt a japánok neszt vették, hogy keresztények – jelekkel tudtukra adták, hogy jó lesz távoznik, de azért nem bántalmazták. Japánból Cantonba, s innen francia hajón Franciaországba jutott. Azután Szentpétervárra ment, honnan ismét Kamcsatkára küldték. Hogy mi lett a járműből, melyen először elindult, nem tudhattuk meg; és így homályban maradtunk az út célja felől. Elbeszélése különben is kétes volt előttünk, miután egy szót sem értett franciául. De még a legmindennapibb tárgy nevét sem tudta, mellyel pedig a francia parton vagy szárazföldön meg kellett volna ismerkednie. Másrészt igen pontosan meg tudta jelölni, hogy mikor érkezett valamely helyre, vagy mikor távozott onnan, sőt az időpontot föl is jegyzé.”

Ugyanazon kötet 193-ik lapján az áll, hogy Izmajlov a bolserecki parancsnoknak szóló levelében az angol hajókról, mint két kis posta-hajóról tett említést, s a parancsnokot éberségre inté, akinek minden erejét össze kellett szednie, hogy a lakosokat a városból való menekülés-től visszatartsa, mert azok azt hitték, hogy a franciák jönnek.

„A franciáktól való félelem”, folytatja King kapitány, „egy zendülés-ből eredt, mely néhány év előtt Bolsereckben támadt, s mely alkalom-mal az akkori parancsnok életét is veszté. Beszélték, hogy egy száműzött lengyel tiszt, Benyovszky, saját hasznára fordította a városbeli zavargá-sokat, s egy kereskedelmi hajót kerített hatalmába, mely a Bolsojreka folyó torkolatánál horgonyzott. Aztán orosz matrózokkal, kiket hama-rosan hajóra kényszerített, tengerre szállt, de embereinek egy részét, köztük Izmajlovot, a Kurili-szigeteken kittede, és Japánnál elhaladva, Luzonban (vagy a Filippini-szigeteken) kikötött, s ott tudta meg, hogy mily irányban juthat el Cantonba. Ahogy megérkezett, az odavaló

* Az ilyennemű idézetek az eredeti kiadásban fordulnak elő, tehát nem a magyar fordításra vonatkoznak.

franciákhoz fordult, akiknek egyik kereskedőhajóján visszatért Európába. A legtöbb magával vitt orosz szintén francia hajókon került vissza, és Szentpétervár felé vitorlázott. Szent-Péter és Szent-Pál kikötőjében három matrózzal találkoztam, akik Benyovszky matrózai voltak; tőlük értesültünk aztán az utazás körülményeiről.”

King kapitány felhossa, hogy Benyovszkynak Cantonba való megérkezése az ottani angol telep urai által lett igazolva; továbbá azt is megemlíti, hogy Kerguelen utazásaiból tisztán kitűnik, miszerint e rendkívüli férfiú francia szolgálatba lépett, s midőn e tengeri utas 1774-ben Madagaszkárban kikötött, Benyovszky már egy madagaszkári új gyarmatnak főnöke is lett.

Az 1772-iki hírlapok sorát ejtették Benyovszky Cantonba való megérkezéne, az elmúlt év szeptemberében. A „Gentlemen’s Magazine” (1772. jún. 272. l.) is tartalmaz egy tudósítást, de ez sokkal terjedelmesebb, semhogy e helyen közölhetnők, különben is helyenként valószínűtlen és hamis. Arról szól, hogy egy szokatlan alakú hajó 65 emberrel (közte 5 nő) érkezett Cantonba. A hajót Benyovszky báró vezette, aki Lengyelországban orosz fogságba esett és Kazánba vitetett, de ahonnan, az őrséget lefegyverezve, elmenekült.

Kamcsatka felé vették útjokat, ahol Benyovszkynak egy barátja hajót bocsájtott rendelkezésére, melyen Kínába hajózott volna, de a vízszükség arra kényszeríté, hogy keletre tartson, s így érte el az amerikai szárazföldet az 57-ik szélesség alatt. Azonban a kedvezőtlen szél visszartartoztatta Acapulcótól, s a Filippini-szigetekre vette útját, de a szél akkor is ellene fordult, míg végre öt hónapra Kamcsatkából való eltávozása után, Macaóban kötött ki.

E tudósításhoz mellékelt papírszeletke, melyet Benyovszky írt alá, igazolja, hogy Kamcsatkát 1771 májusán hagyta el és szeptemberben érkezett Macaóba, miután útját Japánnak vette.

A „Gentlemen’s Magazine” e tudósítása nem egyéb mint napi mendemonda. Mi sem valószínűtlenebb, mint az, hogy a kazáni foglyoknak kedvük támadjon arra, hogy a föld legelhagyatottabb részén át, legalább 4000 angol mértföldnyi utat tegyenek, csak azon reményben, hogy majd találnak ott egy jó barátot, aki nekik hajót ajándékoz, vagy az, hogy hajóhoz jutva, ily fölöttébb viszontagságos tengeri útra vállalkozzanak. De legalább megtudhatjuk belőle azt, hogy a gróf valóban akkor jutott Kínába, amikor értesített róla, és e tény korántsem kicsinylendő, ha Cook és King kapitányok kamcsatkai tudósításainak értékét mérleljük.

Meg kell még említenem, hogy Izmajlov, kit a gróf tudósításai nem előnyös színben tüntetnek föl, és aki egy csínyben vétkesnek is bizonyult (angol hajósokkal áruzkodó levelet küldött Bolsereck parancsno-

kának), bizonyára hajlandó volt eltitkolni egy részét annak, amit tudott, és éppen nem látszott képtelennek arra, hogy az eseményeket saját céljai szerint elferdítse. Aztán az is különös, hogy a gróf egy csapat bátor férfiú élén, akik fölött csak ingadozó uralma volt, a Kurili-szigeteken kikössön, miután maga is lehetőnek tartá, hogy majd társai szándékukat megváltoztatva, arra kényszerítik, hogy Kamcsatkába visszatérjen. De ellenkezőleg, az Aleuti-szigetekre kellett mennie, vagy Amerika partjára vitorlázni, minthogy az távolabb feküdt. Hogy hajósai észak felé akartak hajózni, azon félelemből is eredhetett, hogy különben igen távolra vetődnek Kamcsatkától. Másrészt az sem látható be, mint kellett ahhoz négy hónap, hogy Marikanba jussanak, Japánnál kikössenek, s Macao felé törekedve Luzont érintsék. Ezeket tekintetbe véve, azt hiszem, hogy Izmajlov s a három kamcsatkai orosz tudósításai egy közösen érthető nyelv hiányát számba véve, miről Cook is panaszkodik, csak annyiban érvényesek, amennyiben igazolhatják, hogy Benyovszky egy kamcsatkai lázadás alkalmával, melynél a kormányzó életét is veszti, harci ügyességét tényleg kitűntette, továbbá annyiban, hogy mennyire megremülhettek a benszüllöttek, mert a hatás oly szerfölötti volt, hogy ezek még nyolc év után is félelmükben el akarták hagyni lakhelyeiket, amidőn azt hitték, hogy a gróf visszatér; és e félelmet azon fenyegetés is indokolja, hogy asszonyaikat és gyermekeiket a templomban fogják elégetni.

Lehetetlen, hogy oly nagy időköz telt volna el utazása, melynek idejét Izmajlov pontosan jelzi — s Kínába való megérkezési ideje közt, mely kétségtelenül meg van állapítva, úgy, hogy fel kell tennünk, hogy valahol kikötött, s hogy, miután az Aleuti-szigeteket elhagyta, nem vehetett más utat, mint Japán, Liquejo és Formozának. Szóval, e mellékes bizonyíték, mely Benyovszky elbeszélését megerősíti, elfogadható, de ahol eltér attól, homályos és megbízhatatlan, s egészben véve, hitelessége nem ér föl a szerző sajátkezűleg írt naplójával. Anélkül, hogy Benyovszky gróf utazásait másokéival akarnám összehasonlítani, melyek a Jeges-tengeren történtek, csupán naplójának azon részeiről teszek említést, melyeknek fölvilágosítására szolgálhatnak hírneves honfitársaink utazásai. De mindenekelőtt legyen megemlítve, hogy a gróf tengerészeti tudománya, bármily dicsőséget is hozott reá Kamcsatkában, csak igen középszerűnek tűnik fel. Naplójában följegyzéseket találunk a szélességről, a hosszúságról, szélről, a partról és útirányról. Sohasem különbözteté meg a hajó útirányából kiszámítva a vizsgálat által is megállapítható sarkmagasságot.

Sejtem, hogy volt birtokában egy régi quadrans Davistól, esetleg egy oktans, de Hadlay-féléje bizonyára nem volt. Tehát szélességeit $\frac{1}{2}$ vagy $\frac{1}{4}$ foknyival többnek kell tartanunk. Nem néztem ugyan a

szelet és irányát, de féltő, hogy hosszúságai meghatározásában nem csak számítási hibák szerepeltek, hanem olyanok is, melyek abból keletkeztek, hogy nem tudta a tájoló irányát, és hogy naplójában az áramot mindennaposnak tartotta. Seholy sem utalt a módszerre, mellyel az áramok irányát és gyorsaságát meghatározta, s minthogy bármely hajós tudja, hogy nincs más módszer erre nézve, mint az, mely a hajós észleletei s az égitestek megfigyelésének egybevetésén alapszik, vagy időmérővel állapítható meg, úgy ebből e nemű számításainak megbízhatatlanságára következtethetünk.

Ha Cook harmadik útjában a 36. térképen a gróf északi útját nézem, látom, hogy a Bering-szigeten is időzött, amidőn hajója számítása szerint másfél foknyira nyugat felé volt. Ez egyenes oka a tájoló keleti elhajlásának, amelyet figyelmen kívül hagytak, s ugyanez ok módosíthatta későbbi számításait is, amikor feljebb északra jutott. Ebből azt tudom — föltéve, hogy szélességi meghatározásai legalább fél fokkal magasabbra, s hogy hosszúsági vonalai a hajó valódi helyzetéből nyugatra esnek, amit a tájoló elhajlásának elhanyagolása okozott —, hogy június 3-án a Clerke-szigeteket érte el, azután Csoukotszkoj Ness felé északra hajózott, ki is kötött, innen vissza a Clerke-szigetekre, ezektől keletnek tartott, s az amerikai part mentében Point shallow water (Zátony-foka) s Shoal Ness (Zátony-előhegye) közt haladt el, melyeket Cook már nem vizsgált meg. Azután délre fordult, s Unemaknál az $54\frac{1}{4}^{\circ}$ alatt horgonyt vetett. Számításában körülbelül 5° -al téved, a hosszúsági vonaltól nyugati irányban térve el a helyestől. E tévedés feltűnően megegyezik azzal, mely Izmajlov térképein található, ami kétségtelenné teszi, hogy a gróf valóban oly nagy kerüléssel jutott az Aleuti-szigetekre, s hogy Izmajlov a vele tett útról gyűjté értesüléseit. Ez annál is inkább feltehető, mert ekkora hiba a hosszúság kiszámításában alig történhetett, ha az Avacsa-öbölből egyenesen az Aleuti-szigetekre ment volna, amelyek ugyanazon szélességi körben s egymástól csak 15 napi hajójársnyira vannak.

Semmiképp sem állítom, hogy a gróf naplójában egyéb félhiteles adat nem volna, nem is szándékozom ezek kiderítésével bíbelődni. A közönség már bírja azon okiratok másolatait, amelyek kezemen mentek át, s nem is kívánok, s jogom sincs azok fölött ítéletet mondani. De ismernie kell az alapeszméket, melyek e tudósítások megvizsgálásánál előttem irányadók voltak, s melyek engem arról győztek meg, hogy igenis meg lehet bízni a gróf előadásának hitelességében, s hogy a mellékbizonyítékok eltérései inkább ezek tökéletlenségét, semmint a gróf megbízhatatlanságát igazolják. A talált nehézségek könnyen elháríthatók, a tévedések könnyen megfeythetők belátás és tapasztalat mellett, amennyiben azok az észlelési eszközök s a tengerészet hiányos ismeretei

mellett fordultak elő. — Naplójának többi része nem szorul magyarázatra. — Hogy a Csendes-óceánon kellett áthajóznia, és irányát Kína felé vette, természetes, valamint az, hogy emberei közt, akik száműzöttekből, szerencselovagokból és kalandorokból voltak összetoborozva, a hiányos fegyelem miatt nagy lehetett a szükség. Az is érthető, hogy ily minden hivatalos nélkül való emberek, akik csak hajlamaik s a pillanatnyi szükség szerint cselekedtek, egyik szigetről a másikra bolyongtak aszerint, hogy hol eléghették ki szükségüket. A grófnak ez és más útján tett fölfedezései s élményei nem szorulnak arra, hogy rájok a figyelmet külön föl-hívjuk, és nem kétlem, bárki érdekesnek fogja azokat találni.

Arról sem kell szólnom, hogy mily befolyással volt a gróf tehetségeire a francia udvarban való kiképeztetése; valamint azon vállalatokról sem, melyeket később bíztak rá. Tudósításainak erre vonatkozó részei is elég mellékbizonyítékot találnak. De még azon alapelvekről sem, melyek őt a gyarmatok alapításánál vezették; ezekről tiszta fogalmaik vannak szabad államok polgárainak, akár polgári, akár kereskedelmi szempontból. Csak azt említem még meg, hogy a gróf Kamcsatkáról írt rövid történetében Krahenicov szibériai útját tartotta szem előtt, mely művet King kapitány (a fent jelzett műben) megbízhatónak tart. Az könnyen észrevehető, hogy szerzőnk, ki mindig saját személyében szól s helyenkint szerzőket idéz, az általános tényeket mind a saját tapasztalataiból ismeri.*

Magellán úr levelezései a gróf további élményei fölött, amelyek kezeimhez jutottak, fontos mérlegelést és szembeállítást igényelnek, hogy kellőleg legyenek megvilágíthatók. Különböző, ez élményekben szereplő személyektől származó levelek ellentmondanak egymásnak, egyesekből meg olyan ellenséges indulat vehető ki a gróf iránt, hogy íróik pártatlansága kétséssé lesz. Nem foglalkozom e helyen azzal, vajon az utolsó vállalat valóban azért nem sikerült volna-e, hogy a grófnak vagy embereinek nem volt kellő vezérgondolatuk. Az emberi szív ismerete bizonyíthatja, hogy amidőn valamely nagy reményekkel megindított vállalatot sikertelenség s balszerencse ér, a viszályok és gyanúsítások sohasem maradnak el. Ezért kísérem a fontosabb tényeket néhány észrevétellel.

Benyovszky gróf 1784. április hó 14-én indult el családjával és néhány emberével Maryland felé. Július 8-án érkezett Baltimore-ba, a Róbert és Anna nevű hajókon Dougall Sándor vezetése alatt. Londonból csaknem 4000 font sterling értékű szállítmányt vitt magával kereskedelmi cikkekből Madagaszkárra. Két ok tarthatta vissza őt és barátait, hogy útjokat egyenesen Madagaszkármak vegyék. Először igen nehéznek

* Az eredeti előszavában itt következnek a mellékelt térképek és látképek felsorolása.

vagy éppen lehetetlennek tartották, hogy valamely európai hatalom lobogóját megszerezzék, másodsor minden okból remélhették, hogy az amerikai kereskedők, kik a függetlenségi harcban igen sokat vesztek, sőt elvesztették az anyakontinenssel üzött kereskedést is, inkább hajlandók újabb kereskedelmi csatornát létesíteni, mint a régebben fennálló társaságok. E számítás alapos volt. Egy tekintélyes kereskedőcég Baltimore-ban beleegyezett a tervbe és kijelenté, hogy a grófit fölszerelt (150 tonnás) hajóval támogatja. E hajó, melyet a rakománnyal és készlettel együtt 1000 font sterlingnél többre becsültek, s mely a *The Intrepid* (Rettenthetlen) nevet nyerte, 1784. október 25-én indult el Baltimore-ból. A hajósok mindannyian szerződéssel és esküvel lettek a gróf alattvalói, habár a baltimore-i kereskedők egy kapitányt és egy málhőröt neveztek ki (super-cargo), részint, hogy a grófnak a vezényletnél segítsék, részint, hogy a hazatérő úton üzleteiket folytassák. Rendeltesük az volt, hogy gyarmatalapítás szempontjából Szent-Augusztin kikötőhöz jussanak, Madagaszkár keleti partján. Hitték, hogy a grófnak beható tekintélye, s a neki tulajdonított hatalom nagy haszonnal lesz e gyarmat alapításánál. A gróf családja, nejének jó reményben léte miatt Amerikában maradt. Január elején — mint emberei mondják — tévedésből Brazília partjához jutott, mert nem kellőleg alkalmazkodott a szélhez; de leveleiben azt írja, hogy fa és víz beszerzéseért tette ezt. Az első látszat valószínűbb, mert körülbelül egy hónapon át küszködtek a széllel, hogy a Cap Roque előtt elhaladhassanak, s végre is veszélyes zátonyra jutottak, Juán Gonsalvez-szigetnél, közel az Amargoza folyó torkolatához, a déli szélesség ötödik fokánál. Csak áprilban hozták rendbe magukat és rézsutozták az Atlanti-óceánt, minthogy az út nagy részére szűkecske élelmi készletük volt. Minthogy a gróf utolsó levele Brazília partjáról keltezett, azért bővebb értesítést útitársainak leveleiből kell meríteni. Nincs megokolva, hogy miért hajózta körül a Jóremény-fokot anélkül, hogy ott horgonyt vetett volna. A legelső megállapodási hely Afrika keleti partján Sofala volt, ahol 1785. május 22-én kikötött, hogy embereit fölűdítse. Július 7-én Antangara-öbölben vesztegeltek, tíz mértföldnyire délre a Szent-Sebestyén foktól, de a hajóról is lerakodtak, mert a grófnak szándokában volt, hogy szárazföldön jusson az Antongil-öbölbe, hol aztán a hajóval ismét találkozniának. A levelekből kitűnik, hogy az északi király Lambuin, kit ez értesítésekben megemlítenek, a grófit meglátogatta, s hogy egy szekláv fajból való csoport is jött hozzá, főnöke vagy királya vezetése alatt szomszédságában tábort verve. Kiténik továbbá a gróf ama ajánlata is, hogy a király vele vérszerződést kössön, míg ez az út fáradalmaival hozva fel okul, egy napi halasztást kért. A hajójelentésből tudjuk (Masters' protest), hogy augusztus 1-én háromnegyed órával miután a nagy dereglye ismét a hajóhoz visszatért,

éjjeli 10 és 11 óra közt erős tüzelés hallatszott közel a gróf letelepedési helyéhez. Reggel 5 és 6 óra közt a lövések ismétlődtek egy közeli erdőben, azonban világossal már nyoma sem volt a fehéreknek a parton, s minden el volt távolítva; végre is saját veszélyes helyzetük sarkalá a hajón levőket — amennyiben mindenben szűkölködtek, és valószínűvé lett, hogy a grótot és embereit a bennszülöttek megölték —, hogy Joanna felé hajózzanak. E szigetről vagy Mohiliából Oibóba kerültek, hol a kereskedelmi főnök a hajót eladta.

Ha csak ennyi értesítést kapnánk, azt hihetnők, hogy a gróf katasztró-fája még elutazásuk előtt következett be, de egy bizonyos hajóstól eredő levélben az mondatik, hogy a levél frója és még más valaki nem voltak meggyőződve, vajon a bennszülöttektől jöttek-e a lövések, s a tudósítást csak azért írták alá, mert a többség által lettek rá kényszerítve.

Egy tiszt más levelében, akit a gróf pártjának végleges megbomlása után, mint foglyot Isle de France-ra hoztak, mi viszont az előbbi levél frójától erősítették meg, megemlíti az éjjeli lövöldözést, de azt állítja, hogy a hajó a parton levők szemeláttára és bámulatára elvitorlázott, hiába is iramodtak utána csólnakkal. Ugyanő mondja, hogy a hajó elmenetele után 14 nappal a gróf Angautciba utazott, miután embereinek legtöbbit azzal a meghagyással marasztá vissza, hogy azután kövessék. De csaknem valamennyien megbetegedtek, vagy éppen elhaltak, úgy, hogy csak ketten maradtak élők. E levélből, mely némely helyen nem elég világos, kitetszik, hogy a gróf hatalma és befolyása oly nagy volt, hogy bennszülöttekből toborzott sereget zászlaja alá, és ezzel ment Angautciba a franciák ellen, s ezzel foglalta el raktáraikat. Itt egy város alapításának tervével foglalkozott, s egy 100 főből álló csapatot küldött ki a francia Foul-point gyarmat elfoglalására, de egy esetleg ott állomá-sozó fregatt-tól annyira megriadtak, hogy elállottak a terv kivitelétől. Isle de France kormányzója értesülvén e mozgalomról, egy hajót 60 főnyi emberrel küldött ki, akik a grótot 1786. május 23-án megtá-madták. Ő kis, két ágyútól fedezett sáncot rakatott, s ebben várta az ellen jövetelét két európaival és harminc bennszülöttel. A feketék az első lövésnél kerekét oldtak, és Benyovszky jobb mellében ágyúgolyótól találva, a mellvédre rogyott, ahonnan üstökénél fogva előhurcolták, s hol pár perc múlva meghalt.

Ez a vége Benyovszky gróf kalandjainak és életének, annak a férfiú-nak, akinek bátorsága rettentetlen volt, kit nehézségek ellenében a bajok csak edzetten, s aki minden veszélyt és szükségét sziklaszilárdsággal tűrt. E rendkívüli adományokkal nála mély emberismeret párosult. Már természeténél, nevelésénél és szokásainál fogva bírt azzal a tehetség-gel, ami rábeszélni és parancsolni tud, és sorsa szabad utat adott neki képességei kifejtésére. Százféle nézet uralgott e rendkívüli férfiúról.

Akiknek érdekei az övével ellenkezők voltak, gyanúsították, néha igen gyalázatosan is. Leletlen zsarnoknak, gonosz rablónak tüntették föl; de míg élt, mindig voltak csodálói, meleg barátai, akik szembeszálltak ez ócsárlásokkal, csakhogy segítségére lehessenek. Ami engem illet, mondhatom, sohasem hallottam ellene valamit felhozni, amit nem lehetett volna kétféleképp értelmezni, vagy mi olyanoktól nem eredt volna, akik egymásnak ellentmondtak, vagy akiknek érdekükben nem lett volna, hogy elvádolják. Ezért tartózkodom a véleményadástól, ezért mellőzöm a vádat a kezem közt levő levélhalmazból, s ezért emlétek csak oly tényeket, amelyek kétségtelenségnek látszanak előttem, elhagyva mindenütt a neveket, miután az egész levelezés, tulajdonosának sajnos egészségi állapota miatt, minden más korlát nélkül lett rendelkezésemre bocsátva, mint amelyet az illendőség érzete tisztesség és ildomos emberek elé szokott szabni.

London, 1789. december 7.

W. Nicholson

ÉLETIRAT GRÓF BENYOVSZKY MÓRÍC SAJÁT FELJEGYZÉSEI ALAPJÁN

Benyovszky Móric (Ágost, Aladár), magyar és lengyel gróf, született 1741-ben nyitrai megyei Verbován, családja ősi birtokán. Szülői voltak Benyovszky Sámuel gróf, lovassági tábornok a császári hadseregnél és Révay Róza bárónő, Thúróczi örökös. Élete ifjabb éveit a nevelés, tanulmányok és testgyakorlatok töltötték be, aminőket a főnemesség ifjai akkoriban a bécsi udvarnál találtak.

Tizennégy éves korában már a hadi pályát választá, s mint hadnagy lépett be a Siebenschein ezredbe, s a porosz király ellen harcoló hadsereghez lett küldve.

Legelső csatája Lowozitznál volt 1756. október 8-án, Braun tábornok vezénylete alatt, a második Prágánál 1757. május 6-án Lothringeni Károly herceg alatt, a harmadik Schweidnicznál 1757. november 12-én. A következő 1758-ik évben ott volt a domstadti csatában, Laudon tábornok alatt.

Ez évben a nagybátyja, egy lengyel sztarosza, Benyovszky (a kéziratban hiányzik a másik név) Lengyelországba hívta őt meg, hogy örökösévé tegye. Ekkor elhagyta a császári szolgálatot, s Litvániába sietett, ahol a nagybátyja őt örökösének nyilvánítá, s azonnal birtokába helyezte a sztarosztaijának. Ezt a nyugalmat nagyhamar megzavará atyjának hirtelen halála, s az a hír, hogy a sógorai az ő atyai örökségét elfoglalták. Minthogy e váratlan haláleset haladéktalan jelenlétét követelte Magyarországon, elhagyta Litvániát, egyedül azon szándékból, hogy családi tulajdonát birtokába vegye, azonban a megérkezéskor már mindent sógorai által elfoglalva talált, akik még a saját kastélyának a bejáratát is elzárták előtte. Ezen körülmények között, csak az ügyének igazságos voltát tartva szeme előtt, s eleven természetének sugallatát követve, Krussóvába sietett, a verbovai kastély egyik uradalmába, ott elismertette magát a jobbágyaival földesúruknak, s hűségük iránt biztositva magát, felfegyvervezé őket, s ezeknek a segítségével jószágai birtokába helyezte magát.*

* Nem csupán ez indító okoknál fogva; de mivel a magyarországi törvények:

A sógorai, a bitorlott jószágból kiveretve, a legelvetendőbb eszközök-höz nyúltak, hogy őt megrontsák. Bevádolták a bécsi udvarnál, mint lázadót és békeháborítót, s a királynő e hamis vád következtében az udvari korlátmokság útján legfelsőbb rendeletet adott ki, mely által Benyovszky nemcsak birtokaitól fosztatott meg, de kényszerült még menekülni is Lengyelországba. Hasztalan küldözte onnan védiratait Bécsbe, ellenségei azokat mind elsikkaszták, s birtokában maradtak a tőle elragadott ősi vagyonnak.

E balvégzet s természeti ösztönéből eredő nyugtalan véralkata utazásra készíté; litvániai birtokait hű kezekre bízva, elment Danczigba, hogy a tengerészetre adja magát, s több utat tett Hamburgba, Amszterdamba, Plymouthba. Éppen készülöben volt 1767-ben Kelet-Indiába utazni, midőn több lengyel főnemestől levelet kapott, melyekben arra hívják föl, hogy térjen haza Lengyelországba és lépjen be a konföderációba, mely éppen akkor volt keletkezőben.

Egyrészt a tisztelet, mellyel a lengyel nemesség több tagja iránt viseltetett, másrészt a lengyel ügy igazságos volta és a saját előnyére való tekintet is együttesen arra bírták, hogy barátjai unszolásának engedjen.

Júliusban megérkezett Varsóba, s ott a konföderációnak esküvel kötötte le magát a következő pontokra:

1. Hogy a konföderációt a Lengyel Köztársaság egyedüli törvényes kormányának ismeri el, s csupán ennek engedelmeskedik.

2. Hogy a királyt addig el nem ismeri, amíg azt a konföderáció jog szerint megválasztottnak ki nem mondja.

3. Hogy az első jeladásra meg fog jelenni azon a helyen, ahol a konföderáció összegyülekezik, hogy az oroszoknak fegyveres kézzel ellenálljon, s a konföderáció zászlóját el nem hagyja, amíg csak az oroszok Lengyelországban vannak.

4. Hogy a konföderáltak gyűlésének vagy generalitásának parancsait híven követendő.

Még decemberben újból megkísérté, Varsót elhagyva, jogszerű igényeinek a bécsi udvarnál érvényt szerezni; de midőn az igazsághoz még a reményét is elveszték, végre kényszerülve volt Lengyelországba visszatérni. Ily jogtalanul megfosztva minden magyarországi birtokától, elhatározta magát, hogy hazáját örökre elhagyja.

A Szepességén keresztül utaztában heves láz lepte meg. E betegségében

nevezetesen a Hármas-Törvénykönyv III. részének 22-ik cime egyenesen fölhatalmazzák a jogos birtokost, hogy a jogtalan bitorlót egy év lefolyása alatt az elfoglalt birtokból erőhatalommal is kiverheti. S ez a jogorvoslat a gyakorlati életben számtalanszor előfordult.

Henszky (gróf Benyovszky Sándor úr szerint Hönsch) nevű magyar előkelő úr házánál talált szíves ápolásra; a baráti tisztelet szorosabban fűződött azáltal, hogy beleszeretett a háziúr leányába és azt nemsokára nőül is vette.

Ekkor azután megvolt a boldogsága és nyugalma. De a sors nem akarta, hogy ő boldog ember legyen.

A lengyel konföderáltak egy pártja Krakkóban nyíltan fellépett, s Benyovszkyt a szövetséges társak felszólították, hogy siessen a zászlóik alá, esküjét betölteni. S a zászlónak adott eskü győzött a feleségnek adott fölött. Feleségét jó reményben hagyva (mint azt kamcsatkai naplójában maga jegyzi föl), anélkül, hogy tudatná vele, hová megy, sietett a csata-térre.

Éppen aznap érkezett meg, amidőn Panin gróf Krakkót ostrom alá vette.

Czerneczky tábornagy tárt karokkal fogadá, s kinevezé őt ezredesnek, lovassági parancsnoknak és tábornagynak.

1768. július 6-án Novitorgba küldetett, hogy egy lengyel ezredet Krakkóba vezessen: e feladatnak becsülettel felelt meg, a 600 főből álló ezreddel az ellenséges táboron keresztül törve a városig.

A tábornagy annyira meg volt Benyovszky vezérségével elégedve, hogy a generalitás által kinevezteté őt tábori főfelügyelővé. Erre az állásra Lubomirszky Márton herceg is vágyódott, ki kétezer jól begyakorolt katonát hozott magával Krakkóba, s azért a generalitás tagjául lett fölvéve.

Mielőtt Lubomirszky herceg odaérkezett, Benyovszky a tábornagynak azt az ajánlatot tette, hogy el kellene foglalni Landskron várát, a korona szolgálatában álló lengyel ezreddel együtt, mely ott feküdt. Lubomirszky, aki ezt a tervet meghallotta, azt hívé, hogy azt könnyű lesz végrehajtani, s maga vállalkozott rá. Anélkül, hogy Benyovszkynak szólt volna róla valamit, kivonult a lovasságával; a tábornagy csak később tudatta vele e vállalkozást.

Benyovszky azonnal megmondá a tábornagynak, hogy a herceget multhatatlanul meg fogják verni, mielőtt fele útján lenne, s hogy most már nincs más teendő, mint a többi lovasságot is haladéktalanul utána küldeni, hogy abban a percben, amikor az oroszok a herceget megtámadják, rájuk rohanhasson.

Szerencsétlenségre a tábornagy lassú elhatározású ember volt, s csak másodnap a herceg eltávozta után adott rendeletet Benyovszkynak, hogy menjen a támogatására ezernégyszáz lovassal. E késedelmeskedés miatt a gróf, a legnagyobb sietsége dacára is, csak hat órával később érkezett meg Kremenkára a herceg megveretése után. Azonban oly szerencsés volt, hogy az oroszokat még ott találta, akik nem is álmodtak

újabb megtámadtatásról. Kémei által értesülve a hanyagságukról, rajtuk rontott, megverte őket, s kétszáz elfogott vitézt Lubomirszky dandárjából kiszabadított.

E hadi tény után feltette magában, hogy Landskron ostromát személyesen fogja végrehajtani. Szerencséje volt, e vár felé nyomultában Lubomirszky herceg szétvert csapatjának töredékére bukkanni, akiket magához csatolt. Végre megérkezett a vár elé, ahol a korona csapatjait felszólítja, hogy adják fel neki a várat, ami nagy meglepetésére egy óra alatt meg is történt.

Ekkor első dolga volt az új csapatokat a konföderáció szolgálatába fölvenni, s velük a hűségi esküt letéetni; aztán futárt küldött Lubomirszky herceg után, ki a veresége fölötti rémültében, minden kíséret nélkül, Magyarországra futott, s jelentve neki a vett győzelmét, meghívta, hogy vegye át megint a dandárja vezényletét. Amint azonban két nappal később hírért vette, hogy Aprakszin tábornok Krakkó ellen vonul, szükségesnek látá ezen hely segélyére sietni, s előre látva, hogy egy ilyen nagy várost kellő élelmezés nélkül megvédeni nem lehet, megadózta Bielszk, Landskron és Novigrod vidékét, s nyolcvan szekér gabonával és hatszáz vágómarhával együtt tért vissza Krakkóba.

A sóbányáiról híres Vieliczkába megérkezve, egy orosz hadcsapattal találkozott, azt megtámadta, megverte, harminc foglyot ejtett, s kilencszáznolcvanezer lengyel forintot zsákmányolt, mely a királyi sóbányák jövedelméből került ki.

29-én éjjel érkezett meg a Visztula átjárásához, ahonnan egy tisztet küldött be Czerneczky tábornagyhoz, visszatértenek hírével, kéretve, hogy nyitassa fel előtte a kaput, hogy a dandárjával bevonulhasson, mielőtt az oroszok észrevennék.

A tábornagy, kinek semmi tudomása sem volt a gróf vállalatának sikeréről, csak a kósza hír szerint értesült róla, hogy megverték és elfutott; magán kívül volt örömeben, mikor őt visszatérni látta. Benyovszky négyezer lovassal, nagy összeg pénzzel s bőséges élelmiszerekkel vonult be a városba.

Megérkezte után azonnal azt az indítványt tette a tábornagnak, hogy a városon kívül kell tábort ütni; különben a nagyszámú lovasság felémészi a raktárakat hasztalanul. Azzal is támogatta az indítványát, hogy egy ilyen elsáncolt tábor nagy előnyükre volna azért, hogy a lengyel nemességből sokakat átcsábítana, akik eddig tartózkodtak a konföderáció mellett nyilatkozni, mert nem látták, hogy annak hatalma is van őket az oroszok ellen megvédelmezni.

Minden rábeszélése hasztalan volt: a generalitás nem mozdult. Parancsot adtak ki a város kapuit eltorlaszolni, melybe mintegy hatvan-ezer ember volt bezárva.

Aprakszin tábormok naponkint közelebb húzódtak a városhoz, elpusztítva a vidéket köröskörül, hogy az ostromlottak élelmiszert ne kaphassanak.

Ekkor újra felkérte Benyovszky a tábormagyot, hogy engedje meg neki, kétezer embernél csapattal, kirohanást intézni, s élelmiszert hozni be, sőt talán az orosz tábormokot az ostromzár felhagyására bírni.

A generalitás elfogadta ez indítványt, s megengedte neki, hogy július 22-én a várost elhagyhassa. — A Visztula-kapun vonult ki, s egyenesen átúsztatott a csapatjaival a folyón: minden más átjárás el lévén zárva.

Amint a szabad mezőre kijutott, szétküldözte a tisztjeit, hogy beszéljék rá a nemességet, hogy egyesüljön vele, s segítsen az ostromlott városnak élelmet behozni. — Augusztus 5-én már ötezernyi lovasságnak az élén állott, s egész vonat ökrös szekeret szedett össze élelmiszerral megrakva. Augusztus 7-én ismét ott volt a Visztula átjárójánál, azt azonban már az oroszoktól megszállva találta. Erre visszahúzódtak Vieliczkaig, s hogy az élelmiszereit annál biztosabban bevihesse a városba, elhatározta, hogy egyenesen megtámadja az orosz tábort, s amíg ő azokkal verekszik, azalatt Kluzewszky báró, a gyalogság ezredese, felhasználva az egerútát, bevonul a városba. A merész terv végcélja, az élelmiszerek bejuttatása sikerült is; Aprakszin kénytelen volt Benyovszky rohama ellen minden csapatjait összeszedni, de a támadásban elvesztett Benyovszky ezerhatszáz embert, s a visszavonulásnál kilőtték alóla a lovát, s ő maga, két sebet kapva, az orosz lovasok és kozákok kezébe esett.

Az orosz tábormok, ki e szerencsésen sikerült hadi praktika után igen magas véleménnyel kezdett lenni a gróf iránt, felajánlotta neki, hogy lépjen muszka szolgálatba, amit ő azonban visszautasított. Már el akarták őt küldeni a többi foglyokkal együtt Kiovbba, amidőn a barátjai kétezer aranyon kiváltották.

Miután ezen az áron nyerte vissza a szabadságát, nem tartá magát kötelezve az oroszoknak adott ígéretei által, miután kétségtelen, hogy aki az erejének a használatát megvásárolta, az élhet is azzal a maga hasznára. Ez ellenmondhatlan jognál fogva, a gróf ismét Krakkkóba ment, ahol az összes konföderáció nagy örömmel fogadta.

A legelső haditanácsban előadta, hogy nagyon szükséges más rendszerhez fogni, mert így a város sokáig ki nem állhatja, s azt indítványozá, hogy Lubló várát kell elfoglalni a magyar határon.

A generalitás helyeslé a tervet, s rábízta annak kivitelét. Szeptember 22-én elhagyta Krakkkót, követve hatszáz lovasból. Amint a határszélre ért, tudósításokat szerzett be, hogy vállalata sikerét biztosítsa. Annnyira ment a vakmerősége, hogy személyesen meglátogatta a várkormányzót

a várában, aki még nem is álmodott a fenyegető veszedelemről, s olyan jól vitte a dolgát, hogy néhány látogatás után a helyőrség felét magához kötötte esküvel. Azok csak arra vártak, hogy egy krakkói csapat érkezék meg a vár alá.

Szerencsétlenségére e csapat vezére oly vigyázatlan volt, hogy kifecsegte a titkot, mi célra küldettek ide, ez a hír eljutott Lublóba is. A grófot, ki a vártól nem messze várakozott, megfogták, s a várba hurcolták. Nem használt neki semmit az az elővigyázat, hogy Magyarorszában tartózkodott, mert Lócse város helyparancsnoka, minden népjog ellenére, megengedte az idegen csapatoknak, hogy magyar földön keresztül vonuljanak. — Ekkor aztán a várparancsnok a legméltatlanabban bánt a gróffal, s orosz parancsra átküldte őt Krakkóba Aprakszin tábornokhoz, aki ezalatt a várost bevette. — Szerencsés véletlen volt, hogy a novigrodi útban kétszáz főnyi szövetkezetre talált, kiknek vezére ráismert a grófot kísérő katonák egyenruhájára, kiszabadítá őt a kezeik közül. Amint a tiszt Benyovszkyt felismerte, átadta neki a vezényletet. A gróf e kis sereggel Lublin város felé vette útját, ahol a többi konföderálnak, összebeszélés szerint, egybe kelle gyűlni. Mikor már közel volt Lublinhoz, egy értelmes tisztet előre küldött tudósítást hozni, hogy messze vannak-e még az oroszok, s megérkezett-e már a konföderáltak némi része?

Ez a tiszt azt a hírt hozta, hogy van ugyan egy csapat konföderált a városban Derzsanowszky vezénylete alatt, aki eléggé serénykedik a vajdaság nemességét a konföderáltak pártjára hajtani, hanem egyúttal azt is hallotta, hogy az oroszok erőszakolt napi utakban nyomulnak erre felé, a konföderáltakat a városból kiverni.

Erre a gróf felhagyott azzal a szándékával, hogy Lublinba menjen; ahelyett Spiszkybe vonult, ahol egy csapat konföderáltra bukkant, akik hozzá csatlakoztak. Spiszkyből a nemességet kiáltványokban hívta fel, hogy siessenek hozzá, s Zamoszkot jelölte ki összejövetele helyül.

Mikor Krasznoszlawba megérkezett, azt hallá, hogy egy csapat konföderált, akik Chelme vonultak vissza, abban a veszélyben forog, hogy egy orosz dandár megtámadja, mely áll egy zászlóalj gyalogból, nyolcszáz kozákból és négyszáz huszárból. Rögtön elhatározta magát, hogy segítségükre siet, s a 17-ről 18-ra hajló egész éjjel előre hatolva, éppen akkor érkezett meg, midőn az orosz lovasság kezdett a külvárosokban szétterjeszkedni. Rájuk támadt, kiverte őket, s a városba bevonulva, azt ajánlá Suhalszky ezredesnek, kit négyezer lovassal talált ott, hogy rohanjon ki a városból, s támadja meg az oroszokat. Amint ez el lett határozva, ő maga az egész csapatjával kirohant a városból, s úgy tett mintha menekülni akarna: abban a reményben, hogy az ellenség lovasságát a gyalogságától elszakassza. Olyan szerencsés volt, hogy e

csel által elcsalogatta őket egy óra járásnyira Chelmtől, s mikor aztán a gyalogságuktól jó messzire eltávolítá, akkor visszafordult s vitézül rajtuk ütött. A kozákok, az első tüzelésre zavarba jöttek, s a huszárok, az első rohamot kiállva, igyekeztek a gyalogjaikhoz visszavonulni. Mikor végre a gyalogság is megérkezett, ekkor a gróf, kinek az ereje csak lovas-ságból állott, százhat ember veszteséggel visszavonult anélkül, hogy az ellenség üldözni merne volna.

Ennek végeztével ismét visszatért Krasznoszlawba, ahol nagy öröme-re háromszáz lovast talált, akiket a szandomiri nemesség küldött Bár segítségére: ettől a várostól nyerte a nevét az egész konföderáció.

E csapattal együtt kétezer főre ment a dandára, s most már csak ágyúkra és lőszerre lett volna szüksége.

Mielőtt Krasznoszlawot elhagyá, egybehívta a hívek gyűlését, melyben elhatározták, hogy Zamoszknak mennek, a várost beveszik, s ott fegyvert, pénzt és lőszert szereznek be. Október 25-én a gróf Zamoszknak elővárosába szállásolta be magát, s a város parancsnokától hadisarcul háromezer aranyat, kétezer gyalogsági puskát, négy ágyút, négyezer font lőport és hatezer font ólmot követelt. 27-én csaknem mindent megkapva, elhagyta Zamoszkot, s Belczbe készült, hogy az ottani nemességet a bárói konföderáció melletti nyilatkozásra bírja.

Midőn Grodekre érkezett, tanácsosnak találta időhaladékot tartani, hogy a lublini vajdaságból a nemesi segédcsapatokat magához csatolja. November 6-tól 10-ig hétszáznegyvenhárom lovas érkezett meg, és száznegyven muskétás, s ezzel elég erősnek tartotta magát Belcz előtt megjelenni; 12-én neki is indult.

Útjában Lelki mezővároson keresztül egy tisztre bukkant, ki a kamieneki várkormányzó, Vitt tábornoktól hozott sürgönyöket a királynak. Ez a tiszte, miután a sürgönyöket elvették tőle, értesíté a gróft, hogy egy orosz hadcsapat nyomul előre, azzal a szándékkal, hogy az ő dandárját leaprítsa: az orosz tábornok jutalmat tűzött ki a gróf fejére.

Ez értesülésre s a sürgönyökből megtudott körülmények folytán megváltoztatta a szándékát, s ahelyett, hogy maga ment volna Belczbe, csak egy hatszáz főnyi csapatot küldött ki Suhalszky ezredes vezénylete alatt, hogy a várost megsarcolja. Ő maga azonban a csapatai nagyobb részével Szokálba vonult, egy Belczhez közel eső városba, ahol a kémei visszatértét bevárta. 21-én éjjel hírt kapott általuk, hogy egy orosz hadtest egy királypárti lengyel ezreddel gyors előnyomulásban van, a gróftot készülnék meglepni, kiről azt hiszik, hogy mindenestül Belczben áll.

Hajnalban a gróf a belczy parancsnoktiszteknak rendeletet küldött, hogy 22-én éjjel törjön ki a városból, s vonuljon Lelki mezőváros elé, hogy az oroszokat elfoglalja, s azokat aztán arra csábítsa, hogy őt üldözze be. Meghagyta neki világosan, hogy Szokálba vonuljon vissza,

s előbb félre ne térjen, mint mikor a folyam partján a szokáli utat elérte.

Miután e parancsot elküldte, kivonult Szokálból, s a gyalogságát négy ágyúval lesbe állította egy erdőben az országút mellett, amíg maga Lelki mellett egy dombhat mögé elrejtőzött a lovasságával. E helyzetben tölté az egész napot s az éj egy részét, várva a dolog kimenetelét; kémelőcsapatokat küldözve Lelki felé az ellenség megfigyelésére. Nyargoncai óráról órára értesíték, s végre jött a kívánt hír, hogy a belczi csapat összecakadt az oroszokkal, ezek amazt rögtön megtámadták, s a konföderáltak nemsokára az ő les-állása előtt fognak elvonulni. Hallott is valami lövöldözést, s nemsokára rá látta Suhalszky ezredest, az oroszoktól üldözötve, Szokál felé visszahúzódni. Hagyta őket elvonulni maga előtt, míg Suhalszky az erdőn túl járt, ahol a gyalogság lesbe volt állítva. Ez erős sortüzet adott az oroszokra, mire ezek azonnal megálltak, s aztán a hegy felé vonultak vissza, ahol Benyovszky volt elrejtve. Az oroszok csatarendbe álltak, hogy az ezredes támadását elfogadják, ki a gyalogsággal egysülten szembe jött rájuk. Mindjárt az első tüzelésnél megrohanta a gróf az oroszok jobb szárnyát, mely kénytelen volt meghátrálni, s legnagyobb rendtelenségben vetette magát a középre. Mindamellett is az oroszok kétségbeesett vitézséggel harcoltak, mindaddig, míg a lőszerük el nem fogyott, de végtére is összerokadtak a támadás alatt, s négyszáz emberük, a háromezer főnyi dandár maradványa, foglyul megadta magát.

E szerencsés kimenetel után csak azon csodálkozott Benyovszky, hogy az orosz dandár nem hozott magával ágyúkat. Nemsokára megtudta ennek is az okát. Az orosz parancsnok, Izmajlov ezredes, amint azt látta, hogy Suhalszky ezredes csak egy zászlóaljat vezet, azt következőt belőle, hogy eszerint Benyovszky Belczen maradt, ő tehát csak a lovasságát küldte az ezredes üldözésére, hat osztag vadászkatonával; maga pedig négy zászlóaljjal, hat ágyúval, tíz svadrony huszárral és egy lengyel lovasezreddel Belczenek indult, hogy a gróf hadtestét lekasza-bolja. A gróf erre kiküldte Ribinszky kapitányt, hogy kémlelje ki a tábormok mozdulatait, s ha lehet térítse át a lengyel ezredet. Ezalatt ő maga Moszyba húzódott, egy kis városba Kis-Oroszország hegyei között, ahol 27-ig maradt. 28-án délben értesült, hogy egy hadcsapat közelít, lobogó zászlókkal. Rögtön hadi rendbe állítja a csapatait, s eléje vonult, hogy sortüzzel fogadja őket, amidőn egy eléje vágató lengyel tiszt által azt a kellemetes meglepetést hallá, hogy a közelítő csapat négy svadrony orosz lovasság, mely az orosz szolgálatot elhagyta, s a konföderációba kíván belépni. Benyovszky letétette velük a hűségi esküt, s elhatározá, hogy Bár felé fog vonulni, működéséről számot adandó, s másrészt a foglyok elhelyezése végett is intézkedni, de másnap

már megtudta, hogy Bárt bevették az oroszok, s Potoczky gróf a török határszél felé húzódott. Ő is ott akart vele egyesülni, s e tervét ki is viszi, ha a lembergi vajdaság nemessége küldöttei által fel nem kéri, hogy közelítsen a városuk felé, s támogassa őket a konföderáció melletti nyilatkozásukban.

Benyovszky tehát december 4-én Lembergnek indult, de ott csak ötven lovast kapott erősítésül. Lembergből egy csapatot Brodyba küldött, pénzt szerezni, ő maga pedig a Dnieszter felé húzódott. 14-én talált egy csapat konföderáltat Pulawszky gróf hadtestéből, ezektől értesült a konföderációt ért mindenféle balesetekről. Megtudta Bár bevételét, Potoczky vereségét Podhayzénál, a vén Pulawszky tábornagy elfogatását, de ami legjobban fáj neki, az volt, hogy Pulawszky két fia, apjuk elfogatását látva, el akarja hagyni a konföderációt.

Mindezen körülmények arra határozták Benyovszkyt, hogy Zuanieczbe menjen, ahová meg is indult 21-én. A két ifjú Pulawszky, kikkel régóta jó barátságban élt, nagy örömmel fogadta a jó bajtárust, ki szükségükben segíteni képes rajtuk. Másnap a lovasság főparancsnokául kiáltották ki s zuanieczy főparancsnokul. Ez egy erős hely volt, melynek parancsnokságát az idősb ifjú Pulawszky, nagyobb tapasztaltságát elismerve, engedte át neki.

Amint a gróf kezébe vette a főparancsnokságot, rögtön nagy változás állt be a csapatok fegyelmében. Jobban lettek élmezőnyű, s szigorúbb engedelmeskedésre lettek szorítva.

Miután a téli hideg nem látszott kedvezni az oroszok előnyomulásának, felhasználta a gróf a pihenőt arra, hogy Zuaniecz és Okopp várait élmezőnyűvel ellássa. Az utóbbinak az ifjabb Pulawszky volt a kormányzója. Eközben mindent elkövetett, hogy Potoczky és Krazinszky grófokat ismét kibékítse Pulawszky tábornaggal, hanem ez a közbenjárás egy hajszálon múlt, hogy saját magára nézve balul nem ütött ki. Potoczky abban a gyanúban, hogy ő Pulawszky tábornagyot fegyverrel akarja a fogságból kiszabadítani, annyira tűzbe jött, hogy Benyovszky elfogatását elrendelé. Ez azonban nesztét vette a dolognak, s elhagyva a tábort Zuanieczbe vonult vissza, ahol még bensőbb összeköttetésbe lépett a tábornagy két fiával.

December 29-én vette híré a gróf, hogy Potoczky a seregével Benderbe vonult. Ebből világosan látta, hogy a két konföderált pártnak illetlen szétválása erejük megsemmisítésére vezet, ennél fogva Pulawszky-nak azt a tanácsot adá, hogy írjon Potoczky és Krazinszky grófoknak, lelkükre beszélve, milyen nagy veszélynek teszik ki a konföderáció némely tagjait, ha tőlük különszakadnak, és hogy mennyire szükséges, hogy egy tekintélyes török segédsereggel egyesülten visszatérjenek, s ezzel a nemességet felbuzdítsák, hogy a konföderáció mellett fegyvert

ragadjon, s ezt igen könnyen megtehetik, ha magánhasznukat a köztársaság javának feláldozni akarják.

Azonban Potoczky, kit csak becsvágának sugallata vezetett, s akinek hízelgett az a tiszteletteljes fogadtatás, melyet a törököknél talált, megmaradt azon szándéka mellett, hogy a török hadsereget el nem hagyja, s ebben az elhatározásában Krazinszky is megerősíté.

Potoczky és Krazinszky gyors elvonulása, s a török hadsereg visszavonulása Bender alól, mind a két konföderált pártot nagy zavarba hozta. Még hétezerenyolcszáz emberük volt, ezeknek felét Pulawszky Kázmér vezényelte Okoppnál, másik felét Benyovszky Zuaniecznél. Hogy seregeik bátorságát élesszék, s a konföderáció céljait előmozdítsák, még háromezer lipkit fogadtak zsoldba — ez egy neme a török könnyű lovasságnak —, s ezzel váraikat védelmi állapotba helyezve, két helyen tábornokot ültettek Zuaniecz és Okopp között.

Így álltak január 22-én 1769-ben. 24-én értesültek, hogy egy orosz tábor lett felállítva Konstantinownál, Izmajlov tábornok alatt, egy másikat pedig Krecsesnikov tábornok ültött fel Lemberg alatt. Ebből azt következtették, hogy az oroszok az ő könnyű csapatjaikat küldik a nyakukra, amíg Galicin tábornok a derékhadával megérkezik. Hogy ezt elhárítsák, első gondjuk volt, váraikat jól ellátva, felszedni a sátraikat, s az ellenségén rajta ütni. Pulawszkynak kellett Krecsesnikov ellen támadni, Benyovszkynak Izmajlov ellen. A gróf Skalat felé vonult, ennek a vára és városa barátja, Scipió gróf tulajdona volt. Dacára a jó baráti viszonynak, mégis jónak látta Benyovszky magával vinni e helyről az ágyúkat és fegyverzetet.

Skalatból Viogrodekre vonult, azután Lampol és Zaczláwra, ahol 169 gyalog csatlakozott hozzá. Zaczláwból a laczkowi erdőségbe húzódott, s innen két tisztet küldött ki az ellenség állását kikémlelni Konstantinow alatt. Ezek azt a hírt hozták, hogy Izmajlov tábornok még nem érkezett meg, de minden órában várják; — hogy Konstantinowban csak egy őrnagy van, hat osztag gyaloggal, négyszáz huszárral és két ágyúval, s valami három-négyszáz kozákkal. Az ellenség még nem tud a konföderáltak mostani állásáról semmit, azt hiszi, a váraikat őrzik.

E hírvételre Benyovszky a seregét az egész 7-ről 8-ra virradó éjszakán át járatta, s reggel 4 órára Konstantinow alatt volt. Csapatait azonnal hadirendbe állítá, s reggel 5 órakor az ellenséget több oldalról megtámadá. Az oroszok győzse ellenállást fejtettek ki. A török segédcapatok kegyetlenül bántak velük, úgy hogy Benyovszkynak kellett magát közbevetni s az agájukra ráparancsolni, hogy ha emberien nem bánnak az ellenséggel, szigorúan megbünteti őket. Ez a szigorú fellépése sok szerencsétlen oroszoknak megmentette az életét.

Az oroszoknak ezen veresége után elfoglalta Konstantinowot, s

sarcot vetve rá, odább vonult Medzibor felé. 15-én elfoglalta a medzibori várat, ahol hatvannyolc embernyi őrseget, nyolc ágyút, s némi lőszeret és élelét talált. Medzibortól átment a Bogh folyón, s Grodeknek indult. Útközben értesült, hogy az oroszok, Branyiczky királypárti tábornokkal egyesülten, az ő hadműveleteinek hírére hallva, négyezer főnyi gyalog és lovas hadat küldtek ki az ő üldözésére.

E hírre a gróf gyorsítá a menetét, s átkelt a Smotrik folyón Felsstein vára északi oldalán. 27-én érkezett Szatanowba, ahol értesült, hogy Pulawszky, kinek Lemberg felé nem volt szerencséje, ezen vár szomszéd-ságában több csapat oroszot szétvert, hanem azután igen fontos hírekre Zuanieczre visszavonult, abban a reményben, hogy a gróffal egyesülhet. Benyovszky még aznap elhagyta Szatanowot. Útjában Osztokopia helységében több szekér sebesülttel találkozott; ezektől hallá, hogy Pulawszky gróf Strebonicza folyónál erős csatát vívott az oroszokkal, s aztán Grodek felé visszavonult, ahová őt az oroszok nem tarták tanácsosnak üldözni.

E hírre a gróf megállapodott, hogy a csapatjainak pihenőt engedjen, s aztán egész éjjel haladt előre, s napköltével megérkezett Grodekba, ahol Pulawszky jöveteléről értesülve, eléje vonult, s őt a városba vezette. A két csapatnak ezen egyesülése egyike a szerencse legkedvezőbb fordulatának, melyek gyakran a legjobban kifundált tervet is meghiúsítják.

Izmajlov tábornok, ki a konstantinowi vereség óta folyton Benyovszkyt kereste, de sehol rátalálni nem tudott, megtudta, hogy Pulawszky háromezer emberrel Grodekben áll, feltette magában, hogy azt ott most körülkeríti, s végre is hajtja azt a szándékát, ha azt Benyovszky megjelenése négyezerháromszáz emberével meg nem hiúsítja.

28-án este a konföderáltak egy csapatja azt a hírt hozta, hogy az oroszok két hadoszlopban nyomulnak előre, tízezer főnyi erővel.

Március 1-én reggel hét órakor már csak félóra járásnyira voltak a várostól, amidőn Pulawszky hadirendben eléjük vonult huszonnyolc osztag gyaloggal, kiket hat ágyú támogatott, s a két szárnyán lengyel és török lovassággal. Kilenc órakor megkezdődött az ütközet az orosz lovasságnak egy rohamával a konföderáltak jobb szárnya ellen, mely kénytelen volt engedni. Az ellenséges gyalogság egyidejűleg az egész harcvonalon elkezdte a tüzelést a közép- és a balszárny ellen. — E pillanatban Benyovszky az összes gyalogságát segélyére küldte Pulawszky veszélyeztetett szárnyának, míg maga a lovassága élén rárohant az ellenség jobb szárnyára, aki erre a támadásra nem volt elkészülve. Az orosz tábornok erre a derékhadát a közepén kétfelé osztá, hogy a két szárnynak segélyére küldje, azonban a lelőtt kozákok tömege akadályozta a gyalogság felvonulását. Ennek a következtetése az lett, hogy az egész sereg végső zűrzavarba került, s az ágyúi és poggász-szekerei

hátrahagyásával kénytelen volt visszavonulni. Ez a csata az oroszoknak közel ezerkét száz halottjukba és sebecsültjükbe s ugyanannyi foglyul hagyott katonájukba került, míg a konföderáltak vesztesége kilencszáz emberre ment.

Március 2-án a két vezér elhagyta Grodekot, s Zuanieczbe ment, haditanácsot tartani, s a követendő rendszabályokat végleg megállapítani. 7-én a seregeiket feloszták Zuaniecz és Okopp között, s e váraikba vonultak, fáradalmaikat kipihenni.

8-án a haditanácsot megtarták Laurent, Potoczky, Grocholszky, Radziminszky, Slabuszerszky, Novicz tábormokok és több csapatvezető részvevése mellett. Mind a két gróf, meggyőződve arról, hogy az orosz hadsereg csak a tavaszt várja, hogy a török határhoz közeledjék, eléje terjeszték a gyülekezetnek, hogy tanácsos lesz a két várat elhagyni, és Lengyelországba visszatérni. Következők voltak az okaik:

1. Ameddig a török határon tartózkodnak, az oroszok őket folyton elzárva tarthatják Lengyelországtól, és így a vajdaságok sohasem mernek a konföderáció mellett nyilatkozni, miután haderőre nem támaszkodhatnak.

2. Nekik sincs módjukban akár élelmiszerekben, akár haderőben újabb segítséget magukhoz vonni Lengyelországból, veszteségeik pótlására.

3. Se Okopp, se Zuaniecz nincsenek abban a védelmi állapotban, hogy egy megszállást kiállhassanak.

Hasztalan volt minden okoskodás: nem tett hatást az egybegyűltekre. Makacsul megmaradtak amellett, hogy a két várat védelmezni fogják. Azt határozták, hogy küldöttséget menesztenek pénz és haderő végett egyfelől Potoczky- és Krazinszkyhoz, másfelől a szultánhoz. Hasztalan figyelmezteté őket a két vezér, hogy az oroszok meg fogják őket támadni, mielőtt a küldöttek célhoz érnének, s akkor majd el sem hagyhatják a mostani állásaikat: a gyűlés állhatatosan megmaradt a határozatánál.

10-én egy szénázó csapat hírül hozta, hogy nagyszámú ellenséges lovasság látható Korolánka körül. A gyűlés azonnal kiküldött egy csapatot azoknak a felverésére. Benyovszky maga vállalta el a küldetést; azonban ellenség helyett hatszáz főnyi konföderáltat talált ott, kik előbb Lubomirszky herceg alatt szolgáltak. 12-én értesült, hogy Vitt tábormok hétszáz embert küldött ki Kamienicz Podolszkiából, hogy Zuaniecz előtt szálljanak táborba. Erre a gyülekezet parancsot adott, hogy meg kell akadályozni a táborütést, mire Benyovszky nyolc svadrony lovassal eléjük vonult. Közeledtekor megtudá, hogy Vitt tábormok csak azért küldte ezt a csapatot, hogy egy orosz futárt fogadjanak Konstantinápolyból, akit Chotymból egy török csapat fog idáig kísérni.

Erre a híre azt izené Benyovszky az orosz főtisztnek, hogy a törököknek lesz elég bizalmuk a konföderáltakhoz, hogy az említett futárt az ő kezükön keresztül bocsássák, akinek a sorsa miatt legkisebb gondja se legyen Vitt tábornoknak; különben a tábornok, aki a futár elküldése által csak a saját hiúsága tanácsát követte, okot találhat a dolgát megbánni. Egyúttal tudtára adta az orosz tisztnek, hogy vagy szépen hazamehet, ahonnan jött, vagy készen lehet rá, hogy visszakergetik. Okosabbnak tartá az elsőbbit választani; mire a gróf is visszatért Zuanieczbe, ahol már ott találta a futárt, akit átvett a törököktől, s aztán fedezet alatt Kamieniczbe küldött.

15-én futár által értesült, hogy Pulawszky gróf egy csapattal kivonult Okoppból, s útjában meg lett támadva az oroszoktól, s kénytelen lett Grodekre visszavonulni. Benyovszky haladéktalanul sietett, ahogy csak bírt a lovassága egy részével a grófnak segítségére, azonban mégis elkésett a csatáról, bárha 14 óra alatt 8 mérföldnyi utat tett meg. Ez a csata azonban, minden várakozás ellenére, a konföderáltak javára ütött ki, ámbár Pulawszky ezernégyszáz ember ellen csak négyszázat tudott szembeállítani. Az ezen csatában ejtett foglyok azt állíták, hogy az orosz csapat csupán azért lett kiküldve, hogy a terepet kiszemléssze, s ha lehet, foglyokat ejtsen, akiktől a két vár helyzetéről tudomást nyerjenek. Azt is elmondák, hogy Izmajlov tábornok legközelebb tizenkétezer emberrel fogja mind a két várat megtámadni, akik már e vállalatra ki vannak rendelve.

18-án Zuanieczbe visszatérve, közölte azt a hírt a gyűléssel, melyet egy nemrég áttért lengyel tiszt is megerősített. 21-én újabb hírt véve az ellenség közeledtéről, rábeszélte Pulawszkyt, hogy hagyja ott Okopp várát, mely nem képes az ostromnak ellenállni; de a gyűlés nem egyezett bele; hanem aztán mikor 22-ről 23-ra meggyőződtek felőle, hogy Izmajlov már alig van egy órányira Zuaniecztől, egyszerre lehanyaglott a bátorságuk. A gyűlés tagjai ekkor már csak a saját biztonságukról gondoskodtak, s egyik a másik után hagyta el a várat, hogy Törökországba meneküljön: oda vitték az orosz foglyokat is magukkal. Így azután az egész intézkedés Benyovszkyra maradt.

24-én látta a vár ormáról a gróf, hogy vonulnak fel egymás után az ellenséges hadoszlopok, melyek Havriluka mezővárosnál kétfelé váltak, amiből azt következteté, hogy egyszerre akarják Zuanieczet és Okoppot megrohanni: ebben nem is csalatkozott. — Délben néhány nyolcfontost lövetett ki az ellenségre, az ágyúk azonban csak harmadrész lőporral voltak megtöltve. Az ellenség ilyenformán azt vélve, hogy a várbeli golyók nem érik el, büntetlenül vélt a sáncokhoz közelebb férközni, s ostromütegek felállításához fogni.

25-én az oroszok megkezdték az ágyúzást a várfalak ellen; s egész nap

durrogattak, anélkül, hogy viszonyüdvözetet kaptak volna, éjjel azonban, miután Benyovszky az alatta levő parancsoló-tisztnek meghagyta, hogy hajnalban az öreg ágyúkkal kezdje el a tüzelést, ő maga a Dnieszterkapunál kivonult kétezer emberrel, keresztülment Brahán, s így egy kört csinálva az orosz tábor körül, hajnalra a hátuk mögött állt. Ekkor megszóltak a bástyákról az összes ágyútelepek, szétmorzsoló tüzelést kezdve a fél-ágyúlövésnyi távolban táborozó ellenségre. Az orosz csapatok, melyek a szárnyaikat érő tüzelés alatt nem voltak képesek hadi-rendbe vergődni, teljesen szétrobbantak, amidőn Benyovszky lovassága egész hatalmával a hátukba rohant. Utoljára kénytelenek voltak sátraikat és poggyászukat cserben hagyva, Grodekig visszavonulni. Olyan nagy volt közöttük a rémület, hogy csak két mértföldnyire Zuaniecztól tudtak megállapodni. Ennél az összeütközésnél ezerszáz elesettet, száromszázhusz foglyot veszítettek, két zászlót, három lobogót és tizennyolc-ágyút hagytak a lengyelek keze között.

Zuaniecz felszabadítása után Benyovszky egyenesen Okopp felé sietett bajtársa, Pulawszky segélyére, azonban már akkor a várat hamuban találta és egészen kiürítve, csak a haldoklók és a halottak maradtak ottan. A sebesültek közül még akadt, aki el tudta mondani, hogy Pulawszky, amint tapasztalá, hogy a helyet nem bírja megvédeni, maga felgyújtatta a várost és a várat, s azután kirohant a seregével, hogy utat törjön magának az ellenségén keresztül Benyovszkyhoz. Többet nem tudtak hősi lelkű vezérük további sorsáról mondani.

Benyovszky a sebesülteket szekérre rakatva, visszatért Zuanieczbe. 29-én kapott levelet Pulawszkytól, aki tudatá vele, hogy nem volt képes az ellenségén keresztül utat törni, ennél fogva átment a Dnieszteren, s útját Moldvának véve, szerencsésen megérkezett Zámorba, ahonnan a konföderáltakhoz igyeckszik Szandomirba, ahol Benyovszkyt bevárja. Tanácsolja neki, hogy hagyja oda Zuanieczet, s haladéktalanul vonuljon török területre, ahonnan Moldván át a magyar határig eljuthat, ő várni fog reá Zámorban.

Benyovszky e levelet közölte a csapatvezérekkel, s velük egyetértve elhatározá, hogy a Pulawszky által tanácsolt rendszabályokhoz fog nyúlni. Ez elhatározáshoz képest két tisztet átküldé a chotymi pasához, e szándékát közölni vele, s segélyét kikérni útja megkönnyébbítésére. A pasa mindent megígért, amit tőle kívánt, s biztosítá támogatása iránt. Benyovszky tehát azonnal parancsot adott, hogy a poggyással menjenek előre Ostaky faluig, mely Chotym közelében esik, s 30-án elhagyá Zuanieczet, s Braháig vonult, egy kis lengyel városkáig a Dnieszter partján, mely Chotymmal átellenben fekszik, egy ágyúlövésnyire a vártól. Éppen csak a folyón kellett volna még átkelnie; azonban amint a hídveréssel foglalkozott, odaizen neki a pasa, hogy ezen a folyón a

szultán különös parancsolatja nélkül hidat verni nem szabad, és hogy ő egyáltalában, érettebb megfontolás után, nem tartja megengedhetőnek, hogy a grófot és seregét befogadja, amíg arra Konstantinápolyból parancsot nem kap.

Ez az izenet Benyovszkyt a legnagyobb zavarba hozta, mivelhogy Zuaniczet elhagyva, abban a veszélyben forgott, hogy az oroszok az első alkalomnál körül fogják. Bizonyosan ezek nyerték meg a maguk részére a chotymi pasát, hogy őt könnyű szerrel megtámadhassák.

Ápril 6-án az oroszok elfoglalták Zuaniczet, s egy hadtestet utána küldtek a grófnak, hogy tiporja őt össze hadastul együtt. A 7-ről 8-ra forduló éjszakán négyezer orosz támadta őket meg. Csak az orosz tábormok hebehurgyasága menté meg ezúttal. Az ellenséges lovasság a gyalogság előtt vonult előre, s behatolt a városba, ahol azután két üteg ágyú, melyet a gróf egy halomra helyezett el, kegyetlen pusztítást követett el köztük. A lovasság erre kényszerült visszatakarodni s akadékoskodni az utána jövő gyalogságnak, mely a Braha hegyről szállt alá; s miután minden ágyúlövés a tömeg közé talált, Benyovszky szerencsésen visszaverte őket. Egy második támadást bevárni azonban semmi kedvet sem érzett. 8-án elhagyta Brahát, s Kitaygrodra vonult, ahol hidat vert a Dnieszteren, s a pasa minden tiltakozása, veszekedése dacára átkelt a török területre.

Átment Mesaván, s megpihent Stadieniczán, Chotym mellett, ahol nem messze az anatóliai pasa táborától felütötte a magáét, hogy a csapatjainak pihenőt adjon, s a módszerekről gondolkozzék, amikkel a Moldván keresztül hatolhatna.

10-én parancsot kapott a chotymi pasától, hogy azonnal szedje fel a sátrait és takarodjék a szultán birodalmából; hozzá lett téve az a fenyegetés, hogy a legkisebb vonakodásnál valamennyi konföderáltat mind darabokra aprítja. Erre a gróf azt válaszolta, hogy miután a „nagy úr” a köztársaság konföderáltjait, akiknek ő is tagja, védelme felől biztosította, nagyon csodálkozik a pasa magaviseletén, aki maga is minden lehető segítséget ígért neki, s a szavát már akkor galádul megszegte, amikor Brahánál a folyón nem engedte átkelni, s azáltal az oroszok önkényének kitette. Ez magában is elég bizonyítéka a pasa hitszegésének, ki szolgálatait az oroszoknak eladta; — egyébiránt nem sokat fél a fenyegetéseitől, mert meg van győződve felőle, hogy azok a derék emberek, akiket a pasa vezényel, egy olyan alávaló parancsot nem fognak végrehajtani, hogy a nagy úr barátainak és szövetségeseinek csapatjait, akik az ő országában keresnek menedéket, leaprítsák.

Miután a gróf ezt a választ elküldte, sietett udvarolni az anatóliai pasánál, akinek a tábora az övé mellett volt, annak elpanaszolta az egész

baját a chotymi pasával, s kérte az oltalmát ez áruló erőszakoskodásai ellen. Az anatóliai pasa, ki a chotymi pasának titkos ellensége volt, megígérte a grófnak az oltalmat, s azt tanácsolá, hogy egy küldjön egy futárt Konstantinápolyba bepanaszolni a szultánnak a chotymi pasa magaviseletét. Ezt a gróf meg is tette.

11-én erre a chotymi pasa egy janicsár agát küldött az anatóliai pasához azzal a parancssal, hogy fogassa el rögtön a grófot, s küldje őt Chotymba, hogy a hetvenkedéséért megbüntesse. Azonban az anatóliai pasa szavának állt, s azt felelte vissza, hogy a gróf egy csauzt küldött Konstantinápolyba, és így a törvény szerint annak a nagy úrtól való visszatéréséig joga van menhelyet kívánni; ne is aggódjék a chotymi pasa annak a személye miatt, mert az az ő keze között van, s ő azt a szultán egyenes parancsa nélkül senkinek ki nem adja. Az aga eltávozása után azt tanácsolá a pasa a grófnak, hogy szedje fel a táborát és vonuljon hátrább, nehogy a chotymi pasa valami árulással bosszulja meg magát; s ez a nagylelkű török úr, nem elégedve meg azzal, még ezer lovast is adott melléje, hogy azokkal a lengyel határig elkísértesse.

14-én a gróf felszedte a sátrait, s Czernoviczig vonult, a hoszpodár székvárosáig, ahová 16-án megérkezett; innen küldte el néhány tisztjét, hogy a poggyászát hozzák utána Chotym alól: ezek azonban azzal a hírrrel tértek vissza, hogy a chotymi pasa mindent lefoglalt. Ekként, a szövetségesei által kirabolva, vonult Avrilovecczig, ahol a török spáhikat visszaereszté, s onnan Zadobriczébe ment Lengyelországba; inkább választva a hadjárat veszedelmeit, mint az alávaló bánásmódot, melyben szövetségesei részesíték.

18-án, miután csapatai, melyek mintegy 3900 főre mentek, kipihenték magukat, azt indítványozá, hogy vonuljanak Zámborba, Pulawszkyval egyesülendők; azonban a vezérek nagy része vonakodott vele menni, s ezernégyszáz ember kivételével mind cserben hagyták; sőt még a betegeket és sebesülteket is mind az ő nyakán hagyták, akiknek tovaszállítása neki nagy alkalmatlanságot okozott. Felvonulását erőltetett menetekkel sietteté a Pruth mentében, Drobilowig, ahová 26-án érkezék meg. Drobilowból Orowba vonult, s innen Dorihoviczba, mely a Kárpát hegyek között fekszik egy völgyben.

Május 5-én egy tisztjét elküldte Zámborba, hogy hozzon hírt Pulawszky gróf felől; az 9-én került vissza azzal a tudósítással, hogy Pulawszky Magyarországra húzódtott vissza, s hogy az oroszok már Zámborban vannak, Brinken ezredes vezénylete alatt; aki megtudva Benyovszky közeledését, nekiindult, hogy vele találkozzék. A gróf, ki e tudósítás után helyzete veszélyes voltát belátta, melyből menekülnie nem lehetett, mert minden oldalról el volt az útja zárva, azt tanácslá csapatjának, hogy menjenek át Magyarországra, s ott várják be a kedvező alkalmat, amidőn

Pulawszkyval egyesülten, ismét betörhetnek Lengyelországba. Hanem azok vonakodtak őt követni, miután nagyobbbrészt szökevények voltak a császári seregből. E szorongatott állapotban nem maradt más hátra, mint a zyducevi erdőbe húzódni. Itt bizonyára nem is talált volna rá Brinken ezredes, ha hollétét egy szökevény el nem árulja, ki a grófort a kippai úton elhagyá.

Az orosz ezredes, ki azt gyanítá, hogy a gróf Stry felé igyekszik, hogy a konföderáltakhoz csatlakozzék Szanokon, gyorsított menetben megelőzte őt, s félórával hamarabb érkezett oda, mint Benyovszky, kinek a harcosai éhségtől és fáradságtól ki voltak merülve.

Ily állapotban támadta őt meg Brinken négyezer embere élén. A gróf eleinte hátrált, amint azonban az ágyú megérkeztek, kényszeríté Brinkent visszavonulni, s nagy gyorsan Strybe hátrálni.

Ez a győzelem csak arra való volt Benyovszkyra nézve, hogy a nyomorát betetőzze, mert ebben a csatában kétszázhatvannyolc halottja s háromszáz sebesültje maradt a harctéren, s nem volt más kilátása, mint a megmaradt csapatjával az erdőben éhen halni, vagy az ellenségtől leöletni.

Hogy minden szemrehányástól ment maradjon, tanácsot tartott a tiszteivel, hogy menjenek-e Bielobobokya? Mindnyájan amellet voltak, hogy menjenek.

A terv gyors kivitelt kívánt, ámbár alig volt lehető az utat folytatni, mielőtt ember és ló, éppen az ütközetből visszatérve, kipihente magát. Éjjel tizenegy órakor hozzáfekedett az elvonuláshoz, s 20-án reggel 10 órakor érkezett meg Szuka helységbe, ahol kényszerítve volt megállni, hogy a csapatjait élelmezze. Ezalatt egy csapat kozák rajtahajtott, s alig hogy a helységet elhagyta s a csapatját hadirendbe felállította, az ellenséges lovasság megtámadá, melyet nyomban követett a gyalogság is, ágyúkkal, melyek a gróf csapatjában végtelen pusztítást követtek el. Ő maga a harc hevében két kardvágást kapott, és utoljára egy ágyúlövés érte, mely ágyú ócskavassal volt megtöltve. Az ő balesete dönté el a csapatja sorsát; az oroszoknak végre megvolt az az elégtételük, hogy őt foglyul ejthették.

Brinken ezredes, ki őt legyőzte, Prosuruczky herceg, orosz tábornokhoz viteté őt; ki viszont * * tábornokhoz, a sereg fővezéréhez küldé, mely akkor Tarnopol előtt feküdt.

Ez a kegyetlen és alacsony gondolkozású ember, minden emberiségi érzelem gúnyára, csúfot űzött Benyovszky szerencsétlenségéből, nemcsak hogy a sebészeknek megtiltá a sebeit bekötözni, hanem még azon kívül láncokat is veretett rá, s ilyen állapotban küldé Kiovsba.

Azonban a grófra nézve még szerencse volt, hogy a sebei ilyen állapotba helyezték, mert a kísérője, azt véelve róla, hogy legnagyobb

halálveszélyben forog, Polonyába érkeztek Szirkov ezredesnek ezt a tudósítást adta a foglyáról, aki őt a tábori kórházba vitette, ahol egy Blanchard nevű francia seborvos sebeiből kigyógyította. Amint az orosz parancsnok megtudta a sebésztől, hogy a gróf képes elhagyni a kórházat, a városban adatott neki szállást, s megajándékozta ötven rubellel, hogy élmezse magát.

A polonyai tartózkodása alatt a gróf megismerkedett egy orosz hadnaggyal: a neve Wilt, kurlandi születésű, aki éppen oly nagylelkűen, mint az ezredese, ami kevese volt, készségesen megosztá vele. Ily módon a szerencsétlenség legelső fokán megvolt az a vigasztalása, hogy jó barátokra talált, s már elkezdett beletörődni a sorsába, amidőn az Banier dandárnok megérkezte által, ki Szirkovot felváltá, s a gróf ellen végtelenül fel volt ingerülve, egyszerre megváltozott.

Amint az ezredes eltávozott, az új parancsnok Benyovszkyt láncreterette, s a többi foglyokkal együtt börtönbe hurcoltatá, ahol ez ember-terlen zsarnok nem adott nekik egyebet, mint kenyeret és vizet.

Amint a gróf a börtönben körülnézett, több tisztet és katonát ismert fel, akik alatta szolgáltak, s akiknek becsülése és barátsága vigasztalás volt ránezve, szerencsétlensége közepett.

Huszonkét napot töltött el ily nyomorban nyolcvan bajtársával egy föld alatti börtönben, melyben hiányzott a világosság, de még a levegő is, amit csak egy bástyafal nyílásán át kaptak. E szerencsétleneknek még azt sem engedték meg, hogy természeti szükségüket végezni kimenjenek, úgy hogy az emiatt megfertőzött levegőben harmincöten meghaltak közülök, s annyira ment a parancsnok embertelensége, hogy a halottakat ott hagyta megrohadni az élők között.

Csak július 16-án nyílt meg a börtönük ajtaja, ahonnan a grófot a főrségre vitték, ahol már több csapat fogoly volt együtt, mind láncreverve.

Nemsokára jött a parancs az elindulásra Kiof felé, s hozzáfogtak egy osztag gyalog kísérete mellett, melynek vezetője egy vén gyalogsági százados volt.

Nem lehet elképzelni azokat a kegyetlenkedéseket, amiket ez az ember a szerencsétlen foglyokon elkövetett. Elrabolta tőlük a számukra kiszabott kenyér felét, aminek az árát maga bezsebelte, a falvakban kvártély helyett, melybe a foglyokat kellett volna elhelyezni, pénzt vett fel a lakosoktól, s ott hagyta őket az ég alatt, égető nap hevében, záporban, sátor nélkül. S ha e szerencsétlenek, éhségtől ellankadva, sebekkel tetézve, nem bírtak oly gyorsan haladni, mint ő kívánta, üttette, verette őket, s ez alól a gróf sem volt kivéve, ámbár két mankón kellett járnia. Ez az emberiséget meggyalázó bánásmód annyi foglyot elpusztított, hogy a kapitány a rábízott hétszáznyolcvankét foglyból,

akiket Polonyában átadtak neki, csak száznegyvenet hozott el Kiovig: a többit úton-útfélen elhagyta, holtan vagy haldokolva.⁴

Augusztus 4-én érkeztek meg végtére Kioiba. Ez egy csupán föld-sáncokkal megerősített város, az orosz határon. A foglyokat itt ismét föld alatti börtönökbe zárták, s ugyanazt a kegyetlenséget kellett kiállniok, amit Polonyában. Benyovszky szilárd testalkata, mely addig minden viszontagsággal dacolt, végre összetört egy hagymázos láz alatt, mely december 9-ig tartott.

10-én a kioivi kormányzó, Vojejku gróf, maga elé hozatta a foglyokat, s egy hadbíró által kikérdezte, mi a nevük és állásuk.

Benyovszky, akit úgy kellett kézen hordozni, nem bírt elég erővel, hogy a nevét megmondja, mikor rákerült a sor; mire a kormányzó bővebben tudakozódott a helyzete felől, s azonnal külön szállást rendelt a számára és két rubelt a naponkinti ételmezésére. Itt már kezdett felépülni, amidőn egy új rendelet jött Pétervárról, hogy a foglyokat mind Kazánba kell küldeni, s Benyovszky is kényszerítve lőn útra kelni; miközben visszacsett a bajába, mely által a kísérő orosz tiszt kényszerülve lett őt Nizimben hátrahagyni: egy, a kioivi kormányzósághoz tartozó városban. Egy német kereskedő, M. Levner itt pártul fogta a gróft, s felkérte a vajdát, hogy engedje meg neki, hadd vigye őt a házához. Ez emberséges és nagylelkű jó barátnek gondozása mellett helyre állt az egészsége, s neki köszönhető, hogy tisztességes ruhában jelenhetett meg a világ előtt. Azonban a második fogolyszállítmánnyal Benyovszkynak is tovább kellett költözni. Jóltevője útrakelése előtt még kétszáz rubellel is megajándékozta, s ez összeget, attól félve, hogy az orosz katonák el találják tőle rabolni, a vezénylő tisztnek kézbesíté, hogy majd mikor Kazánba érnek, adja át a grófnak.

Mikor Tulába megérkeztek, Benyovszky némi élelmiszert s más szükségleteket óhajtvá beszerezni, kért néhány rubelt az orosz tiszttől, a rábízott összegből; ez a vitéz úr (Volkov volt a neve) azonban nemcsak hogy eltagadta, hogy ő kapott volna valami pénzt a gróf számára, hanem a legmocskosabb szidalmakkal halmozta őt el, s ettől fogva minden lehető elkövetett, hogy az utazása hátralevő napjait kellemetlenekké tegye rá nézve. E rossz indulatát annyira fokozá, hogy Kazánba megérkezésük után bevádolta Benyovszkyt a kormányzó Kraznin Szamarev gróf előtt, hogy a foglyokat lázadásra akarta rábírn, s erre a vádra bilincsekbe verték, tömlőcbe zárták, ahonnan csak Czerneczky marsall, Potoczky és az ifjú Pulawszky grófok szorgos könyörgésére bocsátották ki.

Kiszabadulása után egy Ubendisev nevű, svéd születésű aranyművesnél lett elszállásolva, aki igen emberségesen bánt vele. Benyovszky híre és nyíltszívű modora nagy hamar számos ismeretséget szerzett neki az

oros nemesség között. Egy napon, midőn egy rangbeli úrhoz volt ebédre meghíva, a beszélgetés fordulataiból azt sejtette ki, hogy valamit terveznek a kormány ellen. Néhány nap múlva, midőn ismét ugyanazon társaságba lett hivatalos, a vendégek egyike hozzáfordult, s mindenféle kérdésekkel faggatta a foglyok hangulatáról a kormány irányában, eközben azt is hangoztatta, hogy a kazáni kormányzó, akinek csak négyszáz főnyi helyőrség áll rendelkezésére, erősen aggódik, hogy a hétezerre felszaporodott foglyok valahogy fel ne találjanak lázadni, sőt a veszedelem elhárítása végett már folyamodott is Szentpétervárra, hogy küldjék őket tovább Szibériába.

Benyovszky rögtön kitalálta az embere szándokát, hogy ez őt ki akarja fürkészni; de mivel nem tartotta eszélyesnek valami olyan beszédbe elegyedni, mely a vállalkozás látszatát árulhatta volna el, csak annyit válaszolt, hogy a kormányzónak, ki egy csapat vitéz és jól felfegyverzett harcos fölött parancsnokol, s a váracs birtokában van, ugyan nincs semmi oka azoktól az emberektől félni, akik betegségekől elcsigázva, jobbadán nyomorékok; azt egyébiránt nagyon okosan teszi, ha helyzetében megfelelő elővigyázatot gyakorol.

A beszéd folyamában az orosz úr végre kinyilatkoztató, hogy az ezen kormányzóság nemességének nagy része nagyon elégedetlen a cármő önkényuralmával, s hajlandó olyan szövetséget kötni, mely által a szolgaság jármát lerázhatná, s olyan szabaddá lehetne, mint más nemzetek, s hogy a jelen pillanat tervüknek nagyon kedvező, mivelhogy a hadsereg külföldön van elfoglalva, a szintén elégedetlen papság is kész a nemességgel szövetkezni. S azonkívül a kazáni tatárságot is könnyű volna részükre megnyerni, minthogy ez a nép vallásánál fogva a törökökhöz szít. Azzal végzé a beszédét, hogy az orosz nemesség számít a foglyok segítségére, akikkel szerencsétlenségükben oly méltatlanul bánnak.

A gróf erre minden tétovázás nélkül azt felelte, hogy a foglyok, akiknek nincs fegyverük, s szüntelen öreik felügyelete alatt állnak, a kormány ellen támadásra nem vetemedhetnek; hanem ha szabadságukat visszanyernék, bizonyosan nagyon buzgón meghálálnák ezt megszabadítóiknak; s azok hű ragaszkodásukra számíthatnának.

E beszélgetés után a gróf ismét visszatért a társaságba, ahol oly barátságosan fogadták, hogy világosan át kellett látnia, miszerint ez az egész gyülekezet csupa elégedetlenekekből áll. — Amint azután a társaság eloszlott, Benyovszky sietett régi barátjához, Czerneczky tábormagtyhoz, s azzal közölte felfedezését.

A következő napon a tábormagty több főtisztet a foglyok közül magához hivatott, s felfedte előttük a titkot, hogy érett megfontolás után határozzák el, mitévők legyenek, ha az elégedetlen nemesség részé-

ről felhívást kapnak. Ennek a folyamatában elhatározták, hogy a szövetségesek semmiféle összeesküvésbe nem elegendnek az elégületlenekkel; hanem annyit megígérnek nekik, hogy ha a várost hatalmukba kerítik, a szabaddá lett foglyok egy hadtestet alakítanak s megszabadítóikkal közreműködnek, amíg ellenkező rendszabályokat nem kapnak a szövetségesek táborukatól.

Ez ügy vezetése Benyovszkyra lett bízva, s ezt ő a legnagyobb buzgalommal, eszélyel és éleslátással vitte, úgy hogy a foglyok közül senki sem volt veszélyeztetve, még ha a kormány felfedezi is az összeesküvést. Az elégedetlenek viszont a maguk részéről oly lelkesen vitték a tervüket előre, hogy sikerült nekik a Voronyecz, Belgrád és Kioi kormányzó-ságaiban levő nemességet, sőt Moszkva nagy részét is annak megnyerni. Csak a kazáni tatárok megjelenésére vártak, akik azt ígérték, hogy kilenc-tízezernyi lovassággal fognak a város előtt mutatkozni.

Így álltak az ügyek november 6-án (1769), amidőn két orosz nemes úr összeveszése rögtöni változást idézett elő; egyikük értesítette a kormányzót, hogy a foglyok a tatárokkal szövetségbe, az ő személye ellen összeesküvést koholnak. Ez a hitszegő Benyovszkyt vádolta be, hogy a saját barátait megmentse. 7-én éjjel 11 órakor kopogtatást hall a gróf a szállása ajtaján. Egész pongyolában lejön a lépcsőn az ajtót felnyitni, s egészen elbámul, mikor egy tisztet lát maga előtt, húsz katona kíséretében, aki azzal a kérdéssel fogadja, hogy itthon van-e a fogoly? Amint azt feleli neki, hogy itthon van, a tiszt kikapja a kezéből a gyertyát, s rohan fel a lépcsőn a gróf szobájába, a katonáinak parancsolva, hogy kövessék.

Benyovszky sietett a tiszt tévedését gyorsan hasznára fordítani, s futott egy bizalmas barátja, Wynbláth őrnagy szállására, ki szintén fogoly volt. Ott nagyhamar elmondta a kalandját, s azzal rövid tanakodás után, ketten együtt megszöktek Kazánból, a legközelebbi faluban lovakat vettek, s siettek Szebuszkárba. Megérkezésük után azonnal tudósítottak néhány orosz főurat tervük felfedeztetése felől: ezeknek viszont a legnagyobb okuk levén annak a rossz következményeitől rettegni, ha Benyovszkyt elfogják, adtak neki egy podrusnát (magyarul „forspont-cédula”) s azonkívül pénzt és útravaló ruhákat.

Szebuszkárból azután vágattak Kuszmoden Janszkóiba, ahol gyorspostát fogadtak, s eljutottak Nisnej Novgorodba. Itt orosz tiszteknek adták ki magukat, kik Kiszlából Pétervárra utaznak, sürgőnyt hozva a kormány számára. Itt a vajda még meg is hívta őket magához ebédre, s bőven megvendégelte, s ajánlólevelet adott nekik a volodomiri vajdához: ami nagyon üdvösséges volt rájuk nézve, mert anélkül ott bizonyosan elfogták volna őket. Innen megint a lehető legnagyobb gyorsasággal folytatták az útjukat, s éjjel keresztülmentek Moszkván, majd Tver, Velki Novogorod városain. Végre 19-én megérkeztek Szentpétervárra,

ahol a gróf egy vendéglőben megszállt, az őrnagyot komornyikjának adva ki. A legelső kísértésénél egy német gyógyszerésszel került össze, akivel megértette, hogy ő külföldre szeretne menni a tengeren át: ez őt egy hollandi hajókapitányhoz utasította.

Benyovszky elment a hajókapitányhoz, s kérte, hogy vegye fel őt és az inasát a hajójára, mint utazókat, ígért neki Hollandba megérkezése esetére ötszáz aranyat. A kapitány ráállt az alkura, s minthogy a hajója útra készen állt, találkozózt adott a grófnak éjjel tizenkét órára a Neva hídján, ahol ő kísérelőjével együtt pontosan meg is jelent. Itt jó ideig türelmetlenül vártak a kapitány megérkeztére, végre előkerült az, s intett a grófnak, hogy jöjjön közelebb; de abban a percben, amidőn az meg akarta neki köszönni a szívességet, előugrott húsz katona a híd zugaiból, a gróft és kísérelőjét megragadták, leteperték, megkötözték, s úgy vitték a rendőrfőnök Csecserin gróf elé, aki szelíd, udvarias modorban a következő kérdéseket adogató megfélemléssel végezt a foglyának.

1. Mi a születése, hazája, életkora, vallása?

2. Mely hatalmasságnál szolgált, mielőtt a konföderáltak közé lépett?

3. Ki vette rá, hogy a szövetségi okmányt aláírja?

4. Tud-e róla, hogy a francia király adott pénzt a szövetségesek seregeinek fizetésére?

5. Ki beszélte rá, hogy fogságában rabtársait zendülésre biztassa, s mi szándéka volt azon esetben, ha sikerül vala neki Kazánt hatalmába keríteni?

6. Benne voltak-e a többi szövetségesek is az összecsküvésben? Csatlakoztak-e a gyalázatos merénylet kiviteléhez bizonyos orosz nemesek is? Hogy hívják őket? s mi módon jött ez a szövetség létre?

7. Miért jött a fogoly Kazánból megszökése után Szentpétervárra, ha nem volt kiszámított szándéka vele? Honnan kapta a pénzt, hogy egy ilyen hosszú útat külön postán tehessen meg? s miért adta ki a kísérelőjét az inasának?

8. Ha valóban az volt a szándéka, hogy Oroszországot elhagyja, miért akart különösen éppen Hollandba menni?

Ezekre a gróf a következőket válaszolta:

Az elsöre, hogy ő született magyar és lengyel főnemes, huszonnyolc esztendő és keresztény hitű.

A másodikra, hogy a császári seregnél szolgált a porosz király elleni hadjáratban.

A harmadikra, hogy mint sztarosza kötelességének tartotta a köztársaságnak segélyére lenni az idegen járom lerázásában.

A negyedikre, hogy semmi tudomása sincs róla, segítette-e pénzzel a francia király a konföderációt vagy sem?

Az ötödikre, hogy ő a foglyokat sohasem izgatta lázadásra, s sohasem volt egyéb szándéka, mint szabadságát visszanyerni, s ennek a megkísérlésére kényszerítve volt a börtönben szenvedett zsarnokság és kegyetlenkedés által; azonban Kazán városát elfoglalni soha esze ágában sem volt; s ennél fogva semmiféle terveket sem épített egy ilyen chimairai vállalatra.

A hatodikra, hogy se szükségesnek, se tanácsosnak nem találja, azért, mert fogollyá lett, még feladóvá is lenni, s ennél fogva elutasítja magától ezt a kérdést.

A hetedikre, hogy megmenekülése után Kazánból azért jött Szentpétervárra, mert azt hitte, hogy onnan legkönnyebben elutazhat ez országból egy idegen hajón; Wynbláth őrnagyot pedig azért adta ki inasának, hogy ezzel az úti költségeit megkönnyítse.

A nyolcadikra, hogy a Hollandba utazás eszméjére semmi más indok nem vezette, mint hogy történetesen egy hollandi hajóskapitánnyal került össze, aki őt hajójára felvenni ígérte, hogy egyébiránt rá nézve egyformán üdvözölt lenne bármely más, az orosz birodalmon kívül eső országa a kerek földnek.

E kihallgatás után a Szent-Péter-Pál erődbe vitték a gróft, s ott Wynbláthtól elkülönítve, egy földalatti zárkába csukták el. 23-án reggel, elfogatása harmadik napján, nyitották rá először az ajtót, s akkor adtak neki háromnap éheztetés után egy darab kenyert és vizet.

Ugyanez nap este egy tiszt és négy katona kíséretében felvezették Panin gróf miniszter elé, aki egyre-másra száz kérdést intézett hozzá, anélkül, hogy időt engedett volna neki rá, hogy csak egyre is megfeleljen. Végre mindenféle iratokat mutogatott a grófnak, amikből állítása szerint az ő fondorlatait megismeré. Erre a legkeserűbb szidalmakkal halmozá el; s megmondta neki, hogy ha a nyakát szereti, minden kérdésre „igen”-nel feleljen, melyet a törvényszék előtt hozzá intézni fognak; s aztán megparancsolá, e barátságos tanácsadás után, hogy vigyék vissza megint a börtönébe, s verjék láncre.

24-én ismét előhozták, s a titkos tanács elé vezették. Amint a tanács-terembe lépett, húsz orosz urat látott az asztal mellett ülni, tollal a kezükben. Panin gróf elnökölt. Az államügyész felolvasta a kérdéseket, melyeket Csecserin gróf intézett a fogolyhoz, valamint ennek válaszait. Erre Panin azt parancsolá Benyovszkynak, hogy esküdjék meg rá, miszerint ezen válaszai az igazsággal megegyeznek. Benyovszky megesküdött rá. Ezen előjáték után azt mondá neki Panin, hogy jobb lesz, ha az esküjét visszaveszi, s megvallja az igazat, ha azt nem akarja, hogy kínpadra vonják.

Ez a fenyegetés, mely más, gyenge szívű embert elrémített volna, Benyovszkyt egészen felgerjeszté, azt válaszolta a miniszternek, hogy

neki, mint bírónak, nem illik a hóhér szerepét felcserélni, s hogy az igazság keze csak akkor büntethet, ha a vádlott bűne rábizonyult; a törvényszék, mely neki azt parancsolá, hogy magát esküvel tisztázza, előbb bizonyítékokat szerezzen, hogy az eskü hamis volt, ellenkező esetben minden erőszakos eljárás a barbarizmus cselekménye fog lenni, melyhez öfelsége a cárnő bizonnyára nem fogja belegegyezését adni.

Ez a válasza a grófnak, melyet szóról szóra jegyzőkönyvbe írtak, több tagját a törvényszéknek arra indítá, hogy pártjára keljen a miniszterrel szemben. Felhozták, hogy a fogoly, akire csak egy szökési kísérletet lehet bizonyítani, nem tekinthető államellenes gonosztevőnek. Ezen összedisputáltak, s a foglyot végre visszaküldték a tömlöcbe.

Innen másnap ismét kihozták, hogy szembesítsék azzal az orosz nemes úrral, akit a kazáni kormányzó küldött fel. Ez a nyomorult volt ugyanazon árulkodó, ki őt a kazáni kormányzó előtt elvádolta. Ez azt bizonyozgatá, hogy a gróf ismerte az orosz főurak komplottját a kormány ellen, s ő biztatta őket, hogy a foglyokkal támogatni fogja az összekülvőket.

Az elnök azt mondá a grófnak, hogy feleljen erre a vádra, amire ez őszintén elmondá, hogy igenis tettek neki ajánlatokat ilyen értelemben, hogy a foglyokkal együtt lépjen a szövetségbe; ő azonban, nem gondolva azt, hogy fogoly sorsa kötelezi őt elvei megtagadására, a titkot magában tartá, azonban minden tartózkodás nélkül azt felelte a felszólítóknak, hogy a foglyok semmiféle merényletre nem vállalkoznak a kazáni kormányzó ellen, sem pedig öfelsége a cárnő érdekei ellen; nem is illeti meg őket, hogy az orosz nemesség igényeibe beavatkozzanak; az ő dolguk a maguk viszálykodásait elintézni, hogy a foglyok nyugodtan viselék balsorsukat, ámbár az orosz nemesség számíthatna az ő szolgálatukra, ha ez lenne az első, aki szabadságukat visszaadja.

Az orosz nemes maga is bevallotta, hogy ez a válasz igaz; s erre a grófot ismét visszavitték a börtönbe, ahol 29-ig ott maradt, akkor ismét a tanács elé hozták, hogy az ítéletet kimondják a fejére.

Az ülés elején azzal fenyegette az elnök, hogy kínpadra vonatja, de miután a szökési kísérleten kívül semmi egyéb vétséget nem bírt rá kisütni, arra hívta fel, hogy írjon alá egy lemondási okmányt, melyben kötelezi magát, soha az oroszok ellen nem szolgálni, az országot haladéktalanul elhagyni, s halálbüntetés terhe alatt oda vissza nem térni. E föltételek mellett megígérte neki Panin, hogy szabadon bocsátja. Benyovszky kész volt aláírni a lemondást, melynek tartalma ez volt:

„Én, alólírott, ezennel elismerem, hogy Kazánból való megszökésemnél elfogatva, s öfelségének a minden oroszok cárnőjének vele született kegyessége folytán megkegyelmeztetve, kötelezve vagyok ezen lemondásom folytán semmi más hatalmasság alatt az oroszok ellen

nem szolgálni, s amint szabadságomat visszanyertem, országukat azonnal elhagyni, és azt soha semmi szín alatt, halálbüntetés terhe alatt többé fel nem keresni. Kelt Szentpétervárott, 1769. november 29-én.”

Amint a gróf ezt a lemondást aláírta, ahelyett, hogy szabadlábba helyezték volna, visszavitték a tömlőcébe, s ott tartották december 4-ig, amely napon éjjel után két órakor egy tiszt jött oda hozzá, két katonával, aki levetette róla a láncait, s aztán birkabőr öltözetet adatott rá, arra megint felrakatta a békóit, s aztán kivezette a tömlő udvarára; ott feldobták egy szánkóra, mely elé két ló volt fogva, s azok gyorsan tovaröpíték. A sötétség nem engedé, hogy a tárgyakat megkülönböztesse, hanem a sűrű csengettyűkongás, amit hallott, arra a gondolatra vezette, hogy bizonyosan több szán is jön utána, ami a leverő eszméknek egész sorozatát költé fel lelkében balsorsa fölött.

Utazása elején némi reményt táplált, hogy talán Lengyelországba viszik vissza; azonban napfelköltekor lerontá a reményét azoknak a falvaknak a látása, amiken keresztül kazáni menekülése közben idáig jött, s csak a szomorú bizonyosságot látta maga előtt, hogy a szibériai száműzetés hosszú útját kezdi most meg.

Amint delelőre megállapodtak, kapott egy darab száraz kenyeret, s amint a szánkójából egy másikba átszállt, megpillantá Wynbláth őrnagyot, balsorsa osztályosát. Benyovszky alig behegedt sebei miatt nagyon sokat szenvedett a hidegtől, félig fagyva volt, amint a vonat vezetője kiszállásra készte, hogy az éjet egy kunyhóban töltsé.

Amint ismét érzékei használatát visszanyeré, Wynbláth társaságában találta magát, ki nem lévén megsebesülve, könnyebben tűrte az évszak szigorúságát. E közös szerencsétlenségben még némi vigaszul szolgált, hogy egymásnak elpanaszolhatták ínségüket.

Az orosz vezértiszt, Maenov herceg, a tanács csapatainak hadnagya, kit siralmas állapotjuk megindított, bizalmasan közölte velük, miszerint neki az a rendelete, hogy őket Moszkvába szállítsa, ahonnan Tobolszkba, s tovább Kamcsatkába, száműzetésük véghelyére fognak szállíttatni. Olyan udvarias volt, hogy az asztalához hívta őket étkezni.

Midőn Moszkva közelébe értek, vezetőjük megvált tőlük, s visszavért egy szánon; egy csapat katona, egy hadnagy vezénylete alatt vette át őket. December 13-án érkeztek meg Volodomirba, ahol négy szánkón még négy száműzött csatlakozott hozzájuk, akik éppen arra voltak a sorstól elrendelve, hogy életük hátralevő részét Kamcsatkában töltsék; az a vigasztalásuk volt, hogy ez állomáson túl azoknak a társaságát élvezhessék.

Benyovszky, ki az orosz nyelvet folyékonyan beszélte, tudakozódott e négy pályatárs felől.

Az egyik volt Pánov Vassili Vassilics, testőrhadnagy, a másik Stefánov

Hippolit, gyalogsági százados, a harmadik Baturin Asaf, tüzéségi ezredes és a negyedik Szolmánov Ivanics Iván, államtitkár Moszkvából. Kíséretük állt negyvenhat katonából Volodomirtól kezdve, akik őket Nisnej Novgorodig vitték, ahová megérkeztek 18-án. S innen tovább szállították őket Kuzemodemjackojba, mely városban a kíséretüket százötven lovassal megszaporták, hogy annál biztosabban szállíthassák őket a Kazán vidéken keresztül, melyet ez idő szerint a tatárok betörései nyugtalanítottak, akik a gróf elutazása óta mindennemű ellenségeskedéseket elkövettek, s akikhez a Kazánból elszökött hadifoglyok egy része is csatlakozott.

Ez a körülmény arra bírta a kíséret vezetőjét, hogy semmi faluban meg ne állapodjanak; hanem amilyen gyorsan csak lehet, siessenek elérni Malmic városát a Viasska folyó partján, ahol aztán az ő erősítő csapatjuk ismét visszatért.

Malmicból Saragutba, innen megint Kunzirba, aztán Tuninckba, s végre Tobolszka szállították őket; ez Szibéria fővárosa, ezerkétszáz mértföldnyi távolságnyra Pétervártól.

Megérkezésükkor a városba szállásolták el őket, s mindegyikük külön strázsát kapott. A kormányzó, Csecsrin Ivanovics Dénes gróf, testvére a pétervári rendőrfőnököknek, emberszeretete és erkölcsi érzéke által kitűnő férfiú, a száműzöttekről nemcsak a láncokat leszedette, hanem minden segélyben részesíté, még tiszta fehérneművel is ellátta őket. Meghatotta őt e szreencsétlenek nyomora, s engedélyt adott nekik tizennégy napig a városban időzhetnek, hogy egészségüket helyreállítsák, melyet az éhség és az évszak sanyarúsága megrongált. Azon egész idő alatt a száműzötteket az ő konyhájából élelmezték, s elutazásuk előtt mindegyiküknek ajándékozott ötven rubelt és egy jó mennyiség pálinkát, azonkívül ötszáz púd dohányt, aminek nagy becsé fog lenni Kamcsatkában.

A további eseményekről Beuyovszky *saját kezű* feljegyzései értesítenek.

GRÓF BENYOVSZKY MÓRIC SAJÁTKEZŐLEG ÍRT EMLÉKIÁTAI

ELSŐ FEJEZET

BEVEZETÉS. BENYOVSZKY MEGÉRKEZIK TOBOLSZKBA. EMBERSÉGES KORMÁNYZÓT TALÁL. TOVÁBB UTAZIK TOMSZKBA. A TATÁROK SEGÍTIK. ÚTKÖZBEN ALKALOM KÍNÁLKOZIK A MEGSZÖKÉSRE KÍNÁBA, DE SEBEI GÁTOLJÁK BENNE. A KÍSÉRŐ OROSZ FÓTISZT ÖNZÉSTELEN VISELKEDÉSE

Én egy előkelő magyar nemesi családból eredtem, s némi feltűnéssel szolgáltam a Lengyel Köztársaságot, melynek zászlói alatt harcolva, az oroszok foglyává lettem, tizenhét sebbel tetézve. Ez a baleset vetett alá minden viszontagságnak, melyet a zsarnokság ránk mérni képes. Egyik börtönből a másikba hurcoltak, s végre a rabszolgaság nyomorára kárhoztattak.

Az orosz haditörvényszék parancsára bilincsbbe vertek, s úgy vitték el Tobolszkba: Szibéria fővárosába. Ez egy ötszáz házból álló, oroszoktól és tatároktól lakott helység, hegy oldalában, melynek tetejét erősség koronázza: ebben lakik a kormányzó. A helyőrséget képezi két ezred gyalog, három svadrony lovas s néhány száz kozák.

Tobolszk kormányzója Ivanovics Csecserin Dénes gróf valódi mintaképe a nagylelkűségnek és emberszeretetnek, amint megérkeztem, rögtön levétette rólam a bilincseimet és bajtársamról, Wynbláth őrnagyról, s elhalmozott bennünket minden szívességgel.

Ezek között a legbecsesebb volt rám nézve a tinta és toll szabad használata: ez enyhíté nagy bánataimat. Óh drága eszköz, mely vissza tud adni a szabadság árnyékát, amidőn annak a lényege el van tőlünk rabolva. Megbecsülhetlen adománya az emberésznek, melynek értékét csak az tudja felfogni, aki elvesztésed fölött gyászolt. Teveled még mindig az enyim a lélek gyönyöre; általad fog az én balsorsom és panaszaim híre a késő időkbe áthatolni!

Január 20-ika volt 1770-ben, midőn Tobolszkba megérkeztem, s miután e várost csak február 4-én hagytam el, a kormányzó jóvolta mellett visszanyerhettem azt az erőt és egészséget, ami továbbutazásomhoz szükséges volt. A kormányzó engem és társaimat minden jóságában részesítve egy szotnik és huszonnégy kozák kíséretében továbbküldött száműzetésünk véghelye felé, a kozákokra ráparancsolt, hogy velünk kegyelmesen bánjanak.

Tizenhat szánon utaztunk tovább párosával, csak a vezetőnk ült egyedül a magáén. Szobulák volt az első tatárlakta falu, ahol megpihentünk. Szotnikunk magával vitt be bennünket egy házba, vele egy asztal-

nál ettünk, úgy, hogy a kozákokat szolgálainknak nézhették: annyira kedvünkbe jártak. A vezér példája úgy hatott az egész csapatra, hogy semmit sem mulaszthattak el, amivel rabszolgaságunkat enyhíthésék.

Február 5-én továbbmentünk, s pihenőt tartottunk a Szupkró folyónál, ahol *lovainkat megittattuk*. Azalatt, amíg a kozákok a közeli falvakban eleséget hajhásztak a számunkra, a szotnik elmesélte előttünk az élete folyását. Svéd ezredesnek a fia volt, ki Szibériába lett száműzve: ő már itt jött a világra, s annál fogva, mint bennszülött, a kozákok közé lett beírva, akiknél szotniksáig vitte. Azt mondá, hogy e hivatalában folytonosan az a feladata, hogy a száműzött boldogtalanokat kísérgesse rendeltetésük helyére, s életének egyetlen öröme az, hogy ezeknek a nyomorát enyhítse valamiben.

Ennek az embernek nyíltszívúsége kétségtelenné teszi érzelmei igaz voltát, s nekünk nagy vigaszunkra szolgált, hogy ilyen becsületes szánakozó férfi vezetése alá kerültünk. Szupkrótól az utunkat az Irtis folyó partjain folytattuk tovább Berenovszk városig, ahol éjjelre megmaradtunk. Itt találkoztunk húsz száműzöttel, akik vacsorára halat adtak ennünk.

E szerencsétlen bajtársaktól hallottuk, hogy csupán a tobolszki kerületben közel huszonkétezer száműzött lézeng, akik vadászatból tartják fenn magukat.

Hatodikán továbbutaztunk, s késő éjjel érkezünk Zsiringára. Kicsiny falu, tizenöt ház, mind száműzöttek lakják. Ezek között egy magyarra is akadtam: Orosznak hitták; magyar nemesi családból eredt. Akként került ide, hogy egy orosz huszárezrednél Horváth tábormok alatt, mint őrnagy szolgált, itt megúnvá a dolgát, nyugdíjaztatását kérte, hogy hazájába visszatérhessen. A válasz az volt rá, hogy ide küldték.

Mínthogy itt, kettőnkön kívül, senki sem értett magyarul, bátran kérdezősködhettem egyről-másról; de főképp arról, hogy miért nem kísérti meg ily nagyszámú szerencsétlenek tömege, amely itt a végső nyomorban sínlődik, az innen megszabadulást? Erre ő nekem azt válaszolta, hogy megpróbálta azt már egy ízben egy nagy csapat száműzött, hogy Perzsia felé elmeneküljön, hanem útközben a *nogáji tatárok* közé kerültek, s azok mindannyit legyilkolták: ezeknek a balesete visszariasztja a többieket hasonló vállalkozástól. Még sok más egyéb akadályt is felsorolt, míg meggyőzött felőle, miszerint lehetetlen, hogy a tobolszki fogságból valamerre ki lehessen szabadulni, úgy hogy végre is áldani kezdtem kemény sorsomat, amiért engem Kamcsatkába rendelt, ámbár meg vagyok felőle győződve, hogy nincs olyan darab föld a világon, ahonnan egy csoport elszánt, szabadságszerető férfi, ha jól összeszövetkezik, kijárást ne tudjon magának teremteni.

7-én a Zsirga folyón átkelve, megérkeztünk Jutkára. Ezt a falut tatárok lakják, akik megvendégeltek bennünket kancatejjel és lóhússal. A rendkívüli hideg s az erős szél, mely a havat csoportostul fúta az arcunkba, kényszeríté a vezetőnket, négy napig e helyen vesztegelni. 11-én reggel utaztunk tovább, délben egy folyó partján tartottunk pihenőt, s másnap megérkeztünk Tárába, egy hasonló nevű tartomány székvárosába. Vezetőnk itt jónak találta pihenőt tartani a zord időjárás alatt, nemcsak a már kiállott viszontagságok kipihenése miatt; de még inkább erőgyűjtésül utunk hátralevő részére, melyet már szánkó nélkül kellett megtennünk.

Tárai tartózkodásunk alatt nemcsak azt engedte meg a vezetőnk, hogy szabadon szétmehessünk a várost és vidékét megtekinteni, hanem még annyira is ment az irántunk való jóindulata, hogy a kormányzót rávette, híjjon meg bennünket magához ebédre, s a lakosságot buzdította ajándékadásra. Ezek meleg öltönydarabokból s jó nagy mennyiségű égett borból álltak.

Végre 22-én elhagytuk Tárát, ismét átkeltünk az Irtisen, s onnan Lukiba érkeztünk; ez egy tatár falu, ahonnan aztán mérhetetlen *erdőkön* és magas hegyeken keresztül hatoltunk előre, majd összerogyva a fáradtság alatt; különösen én, ki sebekkel voltam halmozva. Napijáróink rövidek voltak, hosszú éjszakáinkat hóba ásott vermekben töltöttük, lovainkat csak mohával abrakoltuk.

Ápril 3-án, amint az Óm folyó mellett tanyát ütöttünk, hirtelen megrohant bennünket egy csoport tatár, akik a Baruba hordához tartoztak. — Amint megláttuk őket, azt kértük a vezetőnktől, hogy adjon fegyvert a kezünkbe, s mindnyájan lovainkra ugráltunk. A tatárok közel jöttek hozzánk, egy pillanatig ránk bámészkodtak s azután gyors iramban toványargaltak, anélkül, hogy összecsaptak volna velünk. Amint ezeket elvesztettük a szem elől, átkeltünk az Ómon, s folytattuk az utunkat tovább Juakra folyóig, melynek partján sátrainkat felütöttük. Szürkületkor lóra ültünk s abban a percben egy csoport fegyverest láttunk lóháton közelíteni, akik oroszul kiáltottak ránk, hogy várjuk be őket. Bevártuk őket s kölcsönösen üdvözöltük egymást. Harminchat férfi volt, számúzóttek mint mi, csak hogy régebbiek. Ők már tíz év óta eszik itt a cárnő kenyérét (azaz, hogy a halait és marmotáit). Eleinte segítettünk egymásnak siránkozni balsorsunk fölött, vezetőnk azonban semmi jót sem nézett ki a bajtársak szeméből. Mindnyájan örültünk, mikor három nap múltán lerázhattuk a nyakunkról ezeket a nyájas cimborákat, akik nagyon sajnálták az elválásukat, nem annyira a személyünket, mint a pálinkánkat, mi igen jól ízlett nekik.

Innen továbbutaztunk Bogorodekoiig, ahová 11-én érkezénk meg, onnan ismét tovább, az Obi-folyón keresztül; 17-én elértünk Tomszkba,

mely elég szabályosan épült város, jobbadán tatároktól lakva. A város a Tom-folyó partján fekszik, s valami erősség által van védve, melyben a tartomány kormányzója székel, mintegy 400 katonával és 800 kováccsal.

A kormányzót Villeneufnek hítták, francia születésű volt, előbb maga is száműzött, ez idő szerint alezredes orosz szolgálatban. Ez igen szívesen fogadott bennünket, s vezetőnk közbenjárására megengedte, hogy május 10-ig a városban maradhassunk, hogy a zord időszakot elmulassuk utunkból, mely az olvadás alatt még a téli szaknál is veszedelemesebb.

Tomszkban létünk nem volt kellemetlen. A tatárok, amint vezetőnk-től megtudták, hogy mi hadifoglyok vagyunk, akik a török hadsereggel szövetségben harcoltunk az oroszokkal, vallási kötelességüknek tartották, rajtunk segíteni. Egy nyestkalmár különösen érdeklődött irántam. Arra biztatott, hogy meneküljek el Kína felé, kész lett volna az út veszedelemében osztozni velem. Azt mondá, hogy ő a kantói hordából ered, Kalkózs kerületből, mely Kínával határos, s nagyon jól ismerős az úttal odáig. Örömmel álltam volna rá az ajánlatára, ha roncsolt testem ereje megengedi, legalább nyolcvan mértföldnyi utat megtenni gyalog. Az a szomorú állapot, melybe sebeim juttattak, átláttatá velem, hogy lehetetlen a tervét elfogadnom, beírta aztán velem, hogy elhalmozott ajándékokkal; sohasem tudtam meg, hogy az ő saját bőkezűségéből eredtek-e azok, vagy a többi tatár lakosság is hozzájárult, ment az ajándék kilencszáz rubelre. Én azt bajtársaimmal megosztottam, akartunk belőle vezetőnknek is juttatni, de e nagylelkű ember nem fogadott el tőlünk semmit, azt felelte, hogy majd lesz nekünk arra a pénzre elég szükségünk Kaincsat-kában.

MÁSODIK FEJEZET

ELUTAZÁS TOMSZKBÓL. KRASZNOJARSZK. ILIMSZK. SZABADALMAZOTT SZŐRMEKERESKEDŐ-TÁRSASÁG. BENYOVSZKY HOFFMANNAL EGYÜTT TERVET KÉSZÍT A JÖVENDŐ MENEKÜLÉSRE. A SZÁMŰZÖTTEK SZÖVETKEZÉSE. JAKUCKI ÚT. HOFFMANN HÁTRAMARAD. A VEZETŐK ÖSSZEVESEN. HOFFMANN HALÁLA S AZ EBBŐL EREDŐ VESZÉLYEK. A SZÖVETKEZETTEK SZERENCSESEN KIGAZOLNAK BELŐLÜK

Május 11-én végre elhagytuk Tomszk városát, s átvándoroltunk egy kietlen, hegyekkel és erdőkkel fedett tartományon, folyton a hótúrásokban tanyázva, s tizennégy napi, legkeservebb utazás közben kénytelenek voltunk élelmzésünkben naponkint fél adag kétszersültre szorítkozni. Ez útban tizenkét lovunk kidúlt és nyolc kísérő kozákunk megfagyott; azokat otthagytuk az útfélen. 28-án végre bevergődtünk

Krasznójárszk városába. Ez a Jeniszei partján fekszik, áll harminc lak- helyből, melyekben orosz száműzöttek tanyáznak.

A váracs, tulajdonképpen egy nyomorult földsánc, melynek közepét a kormányzó háza foglalja el, áll egy palánkokkal szegélyezett négyszögű halomból; huszonnégy katona a helyőrség, azok is mind száműzöttek.

Ez a tartomány híres a szegénységéről, hanem a kormányzója még híresebb a fukarságáról. Amint a várába behoztak bennünket, addig ránk se hederített, amíg a vezetőnk azzal a szóval meg nem engesztelte, hogy képesek vagyunk neki ajándékokat adni. Erre a kellemetes fel- fedezésre aztán meghívott bennünket magához vacsorára, s viszonzásul nem vetette meg hatvan rubelnyi ajándékunkat; sőt olyan kegyes volt, hogy a másik hatvan rubelért egy átalag pálinkát is rendelkezésünkre bocsátott, ami lehetett tizennyolc pint.

Másnap már sarkalta a vezetőnket, hogy menjünk odább, s ebéd ideje előtt szépen útnak eresztett. Utunk folytatása sem volt külön- b, mint idejövételünk Tomszkból. Innen túl nem látszott előttünk más, mint egy beláthatatlan, itt-amott hegyek által megszaggatott hófedte róna. Fáradalmainkat minden nap növelte. Áthágtunk a hegyláncon, mely a Ilimszk és Jeniszejk tartományokat elválasztja; s majd az éhség ölt meg bennünket, utóbb már nem volt mivel táplálkoznunk, mint vízbe áztatott nyírfakéreggel. Végre július 25-én eljutottunk az Angora- folyó partjára, ahol olyan szerencsések voltunk, hogy egy tunguz hordára bukkantunk, akik négy írámszarvassal és egy csomó szárított hallal kedveskedtek nekünk, cserébe a velünk hozott dohányért és pálinkáért.

Július 26-án érkezünk meg Ilimszkbe, a hasonló nevű tartomány szék- városába az Ilima-folyó mellett. Ennek a városnak tekintélyes kereske- dése van szőrmeárukkal, melyeket a száműzöttek itt halmoznak fel, amíg az európai kereskedők értük jönnek, hogy azokat élelmiszerekkel becserélve, Kínába szállítsák. Ezek az urak a bevásárlásnál kétszázat nyernek százon, s aztán az eladásnál még egyszer annyit. (Tehát egy rókáról mégis csak lehet két bőrt lehúzni.) Ezek körülbelül az árak, amelyekért az itteni menekültek és bennszülött vadászok az európai cikkeket vásárolják; egy font lőpor 3 rubel (4 forint 50 kr. o. é.), negy- ven font búzaliszt öt rubel, tíz font vaj hat rubel, egy átalag égett bor = 18 pint ötven rubel. Ezen árakhoz képest aztán számítanak egy nyestbőrt egy rubelbe, egy fekete rókabőrt háromba, egy medvebőrt fél rubelbe, ötven szürke mókusbőrt egy rubelbe, száz fehér tengerinyulat ugyan- annyiba és huszonnégy hermelinbőrt szintén egy rubelbe.

A kormányzó ellátott bennünket hat írámszarvassal és húsz font búzaliszttal, s azzal tovább szállítattott Usztkocskóiba, a Léna mellett

fekvő faluba, ahol csónakokba szálltunk, hogy utunkat gyorsítsuk. Víz mentén haladtunk a Lénán lefelé, s a szép nyárszak alatt elég kényelmes volt az utunk. Augusztus 20-án érkezünk meg Jakuckba, ahol mind egy házban lettünk elszállásolva. Itt a régi vezetőnket felváltotta egy őrmester, az vigyázott ránk ötödmagával.

Jakuck város, mely az északi szélesség hatvankettedik foka alatt fekszik, e hasonló nevű tartomány székvárosa. Van benne százharminc hajlék, meg egy vár, lakosai száműzöttek és kozákok. Ez utóbbiak egy nemét képezik a néphadnak, melyet a kormányzóság a Szibériába száműzött svédek és németek fiaiból alakított. Ezeknek a feladatuk az orosz jogar alá került tatároktól az adót behajtani. 1764-ben ment a számuk 12 ezer fegyveresre.

Jakuckban tartózkodásunk alatt több rendbeli görög kalmárral ismerkedtem meg, akiknek a cárnő harmincezer rubelért engedélyezte a szőrmekereskedés kizárólagos szabadalmát. Ezek azt állították, hogy az idén már nyolcvanezer rubelt nyertek szőrmeüzletlen, csak az volt a panaszkodás, hogy a nyereséget meg kell osztaniok a miniszterekkel és kormányzókkal, s hogy a török háború az utóbbi három év alatt nagyon akadályozta a szabad kereskedést.

Több száműzöttel is volt találkozásom, akiktől megtudtam, hogy Jakuckban harmincöt száműzött tiszt lézeng, s hogy ebben a tartományban felmegy a számuk 425-re. Mindezek a szerencsétlen bajtársak élénken sajnálkoztak az elébbi kormányzó Mr. de Brin eltávozásán, ki mint orosz ezredes öt évig volt itten s francia létére emberségesen bánt velük. Szerencsétlenségükre orosz került a helyébe, aki éppen úgy kitiintette magát kegyetlen barbár viselete által, mint elődje nagylelkű emberszeretetével.

Megérkezésem után harmadnapra meglátogatott egy sebész, Hoffmann nevű, akit mint táborig felcserelt tizenöt száz rubelnyi fizetéssel küldtek ide Szentpétervárról. Mindjárt az első beszélgetésünk alkalmával felismertem benne az eszes és szeretetre méltó jellemet. Szerencsétlen sorsom s a barbár kínzás, mely alatt szenvedék, mélyen meghatották. — Ő maga is tudta jól, hogy ide küldetése egyértelmű a számkivetéssel, s minden tartózkodás nélkül kijelenté, hogy neki az a terve, miszerint Kamcsatkából a tengeren át vagy Japánba, vagy Kínába kellene elszökniük; csak abban talált legfőbb nehézséget, hogyan szerezzünk hajózáshoz értő embereket, akik azt a hajót, amit halálszat ürügye alatt beszereznénk, a tengeren vezetni tudnák.

Ajánlkozása meggyőzött afelől, hogy komoly szándéka van sorsom megosztani; afelől aztán megnyugtattam, hogy a hajó vezetése miatt ne legyen semmi aggodalma; szereztem én számos tengeri útjaimon annyi tapasztalást e tárgyban, hogy a feladatot magamra vállalom.

Azt is megmondtam neki, hogy nagy örömmel hallottam ~~az~~ elhatározását, mert nekem is az volt a legelső gondolatom száműzetésem percében, hogy kiszabadítsam magamat, s a kiviteléről jól állok, csak legyen hallgató és állhatatos.

E naptól fogva egyébről sem beszéltünk többé, mint megszökésünk módszereiről. E tervemet bátran közölhettem bajtársaimmal is, kik az egész úton kiváló tisztelettel viselkedtek irántam, s azt még növelte Hoffmann hozzáállása is, ki esküvel csatlakozott sorainkhoz.

Augusztus 29-én társaságunk megválasztott engem főnökének. E társaság állt Hoffmann úrból, Wynbláth őrnagyból, Pánov századosból, Stefánov Hippolit századosból, Baturin ezredesből és Szapranov titkárból. Abbeli buzgalomból, hogy minél előbb keresztülvihecssük a tervünket, minden módon igyekeztünk siettetni a kormányzót, hogy szállíttasson bennünket tovább Ohockba; ez volt a kikötőhely, ahol a Kamcsatkába költözés végett hajóra kellett szállnunk. Nem volt nehéz őt e kívánságunk számára megnyerni: két szotnik és tizenkét kozák kíséretében tovakuldött bennünket még 29-én e hónap. Hoffmann, sajnos, hogy nem jöhett velünk, mivelhogy az ő műszereit nem vihettük magunkkal. A száműzöttek nagy csoportja elkísért bennünket nagy messzire, s még a Léna partján egy búcsúlakomát rendezett számunkra. — E szerencsétlenek között volt két orosz gróf Gurgiev is, mind a kettő fiatal még, nemrég mint testőrök szolgáltak a cári udvarnál. III. Péter halálával száműzte őket ide a cárnő.

Az írámszarvasokkal való szánútban ránk nézve sok új és kellemes volt. Az ember el nem képzelheti, milyen gyorsak a futásban, s mily könnyen vezethetők ezek az állatok; még csodásabb az eltartásuk módja: egy maroknyi megnedvesített moha elég nekik fenntartani az erejüket három-négy napi útban.

Elutazásunk hatodnapjára elértük a Tola folyamot, amelynek partján két napig vesztegeltünk; mivelhogy a vezetőinknek méltóztatott a jakuti tatár főnököknél látogatásokat tenni ajándékok kicsikarása végett, hoztak is magukkal jó csomó róka- és menyétbőrt.

Szeptember 5-ig, amikor a Tola folyón átkeltünk, nem zavarta meg az utunkat semmi nevezetes esemény. Hacsak annak nem vesszük azt a mulatságot, amidőn a két szotnikunk egymás között összeveszett. A pihenő órákban az volt a foglalkozásuk a kísérő kozákoknak, hogy letelepedtek kockázni. Az élelmiszereikre játszottak: amelyik nyert, az kétszer jóllakott, a vesztes meg éhen maradt. Az egyik kozák, akit ez utóbbi sors ért — éppen a szotnikkal játszva, emiatt tiszteletlen szavakban fejezte ki iránta a maga véleményét. A szotnik, méltó haragjában, hogy példát szolgáltasson, azt parancsolá a kozákjainak, hogy rögtön kötözzék egy cölöphöz az ungorokodó kozákat, s számláljanak

le a hátára száz kancsukát. A kozákok azonban félreértették a szotnik parancsát, mert a vétkes közkatona helyett a parancsadó tisztet vetkőztették le pucérra, s vertek neki a hátára valami háromszázat a kancsukával. Minket ez nagyon mulattatott.

De csakhamar következett egy ennél izgalmasabb kaland az utunkban, mely mindnyájunkat nagy rémületbe ejtett. Egy utánunk vágató kozák, ki gyorspostának volt elmenesztve, bennünket utolérve, azzal a hírrrel lepett meg mindnyájunkat, hogy Hoffmann hirtelen meghalt. Hagyatékában fontos iratokat találtak, amiket a kormányzó egy csomagban a mi kísérő szotnikunknak küld utána, hogy azokat a levelével együtt adja át az ohocki kormányzónak, Plenizner úrnak. Azt rebesgette a futár, hogy abban a levélben az az utasítás van adva, hogy ne küldjenek bennünket Kamcsatkába.

E hírből mi azt következtettük, hogy Hoffmann vagy a szentpétervári barátainak írt valamit a mi tervünkről, vagy más gyanúköltő jegyzeteket hagyott hátra, és így nagyon valószínű volt, hogy a kormányzó, ha ki nem találta is a tervünket, de gyanút fogott ellenünk, s most az ő sürgönye következtében az ohocki kormányzó okvetlenül tömlőcbe vettet bennünket. Ezen helyzetben azt ajánlottam a bajtársaimnak, hogy nekünk ezt az iratsomagot kezünkre kell kerítenünk, s a sürgöny tartalmát megváltoztatnunk, ami Szapranov segélyével, aki valamikor titkár volt, nem is leendett nehéz.

Ez indítványom tetszésre talált a társaimnál, elhatároztuk, hogy minden eszközt megkísértünk ennek a végrehajtására. Szerencsénkre nagyhamar önkényt kínálkozott rá a legjobb alkalom.

Szeptember 11-én, amidőn az Aldán folyón csónakokon keltünk át, az írámszarvasainkat magunk mellett úsztatva, a kozákok azt az újabb tréfát követték el a megkancsukázott szotnikjukkal, hogy azt a ladikot, amelyben ő ült, felfordították. Úgy látszik, hogy meg akartak tőle végképp szabadulni. A szotnik azonban tudott úszni, s kivergődött a partra, miközben én is segítettem neki a kiszabadulásában. Ezáltal egészen leköteleztem magam iránt, különben is a saját kozákjaitól féltében igyekezett hozzám húzódni, látva, hogy társaim kitüntettek: így remélte, hogy nálunk találja meg a védelmet, ha a hívei megint bántani találják.

Ez a nedves átkelés kényszeríté a vezetőinket a túlparton tanyát ütni, hogy átázott ruháikat szárogassák. Én is felhasználtam az alkalmat, s előhozattam a pálinkás korsóinkat a kozákok számára, s igyekeztem őket kokajátékba keverni. A kozákok vitézül megküzdöttek a butykosaimmal, kilenc borszeszes korsóm üríték ki; de utoljára is a pálinka maradt a győztes, nemsokára mély álomba hentergett valamennyi a havon.

Ezt az állapotot siettünk hasznunkra fordítani, s felnyitogattuk a

sürgönyöket. Azoknak a tartalma olyan volt, hogy ránk a legszomorúbb sors vár, ha a jó szerencse kezünkbe nem játssza ez iratokat. A jakucki kormányzó levele az ohockihoz ekként hangzott:

„Ez a két szotnik, Kolosov és Rosztarguev hat államfogyot kísér, akiket a tanács Kamcsatkába küldött, de akiket ön azonnal börtönbe vettesen, s szigorúan őriztesen, amíg tőlem újabb tudósítást nem nyer. Idejöveteliüknél megszántam a sorsukat, s megengedtem nekik, hogy szabadon kóboroljanak a városban, s ők az én kegyemmel visszaélve, a többi száműzötteket iparkodtak lázadásra ingerelni. Különösen egy Augusztovics Móric nevű közöttük az a furfangos, aki Hoffmann felcsert elcsábította, hogy Kamcsatkában velük egyesülten, egy hajót kerítsen, amelyen minden száműzöttet magukkal vihessenek. Engemet erről a gyalázatos merényletről egy száműzött értesített, akivel Hoffmann halála óráján közölte a titkát. Ennek a halála után lefoglaltam az írásait, de nem értek belőlük semmit, mert németül vannak; itt küldöm önnek, ön tud németül, olvassa el. Ha ezeknek a gonosztevőknek semmi egyéb szándéka nem volna is, mint a megszökés, amiben én kételkedem, mégis jó lesz őket szem előtt tartani, s tanácsolom önnek, hogy ez évben ne küldje őket Kamcsatkába. Én a legelső sürgönyömben értesíteni fogom a tanácsot erről a dolgról, s további intézkedések iránti parancsokat kérek, amelyeket azonban ön egy év lefolyása előtt nem kaphat meg.”

Mi átvizgáltuk Hoffmann iratait, de azokban semmit nem találtunk, ami által mi gyanúsítva lettünk volna. Egyedül a kormányzó levele áztatott el bennünket, annál fogva elégnék találtuk, ezt egy másik levéllel helyettesíteni, aminek ez volt a tartalma:

„Ez a két szotnik, Kolosov és Rosztarguev, hat államfogyot kísér, akik a tanács parancsára Kamcsatkába küldetnek. A közelebbi megismerkedés ezekkel az emberekkel nagyon megnyert engem rájuk nézve, láttam, hogy ők talpig becsületes emberek. Különösen az a kettő, aki a háborúban esett foglyul. Nem tudna ön nekik szintén az ön városában némi szabadságot engedni, hogy a skorbuttól mentek maradjanak, mely olyan veszedelmes az önök kikötőjében? Meg lehet ön nyugodva aziránt, hogy nem fognak visszaélni a bizalmával. A Hoffmann sebész, ki éppen Kamcsatkába készült utazni, hirtelen meghalálozott, s én nem tudom hirtelen, hogy kit nevezhetnék ki a helyébe? Az egyik fogoly szintén ezt a mesterséget újí, azt hiszem, jó lenne őt a kamcsatkai kormányzónak ajánlani, miután nincs neki más sebésze. Az idezárt iratok a meghalt Hoffmannéi, ezekből értesülést vehetünk a hagyatékáról, mert azt sejtem, hogy ő is a vadászok társaságához tartozott. A legjobb kívánatokkal maradok stb. stb.”

Miután ilyen módon a tervünket végrehajtottuk, letettünk minden

félelemről, s még jobban megnyugodtunk, mikor azt láttuk, hogy vezetőink felébredésük után semmi változást sem vettek észre a sürgönyökön.

Így aztán egész békével folytattuk utunkat az Inna folyóig, melynek partján szeptember 26-án érkeztünk meg.

Ebben a folyóban rengeteg tömegét találtuk a halaknak, s két napig időztünk mellette, hogy útravaló készletet halásszunk össze belőle. Azután ismét folytattuk az utunkat kelet felé. A hideg oly kegyetlen erős volt már ekkor a hegyhátakon, hogy kettő a kísérőink közül megfagyott.

HARMADIK FEJEZET

JUDOMA FALVA. KUTYÁK ÁLTAL VONTATOTT SZÁNKÁK. MEGÉRKEZÉS OHOCKBA. EZEN VÁROS ÉS KIKÖTŐJE. AZ ITTENI KERESKEDELEM. A SZÁMÚZOTTEK HAJÓRA SZÁLLNAK KAMCSATKA FELÉ. VESZÉLY A TENGEREN

Szeptember 29-én érkeztünk meg Judoma faluba, mely hat házból áll, száműzöttek lakásaiból. Ezen a helyen utunk további részére Ohockig olyan szánokkal lettünk ellátva, melyeket kutyák vontatnak.

Ámbár Judomának csak hat nyomorult épülete van, ez mégis nagyon emlegetett hely, mert ez a találkozási pontja a mindenféle *tunguzi és mongol* hordáknak, melyek odasereglenek a vadászokkal alkudozni.

Ez egy valóságos csempészkereskedés, mely által a legszebb prémek vámolatlanul jutnak el Kelet-Indiába, s a kormánynak nehéz volna ezt megakadályozni, mert valamennyi kozák és szotnik mind érdekelve van benne.

November hónapban szoktak idejönni négy-ötszáz főnyi csapatokban, mind fölfegyverkezve. Különben is egy neme az az állambölcességnek, az ilyen kihágásoknál egy szemet behunyni, mivelhogy könnyen megtörténhetnék, hogy a szibériaiak fellázadnának, s abból nagy baj lenne. A legcsekélyebb ürügynél mind fegyverre kapnának, s ez esetben Szibéria végleg veszve volna Oroszországra nézve.

Judomából egy irtóztató hegláncon törtünk keresztül, s fáradsámaink minden leírást kigúnyolnak; mivelhogy a vontató kutyákkal nem tudtunk bänni. Akárhányszor lezuhantam szánkóstim, kutyástim együtt tíz ölnyi mélységbe. Szerencsére itt mindenütt puha óra esik az ember; ilyenformán holmi apró zúzóadások árán megmenekültem.

Amint a hegyeket hátrahagytuk, kellemesebb lett az utunk, veszély nélkül utaztunk végig az Arak folyó mentén, s én a kilátással meg lettem volna elégedve, ha az állapotom kevésbé nyomorú lett volna. Az ember lát maga előtt végtelen magas hegyeket, amelyek a széles

hótenger közepéből magasra felmerednek; olyan nagyszerű látvány, ami a lelket a bámulattal párosult borzalom érzetével képtelen eltölteni.

Október 16-án érkezünk meg végre Ohockba, s ott rögtön az irodába, s onnan a számunkra kijelölt szállásokra lettünk vezetve; mindegyikünk egy hetmannel és négy őrrrel.

Plenizner úr e tartomány kormányzója, kurlandi születésű volt, akit Erzsébet cárnő idejében száműztek volt ide. Nem akarok afölött vitatkozni, hogy a bennünket ért jó fogadás a kicserélt levélnek vagy a kormányzó természet szerinti jó indulatának volt-e köszönhető? Az első napon mindjárt a legtehetősebb polgárok házaiba lettünk beszállásolva, s tudtukra lett adva, hogy teljes szabadságunkat élvezhetjük, s mehetünk, amerre nekünk tetszik: egy őr kíséréte mellett.

Ohock városa az északi szélesség ötvenkilencedik és tizenhét percnyi foka alatt fekszik, s a háromszáznegyvennyolcadik foka alatt a keleti hosszúságnak, a kamcsatkai délvönön. Az Ohota folyó mellett épült, fából összeabdálva; a folyó torkolatát védi valami, amit várnak csúfolnak; de ami nem egyéb, mint egy sánckarókkal elpalánkolt négyyszög, minden szögletén egy-egy négyfontos ágyúval.

A várórség mehet négyszáznyolcvan emberre, akik mind az európai czredekből vannak kimustrálva. A város háromszázhuszonkét házában valami kilencszáz ember lakik: mind száműzöttek, akik Bering kapitány 1741-iki éjszarki utazása óta erősen nekifeküdtek a tengerészetnek. Ohock Kamcsatkának a kereskedelmi raktára. A kormányzó elnököl a kollégiumoknál, aminő négy van itt: admirálisai, hadi, kereskedelmi és rendőri s közigazgatási kollégium.

A kollégium szóról eleinte magas képzeleteim voltak, hanem aztán nemsokára eloszlott minden fény, mikor megláttam, hogy annak a tagjai alig különbek a baromnál, s egész érdemük a folytonos féktelenség és kicsapongás. Ezen tanácsbeli urak közül akárhányat láttam öt-hat napig szakadatlan részegségi állapotban heverni. Ezeknek a feladata azokat a drága bőröket beszédni, amelyeket a *korjások, lamutok és tunguzok*, kiknek száma 42 ezerre mehet, mint harácsot fizetnek az őket meghódított orosz kormánynak: ez a hivatal sorra jár; az adó önkényesen változik, a beszédéhez sok erős ital kell; azt ők, legyen bármily drága, beszerzik, s gondjaikat abba fojtogatják.

A meghódított törzseken túl vannak még független *korjások és csukcsik*, vad harcias fajok, kik az oroszokkal engesztelhetlen villongásban élnek; még két évvel az idejövetelem előtt egy földnyelven a folyó torkolatánál egy üteg volt felállítva, ezeknek a betörései ellen védelmezendő a várost. A kormánynak elég dolgot ad megakadályozni a folytonos közlekedést a szabad és meghódított törzsek között, s ittlétem alatt is nagy nyugtalanság támadt amiatt, hogy harminc kozák megszökött

Ohockból; attól féltek, hogy ezek a katonák a vad törzseket maguk köré gyűjtik; de aztán megtudták, hogy az Amúr felé vették az útjukat.

Az ohocki öblöt az Ohta folyó képezi, a legmélyebb része sem több kilenc lábnyinál. Bejárat É. $\frac{1}{4}$ Ny. Tizenhárom hajót találtam a kikötőben, azok között a legnagyobb 350, a legkisebb 80 tonnás. Ezeknek a rendeltetésük volt részint a kaliforniai partokon felfedezések után jární, részint embereket szállítani az Aleuti-szigetekre róka-, medve- és hód-vadászatra. A kikötői felügyelő, Szind hadnagy, elbeszélte, hogy ez utóbbi évben a cárnő parancsára Krenicin és Sevareff kapitányok két hajót szereltek föl: egyik a Szent Péter és Pál, másik az Erzsébet, hogy azokkal felfedezési utat tegyenek, de biz' azok minden siker nélkül tértek vissza, azon ürügy alatt, hogy a hajós népük között lázadás ütött ki, voltaképpen pedig a saját tudatlanságuk és tapasztalathiányuk lehetett az igazi ok.

Fel akartam használni itt tartózkodásom idejét arra, hogy értesítéseket szerezsek Oroszország és a szibériai lakosság előnyeiről, az ország történelméről, a népszokásokról, s a fajok egymás közti viszonyairól. Minthogy azonban ezek nem idetartozó tárgyak, ez értesüléseket saját eszméimmal együtt egy külön függelékben fogom idecsatolni, s e helyütt csak azt hozom fel, hogy Ohock és Kamcsatka Oroszországra nézve igen fontos két hely, mivel kereskedelmük az állam bevételeit tetemesen növeli. Az irodatikártól tudom, hogy a behozatal a hód-bőröknél, egy évet a másikkal összevetve, meggy tizenhatezerre, a nyestnél húszezer, a fekete rókánál kétezeröttszáz, a rozsomáknál hétezer, a közönséges rókánál tizennégyezer, a mókusnál harmincezer, a tengeri kutyáknál hatezer, a medvéknél négyezer, s a tengeri nyulaknál huszonötezer darabra. Ezen árukat mind Jeniszejbe szállítják, s ott csere útján beváltják: égett bor, dohány, liszt, darócpasztó és selyemárúkért. Ezen cikkekből kétszázezer rubel áru jön be. Az összes eladott bőrök értéke pedig meggy több mint két millió rubelre. Ez adatokból látni, mily óriási nyeresége van Oroszországnak e bőrkereskedésből.

Ohocki tartózkodásom elég kellemes volt, minthogy azonban okom volt attól tartani, hogy legközelebb jöhet Jakuckból olyan sürgöny utánunk, melynek sajnos következései lehetnek, azt tanácsolám a bajtársaimnak, hogy egyhangúlag kérjük a kormányzótól a továbbításunkra való parancs kiadását. Különbben is itt lévén az évszak, melyben a hajókat Kamcsatkába szokás elindítani, haladéktalanul elszállítottak bennünket a Szent Péter és Pál nevű csomaghajóra. Ez egy kétszáz tonnás jármű volt, negyvenhárom legénnyel, Csurin és Korosztilov urak vezénylete alatt; rakománya állt 142 zsák lisztből, egy száz font tartalommal; kétszáz átalag égett borból, huszonöt pint egyben; a többit egyes kalmárok különféle málhái töltötték meg.

A hajóhadnagy elég embertelenül fogadott bennünket, egész özönét a szidalmaknak árasztá a fejünkre, bilincsbbe veretett, s az árbóchoz utasított, parancsot adva, hogy a legaljasabb munkatételre használjanak bennünket. Miután ez ideig némi fokát a szabadságnak élveztük, ez a bánásmód nagyon keservesen hatott ránk; azonban nem tartott tovább egy napnál. Amint a hajóskapitány megérkezett, levette a békóinkat, s nekünk meglett az az elégtételünk, hogy zsmokunkra ötven korbácsot méretett, amiért utasítás nélkül intézkedék vala.

Hajózási naplónk nem nyújt elég érdekeset, hogy széltében-hosszában leírassék, csak annyit hozok fel belőle, amennyi az összefüggést fenntartja. November 22-én jutottunk el a folyó torkolatához, ahol két ölnyi vízben horgonyt vetettünk; a szél észak felől jött. 23-án kifeszítettük a vitorlákat, a szél északnyugatnak fordult, a tenger magasan járt és hideg volt. Éjjelre még erősebb lett a hideg szél, s miután ez alkalommal a kapitány az összes legénységgel együtt a mámorig itta magát, igen szép alkalmunk lett volna az elemek dühének átadott hajót elfoglalni. Szerencsétlenségünkre azonban maga a szél és a hullám lehetetleníték e terv kivitelét. 25-én éjjel a szél, miután a szélrózsa minden irányában körülforgott, végre megállapodott az északkeleti irányban, s ebben aztán elkezdett minden tehetségéből fújni. — Reggel három óraker kitorla a szél a középárbcot a helyéből. Erre a zörejre mégis csak feltápáskodott a kapitány, s kimászott négykézláb a kajütjéből: úgy kezdett el nekünk parancsokat osztogatni, míg egyszer egy lezuhanó vitorlapózna ráesett, s eltörte a karját, s ezzel vége volt a parancsolgatásának. Annak ugyan különben sem lett volna semmi sikere, mert a vihar minden vitorlát, árbcot, kötélzetet úgy összerongált, hogy az mind hasznavehetetlen volt.

E szorongató szükségben mi számúzóttak megfeszített erővel láttunk hozzá, hogy a veszedelem ellen védekezzünk; levettük az eltört középárbcról a harántpóznát, csak a hátsó árbc volt még használható, majd a hajólegények egy része is felocsúdott mély mámorából, s sietett nekünk segíteni, szidták vitézül a tisztjeiket, s esküdöztek, hogy csak nekünk fogadnak szót. A kapitány maga is belátta, hogy szabadulását egyedül nekünk köszönheti, a vezényletet meg éppen nem akarta a hadnagyára bízni; annálfogva nyilván kijelenté, hogy a hajó vezetését az én kezemre bízza, amíg ismét képes lesz azt ő maga átvenni.

26-án délben kezdett a vihar alábbhagyni, mire én nagy munkával felhúztam az elővitorlát, az előrudról kötelet vonatva a tört árbc csonkjáig. Délután 5 óraker a szél északnyugatnak csavarodott, s annyira engedett, hogy az előbrámvitorlát és a stagvitorlát felvonhattuk, azonban lehetetlen volt a hajó irányát sokáig feltartani, a szél megint kelet-délkeletnek ugrott, s én kényszerülve voltam szél alatt tartani, s ez irány-

ban futni a hajóval dél-dél $\frac{1}{4}$ nyugat felé. 27-én szárazföldet láttunk; a délmagasság után 50 fok 17 percnyi szélesség alatt. A hajóslegények állítása szerint ez volt a Sahalin-sziget.

Ez a helyzet kedvet támasztott bennem, megragadni az alkalmat a rabságból való kiszabadulásra, azt indítványoztam a hajósnépnek, hogy vessünk horgonyt a koreai partok előtt, hogy az árbocunkat kitatarozzuk s a hajómálháinkat is újra összerakjuk, mert azokat a vihar annyira összevissza dobálta, hogy féltetni lehetett a hajónkat a felbillenéstől, ha még egy erős szélroham jön rá. De minden ékesenszólásom hasztalan volt, a hajósnépnek ismét visszatért a mersze, amint a vihar szünni kezdett, s kényszerített Korea mellett elvitorlázunk. Hasztalan iparkodtam a mágnesűt vassal és fokhagymával meghamisítani, talán sikerült volna ez a csel, ha a szél egyszerre meg nem fordult volna, délnyugat és dél-dél-nyugati irányban támadva fel; mire én is kénytelen voltam, minden hajlandóságom ellenére, Kamcsatka felé vitorlázni. December 1-én megláttuk a szárazföldet, melyben a hajósok az Avacsza-hegyet ismerték fel, s az ő utasításuk szerint észlelve a határpontokat, kormányoztam a hajót a bolsai kikötőbe.

NEGYEDIK FEJEZET

MEGÉRKEZÉS KAMCSATKÁBA. ÉRTEKEZÉS AZ OTTANI SZÁMÚZÖTTEKEL. A KORMÁNYZÓ ELÉ VEZETIK ÖKET S KIADJÁK AZ UTASÍTÁSAIKAT. A SZÁMÚZÖTTEK FALVA. I. PÉTER CÁR RENDELKEZÉSEI FÖLÖTTÜK

December másodikán vitorlázunk be a kikötőbe, s itt végződött az én parancsnokságom: 3-án partra tettek bennünket, s egy *burdékba* (Yourth) szállásoltak be. Ez egy földből épített kunyhó, aminek csak a teteje áll ki. Négy katona, nyolc kozák és egy őrmester őrizett bennünket. Délben néhány hajót láttunk a folyón lefelé jönni. Ezeket a tájnyelven *bajdaráknak* hívják; vékony deszkákból vannak alkotva, miket halcsonttal fonnak egymáshoz, s belül szorosan összevarrt tengerikutya-bőrrel bélelnek ki. Ezen dereglyék egyikén volt egy orosz tiszt, tíz kozákkal, ezt küldte a kamcsatkai kormányzó az udvartól érkezett csomagok átvétele, s a számúzóttek felügyelete végett. Ez a tiszt először a hajóra ment, azután partra szállt, ahol a mi őrségünket a maga kozákjaival felváltotta. Bizonyos valami rajtam, ami őt, mint mondá, mindjárt első tekintetre meglepte, kíváncsivá tette megtudakolni tőlem, hogy ki vagyok. Röviden feleltem neki: „*Katona, egykor tábornok, most rabszolga.*”

Válaszom meglepte őt, s mint később bevallá, rögtön megnyerte a

becsülését. Amint megtudta, hogy bajtársaim is mind tisztek voltak, megvendégelt mindnyájunkat itteni szokás szerint, főtt hallal, száraz hallal, amihez olyan kenyér szolgált, melyet porrá tört s aztán tésztává gyúrt és kisütött halból készítenek. Ez a szakácművészet maga is elég lett volna, hogy az étvágyat eljessze; de ami a gycmrcmat még jobban felkeverte, ez a hozzávaló ital volt; ez olyan víz, amiben poshadt halat olvasztottak fel: — arra jó ez, hogy a víznek némi savanyúságot adjon. Jó lett volna holmi nagyvárosi ínycnek ebben a mi lakománkban részt venni. Evés alatt szóba kerültek az ország szokásai és erkölcei; hanem az egész nótának az volt a vége, hogy az egész földkereken nincs annál nyomorúságosabb ország. Ebéd után a tiszt a dereglyékbe ültetett bennünket, kettesével, s felszállított Bolsereckói Osztrog városába.

Midőn négy versztnyit haladtunk (egy verszt 3750 láb), négy hajóval találkoztunk, melyeken igen jól öltözött emberek voltak. Megállítottak bennünket, hogy mindenféle kérdéseket intézzenek hozzánk európai állapotok felől. Egyik örünk mondá nekik, hogy számúzóttek vagyunk. E szóra egyszerre nagy öröm támadt közöttük, melynek mind szóval, mind arcaik kifejezésében szabad kitörést engedtek, elkezdtek bennünket üdvözölni, s jó szolgálataikat felajánlgatni. Minket ez az ujjongatás bosszantott; azt hittük, gúnyt űznek a mi szerencsétlenségünkől, s közel voltunk hozzá, hogy hajba kapjunk velük, amit meg is tettünk volna, ha a kísérő tisztünk fel nem deríti a félreértést, tudatva velünk, hogy nem csúfolódnak ezek az urak a mi bajunkkal, hanem igazán örülnek, hisz ők is társak ebben a bajban, ők is számúzóttek. A közös balsors aztán egyszerre megkötötte a barátságot közöttünk, s az öröm első kitörését követték a könnyek. Reményt találtak abban, hogy a baj megosztása némi vigaszukra fog lenni. Elbeszéltek helyzetük megindító történetét, a kegyetlenséget, amivel bánnak velük, s mi erősen kezdtük érezni, hogy semmi rabság nem lehet irtózatosabb, mint a kamcsatkai számúzetés.

Én megnyugtattam őket afelől, hogy jó kívánságaik ránk nézve nagy beccsel bírnak, s bajtársaim nevében is kijelentém, hogy benső óhajításunk velük jó barátságot és tartós összeköttetést szerezni.

Ez az első perce beszélgetésünknek kedvező alkalmat nyújtott nekem a számúzóttek között létrehozandó egyesülés alapjának megvetésére; ők nem mulasztották el nekem hevenyében elmondani, hogy közöttük is vannak egynémelyek, akik szüntelen a kormányzóval súgnak-búgnak, abban a reményben, hogy a társaik rovására a kegyeit megnyerjék. Hogy én ez alkalommal útmutatást adtam nekik az egyesülés eszméjére, az nagy benyomást látszott rájuk tenni, s biztosítottak felőle, hogy az első alkalmat fel fogják használni, valamennyi bajtársak összegyűjtésére, hogy valami rendet indítványozzanak maguk között, s azt vélték,

hogy legjobban járnának, ha engem választanának meg elnöküknek.

Ez a nyilatkozatuk rám nézve nagyon hízelgő volt; a következők igazolta, hogy ez intézménynek igen üdvös hatása volt.

Tisztünk sürgette a továbbutazást, az éjszakától nem akarva meglepni. A mi új bajtársaink megfordultak, hogy bennünket kísérjenek, s e rövid kis úton százszor is meg lettek újítva a kölcsönös barátkozási üdvözetek. Ők ajánlgatták a lakásaikat, amikben kényelmes ellátást találunk, hogy néhány napig kipihenjük fáradalmainkat, azontúl aztán nekünk is dolog után kell látnunk, ha éhezni nincs kedvünk.

Amit azok Kamcsatkáról beszéltek, az mind nagyon lehangoló volt az én bajtársaim kedélyére; de énnekem, kinek elvem volt minden erőmet csak a legfőbb baj leküzdésére fordítani, a jelenlevőt elhárítani s a jövődön nem töprengeni, minden figyelmemet csak azok a részei az előadásainak kötötték le, amik bennünket balhelyzetünkkel, s az abból kiszabadító eszközökkel ismeretségbe hoztak.

Egész lelkemet úgy elfoglalta a jövődő módszerek fölötti ábrándozás, hogy alig volt figyelmem aziránt, ami körültem történik. Szürkületkor a város elé értünk, anélkül, hogy én észrevettem volna, s partra szállva egy a várral átellenes házba lettünk szállásolva. 4-én reggel 10 órakor az őrség által a kormányzó, Nilov úrhoz lettünk kísérve, aki már értesülve volt a mi veszélyes tengeri utazásunkról, s az én eközben tett jó szolgálataimról, s ezekért nekem igen nyájasan köszönetet mondott. Azután hajdani rangunk után kérdezősködött, majd meg száműzetésünk okait tudakolta; végre átküldött az irodatitkárjához, Szudejkin úrhoz, aki majd kimerítő utasításokat fog nekünk szolgáltatni jövődő helyzetünk felől, amelyet ő, amennyire tőle telik, enyhíteni kíván: föltéve, hogy engedelmesen viselkedünk, s a „hiasszák”-ot, amit az irodában ki fognak ránk vetni, békésen lerójuk.

Ezen ékes beszéd után a titkárhoz kísértetett bennünket, akit az irodában találtunk. A kormányzó inasa egy papírt adott át a titkárnak, melynek átolvasása után ez az úr biztosított bennünket afelől, hogy milyen nagyrabecsülendő szerencse ránk nézve, éppen erre a helyre kerülhetni száműzetésbe, midőn az egész világon jobb szívű urat nem lehet találni a mi kormányzónknál. Még arról is biztosított bennünket, hogy ő a maga személyére nézve, aki előkelő rangú úr, s őfelségének a cárnőnek kiváló bizalmával dicsekedhetik, a leghatályosabb pártfogásában kész bennünket részesíteni. Én véghetetlen hálámat fejeztem ki e kegyes pártfogásáért, magam és társaim nevében, s aztán kértem, hogy tudassa hát velünk az utasításokat, hogy mihez tartsuk magunkat kötelességeink teljesítése és magunkviselete tekintetében? amire a következő felvilágosítást nyertük.

1-ször. Hogy a holnapi nappal *szabadságba* fogunk helyezettetni, s három napra élelmiszerekkel elláttatunk; ez időn túl azonban magunknak kell az élelmezésünkről gondoskodnunk.

2-szor. Hogy mindegyikünk kap a hivatalból egy puskát, egy kelevézt, egy font lőport, egy font ólmot, egy fejszét, néhány kést, ácsszerszámokat, hogy magunknak kunyhót építhessünk, amihez szabadon választhatjuk magunknak a helyet félórányi távra a várostól: mindezen előnyökért azonban az első esztendőben száz rubel értékű irhákat kell a hivatalnak beszoigáltatnunk.

3-szor. Minden héten egy napot tartozunk a kormányzóságnak robotmunkára szentelni, s hogy a kormányzó különös engedélye nélkül egyikünknek sem szabad huszonnégy órára a lakhelyétől távol maradni.

4-szer. Mindegyikünk tartozik évenként hat coboly-, ötven tengerinyúl-, két róka- és két hermelinirhával a kormányzóságnak beszámolni. Ezt nevezik *hiasszáknak*.

Ez utasítást megadva, rögtön elbocsátá a titkár az őrcinket, s kiosztatta közöttünk a három napra való eleséget, ami összevissza állt kilenc font száraz halból.

Az irodából egyenesen a raktárba mentünk, hogy fegyvereinket és szerszámainkat átvegyük, egy pár bőrt ígértünk ajándékba a felügyelőnek, amiért aztán kegyesen megengedte, hogy tetszésünk szerint válogathassunk. Le nem írhatnám azt az örömet, amit éreztem, mikor újra fegyvert éreztem a kezemben. Társaim is éppen úgy voltak vele.

Amint a raktárból kijöttünk, valami húsz száműzöttet láttunk, kik néhány kutyavontatta szánkót kerítettek, hogy azokon cókánkjainkat elszállítsák. Olyan szívesek voltak, hogy felajánlották nekünk kunyhóik használatát addig, míg a magunkét összetákoljuk. Elfogadtuk meghívásukat, s velük mentünk lakásaikra. Megvallom, hogy a nagy nyájasság és sok szép szó éhgyomorra nemigen esett jól, s ugyancsak örültünk, midőn három órára délután bevergődtünk az ő tanyájukra: amit falunak neveznek; áll nyolc földbarlangból s ugyanannyi *balagánból*. E falu közepén egy nagy négyszögű épületet láttunk, azt mondták, ez a nyilvános gyülekező helyük.

Ezek a szerencsétlenek voltak *huszonhármán*, akikkel harminc asszony élt együtt. Feltűnt nekem azonnal, hogy bizonyos Hrustiev nagy tekintélyben részesül náluk, a ház is az övé volt, melyben elfogadtak. Leültetett bennünket a tűzhely köré, amíg a nők megvendégeltek pálinkával és száraz hallal, mely után teát szolgáltattak és vaját. Erre a reggelire következett az ebéd, mely csupa halból állt ki; még a csemege sem maradt el: ez volt halikra és fenyőtoboz.

Étkezésünk mély csendben folyott le, aminek egyedüli oka az, hogy

valamennyien üres gyomrunk megtöltésére gondoltunk mindenek fölött. De amint ez a feladat be volt végezve, elkezdttük a társalgást a mostani helyzetünk fölötti kérdésekkel. Amit megtudtunk, mind csak arra való volt, hogy nyomorunk egésze terjedelmét megismertesse velünk. Ugyan ki is hallgathatná az ilyen hírmondásokat felháborodás nélkül?

1-ször. Hogy I. Péter cár a maga parancsaiban azt határozta, hogy *a száműzötteknek nem szabad tulajdon vagyonnal bírniok*, s e határozat alapján beronthat akármikor bármely kozák a száműzött lakába, s elviheti, ami szemének-szájának megtetszik, s ezt a kirabolatást a száműzöttek szép hallgatva kell tűrni.

2-ször. Ha egy száműzött annyira vetemednék, hogy egy polgárra, vagy egy katonára felemelje a kezét, bárha ingerelve lenne is rá: az *éhhálálra* kárhoztassék.

3-ször. Hogy minden hű jobbágnak meg legyen tiltva, *a száműzöttet*, a társaság kitisztítottját, *házába befogadni*.

4-szer. Hogy, miután az életet csak azon célból ajándékozták nekik, hogy Isten irgalmáért imádkozhassanak bűneik megbocsátása végett, annál fogva csak a *legaljasabb munkára* legyenek használva, csupán hogy a mindennapi ételüket megszerezhessék.

E rendeletek borzalommal és bosszúsággal töltöttek el. Hát ez a törvénytevése egy Európaszerte tisztelt monarchának? kiálték magamban. Egyedüli vigaszom abban a reményben találtam, hogy ez aljas rabságnak nem szabad soká tartani, s ez értesülés még égetőbbé tette azt a vágyamat, hogy e rabságot lerázzam magamról.

Első lépésem az volt, hogy Hrustievvel beszéljek, ki a többiek fölött túlsúllyal látszott bírni, s nyolc éves ittlakása mellett leginkább lehetett abban a helyzetben, hogy a szükséges útbaigazítást megadja.

Hosszú beszélgetés után a most általunk megkezdendő sors viszonyosságai fölött, azzal végezték a mi megvendéglőink, hogy ime vannak közöttük, akik már huszonhat év óta nyögnek e sors alatt.

— Hát hogy lehet az — kiálta fel Pánov, ki az egész beszélgetés alatt mindeddig mélyen elgondolkozva ült ott —, hogy ennyi vitéz férfi, mint ti itten, ezt a gyűlöletes állapotot tűrni tudta, s nem kísértette meg e zsarnokság alól megszabadulni? Tán a haláltól félték? Óh akkor tartok tőle, hogy nem találtuk fel bennetek az igazi bajtársakat!

Még tán tovább is pattogott volna; de én Hrustiev úrnak egy szemhunyorítását elértve, hirtelen más irányba tereltem át a beszédet. Fel tettem azonban magamban, hogy Hrustiev úrtól megtudom, miért akarta e nyilatkozatot félbeszakítani?

Gazdánk azután még teát és égett bort szolgáltatott, s társainak felajánlá, hogy bennünket vegyenek föl a veremházaikba, mint akik csi-

korgó télhideg idején magunknak újat nem építhetünk, s az élelmüket is osszák meg velünk. A cimboraság ráállt az indítványra, s mi arra kölcsönös barátságot és szeretetet fogadtunk egymásnak esküvel. Erre mindegyikünk kapott egy fegyvertársat, nekem maga Hrustiev úr jutott: — talán nem is egészen a véletlen játékából.

Ö T Ö D I K F E J E Z E T

BENYOVSZKY HRUSTIEVVEL BIZALMAS VISZONYT KÖT. TÁRSULATOT ALAKÍTANAK A MEGSZÖKÉS CÉLJÁBÓL. BESZÉDE ÉS TERVE EGY ALKOTMÁNYHOZ. A SZÁMÚZÖTTEK TISZTELEGNEK A KORMÁNYZÓNÁL. A KORMÁNYZÓ BENYOVSZKYT GYERMEKEIHEZ FOGADJA NYELVMESTERNEK. EGY VÉLETLEN ESET ENYHÍTÉST HOZ A SZÁMÚZÖTTEK NYOMORÁBA, S TERVEIKET ELŐMOZDÍTTJA

Mínthogy a szállásaink ki voltak utalva, ki-ki visszavonult a magáéba; én az egyedül maradás első pillanatát arra használtam fel, hogy Hrustievet kérdőre vegyem, miért nem akarta, hogy Pánov tovább beszéljen? hozzátettem, miszerint nem bírom elhinni, hogy lett volna egy is a társaságban oly alacsony lelkű, aki társait elárulja.

„Az igaz, kedves barátom, felelt ő, hogy önnek semmi oka sincs a mieink közül bárkiről is feltenni azt az alacsonytságot; de fájdalom, az is bizonyos, hogy vannak köztünk emberek, akik inkább készek egész életüket ez elátkozott országban eltölteni, mint magukat a hullámok veszélyeire bízni. Ami legmegalázóbb pedig, az, hogy olyan emberek is akadnak ám, akik remélik, hogy a saját szabadságukat társaik *titkainak elárulásával* vásárolhatják meg, s lehet, hogy egy ilyen ember egy percet se veszítene el, hogy szándékainkat a kormányzónál feljelentse; mivel-hogy létezik egy törvény, mely szerint minden számúzótt, aki a kormányzónál valami összeesküvést feljelent, rögtön visszakapja a szabadságát.”

Ő a maga részéről életét és minden erejét felajánlotta rendelkezésemre, s ígérte, hogy a legelső alkalommal kikiáltat a számúzóttak főnökének, s az én nézetem és véleményem fog az övének zsinórmértékül szolgálni. Terveink megállapítását máskorra halasztottuk, s azzal váltunk el, hogy vagy visszavívjuk *a szabadságunkat*, vagy meghalunk érte.

Ennyire mentem idejövetelem első napján, s a továbbiakról tépelődve, amik céломhoz juttatnak, hajtottam fejemet nyugalomra.

Úgy látom, hogy további tudósításaimat nem tudom többé történet alakjában előadni, tehát mint naplót fogom azt folytatni.

s-én felkelve, átvizsgáltam az egész odúnkat, s azt igen jól berendezve

találtam. De ami legkellemesebben lepett meg, az egy ágyfülke volt, hasonló ahhoz, aminőben én háltam, orosz, francia, német, angol és latin könyvekkel szép rendben megrakva. Azok között találtam Anson útleírását, s éppen hozzákezdtem nagy gyönyörűséggel az olvasásához, amikor Hrustiev belépett és megölelt. Beszédünk rögtön e híres utazóra fordult, s az én barátom elmondta, hogy ő hat évvel ezelőtt nagyon foglalkozott azzal a tervvel, hogy Kamcsatkát itthagya, s a Mariani-szigetek felé vegye az útját. Tinian-szigetének a leírása Anson utazásai közt olyan eleven benyomást gyakorolt Hrustiev úr képzeletére, hogy azt legalább is valami földi paradicsomnak hitte. Esméinek azon irányzata mellett nem tartózkodtam többé felfedni előtte a magam és társaim tervét, s őt a velünk egyesülésre felhívni. Örömmel fogadta felhívásomat, s azonnal térden esküdött nekem hűséget és engedelmességet. Egyúttal azt is megígérte, hogy a társaságot még húsz más taggal fogja gyarapítani, s engedelmet kért rá, hogy beszéljen velük eziránt. Ilyen tekintélyes szaporulat rám nézve nagyon kívánatos volt, de ezúttal mégis beértem azzal, hogy állhatatos barátsága fogadalmát átvegyem, s kértem, hogy el ne siessük a dolgot, hanem várjuk be előbb társaságunk helybenhagyását, melynek a számára én nagyobb biztosság és rend kedvéért, alkotmányt kívántam készíteni.

Ez előkészület után tudósítást küldtem a bajtársaimhoz, s azonnal megválasztottunk egy bizottságot következő tagokból: Én, mint főnök, Pánov, Baturin, Stefánov, Szolmánov, Wynbláth, Hrustiev és Vasile, öreg szolgám.

Gyűlésünk megnyitáskor beszédet tartottam a gyülekezetnek, melyben helyzetünk nyomorát a legélénkebb színekkel igyekeztem ecsegetelni. Elmondám nekik, hogy állapotunk mindnyájunkat egyenlőkké tesz, s közöttünk semmi egykor bírt rangról és címről ne legyen szó, felmutattam előttük a szükségét egy rendes eljárási tervnek, mely bennünket megszabadulásunkhoz vezet. Figyelmeztettem őket arra, hogy semmi társaság nem állhat fenn főnök nélkül, akinek mindenki föltétlen engedelmességgel tartozik, s annak megválasztási módjául azt ajánlottam, hogy ki-ki írja fel annak a nevét, akit vezérül óhajt, egy cédulára, s aztán a szavazatok többsége döntsön.

A megválasztás után a főnök a következő cikkelyekre fog esküt tenni:

1. Hogy minden erejét és tehetségét arra fogja fordítani, hogy a száműzöttek lehetséges megszabadulására tervet készítsen, s azt saját élete veszélyeztetésével is keresztülvigye.
2. Hogy senkinek kitüntető előnyt nem nyújt, hanem mindarról, ami a működésére nézve előnyösnek látszik, az egész társaságot értesíti.
3. Hogyha azon kívánatát nyilvánítaná miszerint e tervvel fel kell

hagyni, vagy idecélnő előterjesztéseket tenne a társaságnak, vagy ha csak egyetlenegy taggal is beszélne eziránt, rögtön azon nyomban halállal legyen büntetve, s hogy a társaság fel legyen jogosítva ezt az ítéletet rajta azon a módon végrehajtani, amelyet legalkalmasabbnak talál.

4. És végre, hogy a saját esküvétele után, minden egyes tagtól a következő tartalmú ellenesküt követelheti:

Először. Hogy minden tagja a társaságnak tartozik végső erőfeszítéssel, élte kockáztatásával az elfogadott szabadulási tervet előmozdítani.

Másodszor. Hogy a főnök jogos megválasztásának elismerése után minden tag annak teljes alávetéssel engedelmeskedik, s miután az igaztalanság és zsarnokság által minden polgári és politikai jogoktól meg van fosztva, s a társaságból kitzasztva, választott főnökét egyetlen korlátlan urának és mesterének ismeri el, s annak parancsait ellenvetés nélkül teljesíti.

Harmadszor. Hogy minden tag kötelezi magát a legmélyebb titkot tartani mindarról, amit a fölvétele percétől kezdve elhatározunk, s ha e fogadását megszegi, nyomban halálra méltónak vallja magát, s ugyanezen szerződés által kötelezve legyen minden, bármely tagra kimondott halálítéletét a társaságnak végrehajtani.

Ezeknek elfogadása után még egy negyedik pontot kívántam megállapítani a főnök és a tagok kötelezettségére.

Negyedszer. Ha árulás következtében a főnök vagy bármely tagja a társaságnak a kormányzóság fogságába esnék, az kötelezi magát a szövetség felől legmélyebben hallgatni, ellenben a társaság, életveszéllyel is minden módot elkövetend, hogy azt a tagját a kormányzóság kezeiből kiszabadítsa: akár azon módon, hogy nyílt erőszakkal kiszabadítja börtönéből, akár úgy, hogy mérget vagy tört juttat a kezébe, hogy a gyalázatos halált megelőzhesse.

E beszédemet tisztelettel és tetszéssel fogadták, s én minden arcon a helyeslés kifejezését olvastam. Azzal mindenki ráírta a cédulára a tetszése szerint választott nevet. A cédulák átnézése után, héten az én nevem találatott; én magam Hrustievét írtam az enyémmre, melyre a társaság őt kiáltotta ki második főnöknek.

Ez volt a második napom eredménye Kamcsatkában.

Ezen hónap 10-ét tűztük ki a bizottság összejövetelére, mire Hrustiev engedelmet kért, hogy néhány barátját bemutassa a társaságnak, amit én helybenhagytam.

6-án összejöttünk, hogy testületileg tisztelkedjünk a kormányzónál. Elfogadott bennünket, s rövid beszélgetés után azt mondá nekem, hogy miután én többféle nyelven beszélek, megfogad a fia és a három leánya mellé nyelvmesternek; s ezen tekintetből felment a kényszer-munka

alól, s a katonasággal egy élmezésben részesít. Arra behítta a gyermekeket, s lelkükre kötötte, hogy szorgalmasak legyenek, s amit én tanítani fogok nekik, azt jól füleikbe vegyék

E tisztelgés után a korlátnokhoz mentünk, ki szintén maga elé bocsátott. Éppen sakkozásnál találtuk őt Kolosov úrral, a kozákok hetmanjával. Azt mondta, hogy várjunk, míg a játszmának vége lesz. A korlátnok észrevette, hogy nézem a játékát, s azt kérdezte, hogy értek tán hozzá? Azt mondtam, igenis. Nemsokára, midőn a játszmat vesztettnek hitte, azt mondta nekem, hogy ha azt meg tudom nyerni, ad ötven rubelt. A hetman tiltakozott, hogy ez törvényellenes dolog, egy száműzöttel játszani; de a korlátnok bebizonyította neki, hogy csak a barátságos társalkodás van tiltva a száműzöttekkel; a hetmant bosszantá ez a nyilatkozat, azt mondá, hogy ez csak ürügy, mert a játékot úgysis elveszti; de végre belenyugodott, s én vettem át a játékot. Olyan szerencsés voltam, hogy a harmadik húzásnál sakkot adhattam a királynak s elvettem a királynéját, mely után meg is nyertem a játszmat.

A játék végével tudtam meg, hogy az uraságok *ötszáz rubelben* játszottak. Én át is vettem a magam ötvenét a nyereségből. A feldühödött hetman revánsot akart adni, s a korlátnok kész volt helyettem a pénzt betenni. A társaimnak adatott két palack pálinkát, s engem ott fogott sakkozni. Én három játszmat nyertem meg egymás után, ami a korlátnoknak ezerötyszáz rubelt jövedelmezett. Abból én a magam százötvenét szépen besepertem. Délben tovább mentem, de még nem haladhattam messzire, midőn csodálkozva láttam, hogy a hetman loholva jön utánam. Igen udvariasan szólított a nevemen, s azt monda, hogy van egy terve a fejében, amiből nekem is nagy hasznom lehet, ha vele egyetértek. — Én azonban attól tartottam, hogy a nyerésem által magamra vontam az ellenségeskedését, s hogy jóvá tegyem a vétkeket visszakínáltam neki az elnyert százötven rubelét. Hanem aztán ele nyészett a félelmem, amint a tervét megértettem. Azt monda, hogy e városban a sakkjátszás valóságos dühhé fajult; s egynéhány gazdag kereskedő ötle már nagy összegeket harácsol el, s hogy ő most már bizonyos volna felőle, miszerint óriási összegeket csikarhatnánk el azoktól, ha ráadnám magamat, hogy őhelyette játsszam velük; ha szerencsésen játszom, ő a nyereségnek egy ötödét nekem kész átengedni.

Helyzetem, pénzhiányunk, mely terveink kivételét akadályozá, rábírtak, hogy az ajánlatát elfogadjam, előre is biztosítottam őt a győzelem felől.

Amint beleegyeztem az ajánlatába, tüstént felejtve lett nála száműzötti állapotom, unszolva hitt meg magához ebédre, hazavitt magához, bemutatott a családjának, mint előkelő, véletlen szerencsétlenségbe ke-

rült uraságot, akinek legfőbb lekötelezettséggel tartoznak, én a legnagyobb tisztelettel levék fogadva. Asztalnál ülve, több tekintélyes városi uraság lepett meg bennünket: az én gazdám, ki a harmadik személy volt rangja szerint a kormányzásban, úgy tudta vezetni a beszélgetést, hogy egészen megértette velük a tisztességnek azt a fokát, amibe engem helyezni akart előttem. Midőn eltávoztam, olyan tetemes mennyiségű vajjal, füstölt hússal és pálinkával látott el, hogy én azzal a bajtársaimat öt napig megvendégelhettem.

Rögtön összehíttam őket, s elbeszéltem nekik a történeteket. Mikor a sok elemózsiát s a százötven rubelt meglátták, mintha csak az édes Uristent látták volna, úgy megörültek. De még magasabbra hágott az örömük, mikor elmondtam nekik a kalmárok elleni tervünket. Ezt az estét nagy vigasságban töltöttük, számtalan fellegvárak építése közben. Amint egyedül maradtam, nekiültem francia, német és latin nyelvészeti szabályokat írni a tanítványaim számára, s reménytől éledve, feküdtem aztán nyugalomra, s igen jó álmaim voltak.

HATODIK FEJEZET

BENYOVSZKY HOZZÁKEZD A NYELVMESTERSÉGHEZ. A KORMÁNYZÓ MEGAJÁNDÉKOZZA EGY SZOLGÁVAL S EGY KUTYAFOGATOS SZÁNKÓVAL. NÉHÁNY ELŐKELŐ POLGÁR AZT INDÍTVÁNYOZZA NEKI, HOGY ÁLLÍTSON ISKOLÁT. EGY SAKKJÁTSZMA. EGY VACSORA. A KORMÁNYZÓ LEGIFJABB LEÁNYA, AFANÁZIA HAJLANDÓSÁGA BENYOVSZKYHOZ, MELYET AZ ANYJA HELYESEL

7-én olyan későn ébredtem fel, hogy ugyan sietnem kellett a kormányzó házához, ahol már a teremben együtt találtam a család fiatalabb részét. Eléjük raktam az írott gyakorlatokat, s megtanultattam velük a leírt szavakat. Eközben a három nővér legifjabbika, Afanázia mindenféle kérdéseket intézett hozzám a mostani helyzetem fölötti gondolataim iránt. Ebből sejtettem, hogy a kormányzó alighanem beszélt valamit a gyermekei előtt: eredetem és balsorsom felől. Elmondtam nekik sorsom lefolyását; valamennyien meghatottan látszottak azt hallgatni, a legifjabb leány meg is siratta azt keservesen. *Igen szép leány volt, s érzékenysége mélyen hatott rám: de hát, sajna! én száműzött valék!*

Később a kormányzó is bejött, s hallgatta az oktatásomat. Meglátszott elégedve lenni a tanmódommal, s azt mondta, hogy megajándékoz egy inassal, egy szánkóval, meg két kutyával. Megköszöntem szépen a jóvoltát, de ellenvetém, hogy nekem, mint száműzöttnek nem szabad tulajdonnal bírnom, s hogy én sorsomat türelemmel akarom viselni. De ő megmaradt a szándékánál, s azt mondá, hogy a tanács

(a szentpétervári) nem fogja az ő jóságát irántam megróni, mihelyt hírül veendi, hogy milyen lényeges szolgálatot tettem én az államnak azáltal, hogy a cárnőnek egy hajóját, az azon levő állami vagyonnal s az alattvalók életével együtt, megmentettem. Ez a jóindulatja egészen meghatott, őszinte szívvel köszöntem meg a jóságát, s azzal ajánlottam magamat, ő azonban visszatartott addig, míg befogatja a szánkómat, azt azután kocsisostul nekem ajándékozta, lelkére kötve az utóbbinak, hogy nekem ugyan szót fogadjon.

Amint én ezzel az új fogattal megérkeztem, a bajtársaim felkiáltottak, hogy a csodák ideje bekövetkezett, s amint mindazt elmondtam nekik, amit a kormányzó beszélt, már lelkükben megszabadítva látták magukat az én oltalmam alatt a rabszolgaságból. Hanem Pánov nagy hirtelen lehűtötte az örömüket azzal az észrevétellel, hogy semmi okunk sincs az ujjongásra, mert a kormányzó jóindulata majd az én buzgóságomat fogja elernyeszteni, és aztán később, a legelső igazgatóváltozásnál annál inkább ki leszünk téve a barbár önkénynek. Még tovább is folytatta volna, ha én félbe nem szakítom azzal, hogy eskümet megújítám előttük, minden módon biztosítva bajtársaimat, hogy egészen a társaság szolgálatára állok.

Még ebéd előtt meglátogattam a hetman Casarinov és Roszkurakov urak kíséretében; előkelő kereskedők voltak mind a ketten. A legelső udvariasságok után azonnal azt indítványozták, hogy állítsak fel egy iskolát: nyelvészet, földtan és számtan számára, s hogy erre képessé tegyenek, maguk ajánlkoztak egy arravaló ház építéséhez szükséges összeg beszerzésére, melyet arra a helyre állíthatok fel, ahol nekem legjobban tetszik. Én ráálltam az ajánlatukra, de kikötöttem, hogy előbb beszéljék rá a kormányzót, miszerint ő is ebbe a nyilvános iskolába járassa a gyermekeit, különben semmi módon nem állna tehetségemben az iskolát is vezetni, meg a kormányzónál is tanítani. Megegyezésünket azzal fejeztük be, hogy én minden tanulóért kapok *havonkint öt rubelt* s azonkívül fejenkint fél rubelt adnak fűtésre, világításra, s végül, hogy annyit adnak össze, amennyi szükséges, hogy a házamat bútorral, élelmiszerekkel ellássam, s egy embert fogadjak bele, aki főzni is tud.

Mentül tovább gondolkoztam helyzetem szerencsés fordulatáról, annál jobban nőtt a reményem a megszabadulásunkra készített terv megvalósulása iránt.

Szeretett nőmnek az arca állt mindenütt előttem, ki azóta, hogy őt nem láthattam, nagyon valószínűleg egy gyermeknek adott életet, s ez nem engedett soha semmi örömet élveznem.

Ez elmélkedésbe elmélyedve, nem is sokat figyeltem bajtársaim beszélgetésére vendégeinkkel; azonban a hetman magamhoz térített álmódzásaimból azzal a meghívásával, hogy menjek hozzá vele ebédelni s

egy pár játszma sakkra. Azt mondta, hogy ezúttal a játszást Casarinov úrnak engedte át, s minden játszma háromszáz rubelbe megy, amiből ő és a korlátnok külön százhuszat tesznek meg, a többi az enyém, ha a játszmat nyerem; ők fizetik, ha veszteni találok.

Casarinov úr beleegyezett a játékba azzal a föltétellel, hogy ötven játszmanak kell lefolyni, s hogy nekik szabadságukban álljon társaságba állni, s kinck-kinck e társaság tagjai közül lehessen velem játszani, viszont a hetmannak és a korlátnoknak is engemet a helyemen felváltani.

A hetman azt mondta, hogy eziránt ő egyedül nem határozhat, annálfogva elhatároztuk, hogy elébb a korlátnokhoz megyünk. A korlátnok kitűnően adta a szerepét. Eleinte nehézségeket gördített elő, végre aztán felcsapott, s erre a szerződési cikkelyeket írásba tettük, lepecsételtük, s megállapítottuk, hogy minden játszma végén kész fizetésnek kell történni.

A szerződést egy vacsora szentesíté, melyben ötven személy vett részt, s melyen a kormányzó is jelen volt egész családjával. Amint ő belépett, a zene megszólalt s elkezdődött a tánc.

Én a magam részéről *csendes néző* voltam, s miután mindenkiel lehetőleg megismerkedtem, arra kértem a korlátnokot, hogy küldjön a bajtársaimnak egy pár üveg égettbot. Ehelyett ő mind valamennyit beinvitálta, s egy szobát adott rendelkezésükre, ahonnan mindent láthattak, anélkül, hogy a törvény ellenére a társaság közé keveredtek volna. Az egész multság alatt az én tanítványom, Afanázia csak akkor távozott el mellőlem, amikor táncba vitték: *igen sok kellemmel* táncolt. Egyszer az anyja is odajött hozzám, s azt súgá a fülembé: „*nekem úgy tetszik, hogy az ön tanítványa önhöz nagyon barátságos; kísérje jó szemmel, én jámbor anya vagyok.*” — Jó németiséggel beszélt hozzám, s miután ezúttal először beszéltem vele, eleinte egy kissé el voltam fogulva, de nemsokára összeszedtem magamat, s biztosítám őt törhetlen hódolatom és tiszteletem felől. A kormányzó látva, hogy a nejevel és a leányával beszélek, szintén odalépett hozzánk, s azt kérdé, hogy miről beszélgetünk? De madame Nilov megelőzte a válaszomat, s azt mondá, hogy aziránt kérdezősködött nálam, vajon nem tudnám-e a leányát *zenére* is tanítani? Ez az intermezzo megszabadított az aggályomtól, s nemsokára hazament a kormányzó az asszonyságával együtt. Afanázia ismét odajött hozzám, s azt mondá, hogy az atyja beleegyezett a nyilvános iskola felállításába, és így neki és testvéreinek majd többször lesz alkalma engem meglátogathatni. — Nem vagyok képes e bájos leányka *kedves, szeretetreméltó lényét* híven leírni. — Éjfél után két óraker hazakísértem tanítványomat nővéreivel együtt, s aztán visszatértem a szállásomra.

HETEDIK FEJEZET

AZ ISKOLA FELÉPÜL. ÉRTEKEZÉS NILOV ASSZONYSÁGGAL. BENYOVSZKY ELŐNYE A SAKKJÁTÉKBAN. AFANÁZIA SZERELMÉT MEGVALLJA. A SZÁMÚZÖTTEK TÁRSASÁGA SZAPORODIK. MEDVEVADÁSZAT

8-án Hrustiev barátom reggel hozzám jött megkérdezni, micsoda helyet választottam az épületek? s amint a kunyhómból kiléptem, már csaknem minden épületfát ott találtam összehordva. Amint a helyet kijelöltem, hozzáfogtak az emberek az összeácsoláshoz. Reggeli után a kormányzó házához menék, tanítványaimnak a szokott leckeórát tartani, s ott találtam valamennyit az ábécével a kezében. Amint az első szótagolási leckén átestünk, arra kértek, hogy írjak fel nekik egynéhány német és francia szót orosz betűjegyekkel. Szerencsémre találtam a barátom könyvei között egy orosz—német—francia nyelvtant. Azt átadtam nekik, használati utasítással. Mikor vége volt a leckének, százféle kérdéssel ostromoltak a hazám és annak szokásai felől.

Amint távozni akartam, bejött az anyjuk, s gyermekeit kiküldve a szobából, odaültetett maga mellé. Aztán elmondta, hogy ő egy Szibériába száműzött svéd ezredesnek a leánya, hogy az anyja kitért a hitéből, s akkor ő nőül ment Nilov úrhoz, ki az időben alezredes vala. Derék ember különben, csakhogy nagyon átadta magát az itlnak, s annak a túlságos élvezetében néha baromi és megférhetetlen; hogy neki semmi más gyönyörűsége nincsen, mint a családja növendék tagjait maga körül felcseperedni látni, és ámbár most is megvan már az a szomorúsága, hogy a két idősebb leányát két tiszthez kellett nőül adnia, akik mind a ketten végtelenül benne vannak az iszákosságban és tobzódásban, most még a legifjabbnak a sorsán is keseregnie kell, akit az atyja egy bizonyos Kuzmához akar nőül adni, aki a kerek világon a legkiállhatatlanabb ember. Arra kér tehát, hogy igyekezzem a kormányzó bizalmát megnyerni, s aztán mindent elkövetni, hogy ezt az elhatározását megakadályozzam.

Azt feleltem a búsongó anyának, hogy megteszek minden lehetőt, s parancsolatjára állok mindenkor. Aztán búcsút vettem, s hazamenék, ahol már ott találtam a hetman meghívását a sakkjátszásra.

Ebédünket végezve Hrustiev úr bemutatta nekem az új jelölteket, akik társaságunkba felvételni kívántak.

Négy óra tájt felkeresett egy *asszony*, hogy mértéket vegyen rólam öltöny- és fehérnemű-darabokra; mert itt az a szokás, hogy a szabómesterséget asszonyok űzik.

Hét órakor tisztelkedtem a korlátnoknál, ott találtam már öt kereskedőt. Öt játszmat dolgoztunk le, abból megnyertem négyet; behúztam a magam száznyolcvan rubelét, s búcsút vettem.

9-én egy Csulosnikov nevű kereskedő, aki meghallotta, hogy van némi készpénzem, felhívott, hogy játszam vele sakkot, de kikötötte, hogy kétszáz rubelen alul nem megy bele. Én elfogadtam, csak arra kértem, hogy várjon vele délutánig, mert most a kormányzó gyermekeit kell ellátnom. Amint ott a terembe léptem, csodálkoztam rajta, hogy Afanázia nincs jelen, s még inkább sajnálkoztam, mikor megmondták, hogy betegen fekszik; hanem azért mégis óhajt leckét venni, s engedelmet kért az anyjától, hogy én odamehessek hozzá, amit az meg is adott neki. Engem tehát odavezettek a hálószobájába, ahol ez a szeretetre méltó leányka szívének érzelmeit nekem oly őszinteséggel és egyszerűséggel vallá be, hogy akkor nekem az orosz nyelv a világ minden népajkai között a leghangzatosabbnak tetszett.

E nyilatkozatot Nilov asszonyág megjelenése szakítá félbe. Én tehát eltávoztam, s hazaérve ott találtam Csulosnikov urat, ki is három játszmát elveszített. A nap többi része azzal tölt el, hogy a jelöltek rendjét, akiket Hrustievnek kellett bemutatni megállapítottuk. Elhátároztuk, hogy csupán a nyolcasbizottsággal legyenek közölve a tulajdonképpeni titkok, s a többieknek, akik ezentúl fölvétetnek, csupán annyi legyen mondva, amennyit a társaság jónak talál velük közölni, hogy bizalmukat biztosítsa. Ez alkalommal tehát az esküformát megállapítottuk, s az est többi részét a megvendégelésük előkészületeire fordítottuk.

10-én szürkületkor kiment Hrustiev úr, hogy a jelöltjeit összekeresse, s kilenc órára visszakerült velük. Ezek a neveik:

Kuznecov Döme, orosz kereskedő, szabad ember.

Kumin Afanáz, kozákszázados, szabad.

Gurcinin Andre, Erzsébet cárnő kamarása, száműzött.

Szibaev János vadászszázados, szabad.

Alekszis, protopópa-esperes, szabad.

Csurin János, egy kereskedőhajó kapitányának az *öccse*, szabad.

Popov Levonti, vadászkapitány, szabad.

Meder Magnus, az admiralitástól, húsz év óta száműzött.

Volkov János, szabad vadász.

Bielszky Kázmér, lengyel sztarosza, tizenöt év óta száműzött.

Lobanov Gergely, gyalogsági ezredes, száműzött.

Zadszkoj Heraclius herceg, tizennyolc év óta száműzött.

Szerebarnikov Miklós, testőrezredi százados, száműzött.

Biacinin Andre, száműzött.

Reggel 11 órakor vezették be a jelölteket a gyülekezetbe, s felolvasták előrttük az esküt és köteleességeket. Rögtön letették az esküt, s aláírták a fogadalmat; azonban, hogy még erősebben megkössük őket, azt csináltuk ki, hogy mindazok, akik orosz hitűek, menjenek meg-

gyónni, s vegyék fel a szentséget. Eszerint Hrustiev elkísérte őket a *templomba*, ahol meggyóntak, s a szentséget a protópától felvették. Visszatértük után megültük a mi kis ünnepünket, s abban a tisztességben részesültünk, hogy maga a kormányzó, családostul, a korlátnok és a hetman, több előkelő személlyel a városból meglátogatott bennünket estefelé, s segített nevezetessé tenni a mi szabadság-korszakunk első napját. A kormányzó teljesen leitta magát, s ez állapotban esküdözött, hogy engem tesz meg a száműzöttek főnökévé, s meghagyta a korlátnoknak, hogy e kinevezést megerősítő okmányt az irodai könyvbe beiktassa. Még azt is megígérte, hogy írni fog a kormánynak az én érdekemben, hogy használjanak a kormány szolgálatában. A korlátnok és a hetman igyekeztek őt e hangulatában megmarasztalni. S megvolt nekik az a gyönyörűségük, hogy közel hétezer rubelt nyertek általam a kalmároktól a sakkjátékon. Eszerint azok fizették meg az ünnepély költségeit.

11-én elhatároztuk, hogy medvevadászatra megyünk, s kaptunk e célra a kormányzótól négy napi szabadságot. E napon Nilov úrtól tetemes ajándékot kaptam fehérneműben és házi szerekben. 12-én kivonultunk tizenhatan, jól felfegyverkezve, nyolc szánon,* s a befagyott folyón sikamlottunk alá. Huszonnyolc versznyi távolban megállapodtunk a *tojón* (Csekavka főnöke) lakása előtt. Ez elmondta, mennyi látogatást szokott kapni a medvéktől, s megvendégtelt minket is, meg a kutyáinkat is, s azután egy *patakhöz* vezetett bennünket, mely a Kamcsatka-folyóba ömlik. — De alig pillantott meg három medvét, melyek a patak partján hancúztak, rettegve kért bennünket, hogy menjünk vissza, mert különben halál fiai vagyunk. E jó tanács után jómaga el is szelelt, mi azonban puskalövésnyire közeledtünk az ellenfeleinkhez, ahol aztán rájuk durrantottunk, s mindeniket megsebesítettük. A kapott sebektől feldühödve rohantak azok ránk nagy agyarkodással. Jó szerencsére az én bajtársaim be voltak már gyakorolva az ilyen vadászatba. Eléje mentek a medvéknek, s hosszú viaskodás után agyonverték mind a hármat: egyike sem akart azoknak elszaladni.

Az ilyen medvevadászatnak ez a módszere. Amint a medve mutatja magát, egyike a vadászoknak elkezd a támadást azzal, hogy a fenevad elé tartja a bal karját, melyet elébb vastag fahasábokkal bekötözött, hogy a medvetalpak első csapásaitól meg legyen az védve. Amint a medve a bal karját megragadja, a vadász beledöfi a bal lapockájába a kelevézét. Erre azután a többi vadászok is mind belerontják a medve testébe a kelevézeit. A vadállat azonban gyakran megteszi azt, hogy

* A német kiadás négy szánt említ. Ez azonban lehetetlen. A kutyaszának nincsenek négy emberre szabva.

összetöri a kopjanyeleket, s ha az első vadász nem jól találta, legyűri az ellenfelét, s megfojtja vagy nyomorékká teszi.

Miután ezt a három medvét leöltük, feltettük őket a szánjainkra, s visszafordultunk a Csekavka felé. Fele úton találtuk a *tojónt*, hús kamcsadállal, kik mind lándzsákkal és nyilakkal voltak fegyverkezve. Azt mondták, hogy segítségünkre jöttek; amint azonban a megölt medvéinket látták, nagy diadalénekléssel kísérték bennünket hazáig.

Első gondjuk volt a medvéket lehántani, melyeknek a bundáiért nekünk huszanhat nyestbőrt és a húsáért nyolc rókaprémet adtak. Ez az alku nekünk annyira megtetszett, hogy elhatároztuk még egy fogásra kimenni holdvilágnál. E második kísérletnél ismét szerencsénk volt öt medvét elejteni,* hanem Szibaev sebet kapott e küzdelemben.

Ezen medvék között volt egy bámulatos nagy példány, olyan fehér, mint a hó. Ennek a bőrét megtartottuk a kormányzónak adandó ajándéku, a többi négyet pedig saját kényelmünkre szántuk. Ezeket tehát szánkóinkra pakolva, visszatértünk a szállásunkra, ahol a bőroket lenyűztük, a húst besóztuk, s mindent hazatakarítottunk rendén. A kormányzó nagyon jó néven vette az ajándékunkat.

NYOLCADIK FEJEZET

A NYILVÁNOS ISKOLA MEGNYITÁSA. A SZÁMÚZÓTTEK TANÁCSKOZMÁNYA. SAKKJÁTÉK. BENYOVSZKY TÉRKÉPEKET KÉSZÍT A KAMCSATKÁVAL HATÁROS SZIGETEKŐL. VESZÉLYES KÖVETKEZÉSEI AZ UTÓBBI TANÁCSKOZMÁNYNAK. BENYOVSZKY MEGELŐZI A VESZÉLYT, DE CSAK NAGY ÜGGYEL-BAJJAL MENEKÜL MEG A LEGYILKOLTATÁSTŐL. ELLENSÉGÉT MEGBŰNTETIK

14-én az iskolaterem készen volt; én összegyűjtöttem a tanítványaimat, s segédekül Hrustievet és Pánovot választottam. Délután négykor jöttek fel a kormányzó gyermekei. Tanítványaim száma ment 23-ra, azok között volt három kereskedő is, akik a számvetést akarták megtanulni.

16-án arra kért Szibaev, hogy híjam össze a tanácskozmányt, mivel ő egy a vállalatra vonatkozó találmányt készül előterjeszteni. Még azon éjjel tizenegy órára egybehívtam a társainkat, s mikor együtt voltak, felszólítottam őt, hogy adja elő a felfedezését, ami a következőből állt:

A közelmúlt augusztus hóban vitorlázott el Csulosnikov egy száz-

* A német kiadás itt három medvét említ s Szibaevet veszélyesen megsebesültnek. Ez nem valószínű, miután néhány nap múlva már ott szerepel ismét az összeesküvésnél.

ötven tonnás hajóval Ohockból, mely az Aleuti-szigeteken tartandó hódvadászatra volt felszerelve. Hajósnépe állt huszonnyolc vadászból, akik soha tengert nem láttak, s miután heves vihar kapta őket elő útközben, a hajó meg lett rongálva, a parthoz visszaverve, s olyan jó volt, mintha el lett volna veszve. Ekkor Csulosnikov kényszeríteni akarta az embereit, hogy pihenetlenül tatarozzák ki a hajót, s vonakodásukat látva, katonákat kért a kormányzótól, hogy erőszakkal kényszerítse őket e munkára. Ezen bánásmód miatt azok egyhangúlag azt határozták, hogy elébb a hajót hatalmukba kerítik, s akkor azon rabságukból elmenekülnek.

Szibaev, akitől évégett tanácsot kértek, felhasználta ezen hangulatukat, s azt mondta nekik, hogy a vállalatuk nehezen fog nekik sikerülni, hacsak engem nem szólítanak fel annak a vezetésére, amire ők azonnal ráálltak, s őrcá bízták, hogy nekem ezt tudtul adja. Annálfogva kötelességének tartotta a társulat elé terjeszteni az ügyet, határozzon, mi a teendő e körülmények között, melyek, véleménye szerint, nagyon kedvezők a mi szándékainkra; mivelhogy ilyen szám szerinti megerősülésünk után könnyű lesz olyan helyzetbe tenni magunkat, hogy erőhatalommal is elfoglaljuk a hajót, vagy ha az nem sikerülne, fegyverrel törjünk utat a menekülésre.

Ez az indítvány nagyon fontosnak látszott előttünk, ezért kinek-kinek megkérdeztük felőle a véleményét, s végre mindnyájan hajlandók lettek az enyémet elfogadni, mely a következőből állott:

Szibaev vigye hírül nekik, hogy én az ő szenvedéseiket nagyon lelkemre vettem, hanem hogy már egyszer a szerencsétlenek megszabadításában való igyekezetemben rútol el lettem árulva, s ezért az ő terveikhez nem bízom. Mert ha a 28 között csak egy hűszegő akad, hát akkor el vagyok veszve, s miután ez a kísérlet a lázadás osztályába tartozik, ők is mind az ólombányák kényszerszeműségére lennének el-kárhozhatóva életük fogytáig.

Azt tanácsoltam, hogy az én részemről más választ ne adjunk nekik, de amellet Szibaevet megbízom vele, hogy ez embereket csak buzdítsa abban a szándékukban, hogy Kamcsatkát elhagyják, és hogy minden módon törekedjenek az én bizalmamat megnyerni, azalatt én csendben vezetem és rendezem az ő merényletüket, mihelyt az a kivitelhez közelebb jutand.

17-én reggel odajött a szobámba Szibaev, Csulosnikov hajósnépe két legkiválóbb tagjával, kik közül az egyik volt a kormányos Lapin, a másik Parencsin, ács. Amint beléptek, lábaimhoz vetették magukat, s könyörgtek, hogy ne hagyjam el őket a vállalatukban. Azt vélték, hogy az ő elhatározásuk nekem magamnak is kedves lehet, mert azáltal a saját szabadságomat is biztosítom, s ajánlották, hogy esküt tesznek a hűségük és engedelmességük megtartására, s készek követni akár a vi-

lág végéig. Én még kissé vonakodtam, de végre mikor azt is ajánlották, hogy az *úrvacsoráját* is felveszik, ha kívánom, s nyilatkozatukra engedtem nekik reményt arra, hogy elvállalom a vezetőséget: előre föltéve, hogy a társaikat is ráveszik ugyanazon eskü letételére. Ha erre mind ráálltak, akkor majd jöjjenek hozzám, s tegyék le az esküt.

Amint ezek tovább mentek, összehívtam a társaimat, s eléjük terjesztettem az egységet, amit Csulosnikov hajósnépével kötöttem. Helybenhagyták eljárásomat, s társaságunk, mely ekként magát 28 izmos és elszánt férfival megerősítve látta, nem kételkedett többé a szerencsés siker fölött. E naptól kezdve elhatároztuk, hogy *történekek* készítésével foglalkozunk, s fegyvereinket használható állapotba helyezzük. Mindenkinék meg volt hagyva, hogy lássa el magát egy puskával, két pisztollyal, szablyával, kelevézzel és hatvan tölténnyel.

18-án a napot sakkjátékkal töltöttem a kormányzónál, s megnyertem hét játszmat. Amint hazatértem, utánam jött Norin úr, helyőrségi hadnagy, aki arra kért, hogy kölcsönözzek neki 500 rubelt, miután Nisnej Osztrog-i kormányzóvá lett kinevezve, s kell neki ez a pénz a felszereléséhez. Megígértem neki, hogy teljesítem a kívánságát, de azon föltétel alatt, ha becsületszavát adja, hogy a szerencsétlen száműzöttekkel, kik a hatósága körébe tartoznak, emberileg fog bánni. Arra hazáig kísért, ahol átadtam neki az 500 rubelt, melyért ő viszont barátsága és hálája iránt biztosított. Bajtársaim nagyon rossz néven vették tőlem ezt a bőkezűséget; de amint megmondtam nekik, hogy van még a pénztáramban ötezer rubel, egészen belenyugodtak.

19-én azt kívánta tőlem a korlátnok, hogy készítsem el a Kurili- és Aleuti-szigeteknek és a kamcsatkai partoknak kisebbített térképét, s hogy ehhez a szükséges adatokat megszerezhessem, megengedte, hogy a levéltárból mindazt, amit használhatok, kivehessem. Minthogy ez a munka nekem unalmas helyzetemben szórakozást szerzett, s egyúttal azokhoz az elismeretekhez is eljuttatott, amelyek tervem kiviteléhez szükségesek, hajlandó voltam azt teljesíteni. Ugyanaznap megkaptam az irodából többrendbeli *naplókat* és tengeri utak leírásait, amelyeket részint a császári szolgálatban álló orosz tengerésztisztek, részint magánosok szerettek. Azonban az első átlapozás után láttam, hogy nem sok alapos dolgot találok bennük, kivéve a Spanberg, Bering, és Csirikov úti naplóit.

20-án Nilovné asszonyság arra ösztönzött, hogy tanítsam a leányát *zenézni*. Szerencsétlenségemre semmi más hangszerhez nem érttem, mint a hárfához,ilyent pedig csodára sem lehetett volna egész Kamcsatkában felfedezni. Mindamellet is megígértem az asszonyságnak, hogy majd készítek egy hárfát, ámbátor sohasem volt a kezemben semmi asztaloszerszám. Mikor hazamentem, tanácsot ültem a barátaimmal

ígéretem teljesítése iránt, s miután a hárfa mintáját elkészítettem, Pánov magára vállalta, hogy majd segít nekem a hárfa rámáját elkészíteni, Hrustiev kész volt húrokat készíteni, kutya- és írámszarvas-belekből, Stefanov pedig a vas-hangsrófokat kovácsolni ígérekzett.

21-én odajött hozzám Csulosnikov uram, az a kereskedő, s szememre lobbantotta, hogy a hajósnépét lázadásra izgattam, s azzal fenyegetőzött, hogy ha a főcinkosokat meg nem nevezem, egyenesen felmegy a kormányzóhoz, s követelni fogja, hogy adjon parancsot az elfogatásomra. Az az elhatározott mód, amivel ez az ember rám támadt, arra a gyanúra vezetett, hogy talán árulást követtek el a hajósai, azonban nekem még a színt is kerülnöm kellett a megdöbbenésnek; azt válaszoltam neki, hogy talán az esze tisztul, hogy engem egy ilyen bárgyú vállalatra képesnek hisz? Igaz, hogy az ő hajósnépe énhozzám fordult a kéréssel, használnám őket a házam építésénél: erre meg is alkudtam velük; de szívesen feloldom a szerződést, ha az a kormányzó helyeslésével nem találkozik. Egyúttal aziránt biztosítottam az urat, hogy ebbe a nyilatkozatba nem azért bocsátkozom, mintha magamat öelötte akarnám mentetetni, mert ökelmém sokkal jobban megvetem, mint hogy a vádjait feleletre érdemesnek tartsam; hanem csupán azért, hogy ötet megpirítsam e szegény emberek iránti embertelensége miatt. Még én fenyegettem, hogy rögtön megyek a kormányzóhoz, feljelenteni azt a csúf bánásmódot, amivel az embereit terheli, akiktől, ámbár munka nélkül nem élhetnek, ezt a keresetmódot elvonná, ha lehetne. Ami pedig engem illet, hát majd találok én alkalmat, ökelmém e vásárlás szemtelenségeért megfenyíteni.

E civódás alatt több bajtársam is odavetődött, s hallva annak a tárgyát, azt mondták, hogy csak azért kezd velem a kalmár veszekedést, hogy bosszút álljon a sakkjátékon elvesztett pénzéért; a vita egyre hevesebb lett, s végződött egy csomó ütlegen, amit természetesen Csulosnikov uram vitt el a hátán.

Hogy a rossz következtetéseit ennek a kalandnak megelőzzem, azonnal a kormányzóhoz siettem, s eléje adtam Csulosnikov vádjait, nem titkolva szörnyűködésemet e szemtelen magaviselet fölött. A kormányzót még a neje és a gyermekei is segítettek feltüzelni, úgy hogy az haragjában rögtön küldte az őt Csulosnikovért, s amit a szeme elé került, szóhoz sem hagyta jutni, hanem tudatta vele, hogy ha engemet még egyszer megbánt, rögtön becsukatja, s az összetöretett hajóért, amit rábízta, felelősségre vonja, s hogy ő már most, megtudva, hogy az a hajó helyreállíthatatlan, az ő hajósnépét feloldja a szerződésük alól, s szabadságot ad nekik, hogy más hajóra menjenek. — Erre a kormányzó segéd-tisztjét a korlátnokhoz küldé, hogy hajtsa rögtön végre a parancsát: a szegény Csulosnikovnak hallgatva kellett magát megadni.

Én köszönetet mondtam a kormányszónak, s ismét visszamentem a lakásomra. Azonban alig tettem meg egy harmadát az utamnak, amint egyszerre csak előrohant rám Csulosnikov, az unokaöccsével, vastag fustélyokkal és késekkel felfegyverkezve. Nálam nem volt más védszer, mint a botom, s távol minden menedéktől. Azonban a hátamat egy rak-tár ajtajának vetve, védelmi helyzetbe tettem magamat, s helyt álltam a verekedésnek. Magam is több ütést kaptam a bal karomra, de egy botütésem olyan szerencsésen találta Csulosnikov öccsét a feje lágán, hogy az eszméletlenül rogyott össze. Ekkor aztán csak egy emberrel levén dolgom, dühösen rohantam rá, s a botomat összetörve rajta, elkezdtem öklözni. Az első rohamra egy olyan lökést adtam a mellére, hogy elkezdett vért hányni, s az életéért könyörögni, amivel én meg is ajándékoztam, jól lehordva, az alávalóságáért. Mégis megígértem neki, hogy az egész dologról nem szólok a kormányszónak semmit.

Amint elhagytam s továbbmentem, szembejött rám Szibaev, s látva, hogy több sebből vérezem, amiket a fejemre kaptam, kérdezé, hogy mi baj ért? s amint az eseményt elmondtam előtte, nem hagyta magát visszatartani, hanem szaladt a kormányszóhoz, bejelenteni neki az újságot. A kormányszó azonnal küldte az őrséget, hogy fogják el Csulosnikovot az öccsével együtt. Az öcs még aznap délután meghalt, a koponyája úgy be volt törve; Csulosnikov pedig el lett ítélve hat hónapi nyilvános munkára, s az egész vagyona elkoboztatott az állam és az egyház javára. Én nagy kínnal vánszorogtam el a házámig, s minden gondos ápolás mellett is tíz napig voltam kénytelen ágyban fekünni, mely idő alatt a város legelőkelőbbjei, s különösen a kormányszó családja folytonosan megtiszteltek látogatásaikkal, kik a legnagyobb részvétét nyilvánították egészségi állapotom és felépülésem iránt.

KILENCEDIK FEJEZET

AZ ÖSSZEESKÜDTEK CSAK ALIG KERÜLIK KI A MEGMÉRGEZTETÉST ÚJ ESZTENDŐ NAPJÁN. A MÉREGKEVERŐ FELFEDEZÉSE, KI TERVEKET ELÁRULJA, AMIT ANNAK EGY KÖZÜLÖK ADOTT FEL. AZ ÖSSZEESKÜVŐK ÖSSZEJÖNNEK, S AZ ÁRULÓT ELTESZIK LÁB ALÓL. A KORMÁNYSZÓ TOVÁBB KUTAT, DE NYOMOZÁSAIT EGY VÉLETLEN FÉLRETÉRÍTI

1771. január 1-én udvarlásunkat tettük a kormányszónál s más főszemélyeknél, s aztán összegyűltünk egy kis lakomára. Néhány kalmártól kaptunk teát, cukrot ajándékba s azzal elmulattunk. Hanem ennek a mulatságnak ugyan drágán adtuk meg az árát. Egy negyed óra múlva gyomorgörccsök és hányás vettek bennünket elő. Pánov volt az első, aki rájött, hogy meg vagyunk mérgezve: ő érzette néhány cukordarabkán

azt a sós ízt. Erre a sejtelenre azonnal mindnyájan egy jó adag dió-olajat nyeltünk le. Lehetetlen azt a kínt leírni; némelyeket jobban, másokat kevésbé lepett meg; én szerencsémre csak egy findza teát ittam, s az olaj után rögtön enyhülni éreztem a fájdalmaimat; csakhogy utána minden tagom reszketőssé lett. Amellett pedig minden erőmet össze kellett szednem, hogy a többi tizennégy társamon segítsek, kiknek némelyikét a vérhányásig erőttette a méreg.

E válság alatt több bajtársunk is vetődött oda, kik látva a bajunkat, nagy sietve hoztak jó sok írámszarvas-tejet, ami által végre a fájdalmaink elmúlának; de az a reszketés a tagjainkban megmaradt vala. Amint eléggé magunkhoz tértünk, hogy az esetről eszmélkedhessünk, vizsgálat alá vettük a cukrot. Egy macskának, meg egy kutyának adtam belőle egy darabot, halba takargatva. Mind a két állat görcsös vonaglásokba esett, s fél óra alatt kimúlt. Ez a kísérlet kétségtelenné tette, hogy bizonyos Casarinov nevű kereskedő mérgezte meg a cukrot; azonban, miután nagy horderejű dolog volt ennek az ügynek az alapjára rájönni, azt határoztuk, hogy egyelőre elhallgatunk az egészszel, s a *protopópáért* küldtünk, hogy Csurin úr temetését megünnepeljük; Pánovot ezalatt, miután magához tért, a kunyhójába vittük.

2-án délben, a kormányzóhoz menék, hogy a történet elmondjam neki, s bizonyosságul magammal vittem a cukorsüveget. A kormányzó nem volt hajlandó a szavaimat elhinni; én tehát azt indítványoztam neki, hogy hívassa ide Casarinovot, s kínálja meg teával. A töltés közben véletlenül ejtse el azt a szót, hogy a cukrot éntőlem kapta ajándékba; akkor aztán Casarinov magatartása majd nyilvánossá teszi bűnös vagy ártatlan voltát. Nilovné asszonyosság ezt az indítványt kitűnőnek találta, s a kormányzó azon föltétel alatt beleegyezett, hogy én az egész dolog lefolyását egy mellékszobában várjam be.

A korlátnok, a hetman, Casarinov és még két kalmár tehát azonnal meg lettek híva a kormányzóhoz. Amint jönni láttam őket, átmentem a benyílóba, ahonnét mindent hallhattam.

A korlátnok és a hetman érkeztek meg legelőbb, s az összejövetel célját megértve, azt sejtették, hogy Casarinov bosszúból tette ezt, mivelhogy nagy összegeket elvesztett ellenemben a sakkon, s éppen nem kétkedtek azon, hogy amit elmondtam, való igaz. Egyúttal azt is kijelenték, hogy ha Casarinov vétkesnek bizonyul be, a legszükségű szigorral legyen megbüntetve, minden vagyonát kobozza el az állam, s ő maga életfogytig való bányamunkára legyen elítélve.

Végre megérkezett a társaság hőse is, a két más kereskedővel. A kormányzó igen udvarisan fogadta őket, s elkezdett velük beszélgetni néhány hajó felszereléséről az Aleuti-szigeteken rendezendő hódvadászatra. Mikor aztán bejöttek a beszélgetésbe, megkínálta őket a kor-

mányzó teával. Casarinovtól is kérdezte, hogy szokott-e ilyenkor teát inni? Óh igen! — válaszolá ez. Amíg a teaasztalt rendezték, a kormányzó elkezdte dicsérni az új száműzöttek bőkezűségét, akik egymásra küldözik neki az ajándékokat: íme most is két süveg cukrot küldtek éppen.

E szavaknál Casarinov elsápadt, s arra a kérdésre a kormányzónak, hogy talán nem jól érzi magát, azt felelte, hogy biz ő egész nap gornyadozott, s csak a kormányzó parancsára hagyta el a szobáját, most azonban engedelmet kér, hogy hazamehessen. A korlátnok bízatta, hogy vége lesz annak a csömörnek mindjárt, csak egy pár csésze teát igyék meg; de Casarinov mindenképpen mentegetőzött, hogy nem ihatnék. Végre odaadták neki a findzsa teát, s a kormányzó egész komolyan ráparancsolt, hogy minden teketória nélkül igya meg mindjárt. Erre a nyomorult ember, látva, hogy benne van a szerencsétlenségben, odatette magát a kormányzó lábaihoz, s megvallotta, hogy ő azt a cukrot megmérgezte, hogy a társaságot egy szörnyetegtől megszabadítsa. Egyúttal azt állította, hogy a kormányzó maga is meggyőződhetik az én gyalázatosságomról, csak hallgassa meg bizonyos Biacininnak a vallomását, ki öelötte az általam tervezett merényletet elárulta, miszerint én minden száműzöttet fel akarok fegyverezni, aztán egy hajót elfoglalni, s azzal Kamcsatkából megszökni.

A kormányzó sokkal jobban fel volt ingerülve Casarinov tette fölött, mint hogy szavait figyelembe vette volna. Rögtön parancsot adott, hogy vessék börtönbe, s a korlátnokot utasította, hogy kobozza el a vagyonát, s a saját maga által bevallott mérgezési kísérletért tegye fel az ítéletét, s írja be a törvénykezési naplóba.

Ebéd ideje közeledvén, hazamentem, amint e nyomorultat a börtönbe hurcoltatni láttam. Azonnal összehívtam a bizottságot s mindazokat, akik a szövetségi esküt letették. Biacinin árulkodását neki szemtől szemébe megmondtam, mire az egész társaság egyhangúlag kimondta rá a halálítéletet. Három órai haladékot adtak neki, hogy készülhessen a meghalásra. Alekszis protópópa vállalta el ez előkészítést; este kivitték a mezőre, s fejbőlötték.

Casarinov feladása következtében a korlátnok maga elé hivatott egy kozákot, akit szintén Biacininnak híttak, s azt vontá kérdőre. Az a jámbor ember azt sem tudta, mi történik vele, mikor olyan dolgok iránt fogták vállatára, amiknek soha hírét sem hallotta, s esküdött rá, hogy sohasem beszélt Casarinovval. A korlátnok nem vette magának azt a fáradságot, hogy a kozákot szembesítse Casarinovval, s ilyenformán még a hamis vádaskodás bünténye is belekerült az ítélete indoklásába.

TIZEDIK FEJEZET

BENYOVSZKY KÉSZÍT HANGSZERT AFANÁZIA SZÁMÁRA. ÚJ AJÁNLOTT TAGOK A SZÁMÚZÖTTEK TÁRSASÁGÁBA. ELJÁRÁSI TERVET ÁLLAPÍTANAK MEG. A KORMÁNYZÓ UTAZÁST INDÍTVÁNYOZ. NAGY NYERÉS A SAKKON; EGY RÉSZÉT A KORMÁNYZÓ CSALÁDJÁNAK AJÁNDÉKOZZA. AFANÁZIA AZ ATYJA JELENLÉTÉBEN VALLJA MEG SZERELMÉT, MELYÉRT A KORMÁNYZÓ NAGYON FELINDUL, DE A HIVATALNOKTÁRSAI MEGENGESZTELIK. A KORMÁNYZÓ LÉPÉSEKET TESZ, HOGY BENYOVSZKY SZÁMKIVETÉSI ÍTÉLETÉT VONJÁK VISSZA

3-án tudtunk meg mindent, ami a kormányzónál és a korlátnoknál történt, s nem győztük eléggé áldani a sorsot, hogy így megszabadított a közel fölöttünk lebegő méregkeverés és árulás veszedelmétől. Még ugyan azután is éreztek közülünk néhányan gyöngélkedést. Miután e napon elkészültem a hárfámmal, s a húrokat is felhúztam rá, elvittem azt Nilovné asszonysághoz, s néhány dalt vertem el rajta; s ámbár a hárfá hangja éppen nem volt valami kellemes, a kormányzó és családja el voltak a dallamtól bájolva. Afanáziát pedig eznap el nem lehetett a hárfájától választani.

4-én tudatá Stefánov, hogy arról értesült, miszerint Boscarev, Izmajlov és Lapin, három fiatal legény, kik a tengerészetre adták magukat, öt vagy hat vadással azt határozták, hogy ők egy hajót elfoglalnak, s azon az Aleuti-szigetekre elszöknek, és ott letelepülnek. Azt vélte, hogy miután az eszme a maguk fejébe támadt, meg lehetne a hűségükben bízni. — Azonban Biacinin árulkodása nagyon megrökönyíté az én bajtársaimat, azért én azt indítványoztam, hogy Stefánov kössön velük bővebb ismeretséget, erősítse meg őket a szándékukban, amíg a fölvetelük iránt határozunk. Valósággal azonban az elhatározásunkat odáig akartuk elhalasztani, amíg a tervük kivitelére kerül a sor. Ez indítványt jónak találták, és Stefánov meg lett bízva a dolog vezetésével.

5-én gyűlést tartottunk, hogy tervünk kivitele felől tanakodjunk. Azt főztük ki, hogy minden további gyanú kikerülése végett társaink nagyobb száma hagyja el Bolsa várost, s a télire, vadászat ürügye alatt települjön le Nisnej Osztrogban. Március vége felé azonban, vagy legkésőbb ápril 15-ig ismét csatlakozzék hozzám, hogy aztán, amint a kikötő felszabadul a jégzajlástól, s elkezdik a hajókat felszerelni, kezem ügyében legyenek, hogy a legelső legjobb hajót elfoglalhassuk, s Kamcsatkától búcsút vehessünk.

Ez elhatározás következtében úgy csináltuk ki, hogy Hrustiev és Stefánov nyerjék meg a tervünknek a legelső hajónak a legénységét, mely felszerelés alá kerül, ami alatt én még jobban igyekezem magamat a kormányzónál, a korlátnoknál és a hetmannál behízelegni, s a kalmárok besugásait meghíúsítani, akik Biacinin árulkodása s más egyéb kö-

rülmények következtében gyanújokban megerősödtek. Ugyanaznap folyamodtam a kormányzóhoz, hogy engedje meg társaimnak a Nisnej Osztrog környékén vadászást, amibe bele is egyeztettem. 6-án elutaztak, én adtam nekik kétszáz rubelt a berendezésükhöz s ajánlólevelet Norin úrhoz, az ottani kormányzóhoz.

7-én meghívtott a kormányzó, hogy legyek kísérője egy útjában, amelyet családjával együtt szándékozik e hóban megtenni. Ezt én parancsolatnak vettem, s azt mondtam, hogy készen vagyok rá. A korlátnok és a hetman azonban, kik később odajöttek, zúgolódtak rám, hogy itthagynom a sakkjátszmáikat. De miután a kormányzó biztosította őket, hogy legfeljebb hét-nyolc napig marad oda, rászánták magukat, hogy ők is eljönnek ez útra, kikötve, hogy sakktáblát vigyünk magunkkal. A kormányzó nevetett rajta, s szerette volna tudni, hogy ugyan mennyit nyertek azóta, hogy én is részt veszek a játszmákban? s arra kisült, hogy a nyereségük negyvenkétezer rubelre megy fel pénzben és szőrmeékben. A korlátnok tanújelét kívánta szolgálatni a kormányzó iránti hű ragaszkodásának, s elmondá neki, hogy ők úgy egyeztetek meg velem, hogy a nyereség tizedét az ő családjá számára fogják ajándékolni félretenni, s erre bizonyosságul énrám és a hetmanra hivatkozott. A kormányzónak nagyon tetszett ez a nyilatkozat; mindjárt behívatta a leányait, tudtukra adta, hogy íme milyen szerencse érte őket, egyúttal közölve velük, hogy mindezt először is nekem, azután pedig a korlátnok és hetman barátságának köszönhetik.

Én azonban vettem észre, hogy a hetman orrol a korlátnoknak ezért a nagylelkűségéért. Kapzsi, zsigori fráter volt: — külön vettem, s észére adtam, hogy lássa, milyen nagy érdem járul órá is ebből a nagylelkűségből; éppen mint miránk, s ennek e jó következtéseiben ő is osztozni fog velünk, s hogy még mindig előttünk áll az aratás gazdag mezeje! végre beletörte magát s megnyugodott.

A kormányzó egész családjá a legnagyobb hálát tanústá irántunk, de Afanázia még többet is mondott; „remélte, hogy a korlátnok és a hetman jószágos közbenjárásának sikerülni fog az én száműzetési ítéletem megsemmisítettnei, hogy a kormányzóságnál alkalmazást nyerhessek; ez lenne az ő legforróbb kívánsága, hogy engem boldognak lásson, s boldogságomat egykor velem megoszthassa.”

E szavak a kormányzót egyszerre a legvégső dühbe hozták; elkezdett engem mindenféle szidalmakkal elhalmazni, hanem aztán a korlátnok és a hetman közbevetették magukat, s szemé elé tarták, hogy milyen igaztalanság tőle engem szidni a leánya érzelmeiért. Azt is mondták, hogy hiszen nem lenne lehetetlenség jövvőre a számomra helyet szorítani a kormányzóságnál, s ez esetben jobban nem is gondoskodhatnék a családjá boldogsága felől.

Ezek az okok megtették a hatásukat. A kormányzó lassan-lassan kiengesztelődött, s végre nagy pátozzsal ilyen szókat intézett a társaihoz:

„Ti urak legyetek tanúi annak, hogy micsoda nyilatkozatot vakmerészkedett tenni e pillanatban a leányom; oly nyilatkozatot, melynek engem a legmélyebb szűgyenbe kell elsűllyeszteni! De miután ti úgy találjátok, hogy ez megbocsátható, hát megengedek neki, s magamra vállalom tekintélyem felhasználását Benyovszky ítéletének megsemmisítésére. Tudjátok, hogy van egy törvénye I. Péter cárnak, melynek erejénél fogva minden száműzött, aki valamely merényletet a kormány, vagy annak a fő-fő tagjai ellen felfedez, a száműzetési ítélet alól azonnal fölmentetik. Ez a száműzött itt elöttetek jogot bír a fölmentetésre; mivelhogy ő volt az, aki Casarinov gonosz merényletét felfedezte, mely nélkül se ti, se én nem volnánk többé életben. Kérlek azért beneteket, kegyeskedjete a felmentési okmányt aláírni, melyet mi ajánlóleveleink kíséretében a magas tanácsnak fel fogunk küldeni. Ez ugyan csak a formáság végett történik, mert I. Péter cár rendeletei ez eljárásra nem szorítanak, hanem határozottan kimondják, hogy minden kormányzó, vagy helytartó, minden vajda, vagy kollégiumi előlűlő, sőt minden korlátnok is (az ő tanácsosai beleegyezéttel) fel van hatalmazva az ilyen felszabadításra.”

A kormányzó szavait úgy fogadták, mint egy orákulumot, s a korlátnok sürgette, hogy másnapra mindjárt törvényszéki ülést híjanak egybe, hogy a mostani határozatot érvényre juttassák. A hetman sietett Nilovné asszonyságot is magával hozni, hogy a kormányzót e lépésre rávenni segítsen; míg végre ez, egész családját a lábainál látva, s a korlátnok és hetman által minden lehető unszolásoktól ostromoltatva, végre beleegyezett, hogy megajándékoz a szabadsággal.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

BENYOVSZKYT AZ A VESZÉLY FENYEBETI, HOGY A SAJÁT TÁRSAI ÖLIK MEG. ELHÁRÍTTJA A GYANÚT MAGÁRÓL. NAGY ZAVARBA JÖN. A SZÁMŰZETÉSI ÍTÉLET ALÓL FELMENTIK. A TANÁCSNÁL INDÍTVÁNYT TESZ. A VÁROS ELŐKELŐINEK NAGYLELKŰ HANGULATA. BENYOVSZKY ELŐMOZDÍTÁSÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI

Ez az ügy nem folytathott le titokban. A tényt maguk a kormányzó emberei elhíresztelték, s mire a házat elhagytam, már az egész város tudta felszabadulásomat. Miután a holnap reggel tizenegykor megjelentemre parancsot kaptam, hazamenék. Utamban többekkel találkoztam, akik mind üdvkívánatokkal halmozának el; amint azonban a házamhoz jutottam, ott találtam Pánovot, Stefánovot, Bátorint és

Hrustievet, akik mind bizonyos feszengéssel szóltak hozzám, s tudtomra adták, hogy a szövetségesek teljes gyülekezete előtt meg kell jelennem. Kérdém tőlük, hogy miféle sürgős ügy adta elő magát, ami jelenlétemet kívánja? hozzátéve, hogy nekem magamnak is igen kellemes újdonságaim vannak, amiket közleni akarok velük. Aztán nem csekély volt a bámulásom, mikor Pánov azt mondá, hogy ezek az újdonságok nekem az életembe kerülhetnek, hogy áruló vagyok, s erről a dologról többet beszélni sem lehet; elég fontos az, hogy a saját magam által készített alkotmányszabályok szerint legyek elítélve.

Csodálkozásom nem engedé, hogy e különös eljárás indokai felől gondolkozzam. Hasztalan kértem legjobb barátomat, Hrustievet, hogy adjon valami felvilágosítást, azt mondá, hogy neki nem szabad velem beszélni, hanem jelenjek meg a gyűlés előtt. Bementem tehát s a legelső, ami szemembe ötlött, két bajtársam volt, *kivont kardokkal* az ajtóban állva, az asztalon pedig egy *méregkehely*. Ezek az előkészületek arra a sejtelemre hoztak, hogy ezek engem valami árulással gyanúsítanak, s hogy az én társaim a kormányzó eljárását irányomban onnan magyarázzák, mintha őket elárultam s bevádoltam volna. Ezen föltevésével azt kértem, hogy hallgassanak ki, s elmondtam előttük körülményesen mindent, ami a kormányzó házánál történt, az ő elhatározásával együtt.

Beszédem elvégeztése után kívántam az ítéletemet hallani.

Megzavarodás és öröm látszott minden arcon; Pánov jött legelőbb hozzám, lábaimhoz vetve magát, s bocsánatért esedezve. Egyúttal azt is bevallá, hogy ő volt mindennek a megindítója. Ő már engem régóta gyanúval kísér, hogy áruló vagyok, mert nem tarthatá pusztá véletlennek az én bizalmas összeköttetésemet a kormány főembereivel, s annál-fogva folytonosan figyelt minden lépésemre. Ma reggel is utánam lopó-zott; az a hír, hogy én I. Péter cár rendelete nyomán nyertem meg a szabadságot, arra a meggyőződésre vezette, hogy áruló vagyok, s erre elhatározta, hogy leorgyilkoltat. Azonban e szándéka kivitelét elhalasztá, hogy elébb a bajtársait értesítse az őket fenyegető veszély felől. Ezek az ő nyilatkozataira elhatározták, hogy az életemet kioltják, s hogy az meg lett tartva, egyedül Hrustiev elhatározott ellenzésének köszönhetem, aki rábeszélte őket, hogy mielőtt engem ily gonosztettel terhelnek, hallgassanak ki, ő az életével áll jót értem. S miután Hrustievnek ezen jótállása helyesnek bizonyult, bocsánatot kér hirtelenkező heveskedéseért.

Én keblemre öleltem a derék szövetségesünket, s megköszöntem neki a buzgalmát, s egyúttal arra kértem, hogy jövőben legyen felőlem jobb véleményyel.

Miután ekkép a szövetségesek félelme eloszlott, átengedték magukat a kellemes ábrándoknak, mennyire előmozdítandja tervünket az én visszanyert szabadságom.

A társaság eloszlása után Hrustievvvel és Alekszis protopópával közöltem afölötti aggodalmaimat, hogy mi lesz velem, ha egyszer szabad emberré téve, Nilovné asszony és Afanázia a házasságomat sürgetni találják, ami tőlem képtelenség, mivel már van otthon feleségem, s el vagyok határozva erről a helyről menekülni.

Hrustiev azt mondta, hogy csak vegyem el a leányt, ez a házasság úgysem leend rám nézve kötelező, miután kényszer vett reá, s amint Európába visszakérek, minden nehézség nélkül feloldhatom magam alóla. A protopópa azonban azt tanácsolá, hogy alakilag megköthetem a házasságot, anélkül, hogy egyéb kötelezettséget elfogadnák, mely végre ő énnekem *bizonyítványt* volt kész adni. — Mind a ketten arra unszoltak, hogy aggodalom nélkül álljak rá a család kívánatára, mikor azáltal a társaság javát mozdíthatom elő; én azonban megmaradtam annál az elhatározásomnál, hogy semmit sem fogok tenni, ami becsületemen foltot ejthetne. Annálfogva kinyilatkoztattam előttük, hogy a házasságot igyekezni fogok addig halogatni, míg időt nyerünk; s nem kételkedem, hogy azt májusig elhúzhatom, akkor meg aztán majd hatalmunkban lesz, más úton rendezkednünk.

Megvallom, hogy egész belsőmet tépte a fájdalom és nyugtalanság annál a gondolatnál, hogy egy szeretetre méltó és gyöngéden szerető leányra nézve a bánat eszközévé legyek; azonban enyhíté töprengéscim keserűségét az a remény, hogy majd egyszer fel fogja találni ő is egy helyzetéhez hozzá illőbb viszonyban a maga boldogságát.

Az egész napot előkészületekkel töltöttem, hogy tisztességesen jelenhessek meg másnap a hivatalban, estefelé pedig meglátogattam a korlátnokot és a hetmant, hogy a jóindulataikért köszönetemet kifejezzem nekik. Mind a kettő elhalmozott bókokkal, a korlátnok rám erőtett egy halcsontból készült aranyozott szánkót, a hozzávaló kutyafogattal, s egy fickóval, aki azokat hajtani tudja, a hetman pedig megajándékozott egy *puskával*, hódbőrből készült bundával, fekete rókával prémezve, s egy kék bársony csákós nyusztka

ppal.

8-án valamennyi száműzött mind összegyűlt az én házamban. Tíz órakor értem jött az irodatitkár, Szudejkin, hogy meghívjon a hivatalba. Én tehát befogattam a szánkómba, s a korlátnokhoz szánkáztam; társaim utánam jöttek, s kívül vártak rám a kapuban. A titkár bevezetett a törvényterembe, ahol egy hosszú asztalnál ülve láttam a kormányzót, az előlülőt, még 18 más előkelő úrral, beleszámitva a korlátnokot és a hetmant is. A kormányzó igyekezett egy hosszú szónoklatban lelkemre kötni, hogy milyen nagy okom van a csillagzatomat magasztalni, mely engem ily igazságszerető és felvilágosodott férfiak kezébe juttatott. Szélesen kiterjeszkedett a kormány kegyessége és a törvények kitűnősége fölött, s végezte beszédét a cárnő felmagasztalásával, kinek erényeit

az egekig emelte. — Ennek az elvégeztével meghagyá a korlátnoknak, hogy olvassa fel a szabadbíráskodás okmányát, mely szóról szóra így hangzott:

„Minekutána én Augustus Sámuelovicsnak,* Őfelsége a cárnő, a minden oroszok egyeduralkodónője akaratából, a kormánytanács ítélete által, ide száműzöttnek, magaviseletét kellőleg megvizsgáltam; az igazság sérthetetlen kötelessége által indítatva érzem magamat, őt az ellene kimondott száműzetési ítélet alól feloldani, s annál fogva őt szabadnak nyilvánítom, a törvény intézkedései értelmében, ahogy az ki van fejezve a száműzöttek és kiakolbulítottak ellen hozott törvény ötödik szakaszában. Hogy pedig azon okok, melyek engem ezen eljárásra bírtak, az igazságszolgáltatás előtt megörökítve maradjanak, meghagyom, hogy a species facti (tényállás) a jelen okmányba bevezetessék, ahogy az nekem a korlátnok által beterjesztetett.”

„Önagyméltósága a kormányzó úr meg fogja engedni, hogy Sámuelovics Ágoston feljelentését megfontolóra vegyük, melyben felfedezi ama mérgezési kísérletet, mely által Casarinov a kormányzó úr és a kormányosság főnökeinek halálára törekedett; minden kétségen kívül azon szándékból, hogy ezen tartomány kormányzatát magához ragadja, s azt az ország fennhatósága alól elszakítsa. Említett Sámuelovics Ágoston a saját és több bajtársai életét tette kockára, hogy ezen gonosz merényletet bepróbálja, s a mérgezés hatását magán megkísértse; s azáltal világosan bebizonyítja a fentnevezett vétséget, melyet maga a gonosztevő Casarinov is önkéntes vallomásaival elismert. Nagyméltóságod ennél fogva kegyeskedjék néhai I. Péter cár rendeletei értelmében az említett Sámuelovics Ágoston száműzetéstől felmentésére szóló ítéletet kimondani.

Aláírva:

Novizolov, korlátnok.
Szudejkin, titkár.

Ezen felmentési ítéletet, miután a törvényszék előtt fel lett olvasva, a törvény értelmében kiszégezték a kapura, így tették nyilvánossá.

A felolvasás végeztével a kormányzó odaszólított az asztalhoz, s odanyújtott a kezembe egy tükröt, hogy *abban csókoljam meg saját magamat.*

E szertartás után megölelt, s hasonlót tett velem a tanács valamennyi tagja. Arra rögtön hat katona lépett be, egy dobossal, akik végig vonultak a titkár vezetése mellett a városban, dobszó mellett hirdetni ki a fel-

* Ezt a nevet azért kapta Benyovszky, mert az atyját hílták Sámuelnek. Az oroszok a vezetéknevét után oda szokták tenni a fiúnál az apának, a leánynál az anyának a keresztnévét is. Benyovszky a száműzetéssel elvesztette a családnevét, tehát maradt csak az apja keresztnéve után Sámuelovics.

szabadulásomat. Azalatt, amíg e feladatukat teljesíték, engedelmet kérttem a kormányzótól, hogy valami előterjesztést tessenek, ami nekem meg is adatott.

Erre én egy értekezést tartottam a gyülekezet előtt, melynek folytán kinyilatkoztattam, hogy miután olyan szerencsés voltam az államnak ilyen fontos szolgálatot tehetni, egész életemet is annak a hazának a szolgálatára szentelem, mely jólétemet annyira előmozdítja. Ezen nézetből azt indítványozom, hogy honosítsuk meg a tartomány délnek fekvő részében a *gabonatermelést*, mely Kamcsatka lakóinak elégséges élelmezést szolgáltatna, s e célra engedjék meg nekem, hogy egy darab legelőt kiirtványozzak, ami eddig csak baromlegelésre volt használva. E terv kivitelét egészen magamra vállalnám, ha nekem megengednék, hogy a többi száműzöttekkel és 40 munkára felbérelt kamcsadállal azon a vidéken letelepülhessek.

A korlátnok pártolta az indítványomat, s a kormányzó ráállt, hogy azt a legelső ülésben helybehagyás végett előterjeszti.

A tanács feloszlásakor meghívtak lakomára; én azonban, mielőtt odamentem volna, elébb a társaimhoz siettem, s felvilágosítottam őket az indítványom okáról, melyet ők egyesülésünk céljai előmozdítására előnyösnek találtak.

Asztal fölött sok üdvözetben részesültem, különösen érezte velem a kormányzó családja meglegedését, de mindenek fölött Afanázia, aki e napon szokatlanul bájosan volt öltözve. — Huszonkét előkelő városi úr volt azon a lakomán. Az utolsó étékfogásnál egy Kázimir nevű közülük szót emelt, s elmondá, hogy a jó tettek jutalmát nem csak szavakban kell kifejezni, ámde kötelessége a társaságnak, miután a kormányzó az igazság kívánalmait betöltötte, az érdemnek is megadni a maga illető jutalmát; ő tehát indítványozza, hogy adakozzanak a polgárok egy összeget az én berendezésemre.

Erre a kormányzó azt válaszolta, hogy ő komolyan gondolkozik az én boldoggá tételem felől, s miután az a szándéka, hogy a leányát hozzám nőül adja, az ő tartozása lesz az én berendezésemről gondoskodni. Azonban a korlátnok ellene mondott, s előhordta, hogy a kormányzónak magának is nagyszámú családról kell gondoskodnia, a bölcsesség tanácsolja, hogy a saját vagyonát ne rövidítse meg, hanem engedjen szabad kezet azoknak, akiknek akarata, hogy hálájukat iránnyomban bebizonyítsák. A hetman is segített neki, úgy hogy végre a kormányzó belenyugodott, hogy vigye hát keresztül a tervét Kázimir, s kimondá, hogy a leánya és közöttem kötendő házasságot nem halogatja messze időre, csak éppen amíg az irkucki főkormányzótól megkapja a választ, amelyben a számomra egy fő-rendőrhadnagyi állásra való kineveztetést kérelmezett.

A társaság hangosan helyeselte az elhatározást, s az est igen kellemesen folyt le mindenkire nézve, egyedül magamat kivéve.

Nincs szó leírni azt a nyugtalanságát lelkiemnek, melyet az a gondolat okozott, hogy íme kényszerítve vagyok egy bájok, ártatlan gyermekkel ily csalfa játékot úzni. Nyugtalanságom nem kerülhette ki az olyan éleslátó szemeket, aminők Nilovné asszonyéi voltak, s mikor emiatt kérdőre fogott, végső zavaromban nem tudtam kezdezősködésére más kibúvót találni, mint azt, hogy látható levertségemet azon gond okozza, hogy amíg én itt mulatok, bajtársaim, tőlem elszakadnan, annál többet szenvednek magukban, kiknek barátságát oly nagy becsben tartom. Ez a vallomás, mely oly természetes érzést fejezett ki, megnyugtatót őt, s e szomorkodásomat azzal az ígérettel igyekezett eloszlatni, hogy majd gondolkozni fog olyan módokról, amelyekkel azoknak sorsát enyhítgesse, egyúttal felkért, hogy jövőre lakjam ott a kormányzó házában, ahol számomra már szobák vannak berendezve, hogy mindjárt kéznél legyenek, ha segítenem kell a közügyekben.

Ez az ajánlat még nagyobb zavarba hozott. Ezer okom volt rá, hogy e nagy jószágot el ne fogadjam; minden elképzelhető okot előhordtam, hogy őt rábeszéljem, mennyire szükséges még most a város és városon kívül laknom, míg végre átlátta, hogy nekem van igazam.

TI ZENKETTEDIK FEJEZET

A SZÁMŰZÖTTEK BIZALMÁNAK ÉS RAGASZKODÁSÁNAK BIZONYÍTÉKA BENYOVSZKY IRÁNT. A KORMÁNYZÓ ÉS A TANÁCS A SZÁMŰZÖTTEKET SZABADDÁ TESZIK. BENYOVSZKY MEGÍGÉRI CASARINOV KISZABADÍTÁSÁT. TOVÁBBI HALADÁS A MENEKÜLÉS TERVÉBEN. ELHATÁROZZÁK NAGY LAKOMÁT ADNI. A VÁROSI URAK MEGAJÁNDÉKOZZÁK BENYOVSZKYT. JÓ HATÁSA BENYOVSZKY KÖZBENJÁRÁSÁNAK AZ ELLENSÉGE JAVÁRA

Amint a barátaimhoz siettem, már mind összegyűlve találtam őket. Sokan örömkönyveket hullattak, s azt mondák, hogy miután most már az én szerencsém meg van állapítva s ők számíthatnak az én szilárdságomra, el van náluk határozva, hogy engem feloldanak az esküm alól, nehogy újra kockáztassák az életemet. Azt erősítették, hogy ez elhatározásuk egyhangúlag lett hozva, s hogy őket erre csupán az irántam való személyes szeretet indította.

Én megköszöntem nekik e ritka bizonyosságát a baráti érzelemnek; de kimondám, hogy erős és megmásíthatlan elhatározásom, a mi rabságunk láncait szétépni, s kész voltam az egyesülési esküt újból is letenni.

Pánov erre azt tanácsolá, hogy futtassunk egy hírnököt társainkhoz Nisnej Osztrogba, aki azokat a történetekről értesítse, nehogy valami

hamis tudósítás nyomán elveszítsék a reményüket szabadságuk visszanyerésére. E tanács szerint Szibaevet küldtük oda, s miután az én iskolamesterségemnek a közbejött események miatt vége szakadt, átadtam a felügyelést Wynblátnak, s kineveztem mellé Medert, honfitársát, rég idő óta ide száműzött svéd tisztet.

9-én befejezte Baturin a térképet, melyet én az északi hajózás számára terveztem. Én átadtam azt a korlátnoknak, aki tetszésének nyilvánítása után elterjeszté azt a tanácsnak, s megnyerte a kormányzó beleegyezését, hogy azt a szentpétervári admirális kollégiumnak felküldhesse. Ugyanezen napon adta át a korlátnok az értesítést az én folyamodásomról, melyben felhatalmazást kértem a lopatkai mezőség művelés alá vételére; rövid tanácskozás után a kormányzó kiállítatá az okmányt, melyben a kormányzóság segélye e szándékom előmozdítására megígérik. Ezen okmány felhatalmazott engem arra, hogy a száműzöttek telepét alapítsam meg. A kormányzónak és a város előkelőinek irántam való részrehajlása oly bámulatra méltó készséggel ruházta fel őket I. Péter cár rendeleteinek magyarázatában, hogy a kormányzó feljogosítottnak érezte magát mindazon száműzötteket, kik a lopatkai mezőségen letelepülni s ott szántás-vetéssel foglalkozni akartak, a számkivetési ítélet alól felmenteni.

És mindez a törvények értelmében történt; miután azokban azt a világos utasítást lehetett találni; miszerint mindazon száműzöttek, kik az államnak lényeges szolgálatot tesznek, képesítve legyenek a felszabadítás kegyelmében részesülni. Ez az eljárása az egész tanácsnak arra a meggyőződésre vezetett, hogy nincs a világon olyan törvény, amit az alkalomhoz mérten magyarázni ne lehetne.

Ez a nap teljes meglepéssel végződött, mert azon nyilatkozatom után, hogy én valamennyi száműzöttet rábírtam e telepítvénybe való belépésre, a kormányzó azt parancsolá nekem, hogy rögtön híjam őket eléje, hogy nyilatkozatukat aláírásukkal erősítsék meg. Én repültem ezzel a paranccsal haza, s összegyűjtöttem a barátaimat, eléjük terjesztve megbízatásomat. Ők rögtön követtek fel a hivatalba, hódoltsukat aláírni, mire a kormányzó kihirdette nekik a közbocsánatot.

Az én műveletemnek a gyorsasága minden embert bámulatba ejtett; ami azonban nekem legnagyobb gyönyörűséget okozott, ez az volt, hogy senki sem gyanakodott a szándékaimban. Amint a hivatalt elhagytuk, testületileg siettünk a kormányzónál, a korlátnoknál, a hetmannál és a tanácsosoknál köszönetünket kifejezni. Amíg a hetman háznál voltam, odajött Casarinov családja könyörögni, hogy eszközöljem ki ennek a szerencsétlen embernek a szabadonbocsátását és ítéletének visszahuzatását. Én megígértem a mélyen megalázott családnak, hogy mindent elkövetek, amit csak tudok; de miután azt hallottam, hogy

az elkobzott vagyona felmegy hatvanezer rubelre, előre láttam, hogy nagy nehézségekkel fogok találkozni, s meg voltam felőle győződve, hogy másképpen meg nem szabadíthatom ez embert, mint ha letesz arról a gondolatról, hogy a vagyonat valaha visszakapja. Ezt a kételyemet a feleségével is tudattam; ez azonban rögtön félbeszakított azzal a biztosítással, hogy az ő férje ennek az áldozatnak aláveti magát, csak a kormányzó adja meg neki azt a kegyet, hogy küldje el a Kurili-szigetekre az adót behajtani. Erre a nyilatkozatára megígértem neki, hogy fáradni fogok a megkegyelmeztetésében, s jól érezve, hogy milyen jó hírt fog nekem szerezni ez az én nagylelkűségem, föltettem magamban, hogy mindent elkövetek ez ügy keresztülvitelére.

Még ugyanazon este volt alkalmam a korlátokkal beszélgetni, akinek a kívánságomat előadtam. Eleinte nagyon észrevehető elégedetlenséggel hallgatta, amit mondek, amint azonban elejtegettem, hogy Casarinov lemond a vagyonáról, egyszerre megfordult. Egy darabig gondolkozott rajta, azután azt mondta, hogy tudna egy módot minden nehézség elhárítására; hanem efelől előbb a kormányzóval és a hetmannel kell értekeznie. Megígérte azonban, hogy huszonnégy óra alatt határozott választ fog adni.

10-én összehívtam a gyűlésünket, ahol tanácskoztunk a közös előmenetelünk tárgyában, s elhatároztuk, hogy minden intézkedést megteszünk, hogy márciusban Lopatkába elutazhassunk, azon ürügy alatt, hogy ott a telepünk felszerelésével bajoskodunk. A legelső alkalomnál aztán kérni fogunk a kormányzótól egy hajót a holmiaink elszállítására, amint aztán az egyszer itt lesz, azt elfoglaljuk, s e nyomorúság völgyének örökre istenhozzadot mondunk.

Ezen elhatározáshoz mérten feltettük magunkban, hogy három hónapi tengeri útra való élelmiszert összegyűjtünk. A szétmenetnél még azt indítványoztam, hogy hálából a felszabadulásunk ünnepélyeül adjunk egy lakomát, s arra híjuk meg a város legelőkelőbbjeit. Elfogadták az indítványomat, s Hrustiev lett megbízva a lakoma rendezésével.

Dél tájon Kázimir úr jött oda hozzám, s tudtomra adta, hogy az összes polgárság elhatározá, nekem hatezer rubelnyi ajándékot adni: mégpedig egyharmadát készpénzben, egyharmadát árucikkekben, és a többit élelmi és házi szükségleti szerekben. Én e nagylelkűséget elfogadtam, s miután az izenet írásban adatott át, éppen ily módon adtam rá választ, s igyekeztem kifejezésemet hálám nagyságával összhangba hozni.

Amint Kázimir úr eltávozott, a kormányzóhoz mentem ebédre, s kinyertem az engedelmét, hogy a lakománkat a tanácsteremben tartassuk meg. 15-ére lett meghatározva, mivel a kormányzó 16-án meg akarta kezdeni az útját.

Az ebéd végeztével odajött a korlátnok és a hetman. Egy kis ideig érkeztek a kormányzóval a magányszobájában, melybe engem is behívtak, s tudtomra adták, hogy Casarinov visszanyeri a szabadságát azon föltétel alatt, hogy haladéktalanul a Kurili-szigetekre menjen, s két esztendeig ott maradjon; mely idő elég lesz neki arra, hogy a kesztőségét helyreépítse, mert arra éppen nem voltak hajlandók ezek az urak, hogy a vagyonát visszaadják. A kormányzó engem bízott meg velem, hogy e hírt megvigyem neki, amit azonnal teljesítettem is.

Amint a börtönébe léptem, a szerencsétlen ember a lábaimhoz borult, s bocsánatért könyörgött, amiért az életemre tört vala. Én félbeszakítottam a sopánkodását, azt kérdezve, hogy mi oka van az én bocsánatomban reménykedni? Minden válasz helyett elkezdett rimánkodni, hogy legyen iránta könyörülettel, s bocsássak meg neki szerencsétlen családjá kedvéért. Végre, miután meg akartam a félelmétől szabadítani, eléje adtam a föltételeket, melyek alatt ki tudom őt szabadítani a börtönéből. Ő azokat örök hálája esküdözésével fogadta, s midőn végre megmondtam neki, hogy kieszközöltem számára az engedelmet a Kurili-szigetekre menni, azt állította, hogy egy esztendő is elég lesz neki, a vagyonát újra visszaszerezni. Ekkor aztán tudtára adtam, hogy szabadlábra fog helyeztetni, mihelyt az a hajó, mely őt odaszállítandja, kész lesz az indulásra.

Erre átölelte a térdeimet, s elmondott mindent, amit a hála legelenebb érzése nyelvére hozott.

Miután biztosítva lettem afelől, hogy Casarinov készséggel fogadja az eléje tett föltételeket, elhagytam őt, hogy a kormányzót értesítem, aki nagyon örült a rab készségén s a korlátnokot utasítja, hogy küldje el Casarinovot, Kuzimin őrmester kísérete mellett a Kurili-szigetekre. Sejtettem, hogy a kormányzó egyedül akar beszélni a korlátnokokkal és a hetmannel, s magukra hagytam őket.

A városon keresztül véve utamat, beszóltam Casarinov családjához, s tudattam velük a kegyelmet, melyet a kormányzó adott neki. Vártam ugyan hálát és köszönetet, de arra nem volt készen a szívem, hogy egy egész családot egyszerre a lábaimnál lássak, kik engem mind védőjükknek és jóltevőjükknek neveztek. — Csorni Iván, ki a Casarinov és köztem történetek után többé felém sem jött, szintén odajött hozzám, megölelt, s így szólt:

„Hallja ön, barátom, én éppen olyan jól tudtam önnek a terve felől, mint Casarinov, következőleg éppen annyi okom volt rá, hogy önnek ellensége legyek, mint Casarinovnak volt. Együtt határoztuk el, hogy önt feladjuk; ámbár én a megmérgezési kísérletben nem vettem részt. Az unokaöcsémet ért szerencsétlenség aztán arra ösztönzött, hogy önnek a megrontására megesküdjem. Hanem az ön nagylelkűsége iránta most kiengesztelt, s már most esküszöm, hogy nemcsak mindazt, amit

tudok önről, titokban fogom tartani, hanem felajánlom magamat önnek mindenben szolgálatára lenni, amit csak tőlem kívánna fog.”

Ez a nyilatkozat bámulatba ejtett, azonban nem válaszoltam rá egyebet, mint azt, hogy remélem, miszerint a háladatosságát irántam azzal fogja bebizonyítani, hogy minden eddigi történet teljesen elfelejt. Hazatértemmel elbeszéltem bajtársaimnak a nap eseményeit, s ők velem együtt nagyon örültek ügyeink ily szerencsés jobbrafordultának.

TIZENHARMADIK FEJEZET

ELŐKÉSZÜLETEK A MENYEGZŐHÖZ. KÜLÖNÖS ELJEGYZÉSI SZOKÁSOK. RENDSZABÁLYOK A TITOK MEGŐRZÉSÉRE S A VÁLLALATNAK BENYOVSZKY TÁVOLLÉTE ALATT VALÓ ELŐMOZDÍTÁSÁRA. NAGY TERVEZETEK KORMÁNYZÓSÁGOKAT ÉS ORSZÁGOKAT ALKOTNI ÉSZAK HONÁBAN. A SZÁMŰZÖTTEK FELSZABADULÁSÁNAK ALKALMÁRA ADOTT LAKOMA

11-én odahivatott magához Nilovné asszonyság, s azt kívánta tőlem, hogy a 15-iki lakománál az ő leánya vigye a háziasszony szerepet, s mint az én jövődöbéli feleségem legyen bemutatva. Miután semmi illendő ürügyet nem találtam e kívánságát megtagadni, becegyeztem; mire ő behívatta a leányát, s aztán lelkére kötötte, hogy a dolgait úgy rendezze, hogy aztán becsületet valljon vele.

Amint az anyja kiment, az én jegyesem szememre hányta, hogy többre becsülöm a pajtásaim társaságát, mint az övét, én aztán az ő zsembeléseit elcsitítottam azzal az ígérettel, hogy majd jövőben szorgalmasabban ellátogatok hozzá.

Délben — ismét a kormányzó asztalához levén híva, aki engem most nem hitt másként, mint „fiam”-nak, — arra kért, hogy készítek el a számára Kamcsatkának a leírását, olyan modorban, hogy azt ki lehessen nyomtatni. Megígértem neki, hogy elkészítem azt az ő eszméi szerint, s vállalkoztam rá, hogy ezt az utazásunk alatt elvégezzem. Nagyon meg volt elégedve ez ígéretemmel, megölelt, s azt mondá, hogy ő ezen munka által az ohocki kormányzóságot reméli megnyerhetni. Ebéd után elmondta nekem nagy bizalmasan, hogy ez a Casarinov-féle história neki 18 ezer rubelt hozott a konyhára, hanem hiszen majd jól megspékelve fog a gazfickó megint visszatérni az utazásából.

Este az én jövődöbéli mátkámmal együtt elkísértem a kormányzót Csorni Ivánhoz, ahová vacsorára volt híva. Proskurákov uram sakkozni késztetett, s igen erős játszmány volt. A korlátnok és a hetman az én részemen álltak, Proskurákovnak pedig Otlákov és Ribnikov segítettek.

A játszma ment ötszáz rubel készpénzbe, húsz tucat nyestbőrbe, tizenkét hód- és tizenkét feketeróka-bőrbe. Nagy küzdelem után én nyertem meg a játékot, s azután még három játszmát. Reggeli hét óráig tartott bennünket ez a játék elfoglalva, az én részem a nyereségből felment körülbelül nyolcszáz rubelre.

A kormányzó a nézésben találta gyönyörűségét. Én nem hagyhattam el a társaságot négy óra előtt, amikor őt hazakísértem. Mikor azonban búcsút akartam tőlük venni, visszatartóztattak abból az okból, nehogy valami baleset érjen. Milyen nagy volt azonban az elbámulásom, amikor a kormányzó neje egyenesen Afanázia hálószobájába vezetett; s e szavakkal hagyott ottan: „reményem, hogy lesz önnek esze; ahogy illik, önnek meg kell szokni az együttélést; úgy vélem, hogy schol jobban nem lehetne ön elszállásolva, mint a leányomnál.”

E szavak után jó éjt kívánt, és tovább ment. Én, bámulattal eltelve ezen minden európai erkölccsel homlokegyenest ellenkező szokás fölött, bő tárgyat találtam volna az efölötti elmélkedésre, ha bájos társnőm engedte volna, hogy fejtevéssel töltssem az időmet; őneki azonban annyi kérdeni valója volt, hogy alig győztem rá felelni, s eltelt az idő, anélkül, hogy alváásra gondoltunk volna. Én csak nyolc órákor hagytam el őt.

Amint hazaértem, nagy aggodalomban találtam Hrustievet és többi barátaimat távolmaradásom miatt, amint azonban megláttak, elmúlt a félelmük. Én azonban olyan szükségét éreztem az alvásnak, hogy rögtön a fekhelyemet kerestem föl, miután elébb lelkére kötöttem Hrustievnek, hogy 15-ére megtegye az előkészületeket. Este 5 órákor ébredtem fel, s az az örömem volt, hogy az énnem szánt menyasszonyomat ott láthattam az oldalamnál. A legnagyobb aggodalmának adott kifejezést egészségi állapotom fölött, s kinyilatkoztató, hogy nem fog elhagyni; már meg is izente az anyjának, hogy beteg vagyok, s hogy az éjt mellettem fogja átvirasztani.

Hasztalan volt minden figyelmeztetésem, hogy az ő gyöngédsége énrántam mennyire csorbítani fogja az atyja jó véleményét; maradt állhatatosan a feltett szándékánál. Amíg legjobban vitatkoztunk, megérkezett Nilovné asszonyság szolgálója, s hozta az izenetet hazulról, hogy úrnője helyesli Afanázia elhatározását, s az ágyát is elküldte utána.

Ezeket átadva, jó egészséget kívánt a szobaleány, s hazament. Ez a nap elmúlt minden kedvezőtlen esemény nélkül.

13-án hazavittem a menyasszonyomat a szülőihez, akik által a leggyöngédséggel fogadtattunk. A kormányzó bevitt magához a szobájába, s arra kért, hogy ezentúl minden reggel jöjjenk oda egy órára, az érkezett leveleket elolvasni, azokból kivonatot csinálni, s a válaszokat vagy rendeleteket fogalmazni. Miután ez a kívánság rám nézve parancs volt,

legjobb erőmből igyekeztem annak megfelelni; mely után búcsút vettem, hogy a napot társaimmal tölthessem, s azokkal bizonyos be rendezést állapítsak meg az utazásom alatti levélváltás biztosítása iránt.

Mikor hazaértem, a társaim ajándékkal leptek meg, mely egy pompás veres atlasz kaftánból állt, arannyal hímezve és prémmel szegélyezve, s egy pár igen finoman szironyhímzett bakancssal: arra kérve, hogy ezt az öltözetet vegyem fel majd 15-én. Ezen barátságtól és tisztelettől kísért előjáték után gyűlést tartottam a lakoma után. Ez összejövetelnél társaimnak lelkére kötöttem, hogy titkunkat most jobban megőrizzék, mint valaha; mivel a legkisebb vigyázatlanság mindnyájunkat veszedelembe döntene. — Nem titkoltam előttük, hogy nagy aggodalmam van rövid távollétem miatt, s kértem őket, hogy Hrustievnek föltétlenül engedelmessé legyenek, s az ő beleegyezése nélkül semmit ne tegyenek. Minthogy azonban a rendes levélváltást fenn kell tartanunk, evégett kértem őket, hogy három társunkat válasszák ki, akik azt állítsák, hogy általam lettek felbérelve; ha netán valami bajom történik az úton, hogy azonnal segítségemre lehessenek: s a többi szövetkezetteknek idején hírt vihessenek, ha valami baleset vagy áruulás jut tudomásomra.

Erre elhatározták, hogy Kudrin Iván, Lapkin György és Rubasov Miklós kísérjenek, mégpedig jól felfegyverkezve, szánon, egy megbízható kamcsadál vezetése mellett.

Pánov még ezt az elővigyázatot sem tartotta elégnek, s azt kívánta, hogy többen a mieink közül ajánlják fel a kormányzónak a szánjait, s vállalkozzanak nagyobb biztonság és kényelem kedvéért, hogy maguk fognak hajtani. Pánov indítványát helyesnek találtuk, s Kuznecov vállalkozott rá, hogy az ajánlatot megvizsi a kormányzónak: ígérte, hogy hat szánkót kerít, s így én tizenkét fegyverest nyerek majd erőstésül, amihez magamat és a többi hatot hozzá adva, leszünk vala tizenkilencen. Elég szám az első rohamot fenntartani. Miután e biztonsági rendszabályokat megtettük, a nap többi részét eltöltöttük kellemesen.

14-én reggel odajött hozzám a hetman, s arra kért, hogy beszéljem rá a kormányzót, küldje fel őt tavasszal Szentpétervárra, s támogassa azt a kérelmét öfelsége a cárnő előtt, hogy kegyeskedjék őt az Aleutiszigetekre küldeni telepítvényalkotás végett, s aztán nevezze ki őt e telepítvény kormányzójának. Ámbár rég ismerős volt előttem ez ember nagyravágása, még sem tudtam megállni, hogy ennek az embernek az önámításán ne mosolyogjak, aki nagyon korlátolt tehetségek mellett arra törekedett, hogy törvénytevővé legyen. De miután szükségem volt a barátságára és jóakarására, megígértem neki, hogy fáradozni fogok a kormányzó helybenhagyásának megnyerésében az ő kérvényéhez, s

megígértem, hogy magam fogalmazok egy emlékiratot a kormányzó nevében a kormánytanácshoz, ennek a támogatására.

Ez a szívesség a legerősebb fogadásait a ragaszkodásnak csalta ki a hetmanból irántam, azt ígérte, hogy nekem meg a kamcsatkai kormányzóságot kell megkapnom, mihelyt az ipámat az ohockiba áthelyezik. Eszerint az ő szemeiben már készen lett volna a mi triumvirátusunk; mivelhogy azonban a korlátnok nem volt benne a tervben, azt mondtam az új kormányzó úrnak, hogy jobb lesz, ha a kamcsatkai kormányzósággal ez lesz megbízotva; én magam meglegésem, ha őt második helyen kísérhetem az Aleuti-szigetekre, ahonnan azután még hasznára lehetek Kalifornia elfoglalásánál: olyan terv, mely a hetman úr képzeletében első helyet foglalt el.

Az a biztos hang, amivel ezt előadtam, felbátorította a hetmant, hogy szabad játékot engedjen a képzeletének, s a beszélgetés további része bebizonyítá eszméi túlcsapongását: könnyen észrevehettem rajta, hogy milyen látható ellenszenvé van még a gondolatja iránt is a mástól függő állapotnak; azt hitte, hogy egész hatalmában leend szuveréni magasságba emelkedhetni.

Mikor elment, közöltem a társaimmal látogatásának célját, s nem állhattam meg, hogy meg ne jegyezzem, mennyire nem is álmodik az a kormánytanács, mely engem ide Szibériába száműzött, azokról a tervekről, amik az én fejemben főnek, a légvárakról, az új országok alapításáról, a spanyoloktól elveendő távoli telepítvényekről, melyek most még csak a papiroson vannak. És hát nincs benne lehetetlenség, hogy Kaliforniát egyszer mégiscsak elfoglalják az oroszok, s a spanyol telepítvények elébb-utóbb az ő zsákmányaikká lesznek?

Délben elmentem a kormányzóhoz, s előadtam neki a hetman tervét, annyi indokot hozva fel mellette, hogy végre beleegyezett, amire valószínűleg az a remény csábította, hogy ő viszont az ohocki kormányzóságot kapja majd meg. Ebéd után, hogy a korlátnok és a hetman is odakerültek, ez utóbbinak az indítványát szeltemben meghányták-vetették, s én benső élvezettel tudtam elnézni, hogyan fogadja el ez a három ember az én terveimet, melyeket aztán papírra tetettek velem. Eszerint tehát nekem volt a feladatom, három kormányzót teremteni: meg is ígértem, hogy igyekezni fogok rajta teljes erőmből. Ez a nap határozott fölényt adott nekem Kamcsatkában. Eddig a főnököknek csak hasznos eszközül szolgáltam; de most, miután olyan terveket vetek a fejükbe, amiknek a kivitele egészen rajtam fordult meg: egyenesen nélkülözhetelenné váltam rájuk nézve.

Estefelé hazamentem, hogy a lakománk előkészületei után nézzek; Hrustiev kimerítő értesítést adott, s én meglegéddel láttam, hogy minden a legjobb rendben van.

15-én korán 9 órakor a száműzöttek hozzám jövének, teljesen jól, sőt gazdagon öltözve. Harminc kis szánkón hajtottunk fel az én házamtól a kormányzó házáig; négyes kutyafogatokkal. A korlátnok és a hetman, kik nála voltak, megkíméltek bennünket attól a fáradságtól, hogy öhozzájuk is külön elmenjünk. A kormányzó kezünkbe adta azoknak a személyeknek a lajstromát, akiket meg akart hívni, s én erre a társaimat, csapatokra osztva, kiküldém, hogy invitálják be a vendégeket, míg én magam a mátkámmal és Hrustievvel a tanácsházba mentem, intézkedni.

Volt tizenegy zenésziünk: hatvanhat terítéket készítettünk harmincöt úr és harmincegy *asszonyosság* számára. A hetman kölcsönzött nekem három ágyút a kormányzó megérkezéte üdvölvéseket tenni. Két órakor ült asztalhoz a társaság, s öt órakor bontott asztalt. Akkor aztán az ifjúság hozzálátott a tánchoz, ami reggel három óráig tartott.

Kuznecov olyan jól be tudta magát a kormányzónál hízelegni, hogy az ő kísérete hat szánkóval készséggel lett fogadva.

A kormányzó az eltávozáskor azt mondá, hogy el akarja halasztani az utazása megkezdését 17-ikéig, mert a sok lakmározás után akarna egy pihenőnapot tartani. Ez nekem is igen kellemetes volt, mert magam is éreztem a szükségét egy kis pihenésnek.

Mikor a társaság már éppen oszlófélben vala, Nilovné asszonyosság bemutattá legifjabb leányát, mint az én menyasszonyomat; mire minden oldalról özönlött reám a szerencsekívánás, keverve a fiatal kereskedők és tiszték részéről egy kis féltékenységgel.

Miután vonakodtam a kormányzó házában maradni éjszakán, őt egész a kapujáig kísérve, Afanázia azt követelte, hogy tehát ő jön énvelem, mint mondá, az egészségemre vigyázni. Én az egész következő napot esti hat óráig a házamon belül töltöttem el, s akkor veztettem a mátkámat haza s egyúttal átvettem a kormányzó megbízásait, aki az egész útravaló ellátás gondját s a titkársági ügyvezetést rám hagyta. Kíséretünk állt tizenkilenc szánkóból, negyvenhat személlyel: elindulásunk reggel hét órára lett kitézve.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

ÚTINAPLÓJA A KORMÁNYZÓ TÁRSASÁGÁBAN TETT UTAZÁSNAK.
SZERENCSESEN ELHÁRÍTOTT VESZEDELME EGY ÖSSZEESKÜVŐ ÁLTAL
TERVEZETT ÁRULÁSNAK

17-én reggel tíz órakor hagytuk el Bolsereckói Osztrogot, s megérkeztünk Molerovkába, hogy a jövetelünkről értesült tojón hallal és kaviárral megvendégelt, s a kormányzónak néhány bundát ajándékozott. Az idő zordon és hideg volt, a keleti szél szemünkbe hordta a havat.

18-án elhagytuk Molerovkát s mentünk Banyovkára, hol a száműzöttektől lettünk vendégül fogadva, azok is bundákat ajándékoztak a kormányzónak.

19-én elhagytuk Banyovkát, s a hasonnevű folyót, sanyarú út után érkeztünk meg Herebosztovába. Itt a koaniki tojón panaszt tett, hogy egy a Verhnej Osztrogi helyőrséghez tartozó katona az ő leányán erőszakot tett és azután agyonütötte. E vád valónak bizonyulván be, nekem azonnal fel kellett tennem egy parancsot a kormányzó nevében a Verhnej Osztrogi parancsnokhoz, hogy az említett katonát addig kancsukázzák, míg meg nem hal bele.

20-án érkeztünk meg Chiakollautkába, összetörve-zúzva a szél erőszakától, s csaknem elveszve a hóhullámok alatt. Alig léptünk be a tojón barlangjába, amint valóságos hózivatar keletkezett, s reggelre kelve az egész házunkat a hó alá eltemetve találtuk. A parasztok abban fáradoztak, hogy utat lapátoljanak a havon át; de mind hasztalan. Én szerettem volna a tájékon körütekinteni, azonban nem voltam képes emberi hajléknak még csak a nyomát is felfedezni; ámbár tudtam, hogy az itteni lakosok még kilenc olyan gunyhóban lagnak itt körül, mint a tojóné.

A torlaszemelő szél miatt itt kellett időznünk egész 25-ikéig.

26-án reggel utaztunk tovább, s estére megérkeztünk Valovkába, ahol néhány száműzöttre bukkantunk, akiknek az volt a keresetük, hogy sőt csináltak az avacsai öbölben.

27-én elkísértem a kormányzót e híres öbölt megtekinteni. Igen szép tengermedence ez, melybe egy nagy folyó és három kisebb torkollik. Innen tovább mentünk egy a túlparton épült raktárt megtekinteni.

28-án ért bennünket utol a kíséretünk: eznap a Natasova tó mellett haladtunk el, s megérkeztünk Kacsunba, ahol a kormányzó igen szép ajándékokat kapott. Itt kerültünk össze a hetmannal és a korlátnokkal, akiknek a társasága felelevenítette a mienket.

29-én egy más tavat haladtunk meg, Kézna névűt, s elmentünk Alziméig. 30-án innen tovább Tohallkára, ahol a kormányzó kipihente magát. A tojón, egyike a legtekintélyesebbeknek ezen a vidéken, meg-

vendégelt bennünket írámszarvas-hússal, larac-gyümölcssel és jukolával, ami holmi olyan szárított-hal-féle.

Február 2-án mentünk Kronotovába, ahol a Kronaki-előfokot óhajtottam volna megtekinteni, mely tőlünk keletnek s a Kronozkoe tóhoz nyugotnak fekszik, de a kormányzó ellene volt, azt mondá, hogy arra az út nincs feltisztogatva, s ott veszek a hóban. 3-án jutottunk el Katurahamba, ahonnan én Konrarievet Nisnejbe küldtem, hogy megérkezésemről tudósítsa a társainkat, s tanácsolja nekik, hogy a kormányzónak, a korlátnoknak és a hetmannak küldjenek a legjobb irháikból ajándékot.

4-én igen rossz úton, hegyeken és meredek szirteken keresztül jutottunk el Chovalovába, ahol Norin úr, a kormányzó várt bennünket a legelső kereskedőkkel, akik jelenték, hogy nagyszerű ajándékok várnak ránk benn a városban.

5-én a Kameráth folyón átkelve, a száműzöttek egy csapatjával találkozánk, kik a kormányzónak ajándékokat hoztak, s aztán a kíséretünkhöz csatlakoztak. Ugyaneznap eljutottunk Verhnej városába, ahol a kormányzó a protpópa házában szállt meg; vele együtt én is, a többiek a lakosságnál. 6-án parancsot kaptam minden ajándékot Bolsába küldeni; úgy találtam, hogy a kormányzónak ez az útja, csekély számítás szerint, mintegy hétezer rubelt jövedelmezett.

13-ig itt maradtunk ebben a városban, s miután a szigorú hideg nem engedett meg semmiféle kirándulást, azzal foglalkoztam, hogy Kamcsatka leírását elvégezzem, mely által a kormányzó céljait megközelíteni remélte a kormánytanácsnál. Ezt a munkámat csak a sakkjátszás szakította félbe, melyet itt minden ember szorgalmasan tanulmányoz, aki a közönséges néposztályból ki akar emelkedni. A nyereségem felment 13 ezer rubelre: bőrökben és készpénzben, melyben a korlátnok és a hetman híven osztoztak velem.

13-án elértük Kamenin falut, ahol minden tervem halomra dűlt volna, ha egy szerencsés véletlen ezt a legfenyegetőbb veszélyt el nem hártja rólam. — 14-én kimentem, hogy Kuznecovnak rendeletet adjak avégett, hogy küldjön egy futárt Bolsába, társainkat tudósítani megjövételünkről. Amint kijöttem tőle, megszólít egy kamcsadál, hogy vezessem el a kormányzóhoz; neki egy levelet kell átadni, amit egy száműzött küld általa, aki nem jöhet maga, mert útközben nyavalyássá lett. Azt mondtam neki, hogy kövessen, s odavittem Kuznecovhoz, ahol elvettem tőle a levelet, és feltörtem. Egyike a mi szövetségeseinknek írta azt, valami Leventiev: a levélben az egész szövetségésünknek a titka apróra le volt írva. Ez az ember Nisnejből jött ide, hogy a kormányzónak élőlőszóval jelentse fel a tudósítást; de szerencsénkre útközben előfogták a bélgörccsök, úgy hogy kénytelen volt ahhoz a módhoz folyamodni, hogy posta által küldje ezt levélben a kormányzóhoz.

Amint én ezt megértetem, azonnal meghagytam Kuznecovnak, hogy Kudri Ivánnal együtt keresse fel azt az árulót és tegye el *láb alól*. Azután visszatértem a kormányzóhoz, együtt reggeliztem vele, s azzal tovább utaztunk.

Amint Kolitovába értünk, arra kértem a kormányzót, hogy tartsunk egy pihenőnapot, azt az okot adva, hogy azalatt meg akarom a híres Kraznajcu tűzhányót tekinteni. Ő belenyugodott, s mi 15-én elindultunk a vulkánt felkeresni. Én öt ölnyire leszálltam a torkába, ahol egyszerre oly rögtöni kénfüst rohant meg, hogy hanyatt estem, s a forró hamuban összesütögettem az arcomat, szerencsémre néhány bennszülött kamcsadál volt a közelben, akik vascsáklyákkal kihúztak a kráterből, s az égett részeket bekenték *halzsírral*, úgy vittek vissza Kolitovába: ahol már Kuznecovot kiküldetéséből visszatérten találtam.

Ő tudósított róla, hogy ez a Leventiev az öccsével Nisnejben közölte a szándékát, s miután ez nem bírta őt arról lebeszélni, megmérgezte őtet is, meg magát is egy pohár pálinkával, amit ketten ittak meg. Mire Kuzencov odaérkezett hozzá, már akkor ez a halállal küzdött, megvallotta a szándékát, s most már csak azt a kegyet kérte, hogy veszen véget a kínjainak. Egyúttal kinyilatkoztató, hogy már a szövetség nem tarthat semmitől, miután a levelet felfogták, s ő ezt nem közölte mással, mint az öccsével, aki őt, esküjéhez híven, megmérgezte. Ez a hír nagyon megnyugtató, s arra bír, hogy a kormányzót sürgöljem a hazatérésre: ő azonban még Tigilbe is szándékozott menni, s nekem nem lehetett mást tennem, mint őt követni.

16-án érkeztünk meg Napanába, ahol egy külországi száműzöttel ismerkedtem meg. Bámulattal teltem el, mikor megtudtam, hogy az ép egészségnek örvendő férfi kilencvenkét esztendő. Azt mondá, hogy ő svéd ezredes, Ehrenschildnek híják, ki már negyvenkilenc év óta él Szibériába száműzöten, és huszonkét év óta lakik Kamcsatkában. Azt ajánlottam neki, hogy jöjjön oda miközénk Bolsába; meg is ígérte, s én kieszközöltem számára a kormányzó engedélyét, de csakhamar rá meghalt.

17-én elértünk Csipinbe, ahol a kunyhókat mind elhagyva találtuk, 18-án Voloskába; az is egész pusztá volt, s végre 19-én Tigilbe, melynek várát és városát majd később fogom leírni. A kormányzó három napig maradt e helyen, beszedve az ajándékokat. 22-én innen Galinyba mentünk, 23-án Belozolóra, 24-én Szigicánba, 25-én elértük Takutot, ahonnan másnap a kormányzó a korlátnokot és a hetmant Verhnej Osztrogba küldte a katonaságot meg szemlélni, míg a kíséretével folytatta az útját Bolsa felé.

27-én jutottunk Ivánkába és 28-án végre Bolsereckói Osztrogba, ahol barátaim oly szívességgel fogadtak, aminőt csak egy elválaszthatlan közös érdekek által összecsatolt társaságnál lehet feltalálni.

Az utazás miatti fáradtságom nem engedte, hogy a kormányzó számára készített munkámat letisztázzam, s csak néhány nappal később tudtam azt neki átnyújtani. Azt hiszem, hogy némi ismeretét fogja ez nyújtani e messze távolba eső világrésznek, s azért ideiktatom.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

KAMCSATKA LEÍRÁSÁNAK KIVONATA

A kamcsatkai félsziget képezi Ázsiának északkeleti határát, s kiterjed az északi szélesség 51-ik fokától a 62-ig. A nyugati partja nagyon megöbült, sok öblöt képez, s néhány folyótól van átszelve, melyek között legnagyobb a Bolsa. Az Ohockból érkező hajók e folyóba eveznek be, dagály alkalmával, amikor a víz kilenc egész tizenegy lábíg emelkedik. Nehéz rajta víz ellenében hajózni, a gyors folyása és a sok szigetei miatt.

Kamcsatkát sűrűn látogatják a hajósaink, mivel tél idején menedéket nyújt nekik. Ez idő szerint az még csak gyűlhelye és raktára a kicserélendő drága prémeknek, melyeket a vadászok a Kurili- és Aleuti-szigetéről hoznak; ha azonban az uralkodók jónak találnák telepítvényeket alkotni ezen szigeteken, s Kínával, Japánnal, Koreával és Jedzóval kereskedésbe elegyedni, akkor Kamcsatka nagy gazdagság és jólét kútforrásává lehetne Oroszországra nézve.

Ez a félsziget arra is szolgálhat, hogy Ázsia és Amerika közötti összeköttetést képezzen. — A keleti partokon az egyetlen kényelmes kikötőhely az Avacsá folyónál levő öböl, melyet Rakovának híznak. Ide a kamcsatkai kormányzó egy szabályszerű várat építtetett, mely annak a bejáratát megvédeni képes.

A forró égöv lakói a napnak köszönik a tűzcsinálás mesterségét, az északiaknak a tüzet a vulkánjaik adják. Én ezt a föld központi tüze kitörésének tartom, s azt hiszem, hogy a tenger is hozzájárul ahhoz, midőn a föld által átszűrt sós részei a mélybe lehatnak. Nem bocsátkozom tovább a tűzhányok eredetébe, csupán azt akarom megjegyezni, hogy a kamcsatkai félszigeten több mint húsz ilyen létezik, a három legnevezetesebb közülök az Avacsá, Tolbacsik, és Kameralteria- folyók mellett látható. — Ugyanazon öserő, mely a vulkánokat támasztja, nagy sokaságú meleg vízforrásokat is idéz elő, melyeknek ásványos tulajdonságaik vannak. Az ilyen forrásokból kibugyogó víznek bizonyos fekete tajtékja van, melyből én is szedtem, s igen jól tudtam tinctának használni.

Ami a kamcsatkai föld termékenységét illeti, nem tehetem, hogy ellene ne mondjak mindazoknak a tudósításoknak, melyek a hivatalba

beküldettek. Minden kísérlet a gabonatermesztésre *sikertelen* maradt eddigelé, hacsak nem trágyázott földön. Magától termel a föld némi fákat, melyek alkalmasak kunyhók építésére; de hajóépítésre egy sem való. E pontban Steller urat meg kell cáfolnom, valamint abban is, hogy ez a tartomány bővelkedik legelőekben, s a szarvasmarha csodálatos nagyságú. Ha az ő idejében volt Kamcsatkában szarvasmarha, úgy annak 1771-ig, amikor én e tartományt beutaztam, el kellett volna szaporodni; én azonban egész Kamcsatkában nem találtam többet öt tehénnél és két tuloknál, melyeket kilenc hónapon át nyírfakéreggel tartanak; mert a július és szeptember hónapokat kivéve itt nincs zöld mező.

Sem az égálja, sem a levegője nem oly enyhe Kamcsatkának, mint azt néhány író állítja. Egy folytonos köd, mely az egész tartományt ellepi, skorbutféle betegségeket s más egyéb nyavalyákat idéz elő, melyek a népszaporodást gátolják. A hideg oly szigorú, hogy a legközelebbi telekben több katona az órálláson megfagyott. A hónap hosszantartása okozza a sűrűn előforduló *vakságot*, s a bennszülöttek közül alig haladja meg valaki a negyven évet, anélkül hogy megvakuljon.

Kamcsatka hoz érceket elő, Avacsa közelében találtam vasat és Girovánál rezet. A hegyekben előfordul a hegykristály, a kamcsadálók abból készítik a hajító kopjáik hegyét, van zöld és veres válfaja is.

A Kamcsatkában termő fák fajai a törpefenyő, luc, cédrus, fűz és nyír. A cédrusokon terem valami magtoboz, ami a bennszülötteknek kedves csemegéjük. A fűz és nyír kérgéből készítenek kenyeret. Az egyedüli hasznos növénye e földnek a „*sarana*”, mely augusztusban virágzik és gyümölcsözik. A kamcsadálók összegyűjtik ennek a magját, mely tőkehallal összedagasztva valami tésztaformát ad, amit ők nagyon szeretnek; én azonban nemigen tudnám vele az életemet fenntartani. A *saranán* kívül a kormányzóság még egy másféle növényt is összegyűjtet, a *vinováját*, melyből pálinkát főznek; ez sokat hoz be, de a használata ártalmas, mert ennek a növénynek a mérgéhez semmi sem hasonlítható. A kormányzóság igen okosan tenné, ha ennek a kifőzését megtiltaná, s inkább Európából hozatna be kellő mennyiségű égett-bort.

Az állatország gazdagításához Kamcsatka nagyon kevéssel járul. Az első rang a *kutyát* illeti meg, mely itt a lovat pótolja, s a bőre még ruházatul szolgál holta után. A kamcsatkai ebek nagyok, erősek és dologkedvelők; *opánával* tartják őket, ami valami keveréke a poshadt hálnak és a nyírfakéregnek, de gyakran maguknak kell az élelmüket keresni, amit a meleg források közelében tenyésző halakból vesznek ki.

A kutya után következik a *róka*. Ezeknek a szőre sötét, s a kamcsatkai rókaprémmeel Szibériának semmi szőrmeje sem vetekedik.

A kamcsatkai *birkának* igen jó húsa van, a bőre is becses, még a szarva

is kereskedésbe jön; de az utóbbi években nagyon megfogyott a számuk.

A *coboly* igen el van terjedve, erre pedig bennszülöttek és letelepültek folyton vadásznak. A múlt évben hatezer nyolcszázat hoztak piacra.

A *mamota* irhája igen meleg és könnyű.

A *medve* igen számos Kamcsatkában. Jó természetű állatok, senkit se bántanak, ha csak önvédelemből nem. A vadászoknak önfenntartásból kell őket üldözni; de sokszor megesik, hogy szétépti a medve a vadászt. Úgy látszik, hogy a medve minden állatnak az életét kíméli, amelyiktől nem fél, s még nem hallották, hogy valaha medve asszonyfélét bántott volna: nyáron jól meghíznak, télen aztán lesoványodnak.

A kétlakiak közül ismerik itt a *tengeri tehenet* (rozmár). Ennek a nőténye elől bír két töggyel, s az úszszárnyaival tartja a melléhez a szopós fiait. A franciák síró hangja miatt „lamentí”-nak hívják. Fekete durva bőre van, oly vastag, mint a cserfahéj, ami képes a fejszevágásnak is ellenállni. A rozmár agyaraait becsebbnek tartják az elefántcsontnál. Évente kétszázötventől háromezázig ejtenek el itten belőle. A húsa hasonlít a tehénéhez, ha jól kinőtt; a borjúéhoz, amíg fiatal.

Kamcsatkának hódjai is vannak. Ennek az állatnak a szőre olyan lágy, mint a pehely, a fogai kicsinyek és élesek, a farka rövid, lapos, széles s a végén hegyes. Ezeket itt törökkel fogják, s néha a jég alatt lövik.

Az *oroszlánfóka* olyan nagy, mint egy tulok: borzasztón tud ordítani, ámde ez az ordítása nagy szerencse a hajósokra nézve, mert ez jelzi, hogy szárazföld van a közelben. Félénk egy állat: hajító szigonnyal fogják, vagy puskával, nyíllal lövik le.

A *borjúfóka* nagy mennyiségben fordul elő Kamcsatka partnyelvei és szigetei körül: a parttól messze nem távozik, inkább a folyók torkolatainál tartózkodik, ahol halakat fogdos. A bőrét bakancsnak dolgozzák fel. Ezt is törökkel fogják.

Kamcsatka nagy mennyiséget szolgáltat sokféle fajú halakból, a cethaltól kezdve a legapróbbakig. Hanem madár kevés van itt, s azokról nem tudok semmi feljegyzésre méltót.

TIZENHATODIK FEJEZET

A KAMCSADÁL NÉPRŐL. EREDETE, TÁPLÁLÉKA, LAKÁSA, VALLÁSA

Kamcsatka őseredetű lakói magukat „*itelmének*”-nek hívják, ami annyit tesz, mint *földlakók*. Ha a nyelvük szerkezetét vizsgálónok, a *mongolok* ivadékait találónok fel bennük. Hajuk fekete, szakálluk gyér, arcuk széles és lapos. E népben semmi hagyomány sem él eredete felől; mikor

az első kozák megjelent közöttük, akkor sokan voltak, azóta folyton kevesbednek.

A kamcsadálók más ételt nem ismernek, mint halat, gyökereket, medvehúst és fakérget; italuk víz, s ha hozzáférhetnek, pálinka, amit a kalmároknak drágán megfizetnek.

Öltözeteért, melyet az európaiaknak köszönhet, drágán fizet meg ez a nép, ha hozzá vesszük a barbár zsarnok bánásmódot, melyben új urai részesítik. A nők annyira megszokták a kényeskedést, hogy még a főzéshez sem látnak kesztyű nélkül, s semmi kincsért meg nem jelenének egy idegen előtt kesztyű és arcfesték nélkül, amit jó vastagon szoktak felkenni a pofáikra. A kamcsadálnak kétféle laka van: télen a jurta, nyáron a balagán.

Az egész vallásuk abból a hitből áll, hogy az ő istenük, aki egyszer Kamcsatkában lakott, időről időre más folyó partjára költözik, s ha egyszer azoknak a vidékeit a fiaival megtöltötte, akkor megint odább megy, azonban a körülfekvő földet nekik hagyja örökségül. Azért ők el nem hagynák a világot azt a földet, amelyen születtek.

Ez a nép csak a testi benyomások iránt fogékony: szerinte a boldogság abból áll, ha az ember heverhet és a természeti szükségéit kielégítheti. Lehetetlen őket arról meggyőzni, hogy lehessen valami más életmód mint az övék, boldogító, s a mi életmódunkat végtelenül lenézik és megvetik.

Az is sajtóságos, ahogy házasságot szerzenek maguk közt, de miután már ezt a szokásukat *Spanberg* leírta, én nem akarom azt ismételni. A bizalmaskodás a két nem között meg van engedve; s a kamcsadálók elvei megengedik a többnejűséget is: az orosz kormány azonban ezt tilalmazza, s talán ez is hozzájárul az ország elnéptelenedéséhez.

Nehéz elképzelni, miféle okok bírhatnak rá egy ilyen nyomorult népet, melynek se nyerni, se veszteni valója nincsen, arra, hogy háborút viseljen? de az bizonyos, hogy nagy hajlamuk van a bosszúállásra. Az ő harcaiknak nem lehet más célja, mint foglyokat szerezni, s a férfiakat munkára, a nőket ösztöneik kielégítésére használni. Annyi bizonyos, hogy mikor a kozákok letelepedtek közéjük, szándékosan villongásba keverték őket egymás között, hogy azután az ő belső harcaikból hasznot húzzanak. Ennek a népnek a meghódítása a kozákoknak nehéz darab munka volt, mert bármilyen gyöngye is ez a maga nyomorában, az önvédelemben félelmetes. Ahol nem használt az erő, folyamodtak a cselhez, áruláshoz, s ha gyávának tartják is őket, de oly nagy náluk a halálmegvetés, hogy az öngyilkosság köztük egészen rendes dolog. Vannak rá adatok, hogy ha egy menedéken a kozákok által körülzáratlak, s a menekülés minden reményétől meg lettek fosztva, elébb az asszonyaik és gyermekeik nyakát vágták el, s azután saját magukat

ölték meg. A muhomór használata éppen jó erre a célra: egy adag belőle mély halálálomba süllyesztí az embert, mely minden érzéstől megfoszt. A muhomór bizonyos gombafaj, mely e földön nagyon sűrűn fordul elő; ha kiszívja az ember a nedvét, ittas jó kedvű lesz tőle; de ha mértéktelenül használja, görcsökbe esik, amik halállal végződnek

Miután a Kamcsatka históriájából készült kivonatokat átadtam a kormányzónak, melyet az mesterműnek nyilvánított, csak hogy itt-amott nagyon is megdöbbenő fordulatokat talált bele vegyítve: — minden figyelmemet arra fordítottam, hogy a vállalatom sikeréhez szükséges minden intézkedést megtegyek. Az a két már megért árukladási kísérlet nagyon nyugtalanított, s miután olyan emberekkel volt dolgom, kik fölött vallásos előítéletek uralkodnak, nem használhattam elég elővigyázatot, hogy magamat biztosítsam ellenükben.

Ennek következtében 1-ső márciusban minden szövetségünket összehívtam este hat órára. A gyűlést megnyitottam az utazásunkról való értesítéssel, s a Leventiev halálának előadásával, melyre kinyilatkoztattam, hogy véleményem szerint szükséges minden távollevőt behívni, hogy készségben legyünk magunkat védelmezni, s szükség esetén támadást is intézni.

Meder tudatta a gyülekezettel, hogy ő már elkészített száz tölténnyel, s azonkívül hatvan töltést minden egyes ember számára, amíg Hrustiev beszerzett hatvan öreg kést, amiket kard gyanánt lehet használni, miután mindegyik tizenhárman hüvelyk hosszú és három hüvelyk széles: azonkívül vettek tizenhat pisztolyt és harminchat szekercét; Pánov pedig gondoskodott száz kelevézzel.

Társaságunk ment ekkor ötvenkilenc főre, kik közül mindegyik el volt szánva a többiek segélyére mindent elkövetni. Én tehát bizvást mondhattam azt a bajtársaimnak, hogy mi egyesült erővel minden nyílt támadásnak ellenállhatunk: hanem együtt kell maradnunk. Ez okból bíztam meg Pánovot, hogy küldjön futárokat a távollevőkért. A tavasz közeledése minden gyanú nélkül feljogosított bennünket az összejövetelre, miután a kormányzó az összes lakossággal együtt szentül azt hitte, hogy mi az előkészületekkel foglalkozunk az ország szélső határán létesítendő telepítésünkre.

Hogy ezt az általános hiedelmet még jobban megerősítsük, azt indítványoztam a társaságnak, hogy nyújtsunk be a kormányzónak egy emlékiratot, melyben kérjük fel, hogy adjon át nekünk egy hajót minden élelmiszerünk és bútortatunk elszállítására.

A gyűlés már oszlani készült, midőn Pánov előállt egy indítvánnyal. Azzal kezdte a beszédét, hogy egyetlenegy tagnak a vigyázatlansága képes lehet mindnyájunk reményeit megsemmisíteni, azért szükséges-

nek tartja ebben a gyűlésben elhatározatni, hogy minden hatalmat az én kezembe adjanak, hogy én, annyi bizonyítéka után a hú tagaskodásomnak és gondjaimnak az ő jóvoltukra, jövőben ne jöjjenek abba a kényszerűségbe, hogy minden szándékomat és a célhoz vezető módokat előre közöljek mindenkiel. Azért ő azt indítványozta, hogy egyezzenek meg az egész társaság abban, miszerint föltétlenül aláveti magát az én parancsaimnak, s ez elhatározását esküvel is erősítse meg. Ha egyszer aztán a társaság a legfőbb hatalmat rám ruházta, rajtam fog állni, hogy a haditanácsomat és a vezetőket kinevezem.

Stefánov ellentmondott ennek az indítványnak; minthogy azonban az összes társaság elfogadta azt, le lett szavazva. Én, hogy eloszlassam a duzzogását, kinyilatkoztattam, hogy én őt a haditanácsom tagjává szándékozom kinevezni, azért, hogy ő, az egyetlen, ki szándékaimban gyanakszik, figyelő szemmel kísérhesse társaimat. Ámde a gyűlés ellentmondott az ő kineveztetésének, és Pánov kinyilatkoztatta, hogy Stefánov érdemtelenné tette magát mindannyiunk bizalmára; s hogy az ő indítványának éppen az volt a célja, hogy egy ilyen rossz érzésű embert a titkainktól elzárjon: mert nem akarja takargatni, hogy neki van tudomása arról a pribékségről, amiben Stefánov sántikál. Eddig ugyan az ő cselszövényeinek nem láttatott a mélyére, mivelhogy kímélni akarta az életét és becsületét egy rokonának; de most kényszerítve érzi magát arra a fenyegetőzésre, hogy ha még tovább is vonakodni fog az eddigi megállapodásoknak s minden jövőben általam kiadandó rendeleteknek eleget tenni, ő minden lehető el fog követni, hogy az ő cseleit felfedezze, s akkor az egész gyülekezet előtt fogja őt leleplezni.

Egészen elbámultam, mikor Pánovot ilyen hangon hallottam beszélni Stefánov jelenlétében, aki egy ígét sem válaszolt. A társaság, mely épp így el volt csodálkozva, engem bízottatott, hogy készítsem Pánovot mindannak az elmondására, amit megtudott; de én ezt elutasítottam azzal a szóval, hogy én ismerem Pánov becsületességét s föltétlen bizalmat helyezek a szavaiban. Hanem Stefánovhoz fordultam, s őt szólítottam fel, hogy akar-e engedelmeskedni a parancsaimnak? Erre ugyan ígét mondott, hanem azután elkezdett engem mindenféle szidalmakkal terhelni, s kimondá tartózkodás nélkül, hogy az életem megmaradását egyedül csak Pánovnak köszönhetem. Ezt hitta fel bizonyosságul, hogy őneki sohasem volt szándéka a társaság jóvolta ellen cselekedni, bosszúja egyedül az én személyemet illeti, akiért, ha elvész is, nem kár; mert ő meg van felőle győződve, hogy lenne a társaságban egynél több is, aki alkalmasabb volna főnöki vezetésre, mint én. Még azt is merészkedett állítani, hogy én a Leventiev halálánál visszaéltem a hatalmammal, mert ezzel semmi más céloom nem volt, mint Leventiev vagyonát a magam számára elkobozni.

Ez az orcátlan állítás felgerjeszté Kuznecov haragját, ki a meghaltnak a levelét felmutatta a társaságnak. A kézírására rögtön ráismertek, s a levél tartalma igazolta intézkedésemet. De ez a körülmény sem javította meg Stefánov nézeteit, ellenben *Istent hívta fel bírónak* közöttünk.

Ez a kozákok közt dívó szokás, akik versengéseik eldöntése végett párbajra hívják egymást, s tanúk jelenlétében összeverekedve, a legyőzött félre kimondatják a bűnöst.

Ez a neveléses kihívás nagy vitát keltett a társaságban. Az okosabbak azon a véleményen voltak, hogy itt fel kell használni a tekintélyt, s Stefánovot elítélni; a többiek azonban ingadoztak. E megoszlott nézetek mellett legjobbnak találtam, hogy magam feleljek meg magamért, mivel éreztem, mennyire fontos reám nézve itt az elhatározottságomat bebizonyítanom. Azt feleltem tehát, hogy én a kihívást elfogadom, s másnap tíz órára tűztem ki a találkozást, amidőn a lakásainktól egy órai távolban elégtételt fogok neki adni.

A szövetkezettek elhatározták, hogy bennünket, vadászat örve alatt, követni fognak. Ez a körülmény okozta, hogy Pánov indítványa fölött forma szerint nem határozotunk. Ő ugyan nem mulasztá el Stefánovot szemmel kísérni s amennyire lehet, megtéríteni, de miután semmire sem ment vele, átengedte őt sorsának.

Másnap reggel befogattam a szánkómba, s Hrustiev és Kuznecov tanúimmal elsiettem a találkozás helyére. Pánov kísérté az unokaöccsét; kilenc órakor az egész társaság együtt volt, s a megállapodás szerint nekünk karddal kellett eldöntönnünk a vitánkat. Amint a kardokat kezünkbe adták, Stefánov példátlan dühvel rohant reám. Én az első csapását felfogtam a kardommal, mire az ő kardja egyszerre kettétörött. Én akkor egy lépést hátrafelé tettem, hogy bebizonyítsam, miszerint nem akarom az ő védtelen állapotát felhasználni. Hanem erre a nyomorult kirántott egy pisztolyt, s rám lőtt vele, azonban hatás nélkül, mert a golyó csak kissé súrolta a bal karomat. Ez a banditaság aztán engem is dühbe hozott; rárohantam, dacára annak, hogy egy másik pisztolyt is rám fogott, de amely szerencsére nem sült el. Én aztán torkon ragadtam, letepertem, a szövetkezettek mind odarohantak, és biztattak, hogy öljem meg. De én nem akartam azt tenni. Átadtam őt az ő kezeikbe, s kértem őket, hogy kíméljék a nyomorult életét; azonban minden kérésem sem akadályoztatta meg őket, hogy minden oldalról szidalmakkal és ütlegekkel el ne lássák.

Pánov vette őt felügyelete alá, s arra visszatértünk lakásainkba, ahol én esti tíz órára összejövetelet hirdettem ki, s aztán elmentem a kormányzóhoz; nála ebédeltem.

Beszélgetésünk a hetman terveire tért át; én nem mulasztottam el semmit, hogy az ohocki kormányzóság iránti reményeit megerősítsem.

Asztalbontás után Nilovné asszonyság félrehítt és azt mondta, hogy a leánya nagyon sürgeti már házasságunk teljesülését, eszerint az én feladatomban őt rábeszélni, hogy várja be az egyesítésiünkre kitűzött határidőt; ha azonban nekem is az volna a kívánságom, hogy azt sietessük, hát akkor ő magára vállalná a férjét rávenni, hogy egyezzen bele a menyegzőnk megtartásába.

Miután nekem az adott körülményeim között csupán arra kellett gondolnom, hogy időt nyerjek, nem tudtam más kifogáshoz folyamodni, mint azt a kívánságomat nyilvánítanom, hogy elébb egy kicsit el kell utaznom, az új telepítvényemet berendeznem, házat építtetnem, a bútortatot beszereznem, nehogy az ő kedves leánya e szigorú évszakban minden kényelemtől meg legyen fosztva. Hosszú értekezés után elfogadta az indokaimat ez a jó anya, s védte az ügyemet a leánya előtt, akihez átvezetett. Amint azonban magunkra hagyott, ez az egész hivatás az én terhemre maradt, s nem kevés fáradságomba került a szeretetreméltó kedves leánykát az elhalasztásra rábírn.

TIZENHETEDIK FEJEZET

AZ ÖSSZEESKÜDTEK KÜLÖNFÉLE TERVEI A RABSÁGBÓL KISZABADULÁSRA

Hat órákor este elmentem a gyülekezetünkbe, ahol távollétemben Hrustiev elnökölt. Az egész társaság nevében kinyilatkoztató, hogy föltétlenül hatalmat ruháztak rám a szövetkezetek. Hódolásukat elfogadtam, s azt kölcsönös *esküvel* megerősítettük.

E szertartás után felhívtam Pánovot, adja elő, mi okai lehetnek Stefanovnak arra, hogy az életem ellen törjön?

Eleinte nagyon szabódott, hogy ne szorongassam e kérdéssel, mert ő szavát adta annak a szerencsétlennek, hogy nem adja tovább a titkát, ámbár nem titkolhatja, hogy egy későbbi hosszú beszélgetés alatt annyira vitte, hogy megengedte az ellenségeskedése okainak felfedezését.

Barátaim egyhangúlag nyilváníták, hogy a nyomorultnak személyesen kell itt megjelennie, mire Kuznecov kiment, hogy behozza. A boldogtalan ember, nemcsak hogy a legkisebb elfogultság nélkül, de még bizonyos merészséggel lépett fel előttünk; úgy látszott, velem akart dacolni.

Hrustiev az én intésemre felszólította őt, hogy adja okát az irántam tanúsított rettenetes gonoszkodásának, mire ő így nyilatkozott:

„Attól a perctől fogva, amelyben ti őt főnökké tevétek, lehetetlen volt neki megbocsátanom azt az uralmat, amit mindnyájunk fölött

gyakorolt. Bosszúságom gyakran a dühig fokozódott, de az a bizalom, melyet irántam tanúsított, mindig eszemre térített, úgy hogy magam is bámultam magamon, hogy tudom természetszerű heves indulatomat így legyőzni? Sőt már elhitettem magammal, hogy tántoríthatatlan ragaszkodást érzek hozzá, amidőn egyszerre a legdühösebb féltékenység lepett meg. Megpillantám a kormányzó szeretetreméltó leányát, bele-szerettem, s arra a bizonyosságra, hogy nemsokára övele fog össze-
adatni, vesztére esküdtem. A többit tudják önök, uraim, s kimondom itt, hogy az ő nagylelkűsége, ámbár az életemet köszönhetem neki, meg nem változtatta az érzelmeimet. Ha tehát önöknek ér valamit az ő élete, akkor az enyémet ne kímélik.”

Többen a társaságból szemére lobbanták a bolondságát és alacsony-ságát; de minden felelete csak azt tanúsítá, hogy tökéletes őrjöngésben van.

Én megszántam ez állapotjában, s szelíden és barátságosan szóltam hozzá; biztosítottam felőle, hogy semmi gyűlöletet nem érzek iránta, ámbár elég okom volna őt kárhoztatni azért, hogy olyan kevés bizalma volt hozzám: önmagát kínoztá, s nem inkább nekem fedezte fel a baját, mielőtt ellenem oly alacsony támadásra vetemedett. — Igaz ugyan, hogy én a kormányzó leányát fölöttébb becsülöm, s okom volna azt hinni, hogy hajlandóságának tárgya én vagyok; azonban nekem semmi szándékom sincs őt nőül venni. Annálfogva kár úgy előresietni a két-ségbeeséssel. Hogy szavaim igazak, ennek tanúbizonyosságára felhívtam mind a jelenlevőket, — mire a szerencsétlen Stefánov odaborult a lábaimhoz, ezer bocsánatot kért, s könyörgött, hogy felejtsem el a történeteket.

Én megígértem neki, hogy teljesítem a kívánságát, de azon föltétel alatt, hogy a társaság parancsainak föltétlenül aláveti magát, s egyúttal megneveztem három szövetségest, akik minden lépését figyelemmel kísérik, hogy biztos legyenek felőle.

Miután megvolt az az elégtételem, hogy ezt az embert észére tudtam téríteni, kilenc óráig folytattam a gyűlést.

3-án reggel Pánov hozzám jött, hogy megköszönje szerencsétlen rokona iránti jószágomat, s engedelmet kérjen tőlem a számára, hogy eljöhessen hozzám. Ebbe én annál örömebb beleegyeztem, mivel Pánov becsületességében meg lehetett bíznom.

Stefánov megjelent nálam tíz óraker, s kért, hogy újítsam meg az ígéretemet, hogy nem akarom a kormányzó leányát nőül venni, ami felől én újból biztosítottam, amikor aztán még arra is kért, hogy enged-jem meg neki, hogy ő azt a leányt, majdani elutazásunk alkalmával *elrabolhassa*.

Egyrészt a szánalom e szerencsétlen ember iránt, másrészt a kényszer-

helyzet, melyben magamat szenvedélyének kitörései ellen védelmezni kellett, arra indított, hogy megbiztassam, hogy csak legyen nyugodt; én mindent el fogok követni, hogy vágyai teljesüljenek, csak hogy mindez az illető fiatal leányzó hajlandóságával összhangzásba jöjjön. Ez az ígérem megnyugtatá szegényt, s ezzel megint visszatért távoli lakásába.

Mikor eltávozott, Pánov összelelt, s szíve szerint köszönte a fáradozásomat a rokona kedélynyugalmának visszaszerzésében. A nap többi részét azzal töltöttük, hogy a *szolgálati rendet* megállapítottuk társaink számára, hogy mindenki láthasson a foglalkozása után.

Este a hetman odajött hozzám néhány kereskedővel, akiktől egy pár játszmat el akart nyerni, ami kívánsága szerint történt: a nyeresége felment az éjjel kétezeröt száz rubelre.

4-én kaptam levelet Verhnej Osztrogból, egy szövetségestől (a neve Loginov), aki arról tudósított, hogy három száműzött Verhnej Osztrogból elhatározta a társaságunkba fölvétetni magát, ő azonban jól tudja, hogy ezeknek semmi egyéb szándékuk nincs, mint csak az, hogy engem eláruljanak, s azáltal maguknak megszerezzék a szabadságot. Gyanúja van, hogy ez a három száműzött a meghalt Leventievvtől tudott meg valamit a szándékaink felől: s azzal végzé a levelet, hogy mind ő, mind Szibaev és a többi szövetkezettek rövid időn visszatérnek.

5-én összehívtam a gyűlést, hogy egy könyörgő levelet tegyünk fel a kormányzóhoz, melyben egy hajót kérünk tőle a holmiaink elszállítására Lopatkába, hogy ott berendezzük magunkat. Miután az ügyet elvégeztük, bejelentettem nekik társaink visszatértét Verhnej Osztrogból, s a három száműzött fondorlatát.

Az utóbbiakat illetőleg azt határoztuk, hogy bevalljuk előtjük, miszerint igaz, hogy mi egy időben azt terveztük, hogy a zsarnokság alól, mely alatt nyögünk, megszökünk; azonban, mióta a kormányzó oltalmába vett bennünket, elhatároztuk, hogy új telepet alapítunk Lopatkában, s őket is meghívjuk, hogy ehhez a vállalatunkhoz csatlakozzanak. — Felkértem a tagokat, hogy mind ebben az értelemben beszéljenek velük.

Estefelé odajött hozzám egy Krusitinkov nevű kereskedő, s azt ajánlotta, hogy az egész szükségletét a telepünknek kész szállítmányozni, s erre nekem tizenkétezer rubelnyi hitelt engedélyez. Azt feleltem neki, hogy miután ez az ügy az alapítandó telep minden egyes tagját egyaránt érdekli, nem köthetek vele addig szerződést, amíg azokkal nem beszéltem. Azonban nem kételkedem a beleegyezésükön, miután a társaságnak nagy előnyére lehet ez a hitelengedés.

A szegény kalmár, aki már zsebelte képzeletében mindazt a nyereséget, amit neki e kizárólagos szállítás hajtani fog, abban a jó reményben, hogy czáltal az én jóakaratomat megvásárolja, kihúzott egy er-

szényt kétszáz rubellel a zsebéből s rám erőltette. Én nem tartottam volna okosságnak ezt az ajándékot visszautasítani, mert ezáltal igazi tervemet még jobban elburkolhattam, s a közönséget abban a hitben még jobban megerősíthettem, hogy valósággal egy új telepítvény felállításával foglalkozom. E tekintetből még arra is felkértem, hogy utasítson hozzám egynehány jóra való ácsot és kovácsot.

A 6-át a hetmannel kellett eltöltenem, aki nekem egy rakás kuszált papírost adott át, amelyben az ő tervei voltak az Aleuti-szigetek iránt, s arra kért, hogy csináljak én abból egy emlékiratot őfelsége a cárnő számára.

Ennek az embernek a feje annyira tele volt esetlen ábrándjainak chimaeráival, hogy csak a legnagyobb fáradtsággal bírtam visszatartani a legnagyobb képtelenségek tervezésétől, ami nem is sikerült volna, ha az időközben odajött kormányzó nem támogatja nézeteimet.

Este odajöttek a kormányzó családtagjai, kik az én kértemre meghívták néhány társamat. S azok között Stefánovot is. Előbb alkalmat találtam Afanáziát felkérni, hogy színleljen irányában jóindulatot, amit meg is ígért, s bízhattam az ígéretében. Ily módon az estét igen kellemesen töltöttük el, s nekem volt alkalmam elmélkedni az emberi szív gyöngeségéről, amidőn ugyanazon Stefánovtól, aki nemrég vesztemre esküdött, most folyvást úgy hallottam magamat említeni, mint őrangyalát és jóltevőjét.

Hazamenetelkor Afanáziát az ő kértére házukig kísértem, s kihallgattam a beszélgetést, ami közötté és Stefánov között folyt. A jámbor formaszerű szerelmi nyilatkozatot tett, s kérte, hogy fogadja el őt férjeül, amire Afanázia azt felelte, hogy még eddig nem levén elég alkalma vele megismerkedni, az ajánlatát nem fogadhatja el, azonban reméli, hogy az idő meg fogja hozni várakozásának dját. Megértette vele, hogy ránézve nem kellemetlen az ő figyelme, de attól tart, hogy a szülőinél nagy nehézségekre fog találni, kik jövődöbeli vejjüktől vagyont követelnek, hogy leányuk sorsát biztosítsák, s miután Stefánovnak, mint száműzöttnek nem lehet saját birtoka, ez kétségtelenül nehezen fog menni. Hozzátette, hogy ezt a nagy akadályt csupán az én oltalmam alatt hiszi elháríthatónak, s azért azt tanácsolja neki, hogy csak járjon mentül jobban a kedvemben, s nyerve meg a barátságomat.

Én megköszöntem a kedves lánykának a jóságát, belsemben a legvalódibb fájdalmat érezve, hogy én legyek az eszköze az ő jövődö bánatának, ámbár az ő jósága és barátsága e pillanatban e leverő gondolatokat lelkemből elűzte.

A SZÁMÚZÖTTEK ABBAN A VESZÉLYBEN FOROGNAK, HOGY ELÁRUL-
 ÁK ÖKET. HAJÓT IPARKODNAK SZEREZNI, DE HASZTALAN. HAD-
 KÉSZÜLŐDÉSÜK. VÉGELHATÁROZÁSUK

Hazajövelemnél jelenté Hrustiev, hogy a három verheji számúzott: Iváskin, Voládimir és Puskárev, akikről már van tudomásom, megérkezett. 7-én meglátogatott Stefánov, aki igazán untatni kezdett már a csúzás-mászásával. Tíz órakor megjelent nálam Iváskin a két társával együtt. Elkezdték a születésüknél, s beszéltek a szenvedéseikről, végezték bókokkal s azzal a nyilatkozattal, hogy ők már eleget éltek a világon, s készek egy olyan felvilágosodott vezér alatt az életüket a közös előmozdítására feláldozni; csak ebből a célból jöttek ide hozzám.

Én szépen megköszöntem az udvariasságaikat, azonban azt mondtam nekik, hogy én éppen csak olyan szerencsétlen vagyok, mint ők, s nem áll hatalmamban más módon szolgálatjukra lenni, mint hogyha sorsuk szigorát némileg enyhíthetem, s hogy e célra, ha nekik is úgy tetszik, szívesen felajánlom az új telepítvény alapításának előnyeiben való osztozkodást, melyeket munka és szorgalom által fogunk megszerezhetni.

Erre a nyilatkozatomra egészen megváltozott az ábrázatuk. Iváskin azt monda, hogy nekik bizony egészen másforma reménysegeik voltak, mivelhogy néhány bizalmas barátjuk által úgy értesültek, hogy én a számúzöttek megszabadítását koholom.

Erre a nyilatkozatra én biztosítám őket afelől, hogy mindenesetre igaz, hogy eleinte mind a saját szerencsétlen rabszolga-állapotom, mind annyi derék embernek a szenvedései arra a határozatra vezettek, hogy mindent merjek szabadságunk visszavívásáért; de mióta a kormányzó-ság ily kiváló bizonyítékait adta oltalmának, s nekünk módszereket nyújtott túrható és kényelmes helyzetbe jöhetni, én is megváltoztattam a szándékomat, s a társaimat arra bírtam, hogy ők is tegyenek le a magukéról, melyre elhatározták, hogy a munkámban elősegíteni készek.

Itt aztán elkezdtem nekik hosszában előszámlálni az előnyöket, melyeket e vállalatból remélni lehet, s oly behízelgőleg festegtettem előttük a szerencsés kimenetel iránti reményeimet, hogy egészen meggyőztem őket arról, hogy most komolyan beszéltek.

Eközben a társaink közül is többen beszállingóztak, s egyébről sem folyt a beszéd, mint az új berendezkedésünk módszereiről. Én itt megragadtam az alkalmat Iváskint felszólítani, hogy mire határozta el magát? amire ő azt felelte, hogy a dolog érett megfontolást kíván. Puskárev és

Volodimir azonban kijelenték, hogy ők minden válogatás nélkül közénk állnak, s azt is kimondták Iváskin jelenlétében, hogy jövőre semmi közük egy olyan emberhez, aki azzal az alávaló szándékkal jött ide, hogy a nagy számú derék férfiak elárulása által magának a szabadságot megszerezze. Kinyilatkoztaták, hogy azzal a föltett szándékkal csatlakoztak hozzá, hogy föltett árulásában megakadályozzák, s ha mi csakugyan menekülni akarnánk Kamcsatkából, hozzánk csatlakoznak, s erre elmondták körülményesen, hogy mi tervei voltak Iváskinnak, ki magát felfedezve látván, elkezdett bocsánatért esedezni. Én nem feleltem neki egyebet, mint hogy maga a szándéka is az ilyen alávaló árulásnak gyalázatos és büntetésre méltó, de miután az én magaviseletem olyan, hogy azon nincs mit elárulni, én a magam részéről megbocsátok neki, de többet a szemem elé ne kerüljön.

Hogy azonban magamat az ilyen gonosztevő áskálódásai ellen bizto-sítam, amint odábbállt, felmentem a korlátnokhoz, s elmondtam neki, hogy mit tett Iváskin. A korlátnok ezen annyira felgerjedt, hogy nyomban sietett a kormányzóhoz, s parancsot eszközölt ki, hogy ezt az embert rögtön toloncozzák vissza Verhnejbe. Így végződött az áruló cselszövénye.

Társaim szerencsét kívántak nekem e kimenetelhez, én azonban arra kértem őket, hogy az új cimboráknak semmit se beszéljenek ki a terveink-ből, hanem elébb ismerjük ki az igazi érzelmeiket.

8-ára a főnökök bizottságát hívtam össze, s együtt mentünk fel a hivatalba folyamodásunkat átadni, melyet a kormányzó felolvastatott magának. A kormánytanács határozata az lón, hogy miután gályát nem adhatnak nekünk, lássanak el bennünket nagy dereglyékkal. E határozat folytán ki lett adva a parancs, hogy szolgáltassanak ki a számunkra ele-gendő számú dereglyét, amelyekkel, ha szépen part mentében utazunk, rövid napi útatkat téve, csak úgy célhoz jutunk, mint egy nagy hajóval. A kormányzó, hogy minden halogatásnak elejét vegye, meghagyta, hogy rögtön adják át nekünk a dereglyéket, s egyúttal kiadatta nekem a lopatkai föld engedélyokmányát, a teljhatalmazással együtt a felszere-lést elkezdeni, mihelyt nekem tetszik.

Ez a mi tervünkre nézve annyira kedvezőtlen határozat minden re-ménységünket megsemmisítette, hajóra szert tehetnünk. Én összehív-tam a gyűlést, ahol sok vita után az lett elhatározva, hogy mindenféle ürügy alatt húzzuk-halasszuk az elutazásunkat, mindaddig, amíg alka-lom kínálkozik egy felszerelt hajót erővel elfoglalnunk, s azon elmenek-ülünk.

S hogy ez a tervünk ne csupán a véletlenségre legyen bízva, 12-ére titkos találkoztót rendeltünk, melynek tagjai voltunk: én, mint elnök, Hrustiev, Kuznecov, Bátorin, Pánov, Gurcinin és Wynbláth.

9-én megérkezett Szibaev és Loginov 12 más szövetséggel Verhnej Osztrogból. E napon a kormányzónál ebédeltem, s ebéd után Nilovné asszonytól tudomra adta, hogy ő egy teljesen felszerelt házat készített a számomra fából, melyet oda helybe lehet szállítani, ahol én le akarok települni. Kért, hogy legkisebb gondom se legyen a belső berendezés miatt, mert erről mind ő maga gondoskodik, mivelhogy az a kívánsága, hogy a menyegzőmet a leányával legkésőbb május havában üljük meg. Ez az időhaladék eloszlatta a félelmeimet. Szívemből megköszöntem jószágos gondjait, s az egész hátralevő napot ez érdemes család körében töltöttem. Csak későn kerültem haza, ahol Verhnej kormányzója, Norin úr levele várt reám, melyet Szibaev hozott magával. Ez a főtiszt jó mennyiség szőrméket küldött az általam kölcsönzött összeg fejében, s szerencsét kívánt nekem a kegyhez, melyben a kormányzónál állok, s közelgő házasságomhoz, végezte azzal, hogy magát pártfogásomba ajánlá.

10-én értekeztem a 12-iki összejövetelre választott tanácsosokkal, a nap többi részét a fegyvereink és lőszereink szemle alá vételével töltém.

11-én egy magánértekezletet hívtam össze, hogy a szolgálati rendet megállapítsuk azon esetre, ha kényszerítve lennénk fegyverrel a kezünkben működni. Három szakaszt képeztünk.

A balszárnyat vezeti Wynbláth, Kuznecovval, Stefánovval, Szibaevvel, Bielszkyvel és Lobanovval és még 13 szövetséggel.

A középet én vezetem, Pánovval, Riuminnal, Mederrel, Szrebernikovval, Loginovval, Baturinnal és 14 szövetséggel.

A jobb szárnyat vezeti Hrustiev, Alekszis protopópával, Zadszkoi herceggel, Brandorppal, Novozilovval, Lapkinnal, Volkovval és 12 szövetséggel.

Egyébként azt határoztuk, hogy Puskárevet és Voládímirt, úgyszintén Izmajlovot és Bajárevet, kiket Stefánov ajánlott, addig bele nem avatjuk a tervünkbe, míg a mozgalom meg nem indul. Ugyanezen nap elhatároztuk, hogy minden fegyvert a gyűlésterembe összesítünk, s ott egy fülkét építünk, ahol azokat jól el lehet rejtetni.

12-én reggel nyolc órakor jött össze a gyűlés, mely elé azt az indítványt terjesztettem, hogy tanakodjunk a módokról, hogyan lehetne egy rendes gályát szereznünk az elmenekülésre, amint a jég felenged a kikötőben. Wynbláth azt vélte, hogy az alkalomra kell várnunk, amidőn egy hajó indulásra kész, mivel előtte való estén a kapitány rendszeren ünnepelet szokott rendezni. Néhányan közülünk jelennének meg a lakomán, s vinnének magukkal megmérgezett likőröket, s azokat csempésznék éjfél után a vendégek asztalára, akkor aztán könnyen elfoglalhatnók a hajót a sötétben. Valamennyi szövetséges egyszerre egy

adott jelle a tetőzetten teremne, s a hajósnépet a legkisebb ellenállás nélkül az elvitorlázásra kényszeríthetné. — Ezt az indítványt elfvetettük.

Gurcinin azon a véleményen volt, hogy a dereglyéinken is megszökhethünk egyik Kurili-szigettől a másikig evezve, s onnan Japánnak tartva, ahol bizonyosan találunk hollandi hajókat, melyek bennünket nehézség nélkül elvisznek Európába. Ezt a tanácsot sem helyeseltük. A nyitott dereglyékkel a magas tengeren való utazás a nehézségen kívül még azzal a veszéllyel is össze volt kötve, hogy egymástól különszakítottunk. Azután, hogy Nagaszakiba eljussunk, egész Japánt körül kell vala hajókáznunk.

Pánov bevallotta, hogy ő nem tud indítványozni semmit, mert a hajózáshoz éppen nem ért, s tőlem várja, hogy tanuljon valamit.

Báturin indítványa sem volt szerencsés. Ő meg azt akarta, hogy a loptakai elutazásunk előtt adjunk egy nagy lakomát, arra híjuk meg a kormányzót és a város előkelőit, a vigasság közepett aztán ejtsük valamennyit hatalmunkba, s tartuk mindaddig kezesekül nálunk, míg a kormányzó egy hajót nem ad, amelyen elmenekülhetünk. Ez kivihetetlen volt, mert hisz a várbeli helyőrség kétszáznegyven főre ment, ellenünkben igen túlnyomó szám: ennek hatalmában lesz vala az elfogott személyeket kiszabadítani. Azonkívül még volt a városban mintegy hétszáz kozák, s nem volt valószínű, hogy ilyen nagy tömeg fegyveres ember efféle verekedésbe bele ne elegyedjék. És végtére áthághatatlan akadályt képeztek maguk a tengerésztisztek a kikötőben, akik a kilenc vagy tizenegy hajón levő matrózaikat hitelen összegyűjthették, s ekként a szökésünket megakadályozhatták.

Kuznecov és Hrustiev ekkor azt kérdezték, hogy mi az én véleményem? Én azt előadtam. Kifejtve az előbbi indítványokkal párosult nehézségeket, meggyőztem őket afelelől, hogy minden erőszakos támadás a mi részünkről oktalan lenne, s csak akkor folyamodhatnánk ehhez, ha a szorongató helyzet kényszerítene rá. Én kész vagyok az életemet mindenkor feláldozni, de nem hiszem azt, hogy az ügyünk oly rosszul állna, hogy mindent a véletlenre kelljen bízunk. Erre bejelentém nekik, hogy én szeretném felhasználni a Szent Péter és Pál csomagszállító hajó elindulását, melynek május 15-én kell elvitorlázni, s mely csak huszonkét hajóssal és hat utazóval van megterhelve. Az én kívánságom tehát az lenne, hogy tízen vagy tizenketten közülünk igyekeznének ugyanannyi hajóslegényt részünkre megnyerni. Kuznecov úr pedig, ki valamikor kalmár volt, barátkoznék meg a kapitánnyal, amikor aztán nem lenne nehéz őt pénzzel és ígérettel rávenni, hogy vegyen fel éjjel titokban néhány bál szőrmét, azon ürügy alatt, hogy a vámot akarja vele megtakarítani. Evégett a kapitánynak este ki kellene vitorlázni a kikötőből, ahol aztán mi a dereglyénkkel könnyen odajuthatnánk a hajóhoz,

s minden vérontás nélkül elfoglalhatnók azt, miután négyszeres erővel leszünk a hajós nép ellen. A matrózokat és tiszteket azután visszaküldjük a mi dereglyéinken, s magunk folytathatjuk az utunkat.

Az lett a vége, hogy az én indítványomat egyhangúlag elfogadták, s a gyűlés Kuznecovot megbízta, hogy válasszon ki tizenkét szövetségest, s eszközölje ki a számukra a hajóra való szabad feljárhatást.

Erre a társaság ismét összegyűlt, s azt a kellemetes hírt vette, hogy a merényletünket keresztülvívő intézkedések teljesen meg vannak állapítva, úgy hogy egyetlen tagnak az élete vagy szabadsága sincs vele veszélyeztetve. Ez a tudósítás mindnyáját megnyugtatta, s én erre azt mondtam, hogy nem ártana egy kis kirándulást tenni Lopatkára, hogy a közönségben megerősítsük a hitet a telep létrejöveteléről. A gyűlés helyeselte az indítványomat, mire én Stefánovot, Pánovot, Wynbláthot és még hat mászt szólítottam fel a hozzám csatlakozásra.

13-án tudattam a kormányzóval és a hetmannal elhatározásomat. A kormányzó utasítást adott, hogy engemet lássanak el egy nyílt parancs-csal, miszerint valamennyi tojón, vagyis falusi előljáró Kamcsatkában éppen úgy segélyemre álljon, mintha őneki magának teljesítené azt. Nilovné asszonyosság elemózsiát ígért az útra. A nap többi része a szánkok felszerelésével, kutyáink etetésével és felszerszámozásával tölt el.

TIZENKILENCEDIK FEJEZET

ALOPATKAI UTAZÁS. SZIBÉRIAI BÜBÁJOSSÁG. VISSZATÉRÉS BOLSÁBA

14-én reggel hét órakor indultunk útra négy szánkóval. A kormányzó háza előtt megálltunk reggelizés és búcsúvétel végett. A kormányzó fia és Afanázia egész Nihilováig kísérték bennünket, hol a tojónál falatoztunk, s aztán továbbmentünk. Folytattuk utunkat Csekavkáig, ahol megháltunk a tojón házában.

Itt akadtunk egy sámánra, aki azt állította magáról, hogy ő bűbajos, s aki a kamcsadálók hite szerint ördögökkel járatos.

Én szerettem volna megtudni, hogy miből áll ennek a szemfényvesztése, s felkértem a tojont, hogy hozza elém a sámánt, mondjon nekem jövendőt. A tojón mindenképpen igyekezett őt rábeszélni; de legjobban megnyerte a készségét egy hat rubeles ajándék. Következő a leírása a művészetnek, mellyel a kamcsatkai varázslók mesterségüket bemutatják.

Először is minden asszonyfélét kikergetett a jurtából, azután egész Ádám apánk viseletébe tette magát, s akkor megmosta a testét a saját

magától eredő vízzel. Akkor aztán felöltött egy hosszú kantyust cserzett kutyabőrből, feltett egy sapakot két szarvval, s utoljára egy dobót akasztott a nyakába. Így felszerelten odaállt a jurta közepébe, körben forgott, egyre kiabálva: „kutti, kutui, kutuchta”, s aztán kihúzott a zsebéből egy palackot, s néhány kortyot ivott belőle. Akkor aztán a földre vetette magát, s valami tizenöt percig ott maradt mozdulatlanul. Ez idő eltelte után elkezdett visítani, ordítani, felugrott, s ütötte a dobot teljes erővel, szakadatlanul, csak a kiabálása múlta azt felül. A mozdulatai oly hevesek voltak, hogy szakadt róla a tajték, s végre a szeme-szája, minden tagja elkezdett valóban elrémítő módon rángatózni. Beletelt egy óra, hogy minden lehető ficamokat elkövetett a tagjaival, akkor aztán leült a földre, s elkezdte a jóslatát tompa rekedt hangon elmondani; így hangzott az szóról szóra:

„Te azért jöttél, hogy sorsodról tudakozódjál az én szellememnél. Ő segíteni fog neked a te fáradozásodban, hogy a te atyáid lelkéért, akiket az oroszok megöltek, bosszút állhass. Kutuchta veled van. Látni fogod a te ellenségeidnek vért. Szerencsés fogsz lenni a te útadban. De csak akkor, ha vért ontottál, s a te véred is folyt, leszesz kedves a te atyáid lelkeinek”.

E szavak után mély álomba merült; a tojón átvitette őt egy másik barlangba.

Arra a kérdésemre, hogy miféle szer lehetett az, amit a varázsló ivott, azt mondta a tojón, hogy az valami kivonat a *muhomórból*, egy gombafajból, mely kábító erővel bír. Azt állítja, hogy ennek a szernek oly erős hatása van, hogy a sámán néha három-négy napig aluszik utána; azt hiszem, hogy olyan lehet az, mint a mákony. Amint ennek a nevezetes, de semmiképpen sem kellemetes mulatságnak vége volt, úgyba mentem, s igen nyugodtan aludtam.

15-én értük el Kurinkát, egy nyolc jurtából álló falut, ahol megállapodtunk, amíg a hózivatar elvonult, mely bennünket folyton eltemetés-sel fenyegetett.

16-án érkeztünk Compakba, az Opala-hegy aljában. Az ottani tojón néhány darab rézzel és lazúrkővel ajándékozott meg.

17-én Ozernájában aludtunk, hasonló folyónak a partján, mely a Kurile-tóba szakad.

18-án jöttünk Tontinába, a kurilok falujába. A tojón igen barátságosan fogadott, s megígérte, hogy Lopatka vidéke megszemlélésekor kísérsni fog bennünket; de mivel későn érkeztünk s ki voltunk fáradva, elhalasztottuk ezt a munkát a holnapra napra.

19-én a tojón bemutatta nekünk a családját, s aztán följánlotta a csónakjait az előfok körülhajókázására; azt állítva, hogy a déli része Lopatkának sokkal termékenyebb, mint az, amelyen ő lakik. Minthogy azonban nekem föltett szándékom volt úgy vinni a dolgomat, hogy a kor-

mányzóságot meggyőzzem szándékom komoly voltáról helyütt telepítvényt alapítani, elhatároztam, hogy szárazföldön fogok a Kurile-tóhoz utazni, s kértem a tojont, hogy kerítsen nekem vezetőt. Erre a saját maga és fiai szolgálatát ajánlotta fel; kilenc óraker indultunk neki, s igen késő este értünk el a tó partjára, mire keletnek haladtunk a part mentében, s egyik kis kurili faluba értünk, ahol az éjt töltötük.

20-án folytattuk az útunkat egy folyócska torkolatáig, mely a tóba szakad. Itt igen kellemes rónára találtunk; mivel azonban ez még hóval volt fedve, nem tudtam a föld minőségét megítélni. Beértem vele tehát, hogy jövendő városunk fekvésének megjelölése végett néhány póznát kitétettem, s elkészítettem a város fekvési tervét, hogy a kormányzó és előkelők jó véleményében megerősödjem. E helyről Tontinába mentünk, ahová nagy este megérkezénk.

21-én arra kértem a tojont, hogy adasson két csónakot, melyeken én gyöngye északi szél mellett rövid idő alatt körülvitorlázhatom az előfokot. Útamban esvén a Sumcskói sziget, annak az északnyugoti partján kikötöttem, s az éjt ott töltém, nem akarva teljes szélcsend mellett az evezőket kifárasztani.

22-én Paramusir szigetéhez vitorláztam, s minthogy a szél keletnek kezdett fordulni, elhatároztam Ansigonone, másként Alaidénak is nevezett sziget felé tartani. Reggel tíz óraker indultunk, három óraker érkeztünk Alaidéhez; ott háltunk a havon, s medvebőrünk volt az ágyunk.

23-án arra ösztönzött a szép idő és a kelet-nyugati szél, hogy tengeren át térjek vissza Bolsába, minthogy azonban a szánkóinkat és azok fogatait a tontinai tojónnál hagytam, vissza kellett küldennem Pánovot egy csónakkal, hogy a holmiainkat szállítsa haza Bolsába. Az ő eltávozta után 11 óraker reggel kifeszítettem a vitorlát s északkeletnek kormányoztam a ladikokat, erős oldalszél mellett, mely alatt gyorsan haladtunk. Este öt óraker megérkeztünk Lopatkába, ahol nagy nehezen tudtunk kikötni, mert a ladikunk zátonyra futott.

24-én reggel négy óraker elutaztunk Lopatkából, s partmentében hajózva délután három óraker megérkeztünk a bolsai kikötőbe, ahol a Csekava-öbölben horgonyt vetettünk; a folyam ugyanis be levén fagyva, vízi úton nem mehettünk tovább. Innen egyik emberemet a tojóhoz indítottam, hogy kérjen a számunkra egy szánkót, amellyel aztán 25-én reggel 3 órára bevergődtem Bolsareckóiba.

Megérkezésem megdöbbenetete Hrustievet, azt mondta, hogy a kormányzó neje a nihilovai tojóznak meghagyá, hogy őt rögtön értesítse, amint én megérkezem, mert ők egy kis kéjutazást akarnak tenni elfogadásomra.

Legjobban örültem annak a hírnök, hogy minden csendes, és senki sem kételkedik többé vállalatunk valóságán. Erre ágyba feködtem, de hat óraker reggel felkötöttem magamat, meg akarva lepni a kormányzót tervezetem bemutatásával. Szépen papírra is tettem én azt, lerajzolva a *kerteink tervét* is, ami így rajzban és egészben igen nagyot mutatott. Tíz óraker készen voltam a művemmel, s mentem vele a kormányzóhoz. Az őrség őrmestere már messziről rám ismert, s sietett a kastélyba tudatni a családdal a megérkezésemet. A fogadtatás módja nagyon meghatott. A kormányzó egész a felvonóhídig elém jött, s bevezetett a szobájába, ahol az egész útamról körülményes tudósítást kellett neki adnom. Mikor aztán a tervrajzomat meglátta, nem bírta eltitkolni az örömét. Azt mondta, hogy a világon a legszerencsésebb ötlet volt ez a telepítvény dolga; s kétségbe sem vonta, hogy ő császári felsége nagy meglegedését fogja tanúsítani, ha azt a tervet és az ő tudósítását annak körülményeiről megkapja. Egészen eltelve e tervezettől, rögtön hivatta a korlátnokot és a hetmant, hogy az eszméit közölje velük; azalatt engemet átküldött Afanáziához, aki az ő hite szerint nagyon vágyik az én utazásom elmesélése után. Ez a szeretetre méltó lányka oly elragadtatással fogadott, melyet az ő őszinte, tettetést nem ismerő lelke elrejtteni nem bírt, s tiszteletre méltó anyja is részt vett az örömeiben.

Ott kellett maradnom ebédre, s azalatt nem volt időm a lelkem nyugtalanságával tépelődni, mivel a három főúr mindennemű kérdezősködési folyton igénybe vették a figyelmemet. De amint vége volt az ebédnek, azon ürügy alatt, hogy pihenésre van szükségem, hazamentem.

Ámde messze volt tőlem a nyugalom: képtelen voltam rá.

Amint a házamba léptem, nem bírtam annak a szorongatásnak urává lenni, mely rajtam erőt vett, s egész hosszú sorozatát kényszeríté végiggondolnom az egymást előretoló elmélkedéseknek. Minden egyes nap közelebb hozta tervemet a kiviteléhez: a hála és a kormányzó családjával való összeköttetésem nehéz vádakkal nehezült lelkemre: mert azt nagyon világosan kellett előre látnom, hogy az én menekülésem az ő egész házának romlását fogja maga után vonni; mert semmi kétség, hogy az udvar őt fogja terhelni azzal a bűnváddal, hogy a szökésemhez való eszközöket kezemre adta. E töprengéshez járult még az a gond, hogy hátha ez a mi tervünk, bármilyen jól legyen is elkészítve, hajótörést szenved; s azon esetben nem marad még tennivalónk, mint a várkastélyt megrohanni és kezünkbe keríteni; olyan merénylet, mely vérontás nélkül meg nem történhetik, s azoknak a vérét kell ontanom, akik jólétemet oly forró részvétellel mozdíták elő. Érezte azt jól a szívem, hogy ez a kormányzó, ki bizalmával megajándékozott, barátságára méltatott, hálaomat teljes mértékben követelheti; azonban más részről,

mint egy párt vezére, esküszegő leszek, s méltatlan az életre, ha társaimat elhagyom, vagy veszélybe döntöm.

Ezen töprengéseimet közöltem Hrustievvvel, őszinte helyes eszű, jó baráttal. Amint végighallgatott, megölelt, s megvallotta, hogy jellemem ismerve, ő is mindig félt attól a válságtól: megköszönte, hogy ily bizalommal voltam hozzá, s ő is kész volt a maga nézeteit szabadon elém adni. Természetes az, hogy az udvar az én megszökésemért a kormányzót fogná terhelni, mihelyt megtudná azon előnyöket, amikben ő engem részesített; minthogy azonban ugyanez a vád a korlátokra és hetmanra is kiterjed, kétségtelen, hogy ők a tudósításaikat mind valamennyien úgy fogják majd fogalmazni, hogy azoknak a nyomán az udvar sohase tudjon meg semmit abból, amit a kormányzó az én előnyömmre tett. Én tehát bátran félretehetek minden aggodalmat, s azonkívül is megfontolhatom azt, hogy a kormányzó iránti lekötelezettségemet végtelenül felülmúlja a társaságunk irányában elvállalt kötelességem. Ha azonban erőszakhoz folyamodni kényszerítetténnék, hát akkor csak két eset lehetséges. Vagy minket vágnak le az utolsó emberig, vagy mi leszünk a tartomány uraivá. Az utóbbi esetben mindig hatalmunkba álland a kormányzót erővel a hajónkra szállítani, aki bizonyosan maga is szívesen veszi az egerútát a kelepcéből menekülésre, s azután majd találom én, ha Európába eljutunk, elég módot neki és az egész családjának mindent meghálálni.

Bármilyen gyöngék voltak is ezek az okok, mégis megnyugtattak. Láttam, hogy a lélek éppoly könnyen megnyílik a vigasztalás, mint a kétségbeesés előtt.

E sorok olvasója azonban ne siessen azért lelki erőm vagy gyöngésem fölött ítéletet hozni.

Amint Hrustiev látta, hogy aggodalmaim eloszlottak, arra kért, hogy hívassam össze a gyülekezetet; erre én az esti 11 órát tűztem ki.

HUSZADIK FEJEZET

VESZEDELMEK ZENDÜLÉS A SZÁMÚZÖTTEK KÖZÖTT. ENNEK A KÖVETKEZÉSEI

A szövetkezettek főnökei összejövének, s Kuznecov jelenté nekem, hogy sikerült neki tíz vadászt és két kamcsadált, akikben megbízhatunk, a Szent Péter és Pál hajósnepe közé becsempészni, s hogy a kapitánnyal is megegyezett az ohocki útja és a kereskedelmi áru elszállítása iránt. Ügynök ilyen jó előhaladása nagyon megörvendeztetett.

26-án reggel Nilovné asszonyág meghívott, hogy kísérjem őt néhány barátommal együtt egy kis szánkázásra. Mi tehát félmentünk kormányzóékhoz, s elindultunk velük és a hetmannal, meg a korlátnokkal. Mintegy óra járásnyira a Bolsa folyótól megálltunk, s megtekintettünk ott néhány igen csinosan készült újdont új faházat.

Mikor ezeket jól körülnéztük, azt mondá a kormányzóné, hogy mind-ezck az én számomra és a leányáéra készültek, mivelhogy őtet, mint anyát illeti meg a házainkról és bútorainkról gondoskodni; valamint a férjét az, hogy nekünk földbirtokot adjon.

A kormányzó, ki mind e percig semmit sem tudott a neje intézkedéseiről, nagyon meg volt azokkal elégedve, s a korlátnokot utasította, hogy rendeljen munkásokat az építmény befejezésére.

Stefánov, ki mindezeknél jelen volt, nem bírt magával többé. Azt mondá Hrustievnek, hogy most már világosan látja, hogy én őt rászedem, s meg fogom csálni az egész társaságot.

Ezekkel a szavakkal a szánkójához sietett és elvágatott.

Hrustiev odajött hozzám, s anélkül, hogy Stefánov szavait tudatta volna velem, azt mondá, hogy bizonyos okoknál fogva kénytelen elmenni. El is hagyott bennünket s én Bátorinnal maradtam egyedül; a kormányzót haza kísértük, ebédre ott marasztottak bennünket.

Ebéd után odajött Szibaev, s beszélni kívánt velem: azt mondta, hogy siessek rögtön haza, mert Stefánov igen veszélyes zendülést támasztott. Én visszaküldtem őt azzal az ígérettel, hogy tüstént utána-megyek, s mivel ki nem kerülhetém, hogy a kormányzó előtt valami okát adjam rögtöni elsietésemnek: mindenki hallatára elmondtam, hogy Stefánov odahaza valami dühöngési rohamot kapott, haza kell sietnem, hogy segítsek rajta.

Erre Afanázia a szavamba vágott, s hangosan nyilvánítá, hogy ő tudja jól, miféle dühöngés lesz az, s meg van felőle győződve, hogy nem valami veszedelmes. Hasztalan integettem neki, hogy ne beszéljen, anélkül hogy ügyelt volna rá, felém fordult, s azt mondá: „Ön egy ilyen semmirekellőnek akar a segélyére menni, aki önnek az életére tör?”

E szóknál könnyekre fakadt, s a kormányzó, kinek fel lett izgatva a kíváncsisága, felvilágosítást követelt tőlem.

Nekem most már nem lehetett kitérnem; elmondtam az egész kalandomat Stefánovval, a kihívást, a párbajt, hozzátéve, hogy ennek az ellenségeskedésnek mind az Afanázia iránti szenvedélyében van az oka.

Erre a kormányzó azt mondta, hogy majd tömlöcbe csukatja ő mindjárt ezt a fickót, ahol majd észére tér, én azonban nagyon kértem, hogy bízza csak reám, hogy otthon adjak neki házi börtönt, belátatva

vele, hogy az új telepítvényemen fenntartandó fegyelem végett mennyire szükséges nekem a tagok között a saját tekintélyemet fenntartanom. — A korlátnok is osztotta a nézetemet, s a kormányzó ráhatározta magát, hogy nekem megadja ezt a jogot. — Minthogy ilyen jó hangulatban találtam, arra kértem, hogy adja meg nekem ezt a teljhatalmat írásban; melyre a korlátnok rögtön feltett egy okmányt, melyet a kormányzó aláírt.

Ez az alkudozás késleltetést okozott a hazatértemben. — Amint a lakcsoportunkhoz értem, ott találtam több mint ötven katonát a házunk körül csoportosulva, s nagy veszekedésben a társainkkal. Itt tudtam meg, hogy Stefánov egy Hrustievvvel folytatott szóvita után egy közelben álló katonát hívott oda, s azt kérte, hogy szaladjon gyorsan segítségért, mert őtet a társai meg akarják ölni, mielőtt azokat a fontos titkokat, amiket az irodában fel akar fedezni, elmondhatná.

Az a katona több társát odakiáltotta, azokhoz mindenféle kozákok is csatlakoztak s ki akarták Stefánovot szabadítani, kit az én társaim ezalatt elzártak. A katonák erővel akartak betörni a lakásunkba, úgy hogy a társaink kénytelenek voltak fegyvert ragadni, hogy az erőszakoskodást visszautasítsák.

Én rögtön azt kérdeztem a katonáktól, hogy van-e közöttük, aki olvasni tud? Egy káplár előlépett e szóra. Amint ennek felmutattam a kormányzó által aláírt teljhatalmi okmányt, bocsánatot kért, és esedezett, hogy ne szóljak erről a dologról semmit. Megígértem neki, s ezzel a zendülés szerencsésen el lett csillapítva.

Amint a házba léptem, tudósított Hrustiev, hogy ő jó szerencsére követte Stefánovot, akitől semmi jót sem várt. De miután azt csak a háza előtt érthette utol, jobbnak találta még Kuznecovot és Gurcinint is magával vinni. Mind a hárman bementek Stefánov házába: éppen írásnál találták. Amint őket meglátta, elkezdett káromkodni és fenyegetőzni, amit veszedelmes lett volna idegen füleknek hallani, kereken kimondva, hogy ő megy rögtön az egész összeesküvést feljelenteni.

Ez a szava világosan bizonyítja, hogy mennyire lehetett félni ettől a veszekedett embertől. Ketten megfogták; de ő erős volt, mind a kettőjüket leteperte s Gurcinin minden ellenkezése dacára, aki őt vissza akarta tartani, ki tudott törni az ajtón, s a katonáknak kiabálni, hogy jöjjenek a segítségére. Az egyik katonának azt mondta, hogy a többi száműzöttek őt meg akarják mérgezni, hogy el ne árulhassa a hivatalnak az árulásunk titkát.

Amíg a katona a városba szaladt, az én barátim megkötözték a dühöngő embert, bezárták, s őrt állítottak mellé. De ezalatt nagy csoport gyűlt össze, mely a szabadonbocsátását követelte, mire ők is kényszerítve érzék magukat fegyverhez nyúlni. Gurcinint ott hagyták a

fogoly mellett, ráparancsolva, hogy amint az első lövést meghallja, Stefánovot azonnal löje föbe.

Ez az értesítés aggodalomba ejtett a nyomorult ember élete miatt, s azonnal szadartam a Gurcininnak adott parancsot visszavonni.*

Attól tartva azonban, hogy ez a lármahír a kormányzó füléhez is eljut, haladéktalanul odakiültem Hrustievet, hogy őt a történetekről értesítse, s arra összehívtam az egész társaságot.

Még csak Hrustievnek a visszatértere vártunk, hogy tanácskozásunkat megkezdjük. Végre megjött azzal a jó hírrel, hogy a kormányzó teljes hatalmat ad nekem az elfogott fölött ítélni és azt megbüntetni; ami pedig a katonák és kozákok összecsdülését illeti, azonnal parancsot fog kiadni, hogy jövőben senki közülök felsőbb parancs nélkül, ötven kancsuka büntetés terhe alatt és három havi nyilvános munkára elítéltetés mellett, erőszakosan a mi házcsoportunkba betörni ne merjen.

Hrustiev teljes gyűlés előtt adta elő e kellemes tudósítást, s amint ő a helyére leült, én feltettem a kérdést: mi történjék Stefánovval? A legtöbben halálra ítélték, mert mindenféle kicsapongásra képes, amelyek a társaságot elébb-utóbb veszélybe döntik: s abban erősködtek, hogy sokkal jobb egy embernek, hozzá még ilyen gonosztevőnek az életét kioltani, mint egy egész ötvenhét főből álló társaságot ilyen veszedelemnek kitenni.

Mindezen okok dacára is én nem bírtam magamat egy olyan lépésre elhatározni, mely ellenkezett az én Pánov iránti szeretetemmel, ki az elítéltnek rokona. Pánov távol volt. Ezért arra kértem a társaságot, hogy várjon az elhatározással, míg Pánov megjön: azonban nagyon nyugtalanlankodtak, s sürgették, hogy nyomban mondjam ki az ítéletet a vétkes fölött.

Végre sikerült őket valami furfanggal lecsillapítanom.

Azt indítványoztam, hogy hozassuk be Stefánovot. Kérdezzük ki az egész társaság előtt, s akkor mondjuk ki rá a halálítéletet. Azonban mireny vagy szublimátum helyett én csak jó erős hánytatószert fogok vele megitatni, melynek hatása alatt bizonyára ki fogja állni a halál minden félelmeit. — Ez a válság lehetetlen, hogy meg ne változtassa a természetét, s én meg vagyok győződve, hogy ez a perc döntő lesz az ő sorsában, s fel fogja őt világosítani aziránt, hogy élete és halála a megátérésétől vagy a megátalkodottságától függ.

Az én indítványom nem tévesztette el a hatását.

* A szövegben, valószínűleg tolltévedésből elcserélt neveket kénytelen voltam helyreigazítani. E helyütt Gurcinin helyett Baturint említi, holott az ott volt az ebéden Nilovéknál, másik helyen pedig szintén Gurcinin helyett Szibaevet, aki pedig Benyovszky után ment a várba, a veszedelmet hírvil adni.

Én tehát négy fegyveres által előhozattam a foglyot, s azalatt erős hányatószert készítettem egy kehelyben.

Meglehetősen nyugodtan lépett be, hanem amint a kelyhet meglátta, elsápadt.

Mielőtt vallatás alá vettük volna, felolvastattam előtte a kormányzó teljhatalmi okmányát, s hogy teljesen meggyőződjék, az aláírást is megmutattam neki. Elismerte a valódiságát.

Ekkor elmondtam neki, hogy én az első vétkét megbocsátottam, mert ez csak a személyemet érdekelte; a jelen esetről azonban, melyben az egész társaság veszélye forog fenn, nem áll hatalmamban alkotmányunk törvényét megváltoztatnom, s annál fogva át kell őt szolgáltatnom a sorsnak, amit azok kimondanak ily esetre.

Hrustiev erre teljes ékesenszólását felhasználá, hogy a nyomorulttal bűnét és elvakultságát megbánassa, sikerült is neki őt könnyekre indítani, s azon vallomásra bírni, hogy ő a legkeményebb büntetésre lett méltó. A társaság minden tagja kifejezte irányában utálatát; Stefánov e hosszú dorgálás alatt ájultan rogyott össze.

Egy kis sószesz és borecet megint magához téríté.

Amíg önkívületben volt, Hrustiev feltette az ítéletét, s azt most felolvasták előtte. Látható szorongás közt hallgatta azt végig. Midőn azonban e mondatra került a sor: „*ezen okoknál fogva a nevezett Stefánov elítéltetik a kehelyben levő mérégnek a megivására,*” akkor másodszor is elájult.

Mikor újból magához tért, velem kívánt beszélni. Könnyörgött, hogy bocsássak meg a bűnéért, s szabadítsam meg e halálos ítélet alól; amellet szentül fogadta, hogy életét, vérért az én szolgálatomra szenteli. Majd azt is bevallotta töredelmesen, hogy az az ő szerencsétlensége bizonynyal Isten büntetése rajta, kit egy kettős házasság eszméjével megsértett, miután Oroszországban már van egy élő felesége. Azt is felfogadta, hogy e perctől fogva minden szerelmes őrjöngéssel felhagy, mely őt odáig vezette, hogy most ily gyalázatos halállal múljon ki. Utoljára, mikor nagyon rajta estek, hogy igya már ki azt a méregkelyhet, elkezdett a szerencsétlen irgalomért, kegyelemért könyörögni. Hasztalan volt minden: azok követelték az ítélet foganatosítását. Mikor már aztán semmi kétsége sem lehetett aziránt, hogy a határozatukat meg nem ingathatja, akkor nagy undorogva kezébe vette a kelyhet, de amint az ajkaihoz vitte, megint elhagyta a bátorsága, s erőtlennül rogyott Szibaev és Bátorin karjai közé. Ilyenformán még egynéhányzor magához térve, elkezdett keservesen sírni, s bocsánatát könnyörgött a társasághoz.

Nyomorult állapotja szájalomra indított, s mivelhogy komolyan tartottam tőle, hogy maga a méregitaltól való félelem, bárhacsak egy-

szerű gyomortisztító is ez, még meg találja őt ölni, közbevettem magamat érte, s kivívtam a megkegyelmeztetését, de azzal a kikötéssel, hogy az elutazásunk napjáig fogságban marad. Ezt a föltételt minden kifogás nélkül elfogadta, ámde úgy ki volt merülve, hogy nem bírta a belenyugvását aláírni. Alig volt annyi ereje, hogy néhány köszönő szót rebegen hozzam, midőn ismét ájulásba esett. Hrustiev lakására vitettem, ahol Meder eret vágott rajta: de mindez előgyógymód sem óvhatta meg, hogy heveny betegségbe ne essék, mely csakugyan ágyban fekvé tartá elutazásunkig.

Ez az eset csaknem az egész éjen át foglalkoztatott bennünket, s a gyűlés kevéssel hajnal előtt oszlott szét.

27-én nagyon későn serkentem fel, s nem mehettem el oly jókor a kormányzóhoz, mint megígértem. Kimaradásom nyugtalanítá Afanáziát, s ő maga jött el hozzám azért szemrehányást tenni. Együtt reggelizett velem és Hrustievvel, s aztán megkönnyebbült szívvel tért haza, megtudva, hogy Stefánovtól nincs már mit rettenem.

Dél tájon odajött hozzám Pánov. Ez az érdemes jó barát, aki megtudta, mennyit fáradtam én a rokona életbentartása végett, nyakamba borult, s benső háláját kifejezé bocsánatkészségemért. Azután elbeszélte, hogy Stefánov arra gondolt, hogy Afanáziát elrabolja, s e célból összebeszél Izmajlovval és Boscarevvel és még hat cimborával, kik Kamcsatkát el akarnák hagyni. Ő nem akart engem addig e merényletről értesíteni, miután Izmajlov és Boscarev megígérték neki, hogy addig semmit sem tesznek, amíg őt nem értesítik. Ajánlotta figyelmembe azt a két embert, akiknek tengerészeti ismeretei az útunkon nagy hasznunkra lehetnek.

Ebéd után Pánovval együtt odamentem a fogolyhoz. A szerencsétlen ember mindent elbeszél apróra a rokonának, nem kímélve saját magától a vétke ocsmánysága felőli kifejezéseket. Szerettem, hogy a megbánásának ilyen őszinte bizonyítékaival találkozhatám. Pánov sem mulasztotta el, hogy szemére lobbantsa a magaviseletének kárhozatos voltát, s intette rá, hogy jövőben őszintén törekedjék a háláját irántam bebizonyítani. Nemsokára magára hagytuk, nem akarva kínos állapotját jelenléttünkkel még súlyosbítani.

HUSZÖNEGYEDIK FEJEZET

BENYOVSZKY ALKURA LÉP EGY HAJÓSKAPITÁNNYAL. KÉSZÜLŐDÉSEK A KÖZELGŐ ELDÖNTÉSRE

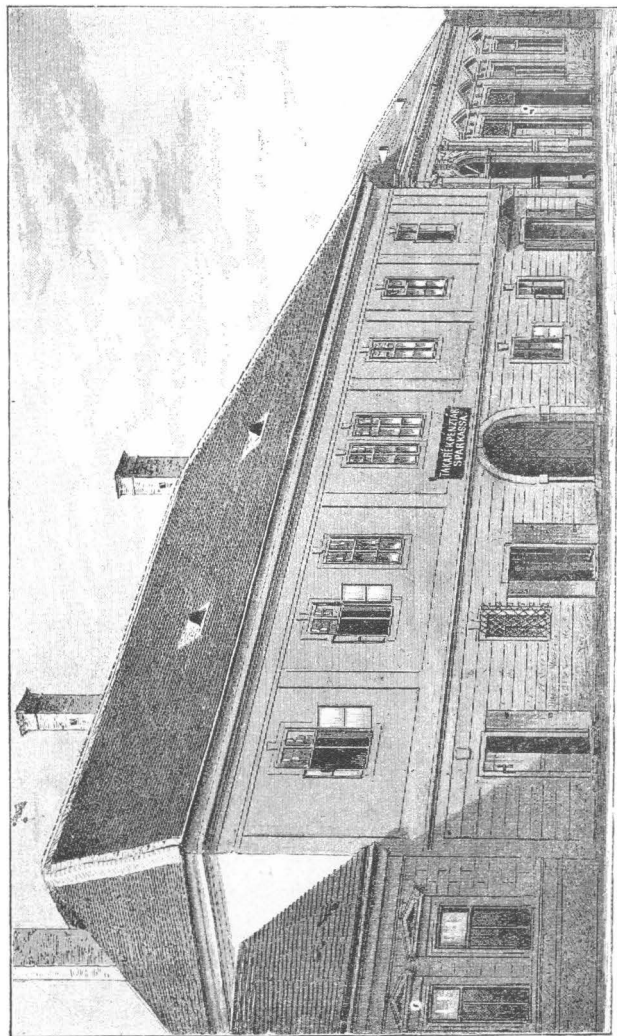
28-án reggel Kuznecov odajött, hogy titokban akarna velem beszélni, melyre én a jelenvoltakat kértem, hogy hagyjanak magunkra. Erre ő jelenté, hogy Csurin, a Szent Péter és Pál kapitánya, felfedezé, miszerint ő nem örömet tér vissza Ohockba, ahol őt adósságok miatt, aztán meg egy függőben levő per végett, mely az admirális törvényszék előtt folyik, könnyen az a sors érheti, hogy bányamunkára kárhoztatják. Ő erre az útra csak azon esetben vállalkozhatnék, ha Kuznecov megígérné neki, hogy kezeséget vállal háromezer rubel értékéig, és számára kieszközöl az admirálisnál egy kereskedelmi hajó vezetésére való engedélyt. Kuznecov megvallá, hogy ez a nyilatkozat őt a legnagyobb zavarba hozza, mivelhogy alig számíthat más kapitány szívességére, ha ez lemond a hajóvezetésről.

Elcintén magamat is nyugtalanított ez az értesülés, de jobban meg-gondolva Csurin helyzetét, némi reményt merítettem, hogy éppen ez a helyzet teszi lehetővé belőle hasznot húzhatni. Közöltem Kuznecovval az ötleteimet, s ő azokat nagyon alaposoknak találta; csak az az egy ellen-vetése volt, hogy Csurinnak van egy kedvese Kamcsatkában, akihez annyira ragaszkodik, hogy nála nélkül nem akar elmenni. Ez a leg-könnyebb nehézségnek tűnt fel; hát hozza magával Csurin a szeretőjét! Ez ellen Kuznecovnak sem lehetett kifogása.

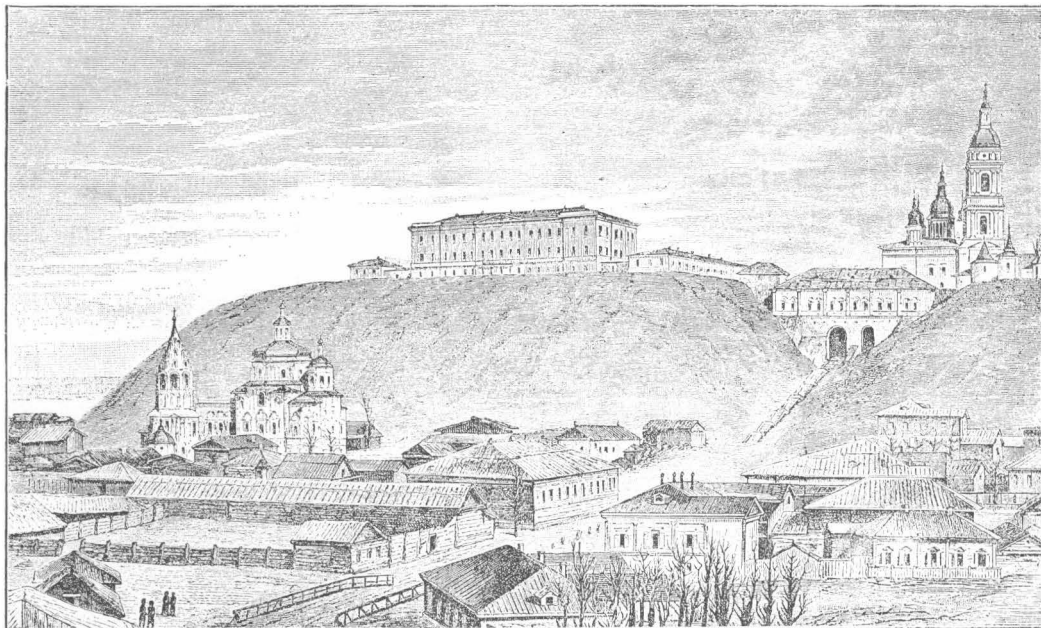
Szerettem volna azonban Csurinnak az érzelmeit magánbeszélgetés-ben is kitanulni, s ezért arra kértem fel Kuznecovot, hogy vezesse őt el hozzám; ígérje meg neki azonban úgy általánosságban, hogy minden lehető megtesz, hogy neki szolgálatára legyen.

Ebéd után odajött hozzám Kuznecov, s bejelenté Csurin látogatását: én tehát hazasiettem, s teát rendeltem, mire a kapitány megjött. Ezer bocsánatot kért, hogy bátor volt meglátogatni: csupán aziránt kérdezős-ködik, hogy nincs-e valami megbízásom Ohockban? amely esetben ő, mint a Szent Péter és Pál vezénylője különös gyönyörűségének tartaná nekem a legnagyobb hűséggel szolgálni.

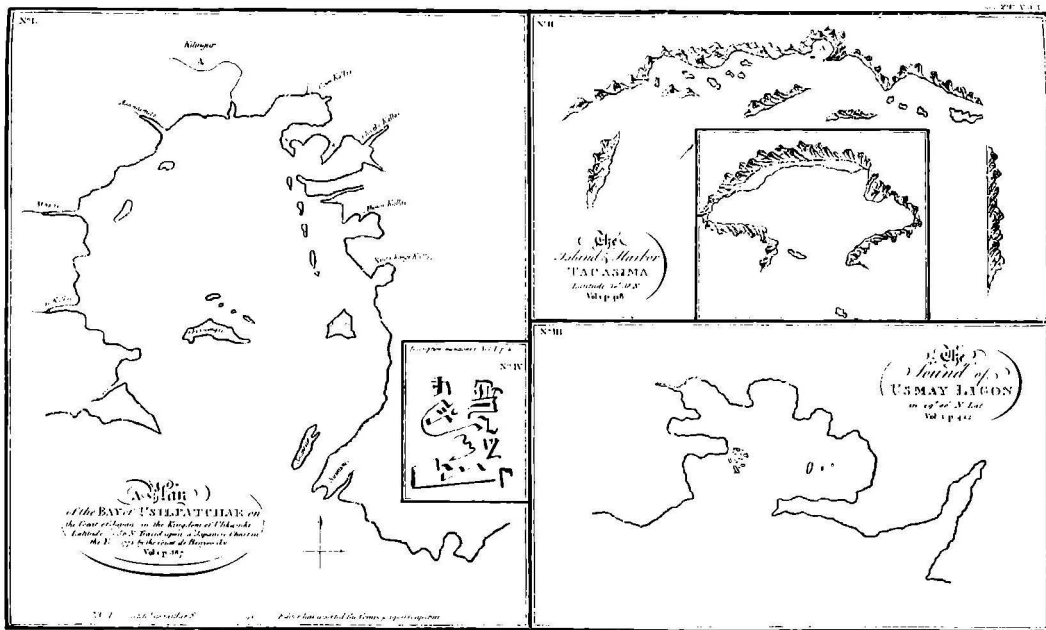
Én erre az ajánlközására azt feleltem, hogy miután nekem az új telepít-vényem számára némi élelmiszert és más egyebet kell beszereznem, óhajtom felhasználni az ő szíves ajánlatát s egy pár ezer piasztart kezébe adok, hogy ezen nekem árucikkeket vásároljon. Hozzátettem, hogy ha valamit tenni módomban van a kedvére, hát csak egy szót kell szólnia: tudom én azt jól, hogy a tengerész uraknak szükséges holmi apró mellék-keresetekkel a költségeiket pótolni, hogy állásuknak tisztességgel meg-felelhessenek. — Remélem, hogy nem veszi tőlem rossz néven, ha e célra némi kis összeget adok rendelkezésére.

Benyovszky Mór birthplace
(From the 1888-1891 edition of the book)

Tobolszk, Szibéria fővárosa. A magaslaton a kormányzó székhelye
(Az 1888-1891. évi kiadásból)

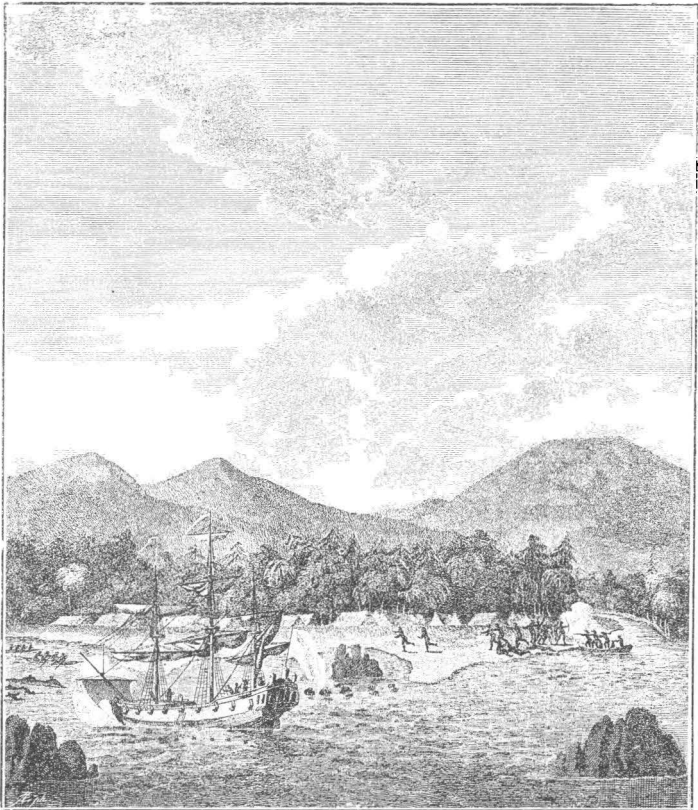

Benyovszky Mór térkép-vázlatai (Benyovszky saját 1771. évben készített rajza)
 (Az 1888-1891. évi kiadásból; az eredeti angol kiadás melléklete)

Uzilpatchal tervrajza Japán partján, Ulikam- Japáni
 hy királyságban. Készítette egy japáni felirat
 után 1771. évben gróf Benyovszky

Tacasima sziget
 és kikötő

Usmay
 Ligon
 öböl

A Szent Péter és Pál hajó, melyet Benyovszky Kamcsatkában kézrekerített. Csatározás Formoza sziget bennszülöttei ellen (Az 1888-1891. évi kiadásból; az eredeti angol kiadás melléklete)

Az én nyílt, ravasztalan lényem nagy benyomást társzott rá tenni, s észrevettem a magaviseletéből, hogy nem lesz vele nagy nehézségem. Beszélgetésünket az inas szakította félbe, aki meghozta a teát; de amint az asztalt felterítette, ismét összekötöttük a beszéd fonalát, s ő elbeszélte nekem a pere mibenlétét az admirálisai törvényszéknél.

Levascev kapitány indított öllene pert, amiért ő 1769-ik évben a Szent Katalin hajó népeisége között lázadást koholt. Több matróz tanúskodott ellene, hogy ő volt az oka, hogy az a dereglye, amelyen Krenicin kapitány volt, a Bolsa folyamon felfordult, és Krenicin a vízbe fúlt. Emiatt Csurinnak egy kínos pert akasztottak a nyakába. A dolog körülményeiből én azt vehettem ki, hogy ő azt a pert el fogja veszteni, s az én aggodalmamat ő olyan alaposnak találta, hogy kész volt inkább betegnek jelenteni magát, csak hogy a hajót ne kelljen vezetnie.

Ennél az elhatározásánál, mely az én terveimbe sehogy sem illett bele, nem tehettem egyebet, mint hogy őt még egyszer a sarokba szorítsam. Megérttettem vele, hogy ezzel a húzódozással ugyan meg nem menti magát, mert a törvényszék, ha azt látja, hogy nem akar önkénynt megjelenni, ideizen a kamcsatkai kormányzónak, hogy fogassa el: úgy hogy azzal a furfanggal legfeljebb egy pár havi időhaladékot nyerhet; de annak múltán még rosszabbul fog állni a dolga, mint most.

Elismerte, hogy ez mind igaz, s arra kért, hogy nem küldhetném-e el az én új telepítvényemre, vagy nem tudnám-e őt az Aleuti-szigetekre való utazáshoz juttatni, ahol aztán szerencsétlen életének hátralevő napjait eltölthetné? Ez utolsó szavaknál könnyekre fakadt, s azt mondá, hogy fájdalom nélkül hagyná itt az életét, ha egy fiatal asszonyszemély iránti gyöngédsége lekötve nem tartaná.

E vallomás után könyörgött, hogy legyen szánalommal a helyzete iránt, s adjak neki oltalmat és tanácsot. Én megígértem neki, hogy komolyan fogok e tárgyról gondolkozni; de arra egy kis-idő kell, hogy az ember jól megfontolt határozatra jöjjön. Annyit azonban előre is megígérhettem, hogy mindenesetre kirántom a kelepccéből; csak azt az egyet követelem, hogy a helyzetéről ne szóljon senki másnak, s arra ne gondoljon, hogy a hajóját otthagyja.

Esküdött rá, hogy egészen az én rendeleteimhez tartja magát; ezzel váltunk el. Én azonban szükségesnek láttam őt közvetlen előnyökkel is lekötölezni; visszahívtam, s felkértem, hogy fogadjon el tőlem egy erszényt ötszáz rubellel, a leánykája számára. Eleinte vonakodott, de én ráerőszakoltam, azt mondva, hogy ha nem veszi el, azt fogom hinni, hogy nem volt őszinte irántam. Elvette hát az ajándékot, s én örültem a jó vásárnak.

Midőn ismét Hrustievhez jöttem, tudósítám a társaságot a védencem jóindulatáról. Csodálkoztak, hogy milyen gyorsan tudok végezni.

Én bízattam őket, hogy célhoz érünk, csak szövetségeseink el ne áruljanak, vagy a kormányzóság korai felfedezése idő előtti rendszabályokra ne kényszerítsen bennünket.

Ez az utolsó kifejezésem Pánovot arra indította, hogy kérdést intézzen hozzám, mondjak meg annyit a társaságnak, hogy arra az esetre, ha felfedeztetnénk vagy megtámadtatnánk, mikor legkevesébé várjuk, mit fogunk tehetni? E határozott kérdésre legjobbnak találtam azt válaszolni, hogy az én elhatározásom mindazon rendszabályoktól függ, melyeket a kormányzóság alkalmazni fog: e percben azokat meg nem nevezhetem. De egyúttal intettem a társaságot, hogy a lehető szerencsétlen kimenetel miatt ne nyugtalankodjék, hanem mindenki maradjon meg annál az erős elhatározásnál, hogy ha kell, bátran meg tud halni. Hozzátevéem, hogy én minden megrohanás megelőzése végett találtam módszereket a kormányzatnak minden lépéséről biztos értesülést venni, s ha csak egy éjszaka áll is előttünk, jóátllok róla, hogy a várat bevesszük, s a helyőrséget leverjük. Ha az végre lesz hajtva, a város maga nem fog ellenünk semmit tehetni, miután minden oldalról ki van téve a vár ágyúinak.

Ez a válasz kielégítette Pánovot, hanem aztán egy hosszabb értekezésre adott alkalmat, melyen mindenki elmondta a maga nézeteit, egyhangúlag fogadva a pontos engedelmességet a végzetes pillanatban.

Elhagyva a társaságot, a kormányzóékhoz mentem, ahol, mint a családhoz tartozó tag fogadtatva, néhány vidám órát töltöttem el, éjjélkor tértem haza.

29-én Mederrel három petárdát készítettünk, arra az esetre, ha a körülmények úgy kívánnák, hogy a vár vagy a hivatal ajtaját felrobantsuk. E munka alatt Csurin ügyén törtem a fejemet, s miután a tervemet kifőztem, magamhoz kérettem estére. Ebéd előtt meglátogattam Stefánovot, akinek a láza napról napra nőtt. Igyekeztem őt felbátorítani: ő is fogadott mindenféle javulást.

Ebéd után hazamentem Csurint bevárni, aki öt órára megjött. Mindenféle ígéretek után azt kérdezte, hogy mit határoztam felőle?

Ez volt a válaszom.

Először is kívánom, hogy a gálya vezetését vegye át, s a Kuznecovval kötött egyezkedés értelmében végezze a dolgát.

Másodszor, hogy majd az útrakelésnél tudtára adom, hogy mi lesz a teendője: ezúttal csak annyit mondok el, hogy majd Kuznecov úgy fogja vinni a dolgát, hogy a hajó másnap lyukat kapjon; amire aztán neki elég jó oka lesz, horgonyt vetni Lopatka alatt. — Megígértem neki, hogy a kormányzó engedélyét kieszközölöm, hogy odajöhessen a mi telepünkre. Szerintem ez az egyedüli mód az ohocki utat kikerülhetnie:

végtére, hogy elvehesse azt a fiatal leánykát, ígértem neki kétezer rubelt kelengyéül, s a katonaságnál kapitányi rangot.

Ez a tervem megtetszett neki, s esküvel kötelezte magát pontosan követni azt. Még írásbelileg is kötelezte magát, s arra is esküt tett le. Ezt így elvégezve siettem a társaságot értesíteni a jó sikerről, hogy pedig Csurin felől biztosságot magamat, utána küldtem Kuznecovot, hogy csatlakozzék mellé, és magától többé el ne eressze.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET

KÉSZÜLŐDÉSEK AZ ÚTRA. AFANÁZIA MEGTUDJA A SZÁMŰZÖTTEK SZÁNDÉKAIT

30-án Hrustiev és Pánov huszonöt szövetséges társ kíséretében a kormányzóhoz lett küldve, hogy kérje fel, fogadná el az új telep védőurának címét. Onnan a korlátnokhoz és a hetmanhoz kellett menniök, azokat is felkérni, hogy fogadjanak el a teleptől valami címet, végtére a városi tanácsbeliek elé járulának egy alázatos folyamodással, melyben azt kértük, hogy részesítsék a telepet kegyes gyámoltásukban, s engedjék meg, hogy azt a kormányzó tiszteletére Nilovagának nevezzük el. Mindezeket elvégezve azzal a tudósítással tértek vissza, hogy mindenütt a legjobb fogadtatásban részesülének.

31-én meg is kaptam a városi tanács leiratát a mi kérvényünkre, melyben a kegyteljes elfogadás mellett, azokért a hasznokért és szolgálatokért, melyeket a főváros a mi szorgalmunktól és hűségünktől vár, kiterjeszti a bolszercki polgárjogot minden az új telepítvényen születendő gyermekekre. Ez irat áthozóját jól megajándékozva, elmeséltem a társaságnak a nagy szerencsét, ami bennünket ért, s mind nagyon jól mulattak ezen az általam szerzett bohózaton.

Ápril 1-én. Jól tudva azt, hogy a Kamcsatka és Ohock között közlekedő hajók rendszeren csak tizenkét tonna vizet szoktak magokkal vinni, meghagytam Szolmanovnak, hogy huszonöt tonna vizet vegyen be, s azon ürügy alatt, hogy szüksége lesz rá a sófőzőkben, vitesse Csekavába.

Tíz órakeresztet hoztam Afanázia, hogy délután hoztam készüljönni, s velem egyedül maradni, mert igen fontos közlendői vannak velem.

Én az izenetének utolsó részét tréfának vettem, s távol volt tőlem, valami fontos hírt várni belőle, de annál nagyobb volt aztán a meglepetésem, aki nem is sejthettem, hogy ő az én szándékaimból valamit felfedezett, mikor délután három órakeresztet hoztam, s meglátta az arcán a lesújtó mély bánatot. Mikor meglátott, egy percig megállt, de aztán erőszakosan kitörő könnyek között a karjaimba veté magát, zokogva: „*El vagyok veszve! szerencsétlen vagyok!*”

Hangját elfojtotta a zokogás, s jó egy negyedóráig tartott, amíg valami összefüggő beszédet ki tudtam belőle venni. Igazán megindított, s én mindent megkísérték, hogy megnyugtassam, bárha nem is tudtam még a bánatának az okát.

Amint egy kissé lecsillapodott, arra kért, hogy zárjam be az ajtót, hogy senki se szakíthassa félbe a beszélgetésünket. Megtettem, s aztán térdeimen kértem, hogy fedezze fel annak az állapotnak az okát, amelyben látom.

Erre elmondta nekem, hogy az ő szobaleánya bizalmasan tudatta vele, hogy bizonyos Kudrin Iván neki házassági ajánlatot tett. Ez a hebehurgya ember elmondta neki, hogy ő velem együtt Kamcsatkát elhagyni, s Európába utazni készül, ahol az ő és saját maga szerencsését megalapítani reméli. A leány elmondta azt Afanázianak: ő azonban, miután engem ilyen alacsony, áruló magaviseletre képesnek nem hitt; rávette a leányt, hogy híja oda Kudrint találkozára, s ott kérdezze őt ki körülményesen, míg Afanázia egy függöny mögött fog hallgatózni.

Ezen az úton, mondá, értesült ő a szerencsétlenségéről s az én árulásomról. Szívesen megkímélt volna engem attól a zavartól, amelyben lát, azonban érzi, hogy azt a gyalázatot nem fogja túlélni, azért jött hát, hogy egy utolsó istenhozzádot mondjon.

Annnyira föl volt indulva, hogy e szavaknál félláltnan rogyott össze. Én az eszméletlensége alatt, bármennyire szívemre vettem is az állapotját, nem mulasztottam el hirtelen valamit kitervezni. Amint a szeretetreméltó leánya ismét felnyitotta a szemét, azt kérdé, hogy elhigye-e hát azt, amit füleivel hallott!

Én a lábaihoz vettem magamat, s arra kértem, hogy hallgasson ki nyugodtan, s azután ítélje meg, hogy büntetésre vagyok-e méltó? Ő egy olyan gyöngéd tekintettel válaszolt, mely nekem világosan megmondá, mennyire óhajtana ártatlannak találni.

Így szóltam hozzá:

„Emlékezni fog ön rá, drágám, mit beszéltem én el önnek születésemről s arról a rangról, amit Európában elfoglaltam. Én legalább emlékezem azokra a könnyekre, amiket ön akkor hullatott. Az a balsors, hogy Kamcsatkába száműztem, rég végét érte volna már önkénytes halálommal, s megszabadított volna a zsarnokságtól, ha az ön ismeretsége és szerelme az élethez nem kötött volna. Én önért éltem, s ha ön a szívemben olvashatna, bizonyos volnék önnek a szánalmáról és bocsánatáról; mert az ön bírhatása éppen olyan szüksége lett az életemnek, mint maga a szabadság. Ez nem az a szabadság, melyet az ön kegyes atyja nekem adott, nem; ez magában foglalja rangomnak és birtokaimnak visszaszerzését. Én azért kívántam önt bími, hogy jó szerencsém részesévé tegyem. Kamcsatkában e vágyak be nem tölthetők. Miféle

rangot adhat egy száműzött a kedvesének? Az ön jó atyjának a kegye nagyon rövid ideig tarthat. Az ő utódja egy szóval visszavonhatja az ő rendeleteit, s engem visszaszűzhat a szenvedés és gyalázat azon állapotába, amelyből egy rövid pillanatra ki lettem ragadva. Gondolja ön meg, kedvesem, minő fájdalomnak és kétségbeesésnek kellene az én lelke-
met szétmarcangolni, ha önt is a szegény és szenvedés részeseül kellene látnom. Mert azt tudja ön, hogy minden orosz becstelennek tartja a száműzötteket. Nézzon ön rám, Afanáziám, szerelmem! kinek boldogsága végtelenül drágább nekem a saját magaménál. Ön engem kényszerített szándékaim megvallására: az ég tanúm, hogy őszinte szív és szeretet vezeték azokat. Halogattam ön előtt a felfedezést — de ne kétkedjék benne, hogy ezt tenni őszinte akaratom volt.”

„S miért titkolta ön el ezt énelőlem, vágott szavamba, mikor én kész vagyok önt a világ legvégső végéig is követni?”

Ez a biztosítás bátorságot adott folytatnom a nyilatkozatomat, s e bájos teremést egészen megnyernem.

Elmondtam hát neki, hogy félttem, miszerint ő fölöttebb ragaszkodik a szülőihez, s az én kérelmemet el fogja utasítani: most azonban, hogy ezen aggodalmam eloszlott, megmondhatom neki, hogy eleitől fogva az volt az elhatározásom, hogy őt elragadjam, s hogy őt erről meggyőzzem, Hrustievet akartam behívni, hogy szavaim valósága mellett tanúskodjék. Ő azonban gyöngéden megölelt, s kért, hogy bocsássam meg bizalomhiányát, s kinyilatkoztató, hogy énérettem mindent kész elhagyni.

Miután beszélgetésünknek ez a főpontja tisztába lett hozva, megkísértem lelkének minden félelmét eloszlatni. Elhatározását minden oldalról kipróbáltam, s egyre jobban meggyőződtem róla, hogy komoly szándéka az én sorsomat követni. Csak az az egy aggodalmam maradt még fenn, vajon nem veszélyezteti-e titkunkat az, amit a szobaleánya megtudott belőle? Elmondtam neki az aggodalmamat, de ő azt elhárítja azzal a biztosítással, hogy ez a leány sokkal jobban ragaszkodik őhöz, hogysem a titkát elárulná és Kudrinba is sokkal inkább szerelmes, mint hogy őt vigyázatlansága által veszélybe hozná. Ily kellemesen végződött e beszélgetésünk, ámbár a kezdetén nagyon tragikusnak indult, s én gyönyörrel fogadtam a hűségfogadalmát és gyöngédségét e tiszta ártatlan szívnek.

Afanázia csak hat órákor hagyott el, s én azonnal hívtam Kudrint; szemére vetém rossz magaviseletét és fecsegését: felvilágosítva őt róla, hogy micsoda nagy veszedelembé dönthette volna az egész társaságot. Azonban megígértem neki, hogy a vétkét nem fedem fel a többiek előtt, ha szentül megfogadja, hogy soha többet a mi ügyeinkről a leánya előtt beszélni nem fog. Hogy azonban nagyon le ne hangoljam, megígér-

tem neki, hogy úgy fogok intézkedni, hogy a kedvesét is elhozhasa magával.

A szegény fickó, aki az első vádamra halálfélelemmel rogyott a lába-imhoz s bocsánatért esdett, egyebet sem képzelve, mint hogy azonnal a társaság ítélőszékének fogom általadni: e biztosítás után felugrott, csókolta a kezemet, s örök hálát és hűséget fogadott. Én pedig ugyan örültem, hogy a kellemetlen kelepceből ilyen könnyűszerrel kimenekülhettem.

Amint Kudrin elment, meglátogattam Hrustievet, ki reggel hallott valamit Afanázia szándokolt látogatásáról, s most, midőn olyan későn látta őt eltávozni, nem állhatta meg, hogy egy pár tréfás célzást ne ejtsen fölötte. Hanem aztán a tréfálási kedve nagy hirtelen átment a bámulatba, mikor elmondtam neki, hogy mi történt. Azt mondta, hogy ugyan jó csillagzat alatt kellett születnem, s ők is biztosan húzódnak meg annak az oltalma alatt. Én nevettem az ő föllekescésén; de magam is hálával gondoltam jó sorsomra, mely annyi kellemetlen eseményt elhárított az útamból.

2-án Nilovné asszony reggelire hívott, s aztán rögtön kérdőre fogott, hogy mit csináltam a leányával? Máskor mindig olyan jókedvvel szokott visszatérni tőlem; tegnap este óta pedig szakadatlan sír. Nekem az első pillanatban nem jutott jobb mentség az eszembe, mint az, hogy Afanázia velem egy titkot közölt, ami őtet magát illeti csupán, s melyet csak a hallgatás törhetlen pecsétje alatt bízott rám.

Nilovné asszony nevetett ezen a mentségemen, s a leányát hivatva, azt mondá neki, hogy most rögtön oldjon fel engem a hallgatás fogadalma alól, s engedje meg, hogy én elmondhassam, miféle titokról értekezünk tegnap.

Afanázia erre azt felelte, hogy egészen az én bölcsességemre bízza, hogy mit tegyek; de ha beszélni akarok, ő is jelen lesz, hadd hallja, hogy igazat mondok-e?

Erre én elmeséltem, hogy egy bizonyos személy azzal a szándékkal, hogy engem Afanázia előtt eláztasson, azt súgta be neki, hogy én *nem vagyok görög hitű*, s hogy beszéljen rá engem az áttérésre. Ő ennek következtében két nap előtt felszólított engem erre, amire én azt feleltem, hogy ámbár élélöttem minden vallás egyformán jó, azért mégsem tudnám magam arra elhatározni, hogy a magamét megváltoztassam; s mikor ő erre azt mondta, hogy ez az elhatározásom az összekeelésünknek gátul szolgálhat, azt válaszoltam neki, hogy hát akkor meghalhatunk anélkül, hogy egymásnak szemére vethetnénk valamit. Erre ő érzékenykedni kezdett, s emiatt eddigi jó egyetértésünkbe egy kis zavar állt be, míg aztán újból alkalom adatott azt kiegyenlíteni. — Hozzátettem, hogy az utolsó beszélgetésünk óta, reményilem, a besúgókra kevesebbet fog hallgatni.

Nilovné asszony türelmesen hallgatta végig a mesémet, s megfeddte a leányát azért, hogy vallásos ügyekbe ártotta bele magát, remélve, hogy jövőben ezt a meggondolatlanságot nem fogja elkövetni. Ezután elment, magunkra hagyva bennünket.

Én felhasználtam ez alkalmat fiatal barátnémat elhatározásában megszilárdítani, s ő biztosított róla, hogy a szobaleányában egészen megbízhatom, aki éppen úgy vágyakodik Európába eljutni, mint ő maga. Beszélgetésünket annak a boldogságnak az ábrázolásával végcztük, melyet élvezni fogunk, ha egyszer szabadok leszünk.

Erre hazamentem, s 5-ére általános összejövetelt hívtam össze, azután meglátogattam Stefánovot, akire éppen akkor spanyollégy-hólyaghúzókat raktak, mert niár három nap, három éjjel hagymázos őrjöngésben volt.

HUSZONHARMADIK FEJEZET

MINDENFÉLE ELŐHALADÁS. A KORLÁTNOK HÍRT VESZ A SZÁMŰZÖTTEK SZÁNDÉKAIRÓL. BENYOVSZKY FÁRADOZÁSAI É FELFEDEZÉS KÖVETKEZÉSEIT MEGHIÚSÍTANI

Ápril 3-án Szolmánov huszonkét tonna vizet vett s elküldte Cseka-vába. Kuznecov is mondá, hogy ő egy hordó égettborot vett hétszáznyolcvan rubelért, amit rögtön kifizettem. Baturin és Wynbláth is jelentették, hogy besóztak két tonna halat, s szereztek egy tonna halzsírt, hanem árpalsziból nem tudtak többet százötven fontnál felhajtászni.

4-én jelenté nekem Kuznecov, hogy Csurin már a hajójára ment, hogy azt felszerelje, hogy tehát mindazok a szövetekezetteink, akik a hajóra fel akarnak véteni, készen legyenek 7-én indulni, ő maga, hogy Csurin lépteit ellenőrizze, szintén a hajóra fog menni. Helyesltem a szándékát, s komolyan figyelmeztetém, hogy a rábízott üzletet minden erejéből előmozdítsa, de egyúttal készen álljon minden percben vissz térni, s hogy a levelezésünk egészen biztosítva legyen, meghagytam neki, hogy egy hű kamcsadált állítson fel Milutkánál, aki neki az én rendeleteimet elhordja. — Este azt hallottam, hogy a kormányzó rosszul van.

5-én a gyűlésünket elhalasztám estére, mert elébb a kormányzót akartam meglátogatni. Az egész családot nagy szomorúságban találtam, a kormányzót pedig heves bélgörcsökben. Én adtam be neki egy kis aloés-kivonatot pálinkában, amitől nagy öröömre délfelé jobban lett, elhagyhatta az ágyat.

Megköszönte a segélyemet, s kért, hogy hagyjak nála abból a jótékony gyógyszerből. Az ebédre hívást vissza kellett utasítanom, és hazasietnem, hogy a gyűlést megtartsam. Értesítettem a társaságot a rend-

szabályokról, melyekkel a Szent Péter Pál hajót számunkra biztosítottam, azonban aztán szükségesnek tartám nekik megmondani, hogy a véletlen szerencsétlenségektől őrizkedjünk. Senki egyedül, kísérő nélkül a városba be ne menjen, s nyilvános helyeken ne mutassa magát, ahol közöttük s a helyőrség katonái, vagy a kozákok között könnyen támadhat civakodás. Figyelmeztettem őket, hogy tervünk kivitelének perce közelít, azért nagy fontosságú, hogy minden tévedés ki legyen kerülve, mindenki vigyázzon, otthon maradjon, s tartsa magát a kijelölt vezére közelében, hogy valami előre nem látott véletlen esetén gyorsan együtt legyen, s a parancsaim kiviteléhez láthasson mindenki.

Az egész társaság egyhangúlag nyilvánítá, hogy nekem pontosan engedelmeskedni fog, s hűségében bízhatom. Készségük nagyon megnyugtató; megköszöntem a bizalmukat, s megvendégeltem őket puncossal, ami reggel 4 óráig együtt tartotta őket.

6-án egész nap csendesen otthon tartottam magamat, csak este mentem ki a kormányzót meglátogatni.

7-én Kuznecov tíz szövetségessel kivonult. Ugyanezen napon jelenté Baturin, hogy Izmajlov, Boscarev és Zablikov öt sokféle kérdéssel ostromolták az új telep iránt, s hogy tegnap este jól hallá, amint Boscarev azt súgta a másíknak: „ebből nem vehetünk ki semmit, mert ez Sámuelovics barátja, forduljunk a többiekhez”, amiből azt következteti, hogy ez a három ember alighanem tudott ki valamit a mi tervünkből.

Kezdtém rá visszaemlékezni, hogy Stefánov sokat érintkezett azzal a három emberrel, s lehet, hogy valamit mondott nekik a szándokaink felől. Rögtön odamentem hozzá, de annyira hagymázos állapotban volt, hogy semmi kérdésre sem bírt felelni. Nem maradt hátra más, mint Pánovhoz fordulnom, menjen oda egyikhez a három közül, s vegye ki az érzelmeit, hogy aszerint intézkedhessem.

Hrustiev nagyon nyugtalan kezdett lenni, mikor azt a dolgot meghallotta, s az nála szokatlan volt; rendesen nagy bátorság és léleknyugalom uralkodott rajta. Egy kis ideig gondolkodva, azt mondá, hogy ennek a dolognak a végére kell jární, mert ő attól tart, hogy így a kormányzáság múlhatatlanul felfedezi a tervünket: mert Izmajlov rokona a korlátnoknak, s bizalmas lábón áll vele.

Látva Hrustieven azt a szokatlan nyugtalanságot, még tovább kérdezgettem, hogy mondja ki nyíltan, mit tart Baturin tudósításáról. Erre azt felelte, hogy itt valami asszonyi praktika van a dologban. Ő jól tudja, hogy Kuznecovnak szándéka Kuznin őrmester hűgát magával hozni, s hogy avégett valószínűleg közölte a leánnyal a titkát. Másrészt azonban azt is tudja, hogy Izmajlovnak is van valami viszonya azzal a leánnyal; s így az szelet foghatott a tervünk felől, s annak igyekezik most a nyitját megtalálni.

Hrustiev ígérte, hogy majd körülveszi a leányt, hogy kijudja tőle a valóságot, nekem pedig jó lesz azalatt a korlátnokhoz mennem s kitapogatnom, hogy mondott-e már neki az unokaöccse erről valamit.

E lépéseket nagyon okosaknak találtam, s rögtön elmentem a korlátnokhoz, odaérkeztemkor igen udvariasan fogadott, de nem olyan bizalmasan, mint máskor. Teát hozatott, s eközben a beszélgetésünk a kormányzóságra tért át. A korlátnok felszámllalta előttem mindazon előnyöket, melyeket én terveim előmozdítására a főnököktől nyertem, s kétszer is említé, hogy reméli, miszerint az én buzgó magamviselete az ő jó véleményüket és eljárásukat igazolni fogja.

Én erre a beszédre azt feleltem, hogy az ő jóságuk a legmélyebb benyomást tette rám, s nem fogok semmi kedvező alkalmat elmulasztani, hogy azért hálámat bebizonyítsam.

Egy kis szünet múlva azt kérdé a korlátnok, hogy minő közelebbi ismeretségben vagyok Kuznecovval? — Én azt feleltem, hogy miután Kuznecov az első megérkeztemkor Kamcsatkába, mikor még igen ínséges állapotban voltam, lényeges szolgálatokat tett, kötelességemnek tartám az ő szívességéről meg nem feledkezni olyan időkben, midőn kedvezőbb körülmények között élek.

Erre azt felelte, hogy szeretné hinni, hogy az indokaim azok volnának, amiket mondtam; de nem tarthatja vissza magát, hogy ki ne mondja, miszerint a városban sokat beszélnek a bizalmasságunkról, kivált mióta Kuznecovot puskával kezében látták a száműzöttek segélyére rohanni egész nyilvántságosan, az utóbbi civódásnál a katonákkal, ami Stefánov elfogatása miatt keletkezett.

Miután e nyilatkozatból eléggé megtudhattam, hogy Izmajlov a maga gyanúját vagy felfedezéseit a nagybátyjával közölte, feltettem magamban, hogy most egy hatalmas csapással megtisztítom az utat. Azt feleltem, hogy nagyon jól látom, honnan támadt ez az elővélemény Kuznecov ellen; s aztán elbeszéltem a korlátnoknak, hogy Kuznecov és az öccse egy és ugyanazon némben körül járnak, a kozák-örmmester Kuznin húga körül; s hogy eszerint az ő öccse valószínűleg féltékenységből folyamodott ehhez a módhoz vetélytársa elűztatására. Egyúttal biztosítam, hogy nagyon szerencsésnek érzem magamat, ha ezen alkalommal iránta, jóltevőm iránt, érzelmeimnek kifejezést adhatok. Megengedem, hogy Kuznecovnak még megbocsátható, ha egy olyan közönséges fehérszemélyel adja össze magát; de már egy olyan rangbeli úrhoz, mint az ő uraöccse, ez csakugyan nem illik. Azért mélyen fölháborított, mikor arról értesültem, hogy úróccsének komoly szándéka azt a leányt nőül venni, s azért beszéltem rá Kuznecovot, hogy vigye el magával Ohockba, s ott esküdjék meg vele. Beszédem végén előadám, hogy én ezen bizonyítékát személyes ragaszkodásomnak sohasem fedez-

tem volna fel előtte, ha attól nem félek, hogy barátsága irántam meg-
rövidül, ha ily válságos pillanatban ilyesmit elhallgatok.

A korlátnok nagy figyelemmel hallgatott rám s azután megölelt. Azt mondá, hogy ő most egy veszélyes lépést követett volna el, ha ide nem jövök. Azzal elbeszélte, hogy az ő öccse már napok óta rága a fülét azzal, hogy Kuznecov és én Kamcsatkát el akarjuk hagyni s egy-nehány asszonyszemélyt is magunkkal viszünk, hogy ő e tervről bizonyos, de még tovább akar benne kutatni, hogy alaposan megtudja. Ő aztán, hogy az öccse fecsegéseinek véget vessen, elhatározta, hogy Stéfánovot felhozatja, s tőle kérdezi ki a dolgot. Most azonban nagyon örül rajta, hogy látogatásommal kikerülte azt a kellemetlenséget, hogy egy harmadik előtt irántam gyanakodást mutasson. Az én tudósításom felnyitotta a szemcit s most látja már, hogy milyen szükséges az öccsének a lépésére figyelnie.

Miután ezt a dolgot ilyen jól lábra tettem, kértem őt, hogy minden gyanútól tisztára legyck mosva — hívassa ide Csurin kapitányt, nem bérelt-e Kuznecov a maga és egy asszonyszemély számára helyet az ő Ohockba készülő hajóján?

A korlátnok rögtön maga elé idéztette Csurint, s amint ez az én tudósításomnak igazat adott teljes elégtételt ígért nekem az unokaöccse részéről.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET

FOLYTATÁSA AZ ELÉBBI FEJEZETBEN MEGKEZDETT TÁRGYNAK

Szerfölött örvendtem, hogy egy ilyen kétségbeesett ügyet ilyen jól kiegyenlíthettem: s hazasieték, ahol Hrustievet a legnagyobb nyugtalanságban találtam. Nem bírta a bosszúságát visszafojtani, mikor engem nevetve látott belépni, s tudatta velem, hogy egészen bizonyos az, hogy a korlátnok a mi tervünkről neszt fogott, s most azon töri a fejét, hogy tervünket a kormányzó előtt felfedezze. Kuznin húga elmondta neki, hogy Izmajlov egyszer az ő ablaka alatt hallgatózott, mikor Kuznecov nála volt: kihallgatta, hogy Kuznecov őneki azt ígérte, hogy elveszi, s aztán elviszi magával Európába, az ugyan hosszú út lesz, de az ő szerelme és hűsége kárpótolni fogja érte. Erre az ajánlatra azt veté ellen a leány, hogy mit képzél, hogyan juthatna el Európába? amire ő azt mondta, hogy nem lehet nyugtalankodni olyan vállalat sikerültén, amelynek élén olyan ember áll, mint én. A leány bizony mondá, hogy egyebet nem mondott el Kuznecov: azonban amint ez eltávozott, utána bero-
hant Izmajlov, őt leszidta, s azzal a fenyegetéssel hagyta el, hogy Kuznecovot a bányákba küldeti. Ő erről nem szólt Kuznecovnak, hogy a két férfi közt veszekedést ne támasszon.

Erre a hírre azt kértem a barátomtól, hogy menjen oda rögtön a leányhoz, s rágja a szájába, hogy ha a korlátnok hivatja, mondja azt, hogy őt Kuznecov Ohockba akarja elvinni, s ottan vele egybekelni, s hogy én neki ezer rubelnyi kelengyét ajánlottam fel azon föltétel alatt, hogy több látogatást Izmajlovtól el ne fogadjon.

Hrustiev elbámult e megbízásomól, s azt kérde tőlem, azt hiszem-e, hogy elment az esze? — Láttam, hogy nem fogta fel a célzatomat; tehát elmondtam neki a korlátnokkal való beszélgetésemet, erre aztán mindent megértett, és sietett a rábízott dolgot elvégezni.

Én pedig Kuznecov után küldtem, s neki is kiadtam az utasításokat, ha a korlátnok kérdőre találná vonni.

Ez óvintézkedések után kissé nyugodtabbnak éreztem magamat, s késő éjjel mentem aludni.

8-án hallottam, hogy a korlátnok Kuznecovot és Kuznin hűgát, mindegyiket külön, kihallgatta: és reggel az öccsét, azon parancs mellett, hogy az ő engedelmé nélkül Bolsereckbe el ne látogasson, elküldé Verhnej Osztrogba. Este maga a korlátnok jött hozzám, ezer mentegetőzéssel gyanúja miatt, s kért, hogy fogadjam el tőle azt az összeget, amit a leány kiházásítására ígértem; én azonban kértem, hogy tekintse ez ajánlatának visszautasítását jó érzelmeim tanújelének.

9-én jelenté nekem Kuznecov, hogy elmegy a hajóra, s biztosított róla, hogy Csurinban megnyugodhatunk. Ez megvigasztalt némileg: mert a korlátnok, ámbátor látszólag kiengesztelődött, de többé nem számíthattam a bizalmára. Tudtam jól, hogy az ő gyanakodó természete nem engedi feledségbe menni nála azt az öccsével való történetet, s minthogy a legcsekélyebb látszat ismét felkölthette a gyanúját, jónak találtam az embereimet mindig magam körül gyűjtve tartani. Ugyanezen célból, hogy minden meglepetés ellen biztosítva legyek, arra kértem Afanáziát, hogy szemfűl legyen minden iránt, ami az atyja házánál történik, különösen ha a korlátnok ott van.

Ugyanez nap összegyűjtöttem a társaságot, számot adva mindarról, ami köztem és a korlátnok közt történt, egyúttal kijelentve, hogy ámbár a mi rendszabályaink a legjobban vannak elintézve, én mégis csaknem bizonyos vagyok azoknak sikertelensége felől, meg lévén afelől győződve, hogy a hajó elindulása előtt fel lesz a tervünk fedezve. E zavaros kilátás miatt egy más kilátási módot ajánlottam a társaságnak. — Ők egyhangúlag felajánlották, hogy minden lépésembe beleegyeznek, s csak parancsolnom kell, ők engedelmeskednek.

E bizalmi nyilatkozatra előadtam nekik, hogy mi annak az erőhatalomnak, amivel ellenünkben a kormányzat rendelkezik, ellene nem állhatunk, ha itt maradunk a város közelében: azért én azt indítványozom, hogy a legelső jelre, amit kapunk, hogy el vagyunk áruulva, vonul-

junk a tengerpart felé, ahol a *világító torony sáncái* között megvédehetjük magunkat, melyek négy ágyúval vannak felszerelve: amik eleget tesznek majd a megtámadók távol tartására. Egyidejűleg Csurinnak is ajánlottam, hogy a hajóját vádoltassa ki a kikötőből a jégben keresztül: nem kétkedtem, hogy nyolc nap alatt végbemehet.

A társaság üdvösnek és helyesnek találta ez intézkedést, én tehát kiadtam az utasításaimat Kuznecovnak, s azokat megküldtem neki Szibaevtől, egyúttal Pánovnak megmondtam, hogy osszon ki pénzt a társaink között; hogy vegyenek lőport a nagy raktárból amennyit csak lehet. Tudtomra esett, hogy a világító torony sáncai jól el vannak látva puska- és ágyúgolyókkal. De lőpor alig van ott hat lövésre való. A nap többi részét Hrustievvvel való tanácskozásban töltöttem.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET

A SZÖKÉSRE TETT ELŐKÉSZÜLETEK S AZOKNAK FELFEDEZTETÉSE A KORMÁNYZÓSÁG ÁLTAL

10-én jelenté nekem Baturin, hogy Boscarev és Zablikov egy levelet intéztek Stefánovhoz, melyct egy kamcsadál nő fog neki elvinni. Én rögtön közöltem e hírt Pánovval, aki magára vállalta, hogy fel fog ügyelni a rokonára, akihez rögtön el is ment, s visszatérve magával hozta a levelet, melyet egy perccel elébb vitt oda egy asszony, aki vissza fog térni a válaszáért.

Mikor Stefánov azt a levelet elolvasta, felkiáltott: „én vagyok az a nyomorult, aki minden szerencsétlenséget, ami még bekövetkezik, a társaság fejére idéztem!”, s aztán kérte a nagybátyját, hogy hozza el nekem azt a levelet, azzal a kéréssel, hogy emésszem el azt a két embert a világról, ha azt akarom, hogy a titkunk fedve maradjon, mert meg kell vallania, hogy ezekkel nagy részét közölte annak. Az a levél így szólt:

„Az a bánásmód, melyet önnek méltatlan főnöke részéről szenvednie kell, felköltötte a mi szánalmunkat. Mi megtudtuk, hogy ön nem beteg valóban, hanem csak ez ürügy alatt tartják önt fogságban: azért megragadjuk az alkalmat, önnek kijelenteni, hogy készek vagyunk az ön kiszabadítására, s ön bízhatik benne, hogy ezt életünk feláldozásával is meg merjük tenni. Az a hallgatási fogadás, amit önnek tettünk, s esküvel megerősítettünk, tartott csupán vissza eddig is attól bennünket, hogy az ön utálatos főnökét el ne áruljuk, de meg azt is sajnálnók, ha annyi derék embert, aki a szövetségben van, veszedelembe döntenénk. Ha az ön élete bátorságban van, adja nekünk tudtul, s mondja meg, mely órájában az éjszakának férhetnénk az ön börtönéhez felfedeztetés nélkül. De ha ön

előnyösebbnek találja, hogy önt a zsmokától megszabadítsuk, csak tudassa velünk ezt a kívánságát, bizonyos a halála. — Emlékezzék ön vissza a kötelezettségekre, melyeket egymásnak esküdtünk, s legyen hűségünk iránt biztos.” Aláírva Boscarev és Zablikov.

Én azt a levelet több szövetséges előtt felolvastam, mindannyinak nem csekély felháborodására. Néhányan rögtön neki akartak indulni, hogy ezt a két lázadót felkeressék, s velük összeveszést kezdve, elpusztítják a világról. Pánov is azt a véleményt pártolta, én azonban kinyilatkoztatám, hogy nem tudnék beleegyezni két ilyen elszánt fiatal embernek a halálába, kivált miután van okom azt hinni, hogy később a szolgálatainak nagy hasznát vehetjük. E célból Pánovot azzal bíztam meg, hogy vegye rá az öccsét, hogy írjon ez embereknek választ, amit majd én fogalmazok, biztosan hiszem, hogy ezen a módon megnyerjük őket, ha Stefánov segíteni akar. Pánov jót állt az öccse készségéről, s arra én a következő választ fogalmaztam.

„Önök meg lesznek győződve valódi beteg állapotomról, ha kezem vonásait meglátják. Én attól a naptól kezdve, hogy önöket utoljára láttam, folyton ágyban fekszem. Köszönöm önöknek, barátim, a segítséget, melyet felajánlottak, ámbár az szükségtelen, mert mondhatom önöknek, hogy jelenben az az egyedüli vigasztalásom, hogy főnököm iránti helytelen magaviseletemet elismerjem; önök azért gyűlölik őt, mert én gyűlöletre méltónak festettem önök előtt, én azonban kérem önöket komolyan azon eskü terhe alatt, mellyel magunkat egymásnak lekötöttük, hogy semmit ez érdemes és becses főnök ellen el ne kövessenek. — Én őt ellenségemnek tartottam, s a meggyőződésem szerint tettem; sőt halálára is törtem. Önök kétségtelenül azt hitték, hogy ő azért bosszút áll rajtam; ő pedig ellenkezőleg, védelmezőmmé lett, s saját élete kockáztatásával tartotta meg az enyimet. Neki köszönöm, hogy megmaradtam, s kérem önöket, hogy tanulják benne barátjuk oltalmazóját becsülni. Azért írtam ezt a levelet, hogy az önök heveskedésének következéseit megelőzzem, siessenek önök hozzám, hogy helyzetemről többet is mondhassak. Szabadon jöhetnek akármikor, s remélem, hogy összejöveteleünknel jó szolgálatot tehetek önöknek, megismertetve azzal a férfival, akivel bizonyosan ki fognak békülni.”

Ezt a választ helyeselték a társaim, s Pánov elvitte az öccsének, aki azt leírta, s a kamcsadál nőtől visszaküldte.

Tizenegy óraker odahívatott Pánov a beteg rokonához, hogy ott bemutassa nekem Boscarevet és Zablikovot és még hat új szövetségest. — Amint a szobába léptem, Stefánov kért, hogy jöjyek oda az ágyához, aztán megragadta a kezemet és megcsókolta. Elmondta minden hibáit, őszintén bevallva, s azt a sok bizonyítékát a jóságnak és bizalomnak, melyekkel részemről el lett halmozva, s azzal végezte, hogy bocsánatot

kért tőlem, s mielőtt választ adhattam volna, bemutatta Boscarevet és Zablikovot a bajtársaikkal együtt, kik szövetségünkhöz csatlakozni kívántak, állítva, hogy azoknak hűségében és ragaszkodásában megbízhatom.

Ez ajánlatra azt kértem ez uraktól, hogy el vannak-e keményen szánva arra, hogy társaságunkba lépjenek, anélkül, hogy a terveinket és intézkedéseinket ismernék?

Ők erre azt válaszolták, hogy mindenről értesülve vannak, s érett megfontolás után határozták el, hogy engem főnökkül elismerjenek. E rövid nyilatkozat után azt mondtam nekik, hogy reggel 3 órakor vámi fogok rájuk, hogy fölvételüket eszközöljem. Ők azonban arra kértek, hogy engedjem meg nekik, hogy ezentúl nálunk lakhassanak; én beleegyeztem, hogy az egész éjt nálunk töltsék: miután azt fogadták, hogy nem akarják a házunkat elhagyni anélkül, hogy taggá fellennének avatva.

II-én meglátogattam a kormányzót, aki valamely tárgy fölött, mely egész figyelmét lekötve tartá, nagyon elmélázni látszott. Mivel-hogy nagyon fontos volt rám nézve kitudni, hogy mi okozza e komorságát, kérdést tettem eziránt, s azt a választ nyertem, hogy a korlátnok bizonyosan elvesztette az eszét; valami képtelen merényletről beszélt neki.

„Ez a bolond azt képzeli — mondá —, hogy ön meg akar innen szökni, úgy összevissza bosszantott vele, hogy rossz kedvemben elkergettem magam elől, még a leányomat is bátorkodott vádolni, hogy az is benne van az összeesküvésben.”

Én nevetve válaszoltam rá, hogy jól tudom én, mi a korlátnok bibéje? ami őt, bármily érdemes férfiú legyen is, arra csábította, hogy az öccsétől, Izmajlovtól egy mesét hagyjon a nyakába kötni, egy olyan embertől, aki az én szerencsémre irigykedik, Kuznecov barátomra pedig féltékeny. Ekkor aztán elbeszéltem neki mindent, ami közöttünk történt, s ami a korlátnok fejét elforgatta. Az én históriám olyan derült kedélybe hozta, hogy rögtön odahívatta a korlátnokot. Ez kissé zavarba jött, amint belépett, s meglátta, hogy én a kormányzó mellett ülök; ez azonban rögtön elmondta neki, hogy az ő gyanúsítását közölte velem, s én az egész dologról már kellő felvilágosítást adtam.

A korlátnok nem sokat hajtott erre a beszédre, s egyenesen a szemembe mondta, hogy vétkes vagyok, s bánta nagyon, hogy eddig olyan elnéző volt irántam: egyébiránt nagyon örül rajta, hogy ilyen biztos helyen talál, s majd bizonyítványokat rak elé, amik kétségtelenül arra fogják a kormányzót bírni, hogy engem azonnal börtönbe vettessen. Erre kihúzta a zsebéből az öccse levelét, aki ebben az első vallomását megújítva, Boscarev és Zablikov urakra hivatkozott. — Ekkor aztán azt kérdezé

a kormányzótól, hogy mit szól erre? van-e ok az én bevádolásomra vagy nincs?

A kormányzó nem tudta, mit mondjon; én vettem át a szót, s azt ajánlottam, hogy hívassák ide hát azt a két tanút, akikre Izmajlov hivatkozik: ha azok legkevesebbet is vallanak a terhemre, én magam ítélem el magamat bűnösnek: s hogy az ajánlatnak még jobb színt adjak, megjegyzém, hogy köztudomású dolog, miszerint Boscarev és Zablikov benső barátjai az én engesztelhetetlen ellenségemnek, Stefánovnak, attól tehát nem lehet tartani, hogy ezek az én előnyömről beszéljenek. Azután azt kértem, hogy engedje meg a kormányzó, hogy e vallás alatt félrevonulhassak az ő benyílójába.

A kormányzó helyeslé az ajánlatomat: a korlátnok pedig végtelen dühbe jött, hogy én ilyen hetykeséggel merék vele dacolni. Ő maga zakatolt aztán legjobban, hogy ide kell hozni azonnal ezt a két tanút, s miután én megmondtam neki, hogy ott láttam őket Stefánovnál, egyenesen odaküldtek. Ez idő alatt én bátorságot vettem magamnak a korlátnokot ezért a felfedezéséért kifigurázni. A kormányzó pedig azzal fenyegetőzött, hogy ha ez a lárma alaptalan, minden barátságot felmond neki.

Végre bejelenték a tanúkat, s én arra visszavonultam. A korlátnok előmutatta nekik a levelet: ők elolvasták azt, s azt mondták, hogy a kezeírását jól ismerik, de a tartalmából nem tudtak okosabbá lenni. Nem tudnak ők semmi összeesküvésről. Igaz, hogy ők Stefánovval bizalmas lábon állnak, az gyakran panaszkodott is rám előttük, s emiatt ők ellenségeimmé lettek, s keresték az alkalmat a velem összeveszésre: hanem azért az ő személyes ungorkodásuk sohasem fogná őket annyira eltántorítani, hogy az igazságszeretettől eltérjenek. — Még hozzátették, hogy jól emlékeznek rá, miszerint Izmajlov néhány nap előtt valami mesét akasztott a nyakukba, s ők áltál arra lettek indítva, hogy velem civódást kezdjenek: később azonban, amidőn rájöttek, hogy az egész történet csupán Izmajlov saját koholmánya, felhagytak a szándékukkal, s megbánták, hogy ennyire fel hagyták magukat ellenem bősztíteni; s kinyilatkoztaták, hogy csak kerüljön elő Izmajlov, majd számon kérik tőle ezt a magaviseletét.

Ezen nyilatkozat után a legudvariasabban bocsátá el őket a kormányzó, s kérte, hogy csak továbbá is maradjanak meg irányomban a barátság és tisztelt ezen érzelmeinél. — Ekkor aztán kihívott a benyílóból, hogy tanúja lehessen a korlátnok megszégyenítésének, aki alig mert a szemembe nézni.

Én azonban minden lehetőt elkövettem, hogy ismét bizalmat csepegtessek belé irántam, s sok kérésem után végre mégis megszólalásra bírtam. Mentegette magát a tévedéséért; minden hibát az öccse gonosz-

kodására hártott, akit a legkeményebb szitkokkal emlegetett. A kormányzótól is kérte a bocsánatot: az azonban kikérte magának az ilyen komázást. Utoljára is az egész kibékítési művelet terhe énrám esett, amit én egy néhány pohár pálinka segítségével szerencsésen létre is hoztam.

Miután ezt az ügyet szerencsésen elintéztem, átmentem Nilovné asszonysághoz és leányához, akik tárt karokkal fogadtak. Eleintén nyugtalanítá őket az előadásom, hanem aztán a szerencsés kimenetel kielégíté, különösen Afanázia tanúsítá a legelevenebb örömet, hogy a veszedelemből kiszabadultam. — Azután hazatértem, s áldám a kedvező véletlent, mely két oly veszedelmes tanút az én pártomra tértett, akik minden tervünket ismerték, s hatalmukban állt, hogy engem megrontsanak.

HUSZONHATODIK FEJEZET

A KORMÁNYZÓSÁG ELJÁRÁSA, AMINT BENYOVSZKY TERVE A SZÁMŰZÖTTEK MEGSZABADÍTÁSÁRA NAPVILÁGRA JÖN

Ebéd után Boscarevet és Zablikovot ünnepélyesen felavattuk, s ekkor aztán elbeszéltem a társaimnak, hogy minő veszélyben forogtam, az új szövetségeseinknek sem mulasztám el köszönetemet nyilvánítani a tett jó szolgálatért.

A délutánt mind együtt töltöttük el, s én a társaságot el nem hagytam volna, ha a korlátnok látogatását nem jelentik, aki odafáradt hozzám, hogy kibékülésünket létrehozza.

En nyomatékosan eléje tártam magatartásának ízetlen voltát, s biztosítottam felőle, hogy a kormányzóval kibékítése körüli fáradozástomat ne tulajdonítsa ám a vett sértések iránti érzéketlenségemnek, hanem egyedül annak az óhajomnak, hogy a kormány tagjai között a jó összhang meg ne zavartassék. Azt is megmondtam neki, hogy nem kellett volna az öccse levelének oly föltétlen hitelt adnia, miután már az első vádaskodásánál ez embernek oly bizonyossá lett annak csalfasága felől. Én azonban még ezt a második megsértést is kész vagyok elfelejteni; hanem ha még harmadszor is ilyen tévedést enged magán megtörténni, nem maradok hátra a megtorlással.

Esküdzött, hogy jövőben őszintén fog irányomban eljárni, s azzal szép egyetértésben váltunk el egymástól.

12-én azt írta Kuznecov, hogy Csurin teljes erejéből hozzálatott a hajó felszereléséhez; azonban lehetetlen e hónapban a jeget felvágni, a sánc elfoglalásáról azonban jótáll, s annak az ágyútüzelése által a hajó meg lesz védve, míg a hajóról viszont a futóárkokat lehet tisztára seperni; hogy Csurin, mióta a szeretője ott van nála, kész minden

veszedelmünkben osztozni, s végzé a levelét azzal a kéréssel, hogy találjak valami utat-módot, hogy az ő kedvese is odamehessen.

Mivelhogy Kuznecov barátsága és hűsége őt feljogosítja részemről minden lehető viszonzásra, rábíztam Szibaevre, aki a levelet hozta, hogy Kuznin kisasszonyt egyikén a dereglyéinknek vitesse el Csekavába.

Ebéd után olyan heves gyomorgörcs lepett meg, lázzal vegyest, hogy ágyba kellett feküdnöm. Éjjelre még rosszabbul lettem, úgy hogy kénytelen voltam Hrustievet és Pánovot hivatni, hogy a társaság fölötti felügyelést rájuk bízam.

13-án Afanázia, kivel Hrustiev tudatta a betegségemet, hozzám jött, s el nem hagyta az ágyamat, s nem engedte senki másnak, hogy ápoljon. A láz szabálytalan rohamokban tartott 14-től 16-ig, 17-én Meder úr eret vágott rajtam, s 18-án hánytatót adott, végre 19-én hagyott el a láz.

20-án megint képes voltam felkelni. Afanázia megizente az anyjának felgyógyulásomat, s ez a jóságos asszony maga jött oda hozzám a többi gyermekeivel, hogy üdvözöljön. Most tudtam csak meg, minő szolgálatokat tett nekem Afanázia, s szívem mélyéből megköszöntem azokat neki. Ő gyöngéd elérzékenyüléssel ölelt meg. Nilovné asszony nemsokára megint elment; Hrustiev nem tartózkodott Afanázia jelenléte mellett engem tudósítani, hogy minden rendben és nyugalomban van, s nincs mitől tartanunk.

21-én szükségesnek láttam Afanáziát rábeszélni, hogy menjen haza ismét. Megérttettem vele, hogy könnyen meglephetnének bennünket, ha mi nem kapnánk tudósítást az atyja házatól, s hogy ezt nálánál jobban senki sem eszközölheti. Átlátta okaim erejét, s könnyezve hagyott el.

Hrustiev ekkor felfedezé előttem azt az aggodalmát, hogy a korlátnok és a hetman egyesülten törekesznek a mi elvesztésünkön. Az utóbbi két nappal ezelőtt Verhnej Osztrogba ment, s ő azt hiszi, hogy a Leventiev-féle ügy ezzel az úttal kapcsolatban áll. Boscarev és Zablikov levelet kaptak Izmajlovtól, aki még mindig jó cimboráinak véli őket, melyben említést tesz Leventievnek általam elrendelt megöletéséről. Hrustiev nagyobb igazság okáért magát a levelet is megmutatta, s ebből világosan láthattam, hogy most már nyílt támadásra kell készen lennünk, mert ámbár afelől biztos voltam, hogy Leventiev halálának körülményei ellenem tanúságul fel nem hozhatnak, de attól mégis volt okom félni, hogy a tojón vallomása, ki akkor a kormányzó számára írt levelet az én kezembe adta, olyan hatást fog előidézni, mely a korlátnok és hetman tekintélye mellett engem múlhatlanul megbuktat. Mentül tovább gondolkoztam e tárgyról, annál csiklandósabbnak találtam azt. Azon törekedtem, hogy társaságunkat, amennyire lehet, megerősítsem, s minthogy még nagyon gyöngé voltam arra, hogy sokáig

fennmaradjak az ágyon kívül, Hrustievot utasítottam, hogy azt a két száműzöttet, akik Iváskinnal jöttek ide, s hűségüknek elégséges jelét adták, vegye fel a szövetségbe, ami még aznap megesett, s ezek térden hálálkodtak nekem a bennük vetett bizalomért, s azért a szerencséért, hogy társaságunkban módjuk lehet az igaztalan kormány elnyomásáért bosszút állniok, vagy a kísérletnél életüket feláldozni.

22-én összegyűjtém az egész társaságot, s kiosztottam fejenkint a fegyvert és lőszert, hogy készületlenül ne legyenek, ha házainkban találnának bennünket megrohanni. Volt okom attól tartani, hogy éjjel rohannak ránk, azért rendes előőrsöket állítottam fel, s egész éjjel őrzőjáratokat cirkáltattam.

23-án odajött hozzám lopva Afanázia. Azt mondta, hogy az anyja könnyekben úszik, s az atyja olyan hangon beszélt vele, hogy többé nem kételkedhet benne, hogy mindent tud. Kért, hogy vigyázzak magamra, s ha a várba híznak, ne menjek; megígérte, hogy ez esetben odaküldi a szobaleányát. Mindenekfölött arra kért, hogy az atyja életét kéméljem, s a magamét veszélynek ki ne tegyem, ha erőszakos védelemre kényszerítenek.

Én megöleltem a kedves teremtet s megköszöntem gyöngéd gondoskodását. De arra kértem, hogy menjen vissza, mert rám nézve fontos az, hogy távollétét észre ne vegyék; s aztán ajánlja az ég oltalmába vállalatom sikerét.

Mielőtt elmene, még arra kérem, hogy ugyan ügyeljen szorgosan az atyjára, s ha a kormányzóság valamely erőszakos rendszabályt határoz el ellenem, akkor küldjön egy *veres szalagot* jelzésül, másodszor arra kértem, hogy amint valami lármát hall, a kertre nyíló ablaka tábláját nyissa fel, s egy szánkót tetessen a tó jegére. Megígérte, hogy híven megtesz mindent, s könnyekkel erősíté meg fogadását.

Én jónak láttam egy póznát felállíttatni, amelyre egy lámpát akaszt-hattunk, s tudattam a szövetségeseikkel, hogy ez a lámpa annak a jele lesz, hogy csatarendbe sorakozzanak. Hogy minden megrohanás ellen biztosítsam magunkat, 24-én lerontattam egy hidat, mely azon csatornán vezetett keresztül, mely bennünket a várostól elválaszt, s helyett csak egy szál palánkot tettem keresztül, melyen egyszerre csak egy ember jöhet át. Három óraker tudósított Hrustiev, hogy a hetman az említett tojónnal visszaérkezett, s hogy Izmajlov is megint ott van a nagybátyjánál.

Ez a hír eléggé utasított, hogy minő rendszabályokhoz kelljen nyúlnom. Azonnal kiküldtünk tíz szövetségest a Boscarev csapatjából kémszemlére, hogy a dolgok állásáról hírt hozzanak. Csak késő este jöttek vissza, s értesítettek, hogy a hetmannak hosszas értekezése volt a korlátnokkal, s azután mindketten, Izmajlov és a tojón kíséretében a kormányzóhoz

mentek. E hírre megkettőztettük az őrsünket és őrzőjüket, s a társaság egész éjjel fegyverben maradt.

25-én reggel Afanázia szobaleánya egy veres szalagot hozott nekem, s szóval tudósított, hogy tartózkodom a várbaérkezéstől. Nilovné asszony és leánya könnyben úsznak, mert a kormányzó igen szigorúan bánik velük, sőt annyira elfeledkezett magáról, hogy az asszonyt meg is ütötte. Tíz órakor a kormányzó egy altiszt által reggelire hivatott magához; de én azt feleltem neki, hogy még nem jöttem magamhoz a veszélyes betegségeből, s így ma nem tiszteleghetek nála, holnap remélem, hogy megint kijárhatok.

Az altiszt azt mondta, hogy ne teketóriázzak sokat, ha azt nem akarom, hogy erővel vigyenek el. Én igen röviden azt válaszoltam neki, hogy csak a maga bajával törődjek, s vigye vissza a feleletemet; egyúttal tanácsoltam neki, hogy ha ilyen szándékkal jön hozzám, előbb jó lesz, ha otthon meggyónik.

Délfelé a hetmant láttam a házunk felé jönni. Igen udvariasan fogadtam; ő azt mondta, hogy a kormányzótól van küldve, hogy beszéljen rá a várba felmenetelre. Meg is súgta bizalmasan, hogy mi okból kíván a kormányzó velem beszélni. A korlátoknak megint akadtak csodálatos ötletei, de azokat én könnyen halomra ronthatom, hát csak aggodalom nélkül kövessem őt. Amint aztán neki is azt feleltem, hogy gyöngélkedésem miatt nem mehetek, és ma semmi esetre ki nem megyek, megharagudott, s azzal fenyegetett, hogy a kozákjaival vitet oda. Én nagyot nevettem a fenyegetésén, ami természetesen nem a legjobb módja a kiengesztelésnek. Erre bekiáltotta a kozákjait, s azt parancsolta nekik, hogy ragadjanak meg. Én egyet füttyentettem, s azzal hirtelen előugrott öt bajtársam, akik a hetmant a két kozákjával együtt lefegyverezték, és ő egy pillanat alatt az én foglyom volt.

A hetman, aki erre a fordulatra nem volt készen, most aztán egészen más hangból kezdett beszélni, s arra kért tőlem engedelmet, hogy hadd írjon a kormányzónak. Megígértem neki, hogy elküldöm a levelét, kikötve, hogy azt előbb nekem ideadja elolvasni. Ebben a levélben tanácsolá a kormányzónak, hogy egyezzék ki velem, s jelenté, hogy én őt foglyul visszatartám. Én jónak láttam szintén írni a kormányzónak s megmagyaráztam neki olyan udvariasan, ahogy csak tudtam, hogy a korlátoknak rég szótt-fönt cselszövénye, melyről tudomásom van, indított erre a lépésre, egyébiránt kértem, hogy ebben a tettemben ne lászon lázadási kísérletet, mert még e pillanatban is csak ő kegyelmességétől függ nekem a Lopatkába elutazásra engedélyt adni.

Este öt órakor azt izente a kormányzó, hogy az életemmel fogok lakolni a szemtelenségemért, ha a hetmant tüstént szabadon nem bocsátom; majd holnap a teljes tanácsülésben ki fognak hallgatni, s ha ártat-

lanságom bebizonyul, fog nekem elégtételt szolgáltatni a korlátnokkal szemben; ha pedig bűnöm tudatában vagyok, akkor tanácsolja, hogy siessek a bírák jóságánál és elnézésénél kegyelmet keresni.

✠ Ez izenetre írásbeli választ küldtem, hogy egy pillanatil sem tétováz-
nék előtte megjeleni, ha ez az ügy csupán személyesen magamat érde-
kelne; de mint egy párt főnöke, ki az ő határozott parancsára lettem
ilyenek elismerve, addig nem tehetek semmit, amíg előbb a társaim-
mal nem tanácskozom, s miután ma már késő az idő, holnapra minden-
esetre egybehívom a gyűlést. Hozzátettem, hogy mind az én viselke-
désem, mind a hetman szabadsága egyedül az ő elhatározásuktól függ.

Kilenc órakor este kiküldtem egy hét tagból álló csapatot, hogy
kerítsék kézre a korlátnokot; hanem az volt olyan okos, hogy nem jött
ki a várból. Helyette azonban elcsípték Izmajlovot, Szudejkin titkárt
és azt a tojót, akinek ellenem tanúskodnia kellett volna.

26-án Afanázia két veres szalagot küldött nekem, s egyidejűleg az
egyik szövetségéstől megtudtam, hogy a kormányzó által összehívott
nagy tanácsban senki sem tudta megmondani, hogy hova lett Izmajlov,
meg a tojón, akiknek tanúkul kellett volna fellépniök, hogy erre a kormá-
nyzó a korlátnoknak szemrehányásokat tett, s haragjával fenyegette,
sőt árulónak nevezte, aki gyönyörűségét találja abban, ha zenebonát
csinálhat, egyszóval, hogy mindenki meggyőződött a korlátnok vádjának
hamis volta felől, valamint arról is, hogy Izmajlov és a tojón elillantak,
mert érezték, hogy a vallatásnál nem fogják jól megállni a helyüket.
Arról is tudósított, hogy a kormányzó afölötti bosszúságában, hogy a ta-
núk nem jelentek meg, feloszlatta a nagy tanácsot, s visszament a várba.

11 órakor azt a hírt vettem, hogy a kormányzó teljesen meg van
győződve az ártatlanságomról, s a hetmant itt hagyja nálunk kezesül.
Mindamellet, csupán a formáság végett szeretne engem négy katona
kíséretében felvitetni, s kér szépen, hogy menjek velük szíves készséggel.

Én azt feleltem, hogy egészen megbízom a kormányzó becsület-
szavában, hogy csak küldje hát értem az őreit, s hogy a társaimat rá
fogom beszélni, hogy engem elbocsássanak; nem is hiszem, hogy amiatt
aggásuk lehetne, midőn a hetman itt marad túsul.

Alig bocsátottam el ezt a futárt, midőn jött a másik Afanáziának
egy levelével. Ebben sürgetve kér, hogy jőjtek fel a várba, biztosít,
hogy az atyja jobban pártol, mint valaha. — Én egészen megbízhattam
e kedves leányka becsületességében és hűségében, s ez a levél nem tévesz-
tette volna el a hatását, ha észre nem vettem volna a levélben, nagy
szerencsémre, néhány szálkáját egy veres szalagnak. Ezek mondták
meg, hogy mihez tartsam magamat.

Én tehát haladéktalanul kiadtam a parancsot Bátorinnak, Wynbláth-
nak és Pánovnak, hogy álljanak az osztályaik élére, s legyenek készen a

támadásra, melyet az éjjelre vártam; megtudva, hogy a katonák és a kozákok a fegyvereik tisztogatásával foglalkoznak.

A mi számunk tett ötvenhét férfit, de Hrustiev azt mondá, hogy az éj beálltával még Kuznecov megérkeztét is várja egy csapat élén. Hogy megrohanással ne lepossunk meg, három csapatot a házam körül helyeztem el, míg a negyedik odabenn lett elhelyezve.

HUSZONHETEDIK FEJEZET

A KORMÁNYZÓSÁG KATONÁKAT KÜLD BENYOVSZKY ELFOGATÁSÁRA. A SZÁMÚZÖTTEK ELLENSZEGÜLNEK S BEVESZIK A VÁRAT. A KORMÁNYZÓT A HARC KÖZBEN MEGÖLI

Este öt óraker egy káplárt láttam négy katonával előnyomulni. Az én ajtóim előtt megálltak, s a káplár bekiáltott, hogy nyissam ki a cárnő nevében! Én tréfásan feleltem neki: „Hazudsz, a cárnő Pétervárott van, s nem tisztel meg egy ilyen gézengúz, mint te vagy, a parancsai küldésével, hanem ha szép tisztességesen akarod magad viselni, akkor talán összeegyeztetjük a dolgainkat.” Erre meggondolta magát, s azt mondá, hogy a kormányzó bízta rá, hogy már ki van csinálva, hogy velem menjek, annál fogva szépen fog velem elbánni.

Arra azt mondtam neki, hogy lépjen hát be, s igyunk együtt egy-két pohár pálinkát; aztán meg holmi iratokat is szedjük össze, amiket a kormányzónak át kell adnom. — Amint belépett, bezártam az ajtót a háta mögött, s abban a pillanatban négy pisztoly lett a mellének szegezve, s rögtöni halállal fenyegették, ha csak egy hangot ad. Én bevitettem őt aszobámba, ahol minden körülményt kikérdeztem tőle, amit tudni akartam. A kihallgatás után azt parancsoltam neki, hogy híja be a katonáit, egyiket a másik után. Kényszerítve lett rá, hogy engedelmeskedjék. Ilyenformán az egész csapatkát a kezünkbe kerítettük, a fickókat megkötöttük s bedugtuk a pincébe.

Kilenc óraker este jelenték, hogy egy osztály katona mutatkozik a csatorna irányában. Én a Wynbláth csapatjával azonnal szembe mentem rájuk, s oda kiáltottam, hogy meg ne próbáljanak átjönni az árkon. Erre ők puskalövésekkel feleltek, mire én is tüzet parancsoltam az első sornak. Három katona elesett, s arra az egész csapat arcra vetette magát s ott maradt mozdulatlanul fekvé. Azonban észrevettem, hogy egy tiszt egy embert a várba küldött, valószínűleg erősítésért. Evéggett én is kiküldtem kémkedésre egy emberemet, de nem lehetett látni semmit. Végre tizenegy óraker hozták a hírt, hogy egy hadcsapat előrevonul, s a dübörgésből ítélve, ágyúkat is hoz magával. Én Wynbláth feladatává tettem az ároknál meglapult csapatot figyelemmel őrizni, míg én magam a középcsapattal az ellenség elé vonultam.

Mielőtt összeütköztünk volna, Stefánovot láttam felfegyverzetten megjelenni, bár csak alig tudott a lábain állani. Csak hogy éppen annyit tudott mondani, hogy eljött, velem győzni vagy meghalni. Ez a tette megnyerte a tiszteletemet, mert bármilyen gyöngé volt is a szegény ember, minden lehetőet megtett, hogy a csapatját lelkesítse.

Mikor körülbelül ötven lépésnyire voltunk az ellenségtől, a vezénylő tiszt ránk kiáltott, hogy adjuk meg magunkat, vagy kémélet nélkül fog velünk elbánni. Én válaszoltam: elébb a föltételeket akarjuk tudni. Arra ő azt kérdezte, hogy miféle föltételeket akarunk mi tenni? Ezen szóbeli értekezés alatt valami tizenöt lépésnyire közeledtünk hozzájuk. Akkor elkezdtünk rájuk tüzelni. Az első sortüzelésre a mi ellenfeleink úgy elvesztették a bátorságukat, hogy cserbenhagyták az ágyúikat, s futottak az erdőnek. Az a tiszt méltó a megrovásra ezért a tettért, mert ha visszavonult volna a csapatjával a várba, mi azt soha be nem vehettük volna. Az ő rossz vezénylete nekem bátorságot adott; nekem csak egy óranegyedre volt szükségem, hogy az embereimet összeszedjem, s ezalatt az ellenségtől elvett ágyúkat felhasználtam arra, hogy az árok mögé elbújt csapatra tüzeljek velük. Ámbár a golyók a fejeik fölött repültek el, azért mégis elég volt ez arra, hogy visszatartsa őket attól, hogy a búvóhelyeikből előjöjjenek, úgy hogy énnekem teljes szabadságomban állt a várhoz közeledni.

Amint az őrl meglátott bennünket az ágyúkkal felvonulni, a saját népének hitt, s ránk kiáltott, hogy hozzuk-e a foglyokat? Egyike az embereimnek azt felelte, hogy hozzuk, s erre az őrl nagy sietve leeresztette előttiünk a felvonóhidat. Mi bátran bevonultunk, s csak tizenkét embert találtunk az őrségen, akik hirtelen le lettek szurkálva. Amíg egy része a társaimnak felment, hogy a kaszamatákat kitisztítsa, én a csapóhidat felvonattam, s őrlt állítottam eléje. Miután ez elővigyázatot megtettem, tüzelést hallottam az udvarban, s láttam, hogy az embereim a petárdákat alkalmazzák, hogy a belső kapukat betörjék; én ezt a pillanatot felhasználtam, hogy egy nyitvahagyott ablakon át Nilovné asszony szobájába be merészkedjem szökni. Amint ő és a gyermekei megláttak, elkezdtek könyörögni, hogy mentsem meg a férjet és atyát. Én rögtön siettem az ő szobájába, s arra kértem őt, hogy rejtse el magát a gyermekei szobájában, így megmenti az életét. Ő azonban azt felelte, hogy elébb majd az én életemet veszi el, s e szavakkal egy pisztolyt sütött el rám és megsebesített.

Én mégis meg akartam őt menteni, s meg akartam vele értetni, hogy minden ellenállás hasztalan, s nincs más mentsége, mint futni innen. A neje és a gyermekei térdre vetették magukat, de mind hasztalan; rám rohant, torkon ragadt, s nem hagyott más választást, mint hogy vagy az életemet hagyom elvenni, vagy a kardomat keresztül-

üsszem rajta. Ebben a pillanatban elsült a petárda s betörte a külső kaput. A második nyitva volt, s Pánov rohant be a csapatja élén. Ő is kérte a kormányzót, hogy bocssáson el engemet, de miután nem bírta rávenni, az én menekülésemet egy étellel vásárolta meg, melyet én olyan szívesen megtartottam volna; szabályja egy csapással kettéhasította a kormányzó fejét.

Ápril 27-én.

Nincs szó, mely e rémséges jelenetet képes legyen leírni. Nilovné asszony a lábaim előtt rogyott össze, leányai elájultak, s lelkem szilárd-sága megtörött e csapás alatt. Erőm elhagyott, s közel voltam a földre rogyáshoz, midőn Pánov megfogott és erőszakkal kihurcolt a szobából; megígérve, hogy gondoskodni fog a szerencsétlen családról. Arra kért, hogy menjek a szövetségeseinknek egy csapatjához, mely még küzdött a katonákkal.

Kimentem az udvarra, ott megint más látvány tárult elémm; terítve volt az holtakkal és sebesültekkel. Ez utóbbiak azt mondták, hogy a mi társaink éppen egy kaszamáta feltörésével bajlódnak, ahová néhány katona menekült. En siettem e szerencsétlen emberek életét megmenteni, s azzal éppen indulóban voltam Hrustievvel és Wynbláthtal, kiket még négy szövetséggel találtam, a kaszamáta alatti bastiónhoz, amint egy puskalövést s e kiáltást hallottuk: „ellenség!” Erre az egy lövésre szabályszerű sorlövés következtek, melyek nem jöhettek a mi embereinktől, akik különböző helyeken voltak elszórva. Mi tehát sietve tértünk az őrsünkhöz vissza, aki egyre kiabálta: „ellenség!” Felmásztunk a sánc-árookra, s egy nagy csapat kozákokat láttunk, akik rohamra készültek.

Ezt látva, Wynbláthot küldtem el, hogy gyűjtse össze a szövetségeseiket, s csak négy embert hagytam hátra a kaszamátákba menekült katonák őrzésére.

Ekkor kényszerítve voltam egy erős rohamot kiállni. Szerencsére az ostromlábtók, amiket a kozákok hoztak, nagyon rövidek voltak, s az éj sötétsége nem engedte az ellenségeinknek a vár leggyöngébb oldalait kiszemelni. Az ő folytonos tüzelésük ránk nézve nagyon jó volt, hogy a bombáinkat rájuk irányozhassuk, melyek négy perc alatt tizen-négy emberüket megölték, míg a mieink közül egy sem kapott sebet. Amint Wynbláth huszonkét szövetséggel hozzánk csatlakozott, két háromfontost állítottunk talpra, s két általános sortüzelés elég volt az ellenséget visszaverni.

Mivelhogy visszavonulásuk dacára is új rohamtól lehetett tartanunk, minden ágyút talpakra állítottunk és megtöltöttük. Azután kitakarítottuk az udvart és a kaszamátákat a halottaktól. A szövetségeseink annyi buzgalommal és szorgalommal engedelmeskedtek a parancsainknak, hogy reggel három órára minden a legtokéletesebb rendben volt.

BENYOVSZKY ÉS CSAPATJÁNAK VISELT DOLGAI A VÁR ELFOGLALÁSÁ-
TÓL EGÉSZ A KORMÁNYZÓSÁG HADEREJÉNEK ÁTADÁSÁIG

Mivelhogy a bástyán álló őr másodszor is lármat hallott a város felől, magam mentem fel hozzá, s láttam néhány égő fáklyát előre-hátra futkosni, ami arra indított, hogy kémeket küldjek ki. Hrustiev vállalkozott rá még két társunkkal.

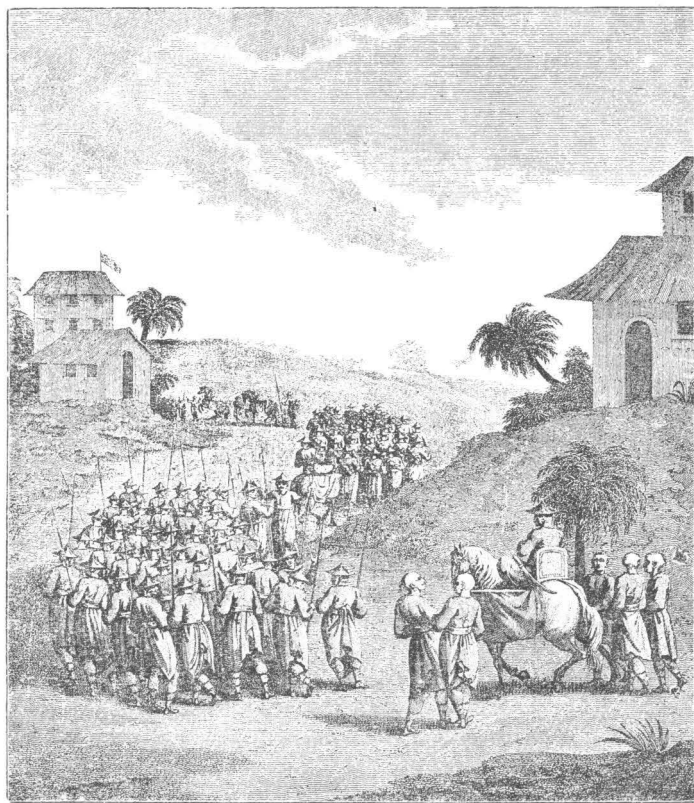
Amint a csapóhidat újra felvonták, engedelmet kértem, hogy Nilovné asszonyt meglátogassam, akit ágyban fekvé találtam. Én lábaihoz vettem magamat s bocsanatért esedeztem, hogy akaratlan oka lettem férje halálának; ámbár saját életem kockáztatásával akartam is megszabadítani az övét. Bármilyen erős volt is a fájdalma e tiszteletreméltó nőnek, azért mégsem illetett egy szemrehányó szóval sem. Csak a gyermekei után tudakozódott s kért, hogy parancsoljam el onnan az őrt, akit Pánov rendelt oda. Én azonban megnyugtattam, hogy ez az őr csupán az ő biztonsága végett áll itt. Hogy a gyermekeit hová vitték, azt még addig magam sem tudtam. Egy inas azonban megmondá, hogy Pánov a terembe vitette őket, s Lapin sebésznek meghagyta, hogy vágjon rajtuk cret.

Én ez elővigyázatot igen jónak találtam, s azt mondom, hogy jó lenne, ha Nilovné asszony is alávétne magát e műtétnék. Ő is meghagyta azt történni, s miután én nem tartám többé ildomosnak a mélyen megalázott családnak jelenlételemet felerőszakolni, Lapin úrra bízta a gondozásukat.

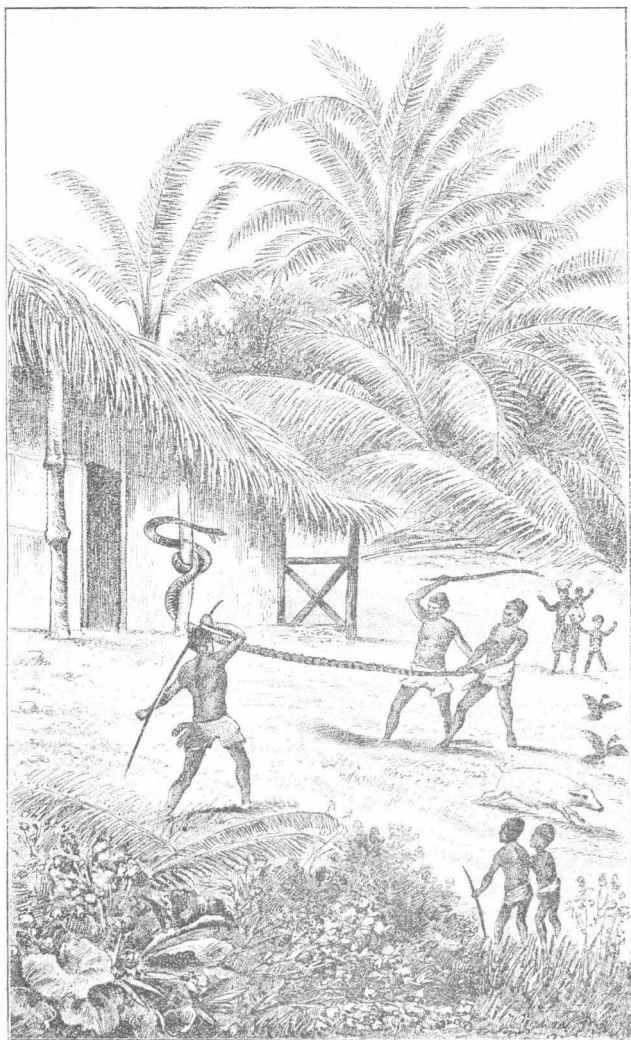
Amint éppen azon voltam, hogy az őrsöket megvizsgáljam, hallám a hírt, hogy Hrustiev visszatért. Siettem megkérdeni tőle, hogy mit fedezett fel? Ő tudósított, hogy valamennyi férfi mind kivonult a városból, a hetmant egy csapat kozák kiszabadítá a börtönéből, s arra valamennyien a vár körül félórányi távolban fekvő hegyekre vonultak, ki nyilatkozatva, hogy ki akarnak bennünket éheztetni, lehetnek hét-, vagy nyolcszázan.

Erre a hírre összegyűjtöttem a társaimat, s eléjük adtam, hogy a vár ellen ugyan semmi támadástól sem kell rettegnünk, de hogyha mi, pillanatnyi idő elvesztése nélkül gyorsan el nem határozzuk magunkat, talán huszonnégy óra alatt úgy körül leszünk fogva, hogy ki nem tudunk többé jutni, s éhség miatt kell majd magunkat feladnunk. Elmondtam nekik Hrustiev jelentését, s felhívtam mindenkit, hogy mondja el a véleményét, mihez fogjunk?

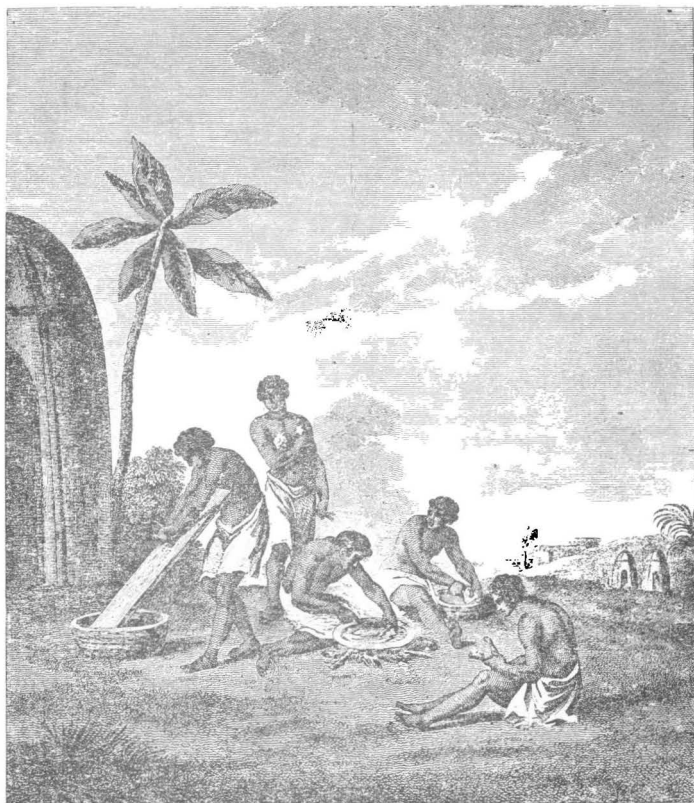
Mínthogy azonban senki sem tudott semmi tervet mondani, én előadtam, nekik a magamét, mely akkor fogamzott bennem, amidőn a hetman elhatározását hallám.

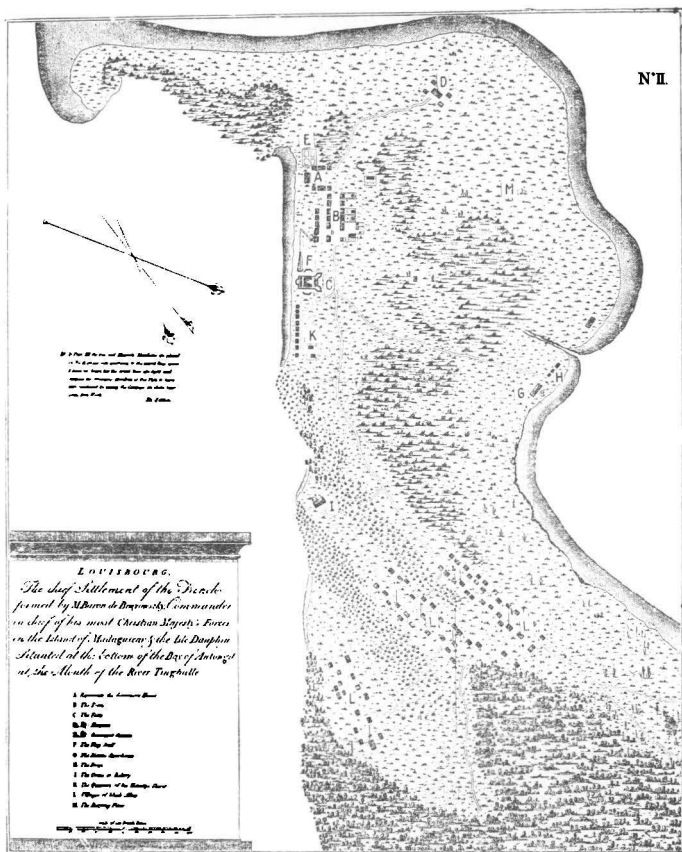
Benyovszky és kísérete, midőn 1771. július 31-én az Uzilpatchar-
öbölben meglátogatja Ulikamhy királyt
(Az 1888-1891. év kiadásból; az eredeti angol kiadás melléklete)

Madagaszkári kígyóvadászat
(Az 1888-1891. évi kiadásból)

Madagaszkári bennszülöttek
(Az 1888-1891. évi kiadásból; az eredeti angol kiadás melléklete)

A madagaszkári Louisbourg térképe.

(Az 1888-1891. évi kiadásból; az eredeti angol kiadás melléklete)

Louisbourg, a franciák főtelepe, amelyet alapított báró Benyovszky M., ő legkeresztényebb felsége csapatainak fővezére Madagaszkár és Dauphin szigeteken, és mely fekszik az Antongil-öböl alsó csúcsán a Tingballe folyó torkolatánál.

A. A kormányzó háza. B. A város. C. Az erődök. D. Kórház. E. A kormányzó kertje, F. Zászlórúd. G. Tengerészeti raktár. H. Kovácműhely. I. Pékműhely. K. A rabszolgák telepei. L. A szerencsen szövetségesek faluja. M. A temető.

Ez a terv ugyanis abból állt, hogy egy húsz tagból álló csapatot a városba küldök, akik minden asszonyt és gyermeket a templomba tereljenek, s amint azokat oda bezárták, minden bútort és egyéb éghető tárgyat, ahol csak találják, a templom körül halmozzanak föl. Ha aztán ez készen lesz, mi még napfelkölte előtt végbemehet, akkor adják tudtul az asszonyoknak, hogy készüljenek a halálra, mert nekünk más védelmünk nincsen a férjeik azon elhatározása ellen, hogy minket erőszakkal letörjenek. Mikor aztán ezzel jól megijesztgették őket, akkor azt kell nekik felajánlani, hogy küldjenek ki maguk közül három asszonyt és tizenkét fiatal leánykát a férjeikhez és apáikhoz, hogy bírják rá őket a fegyver letételére.

Az egész társaság ujjongott erre az indítványra s Pánov maga vállalta el annak a kivitelét. De még hozzátette, hogy az asszonyokat annál üdvösebb ijedelemre bírná, ha elébb a kormányzó holttestét a templomba vinnék. Ez a gondolat helyes volt; én meghagytam, hogy szállítsák oda e szerencsétlen főnök hulláját, akinek az élete nekem oly drága volt.

A szakadatlan küzdelem közepett nem is értem rá a saját sebemre gondolni. Most azonban fel akartam használni a nyugalmas perceket. Hivattam Lapint, hogy nézze meg a sebemet. Ő azt mondta, hogy az nagyon veszélyessé válhat, mivel a vér oda van hozzá fagyva. Nekem a tűzhöz kellett állnom, hogy az felolvadjon, ami érzékeny fájdalmat okozott. Addig nem tudtam se állni, se lépni, amíg Lapin ki nem húzta a golyót, mely műtétet igen ügyesen hajtotta végre. A seb bekötése után éppen nem tudtam a lábamat használni, Lapin abba a szobába vitetett, ahol a többi sebesültek voltak. Az a keserűség várt itt reám még, hogy magam mellett kelle látnom kilenc halottat és hét veszélyesen megsebesültet a saját társaim közül, s több mint ötven nehéz sebesültet a helyőrség katonáiból. Ezeknek a halottjait ledobálták a sáncárokba.

Parancsot adtam, hogy mindenkinek orvosi segílyt nyújtsanak, akiknek arra szüksége van, s magamat az irodaszobába vitettem; de itt sem hagytam megpihennem az az aggodalom, hogy mi lesz a tervünk kimenetele? míg végre Pánov hírül hozta, hogy több mint ezer asszonyt, leányt s gyermeket bezártak a templomba, s azok egyhangúlag arra kérnek engedelmet, hogy néhányat maguk közül a férfisereghez küldhessenek, ígérve, hogy azokat a meghódolásra fogják bírni.

Amint reggeledett, jónak láttam ezt a küldöttséget nekiindítani, s egyet a magunk emberei közül az asszonyokkal együtt elküldtem, hogy dobszó mellett hirdesse ki a kozákoknak ezt a kiáltványomat:

„Megtudtuk az elhatározástokat, hogy minket a várba körülzárjátok és vagy éhen halni, vagy magunkat a ti kegyelmetekre megadni kényszerítetek. Nem gondoltátok meg a dolgotokat. Nem fogjátok

velünk elhíttetni, hogy ti egy ilyen barbár szándékot végre akarnátok hajtani, midőn a legdrágább zálogot, mit a természet adott nektek, feleségeiteket, leányaitokat és kisdedeiteket itt hagyátok a kezecink között, akik biztosítanak bennünket a ti őzjüngő dühötök ellen, hacsak olyan szörnyetegek nem vagytok, akiktől a természet utálattal fordul el. Ti a saját családjaitok hóhérai lennétek, s azoknak a vére bosszúért kiáltana ellenetek. Tőletek függ, hogy válasszatok a következő két pont közül:

1. Követeljük, hogy azt a négy szövetségesünket szabadon bocsássátok, akiket a hetman kiszabadításakor elfogtatok, és ezután fegyvertelenül megjelenjete a vár előtt, s nekünk az újabb ellenségeskedések felőli biztosítékul tűszokat adjatok.

2. Ha ti vonakodtok ez ajánlatunkat elfogadni, mi felgyújtjuk a templomot, melybe az asszonyaitok és gyermekeitek be vannak zárva. Az lesz a sírjuk, s az ő halálordításuk fogja nektek hirdetni, hogy elhatározásunkat végrehajtottuk.

Ez üzenetünket pontban kilenc órakor küldjük meg nektek. Siessetek gyűlést tartani és elhatározni, amit helyzetetekben legcélszerűbbnek találtok. A mi elhatározásunk pontban tíz órakor végre fog hajtani.”

Miután ezt az üzenetet szövetségünk főnökeivel aláírtam, kiküldtem Szibaevet négy asszonnyal és tizenkét gyermekkel a kozákokhoz.

E követség elbocsátása után a szövetkezettek azzal foglalkoztak, hogy minden széket, asztalt, tűzifát a templom körül felhalmozzanak. Nyolc órakor azt kívánta Nilovné asszony, hogy beszéljek vele; midőn azonban meghallotta, hogy nem bírok fölkelni, hogy tartozó tiszteletemet tessesem nála, ő maga jött hozzám a legifjabb leányával együtt.

Az a változás, amit a lefolyt éj fáradalmi és a vérvesztés előidézett az arcomon, elfeledteté vele a saját fájaldalmát. Odarohant hozzám, s első szavai oly gyöngéd aggodalmat fejeztek ki irántam, hogy ez lelkemnek nem csekély megvigasztalására szolgált. Ez az érdemes nő, miután teljes fájaldalmát kifejezte férjének elvesztése fölött, azt mondá nekem, hogy ámbár az illendőség tiltaná neki, hogy engemet lásson, de ő a szívében meg van győződve, hogy ártatlan vagyok e balesetnél, ő bámulja a magaviseletemet, hogy abban a pillanatban, midőn én férje által megsebesítve, a legfenyegetőbb életveszély közepett, mégsem húztam ki a kardomat ellene. Az ő szemei előtt ekképpen igazolva vagyok; mint-hogy azonban a világot hasonló nézetre rábíri lehetetlen, ő elhatározta, hogy a férje temetése után, melynek végrehajtására tőlem engedelmet kér, azonnal el fog e helyről távozni.

Továbbá azt mondá, hogy a leányát, aki oly nagyon ragaszkodik hozzám, hogy rólam lemondani nem lenne képes, s akit nem tehet ki a testvérei és rokonai ingerültségének, az én kezeim között kívánja

hagyni, ha én megígérem neki, eddigi kötelezettségemhez képest, hogy házassági kötelék által fogom őt boldogítani.

E helyzetben, tele azon benső óhajással, hogy egy szerencsétlen anya szívét megnyugtassam, kinek erényét és léleknyugalmát bámulni teljes okom vala, mindent megígértem neki, amit tőlem kívánt.

Azzal megölelte a leányát, szívére kötötte, hogy szeretetét mindenkor tartsa meg irántam, s végre hirtelen e szavakkal állt fel: „Ön miatt vesztette el az atyját — hadd találja fel ön által férjét és atyját!”

Azzal elment. Afanázia akkor elbeszélte, hogy a néneji őt a legkeményebb szemrehányásokkal kínozták, s nyíltan vádolták, hogy tudott a merényletről, ámbár ő a saját életét odaadta volna, hogy az atyjáét megmentse vele.

E szavaknál könnyekbe tört ki, hanem aztán összeszedte magát, s még annyit mondott, hogy az ő jelen helyzetében neki nincs más választása, mint engem követni; minthogy azonban nem akarná az anyját a világ megrovásának kitenni, hogy ez összekötetésbe beleegyezett, tegyek úgy, mintha őt elszöktettem volna. Megígértem neki, hogy mindent a kívánságai szerint fogok tenni. Ezzel mélyen megindult lelkéből istenhozzádot mondott, s minden áldást kívánt a vállalatomra.

Egy negyeddél kilencóra után még nem jött semmi válasz a kozákoktól, én tehát a templom sarkaitól három ölnyi távolban tüzekeket gyújtattam. Tizedfélórákor aztán jelenték nekem, hogy a hegyekről rudakra akasztott számos fehér kendőkkel integetnek felénk egyre. Háromnegyed tízre lehetett látni, hogy fut teljes erejéből valami ötven férfi a vár felé — fegyvertelenül, amiből azt következtettem, hogy a kozákok elhatározták magukat megadni.

Tíz óra után tizenegy perccel megjelent előttem két kozák, egész lélekzetfogyottan, s jelenté, hogy azért küldték őket, hogy tudassák velem követeléseim elfogadását, s hogy fél óra múlva az egész sereg ide fog jönni fegyvertelenül; ezért kérnek, hogy semmit se tegyek ellenük, amíg meg nem érkeznek.

Egy perc múlva Szibaev is megérkezett, s jelenté, hogy a kozákok a levelem első felolvasása után azt határozták, hogy egyenesen a templomhoz rohannak s a családjaikat kiszabadítják. Amint azonban az asszonyok elmondták nekik, hogy ott minden éghető anyag fel van halmozva, s a tüzeke megrakva, úgy hogy az ő elhatározásuk csak annyi sok ártatlan lélek elpusztulására vezetne, akkor egymás között összevesztek, melynek addig nem szakadt vége, míg a hetmant meg nem kötözték, akit most idehozna hozzám.

Egy negyeddél tizenegy óra után végre megérkeztek a csapatok. Pánov az én rendelkezésem szerint azokat, akiket túsokul kijelöltem, behozatta a várba, a többit engedte a templomhoz sietni, hogy az aszso-

nyaikat, gyermekeiket kiszabadítsák. Előbb azonban azzal az elővigyázattal élt, hogy egy csapatot a mieinkből kiküldött a hegyre, hogy vigyázzanak a fegyverekre, amíg azok a várba fel lesznek szállítva.

Miután ily módon mindent kellő rendbe hoztunk, kinyitattam a kaszamatát, a helyből negyvenkét katonát jött elő a korlátokkal együtt. Ez utóbbit a hetman társaságához csatoltam. Volt ötvenkét túsunk, mind a város előkelői, akik a nép magaviselete iránt az életükkel kezelték.

HUSZONKILENCEDIK FEJEZET

A TÚSZOK ÁTVÉTELÉTŐL BENYOVSZKY HAJÓRASZÁLLÁSÁIG TÖRTÉNT ESEMÉNYEK

Délfelé szemlét tartott Pánov a szövetségesek sorai fölött, s tudósított, hogy hiányzik közülök Meder.

Keresték őt a halottak között, de nem találták, s mi már nagyon aggódtunk a sorsa fölött, midőn Hrustiev azt mondá, hogy bizonyosan otthon lesz az, a kályhalyukban elbújva. Pánov rögtön kiküldött közülünk négy fegyverest, azok el is hozták. De mielőtt bejött volna, Hrustiev elmondá, hogy mikor az embereink beléptek hozzá, térdre esett, úgy könyörgött, hogy ő ártatlan, nincs semmi része az összeesküvésben, amin ők nagyot nevettek. Komolyan csodálkoztam rajta, mikor mondták, hogy Meder még mindig azt hiszi, hogy a kormány kezei között van. Hogy saját szememmel győződjem meg róla, behozattam őt magam elé. Már az ajtóban térdre esett, s ismételte a szabadkozását, hogy ő nem tudott semmit a merényletről. Én felemeltem őt s a nevéen szólítottam, még akkor is a kormányzónak nézett, csak amidőn egy pohár pálinkát megittam vele, akkor jött magához, s aztán elbeszélte nekem önkényet, hogy ő bizony az első lövésnél visszafutott a házába, s aztán térden imádkozott az Istenhez megtartásunkért, amint azonban reggel a katonákat az ajtaján kopogtatni hallá, elájult, s mire fölébredt, oly bizonyosnak hitte valamennyiünk halálát, hogy ez az eszme elvette az eszt.

Miután valami kevés frissítőt vettem magamhoz, minden főnöknek kiadtam a parancsaimat. Hrustiev azt a feladatot kapta, hogy vonuljon le a folyam mentében, s Kuznecov csapatja segítségével foglalja el a Szent Péter Pál hajót, a többi hajót és bárkát pedig mind egésze fel. Bátorin kötelessége volt a raktárakat és a kincstárt megvizsgálni, s minden azokban található készletekről leltárt készíteni. Pánov vállalta el a kormányzó utolsó tisztességételének és a halottak eltakarításának tisztjét. Wynbláth gondoskodott a tábori szolgálatról, én magam a sebem miatt

tehetetlen voltam minden működésre. Azonban a legjobb reményemet helyeztem Meder ügyességében, mert Lapin ismeretei nem terjedtek tovább a sebek kezelésénél.

Estefelé engedelmet kértem Nilovné asszonyságtól, hogy meglátogathassam; de ő elutasított velem. Éjjel Afanázia odajött hozzám, s a leggyöngédebb részvétét fejezve ki fájdalmaim fölött, azt mondá, hogy az anyja két nap múlva el akar utazni, s hogy én őt ennél fogva minél előbb szöktessem el. Én eloszlattam a kedves leánya aggodalmait, s azután könnyű álomba merültem.

28-án minden készen volt a temetkezésre, s én megizentem Nilovné asszonynak, hogy a szertartás csak az ő parancsára vár. Azt kérte, hogy rögtön kezdjenek hozzá. A város minden lakosának meg kellett a templomban jelenni, a temetés a legnagyobb pompával ment végbe; én huszonegy ágyúlövést tettem a vár falairól.

E szertartás után azt hagytam meg Pánovnak, hogy vegye rá az érseket, akár szép szóval, akár fenyegetéssel, hogy tartson a templomban szónoklatot az általunk végrehajtott forradalom dicsőítésére, s annak végeztével a szövetségeseket mind esküdtesse fel az én irántami hűségre, az evangéliumra, s e szertartás után vitesse el a hajóra Szent Miklós csodatevő képét, hogy ugyanezen ünnepélyesség ott is meg legyen tartva.

Ezen eljárásnak nagy haszna ígérkezett, mert a vakhit segélyével nagyobb hatalmam leendett azon emberek kedélyére, akiken vallásos előítéletek uralkodnak. Ezen az egész napon lázban feküdtem, de este megtudtam, hogy minden a legjobb rendben folyt le. Éjfél tájt újból visszatért a lázam, s én alig bírtam Pánovot arról a szándékomról, hogy Afanáziát elszöktessem s annak az okairól értesíteni.

Május 2-án. A három megelőző napot eszméleten kívül töltöttem; háromszor vágta rajtam eret, s Pánov nem tartá jónak, hogy nyugtalanítsanak. Amint azonban e nap délutánján Meder biztosította, hogy veszélyen kívül vagyok, odajött jelentést tenni, hogy Hrustiev a hajót kezünkre kerítette, hogy a készletek jegyzéke elkészült, s hogy az embereink éppen az útra való eleséget beszerezni sietnek. Azt is elmondta, hogy Nilovné asszonyság elutazott, hogy egy perccel előbb még odajött hozzám, hogy megnézzen, s keservesen sírt, egy szót sem ejtve.

Kérdém, hogy hát Afanáziából mi lett? ő azt felelte, hogy az anyja elutazása előtti estén segített neki az ablakon át kiszökni, s a nővérei roppant lármát csaptak, mikor fölébredtek. Hanem az anyjuk oly okos volt, hogy siettetta el az utazást, s nagyon felgerjedtnek mutatá magát a megszökött leánya ellen, miáltal a nővérek komolyan elhitték, hogy Afanázia anyjuk tudta nélkül szökött el. Azt is megmondá, hogy Afanázia az anyja elutaztatól a mostani percig nem távozott el az ágyam

mellől, s csak az orvos biztosítására, hogy veszélyen kívül vagyok, hagyta magát rávenni egy pár órai alvás élvezésére.

Este meglehetősen jól éreztem magam, összehívtam a tisztjeimet s a szövetségeseket, s biztosítám őket, hogy jó magukviselésért hálálatos leszek. — Ugyanezen napon tutajokat készítették, hogy az ágyúinkat és löszereinket a hajóra szállíttassam. Még tizennyolc önkényes ajánlkozott a zászlóm alá, s azok között találtam Izmajlovot, a korlátnok öccsét is. Ez az ember minden vétkét Szudejkin titkárra kente, melyet ő a társaság ellen elkövetett, s úgy be tudta magát hízelegni a bajtársaimnál, hogy nemcsak minden sértést elfeledtek neki, hanem még segítettek is neki Szudejkinon olyan vétket, amit az soha el nem követett, megtorolni. — Ez a gazfickó odavezette őket Szudejkin házához, azt kirántották az ágyból, kegyetlenül elkorbácsolták, s aztán a házat kirabolva, otthagyták félholtan.

Amint én Pánovtól Izmajlov tettét megtudám, azonnal vasra vettem ezt a fickót.

Ugyane napon az irodai levéltárt is becsomagoltam. A nagy mennyiségű szörmeárúknak, melyeket tisztjeim a raktárakban találtak, nagy hasznát vehettük, mert azoknak az árából reméltem Európában az embereimről gondoskodhatni.

Éppen egy kissé szenderegni akartam, amidőn Afanázia az ágyamhoz lépett. Eleinte el akarta titkolni a könnyeit, hanem azok keresztültörtek az erőszakon, s így a fájdalomtól lesújtottan látva őt, nem volt nehéz kitalálnom bánatának az okát. Az első pillanatban nyugtalanított a nyilatkozata, utóbb azonban oly tiszteletre gerjesztett, aminőt a nemes bizalom szülhet az élet minden körülményei között.

Ez a szeretetre méltó leányka egy levelet adott át, s csak a szavakat mondá: „Mindent tudok; bocsásson ön meg a fájdalom első kitörésének, most már nyugodt vagyok, ne féljen; nem leszek gyöngö többé!”

Ezen szavak elhatározott hangjától megdöbbenve, felnyitám a levelet. — Stefánovtól jött az, aki azt írta neki abban, hogy ő, tőlem elárulva és megcsalva, bosszúval tartozik önmagának és családjának s e célra ő felajánlja a szolgálatát. — Tudatá vele, hogy én már nő vagyok, és így képtelen öneki tisztességes állást adhatni a világban, eléje tárta, hogy ily körülmények közt, minthogy törvényesen velem egybe nem kelhet, megbecstelenítén magát, ha énevem jönne; végezte pedig a levelet azon a nyilatkozaton, hogy ő kész Afanázia gyalázatát az én véremmel lemosni, s kezét neki ajánlani; csak az egészsége helyreállítására vár.

Ez a levél más időben szánalomra indított volna e szerencsétlen ember iránt, ki gyors léptekkel rohant veszedelmébe, de ebben a pillanatban csak magamra gondoltam. Szándékom volt házas létem titkát arra az

időre halasztani, amikor Afanázia számára egy hozzáillő társra találok, s a váratlan csapás most egészen lesújtott.

Kábulatomból Afanázia e szavakkal költött fel:

„Kedves gróf! Ne szomorodjék ön el. Az ön Afanáziája nem lesz szerencsétlen. Szereti önt és szeretni fogja örökké. Ön azt, kit nejevé soha nem tehet, nem fogja magától eltaszítani, mint *gyermekét*, mint *leányát*.”

Egy percig elhallgatott, azután könnyek között ragadta meg gyöngéden a kezemet, s azt mondá:

„Hát ne legyen-e úgy, kedves atyám?”

Én nem állhattam ellent a szívbeli őszinteség és ártatlanságnak, mely annyi hősiességgel párosult egy ilyen szelíd teremtsénnél, s lelkem tisztelettel hódolt meg e magasztos érzelmek előtt.

Bocsánatáért esdtem, hogy állapotomat eltitkoltam előtte, s mentégemül a családom iránti tiszteletet hoztam fel és összeköttetésemet egy társasággal, mely az ő életét fenyegette, hogy az enyémet megtartsa, s hogy még biztosabb kezességet találjak szívemben, hivatkoztam szenvedélyemre, s a vágyra, hogy őt bírjam.

Végighallgatta a szavaimat, bármilyen gyöngén voltak is azok az én kimentésemre alkalmazva, gyöngéd figyelemmel, mely előre biztosított bocsánatáról, melyet aztán szóval is kifejezett, hogy semmi a világon az ő szeretét énhozzám kiirtani nem képes. Elég leend neki, így szólt a kedves teremtsé, abban az országban élni, melyet én házámul választok, s nem vágyik nagyobb boldogság után, mint hogy engemet láthasson és atyjának nevezhessen; — reméli, hogy az én családom ölében zavartalan nyugalomra fog találni, mert erős elhatározása, hogy soha férjhez nem megy. Most tehát csak azt az egyetlen ígéretet kéri tőlem, hogy tekintsem őt ezentúl leányomnak, s engedjen meg, hogy női ruháját letegye, minthogy férfiöltözetben kevésbé fog teremre lenni.

Pánov szakítá félbe beszélgetésünket. Ez a hű barát, ki neszét vette Stefánov árulásának, arra kért, hogy engedjem meg neki, hadd üsse agyon ezt az ő semmirekellő öccsét — amint azonban Afanázia elhatározását meghallá, odaveté magát a lábaihoz, hős lelkének hódolva.

A leányka elhagyá szobámat azzal a léleknyugalommal, melynek csak egy szilárd elhatározás fölötti elégtelenség lehet a kútfeje.

Pánov aztán elbeszélte nekem, hogy ő már tegnap hallotta, miszerint Afanázia tud az én női léte mről, hanem az árulkodó nevét még nem tudhatta meg. Újból unszolt, hogy az öccsét engedjem át az igazság büntető kezének, hogy a társaságot megmentsük egy szörnyetegtől, aki mindnyájunkat elébb-utóbb vesztünkbe fog vinni. Fáradtságomba került őt e szándékáról lebeszélni. Ezalatt bejött Baturin, s azt mondá

nekem, hogy éppen most volt tanúja egy jelenetnek Afanázia és Stefánov között. Afanázia e nyomorultat a legkeserűbb szemrehányásokkal halmozta el hitszegése miatt, s kinyilatkoztatá előtte, hogy őt mindig úgy fogja tekinteni, mint példaképet a hálátlanságnak és gonoszságnak, s hogy gyűlöli a személyét és a jellemét, s hogy nagyon téved, ha azt hiszi, hogy ő az én feleségem kívánna lenni. Ő az én saját ajkaimról hallotta, hogy én már egy derék hitvessel vagyok összekötve, s azért elhatározta, hogy mint barátném és leányom fog mellettem maradni. Végre tanácsolá neki, hogy szálljon magába, s minden szerelmi ábrándjáról óiránta mondjon le, s jövőre magát másképp viselje.

Stefánov e beszédre dühbe jött, s az ágya fölött függő pisztolyok egyikéhez kapott, de Baturin lefegyverezte őt, s azonnal egy külön házba záratá, ahol két emberünk őrzí.

Ezen a napon minden pénzt, ami császári kincstárban volt, nagy sokaságú atlasz, tafota s egyéb selyemkelméekkel együtt kiosztaták a szövetségeseink között. Hrustievtől pedig egy levelet kaptam, melyben sürget, hogy siessek a kikötőbe, rendet csinálni a szövetségesek között, akik a kamcsadálók irányában igen illetlenül viselik magukat.

Május 4-én törvényt láttak Stefánov fölött, s azt az ítéletet mondták ki fölötte, hogy jövőre a szövetségesek minden összejöveteléből s minden parancsnokságból ki van zárva. Amint a társaság már oszlani készült, belépett Afanázia, férfiruhában és felfegyverkezve; a társaság akkor azt a nevet adta neki: „Achilles.” Ebben az öltözetben elbájoló volt, s a bátorságával bizonyára felülmúlt sok férfit.

Délre több tutaj elkészült, s én huszonöt szövetségest s azoknak a felügyelete alatt harminchárom túszt küldtem a partra, akiknek az őrizgetése a városban nagyon alkalmatlan volt. Azonkívül száznegyvenhat szánkót is küldtem legénységgel szárazon, kiket a hajóra kellett felvenni.

Május 5-én 1771-ben három pap által nyilvános istentiszteletet tartattam, s az evangélium felolvasása alatt minden, a templomban összegyűlt szövetkezettek által letétem az irántam való hűség esküjét. Az istentisztelet végével a várban lakomát adtam, melyre több városi lakos is meg lett híva, s hetedfél óra után kiadtam a szükséges parancsokat 6-án leendő elutazásunkra.

6-án néhány személyből közigazgatást nevezve ki, s a lakosokat megeskette, hogy amíg mi Kamcsatka tartományában leszünk, semmit miellenünk meg nem mozdítanak, mindkét fél teljes megalégedésére (bár különböző okokból) megkezdtem az utazásomat.

Tizenegy órakor elértem Csekavát, ahol a társaim és Csurin kapitány által kicsapongó örömmel lettem fogadva; ez utóbbi megbízott, hogy 11-én a hajó vitorlakészen lesz.

7-én megtekintém a munkálatokat, s meg voltam elégedve a bajtársaim igyekezetével. Elégültségemet csak fokozta az, hogy száznyolcvan kozákot is ott láttam dolgozni, akiket ők e segítségre kényszerítettek. Ezen a napon Hrustiev figyelmeztetett, hogy a *kavkai kamcsadál* tojón a helyőrség hadnagyával szövetkezett, s arra vállalkozott, hogy engem megölet. Együttal jelenté, hogy ez a tojón beszélni akar velem.

Én mindjárt parancsot adtam, hogy fogják meg és hozzák elélem. Ő tagadta a vádat, bár elismerte, hogy a hadnagy tett neki ilyen ajánlatot. Egy pisztolyt találtak nála elrejtve, ami nevelte a gyanút; én abban a véleményben voltam, hogy jót fog neki tenni, ha ötven botot veretek rá. Alig kapott tizenkettőt, kivallotta minden bűnét, s elmondá, hogy a hadnagy és Gurgiev, Hrustiev sógora, ki a régi kormánynak nagy híve volt, a szomszéd falu tojónjánál vannak.

Erre a vallomásra odaküldtem Kuznecovot hat szövetségessel, hogy a gonosztevőket fogják el, akikkel öt órára visszatértek. Az ítéletük és annak a végrehajtása másnapra lett elhalasztva. Ugyane napon kaptam valami harminc asszonynak és leánynak az esedezését, akik a kedveseik sorsában osztozni óhajtottak. Mivelhogy azonban annyi embert a hajón elhelyezni lehetetlen volt, csak hármat vettünk fel közülök, a többinek azt mondtuk, hogy mihelyt egy szigetre találunk, onnan majd küldünk értük egy hajót.

8-án reggel elítélte a társaság Gurgievot, a száműzöttet és Valnoj hadnagyot ötven kancsukaütésre, a tojont kétszer annyira. Ezt a büntetést nyomban végre is hajtották; s Gurgievot és Valnojt visszaküldték a városba, hogy gyógyíttassák magukat.

E napon tizennégy száműzött jött oda különböző helyekről, akik kértek, hogy vegyem fel őket a társaságunkba, ami meg is történt. Hat órakor a hajót felkötelezték, s mi az élelmiszereinket még megszaporítottuk huszonkét beszózott medvével.

9-én és 10-én a társaság a hajó málházásával foglalkozott, 11-én minden készen volt az utazásra, én a túszoikat visszaküldtem a városba, az egyetlen Szudejkin titkárt kivéve, akit a társaság kényszerített velünk jönni és *szakácsként* szolgálni, hogy leszolgálja mindazokat a bűneit, amiket ellenünk Kamcsatkában elkövetett. Amint a hajóra léptem, felhúztam a *lengyel konföderáció* zászlóit, mely ünnepélyesség húsz ágyú-lövéssel lett üdvözölve.

GRÓF BENYOVSZKY MÓRIC
EMLÉKIRATAINAK FOLYTATÁSA
KAMCSATKA FÉLSZIGETÉTŐL
KANTONIG KÍNÁBA

Május 11-én 1771-ben szálltam a Szent Péter és Pál hajóra a bolsia kikötőben. A hajós-szolgálatot következő módon osztottam fel magunk között:

Magam — a vezénylő.
Hrustiev gróf, másodvezénylő.

R a n g o k.

Hajófarban:	Hajóorrban:
Pánov	Wynbláth
Kuznecov	Stefánov
Zablikov	Meder
Popov	Izmajlov
Loginov	Boscarev
Urbanovszki	Gurcinin
Csurin	Kostromin
Contrathimaitre	Báthurin
37 legény.	36 legény.

Összesen 73 szolgálattelvő.

9 nő és }
12 utazó } 21 személy.

Mind együtt 96 személy.

A hajó oldalába ágyú-lőablakokat vágattam — huszat. Tizenkét ágyúnk azonban csak fából volt.

Egyéb felszerelése a hajónknak ezek voltak, az élő személyzetek kivül:

- 8 ágyú.
- 2 haubic-ágyú.
- 2 bombavető-mozsár.
- 120 szuronyos puska.
- 80 kard.

60 pisztoly.
 1600 font lópor.
 200 mázsa puszkagolyó.
 800 font füstölt hús.
 1200 font besózott hal.
 3000 font szárított hal.
 1400 font cet-olaj.
 2000 font cukor.
 500 font tea.
 4000 font megromlott liszt.
 40 font vaj.
 133 font sajt.
 6000 font vas-szerszámok.
 120 gránát.
 900 ágyúteke.
 80 font kén.
 200 font salétrom.
 1200 font (itt hiányzik a szó a kéziratban) – hihetőleg faszén.
 36 tonna víz.
 160 láda szörme.
 14 horgony, kötelek és változtatáshoz való vitorlák.
 Egy dereglye és egy csónak.

A hajó nyolc láb tizenegy hüvelyk, s nyolc láb 5 hüvelyk mélyen járt a vízben.

Tizenegy órákor délelőtt istentiszteletet tarttattam a görög egyház szertartásai szerint. Elénekeltek a Te Deumot, s az egész társaság megújítá az esküjét a hozzám való hűségre. Este öt órákor kivontattuk a hajót a folyam torkolatáig, s ott horgonyt vetettünk.

Csütörtökön, május 12-én szedtük fel a horgonyt; akkor szabadon eresztők a tűszokat, s megindultunk az öbölből kelet felé. Könnyű észak-északnyugati szelünk volt.

A nap ködös volt, s miután teljes szélcsend állt be, horgonyt vetettünk három és egy negyed fonálnyi mélységben, durva, zöldes fővény talaja fölött. Négy órákor valami szellő támadt, azzal kivitorláztunk a két part között. A hajó fennakadt egy jégtömegben, melyet egy ágyú-lövessel szétrobbantottunk. A szállásmester értesítése szerint „minden rendben volt” Fél háromkor hat hüvelyk víz volt a hajófenékben. Kiindultunk 52° 32' sz., 359° 0' h. alatt, s vitorláztunk 51° 34' sz., 358° 36'h.-ig Bolsától, É-ÉNy-i szél, vízáramlat déltől északnak; hajóirány délnek.

Pénteken, május 13-án borongós, felhős idő, kemény É-ÉNy-i szél, horgonytalaj 16–17 fonalnyi mélyben, finom zöld fővényen. Nagy áramlat É-ÉNy-ról. Hajónkat folyvást délnek tartottuk, este

bevontuk a brámvitorlákát. Virradatkor megpillantók az Alayd sziklafokot nyugaton. Reggel kilenc órakor tanácsot tartottunk, mely irányban haladjunk tovább. Én azt indítványoztam, hogy valamelyikénél a Kurili-szigeteknek vessünk horgonyt, némi élelmiszer beszerzése s kenyérsütés végett: a társaság beleegyezett.

Szombaton, május 14-én a Kurili-szigetek közt valánk; homályos, ónos idő, havazással s igen rendetlen tengerárral. Láttunk több cethalat, melyeket a kardhalak üldöztek. Erős áramlat északról délnek: futásunkat D-DK-nek irányoztuk, s két szigetet kaptunk látótávunkba, az egyik jobbról DK-nek, a másik D-DNy-nak. E szigetek megpillantása némi zavart idézett elő. A társaság egy része azt kívánta, hogy vessek horgonyt, s miután nem álltam rá a kívánságukra, elkezdtek fenyegetőzni, úgy hogy kénytelen voltam őket fogságra vettetni. Erre elhatározám, hogy a Kurili-szigetekenél nem kötök ki, tartva a zendüléstől. Az e két sziget közötti csatornában 23 fonálnyi mélységet találtunk, szép homok és koralltörmelék fölött. Este hat órakor a szél növekedett, éjszakára behúztuk a vitorlákát, s hajnalban egy bajdarát (parti csónak) pillantánk meg, mely láttunkra azonnal a partra sietett. Sok madarat láttunk déltől észak felé repülni. Kivitorlázánk az $50^{\circ} 27'$ É sz.-ből, $359^{\circ} 15'$ h.-ből, $50^{\circ} 15'$ sz.-be és $360^{\circ} 30'$ h.-ba. Szél Ny-ról, tengerár É-ről D-nek, irányzat DK $19^{\circ} 37'$.

Vasárnap, május 15-én homályos, ködös idő, kemény, kitartó szél, este magas ár, a hajós nép kötélfonással foglalkozott. Úszó tengerhínárral és néhány cethallal találkoztunk.

Hétfőn, május 16-án komor, felhős idő, sok hóesés, változó széljárás. E napon Izmajlovot azzal vádolták, hogy a két kamcsadált lázadásra izgatta, be kellett őt csukatnom, kenyérre-vízre.

Kedden, május 17-én derült idő, állhatatlan széljárás, néha kisütött a nap. Este eső és hó; néhány halat fogtunk. Cethalakat láttunk délről északnak úszni, s szint ezen irányban vándormadarakat. Éjjel friss szelet kaptunk s dagadó árt.

Szerdán, május 18-án zavaros, ködös idő hóval, esővel, nagy mennyiségű tengerhínár a hajó körül; abból egy jó csomót összeszedtünk, szükségünk lehet rá. Több saskeselyűt láttunk, a dereglyénk kitatarozásával és a fegyverek tisztogatásával telt az idő.

Csütörtökön, május 19-én a Bering-szigeteket pillantánk meg. zavaros idő. Pontos megfigyelés szerint e sziget északi távolát Bolsától $55^{\circ} 15'$ s hosszát 80° -ra becsültem. Fél tengeri mértföldnyire a szigettől horgonyt veték 28 fonálnyi mély fölött, durva homok- és csigatalajon.

Azután kiküldtem Pánovot tíz fegyverrel, hogy kutassák fel a szigetet; meghagyva nekik, hogy ha alkalmas helyet találnak a tanya-ütsére, azt három lövéssel adják tudtomra, s a csónakot rögtön küldjék

vissza. Ha azonban valami hajót találnak a kikötőben, rögtön térjenek vissza, anélkül, hogy partra szállnának. Amint eltávoztak, felhúztam a horgonyt, s a szél által a sziget felé hajtattam a hajót. Egy negyed mértföldnyi távolban a szél *alábbhagyott*, kénytelen voltam megállni. Nemsokára megkaptuk a jeladást, s egy öbölbe értünk, ahol ötven fonálnyi mélyben jó talajt leltem. A csónakot visszaküldtem, hogy az öböl mélységét mérjék meg, ahol azután nyolc fonálnyi mélyben kikötöttünk.

Pénteken, május 20-án horgonyon a Bering-sziget egy öblében; szép idő, szélcsend. Ámbár Pánov azt állította, hogy semmi lakókat sem talált a szigeten, mégis kiküldtem egy csapatot, hogy cirkáljanak széjjel, egy másikat pedig, hogy építsenek kunyhókat és kemencéket kenyérsütésre. Magam is szándékoztam partra szállni; elrendelém, hogy az ágyúfödélzetet tisztogassák fel, s az élelmikészletünket szellőztessék ki, s azzal magam, hat társammal, kiveztem a kis csónakon.

Amint partra szállék, sátor verettem, s ott bevártam a kiküldött kémlelő csapatot. Öt órakor érkeztek vissza, s tudósítanak, hogy mintegy óra járásnyira az öböltől fedeztek fel egy barlangot. Találtak benne egy kutyát meg egy levelet egy hordó alatt. Kuznecov, a csapatvezető, az mondá, hogy ő talált még a barlangban négy kis tonna cetolajat, s mintegy tíz, tizenkét mázsa beszózott halat a barlangban. Úgy vélte, hogy kell embereknek lenni a szigeten, mert friss lábnyomokat látott a hóban, s egy újon épült fürdőt fedezett fel.

Hogy bizonyosságot szerezzek a dolgról, elolvastam a levelet, mely akként hangzott:

„Üdv nektek, kik e szigeten kiköttök. Jelentem, hogy az Erzsébet hajó, mely 1769-ben az én vezetésem alatt az ohocki kikötőből elvitorlázott, a vihar által megrongált állapotban egy egész évig maradt e szigetnél. Többszöri sikertelen kísérlet után hajónkat az Ohockba visszatérésre alkalmassá tenni, szétdaraboltuk azt, s dereglyéket csináltunk belőle, melyeken most fogok útnak indulni a keleti szigetek felé, abban a reményben, hogy valahol találok egy hajóra, mely engem a hajósnéppemmel együtt visszaszállít. Írtam ezt 1771-ben január 24-én.

Ohotin Iván, kapitány.

Balarikov Boldizsár, kormányos.”

A sziget déli tájékán öt keresztet is talált Kuznecov, melyeknek egyikén ez a felirat volt:

„Istennek tiszteletére és Szent Miklóséra állítá fel ezen keresztet Krenicin Péter, a kaliforniai út felfedezésére kiküldött hajó vezetője 1769-ben április 28-án.”

Ennek a keresztnek a felfedezése nem volt ránk nézve nagy fontosságú, de annál hasznosabb volt, hogy találtunk itt valami répfáját és igen jó fokhagymát; a besózott hal és a cetolaj is szívesen lett fogadva. Amint a levelet jobban átvizsgáltam, azt jegyzém meg, hogy azon az frás még egészen friss volt, s visszaemlékeztem rá, hogy hallottam én már többször erről az Ohotinról beszélni: Ohockban azt hitték felőle, hogy kalózzá lett. Kérdeztem a társaimtól, hogy nem ismeri-e őt valamelyikük? s többektől értesülék, hogy Ohotin nem orosz, hogy azt a hajót, melyet vezetett, erővel foglalta el, miután a hajósnépet a maga részére hajtotta. Később aztán az Aleuti-szigeteken telepedett le, s az utóbbi években több orosz hajót elrabolt, amelyeknek a legénysége önkényt alája vetette magát; úgy mondták, hogy legalább száz európai van a vezénylete alatt, s hogy egy csapat szigetlakó főnökévé választá meg.

Ez értesülésből azt következtetém, hogy Ohotinnak, vagy legalább az emberei egy részének itt kell lennie a szigeten, s azzal kiválasztottam öt embert a társaságunkból, kiket jól felfegyverezve és éléssel ellátva kiküldék, meghívólevelet adva nekik Ohotinhoz, vagy annak a híveihez. Minden baleset megelőzése tekintetéből mind a hajón, mind a parton fegyveres előőrsoket állíték fel.

Szombaton, május 21-én a Bering-szigetén, a társaim által Móric-öbölnek elnevezett kikötőben. Mai nap kihordtuk a lisztet a partra, s öt sütőkemencében, amelyeket e célra építettünk, kenyeret süttöttünk belőle. Társaim jó tágas kunyhót ütöttek össze a számomra. Huszonkét emberemnek dolgot adtam a besózott hálnak és a cetolajnak a hajóra szállításával; hatot kiküldtem fát vágni, s Nikita áccsal a vitorlarudakat javíttatám ki. Estig huszonnégy hordó friss vizet, négy öl tűzifát, a sóshal nagy részét s egy láda fokhagymát szállítánk fel a hajóra.

Az éj nyugodtan folyt le; reggel öt órakor azonban azzal a hírral költött fel Hrustiev, hogy a sziget déli oldalán többrendbeli lövést hallott. Én gyorsan felkelék, s a többiektől is hasonló értesülést nyertem. Fel kellett a népünket lármáznai; húsz ember jött hozzám a hajóról. Azokból én tizenhatot Wynbláth-tal kiküldék a dereglyén az öböl déli része felé, hogy tudja meg, mit jelent a lövöldözés, s szükség esetén sicsen segítségére a társainknak.

Ezeket útnak indítva, átruháztam Hrustievre a vezényletet, s magam nyolc emberrel a ladikba szálltam. Nemsokára elhagytuk az előreküldött dereglyét, s amint az öböl déli pontjára értünk, egy bajdarát pillantánk meg, mely öt emberrel felénk evezett. Közeledésükkel észrevettük, hogy oroszok; egyikük hallót kiáltott, s azt mondá, hogy levelet hoz a Szent Péter hajó parancsnokának. Nemsokára odaértek hozzánk, s átadták nekem a levelet, melyet én elolvastam s azzal fel-

hívtam őket, hogy jöjjenek a hajómra. Könnyen ráálltak, s elmondák, hogy a főparancsnokuk úgyis megparancsolá, hogy a hajómra jöjjenek. Tíz óraker elértünk velük a hajóhoz.

Ott az embereimet a legnagyobb zűrzavarban találtam. Stefánov jelenté, hogy ő egy bizonyos Andreánov Alekszi által zendülésről lett értesítve. Vizsgálatot rendeltem el s abból kiderült, hogy Izmajlov az ő cimborájával, Zablikovval együtt, meg még tizenöten esküvel kötötték le magukat, hogy a legelső alkalommal, amidőn az én embereim legnagyobb része a parton lesz, engem megrohanjanak a hajón, s aztán visszavigyenek Kamcsatkába, ha pedig ez a tervük nem sikerülne, engem megfojtsanak, a hajót felgyújtsák, s a dereglyével tovameneküljenek a szigetről.

Ezt a vallomását Andreánovnak megerősíté még Popov és Rábulov is. Én abban a pillanatban felfegyvereztem mindazokat, akikben bízhatam, s azzal kimustráltam a társaságból azokat, akiket a cselszövény intézőinek felismertem. Azokat nyomban bilincsbe verték, s kiszállították a partra, ahol egy általam kinevezett bíróság Hrustiev elnöklete alatt ítélni fog fölöttük. Ez ügyet elintézve, minden figyelmemet arra fordítám, hogy Ohotin levelének elhozóit minden lehető udvariasságban részesítsem.

Vasárnap, május 22-én a Szent Móric-öbölben a Bering-szigetén; borult idő, esővel; délnyugati szél. Délután három óraker a hadsegédem átnyújtá az egész társaság emlékiratát, melyben azt követelték, hogy Izmajlov és Parencsin kamcsadál, feleségével együtt a partra kitéssenek, s a szigeten hagyassanak, a többi összeesküvőket pedig, akik általuk el hagyták magukat térítetni, ötven korbácsütés kiszívása után az eddigi foglalkozásukba vissza lehet helyezni, ha elébb a hűség esküjét leteszik.

Én e kívánságot készséggel hagytam helybe, mert nagyon szükséges volt példát adni, s ily eljárással az én tekintélyemet megszilárdítani. Miután határozatomat ráírtam az ítéletre, az egész társasággal megismertetém az általam kapott levél tartalmát.

„Üdv a Szent Péter hajó vitéz és rettenthetlen parancsnokának és az egész társaságának.

Drága barátim és bajtársaim! Nagy örömmel hallottuk szerencsés megérkezéseiteket e szigetre. Küldötteitek elmondák egész szándékaitokat, s mi őket nem túsokul, hanem mint jó barátokat tartottuk vissza, akiket majd élelmiszerekkel küldünk vissza, amire kétségtelenül szükségetek lehet. Engedjétek meg a mi társainknak, kik e levelet hozzátok viszik, hogy hajótokra mehessenek, valószínű, hogy ismerősökre fognak ott találni, ami nekünk nagyon kellemes volna. Kérjük a parancsnokot,

tudassa velünk, nem tetszenék-e neki velünk értekezni, s evégből az embereinket azzal az izenettel küldeni vissza, hogy mely^h helyen legyen e találkozó? Mindnyájatoknak jólétet kívánunk, s ajánljuk magunkat barátságotokba. Éljetek boldogul.

Ohotin Iván,
a társaság nevében.”

Miután a többiek különféle véleményeit kihallgattam aziránt, hogy mi lesz legjobb tennünk, azt határozám, hogy egyet az öt közül visszaküldök a válaszzal, négyet pedig itt tartok, amíg az én embereim visszajönnek. Levelem tartalma így hangzott:

„Nem vagyok képes leírni, mily nagy örömet szerzett nekem a ti jelenlétetek híre ezen a szigeten. A hírhedett Ohotin viselt dolgainak híre már az elmúlt évben megnyerte az én becsülésemet iránta, s semmi sem tart vissza, hogy őt meglássam, s barátságom felől biztosítsam.”

„Elővigyázatokat, melyet összejövetelünk alkalmával tanúsítottok, ne tulajdonítsatok bizalmatlanságnak, hanem gondoljátok meg, hogy a túlságos óvakodás csak a gyávákat sértheti meg. Arra kérem tehát Ohotin urat, hogy jöjjön el holnap hat órákor, négy társával az öböl déli pontjához, ahová én ugyanannyi emberemmel elmenni szándékozom. Amint szemtől szembe leszünk, lerakjuk a fegyvereinket, s testvéries bizalommal üdvözljük egymást.

Móric Agost.”

Ezt a napot azzal töltöttük, hogy a kétszersültet, melyet az embereink a megromlott lisztből sütöttek, a hajóra hordattuk. Estenden megengedtem hat emberemnek, hogy vadászni mehessen, azzal a parancssal, hogy reggel hét órára visszatérjenek. — Meder úr ezalatt visszaérkezett, s néhány diót és kámforfadarabokat hozott, amiket a parton talált. Tizenegy órákor észrevettük, hogy a horgonykötelünk el van vágva, s volt elég bajunk, míg azt újra a horgonyhoz köthettük. Reggel öt órákor három lövést tettem, s a hajó kormányzatát Pánovra bízva, magam négy szövetségeseimmel a ladikba szálltam.

Háromnegyed múlva megérkeztem a pontra, ahol már Ohotin reám várt, s igen nyájasan fogadott. Igen szép alak volt, harminchat esztendő, jól beszélt németül és franciául. Az első üdvözlések után elbeszélte nekem a maga történetét és kalandjait, amik érdemesek volnának a külön feljegyzésre. Én azonban csak a fődolgot akarom megemlíteni.

Ohotin jó családból származott Szászországból, s Erzsébet cárnő alatt mint százados szolgált a szamolenszkói ezredben, ahonnan Ap-rakszin tábornok segédjévé lépett át. Midőn ezt a tábornokot a cárnő

parancsára elfogták, Ohotint, éppen úgy, miként Kluzevszky bárót, ki Fiskin név alatt most is Jakuckban él száműzötten, fogságra vetették, ahonnan nem szabadult ki előbb, mint a Szibériába száműzetése alkalmával. Jakuckban sikerült azt a kegyelmet kivívnia, hogy Ohockba küldjék, ahol aztán egy tengerivridra-vadászatra felkészült hajóra szállott. Ezen hajón két útfordulót tett, a harmadiknál sikerült neki ötven hajóslegény hűségét megnyerni, akiknek a segítségével a hajót az Aleutiszigeteknél hatalmába kerítette, s azzal még két más hajót is elfoglalt, melyeknek a hajósnépe mind melléje állott. Ekkor állt a csapatja százharminc négy emberből, mind elszánt fickók, akik képesek voltak az egész ohocki tengeri erővel szembeszállni.

Tízennyolc hónap múlva egyikén a legnagyobb Aleuti-szigeteknek letelepedett, ahol társai a szigetlakók leányaival összeházasodva, a bennszülöttekkel közelebb viszonyba hozták a társaságot. E szigetlakókban vetett bizalma arra a gondolatra hozta, hogy itt telepeket alapítson, minthogy azonban ehhez a szükséges fegyverek és eszközök hiányoztak nála, elszánta magát, hogy nekimegy Kamcsatkának és Ohocknak; mindkét várost töből kiforgatja, s elhoz belőlük mindent, ami céljaira szükséges.

Ekként végezve az elbeszélést, azt az indítványt tette nekem, hogy egyesítsük az erőnket a legvéresebb bosszúállás tervére, melyre szomjazni mindkettőnknek oka van. Ezen egyenes felhívásra azt feleltem neki, hogy nem áll hatalmamban az ő szándékát előmozdítani, miután helyzetem a leggyorsabb visszatérést követeli Európába. A tervezett vállalat szerencsés sikerültéhez különben a mostani ereje is elég. Ha azonban az a szándéka, hogy ezeken a szigeteken telepeket állítson fel, akkor az a tanácsom, hogy forduljon valamely európai hatalmassághoz támogatásért, mely célra magam is felajánlom közvetítő szolgáltatomat.

Ez a tanácsom észszerűnek tűnt fel előtte, s ő elfogadta a felajánlott szolgáltatomat, melyet a maga helyén majd bővebben följegyzek. Én viszont a magam részéről hív tudósítást adtam neki az én eseményeimről, s erre kölcsönös barátságot fogadtunk egymásnak, s ekként váltunk el: ő, hogy a társaihoz visszatérjen, én pedig, hogy a hajómhoz vezek, ahol mindent a legnagyobb rendben találtam.

Megjegyzem, hogy Ohotin családja Szászországban Leuchtenfeld név alatt ismeretes; Ohotin hivatkozott szavai hitelessége tekintetéből Laffert báróra, ki, mint porosz tiszt, Kolimába száműzetett, s 1760-ban (a hét éves háború bevégezte után) a porosz király sürgető követelése folytán bocsátatott vissza Európába.

Hétfőn, május 23-án derült idő, délnyugati széllel; az egész nap a hajó tatarozásával tölt el. Három óraker érkezett egy csónak Ohotintól,

százötven szép tengerivridra-bőrből álló ajándékkal, amelyért én viszont kétszáz font lőport, száz font ólmot, jó mennyiség vas-szerszámokat küldtem neki vissza, s amit az emberei bizonyára legszívesebben fogadtak, kétszáz rőf posztót és huszonöt zsák árpalisztet.

Este ismét két zsák kétszersültet és két hordó sóhalat szállíttaték a hajóra. Éjjel, Pánov társaságában felkerestem Ohotint. Találtunk hat jól épített és palánkkal körülkerített kunyhót, melyeket négy kis ágyú védett. Éppen a tűz mellett ült harmincöt bajtársával. Teázás közben az egész éjet beszélgetés és levelek írása mellett töltöttük, melyeket Ohotin rám bízott, hogy valamely európai hatalmat nyerjek meg a tervei számára. Szürkületkor búcsút vettünk, s nyolc órára visszatértünk a hajóra. Tíz órakor összegyűjtöttem az egész társaságot, s eléje terjesztém, hogy szándékom a szigetet elhagyni és Kína felé folytatni az utat, ahonnan legkönnyebben térhetünk majd vissza Európába. Erre az indítványomra azt kérte a társaság, hogy engedjek időt a meggondolásra a holnapi napig.

Kedden, május 24-én ködös idő, déli szélrohamokra hajló. Két órakor délután a segédem három küldöttét a társaságnak vezette hozzám, akik tudatták velem, hogy a társaság azt határozta, miszerint Kamcsatkától északra keressük az utat, miután a nyárszak kedvezni látszik, s eszerint — ha csak leküzdhetlen akadályok nem tódulnak elénk, Amerika partjait elérhetjük valahogy.

A barátaim által értesültem már, hogy a társaság el van rá szánva ezt a tervét ellenemre is követni; azért beleegyeztem az indítványukba, nem örömet akarva nyíltan ellenük szegülni.

Nagy része az embereimnek megbánhatta már azt, ami Kamcsatka-ban történt, s hajlandóságot érezhetett árulást követni el ellenem, amihez Kamcsatka szomszédsága minden módot megkönnyített.

Estefelé azt a tudósítást kaptam Ohotintól, hogy Stefánov írt neki, miszerint ő el lenne határozva egy csapattal a mieinkből az ő társaságához átállni, amiért is Ohotin azt tanácsolja, hogy minél előbb hagyjam el ezt a szigetet; biztosított felőle egyébiránt, hogy zendülés esetére nekem segítségemre fog sietni a bűnösök megfenyítésében.

Ezt a tanácsot követve, kemény vizsga alá vettem az egész társaságot, s kinyilatkoztattam valamennyiök előtt, hogy én az ő tervükbe csak nagy kedvetlenül egyezek, mivel meg vagyok felőle győződve, hogy ez bennünket csak szerencsétlenségbe fog dönteni, melyet még most módunkban van kikerülni. Határozottan megmondtam, hogy nem tartom lehetőnek a Csukcsi-előfokot megkerülhetnünk, s hogyha a keleti passzázsél elmarad, éppen olyan lehetetlen lesz ránk nézve Amerika partjaira eljutnunk; — minthogy azonban el vagyok rá szánva, hogy a magánynézeteimet a társaság kívánatainak áldozatul hozzam, amelynek

akarata rám nézve mindig törvény leend: tehát kész vagyok a kívánságukat betölteni, egyúttal azonban szükségesnek tartom figyelmeztetni őket, hogy alapos okaim vannak a gyanúra, miszerint többen közülök a közös boldogulással szemben álló terveket koholnak. Még most elhallgatom az intézők neveit, abban a reményben, hogy önkényt visszatérnek a kötelességeikhez; de nyíltan kimondom, hogy ezt a kíméletet csak ennek az indító oknak tulajdonítsák.

Mivel tehát elhatározám a legelső kedvező széllel elhagyni a szigetet, kiküldék egy csapatot, avégett, hogy a parton állítsák fel az emlék-keresztünket, amelyre ez volt írva:

„1771-ben, május 24-én Benyovszky Móric Ágost Aladár állíttatá fel ezen keresztet, szerencsés megmenekülésének emlékére a kamcsatkai száműzetésből.”

Tíz óraker Stefánov engedelmet kért, hogy velem egyedül beszélhessem. Amint az odúmba bebocsátottam, azt mondá, hogy ő egy fondorlatot fedezett fel ellenemben, azonban el van határozva, hogy engem soha többé el ne hagyjon; sőt megtartásomban munkálkodjék.

Én erre azt feleltem neki, hogy nagyon csodálkozom ezen nagy basátsága fölött; mert hiszen, ha az árulástól félnék, hát legelőbb is őt magát kellene elfogatnom, aki ellen megfelelő bizonyítékaim vannak; de mivel nekem nem természetem a rettegés, tehát köszönje a szabadon járás-kelését egyedül az én megvetésemnek. — E válaszom után megmutattam neki Ohotin levelét, s megmondám, hogy hajlandó vagyok mindent elfeledni, s még csak a büntársai után sem tudakozódni, ha őszintén megbánja a dolgát, s nekem nem ad több alkalmat, büntetésre méltó szándékaira visszaemlékezni. S ennek bizonyosságául, hogy mennyire megy a kíméletem, azt is megígérem, hogy gonosz tettét mély titokban fogom tartni, hogy az általános méltatlankodást fel ne költsem ellene. Az a szilárdság, amelyel hozzá szóltam, egészen megporhanyítá; lábaimhoz borult, beismerte vétkes voltát, s bocsánatot kért, s azt tőlem megkapta.

Szerdán, május 25-én borult, felhős idő, a sziget köddel borítva, változó szél dél és nyugat között, a nyílt tengeren D-DNy szél. Vitorlának eredtünk; három óraker a dereglyét és ladikot felhúztuk, s futásunkat északnak irányoztuk. Estefelé a szél déltől keletnek fordult, reggel a sziget északi pontja kelet-keletnek állt, egynegyed délnek.

Csütörtökön, május 26-án derült ég, néha hóésés, kemény fagygal. Nehéz áramlat délnyugatnak. Este némi úszó fát láttunk rátapadt jéggel. Az éj leszálltával nagy vonat madarakat láttunk északról délnek repülve. Az ég egész éjjel derült volt, a csillagok ragyogtak, hanem a hideg annyira növekedett, hogy a kötélzetünk kezdett megmeredni. Napfelköltével körül voltunk véve úszó fával és jégzajjal. Tíz óraker egy cethal oly

közelbe tört hozzánk, hogy kénytelen voltam ráágyúztatni. A második golyó a víz alá kergette.

Pénteken, május 27-én vitorla alatt. Derült idő, erős hideg, a szél erős és rendetlen, nehéz hullámzás. Hajónk többször összeütődött roppant nagyságú jégtorlatokkal, melyeknek síkja fával volt belepve. Este két jégtorlat közé rekedtünk, melyek a hajó irányzatában úsztak. A hajó ütődése a jégfalakhoz nagy károkat okozott az ormányában. Éjszaka egy olyan hirteleni tasztást éreztünk, hogy a hajónk rögtöni szétzúzásától kellett tartanunk. A jégtábla erős nyomása hajónk oldala ellen, ennek recsegő bordái, nevelték réműletünket, utoljára erős repedés támadt rajtuk, úgy hogy egész éjjel szivattyúznunk kellett a vizet. Reggel a vitorláinkat fagyva és megrongálva találtuk, mely okból parancsot adtam, hogy minden árboc tövénél tüzet rakjanak: ezek is két hüvelyknyi jéggel voltak borítva. Ezzel a móddal sikerült a vitorlákat felengesztenem. Tíz óraker széttört a kormányoldalon levő jégtorlasz, s az ormányoldalon levőtől megszabadítottuk magunkat.

Szombaton, május 28-án. Derült idő, hó nélkül; ámde elviselhetetlen fagy. Erős, rendetlen szél, nehéz áramlattal É-ÉK-ről. A megsérült vitorlapóznákat leszedtük s újakkal cseréltük fel. Három óraker északnak egy hajót pillantánk meg, három mérföldnyi távolban. Este kivetettük a fenékmérőt, de nem találtunk talajt. Éjjel az idő rendkívül hideg volt és derült. A szél gyorsabb lett, s a hajó sebesen haladt. Virradatra szárazföldet láttunk s én rendelkeztem, hogy rajzot vegyenek fel róla, s ámbár az orosz térképek eltérő adatai megzavartak, mégis azt véltem, hogy ez az Apahazána előfok volt, 59° szélességben, 13° 20' hosszúságban Bolsától. Ny-DNy szél. Tengerár É-től D-nek, irányzat K-ÉK.

Vasárnap, május 29-én. Kemény szél, borús, felhős idő nagy hullámokkal ÉNy felől, melyek nagy veszedelembe hoztak bennünket, óriási jégtorlatokat hajtva felénk. Ezek a jégcsoportok egész hegyeket alkottak körülünk, s elkerülhetlen végenyészettel fenyegettek. A hajó minden percben hozzájuk ütődött s félrefordult miattuk, néha meg egy nagy jégdarab odafagyott a széléhez, s felemelte a hajót a vízből.

Minden hajóingást valami csodálatos csörömpölés követett, amit a hozzátapadt jég töredezése okozott. Félelmünket még nevelte a hajófenékben megszaporodó víz, s éjjel a társaság réműlete egész a kábulatig hágott. Reggel négy óraker a szél még erősebb lett, s letépte az elsővitorláink rúdjaikat; öt óraker elvesztettük a bezánárbcunkat. Hat óraker a hajó a baloldalára feküdt, s a kormányrúd nem volt mozgatható. Szerencsénkre reggel megláthattuk, hogy egy nagy jégdarab szorult oda a kormányunk és a hátsó steven közé. Két emberemet odarendeltem, hogy verjék ki onnan, s arra a hajót ismét a jobboldalára fektettük.

Jó szerencsénk, hogy ez nem éjjel történt velünk; mert akkor menthetlenül veszve lettünk volna. Délben csillapult a szél, s mi harmadfél mértföldnyire voltunk a parttól. Fél nyolckor huszonkét hüvelyk volt a víz a hajófenékben, melyet ki kellett szivattyúznunk.

Hétfőn, május 30-án. Borult, ködös idő. A szél körülfordult délkeletnek, borús idővel; alkalmilag kivetettük a fenékmérő-ólmot, s nyolcvanöt fonálnyira talajt találtunk, szürke homokkal és törött kagylókkal. A tenger jéglapokkal volt fedve.

Kilenc órakor Hrustiev a társaság nevében gyűlést tartani kívánt, melyet én azonnal helybenhagytam. Amint együtt voltak a szövetségesek, azonnal felkértek, hogy ne folytassuk tovább az irányunkat Észak felé; mivel átlátják, hogy ez végveszélyünket vonná maga után. Ez nekem kellő alkalmat adott szemükre hányanom irántami csekély bizalmukat, amidőn arra kényszerítettek, hogy ezt az utat válasszam. Eléjük tartam, minő rossz következményei lehetnének, ha még egyszer arra kényszerítenének, hogy az ő kényüknek magamat alávéssem. A rémítő jég-hegyek, melyek őket félelemre gerjeszték, még ott voltak körülöttünk. Így aztán nem volt nehéz az egész társaságtól megnyerni azt az ígéretet, hogy jövődőben szabad kezet engednek azt tennem, amit jónak látok. Annak a bizonyosságául, hogy meg vagyok velük elégedve, kettős adag pálinkát osztattam ki közöttük.

Tíz órakor értesített Pánov, hogy szövetségeseink egy része azt határozta, miszerint a legelső alkalommal, amidőn horgonyt vetünk, elhagy bennünket.

Ezt a felfedezést közvetlenül megerősíté négy legénynek a megjelenése, kik egy csapat nevében, melynek létszámát megmondani vonakodtak, azt kívánta, hogy eressz ki őket a partra, tengeri vidrákat vadászni, amiknek az irháját majd jól értékesíthetjük.

Az az elhatározottság, amellyel e küldöttek kívánságukat előadták, gyaníttatá velem, hogy itt zendüléstől lehet tartani, amely annyival veszedelmesebb leendett, mivelhogy itt még olyan földet láttunk, mely Kamcsatkához tartozik. — Ez okból arra kértem őket, hogy várjanak egy pillanatig az elhatározásomra, s azalatt megbíztam Wynbláthot, hogy gyűjtse össze mindazon szövetségeseket, akikben bízhatunk, s jöjjön velük a hajószobámba, azalatt pedig Pánov ügyeljen azokra, akikre okunk van gyanakodni. E megbízásomat haladéktalan teljesített, mire én a lázadókat azonnal elfogattam, s délutánra elrendeltem a kihallgatásukat.

Kedden, május 31-én. Derült idő, erős szél, mely mellett csak az alvitorlákot használhattuk, a tenger jéglapokkal fedve. Két órakor délután összegyűjtöttem a hajótanácsot a foglyok kihallgatása végett. Andreánov nyilvánítá, hogy társainak száma megy huszonkettőre,

s hogy valószínűleg Stefánov áll az élükön, bizonyosan ugyan nem állítja, mert ezt csak Sahárinovtól hallotta, s ez most kitagadja belőle magát. A tanács úgy vélte, hogy valamennyit ide kell idézni, melyre én a tényállást előadtam, s véleményüket kértem. Egyhangúlag azt követelték, hogy a bűnösöket a legszigorúbban meg kell fenyíteni, s ha a bűnszerző felfedezhető, azt a tengerbe kell dobni. E határozás következtében mindazok, akik helyes okkal a zendülés vezetőiül voltak tekinthetők, huszont korbácsütést kaptak, a többieknek pedig ünnepélyesen bocsánatot kellett kérni a társaságtól. Én azonfelül minden fegyvert elvettem tőlük. Pánov, aki rendkívül dühös volt az unokaöccsére, akit örökös fondorkodásban talált, azt mondá neki, hogy ha még egyszer ilyen ármánykodáson kapja, sajátkezűleg fogja agyonütni. Ez az egész társaság előtt tett nyilatkozata különös hatást idézett elő.

Este nagy lármára és dulakodásra jöttem elő a fődélzetre. Ezt Sahárinov támasztotta, Stefánov pajtása, aki Szibeavet fenyegette, hogy megöli, azonban Hrustiev elfogatta Sahárinovot és békóba verette.

Az éj tiszta volt, de a hideg oly rémséges nagy, hogy minden víz befagyott a hajón. Szerencsénkre a szél minden jeget elsepert az utunkból. Tíz órakor néhány cethalat láttunk É-től D-nek úszni. Tizenegykor Sahárinovot ötven korbácsütéssel kielégítettük.

Szerdán, június 1-én. Borult ködös idő és hideg. A hajó úszófával körülvéve. Sok vándormadár-csapatot láttunk, miket urilének neveznek. Egészen fehérek, csak a fejük, s a szárnyuknak és a farkuknak a végei feketék, a csőrük és lábuk világossárga. Olyan közel repültek hozzánk, hogy kettőt lelőttem belőlük, amelyek olyan nagyok voltak, mint egy réce, a húruk igen kellemes ízű. Éjjelre a szél sebesebb lett, s délnek fordult; csak az alvitorlákat húzattam fel.

Virradóra kivetettük a fenékmérőt, s hatvanöt fonálnyi mélységben találtunk feneket, homokkal, kagylókkal. Tíz órakor föld a láthatáron, mely keletdélnek feküdt; nemsokára kivehettük, hogy sziget. Miután egy másik előfokot is megpillantánk, mely északkeletnek feküdt, elhatározám, hogy e kettő között átvitorlázok. A fenékmérő huszonnégy és harminchat fonálnyi mélységet mutatott időközönként. Délben az előfok nyugatnak, a sziget délnek látszott.

Csütörtökön, június 2-án. Változó idő hóeséssel. Friss szél dél-dél-nyugatról, dagályos tengerrel. Behúztuk a vitorlákat, csak a bezán- és a brámvitorlák maradtak éjen át kifesítve. Sok fókát és cetet láttunk. Napköltekor jégablákkal voltunk körülvéve, amelyeken sok szárazföldi madarat láttunk. A fenékmérő-fonalat gyakran elvágta a jég. Az idő hidegebb volt, mint bármikor.

Pénteken, június 3-án. Délután nagy jégmezőt látánk, melyhez nagy tömeg bokorral benőtt föld volt tapadva. A fenékmérő hetvennégy

fonálnyi mélyben talált fenékre, durva fővény- és kagylótalajon. A szél erős volt, és csaknem folyvást havazott. Estefelé a szél valamit engedett, hanem aztán újult erővel tért vissza. Délnyugatról valóságos orkán támadt, mely akkora dühvel jött ránk, hogy alig hittük a jövő napot megérhetni. A jég erővel csapkodott a hajó oldalaihoz, hogy én minden percben azt hittem, darabokra töri. Szerencsénkre előre gondoskodtam, hogy a vitorlarúdjainkat és a brámvitorlát leszedjék, a bezánvitorlát is bevonattam. Virradattal az orkán még hevesebb lett, midőn hirtelen egy mértföldnyi távolban egy zátonyt pillantánk meg, melyen a hullámok borzasztón zajlottak. A feljövő nap mutatta teljes nagyságában a veszélyt, mely bennünket fenyegetett, midőn azokat az óriási jégtömegeket megláttuk, melyeket a tenger a zátonyon felhalmozott. Fenékmérő huszonhat fonálnyit mutatott. Tíz óraker földet láttunk magunk előtt.

Szombaton, június 4-én. Elhatároztam, hogy a felvett irányban haladok, amíg a két előfok közötti távolságot meg tudom határozni, amelyekről az oroszok azt állíták, hogy igen közel fekszenek egymáshoz. Észak-nyugatnak vitorláztam a part mentében, s délután négy óraker rájöttem, hogy a szárazföld északi része az amerikai előfoktól keletnek húzódik és kinyúlik. Öt óraker ismét földet láttunk, mely nyugat-dél-nyugatnak feküdt, s felfedeztük, hogy az szigetcsoport. A jég, amit az ár magával hordott, olyan közel járt hozzánk, hogy éjjel megláthattuk, s virradóra három jégtáblát különböztettünk meg. Hogy ezeknek az irányából kitérjek, oly gyorsan vitorláztam tova, ahogy csak lehetett; s délelőtt 10 óraker földet láttunk, és két csónakot vettünk észre, mely felénk tartott. A fenékmérő 34 fonált mutatott. Tizenkét óraker három mértföldnyi távolban huszonkét fonálnyi mélyben horgonyt vetettünk, s felvettük a táj rajzát, 65° 30' szélesség, 25° 30' hosszúság alatt. Szél délnyugat. Áramlat északkelet. Irányzat É-ÉNy.

Vasárnap, június 5-én. Horgonyon, jégtől körülveve, állhatatlan szél, növekedő, nehéz tengerrel. Délután 3 óraker odaérkeztek hozzánk a csónakok: az evezősök csukcsiak látszottak lenni. Egy köztünk levő korják által meghívattam őket a hajónkra, feljöttek félelem nélkül. Ezekről biztosan megtudám, hogy nem vagyunk messzebb tizennégy mértföldnél Csukockóinosztól, hogy azok a szigetek, melyeket láttunk, négyen vannak, s azok közül a legdélibb a legnagyobb, s hogy az a nagy előfok, melyet múlt este elkerültünk a nagy Alaksina ország végpontja; e név alatt értik a csukcsiak Amerikát. Négy óraker, miután a jég által veszélyeztetve éreztem magamat, s megértém, hogy ez irányban tovább menni lehetetlen, elhatározám, hogy visszatérek az amerikai partokhoz, amerre kedvező szelünk volt. Abban a pillanatban elmet-szették a jégdarabok az *alattságot*, s nekem alig maradt időm a csukcsi-

kat megint a csónakjukra bocsátani, holmi ajándékot adva nekik fegyverben és égettborban. Öt óraker délután az alvitorlákkal kiindultunk, a hajó sok vizet fogott már. Tíz óraker láttunk valami feketét déltájnak, mely az említett szigetek közellétét jelezte. Itt a jég kevésbé volt terhünkre, mivelhogy a hajó az áramlat mentében haladt. Hat óraker körülvitorláztuk az Alaksina-fokot, s felfedeztük a zajlat és a part közötti átjáratot. Szerencsénkre itt már nem akadékoskodtak a jégtáblák többé, s mi szabadon kormányozhattuk a hajónkat. Mindenesetre helyet kerestem a horgonyvetéshez. Hétfőn, június 6-án találtam is egy öbölre. A fenék nyolc fonáltól egész (itt a kéziratban hézag van) * az öbölbe két patak ömlött.

Amint horgonyt vetettünk, huszonnyolc emberemet a partra küldém, hogy sátorokat verjenek, amikhez vitorláink szolgáltatták az anyagot. Délután fél háromra magam is kiszálltam Csurinra a partra, hogy egy általa felfedezett helyet közelebbről megtekintsek, mely alkalmasnak látszott a hajó félredöntésére. Kiadtam a parancsot a hajó kiürítésére; Csurin lett megbízva a felügyelettel. Ezzel a dologgal harminchat szövetséges lett megbízva Pánov vezénylete alatt, amíg a többiek vadászattal, halászattal és favágással foglalkozának.

Kedden, június 7-én midőn mindenki munkában volt, felkértem Kuznecovot, mint a legerényebbet a mieink között, hogy néhányat az embereink közül maga mellé véve, induljon el felfedezésekre. E napon tudatá velem Csurin, hogy ámbár a hajóbordák át vannak likacsosva, azért a hajó képes lesz a déli tengert megjárni, s hogy a nyílások csak az eresztékek széttágulásából támadtak, amin néhány óra alatt lehet segíteni kitömőszöveléssel. Nagyon kedves dolog volt ezt hallanom, magam is meggyőződtem saját szememmel ennek a valóságáról. Kuznecov csak este nyolc órára tért vissza, s jelenté, hogy a szomszédos északi hegy tetejére felhágva, északkelet felé szárazföldet fedezett fel, azonban kelet felé egy mérhetetlen föld terület, melynek több helyén nincsen hó, s azt folyók látszanak átszelni. Miután az éj beállta nem engedé neki, hogy távolesó tárgyakat kivehessen, engedelmet kért tőlem, hogy még néhányat a mienkből magával vihessen, hogy tovább kutathasson kelet felé, mert olyan jeleket látott, melyek azt bizonyítják, hogy ez a táj lakott. Látva, hogy milyen nagy kedve van hozzá e tájék mivolta felől értesülni, megengedtem neki, hogy folytassa a felfedezését. Az éjt, több barátommal együtt, azzal töltöttem, hogy a szövetségeseinkre vigyáztunk; okunk levén valami ármánykodástól tartani, de szerencsére minden nyugton maradt.

* Azt a hézagot ki lehet találni: a 281. lapon azt írja: „kivitorláztunk az Aladár-öbölből”; – tehát ami a kéziratban hézag, nem lehet mással kitölthető, mint hogy, ** fonálíg való mélységet mutat: az öblöt elneveztük Aladár-öbölnek.” J. M.

Szerdán, június 8-án. Amint a hajófenék ki lett tömösölvé, újra behordattuk a terhet, s a vizes hordókat megtöltöttük. A halászásunk másfél tonna halat eredményezett, amit besóztunk; a vadászok azonban csak húsz *tengeri vidrát* és néhány rozsmárt hoztak magukkal, ahelyett azonban jó nagy mennyiségű fokhagymára tettek szert s 740 darab igen kellemes ízű gyökérfélét zsákmányoltak; ezek csaknem gyerekkfej nagyságúak voltak, s három-négy fontnyi nehezek. Tizenegy óraker minden a hajón volt, s még csupán Kuznecov visszatérte vártunk.

Csütörtökön, június 9-én. Délután egy óraker érkezett meg Kuznecov a kikötőhöz. Én a kis csónakot küldtem ki érte, s megtudtam tőle, hogy ő négy mértföldnyi távolban egy tizennégy házból álló falura bukkant, hanem a lakosok mind elszaladtak, s ő csak egy öreg-asszonyt meg néhány gyermeket talált a kunyhókban. Az öreg nőnek igen sötét arcszíne volt, a homlokán mindenféle ábrák, s az orrporcogója keresztülfúrva. Minthogy se a korják, se a csukcsi nyelven nem lehetett vele értekezni, nem tudhatott meg tőle semmit. A kunyhókban mindenféle tegzeket és nyilakat talált, igen jól készített vashegyekkel, úgyszintén egy teljes öltözetet madártollakból. Ezeket elhozta magával, tudva, hogy én az ilyesmiben gyönyörködöm. Egyéb nevezetességet nem találva, visszatért, néhány kést és tükröt hagyva azokon a helyeken, ahonnan e tárgyakat elhozta, amit én igen helyesltem. Ez a felfedezés meggyőzött afelől, hogy szerencsés voltam a két előfok közötti távolság meghatározásában, melyről már annyi vélemény lett elmondva az oroszok részéről és egész hamisan, mert az nem való, hogy valaha egy hajójuk ezen az úton keresztül jött volna. Ámbár az ő hajósaik, kiket e felfedezési kirándulásra elküldtek, eljutának Anadirig, ahova őket a vihar 15° sz. és 73° h. alatt Bolsa távolában kiverete; de onnan ők az útjokat visszafelé szárazon tették meg Anadirig s aztán Kamcsatkáig, de nem tengeren, ahogy előadták.

Délután 3 óraker felszedtük a horgonyokat, s kivitorláztunk az Aladár-öbölből; irányunk volt DK-D, az erős áramlat kedvező. Virradatkor felfedeztem, hogy a szárazföld s egy sziget között haladtunk el: ezt elnevez-tük Aladár-szigetnek. Tíz óraker egy másik előfokot pillantánk meg, melynek végső pontja egy cukorsüveg alakú hegy által tűnt ki. 63° 10' sz., 28° 25' h. Szél Ny-DNy. Áramlat ÉNy. Irányzat DK egynegyed dél.

Pénteken, június 10-én. Észrevéve, hogy a partmellék keletnek hajlik, elhatározám, hogy annak a mentében vitorlázok tovább, minthogy a jég nem akadályozott többé, s a szél kedvező volt. Igen kellemes napunk volt, az első jó nap, amióta Kamcsatkát elhagytuk. A szél fel-frissült, bár nemigen erősen, az áramlat mérsékelte volt, a tengermélység 45 és 76 fonál közt; az éjszaka nem kevésbé volt kellemetes, mint a nappal. Öt óraker reggel bámulatos sokaságú madarakat láttunk, me-

yek délkeletről északnyugatnak repültek, azonban a száraztödlet elveszténk szem elől, s nem is bukkantunk rá hamarább, mint tíz óra felé, igen nagy távolban északkeletnek. Sebesen közeledtünk felé, s háromnegyed tizenegyre lerajzolhattam a körvonalait.

Szombaton, június 11-én. Szép, derült idő, erős, kitaró széllel, a szárazföld folyvást láttávolban. Ismét sok vándormadár a tegnapi irányzatban, az embereink a hajón szokatlanul csendesek. Tíz óraker egy földpontot pillanték meg; a part iránya kelet felé vonult. A fenékmérő 38 fonálnyi mélyet mutatott.

Vasárnap, június 12-én. Szép, derült idő, a szél, mint tegnap. Nyolc óraker reggel a szárazföld keletről északnak látszott. A fenékmérő húsz fonálnyira mutatta a talajt, a vitorlákat behúztuk, s miután a látóhatár elfeketülése szárazföld közellétét árulta el, tizennégy fonálnyi mélyben horgonyt vetettünk. Napfeljöttével másfél mértföldnyire találtuk magunkat egy keleti földponttól, egy másik előfok pedig öt mértföldnyi távolban állt, közel egy öböl bejáratához, melybe befutni nagy kísértést éreztem; hanem a szövetségesek azt követelték, hogy igyekezzünk a legközelebbi úton valamely európai gyarmatot feltalálni, miután ők arra nem vállalkoztak, hogy a széles óceánt keresztül-kasul kalandozzák, felfedezéseket tenni. Jónak láttam a kívánságuknak eleget tenni, a tervemtől elállni; azzal felszedtem a horgonyt, s tovább vitorláztam part mentében. A tengermélye 26 fonál. Az idő változni kezdett és borongott; behúztuk a brámvitorlát s az alvitorlakkal haladtunk tovább. Hogy a társaság kívánságának megfeleljek, annyira szélmentében tartottam a hajót, amennyire csak lehetett. Éjjel teljes szélcsend állt be, s a hajó veszedelmesen hentergőzött. Napköltekor semmi földet sem láttunk, hanem körül voltunk véve tengerhínárral. Társaim nagyon örültek az enyhe égálynak, mely alatt vitorláztunk; tíz óraker magas sziklát találtunk az útban s azok közül a legdélibbet körülhajóztuk. Magas part a távolban keletnek, 9–10 mértföldnyire.

Kedden, június 14-én. Borongós idő, viharosra hajló. A szél ÉNy. Éjjel hasonló időjárás, mint naponta. Semmi föld a láttávolban, de jelenlétét észlelhettük a keleti láthatáron levő sötétségéről az égálynak.

Szerdán, június 15-én. Szélroham kapott meg bennünket, mely kényszerített a középvitorlák bevonására; a szél rendkívüli erőszakkal fújtt három óra hosszant. Hat óraker körülhajózáztuk a sziget előfokát; azonban egy másik sziget tűnt fel előttünk, melynek az erős szél neki-hajtott. Hajónk úgy himbált, hogy az árbocaink mind megreccsentek; alig bírtuk őket helyreigazítani.

Csütörtökön, június 16-án. Abban a veszélyben forogtunk, hogy széttörik a hajónk a sziget oldalán, s hogy azt kikerültük, csupa csodának nevezhető.

A legnagyobb vész fenyegette hajónkat, minden hullám keresztülcsapott a födélzeten; a víz úgy megtölté a hajó fenekét, hogy az összes szivattyúknak is alig sikerült folytonos megfeszített munka mellett azt kimerni, úgy hogy közel voltunk az elsüllyedéshez. E szomorú körülmény mellett előre láttam azt a nagy veszteségünket, amit drága szőrménkben fogunk szenvedni, melyekért Kínában közel egymillió piasztert kaphattunk volna.

Pénteken, június 17-én. A szél észrevétlenül alábbhagyott, embereink teljes erejükkel hozzáálltak, hogy a hajót rendbehozzák. Hajnal felé csaknem egész nyugodt lett az idő; mi tehát megerősítettük a köteleket és alattságokat, s felhúztuk a vitorlapóznákat és az elővitorlákat. Kilencor a szél teljesen elpihent, s az ismét előbukkanó nap képessé tett a magasságot megmérnem.

Szombaton, június 18-án. Változékony szelek É és ÉK felől, nehéz levegő és szabálytalan áramlat. Miután feltettem magamban, hogy az Ohotin által említett szigetnél kikötök, elhatározám, hogy pontosan keletnek tartok a szélesség vonala alatt, attól tartva, hogy eltévesztem. Ezért DK-nek fordítottam az irányt. Két óraker délután, a hajóterhet kívánva szemle alá venni, felnyitattam a rekeszt, melyből dohos gőzök tódultak elő, kétségtelenül a megromlott bőroktól. A nőket és a betegeket, kik a vihar alatt odalenn voltak elzárva, felhozattam a födélzetre. Eleinte nagyon lankadtak voltak, hanem aztán magukhoz tértek. Éjjelre a hullámok kiegyenlítődték, s a szél állandóvá lett ÉK-nek. A szivattyúkat szakadatlanul működtettük, mégsem voltak képesek a hajót a fenékvíztől megszabadítani, s az alvitorlákban sok kár esett.

Napfeljöttével földet láttunk, s mindent elkövettünk, hogy közelébe juthassunk; délben láttuk, hogy az egy sziget; a fenékmérővel nem találtunk talajt.

Vasárnap, június 19-én. Délelőtt egy óraker az idő szép volt, a szél mérsékelt, apró hullámok; kiküldtem Wynbláth és Kuznecov parancsnoksága alatt tizenhat embert a dereglyével a partra, felfedezéseket tenni, amíg a hajó délnek haladt a part mentében. A nap azzal tölt el, hogy az utóbbi vihar által támadt károkat kitaroztuk. Hétkor visszatért Kuznecov két csónakkal, melyeket a szigetlakók vezettek, kiknek két orosz állt az élükön. Kuznecov azt beszélte, hogy ez a sziget az úgynevezett „Nagy Kadik”, s hogy még egy másik sziget is fekszik délkelet felé, melyet a lakosok a feketeróka-szigetnek hírnak. Partra szállásakor a szigetlakók körülfogták, lándzsákkal és nyilakkal fegyverkezetten, hogy az utat elzárják előle. Erre ő azt kiáltotta nekik, hogy ha Ohotin hívei közé tartoznak, akkor fogadják őt az ő jó barátjaképpen. Erre a szóra a két orosz előlépett, s bővebb felvilágosítást követelt, s miután Kuznecov előadásából meggyőződtek, hogy csakugyan ott volt a Bering-szigeten,

s hogy mi valóban ismerjük Ohotint, megnyugtatók a szigetbelieket, akik aztán lerakták a fegyvereiket, s siettek örömeiket jelekkel kifejezni. El is akarták vezetni Kuznecovot a lakásaikba, de ő minél előbb vissza akart térni, s ezért nem fogadta el a meghívásukat. A két orosz tehát ráállt, hogy őt kövesse, s jó szándékuk jeléül a csónakaikat megterhelték gyökérfélékkel, s nagy csomó tengerivridra- és róka-irhával.

Ez értesítésre kiadtam a parancsot, hogy a szigetlakókat miként fogadják, és tőlünk telhetőleg miként lássák el, nem feledve egyszersem, hogy Ohotin barátjai elé menjek. Nekem úgy nyilatkoztak, hogy a szigeten huszonketten vannak, és hogy a helység előjárói alávetették magukat Ohotin parancsának, akinek rendeletére most néhány hajót építenek. Arra kértek, hogy adnék nekik bizonyítékot, hogy Ohotinnal csakugyan találkoztam-e? Kérésüket jónak láttam teljesíteni, és előmutattam nekik a levelet, melyet ő Urumuzir főnökéhez írt. E levél után nem kételkedtek többé, és felajánlották szolgálataikat, hogy a hajót Urumuzirba vezetik. Örömmel fogadtam ajánlatukat, de kijelentém, hogy egyikük szolgálata is elegendő lesz. Erre sorsot húztak, s az Salazinov Györgyre esett. Másnap reggelig oltalmára bíztuk magunkat, azután ajándékokat adtam a főnöknek, amiket Salazinov társaira bíztam, a hajón levő szigetlakók közt késeket és tükröket osztottam szét, s elhagyva őket a hajó farához kötött két csolnokon, folytattuk útunkat.

Reggel kilenc óra tájban egy öböl elé értünk, ahol Salazinov engedélyt kért, hogy partra szállhasson, és egy bajdarát kerítsen számunkra, amely majd kivezessen. Én beleegyeztem, és ő még délelőtt csolnakkal és emberekkel tért vissza. A könnyűség, mellyel a csolnaktól vezetett, a gyorsaság, mellyel az tovasiklott, habár vitorlája csak egy rúdra húzott vászondarabka volt, csodálatba ejtett.

Hétfő, június 20-án. Szép, meleg idő, enyhe szél, pihenő tenger, keringelő szárnyasok a levegőben, melyekre Salazinov figyelmeztetett, megjegyezve, hogy a ludak és kacsák visszaköltöznek Alaksina felé. Értesítésre abban is megerősített, hogy Alaksina Amerika szárazulatához tartozik. Biztosított, hogy a távolság a nagy szárazföldre nem lehet több 35–40 mérföldnél és hogy a szigetlakók gyakran felkeresik, hogy ottani rokonaikat, barátait meglátogassák, mert hiszen Kadik főnöke nőül vette Alaksina fejének, Hominnak leányát. Úgy három óra felé, minthogy egy szigetlakókkal telt csónakot láttunk, szigetre bukkantunk, melyet Salazinov egész határozottan „Rókasziget”-nek tartott, és biztosított arról, hogy ettől délre még három más létezik. Öt órakor más szigetet pillantottunk meg és Salazinov odanyilatkozott, hogy négy ilyen van egymás mellett, melyeknek fekvését az ő útmutatásai szerint följegyeztem magamnak. Minthogy e szigetek helyzete igen nyugta-

lanná tette a tengert, elhatároztam, hogy kikötök, és ezért tanácsot kértem kormányosomtól, aki értésemre adta, hogy húsz fonálny mélység fölött állunk. Valóban a lebocsátott függ-ön tizennyolc fonálny mélyet mutatott. Kikötöttem a középcsatornában, amire Salazinov a parthoz evezett, tudatva velem, hogy éppen e csatormán át folytathatnám utamat, és hogy ő aztán bizonytal utól fog érní, még mielőtt kijutnék e szűk helyről. Kért tehát, hogy húzzam fel a kék lobogót, és tegyek egy pár lövést. Éjjel a nagy szigeten több tüzet vettünk észre; egyet a kis szigeten is. Reggeli ötkor fölhúztuk a horgonyt és tovavitorlázva gyönyörű kilátás nyílt a célba vett szigetre. Tíz felé egy másik szigetet pillantottunk meg, amelynek fekvése valóban megfelelt Salazinov értesítéseinek.

Kedd, június 21-én. Szél, időjárás, mint tegnap. Utunkat meglehető gyorsasággal folytattuk. E napon Pánov úr biztosított, hogy a társaság jó magatartását Ohotin úr barátságának köszönhetjük, és hogy ő meg van róla győződve, miszerint kísérőim egy része kikötött volna, ha az Ohotintól való félelem vissza nem retenti őket. Valóban oly nyugodt volt a társaság, eltekintve attól, hogy a szivattyúzás igamunkája egészen kimeríté, hogy Pánov sejtelmét igen valószínűnek tartottam. De nekem elegendő volt e nyugalom előnyeit élvezni, anélkül, hogy az okok után kutattam volna, melyekből eredtek.

Öt óraker Salazinov három más hajóval visszaérkezett, melyeken nagy tömeg szárított hal, gyökerek és százhatlan hódbőr volt. Salazinov úr a sziget főnöke nevében mindezeket átadta nekem. A főnök fiát is magával hozta, aki Urumuzirnak kívánt menni, hogy rokonait meglátogassa. Én készséggel belenyugodtam és viszonzásul játékszereket és egy lőfegyvert ajándékoztam atyjának, a szigetlakóknak pedig kisebb útravaló holmikat. Hét óraker haladtunk el a sziget délnyugati szöglete előtt; jobb kéz felől egy másikat is megpillantottunk, melyet Salazinov szerint *Amsehudnak* hívnak. A fokot körülhajóztuk, s két óraker ismét egyenes irányban folytattuk utunkat. Hat óraker egy balfelől szigetet láttunk, amint Salazinov mondá, az is Urumuzirhoz tartozik. Megjegyzé, hogy fölötte még egy harmadik következik. A matrózok tényleg látták is az árboc csúcsáról. Három óraker más három sziget tűnt fel jobb felől. Salazinov „Hód-szigetek”-nek említé és Urumuzirt tőlük két mérföldnyire fekvőnek mondta. Egyszersmind vállalkozott rá, hogy a kikötőbe vezet bennünket.

Szerda, június 22-én. Minthogy szélsend volt, továbbhajóztunk. Két óraker egy öbölhöz értünk, amelybe behajóztunk, és a parttól egy hajókötélnyire négy és fél fonálny mélység fölött kikötöttünk. Rögtön reá Salazinov engedélyt kért, hogy partra szállhasson, mert értesíteni akarta a lakosságot és Ohotin lekötélezettjeit megérkezésünk-

ről, hogy minden rendetlenségnek eleje legyen véve. ~~Ve~~ küldtem Kuznecov urat. Délután három óraker két más oroszral érkezett vissza, és egy kényelmes lakást ajánlott fel, afféle magtárhelyiséget, mely elég nagy volt arra, hogy egész hajószállítmányunk beleférjen. Kuznecov azt mondá nekem, hogy az oroszok a szigetlakók részéről minden segítséget megígértek neki, de a sziget főnökét csak a következő napon láthatom, mert lakása jó messze esik. Amint elhagytam a hajót, átadtam a parancsnokságot Csurin úrnak és huszonnyolc szövetségest hagytam mellette, akikben leginkább bízhattam. A többi társaságot, ideértve az asszonyokat és betegeket, magammal vittem a partra. Engem igen kényelmes lakásba vezettek, mely mellett egy tágas épület állott, mely raktárrá volt alakítva. Mihelyt az asszonyok és betegek számára alkalmas lakásokat jelöltem ki, tábort ütöttünk és haladéktalanul kiadtam a parancsot, hogy a hajóról lerakodjanak. Utóbbit főképp Pánov és Wynbláth urakra bízta, részemről pedig csak Kuznecovot és Szibaevet vettem magam mellé tizenkét szövetségessel.

A két orosz, aki lakásomhoz kísért, elhagyott, hogy, mint mondák, társaikat és a szigetlakókat összehívják, hogy engem ceremóniával látogathassanak meg.

Nyolc óraker a visszajött Salazinov tudatta velem, hogy a szigetlakók főnöke Ohotin nejével és nagyszámú szigetlakóval látogatásomra jött, és hogy illenék a főbneknek (tizenegyet említett) néminemű ajándékokkal kedveskedni. Miután magamra hagyott, hogy társaikhoz visszatérjen, az egész éjet azzal töltöttem, hogy a holmik lerakódása után nézek, amik közt a puskák nem kevésbé voltak becsesek ránk nézve. Oly jól igyekeztünk, hogy csupán a kis csolnak és sajka igénybevételével reggeli öt óráig a hajóról mindent letakarítottunk, és nagyon jól esett a rendben gyönyörködnöm.

Reggel kilenc felé egy öregembert jelentettek, aki oroszul beszél. Bevezették egy tizenkét éves fiúval együtt, akit nekem ajándékol ajánlott fel. Én csak úgy fogadtam el, ha szintén ajándékkal viszonzozhatom. Arca nem vallott oroszra, de mivel az orosz nyelvet kitűnően bírta, kíváncsi voltam a talány mélyére hatni. Azt hiszem, észrevette zavaromat, mert kacajba tört ki, és így szólt: „*Európai* uram, csodálkozni fog, hogy e néven nevezem, de meg kell önnek mondanom, hogy többet tudok minden aleutinál. Ifjú koromban a kozákok magukkal vittek hazájukba, ahol városról városra vezettem, míg végre egy kereskedő kezébe jutottam, aki néhány kozákkal útnak indított, hogy keresném fel hazámat, amelyet végre meg is találtunk. A kozákok erre partra tettek, hogy szólítsam fel földieimet a velük való kereskedésre. De bán-tam is én őket, örültem, hogy valahára otthon vagyok. A szigeten ragadtam tehát, ahol a főnök, akinek megtetszettem, Kalki leányát nőül

adta hozzám, és minthogy minden szertartásukat ismertem, ipam halála után engem tettek fejükké az aleutiak. És most én vagyok az aleutok legerősebb, legértelmesebb és leggazdagabb főnöke. De mivel előre-gedtem, fiamra hagytam a kormányt. Elég nekem, ha tanácsadója lehetek. Azután fiamnak nincs is mit tartani többé a kozákoktól, mert leányát egy európai főnök vette el, és e főnök: egy isten. Lássá, ezt nevettem én, és fogom nevetni mindvégig.”

Minthogy ebből azt következtettem, hogy Ohotinról szól, értésére adtam, hogy amaz istent én is jól ismerem, mert hiszen legjobb barátaim egyike, sőt egy ipjának írt levél átadásával is megbízott.

Erre a jó öreg megölelt, fiának, drága fiának mondott, de hamaros búcsút vett, hogy otthon is közölje az újságot. Mihelyt eltávozott, megvizsgáltam a bőrökkel telt ládákat. Minthogy valamennyit megrongálva találtam, szabad levegőre vittem, hogy kiszáradjanak. Az épeket külön raktam a rothadtaktól. E munkát az asszonynépség vállalta magára.

Kedd, június 23-án. Urumuzir-öböl partján. Egy óraker jelentették nekem a főnök megérkezését, követve az Ohotin pártjabeli oroszoktól és nagy kísérettől. Az iménti öreg apó lelkendezve szaladt előttük és bemutatá a feleségét. Maga a főnök is bemutatta gyermekeit, Ohotin nejét és a szigetlakók főbjeit. E ceremónia után a társaság kört formált, melynek közepén a főnök családja foglalt helyet. Erre előhozattam Ohotin levelét, és átadtam a főnöknek. Tartalma a következő volt:

„Üdv és jó egészség az én atyámnak, az Aleuti-szigetek főnökének!

Azon reményben, hogy Isten hozzátok vezetí barátomat, átadtam neki e levelet, hogy értesitselek benneteket frigyünkről, és hogy kérjelek titeket, mindenben, miben szüksége lehetne, segítségére lenni.

Én a hajó érkezését várom, hogy Kamcsatkába utazhassam, ahonnan, remélem, még a legközelebbi havazás előtt visszaérkezhetem, hogy mindnyájatokat, feleségemet átölelhessem. Minden, mit a kozákoktól magammal hozok, legyen a tietek és alattvalóitoké. Ajánlom társaimnak is, hogy barátomnak, ki e levelet átadja, mindenben kezére legyenek, és szavát, mint az enyémet fogadják. Kívánok atyámnak, családjának, szövetségeseimnek és feleségemnek minden szerencsét!

Bering-sziget, 1771. május 24.

OHOTIN”

E levelet egy orosz olvasta fel, és a főnök atya fennszóval fordítá le. Ohotinné sírt, és könnyei arról győztek meg, hogy az emberek, kiket szokva vagyunk vadaknak nevezni, az odaadó hűség példányképeül szolgálhatnának. Miután a levelet felolvasták, az oroszok egyike azzal állott elő, hogy mert Ohotin távollétében ő a sziget feje: a rendelet értelmében parancsoljak vele és negyven más szövetségés társával.

Megköszöntem ajánlatát, és azt feleltem, hogy ha közülük néhány segélyemre akar lenni, köszönettel veszem szolgálatukat. A főnök a maga részéről felajánlá barátságát. E célra két böredényt hozatott, melyeket vízzel telve arcmosásra használtak. A főnök az egyiket magához vette, míg öt mást öt különféle főnök közt osztott szét, és a hetediket felém kínálta. E ceremónia után tüzet hoztak és mindenünkünk egy darab parazsat kapott ki belőle. Felfogadtuk az átkot, hogy: ily tüzrel akarjuk a kozákokat elégetni! Az eskü hét új kiosztásával végződött, melyeket e szavakkal törtünk ízékké: közöttünk nincs fegyverre szükség! A kísérők erre köveket hordtak össze, és halmot emeltek az eskütétel emlékére. Mindezek után megvendégeltem a főnököket pálinkával és legalább kétszáz font dohányt osztottam szét a szigetlakók közt. A főbbecket egyéb ajándékokban is részesítettem, mire a főnök néhány értékes bőrt ígért viszonzásul.

Alkonyatkor a szigetlakók egy közeli magaslatra vonultak vissza, ahol tanyát ütöttek. Minthogy Ohotin frigyesei azt mondták, hogy örömmüncpet akarnak ülni, elhatároztam, hogy közéjük állok és szemtanúja leszek. Amint a főnök észrevett, elibem jött, és körükbe vezetett, hogy táncukat jobban láthassam. Valóban szerfölött különös volt, mert az első dobszóra az egész társaság őrjöngők módjára ropta a dühös táncot. Az oroszok figyelmeztettek, hogy nemsokára mindnyáját lefogja az álom, amit a *muhomór* támaszt, melyet ily alkalomkor inni szoktak. Ez rövidre rá tényleg bekövetkezett, és a főnök a többiekkel együtt elaludt. Öreg atyja azonban kivételt tett, hazakisért. Én pedig kaptam az alkalmon, hogy megkérdézzem: miért vált meg a fiútól, akit nekem ajándékozott? Fölfejté, hogy mikor a múlt évben Kadikban volt, a sziget főnöke ajándékozta neki. Mint mondá, nagy Alaksina földjén született, ahol kétségtelenül az aleutok, akik e néppel örökös harcban álltak, ejtették foglyul. Ezért nem remélt jót a fiútól, és elhatározta, hogy a legelső alkalommal megszabadul tőle.

Minthogy ez ajándéka elfogadásakor viszonzásul én is ajándékot ígértem neki, egy szép lőfegyverrel, egy font lőporral, ötven golyóval, öt font dohánnyal és egy hordócska pálinkával leptem meg. Ezután elváltunk és nyugalomra tértem. Kuznecov vállalta magára az őrködést. Ahogy fölkeltem, hallottam, hogy Ohotin huszonkét szövetségese kér, hogy segídkezzenek a hajó kijavításánál. Megmondták, hogy közülök kettő bodnár, és most hordók készítésével vannak elfoglalva, amelyekre szükségünk van, hogy vizet tarthassunk bennük, mert az égalj forrósága, mely felé haladunk, meggátol bennünket, hogy a Jégszigetek friss vizét használjuk.

Kilenc óra volt, amint egy csoport fiatal leány jelentkezett, hogy hozzánk szegődjék. De az értesítés később jött, semhogy időm lett volna

őket embereim közt elosztogatni, mert azok már választottak közülök. Kíváncsi voltam, hogy halad a hajófoltozás. Örömmel láttam, hogy huszonnégy óra alatt rendben lesz, és így a szigetet két-három nap múlva elhagyhatom. Az idővel élni akartam, föltettem tehát, hogy a sziget belsejét felkutatom. Főleg azon szigeteket vágytam látni, melyeket Urumuzirhoz való közeledésünkkor fedeztünk fel.

E napon a főnök jó köteggel halat és gyökeret küldött.

Péntek, június 24-én. Kuznecovval a sziget keleti tájaira tettem kirándulást. Szép rónaságon haladtunk át, mely bizonyára jó terméssel fizetne, ha a szigetlakók megművelnék, aminek még nyomára sem akadtam. Beérik gyökerekkel, halakkal, hód- és rozsmárhússal. A fa, mely itt nő, jó és bárminemű építkezésre alkalmas.

Lakásaik, melyek közül különféleket láttunk, teljesen a kamcsadálók kunyhaihoz ütnek. De elhatároztam, hogy nem teszek több kirándulást, mert kevés figyelemre méltót reméltem található. E helyett kettős buzgalommal leszek rajta, hogy a hajót útra alkalmassá téttessem.

Szombat, június 25-én. Csurin jelenté, hogy a hajóra ismét fölra-kodhatunk. Hrustievre bíztam. Ohotin frigyesei készséggel segítettek e do-logban is.

Két órakor a főnök atyja jött ajándékaival, mely hatvan bőrből és egy bőrcsónakból állott. Könnyűsége ámulatba ejtett, mert bár hat evezőre volt, két ember szépen elhajthatta. Csupán a feneke volt fa, többi része fókabőrrel vont halcsontból állott. A bőr sertéje volt kifelé, melyet hódbél fonállal sodortak össze. Ötkor a főnök is elhozta aján-dékait. Magát megvendégeltem, kíséretét pedig pálinkával láttam el. Amint hamari elutazásomról értesült, kért, hogy írnék Ohotinnak egy levelet. Megtettem neki, és a levélben megírtam utamat, megérkezése-met a szigetre és azt is, mint voltak segélyemre szövetségesei. Egyszer-smind tanácsoltam, hogy tartson mindig néhányat maga körül a hozzá őszintén ragaszkodó szigetlakókból, mert az oroszban sohasem lehet annyira bízni, és újra ismétlém neki, hogy én az ő helyében, minthogy két-három fölszerelt hajója van, délnek mennék, ahol bizonyára elég szigetet találna, s ahol az égalj is kedvező volna egy virágzó gyarmat alapítására, főképp, hogy be van avatva a kínai kereskedelembe, és aleuti barátai mindig elláthatnák bőrökkel, úgy hogy egy igen fontos telep alakulhatna az ő kezdeményezésére. Jó szerencsét kívántam neki, és újból megígértem, hogy minden lehető megkísérlek, hogy valamely európai hatalmat rávegyek ajánlatai elfogadására.

Miután a főnöknek leveletem átadtam, búcsút vettem, mert másnap hajóra akartam szállni. Reggel nyolc órakor parancsba adtam, hogy mindenki készen legyen. Salazinovéknak még egy pár ajándékot jut-

tattam, azután a betegekkel és asszonyokkal magam is hajóra szálltam, ahol már minden rendben volt.

Vasárnap, június 26-án. Szép, világos, enyhe idő és szélcsend. Délután három óraker fölszedtük a horgonyt, és tovább hajózva, a Középcsatornáig értünk. Éppen egy amerikai csecsemő, a kis Zachariás született, akinek a hajóbeliek vígan ülték meg a keresztelőjét. Másnap reggel értesültem, hogy a hajón mintegy ötven asszony van. Ajándékokat osztottam szét köztük, és partra szállítottam őket. Tizenegy óraker fölszedtük a horgonyt, és továvitorláztunk.

Hétfő, június 27-én. A tengeren. Friss, északi szél dagasztá vitorlánkat, és délutáni négyig meg is pillantottuk a három szigetet, kilenc órára pedig már a délnyugati szigetcsúcsot is. Másnap reggel tíz óra tájban az árbocról szárazat láttunk, amelyhez, minthogy kedvező szél járt, két mértföldnyire közel is jutottunk.

Kedd, június 28-án. Keletről dél felé igyekeztünk, hogy a parti hullámtorlást elkerüljük. Esteli hétkor az északkeleti szél szilajabb lett, és a hullám-hányás kemény munkát adott a hajónak. Nyolc óraker, miután elértük a sziget déli csúcsát, mely tőlünk észak-nyugatra feküdt, ismét fölveztük a régi irányt, mert meg akartam látni a szigeteket, melyeket úgy írtak le, hogy az északi szélesség 48° alatt terjeszkednek. Tíz óraker az északkeleti szél veszettül bömbölt. Alig volt időm az alsó vitorlák bevonására. A vad vihar elterelte a hullámokat, és a tenger oly sima lett, mint egy tószín. Másnap reggel hét óraker alábbhagyott a szél. A vitorlákat ismét fölvonattam, és gyorsan elhaladtunk. Dél előtt tíz óra tájban jobb kéz felől földet pillantottunk meg, mely délfelé csak három mértföldnyire eshetett tőlünk.

Szerda, június 29-én. Szigorú szél. Délután három óraker Kuzma-szigetfok mellett haladtunk el. Ötkor elborult az ég, és hat óraker hatalmas eső kerekedett, de nem soká tartott. A szél oly erővel fordult ismét északkeletnek, hogy két vitorlánkat magával ragadta. A roham mindent felhányt, és hat vizes hordókn zúzódott széjjel. E veszesség annál érzékenyebben érintett, mert meggyőződtem, hogy hordóink nem voltak erősen összedongázva, annyira nem, hogy a meleg égaljt kiállhassák.

Csütörtök, június 30-án. Ködös, esős idő. Északkelet-északi szél, magas északnyugati hullámokkal.

Minden előintézkedést megtettem, hogy vízhiányt ne szenvedjünk. Kiadtam a parancsot, hogy mindenkinek bizonyos meghatározott adag osztassék ki. De Stefánov az összes társak nevében sajnálatának adott kifejezést, hogy az előírt kétszersült és vízmennyiség nem elegendő, hanem kétannyi kell és hozzá bizonyos mennyiségű pálinka is, hogy életüket fenntarthassák.

Stefánov ez eljárása annyira méregbe hozott, hogy tengerbe dobattal fenyegettem, ha árnányaival föl nem hagy. De meggondoltam magam, és megkísérlém, hogy kívánságának balgaságáról meggyőzzem. Mitsem adott rá, és a kajütöt a leggorombább ócsárlásokkal és kétségtelenül oly szándékkal hagyta el, hogy az összeesküvést végrehajtsa. Hogy ezt megelőzhessem, összehívtam a társaság legelőkelőbbjeit, mondanák meg, mitévő legyek? Mert ismetem Stefánov embereit, és meg voltam róla győződve, hogy a végsőig vihetik. Még alig gyűltünk össze, midőn jelentették, hogy Stefánov társainak egy részét fölbújtotta, hogy szomjuk eloltására törjenek fel egy vizes hordót. Hogy még könnyebben rávegye őket, elhitette velük, hogy szárazföld közelében volnánk, amint ő azt az én észleleteimből és azon térképekből tudja, melyeket Ohotin utasításai szerint készítettem. Továbbá azt is mondá nekik, hogy rájött, mért nem akarok e földön sem kikötni. De még azt is megígérte nekik, hogy később többet is fölfedez, persze negyszemközt. Egyelőre a legszükségesebb az, hogy kényszerítsenek engem, hogy akaratumnak meghajoljak.

Erre elhatároztuk, hogy a földéltre megyünk, és megintjük őket, térjenek a kötelesség útjára. Csakhogy már akkor mindnyájan fel voltak fegyverkezve, élükön Stefánovval. E jó úr ugyancsak szórtá rám szitkait, és kereken kinyilatkoztatta, hogy, miután a hajónép őt választá fejűl, életem kezében van, és azt csak azért hagyja meg, hogy szenvedéseimet szaporítsa. Erre megparancsolta embereinek, hogy fogjanak el. Szerencsére eszébe jutott Kuznecovnak, hogy a függőágyakban levőket felköltse. Ezek fegyveresen rohantak elő, számra nézve kilencen és megakadályozták azokat az undok erőszakban. Minthogy a hajó orrán el voltunk zárva, tétlenül kellett néznünk az eszeveszett felfordultságot, melyet már Stefánov sem akadályozhatott meg, mert legényei, akik a kajütbe rohantak, három hordó pálinkát cepeltek elő, és míg csak benne tartott: ittak, részben szétlocsolták. Az éj szakította félbe kicsapongásaikat, és minthogy csaknem mindnyájan részegek voltak, nem hallgattak Stefánovra, hanem aludni mentek. A gonosz ember, ki tehetetlenül látta magát, rajtuk hajtott és tudatta velük, mily veszélyt hoznak magukra, ha elnézik, hogy ismét én vegyem át a parancsnokságot.

Mi felhasználtuk e zavart, hogy elzárjuk a nagy nyílást; és míg én kajütömet megvizsgáltam, Pánov két társával: Szibaev- és Loginovval elfogták a lázítót és a főárbochoz kikötözték.

Ezek voltak Stefánov balgaságainak következményei! Barátaim azt tanácsolták, hogy fogassam el a lázadókat mind, és valamennyit kötöztessem meg. De közeli nyomorunk sokkal jobban levert, semhogy mostani és jövőbeli állapotunk szerencsétlen voltát még nyílt viszályokkal

tetézném. Öt óraker, miután a bűnösök fegyvereit biztonságba helyeztem, az egész személyzetet a földéltre szólítottam, ahol föltártam nekik Stefánov viselkedését, és lefestém előttük a legnagyobb nyomort, mely elé nézünk, távol minden, de minden segélytől. A szerencsétlenek, akik a vizes hordókat is szétfeszíték, nem is tudtak arról, hogy mit cselekedtek. Készségbeesésük panaszokban tört ki Stefánov ellen, aki minden bajnak okozója. Egyhangúlag halálát kívánták, és csak nagy bajjal csitítám őket, hogy életét megkíméljék. De minthogy múlhatatlanul meg kellett mutatnom, hogy igenis van hatalmam, hogy megbüntessem, azt ajánlottam a társaságnak, hogy be nem illőnek, méltatlannak ítéltessék, és hogy kuktaként végezzen szakácmunkákat a fazék mellett. Ugyane sorsra jutott Szudejkin, Kamcsatka irodattikára is, akit fogolyként hoztam magammal, és aki szintén Stefánovhoz állt. Stefánovot fölkísértettem, hogy hallja meg ítéletét, és minthogy attól tartott, hogy az halálos lesz, elég aljas volt szánalomért könyörögni, és még szemtelenebbül meg is köszönte szánakozásomat, amidőn a fönti ítéletről értesült. Pánov erre oly dühbe jött, hogy ott helyben főbe akarta lőni, ha vissza nem tartom.

Péntek, július 1-én 1771. A szél nyugatnak fordult, erősebb lett, és esőt hozott. Nagy tömeg tengeri hínárt pillantottunk meg, és a víz színét elváltozva találtuk. Párszor lebocsátottuk a mér-önt, de nem ért feneket. A többiek azon voltak, hogy esővizet gyűjthessenek. Telt is két hordóra. E segélynek igen megörültünk, de minthogy a víznek dudvaíze volt, társaink elhatározták, hogy csak ebből isznak, és a még készletben levő jó vizet fenntartják az én számomra, az asszonyok és betegek részére. E határozatukat Kuznecov jelenté. Estére csöndes idő lett, de éjjeli két órára ismét szél támadt és erősen fűtt, északnyugatnyugati irányban. Hat óraker reggel Csurin azzal a hírral lepett meg, hogy még négy hordó vizünk van azon deszkák alatt, amelyek asszonyaink kajütjeit képezték. Ez igen kellemes újság volt rám nézve, de kértem őt, ne közölje fölfedezését többi társainkkal. — E napon újra felállítottuk a fő- és tatárbocot.

Szombat, július 2-án. Borús, felhős idő. Délután egy óraker szélroham támadt, sebes esővel. Erre a szél csillapult, és három óra tájban már egészen elcsöndesedett. De a hullámtorlat megijesztett, hogy hátha erős áramba csavarodtunk? öt óraker a tenger oly nyugtalan volt, hogy a hajót félelmesen lóbálta, és nem aggodalom nélkül láttam, hogy az alsó vitorlák a víz színét csapják. Hét óra tájban északnyugat felől borulatot és szelet is kaptunk. Már minden vitorlát bevonattam. A hajó haladása rémes lármát csapott a vízben, amely egy ellenirányú áramtól eredt. Ez áramnak köszönhetjük életben maradásunkat, mert az éj folytában alig kerülhattük volna el, hogy a partra ne dobassunk. Csak

napkeltekor láttuk, hogy mily nagy veszély környékezett, minthogy félórányi távban láttuk magunk előtt a hullámtorlást. Azonnal lebecsá-
tottam a mér-önt, és 36 fonálnyi mélységet találtam, iszapos, kagylós
fenékkal. Délelőtt kilenc óraker parthoz közeledtünk, és 28 fonalnyi
mélységben horgonyoztunk, mire Kuznecovot azonnal a partra küldtem,
hogy vizsgálja meg, vajon nem fődözhetne-e föl valamely kikötő-
helyet vagy bejáratot. De a heves szél elszakítá a horgony kötelét, és
tovahajtott bennünket. Néhány lövést tettem tehát, mert kevés remé-
nyem volt, hogy ily zord szél mellett partot érhessünk. Félttem, hogy
embereim majd csolnakostul odavesznek, és ez maradásra kényszerít-
ett. Minthogy az áram gyorsan a part felé hajtott, fölvonattam az
alsó vitorlát. E manőver nagy próbára tette a hajót, és már-már el-
süllyedéstől tartottunk.

Vasárnap, július 3-án. Erős északnyugati szél. Hajónk megállapodott, és
mi több lövést tettünk, hogy a csolnakot magunkhoz hívhassuk. Délután
négy óraker ismét összegöngyöltük az alsó vitorlát. Hajónk, mely a hul-
lámok ellen haladt, sok vizet vett magába, és csak nagy bajjal hozhattuk
ismét rendbe. A szövetségesek, akik újabb efféle veszély megújulásától
féltek, este kajütömbé nyomultak, és azt akarták, hogy vagy folytassam a
fölvett utat, vagy a hajót zátonyra vezessem, amelyet észrevettek. Kinyil-
vántám előttiük, hogy a legnagyobb barbárság volna leghívebb társaink
közül kilencet ismeretlen földön a vadak kényének kiszolgáltatni, és
hogy erős határozatom, hogy inkább elpusztulok, semhogy a parttól
megszökjem, és társaim közül csak egyet is magára hagyjak. Azt is
megmondtam nekik, hogy restellem, hogy ily ajánlattal álltak elő; de
második kérésüket sem teljesíthetem, mert a szél, mely keletnek zúdult,
nem engedne parthoz. Ezt csak az esetben tehetném, ha a hajót az áramra
bízónók, mely bizonyára zátonyra dobna. Ezért sem az egyik, sem a másik
kérésüknek nem tehetek eleget. Határozott válaszom oly dühbe
hozta őket, hogy többen fenyegettek is. Valami Bajlakin nevű azt is
kiáltá, hogy majd hamarosan végez ő. Szomszédja kezéből kiragadta
a kést, és nekem rohant. De egy lövéssel elejét vettem, mely meggátolta
gonosz tetteben, anélkül, hogy megöltem volna. Erre néhányuk harcra
készült, de megpillantva Pánov, Hrustiev, Baturin, Wynbláthot és
másokat, akik felhúzott pisztollyal közöttünk foglaltak állást, alább-
hagytak a heveskedéssel. Végre beállt az éj, anélkül, hogy társainkat
viszontláttuk volna. Két helyen is tüzet rakattam és időnként elsütet-
tem az ágyút. Másnap nyolc óraker azt jelenté az őt, hogy kurjogást
hall. Mindnyájan előszaladtunk, és nagy örömünkre bizonyos távolság-
ban néhány tűzcsíkokat láttunk fölcikázni. Rövid tartamuk azt mutatta,
hogy alighanem társaink lövéseitől származnak. Nem is tévedtünk.
Egynegyed kilencre már hajónkra is szálltak balfelől. Féltünk, hogy a

csolnak hajónkhoz ütődik és széjjel esik. Szerencsés jöttünk leverte a lázadókat, akik nem is mertek szemek közé nézni.

Kuznecov jelentést tett nekem mindazon nehézségekről és fáradalmakról, melyekkel küzdenie kellett, és valóban Isten csodája volt, hogy a csolnak ellenállhatott a hullámok erejének. Egy órával azután, hogy a hajót elhagyta, közel jött a parthoz, de minthogy a kikötést lehetetlennek találta, meg kellett kerülnie a földcsúcsot, mely legalább megoltalmazta a szél ellen és alkalmas kikötőhöz juttatta, ahol több csolnakot és egy nagy kétárbocos hajót látott horgonyozni. Ahogy partra ért, a kínaiakra ütő embereket vett észre, kék ruhában, napernyősen. Miután nyolc társát úgyis a csolnakban hagyta, aggodalom nélkül szólítá meg őket. Azok meghívták, hogy térjen beljebb földjükre, mit meg is tett volna, ha nem hallja a jelt, mely visszatérni készte. Minden erővel igyekezett tehát, hogy jelek által megérttesse a szigetlakókkal, hogy nem maradhat. Bár nem erőszakolták az ellenkezőt, jelekkel mégis azt iparkodtak tudtára adni, hogy az idő nem arra való, hogy nyílt tengerre kelljen, miért is jó lesz, ha köztük marad, és csak másnap indul. De miután látták, hogy végképpen el van tökélve a visszatérésre, egyikük mellére tette kezét — mi a barátság jele volt — s átnyújtá neki emyőjét, pipáját és zacskónyi dohányját. Minthogy mi sem volt nála, amivel e jóindulatot viszonzozhatná, ezüstveretű kardját oldá le nekik, aminek azok úgy megörültek, hogy előbbi ajándékukat egy késsel is megtoldották. Földjükön nagyszámú sertést, de annál kevesebb szarvasmarhát látott. Sátraik, kalyibáik sértő szabálytalanságban tarkállanak a part mentén, de a fák egész soraitól árnyékolva. Különben az egész part dúskodni látszott a fában.

Ez értesítés, melyet az egész gyülekezet meghallgatott, fölkelté a vágyat a partraszállásra. Kértek, tennék meg mindent, hogy partra szállhassunk. Magam is kíváncsi kezdtem lenni, elhatároztam tehát, hogy kikötök. Csakhogy minden reményünk odalett, midőn a nyugati szél kétszeres dühvel támadt ránk. Éjjeli két óráig mindent megkísérlettem, hogy helyt állhassak, de minthogy lehetetlen volt, tovább vitorláztam óránként 7—8 angol mértföldnyi sebességgel. Napkeltekor delfinek és tengeri szárnyasok lepték körül a hajót. A szél mind erősebb lett.

Hétfő, július 4-én. Kemény szél, közben eső, ami remélnem hagyta, hogy a szél csillapodni fog, de bajunkra csak tovább tombolt. Nem hittem, hogy partot érjek. A szelet annyira-mennyire felhasználva, folytattam az utat. Ugyane napon megvizsgáltam a napernyőt, melyet Kuznecov hozott. Olajjal pácolt papírból volt készítve és kínai, japáni figurákkal festve. A pipát valami fehér fémből fúrták, a dohányzacskó

hímzett atlasz volt. A kés pompás acél, szépen munkált elefántcsontnyéllel. Mindezekből azt láttam, hogy a szigetlakók a japániakkal kereskednek. Estefelé meglanyhult a szél, és újból kifeszíthettem a vitorlákat.

Kedd, július 5-én. E napot azzal töltöttük, hogy a kötélzetet, melyet a hirtelen forróvá lett idő egészen meglazított, összecsavargattuk. A vitorlákat is fölcseréltem, amelyek már úgy szétrongyolódtak, hogy kevés hasznát vehettük. Szétosztottam a hajósok közt, hogy szabjanak maguknak belőle nadrágot.

Afelől is tanácskoztunk, hogy elhajózzunk-e Japánba, vagy sem? Minthogy nem voltam bizonyos benne, hogy találunk-e valamely szigetet, folytattam a felvett irányt, hogy elkerüljük a nyomort, melylyel az élelem- és vízhiány fenyegetni kezdett. Összes készletünk nyolc hordó besózott és két hordó száraz hal volt. Az első a nagy forróságtól már rothadásnak is indult. Beláttam, hogy ilyenformán nem soká tart benne. A kétszersült már elfogyott, és nem maradt egyebünk, mint ama két hordó száraz hal, két hordó esővíz és a négy hordó édes víz. Tehát legfeljebb csak 6–8 napra volt elegendő élelmünk, italunk pedig 14 napra. A gyülekezet elhatározta, hogy Japánnak tartsunk, de kiszálljunk a legelső szigeten, mely útunkba esik. E határozat az egész társasággal közölve lett, amely az éhségtől való félelmében nagyon engedékennyé vált. Szó nélkül elfogadták. Meder, aki a sózott halakat megvizsgálta, úgy nyilatkozott, hogy pár nap múlva az egészet tengerbe dobhatjuk. Végre is azt tanácsolta, hogy az egész készletet főzsem péppé, szakíttassak belőle kenyeret és száríttassam meg; így legalább a végső inségben értékesíthetjük. Nagyon méltányolni tudtam e tanácsot és őt bíztam meg a kivitellel. Az éj csillagos, világos volt. Reggeli hat óraker a szél irányt változtatott, tízkor pedig határozott északnyugativá lett. Hálóinkat kigubancoltuk, hogy hátha halat fognánk, melyekből sokfélélt láttam.

Szerda, július 6-án. Északnyugatra felhős, borús idő. Minthogy a szél az esőre csendesedni kezdett, és a hullámzás is nyugodtabb lett, összes vitorláinkat kifeszítettük és nyugat felé haladtunk. E napon különféle tengeri növényeket és madarakat láttunk, amelyek északnyugatra repültek. A halászok csak két közép nagyságú halat fogtak, mindössze három fontnyit. Naplementével először hallottuk az égdörgést. A legénység engedélyt kért az érvágásra, mert félték a nagy forróságtól, melyet máris érezni kezdenek. Annyival is inkább belenyugodtam, mert ez elővigyázat egészségi szempontból csak hasznos lehetett. Az éj vak-sötét volt, de hajónk gyors haladása felbátorított bennünket. Hajnalhasadtával szállásmesterünk „föld!”-et kiáltott. A fedélzetre siettem, és néhány felhőt magam is földnek tartottam, de a teljes napvilág szét-

foszlatta a varázst. E reggelen Meder tizenöt társunkoq. eret vá-
gott.

Csüirtők, július 7-én. Szép idő, nyugodt tenger. A hó a hajó olda-
láról leolvastotta a szurkot. Rendeletbe adtam, hogy a megtámadt
helyeket újra bevonják, és hogy minden napkeltekor úgy a fedélzetet,
mint a hajó bordáit fellocsolják. Minthogy a forráság valóban kiáll-
hatatlan volt, egy vitorlából ernyőt rögtönöztem a fődélzetre. Kis
csolnakunkat is fölszereltük, a fegyvereket kitisztogattuk, és a köteleket
összehajtogattuk. Az éj igen szép volt. Másnap kilenc óraker valamit
úszni láttunk a vizen. Azonnal eloldtuk a csolnakot, hogy kifogjuk.
Afféle halászbárka volt, igen rongált állapotban és felfordítva. Még
most is ki volt feszítve az oldalán néhány hálócafát, sodrott selyemből
kötve. Társaink magukra vállalták a kijavítását, hogy szükség esetén
használhassák. E napon ismét tizenöt emberen kellett eret vágni.

Péntek, július 8-án. A szél fokozatosan csillapodott, az idő kividult.
Kísérletet tettünk a halkenyérrel; fanyar volt, savanyú volt és hozzá
sós is. Dehát a szükség ráhajtott bennünket. Alkonyatkor sok delfint
láttunk, de egyet sem bírtunk fogni. Az éj is világos, holdfényes volt.
Hajnalba négy szövetségstárs jött elém, hogy a társaság nevében bo-
csánatot eszközöljön ki Stefánov részére. Minthogy bíztam bennük,
megígértem, hogy kérelmüket teljesíteni fogom, és ezt annyival inkább
és szívesebben, mert főhajom a társaságot arról meggyőzni, hogy kí-
vántásaiknak szívesen meghajlok. Amint eltávoztak, összehívtam a leg-
tekintélyesebb szövetségseket és tudomásukra hoztam, hogy Stefánovot
ismét fölveszem közénk. Mindnyájan beleegyeztek, kivéve Pánovot,
aki figyelmeztetett, hogy hagyjam, mert erős okaim lesznek még e
semmirekellőre panaszkodni, kinek a rokonságát ő oly igen szégyenli.
Meder húsz emberen eret vágott.

Szombat, július 9-én. Magam elé hívtam Stefánovot, és tudattam
vele, hogy megbocsátok neki, hogy ismét társaságunkba vesszük, de
lelkére kötöttem, hogy hagyjon fel az irántam tanúsított ellenségeske-
déssel, minthogy maga is láthatja, hogy én is jóindulattal vagyok iránta,
mert csak tőlem függött, hogy eltegyem láb alól. Nagyon jó néven vette,
és becsületére, lelkére fogadta, hogy ezután komolyan viseli magát.
Azután égre-földre esküdött, hogy szavainak annál nagyobb hitelt
szerezzen, és hogy egészen kimutassa megtérését. Hogy ezt máris be-
igazolja, kért, hogy hívjam össze az egész népséget, mely előtt ő meg
fog követni. Azt feleltem rá, hogy nem kívánok ennyit. De ő állhatato-
san megmaradt mellette, sőt kérte a jelenvoltakat, legyenek ők is rajta,
mert ő nem lesz nyugodt addig, míg mindnyájukat meg nem győzi
arról, hogy úgy érez, amint beszél. Belátva, hogy szándékából ki nem
lehet forgatni, kértem Hrustievet, hogy teljesítse kérését.

Hrustiev távozta után Pánov előtt örömmel adtam kifejezést afölött, hogy rokonát észre térítettem, de a becsületes ember mind egyre figyelmeztetett, hogy vigyázzak, mert sokkal jobban ismeri rokonát, semhogy a javulását várná. Hozzátette, hogy ha e percben hiszi is, hogy ígéretét betartja, nem telik bele nyolc nap — erre fogadni mer —, és ismét a régi lesz. Ezért — mint végzé — soh' se helyezzek nagy bizalmat a nyomorultba.

Délután öt órakor azt jelentették, hogy a vizes hordók egyikéről lepattant az abroncs, és minden víz kifolyt. Egy másik hordó kétharmad része is elfolyt, úgy hogy most csak három hordó és néhány korsó vizünk van, és körülbelül kilencszáz font száraz és kenyérré süített halunk. A fáradalmaktól elcsigázva, az aggodalmaktól elgyötörve rettenetes éjszakám volt. Izgalmainnak erőszakos elfojtása, nehogy embereim észrevegyék, annyira megtámadta idegeimet, hogy az éjjel néhányszor ájulás környékezett. Sem esőt, sem harmatot nem várhattunk, mert szerencsétlenségre száraz évszak volt, és mit se tudtam valamely közeli föld létezéséről, amittől valamit remélhattünk volna. Hajnalban egybe-gyűjtém embereimet, hogy feltárjam előttük a helyzetet, és hogy ajánlásba hozzam, elégednének meg naponként fél font hallal és felényi vízzel. Hogy pedig a mondottak igaz voltáról meggyőzzem őket, az egész halkészletet a fedélzetre hozattam, mikor is kilencszáz font helyett, sajnos, csak négyszázhatvan fontot találtunk. Pontos vizsgálatnál a víz is kevesebb volt három hordónál.

Ez állapot kétségbeejté őket, és váltig erősítették, hogy ily adag hallal és ennyi vízzel lehetetlen a megélés, minthogy az étel még fokozza szomjukat. Ezt nagyon igaznak tudtam a saját tapasztalatomból is, de nem segíthettem. Hogy minden perlekedésnek véget vessék, egyenlő részletekben elosztottam köztük az egész készletet. Egyre-egyre csak-csak $4 \frac{3}{4}$ font esett. A kétszersültet, bárha már romlott volt, az asszonyoknak hagytam. Néhányan keservesen sírtak, amint részüket megkapták, mások meg elátkozták azokat, akik a kamcsatkai lázadást előidéztek. — Így állott a dolog, ilyen kép tárult szemeim elé.

Vasárnap, július 10-én. Fényes, forró idő, heves szél. Alkonyatkor még erőszakosabb lett, és a felhők sebesen szálltak tova. Éjjeli tizenegykor mennydörgött, és igen kevés eső áztatta a fődélzetet. Reggel négy órakor kifeszítettük az alsó vitorlát is. A hajó, a szélnek kitéve, sok vizet vett magába. Kiadtam a parancsot, hogy felső részét vonják be szurkos vitorlavászonnal.

Hétfő, július 11-én. Erős szél, felhős ég, tartós mennydörgéssel és villámlással. Az eszély veszteglésre intett, de nem maradhattunk. Azért is fölszólítottam társainkat, hogy folytassák szolgálatukat. Szavamnak is álltak volna, de oly csüggedtek voltak, hogy éppenséggel nem remél-

hettem, hogy hajómmal e szélben tovább juthatok. E napra borzasztó éj következett, mindazzal, mi a tengeren csak félelmes lehet, legnagyobb vitorlánk egy rohamra ledűlt, s a szerteúzott vitorlák recsegése csak növelte embereim félelmét. A szél még hevesebb lett, és árbocainkat ledöntéssel fenyegette. Minthogy senki sem akart rájuk fölmászni, a vitorlát be nem vonhattuk. Másnap reggel három órakor az előárbocot a villám hasítá szét, de nem gyulladt meg. A fedélzet folyton tele volt vízzel, s ha a szél oly gyors fordulatot vett volna, aminőt hajózásaim közepette nemegyszer tapasztaltam, menthetetlenül odaveszünk. De szerencsére nem így történt.

Kedd, július 12-én. Hrustiev és Pánov azt tudatták, hogy többen, akik élelmiszerüket már fölemésztették, az éhenhalásnak néznek eléje, hacsak valami segílyt ki nem eszelek a számukra. E szorongató pillanatban az a gondolatom támadt, hogy néhány hódbőrt főzetek meg cetolajban. Ez eszmét közöltem barátaimmal is, akik köszönettel vették. Hogy kísérletet tegyünk, azonnal megtisztíttattam és megfőztettem egy bőrt. Hat órakor már teljesen puha volt, s minthogy úgy találtam, hogy e ragout megmenthet bennünket az éhenhalástól, azonnal elosztottam a társak közt. A móhóság, mellyel nekiálltak, elfeledteté velük a nagy veszélyt, melybe a vad vihar hozott. Nem bírtam rávenni őket, hogy szolgálatukat teljesítsék, úgy hogy a hajóról nekem és a tiszteknek kellett gondoskodnunk. A szél egész éjen át heves volt, s a tenger egyre veszéllyel fenyegetett, midőn másnap reggel négy órakor váratlanul megcsillapodott, és én nem kis csodálattal vettem észre, hogy a hullámok is elsimultak. Ez valamely szárazföld közellétére utalt, de hogy az aztán mely irányban keresendő, nem tudtuk eldönteni. Társaim ekkor szívből köszönték, hogy számukra élelemről gondoskodtam, s mint-hogy egyéb készletünk nem volt, a betegek részére újra elkészíttettem néhány bőrt. Meder jelenté, hogy társaink közül néhányan cipőjüket, csizmájukat megmosták, s e percben több mint negyven bocskor fő a fazékban. Ez igaznak bizonyult, dehát mitévők leszünk majd alig huszonnégy óra múlva, mikor a vízhiány még csak növelni fogja nyomorunkat.

Szerda, július 13-án. Az idő lassanként napfényessé tisztult. Elrendeltem, hogy a nyílásokat reteszeljék ki, hogy a hajót kitisztíthassuk. A törött árboc romjait elhordattam, és más elővitorlát állítottunk föl. Hogy az eltört előárbocot pótoljuk, egy más árbocrudat tettünk a helyébe, melyet még Kamcsatkában kaptam cserébe, s habár nagyon fáradtak voltunk, sikerült azt még az éj beállta előtt fölállítani. Míg mi ezzel bajlódunk, az asszonyok a bőroket rakosgatták ki. Összesen 782 hód-, 258 róka- és 1900 cobolybőrünk volt, melyeket a társaság tagjai közt szétosztottam. Hajnalban nagy tömeg tengeri moszatra bukkantunk,

és sashoz hasonló madarakat láttunk. E látvány föléleszté bennünk a reményt, amely egyedül képesít győzhetetlennek látszó akadályok leküzdésére. Délben észrevettük, hogy a felhők dél felé nagyon sötétlének, és türelmetlenül vártuk az esőt, hogy vízzel láthassuk el magunkat. Sajnos, csalódtunk. A szél végig erős maradt.

Csütörtök, július 14-én. Napfényes, forró idő, kemény szél, tartós hullámmázzsal. Meder jelenté, hogy már csak ötven korszó vizünk van, és hogy ő szükségesnek találja, hogy legalább a felét a betegek számára tartsuk fel. Megbízta, hogy őrizze tehát a vízkészlet felét, a többbit hajnalban szétoztattam. Én pedig megadtam magamat sorsomnak, minthogy se vizet nem tudtam előteremteni, se segélyt nem volt honnan várom. Nyugtalan gondokban, álmatlanul s a láztól borzongva húztam át az egész éjet. Végre a hajnali híves lég kissé fölfrissített. Hét órakor én is segédkeztem a víz kiosztásánál. Mohón kapták el, néhányan rögtön megitták, mások, a gondosabbak, takarékoskodtak vele. Minthogy ezek után lehetetlennek tartottam a létfenntartást, s az éhség is már teljesen elgyengített, elővettem a térképet, és megmutattam nekik, hogy Japán partjától 270, esetleg 300 tengeri mértföldre vagyunk. Azt is megmondtam nekik, hogy közelében semmiféle szigetet nem tudok, s hogy a legkedvezőbb szél mellett is csak 6—7 nap alatt érhetjük el a partot. Pedig ily szélre nincs kilátás. Mivel nem bíztam magamban, hogy jelen viszonyaim közt kibírnám addig, megmutattam nekik az irányt, mely felé haladniuk kell, ha oly szerencsések lesznek, hogy engem túléljenek. E bizalom, mellyel érzéseimet föltártam nekik, nagyon meghatotta őket, és én megindulással láttam, mint akarják megosztani velem csekély élelmüket is. Szudiakov azt a három halat, ami még szekrényében volt, egy korszó vízzel együtt nekem ajánlá, melyet részéből megtakarított. E nemes cselekedet mindenfelől tetszéssel találkozott és elnevezték nagylelkűnek. Minthogy erőnek erejével kényszerítették, hogy fogadjam el a felajánlottakat, ráálltam oly feltétel-lel, hogy megosztja velem.

Péntek, július 15-én. Szép idő, napfény. Az áram nyugat felé haladt. Sok madarat láttunk, melyek közül néhányat szárazföldinek tartottunk, és ez új reménnyel töltött el. Pár társunk tengeri vizet ivott, de heves hányások lepték meg. Meder teával akarta megjavítani a vizet, de így is keserű volt. Magam is utánoztam.

Alkonyatkor két társunk az árboccsúcsról elkiáltá: „Föld!” Erre valamennyien fölmásztak, de minthogy már lement a nap, semmit se vehettünk ki. Azok, akik földet véltek látni, azt mondták, hogy az nyugatról dél felé húzódik. Az összes vitorlákat fölvonattam tehát, és erős éjjeli őrséget szerveztem. De mivel azon perctől kezdve, amelyben földet jelentettek, másnap hajnali négy óráig $24\frac{3}{4}$ tengeri mértföldnyi

területet hajóztunk be, belátták, hogy a felhőket nézték földnek. Öt órákor is csak vastag felhőket láttunk. Ez idő tájt Nestor kutyám folyton ugatott a hajó orrán. Meder, aki figyelmes lett rá, lelkenedve biztosított, hogy most már erősen hiszi a szárazföld közellétét, mert a kutyák azt rendszeren megszimatolják.

Kuznecov fölmászott az árbockosárba, és megesküdü, hogy addig le nem jön onnan, míg szárazat nem lát. Nyolc órákor „föld”-et kiáltott, de egy percre rá csüggedten monda, hogy a felhőt tekinté a földnek. Kilenc órákor az amerikai Zachariás, ki szintén földet kutatott, elkiáltá: Alaksina! Alaksina! s a hajó túlsó részéhez vezetett, miközben oroszul monda, amely nyelvből néhány szót megtanult, „jöjj ide!” Ahogy odaértem, újjával irányt mutatott: „Alaksina! Alaksina!” habár közölünk senki sem látott semmit. Fölkiáltottam Kuznecovnak, hogy az amerikai földet vett észre, de azt felelte rá, hogy ő mit se lát. Fölküldtem tehát Zachariást az árbockosárba, mutatná meg Kuznecovnak is az irányt. Távcsovem is vele adtam. Félkilenckor végre elkiáltá: „Föld!” Erősítetésére magam is fölszálltam, ama boldog előreménnyel, hogy szenvedéseink majd véget érnek. Tizenegyre világosan kivehettük a földet. Ledobtam a mérónt, és huszonnyolc fonalnyira feneket ért. Miután a parthoz negyed mértföldnyire jutottunk, tizenhárom fonalnyi mélységben horgonyt vetettünk. Betegeink száma huszonhatra ment.

Szombat, július 16-án. Egy szigettől negyed mértföldnyire horgonyoztunk, tizenhárom fonalnyi mélységben. Észak-északnyugati szél. Délután két órákor Pánov- és Kuznecovot tizenkét emberrel partra küldtem, hogy vizsgálja meg azt, és alkalmas kikötő után nézzenek, amelybe bizton behajózhassunk. Egy pár hordót is adtam velük, hogy visszajövet vizet hozzanak magukkal. Esteli kilenckor három parti tüzet pillantottunk meg, mely tény erős bizonyág volt amellett, hogy kikötő előtt állunk. Ez a tűz hajóinktól észak-nyugatra, mintegy két mértföldnyire látszott.

Tizenegyre visszaérkezett csolnakunk négy emberrel és a vízzel, melyet mohón felittak. Szibaev szerint Kuznecov igen alkalmas kikötőre lelt a sziget északi részén, melyben egy patak is belefoly. Azt üzené vele, hogy a csolnakot újra visszaküldjem, mert hajnalra vissza akar térni, hogy a hajót a kikötőbe vezethesse.

E jó újság nagy vigaszunkra volt, de még nagyobb lett az örömünk, amikor megtudtuk, hogy a szigeten sok a disznó és kecske. E hírre mind a partra vágott, és csak nagy erőfeszítésre tudtam pár embert visszatartani, hogy esetleges szolgálattételre ittmaradjanak. Mindenki csak magával gondolt, előkapták a bárkát és negyvenkilencen áteveztek. Ezután még hat embert küldtem oda a kis csolakkal, hogy Kuznecov parancsát teljesítsék.

Másnap negyed hatkor felvontuk a horgonyt, és továbbvitorláztunk. Hat órákor észrevettem a tengeren a kis csolnakot, és a part mentén északnyugat-északi irányban folytattam az utat. Igen kellemes idő volt. Nyolc órákor szélcsend lett, s kénytelen voltam ismét tizenkét fonalnyi mélységben horgonyt vetni. Ugyanekkor bíztam meg Kuznecovot, hogy nézzen a nagy csolnak után, és hívja vissza embereimet. Félkilencre mindkét csolnak visszaérkezett, és behajóztam a kikötőbe, hol hatvan ölnyire a parttól, hat fonalnyi mélységben lehorgonyoztam. Egyik kötélünket partnak feszítettük, és a főhorgonyt százhusz fonalnyira lelocsátottuk.

Vasárnap, július 17-én. A betegeket és asszonyokat mind a partra küldtem, úgy hogy a hajót csak négy ember és két tiszt őrizte. E napon fát vágtunk, sátrakat vertünk, egy éléstárt is összetákolunk, hogy a hajóra szállítandó enivalókat megőrizzük. Wynbláth egy úteget szervezett, mely két háromfontos ágyúból állott. Azok, kik az előző napon a szigetre jöttek, némi vadat és egy kecskét hoztak a betegeknek, azonkívül pompás gyümölcsöket és növényeket is. De megtiltottam, hogy nyersen egyék. Főtten, pörköelve igen zamatosnak és egészségesnek bizonyultak. Az élelem- és vízbőség hamar feledteté velük a tegnapi nyomort. Másról sem volt szó, mint a szerencsés véletlenről és a kellemes helyzetről. Ami engem illet, igen-igen örvendtem e kimenetelnek, mert megmentett a kínos haláltól és társaim szemrehányásától.

Az éj szép volt, de most nem sokat gondoltam vele, mert a folytonos fáradoalmak és felvirrasztások után nagyon megkívántam már egy kis nyugalmat. Hajnalban összehívtam a társaságot, hogy kinek-kinek kiszabjam a teendőjét. Néhánynak a hajót kellett őrzenie, mások halászzattal, vadászattal, vízhordók összedongázásával, kötelek javításával stb. lettek megbízva. E munkafelosztás után azon szándékomat nyilvánítám, hogy mihelyt elegendő eleségünk lesz, a Philippini-szigetek egyikére, Manillára hajózunk, ahonnan a legkönnyebben juthatunk Európába. Nem nagy kedvvel fogadták, és azt felelték, hogy mindenekelőtt nyugalomra van szükségük, és majd csak azután latolják meg, melyiket válasszák.

Hétfő, július 18-án. Víz-sziget partján. Ezt a nevet adtuk neki pompás vizeért. Délután két órákor Loginov is megjött, aki a sziget belsejének megvizsgálására lett kiküldve. Sok almát, ananászt s néhány csomó fát hozott magával. Azt mondá, hogy a sziget bővelkedik fákban, de ennél jobban meglepett az előmutatott közetdarab, mert ércartalmúnak és aranyfényűnek találtam. A kristály felizgatta embereim képzelődését, és jóízűen okoskodtak, hogy a föld gyomrában okvetlenül gyémántnak kell lenni, ha már a felületén is ilyen gyönyörű kő van. Ezt is merő aranynak hitték. Hiába bizonygattam, hogy csal a látszat, mert hiszen

az markazit, meg hogy a sziklakristályból soh'se lesz gyémánt: csak nem hallgattak rám. A képzelődés nagyobb erőt vett rajtuk, hogysem illúzióikból ki tudtam volna forgatni őket. A hirtelen tűz, mellyel hamarosan meghányták-vetették a dolgot, komoly aggodalmat keltett bennem. Őt már elő is lépett, és a fáradalmaktól megviselt társaik nevében kinyilatkoztatták, hogy pár hónapon át itt maradnak a szigeten, annál is inkább, mert élelemben sem lesz hiány. Földet ásna, rezet gyűjtenek, szétverik a sziklát, hogy rájőjjenek, mi legyen alatta? Ha aztán elég aranyat és gyémántot szedtek össze, elviszik Európába, majd értékesítik ottan.

Azután esküt tettek, hogy szándékuknál erősen megmaradnak, sőt tölem is elvárják, hogy akaratukhoz alkalmazkodjam. De minthogy nem tartottam tanácsosnak sebtiben válaszolni, azzal bocsátám el őket, hogy majd megfontolom, és másnap reggel nyilatkozni fogok.

Ahogy eltávoztak, összehívtam barátaimat, hogy a teendő lépések felől tanácskozzam velük. Azt javasolták, hogy hajoljak meg a többség akarata előtt, mint az erősebb törvénye előtt, mert hogy most szárazon vannak, úgy sem hajtának az ész szavára, s minthogy már jól ismerem makacsságukat, okom van félni, hogy a szélsőségig viszik. E tanács sovány vigaszt nyújtott, mert szerinte csak vizsályt és cselszövényt várhattam, amelynek kimenetele csak hátrányos lehet az én pártomra. Az éjet tehát azzal töltém, hogy terveket főztem, miként tudnám őket ismét észre téríthetni.

Hajnalban már sátram köré gyűltek, mert a választ várták. Barátaim a közelben húzódtak meg, hogy szükség esetén mellettem lehessenek. E szorult helyzetben legokosabbnak tartottam azzal fogadni őket, hogy az ércet meg akarom vizsgálni, hadd lássam, valóban aranyat rejt-e, mert hiszen csak nem pazaroljuk az időnket holmi békasó-gyűjtésre. Válasszanak ki tehát két embert maguk közül, akik értik a fémmel való bánást, hogy a próbát megcsinálják. Egyúttal tudattam velük, hogy azon csetben, ha az érc aranyat tartalmaz, haladék nélkül a szigeten maradunk, mindaddig, míg csak jónak találjuk; de a kristálytöréssel hagyjanak fel, mert bizonyosan tudom, hogy gyémánt lelhelyeken nem szokott kristály lenni. Annyira meg voltak győződve, hogy az ércben nem lehet egyéb aranyból, hogy e válasszal is beérték. Andreánov és Ribnikov, két aranyművest akartak a próbacsinálással megbízni. Nagyon örültem, hogy e makacs tömeg lelkülete fölött uralkodhattam. Barátaim szerencsét kívántak hozzám, és Pánov megígérte, hogy el fog követni mindent, hogy ez ármánynak, amit Stefánov művének tartott, nyakára hágjon.

Kedd, július 19-én. Szép, csöndes idő, nagy forróság. E napon sok halat fogtunk, felét megszártva raktam a készlethez, a másik felét elosztogattam. Mivel Bátorin azt jelenté, hogy sónk jócskán megfogyott, három kamcsadált adtam mellé, hogy keze ügyében legyenek a sófőzés-

ben. Két óraker Pánov és Wynbláhtal kirándultam a területre, ahol a szertelen kókuszdió és banánfa mellett egy barackfélélt is láttunk, élvezhetlen, csípős gyümölcs. Egy kis sziklán néhány kristálydarabra és cinóberre akadunk, de a legkellemesebb fölfedezés az ötven disznóból álló csürhe volt. Rajtahajtottunk, hogy legalább néhányat elejthessünk, de éppen ekkor a fiatal kormányos Potossiov azt jelenté, hogy Stefánov összebújt a szövetségesek egy részével, akikkel valami buzgó beszélgetésbe elegyedhetett, mert még az erdőbe is el akarta vinni őket eskütételre. Nagy hirtelen táborunk felé vettük az utat, ahova az éj beálltával meg is érkeztünk. Ez éjszaka egyike volt a legszebbeknek, melyeket valaha láttam. A felhőtelen tiszta égen kettős tűzzel ragyogtak a csillagok. Először is Hrustiev sátrába tértem, aki szerfölt meg volt lepetve, midőn a halhírről értesítém. Mint mondá, az egész napon át csak egy fél órára hagyta magára Stefánovot, ez az idő pedig rövidnek tetszik neki arra, hogy azalatt összeesküvést lehessen szervezni. De Pánov váltig azt hajtá, hogy Stefánov még erre is képes, és kell a dologban valaminek lenni. Eddigi viselete hajlandóvá tett rá, hogy Pánovnak hitelt adjak, és az óvrendszabályok elrendelését elkerülhetetlenül szükségesnek tartottam. Ily szándékkal hívtam össze mindazon barátaimat, akikben leginkább bízhattam, szám szerint harminchatot. Hatot közülök rögtön a hajóra küldtem, hogy a hajón levőket felváltsák, más tizenkettőre a parton lévő védelmi eszközök megőrzését bíztam, a többinek pedig fegyverben kellett őrt állania, de úgy, hogy ellenségeinkben gyanút ne keltsenek. Mindezek után bevártam a hajnalt. Hét felé legelőbb a vadászok jöttek élém, hogy nem volt szerencsájük: vad nem került. Bárha én jól tudtam, hogy vadászat helyett Stefánovnál jártak, mégis magamba fojtám a mérget, de mikor azt hallottam, hogy mindazok, akikre a hordók és vitorlák kijavítását bíztam, nem akarták a munkát végezni, minden türelmemnek vége szakadt, és kiadtam a parancsot egy általános összejövételre, délben.

Szerda, július 20-án. Az egybegyűltek előtt a legerősebb kifejezésekkel tártam fel a helyzet mivoltát. Fölhóztam, hogy mindenha mily buzgón teljesítém kívánságaikat. Panaszkodtam, hogy hálátlanok, amit az újabb viseletükkel is kimutattak. Megdorgáltam azoknak makacosságát, akik vonakodtak a munkát folytatni, mert az a legnagyobb bajba sodorhat bennünket. Kérdém aztán, mi cél vitte őket e lépésre, ami nem józan és tisztességes férfiakhoz méltó. Néhányan ösztökélték Stefánovot, hogy: „Beszélj! mi támogatni fogunk!” Erre a nyomorult beszélni kezdett, elnevezett ennek, annak, és velem együtt Pánovot rögtöni halállal fenyegette.

Szítkaít félbeszakítottam, és beszédet tartottam, amelyben megköszöntem, hogy eddig is segélyemre voltak. Eléjük adtam, hogy a pa-

rancsnokságot csak azért tartottam meg, hogy egy ily küzdelemteljes utazásban megóvjam őket. De most, minthogy a legnagyobb veszélyen már túl vagyunk, visszalépek a parancsnokságtól, és kedvükre hagyom, hogy maguknak más parancsnokot válasszanak. Én a magam részéről sajnosan érzem, hogy nincs már többet mit várnom tőlük, mert minden becsületet és tisztességérzetet eldobtak maguktól. Azért is elvagyok határozva, hogy elhagyom őket, és inkább vad állatok közt akarok élni, semhogy egy ily tömeg hálátlan ember közt, akiknek ezutáni viseletük csak gonosz tettek és bűnök láncolata lesz. Végre e szavakkal távoztam: „Akiben szeretet és hűség van, kövessen!”

Azok, akiknek hűségét már ismertem, és még más hűsz, akik eddig ingadoztak, követtek is. Sátramba érkeve még más ötvenkettőt találtam ott, a haton kívül, akik a hajón voltak. Nem kellett tehát félnem az összeesküvőktől, és egész éjen át azon gondolkodtam, hogy mi volna a legszükségesebb teendő. Hajnalban jelentették, hogy Stefánov pártjától küldöttség érkezett, akik tudatták velem, hogy a hajót elfoglalták, és hogy teljes hatalmukban áll engem itthagyni. De szándékaik nemesebbek és megígérik, hogy uruk és királyuk gyanánt fognak üdvözölni, ha megígérem, hogy velük maradok a szigeten. Hogy bebizonyítsák, miszerint nem akarnak rászedni, három pártjukbeli embert akartak nálam hagyni, és mihelyt határozatom megtudják, az egész társaság kezembe szolgáltatja Stefánovot, hogy végezzek vele.

A hajó elfoglalása levert, de amennyire csak tudtam, magamba rejtém a lehangoltságot. Szerencsétlenségem kikerülhetlennek látszott, mert mit is kezdhettek egy pusztaszigeten hajó nélkül? Hogy ismét némi tekintélyt szerezzek magamnak, gyülekezetbe hívtam őket, melyben majd közleni fogom összes szándékaimat. Rögtön összegyűltek, Stefánov kivételével, aki tizedmagával a hajón maradt. Erre előadtam, hogy ha valaki, úgy csak én is kívánhatom, hogy e szerencsés szigeten üssünk tanyát, de hogy mégsem teszem, annak több oka van. Legelső mindjárt az, hogy társaságunk nagy számú férfiúból és csak tíz asszonyból áll, mely aránytalanság csak vizályt kelthetne, és hogy valójában csak ez a körülmény tartott vissza attól, hogy ajánljam e szigeten való maradást. De minthogy végre is látom, hogy elhatározták, magam is beleegyezem, de csak egy feltétel mellett.

„Halljuk! halljuk!” — kiálták mindnyájan. Erre megmagyaráztam nekik, hogy Japánba akarok hajózni, hogy ott egy város közelében kiszálljak, ahonnan annyi asszonyt hozzak magammal, amennyit lehet, czenfelül búzát és szarvasmarhát. Ha e vállalatomban támogatni fognak, akkor ígérem, hogy letelepszem e szigeten, amelyre könnyűszerrel visszatérhetünk. Tervünk kivételére pedig bizvást elegendő lesz egy hónap.

Még alig is fejeztem be, amikor egyhangúlag kiálták: „Soká éljen főnökünk! Soká éljen a generális!” – Azután rendre hozzám jöttek, és kezét csókoltak.

Örvendve, hogy ismét engedelemre bírtam, kértem őket, mennének a hajóra, és hozzák partra Stefánovot, mert félek, hogy eszetlenségében azzal végzi, hogy hajónkat felgyújtja. Erre úgy megijedtek, hogy nyakra-főre rohantak a kikötőnek. Stefánov, aki látta e riadalmat, azt hitte, hogy az én embereim elől futnak. Partra is jött, hogy segélyükre keljen, de nagyon meg volt lepve, midőn a saját emberei ragadták meg, hogy elém hozzák. Szibaevet bíztam meg őrizetével.

Csütörtök, július 21-én. Összehívtam a népet, és újra megeskettettem, hogy hívek lesznek és engedelmeskedni fognak. Egyszersmind magam is esküt tettem, hogy a japáni vállalat után visszatérek velük a Víz-szigetre és gyarmatot alapítok. E ceremónia végeztével kiadtam a parancsot a munkára, vadászatra, halászatra és arra, hogy útravaló növényeket és gyümölcsöt szedjenek. Stefánovot szabadon engedtem, azon feltétellel, hogy az egész társaságtól nyíltan bocsánatot fog kérni, de minthogy nem volt célszerű, hogy ismét valamely tisztségbe helyezzem, rávettem a társaságot, hogy minden szolgálatra képtelennek nyilvánítsák. A szerencsétlen esengett, hagynám a szigeten, de nem akartam kétségbeesésének martalékaul dobní, és tudattam vele, hogy nyomorultságát enyhítheti remélem, ha majd ismét visszatérünk, mert nem közölhettem vele a valódi szándékomat. Jóságom bámulatba ejté, bűnös voltát beismerete stb. stb.

A szövetségesek, akiknek tele volt a fejük az új kolónia tervével, amiből idővel egy ország is válhatik, fáradhatlanul dolgoztak egész éjen át. Pánov biztosított is, hogy abbahagyják most az aranyásást. Hús, világos éjszakánk volt, az egész társaság jól érzé magát. A kifogott halak ízletesek és egészségesek voltak; nemkülönben a pompás gyümölcsök és vadak is, melyek igen változatossá tették ebédeinket. Hajnalban a szövetségeseket még munkában találtam, és minden rendjén ment. Kilenckor elrendeltem, hogy összes készletünket a hajóra vigyék. A tizenyolc hordót is, közte nyolc újat, és valamennyit vízzel telten. Bátorin, aki mindent megleltározott, úgy találta, hogy semmiben sem szűkölködünk. E napon egy keresztet verettem le a következő felírással:

„1771-ik év július 16-án e szigeten kikötött a Szent Pál és Szent Péter corvette, Benyovszky Móric Ágost magyar és lengyel mánás és lengyel köztársasági tábormok alatt, aki az oroszoktól elfogott, és cárnői parancsra Kamcsatkába száműzetett, honnan bátorsággal és vakmerőséggel elmenekült.”

„E sziget különben lakatlan, és vadmadarakban bővelkedik. A tenger

pompás halakat szolgáltat, a víz s gyümölcs egészséges. Fekszik a szélesség $32^{\circ} 47'$ -e, s a bolserecki hossz $355^{\circ} 8'$ -e alatt.”

Péntek, július 22-én. Pánov visszaérkezve a vadászatról, két medvét és különböző madarakat (pintado) hozott magával. A húst besóztuk s a hajóra vittük. Délután négy óraker, midőn már minden holmink a hajóna volt, s kelet felől friss szél jött, elhatároztam, hogy továbbutazunk. Kilenc óraker minden a hajón volt. Tizenegy óráig a hajó megindításával voltunk elfoglalva, és éppen éjfélkor keltünk útra. Az idő derült volt, és kedvező keleti szél fújt. Sok bajjal jutottunk ki a kikötőből, de amint egyszer kivitorláztunk, a tenger csöndes volt, és oly szép szél lengedezett, aminőt csak kívánhattunk. Ahogy a vitorlák már kifeszítettek, és nem is volt többé mitől tartanom, nyugodt álomnak engedtem át magamat. Hajnalra nem láttuk többé a földet. Embereim pedig a lehető legjobban érezték magukat, mert hiszen nem panaszkodhattak sem élelem-, sem vízhiány miatt.

Szombat, július 23-án. Szép meleg idő, friss kelet-északkeleti szél, nagy karéjú hullámokkal. A tenger sárgás és egészen megváltozott színű, ami arra indított, hogy lebocsássam a mérónt, de nem találtunk feneket. Öt óraker kettős szivárványban gyönyörködtünk. Embereim panaszkodtak a kínzó szomj miatt. Salétromot kevertettem az italba, melyet vízbe főtt gyümölcsökből szűrték.

Vasárnap, július 24-én. Meleg idő, esőt ígérő. A szél is rakoncátlan lett, s heves északivá fordult. Északnyugatról hullámlázás. Hat óraker szigetföldet pillantottunk meg, amelyet észak felől körülhajóztunk. Az éjszaki szél állandóan északnyugati irányt vett, és annak is maradt. Észrevettem, hogy egész kötélzetünk meglazult; ismét felhúztam.

Hétfő, július 25-én. A forróság nagyobb lett és a szél ugyanazon erővel dühöngött tovább. Nagy tömeg fekete kígyó ficánkolt a vízben. Délután négy óraker különféle bokrok úszkáltak a hajó mentén, melyek közül néhányat kifogtunk. Egyikre selyem cafat volt kötve, ami arra mutatott, hogy már Japán közelében vagyunk. De minthogy a mérőn nem ért feneket, azt következtettem, hogy azon szigetláncolatba értünk, mely Japánt körülfogja. Éjjelre tehát erős őrséget állítottam, de szerencsére akadály nélkül haladhattunk tovább. Hajnalhasadáskor az árboccsúcsról „Föld!”-et kiáltottak. Mi a földéletről csak kilenc és tíz óra közt vehettük ki, de később, amidőn útnak éppen aziránt vezetett délfelé, egész világosan megláthattuk.

Kedd, július 26-án. Meleg, verőfényes idő. A sziget északi foka felé hajóztunk, és nemsokára közelében haladtunk el. Kértek, hogy lehető gyorsan kösse ki, mert a szigeteket, melyek valószínűleg népesítvék, át szeretnék vizsgálni. Megígértem, hogy úgy teszek, annyival is szívesebben, minthogy rám is nagy fontosságú a szomszédos partok meg-

látogatása, amelyekről, némely felvételek kivételével, melyeket még Kamcsatkában szereztem be, nem volt pontos kártyám. Délután, fél három után Kuznecov, aki az árbocsúcson ült, elkialtá: „Egy vitorla!”, azután: „Négy vitorla!” s rövide rá már egész tömeg vitorlát látott. Fölsiettem, és távcsövem egy egész flottát mutatott, melyből három nagyobb hajót vehettem ki, s azt, hogy valamennyi északnyugat felé halad. Az éj beállta meggátolt a flotta elérésében. Bevontuk az alsó vitorlákat, hogy minden esetben kiköthessünk, s még az éjjel továbbhajóztam, folyton leeresztett mérónnal. Reggel három órákor összes vitorláinkat felvontuk, és hatra sík földet pillantottunk meg. Kilenc órákor, midőn már csak két mértföldnyire voltam, közelebbhajóztam, s a kis csolnakot hat emberrel Kuznecov vezetése alatt a szigetre küldtem, hogy ott észleleteket tegyenek.

Szerda, július 27-én. Amint a szigethez közeledtünk, az áram nyugat felé sodrott, öt óra alatt csaknem hét mértföldnyire. Néhány lövést tetettem jelzésül, hogy a kis csolnak visszatérhessen, de minthogy nem láttam, délután három órákor 48 fonalnyi mélységben horgonyt vetettem. A csolnak csak esteli nyolc órákor érkezett vissza. Kuznecov jelenté, hogy a sziget lakatlan, de több deszkabódét talált, melyek körül nagy csomó szálcacsontot látott, miből azt következteti, hogy e szigeteket a japánok csupán a halak miatt látogatják. Minthogy az est csillagfényes volt, éppen éjfélnélkor fölszedtük a horgonyt, nyugodt tengerszín és enyhe szél mellett. Hajnali négy órákor balfelől egy szigetet pillantottunk meg, és hatra jobbfelől egy másikat. Útamat a csatornán át vettem, s tizenegy óra tájban körülbelül a közepében voltam. A sziget délkelet felé, s a föld északnyugati irányban.

Csütörtökön, július 28-án. Szép, de forró idő, szabálytalan árapály erős áramlásokkal délkeletről északnyugat felé. Délután egy órákor más földet pillantottunk meg délnyugaton, és elhatároztam, hogy a csolnakkal elől és lesüllyesztett mérónnal tovább folytattam az utat a csatornában. Öt órákor körülbelül négy mértföldnyire három hajó tűnt fel, melyek a tengerszorosban délről észak felé haladtak. Éjjel minden parton tüzet láttunk. Éjfélnél után tovább hajóztunk, és hajnalra egy tengeröbölbe tértünk. Minthogy a mérón szabályos feneket mutatott, a partnak tartottam, annál nagyobb bizalommal, minthogy az áram ellenünkbe volt. Nyolc órákor 6–8 fonalnyi mélyben korálldús, sziklás és fővenyes aljat találtunk. Hajónk mintegy erdő közepén látszott lenni, mert legalábbis ezer hajó vette körül, melyeken halásznép halászatott, anélkül, hogy velünk a legkevésbé is törődtek volna. Néhányan elhaladtukban felénk kurjogtak: „Fiassi to Holland, Fiassi to Sindzi”, mások meg: „Namandabuz.” Tizenegy órákor egy igen csinosan épült hajó közeledett felénk, és jeleket adott nekünk.

Az árbocokat különböző színű szalagok tarkázták, melyeken néhány felírást vettem ki. Mi nagy zavarban voltunk, hogy miképp feleljünk a kapitánynak japánul? Végre hozzánk küldte a csolnakát kötélneműkkel, és az evezősök arcáról leláttuk, hogy segíteni akarnak nekünk hajónk továbbjuttatásában. Azonnal a csolnak iránt dobtam két kötelet, melyeket saját hajójukra vittek. Vitorlájukat bevonták és mintegy nyolcvan evezős segítségével hihetetlen gyorsasággal vontak tovább bennünket. Amint a parthoz közel jutottunk, tizenkét fonalnyi mélységben horgonyt vetettem, és felbogoztam a köteleket, melyeket a japáni csolnak visszahozott, amiből ki sem akart hozzánk átszállni. Némi ajándékot ajánlottam fel nekik, de visszaautasították, és nyakukra mutattak, amivel kétségtelenül azt akarták jelezni, hogy halálbüntetéssel sújtják azt, aki ajándékot fogad el.

Péntek, július 29-én. Egy japáni öbölben. Szép idő, de nagy forróság. Változó szél északkeletről délkelet felé és erős árapály. Megparancsoltam, hogy fegyvereinket készen tartsák, és az ágyúkat megtöltsék, hogy védelmezhesük magunkat, ha megtámadnak, mitől embereim féltek is. Délután két órakor Wynbláth- és Kuznecovot tizenketted magukkal jól felfegyverezve a partra küldém. Elsőnek egy holland nyelven írt levelet adtam át, amely felvilágosításul szolgált útam felől, és azon kérést tartalmazta, hogy segítsenek élelmiszerral. Egyszermind három hód- és hat menyétbőrt küldtem ajándékba a helység fejének. De mint-hogy nem tartottam tanácsosnak, hogy embereimet e bennszülöttek kényére bízam, fölszedtem a horgonyt, és a nagy csolnakkal a hajót kétszáz fonalnyira vonattam a parttól, ahol öt és fél fonalnyi mélységben finom homokban lehorgonyoztunk. Nemsokára három kis csolnakot láttunk, melyek a mi csolnakunkhoz közeledtek, és azt a part felé követték. Egy közbeeső szikla nem engedte látnunk amint kikötöttek, ami igen nyugtalanná tett. E nyugtalanság óráról órára növekedett, minthogy egyet sem láttam embereim közül visszatérni, míg végre esti kilenc órakor az őrség három tüzet látott felénk közeledni. Magam is észrevettem, és a nagy csolnakon tizenhat fegyveres embert küldtem ki szemlére. Hamar visszajöttek, s Pánov, kit a vezetéssel bíztam meg, tudatá, hogy csolnakunk, két japáni csolnaktól követve, visszaérkezőben van, és hogy embereink igen elégedetteknek látszanak. Nemsokára Kuznecovot is hallottuk, aki azt kiáltá felénk, hogy dobjunk ki három kötelet. Ezt azonnal megtettük, és Wynbláth visszajött egy pazaron öltözött, kardos japánival, aki bizalomteljesen jött felém, hosszú beszédet tartott, de amiből én egy szót sem értettem. Hogy valamit mégis megtudjak, előhívtam Boscarevet, aki e nyelvet három évi Irkuckban való tartózkodása alatt elsajátítá egy japánitól, ki hajótörés után Kamcsat-kába jutott, s miután az orosz nyelvet megtanulta, a szenátustól azzal

bízott meg, hogy a szibériaiakat tanítsa meg rá. De szerencsétlenségre Boscarev már a legtöbb szót elfelejté, és csak pár bókra emlékezett még, melyekkel a japánit meg is tisztelte. De minthogy a Wynbláth és Kuznecov jelentését vágytam hallani, megbíztam Pánov és Boscarevet, hogy gondoskodjanak a japániról, akit kajütömbbe vezettek. Wynbláth jelentése a következő volt:

„Mihelyt a japánok beértek bennünket, jelet csináltak, miközben bal kezüket mindnyájan a mellükre tették. Mi ugyanezt tettük. De e ceremónia után a japánok még százféléképpen hókuszpókuszoztak, melyekből mit sem értettünk, kivéve azt, hogy óhajtanák, ha partra jönénk. Embereim közül négygel a partra szálltam tehát, míg a többi négyet a csolnakban hagytam. Kiszállva kétszáz lovas és ugyanannyi gyalogost találtunk, íjjal és lándzsával fölfegyverkezve, akik szintén udvariasan köszöntettek bennünket. De minthogy észrevették, hogy az előttünk fekvő helységbe szeretnénk jutni, felajánlották lovaikat, melyekre föl is szálltunk, és a legnagyobb pompával kísértek a falu szélén levő kastélyhoz, mely mintegy negyed mértföldnyire volt a kikötőhöz. Itt leszálltunk, és az udvarba vezettek, ahol egy előkelő külsejű férfiú fogadott, és barátságosan vezetett bennünket egy oszlopokon nyugvó nagy terembe. Itt egy más szép férfire találtunk, aki kereveten ülve, így szólt hozzánk: „Fiassi guzarimas”, mi pedig csak köszöntgettük, majd jelekkel tudattuk, hogy nem értjük. Erre folytatta: „To Golland?” Minthogy sejtém mit akar, jelekkel magyaráztam ki, hogy nem vagyunk hollandok. Aztán mondá: „To Sindzi?”, mire miután ismét jelekkel adtam értésére, hogy nem értem, tovább fürkészett: „To Pilipine? To Braki? To Masui? To Tungusi?” Látva, hogy minderre csak tagadólag intek, megütött egy kéznél levő dobot, mire különféle szolgák siettek elő, akiknek pár szót mondott. Ezek eltávoztak, de rögtön visszatértek könyvekkel, papírtekerccsekkel. Egyiket a másik után csavarta ki, és hogy végre megtalálta, amit keresett, intett, hogy közeledjem. Egy térképre mutatott, amelyen Japánt, Kínát, a Filippini-szigeteket, Indiát és ismeretlen földterületet láttam, mely körülbelül Európának felelt meg nagyságra is, fekvésre is. Majd az ujjam fogta meg, majd pedig a térképre bökött. Megértettem, hogy a területet keresi, mely felől jöttünk. Európát mutattam neki, amin nagyot bámult. Szertelen csodálkozásának kifejezést adva, ismétlé: „Namandabez!” Később, minthogy kétkedni látszott, részint a térképpel, részint jelekkel tudattam vele, hogy a hosszú út, a rossz időjárás egészen kimerített bennünket, és hogy elegendő élelmiszerünk sincs. Úgy látszott, megértett, szájára, hasára mutatott, mire előhívta embereit, és jó darabig beszélt velük. Én már szerettem volna visszatérni, azért is átnyújtám neki a hód- és menyétbőröket, és jelekkel adtam értésére, hogy azokat a parancsnokom küldi, én csak

az átadással lettem megbízva. Együttal a levelet is átadtam, el is fogadta, de az ajándékról mit sem akart tudni. Eszembe jutott, hogy a japáni csolnakosok is mint utasították vissza ajándékainkat, és mint célozgtak a nyakukra. Én is utánoztam tehát. Erre egy benyílóba vezetett, ahol egy asszonyt találtam, akinek az ajándékot átnyújtám. Viszonzásul egy kosárka virágot adott, melyet magammal hoztam. Amint e szobát elhagytuk, a teremben egy deli férfira találtunk, akivel a kastély ura szintén sokáig beszélgetett. Azután elbocsájtott bennünket. Ez a férfi vezetőnk lett, és ugyanazon kísérettel a kikötőhöz vezetett bennünket, ahol már két csolnak várt ránk tömve élelmiszerekkel, melyet a hajóra is hoztunk. A japáni tiszt beszállt velünk, és ez nem más, mint aki most hajónkon tartózkodik.”

E jelentés után kajütömbbe mentem, hogy a japánit kellőleg üdvözljem. Hogy kegyét kinyerhessem, két pár cobolyt ajándékoztam neki. Ez ajándék jelentékenynek tetszhetett előtte, mert jelek által tudtukra adta, hogy ő eggyel is megelégszik. De minthogy rábeszéltek, hogy fogadja el mindkét párt, gondosan összegöngyölgette, és jelekkel tudatta, hogy legelső dolog ám ez ajándék eltitkolása.

Ahogy újból fedélzetre jött, megparancsolta: ürítsék ki a csolnakot, ami egy perc alatt meg is történt. Azután elbúcsúzott, és nem engedte, hogy embereinek bármily csekély ajándékot is adjunk.

A hajóra hordott élelmiszerek közt volt: 25 zsák rizs, 5 fazék cukor, 4 korsó tea, egy korsó finomra vágott dohány, 8 disznó, 16 korsó befőtt, tojás százával, narancs, citrom, pepin-alma, azután más gyümölcsök, két hordó sóshal, 16 hordó bor, mintegy 50 madár, de ami társainknak legjobban tetszett, az a három korsó erős pálinka volt.

A hajnal munkánál leptem bennünket, éppen akkor, midőn e jó portékákat kellő helyre rakosgattuk. A szél egész éjen át délről fúj, reggel könnyű szelünk volt észak felől, de alig tartott fél óráig. Másnap reggel három embert láttam felénk jönni, különös csolnakon, melyet a bennszülöttek periaquának hívnak. A hajóra jöttek, és egy fiatal embert hoztak magukkal, aki igen szépen volt öltözve, és mozdulatai után ítélve, beszélni kívánt velem, de minthogy képtelen voltam megérteni, felkölttettem Boscarevet, aki megmagyarázta, hogy a japáni azért jött, hogy tudassa velem, miszerint egy tömeg ember kívánta a hajót látni, de féltek az ágyúktól, melyeket saját nyelvükön tippónak neveznek. Boscarev, amennyire csak képes volt, megértette vele, hogy mindenkit szívesen látunk, és hogy meggyőződjék, szemei előtt zártam el az ágyúk szájadékát, mire végtelenül hajlongott, és elbúcsúzott. Rögtön parancsot adtam, hogy a hajót az idegenek fogadtatására tisztítsák ki. Alig is készültünk el, amint kilenckor három csolnak közeledett felénk. Mindenikben egy előkelő napernyős személyiséget vettünk

észre. Wynbláth azt mondá, hogy egyikőjüket írni látta a kastély uránál. Mühelyt hajónkhoz érkeztek, feljöttek reá, s mi e szavakkal köszöntöttük őket: fiassi guzarimaz! Boscarev a legnagyobb fontoskodással adta a tolmács szerepét, miközben minden egyes szónál a földig hajlongott. Azt hiszem, hogy minden érdeme e hajlongásokban állott, mert képtelen voltam tolmácsoló képessége által bármit is megtudni. De minthogy annyit jól megértettem, hogy irántunk való barátságukat akarják kimutatni, a többivel nem sokat gondoltam. Hogy jóindulatukat még inkább megnyerjem, félrehívtam őket, és mindeniknek két menyétbőrt adtam, amit igen nagy örömmel fogadtak, és hálájuk jeléül egyre-másra bókolgattak. E viseletünkkel sokat nyertünk előttük. Miután az ajándékokat elfogadták, megértették velem, hogy a hajót szeretnék megtekinteni. Magam vezettem őket körül mindenfelé. Egynél ecset és papír volt, melyre különféle alakokat festett. A fedélzeten az ágyúkat vette szemügyre, és újból jegyzett. Kétségtől az ágyúk számát. Erre azt kívánta tudni, hányan vagyunk a hajón? amit azonnal megtudott, mert összes embereimet eléjük hívtam. Megszámlálta és felírta őket. De amint a japánok észrevették, hogy asszonyaink is vannak, kíváncsiságuk a legmagasabbra hágott. Igen illően viselkedtek, és jelekkel tudatták, hogy nőinknek igen sokat kellett szenvedniök. Nemsokára visszavonultak. Délelőtt tizenegy órakor két csolnak érkezett élelemmel és egy festménnyel; egyszersmind 26 hordó víz és két hordó pálinka. Amint a küldeményt hajónkra szállították, a csolnakosok tovaeveztek, anélkül, hogy bármit is elfogadtak volna.

Szombat, július 30-án. Horgonyt vetve az Uzilpatchar kikötőben. Bármennyire vágytam is szárazföldre lépni, társaim nem egyeztek bele, mert nem sokat lehetett bízni a bennszülöttek jó érzületében. E napon embereim a kötéletet javígtatták. Délután három órakor három fellobogózott csolnakot láttunk felénk közeledni, melyekből zene- és énekhangokat röptett hozzánk a szél. Másfél hajókötélynire tőlünk megállapodtak, három kivételével (mert több csolnakot is észrevettünk), melyek egészen hajónkhoz jöttek. Egyikből egy agg ember szállott ki, két gazdagon öltözött gyermekkel. Az öreg valami írott lapot nyújtott át, de mit se tudtam meg belőle, mert közülünk egy sem értette a japán betűvetést.

Előhívtam Boscarevet, aki előtt legalább hússzor kellett az öregnek szavait ismételnie. Végre azt mondá, hogy az Ulikamhy vagyis a király, e két fiút túsul küldi, hogy én félelem nélkül mehessek hozzá. Jelekkel válaszoltam neki, hogy kész volnék partra szállni, de nem engedhetem meg, hogy a fiúk itt maradjanak, mert a legnagyobb bizalmat helyezem az ő Ulikamhyjukba. Azonnal lebocsájtattam a kis csolnakot, és négy társal, Boscarevvel, az öreggel és a két fiúval elindultam, míg a parancsnokságot Hrustievre bíztam. Amint a számtalan gályából álló

flottához érkezünk, minden japán azt kiáltá: Uli Ulan, és előttünk siettek tova. A többiek hármásával követték őket egyenlő távolságban.

Mihelyt szárazra értünk, szőnyegetek terítettek alánk, és teát meg befőtteket kínáltak. Azután hordszékeket hoztak, melyekben körülbelül negyedmérföldnyi távolságra vittek bennünket. Kíséretünk is volt: egy csapat fegyveres, tizenhárom tiszttel az élén. Egy nagy kert előtt tettek le, melynek kapujánál két japáni őr Uli Ulan-t kiáltott. Mihelyt beléptünk, két gazdagon öltözött férfiú fogadott bennünket, akik előbb az öreggel váltottak szót, azután engem fogadtak nagy hajlongásokkal. Végül karon kaptak, és egy kis ház felé vezettek, mely a kert közepére volt építve. Ahogy odaértünk, ez urak tudtomra adták, hogy Ulikamhy benn van. Csakugyan a teremben találtuk, egy sárga kereveten. Zöld és kék selyemöltözéke volt, sárga övvel. Üdvözetem után az én számomra is hoztak egy vörös szófát, melyen helyet foglaltam. Ulikamhy három kérdést intézett hozzám: ki vagyok? honnan jövök? és mily okból jöttem Nipponba? — Boscarevvel adattam választ, hogy európai katona vagyok, akit a véletlen és a vihar vert Japánba. Ulikamhy nem értette meg jól, miért is a festők segélyét vette igénybe, akikkel különféle figurákat pingáltatott papirosukra. Így jellelte meg a tárgyakat, melyekről beszélni kívánt.

Az elsőnek felmutatott festmény magam voltam. Természetesen gonoszul találva, de a ruházatról mégis föl lehetett ismerni. Azután Ulikamhy, aki egy szívet nyújtott nekem. Hogy kimutassam, mennyire megértettem, az Ulikamhy képet keblemhez szorítottam. Valami jól eshetett neki, mert magához hívott, és mindkét kezét felém nyújtá. Erre egy darabig embereivel beszélgetett, azután behívatta az én négy kísérőmet. Gonddal válogattam őket össze. Szálás termetük bámulatba ejté. Megmérte és lerajzoltatta őket, ami pillanat műve volt, mert csak vázlatos felvételeket csináltak. Jelciből kiláttam, hogy tudni szeretné, miért vagyok én kisebb az embereimnél. Feleletül egy alacsony széket hozattam be, jobb lábamat alátámasztottam, úgy hogy természetes nagyságomban láthatott, amin megint nagyot nézett. Csak nehezen értettem meg vele, hogy jobb lábam egy seb miatt négy hüvelykkel lett megkurtítva, ezért hajlok oldalt, és emiatt látszom alacsonyabbnak.

Az est beszélgetés közben lepett meg bennünket. Ulikamhy ajánlotta is, hogy töltsen nála az éjet, sőt, hogy három-négy éjen át maradjak ott, mert egy nála várakozik, aki tudni fog velem beszélni. E hír igen kellemesen érintett, mert nagyon óhajtottam az ország felől egyet-mást megtudni. Este kilenc órakor távoztam Ulikamhy embereivel. Minket egy házba kísértek, mely az ő palotájával határos volt. Teával, rizzsel, száraz hallal és aszalt gyümölcszel vendégeltek meg bennünket. A lakoma utóján az émclyégiség édes bort adtak elénk.

Sehogyssem állottak kezünkbe a pálcikák, melyekkel enniünk kellett, és a szolgálknak derék munkát adott, míg rátanítottak bennünket.

Vacsora után a szőnyegre párnákat raktak számunkra, melyeken jól aludtunk. Másnap nyolc óraker az jelenték a hajóról, hogy a japánok száz zsák rizzsel, húsz disznóval, sok gyümölcscsel, száraz hallal, szárnyasokkal és bizzal láttak el bennünket. Ezt egy japáni hozta hírül, akit azzal a meghagyással küldtem vissza embereimhez, hogy töltsék meg a vizes hordókat.

Tíz óraker azt jelenték, hogy Ulikamhy már útban van. Eléje mentem. Három bonc kísérte, akiknek övén nagy rózsakoszorúk csüngtek. Egyikük hibátlan holland nyelven köszöntött engem. A király hozzám jött, kezét nyújtott, és jelezte, hogy beszéljek a most érkezett bonccal. Pár bókot mondtam neki, hogy egy idegen nyelvet ily jól el tudott sajátítani. Megköszönte, és igen lekötelezettnek érezhette magát, mert azt mondá, hogy felettebb fog örvideni, ha valamiben hasznunkra lehet.

Elbeszélte, hogy Tuzában született, de minthogy szüleinek Ximoban kelle élniök, a holland nyelvet Nagaszakiban megtanulta. Azután bonccá lett, hogy a világi hatalom jármától megszabaduljon. Ulikamhyról azt jegyezte meg, hogy királya a tartománynak, a császár leányainak egyikét bírja nőül, és a birodalom egyik legnagyobb tudósa. Alapos csillagász, lelke égi tulajdonokkal ékes, mert soha senkit nem bántana meg, még szóval sem. Saját tartományában imádják, a többiek meg szeretnék, ha kormányzójuk lenne. — Végtére kért, mondanám meg neki, ki vagyok? hogy jutottam Japánba? Leírtam neki az országot, ahonnan származom, s általában egész Európát, amelyről — mint mondá — már hallott valamit. Elbeszéltem, hogy az oroszok elfogtak egy háborúban, és a nemzetközi jog megsértésével Kamcsatkába száműztek. Minden bátorságom összeszedtem, hogy megmeneküljek. Már útban is voltam szülőföldem felé, de kedvezőtlen szelek Japánig űztek, ahová félve jöttem, mert a hollandok azt híresztelik, hogy itt megölik a keresztényeket. Igaz — válaszolá —, a császár kiadott egy rendeletet, mely szerint a spanyol és portugál keresztényeket kitiltja az országból, de e rendelet nem sújt minden népet, minden keresztényt, akik soh'sem vétettek az országnak. Még tovább is beszélt volna, de Ulikamhy értünk küldött. Kerti palotájában kerestük föl, ahol gyümölcset és teát adtak fel számunkra. A bonc a tőlem hallottakat elbeszélte Ulikamhynak, aki különféle kérdéseket tett az Európában dívó harcmódokra vonatkozólag. Sorsomat megszánta, és azt ajánlá, hogy maradjak Japánban, ahol ő tekintélyes rangot kér számomra a hadseregben a császártól. Megköszöntem jóindulatát, de bocsánatot kértem, hogy nem fogadhatom el családom miatt, melynek sorsát nagyon szívemen hordom. A király méltányolta érzelmeimet, és aztán a hollandokról kér-

dezősködött. Jónak láttam az igazzal előállni, s amint elvégeztem, megköszönte, hogy a leplezetlen valót közöltem vele. Jól tudja →mondá —, hogy a holland kis kereskedő nép egy fejedelem alatt, akit azért pénzelnék, mert csapataival megoltalmazza őket. Bátorságot vettem magamnak, hogy megkérdézzem, keresztényeknek tartja-e a hollandokat? Azt felelte, hogy a kereskedőknek nincs vallásuk, egy hitük van: az arany. Emellett keveset törődnek az egy istenben való hittel. E felelet annyira megtetszett, hogy még sok egyebet szerettem volna tőle kérdezni, de jelentették, hogy az étel már föl van találva.

Engem egy kis, kétlábnyi asztalon vendégeltek meg, mely szemben állt Ulikamhy asztalával. Az ebéd rizs, pecsenye, befőtt és sok édességből állott, valami szirupszerű likört is adtak fel. Az étkezés alatt a király folyton beszélt a bonccal. Végül azt kérde tőlem, hogy elég bátor keresztény volnék-e arra, hogy a keresztet életemmel védjem? Azt feleltem, hogy nekem a kereszt csak pusztá anyag, és nem hiszem, hogy valaha oly nemzetre akadjak, mely életemet kívánná, mivel az igazat mondom, hogy a fa sem több, sem kevesebb, mint fa. Erre azt mondatá, hogy nem jól értém, mert ő csupán azt gondolta, hogy kész volnék-e istenemért meghalni? Ha az én istenemért halnék meg — feleltem —, egyszersmind a japánok istenéért is meghalnék, mert én csak egy Istenben hiszek, a minden létezők teremtetőjében. E felelet tetszett neki, mert így kiálta fel: „Namandabaz”, és azt mondatá nekem, hogy vallásomra japáni volnék, ha egyébben nem hinnék. Nem — fűztem tovább —, nem hiszek mást az egy Istennél, aki a minden létezők kútfeje, s hogy egész vallásom abban áll, hogy felebarátaimmal annyi jót tegyek, amennyire képes vagyok. E kenetes nyilatkozatok után megölelt, miközben azt kiálta: Sin daulla, Sin daulla! ami annyit tesz: nagyon jó! nagyon jó! és visszavonult délutáni nyugalomra. A bonccal ezután sétát tettem a kertben, és egyet-mást elbeszélt e gazdag és kiterjedt országról, kormányáról és rendőrségéről. Némely adatot lekaptam, hogy alkalmasabb időben részletesen papírra tehessem.

1771. július 31-én, vasárnap. Ulikamhy palotájában, Japánban, Uzilpatchar-öbölben. — Délután három órákor arra kért a bonc, hogy juttatnám a hajóra, amelyet igen óhajtana megtekinteni. Boscarevet adtam mellé, és meghagytam neki, hogy a bonccal tisztelettel, udvariasan bánjon, és ajándékozza meg bőrökkel. Egyszersmind elrendeltem, hogy hozzanak le hat pár szép hódbőrt, hús cobolybőrt, negyven szépen megtisztogatott puskát és két ágyúmintát.

Ez ágyúmintákat még Kamcsatkában találtam. Minthogy a bonc kieszközlé az engedélyt, hogy embereim partra szálljanak, meghatároztam, hogy naponta hányan jöhessenek le, és a bonc távozta után rögtön lefeküdtem, mert heves főfájás lepett meg. Nemsokára föl-

ébredésem után esteli nyolc órakor érkezett vissza. Úgy az ajándékokat, mint a szíveslátást megköszönte. Este egyedül étkeztünk, mert a király egész kíséretével egy szomszéd városba rándult.

Az étkezés alatt és után folytatták a társalgást, és én a bonc beszédjében helyes ítéletet, tiszta észet találtam. Csak későn váltunk el egymástól. Minthogy a déli nyugalom most elverte tőlem az álmot, ide-oda bolyongtam a kertben. Amint a király házához közel juték, női hangot hallottam, húros hangszertől kísérve. A zene és ének dallama kellemes volt.

Hajnalban jelentették, hogy az ajándékok, melyeket megrendeltem, útban vannak, és hogy Pánov, Bátorin, Kuznecov is vele jönnek. A királynak akarják magukat bemutatni. Tudatták, hogy a hajón minden nyugodt, és embereim igen kinyerték a japánok szeretetét.

Tíz órakor jelent meg Pánov társaival, és az ajándékokat szobámba rakták. Tizenegykor Ulikamhy visszatértét hirdeté a rialom, és vagy száz, egyveleg hangszer. A bonc azt tanácsolta, hogy menjek eléje, és mutassam be neki társaimat. Haladéktalanul meg is tettem. A beszélgetés kezdetben csupán udvarias szólamokból állott, de midőn a bonc megragadta a kedvező alkalmat, és a királyt az ajándékokról értesíté, oly igen kíváncsi lett azokat látni, hogy elhalasztá az étkezést, és szobámba jött. Az ajándékok átnyújtásánál beszédet tartottam, melyet a legnagyobb figyelemmel hallgattak meg. A királyt azután az étterembe kísértem, ahol harmincöt asztal volt, mindenik három személyre terítve. Mindent meglepő eleganciával és renddel hordtak föl. Étkezés közben különböző hangszerek zengtek, zavartan ugyan, de mégis kellemesül. Evés után a kertbe mentünk, ahol a fegyvereket próbáltuk meg. A cél egy fakorong volt, papírral beragasztva. Társaim közül nem egy tüntette ki magát. Végre a király maga kívánt kísérletet tenni, és miután a puskát megtölté, lovat hozatott, és oly jól célzott, hogy az rögtön összerogyott. Igen meg volt önmagával elégedve, és túláradó örömeiben eget-földet ígért. Megragadtam e kedvező alkalmat és engedélyt kértem arra, hogy országába visszatérhessek, és védnöksége alatt folytathassam a kereskedést. Felelete meglepett, mert nemcsak hogy minden habozás nélkül ráállott — mondván, hogy a velem való ismeretsége minden előítéletét cioszlatta —, hanem azt is megígérte, hogy kieszközli a császárnál, hogy hajóim a birodalom minden öblében kiköthessenek. Erősíté, hogy mindaddig bízhatom benne, míg szándékaim csak a kereskedelmet illetik, és sem a vallás fölforgatására, sem várak építése által hatalomra nem törekszem. Beszédét azzal végzé, hogy elutazásom előtt kölcsönös esküvel erősített szövetségre lép velem.

Hétfő, augusztus 1-én. Este felé valami nagyszerű illuminációhoz készültek, de legnagyobb sajnálatomra nem tudhattam meg az okát,

mert a bonc távol volt. Később, szokása szerint, eljött, és azt mondta, hogy a király összehívta az ország nagyjait, hogy bemutasson nekik, és ezért kért, hogy jöjjenek hozzá. De mivel arra gondolt, hogy célszerű lesz engem először a szokásos formalitásokba beavatni, ő magára vállalta a feladatot, és aztán a nagy terembe vezetett. A lépcsőzet alján két gazdagon öltözött férfiú fogadott, akik a termbe vezettek és éppen szembe állítottak a királlyal. Ulikamhy drága szőnyegen állott, kivont kardú testőrök között. Köztem és közte arcvonalban tizen-nyolc fő-fő japáni ült a szőnyegen, mögöttük nagyszámú fegyveres katona.

Így találtam az udvart. A bonc énmellem állt, a király mellett pedig a tudósok, papírral, tintával, ecsettel kezükben. Egyik hangosan kérde: ki vagyok? mi hozott Japánba? hová készülök? A bonc tolmácsol. Én ugyanazt feleltem, mint azelőtt a királynak. Erre tovább kérdeztek: ha népem számára itt óhajtok-e kereskedelmet létesíteni? s ha igen, mivel? — Az elsőre igenlőleg feleltem, de bocsánatot kértem, hogy az utóbbi kérdésre határozottan nem válaszolhatok, minthogy a kereskedés tulajdonképpen nem hivatásom. De megígértem, miszerint már első utazásomkor kereskedőkkel fogok visszatérni, hogy tényleges szerződést köthessek. Azt, hogy a hajók mindenesetre bőrrakománnyal fognak visszatérni a király igen jó néven vette. Végül követelte, hogy kötelezzem magam arra, hogy sohasem hozok Japánba hazámbeli bibliát, annál kevésbé papot. Ezt is megígértem, mire a bonc tudatá, hogy már távozhatom. Nemsokára arról értesített, hogy Ulikamhy Kilinigue városba szándékozik, de elutazta előtt meg akar ajándékozni, és egy zászlót ad át, melyről majd Japánba visszatérve, fölismerhessenek. Azonkívül egy férfiút is ad mellém, de akit a legelső adandó alkalommal vissza kell küldenem. Este kilenc órakor jelentették, hogy hajónk már útra kész, és hogy bőségesen el vagyunk látva élelemmel. Azt is örömmel hallottam, hogy asszonyainkat a japán nők meglátogatták, és tőlük ajándékokat kaptak. Tízkor szobámba hozták a vacsorát, melynél a bonc és tisztjeim is jelen voltak. Másnap hat órakor azt mondták, hogy a bonctól vezetett két ember megjött az ajándékokkal. A bonc azzal fogadott, hogy a király megparancsolta, miszerint engem a hajóra kísérjen, és mindaddig nálam maradjon, míg nekem tetszeni fog elutazni. Az ajándékok ezek voltak: egy arany vertes kard; szép gyönggyel hímtett öv; egy teljes aranyozott porcelán szervíz; nagy mennyiségű tea és dohány, meg egy feliratos zászló, melyet majd visszaérkezésemkor föl kell tűzőm. Ezenfelül egy dobozka ékszerrel, és ötven darab arannyal, melyeknek mindegyike két és fél unciát nyomott. Ez aranyok azonban azon fiatalember útiköltségeinek pótlására szolgáltak, akit a bonc nekem bemutatott.

Mínthogy híret vettem, hogy a király már eltávozott, kijelentém a boncnak, hogy én is hajóra szállok. Ezt egy más, szintén jelenlevő fértnak tolmácsolta. Rögtön hordágyakat hoztak elő, melyekben a tenger felé vittek. Itt már igen sok ember várt, akik Uli Ulan stb. kiáltottak. Ahogy a kikötőhöz értünk, mintegy harminc csolnak jött el, melyeken a bonc és két férfi társaságában a hajóhoz mentünk. Amint ez urak látták, hogy kis csolnakom már megviselt, mást hozattak, mely ritka szép alakú, új és fénymázolt volt. A király nevében nekem aján-dékozták, mire én is újfent megajándékoztam őket és a boncot. Még két papírtekerceset is átadtak, melyek, mint a bonc mondá, engedélyek voltak a Japánba való visszatérésre. Mindhárman figyelmembe ajánlották a fiatalembert, aki vállalkozott rá, hogy utamban elkísér. Semmi zavart sem vettem rajta észre, amiatt, hogy idegenek közt kell lennie. Vissza-tértek aztán a partra. Ahogy hajóra jöttem, Hrustiev azt mondá, hogy embereink igen előnyös csereberét folytattak a japánokkal, akiknek sok bőrt adtak el aranyért, porcelánért, gyöngyökért és sok másért.

Kedd augusztus 2-án. Szent Péter és Szent Pál korvett fődélzetén, az uzilpatchari kikötőben. — Gyöngye keleti szél és szép idő. Az egész tár-saságot összegyűjtém, hogy elhatározzuk, kivigyük-e tervünket és a Liquor-szigeti megállapodásunk szerint ellenséges betörést eszközöl-jünk? Hallgatásukat hasznomra fordítottam, és kinyilatkoztattam, hogy sokkal előnyösebb, ha útunkat Kanton felé Kínának vesszük, ahol bő-reinken is túladhatsz, és Európába mehetünk. Majd könnyű lesz azu-tán valamely európai állam oltalma alatt gyarmatot alapítani, aminek az a különös szerencséje is meglesz, hogy Japánnal kereskedhetik. Egy-hangúlag kiálták, hogy cselekedjem csak én mindenben a saját belátá-som szerint, ők engedelmes híveim lesznek. E fogadalomra feltűztem japáni lobogónkat, és tovavitöröltünk. Huszonegy búcsúlövés — és délután három órakor már délfelé utaztunk. Számptalan halász került az útunkba, akik megpillantva bennünket, Uli Ulan-oztak. Az éj szép maradt, senye széllle.

Szerda, augusztus 3-án. Vitorlázva. — Némelyek térdén állva kértek, hogy kössünk ki a japáni parton, hadd adják el bőreiket. Én megenged-tem, annyival inkább, mert magam is kíváncsi voltam a partra. De mégis csak azon kikötéssel egyeztem bele, ha mindenben teljes hűséget fo-gadnak. Estefelé északi irányban borulni kezdett. Hajnalban egy európai hajót fedeztünk fel magunk előtt. Föltettem magamban, hogy utána sietek, de mínthogy holland lobogót vettem rajta észre, és mivel külön-ben is délkeletnek tartott, hagytam a maga útján. Egy szárazulati ka-nyarulat mentén haladtam, melyet félszigetnek néztem. A 33° 36' szé-lességi, és 340° 20' hosszúsági fokok alatt voltunk.

Csütörtök, augusztus 4-én. Japán partvidéken, húsz fonal nagy fölött, kagylós, koralldús durva homokon. Vitorláinkat felvontuk, az idő borús volt, és a tenger hullámszani kezdett a délkeleti friss szélre. Az éj sötét, esteli tízkor mennydörgéses vihar támadt. Éjjél után három órakeror zuhogó eső vert, de a szél megcsillapult. Hajnalban egy erős áram elsodrott a parttól. Minthogy egy ájtjáró közelében láttam magamat, amely, úgy látszott, kikötőbe vagy öbölbe vezet, a hajót az áramlatnak engedtem, és végre tizenhat fonalnyi mélységben lehorgonyoztam. A kis csolnakot rögtön eloldattam. Kuznecov és Pánov szálltak belé tizedmagukkal. A japáni utas is követte őket. Tizenhat fegyverest adtam mellé Hrustiev vezénylete alatt, hogyha kell, hát segítsék a kis csolnakot. Ezután a puskákat rendre megtisztítottam, megtöltöttem, és friss lőporral elláttam az ágyúkat.

Péntek, augusztus 5-én. Japáni parton, nyugatra Jedzo királyságtól. — Két órakeror visszaérkeztek a csolnakok egy nagy japáni gályával egyetemben. Amint közelünkbe értek, Kuznecov felénk kiáltá, hogy szedjük fel a horgonyt, és vontató köteleket juttassunk hozzájuk, mert a kikötőbe akarnak vontatni bennünket. Meg is tettem. Kuznecov a hajóra jött, és elmondá, hogy a japánok kezdetben menekültek előle, de midőn a japáni utazó hívta őket, visszajöttek, és értesítéseire igen vágytak irányukban szívélyesek lenni. Egy faluba mentek, hol örömujjongva fogadták őket, és a lakosoktól rizst, teát, gyümölcsöket s valami igen kellemes italt kaptak.

Étkezés alatt egy kardos japáni jött hozzánk, és beszédbe elegyedett a mi japánunkkal. Azután e szavakkal fordult Kuznecovhoz: „Nanghasaki Kallas To Hollandi Fiassi Guzarimas” — mire csolnakba ült, és jelekkel magyarázta ki, hogy velünk tart, mert hajónkat a kikötőbe akarja vezetni. Mi ezt csak örömmel fogadtuk.

Hat órakeror a kikötőhöz értünk, ahol tizenegy fonalnyi mélységben iszapos alapon horgonyt vetettünk. A japáni csolnak elhagyott bennünket, hogy a parthoz menjen, de nemsokára öttel jött vissza, amelyek más helyre vontattak bennünket, ahol öt fonalnyi mélységben megállapodtunk. A japáni, minthogy már biztos kikötőben voltunk, magunkra hagyott, és én merő elővigyázatból még egy horgonyt bocsátottam le. Tízkeror egy jól öltözött japáni érkezett hozzánk, aki Boscaren útján megértette velem, hogy őrizetünkkel lett megbízva. Azonnal továbbment, és nemsokára három nagy csolnakot láthatunk közelünkben kikötve, melyek mindenikén három jelzőfény volt. Én a magam részéről is jó őrséget rendeltem ki, és az ágyúkanócokat meggyújtattam. Az éjjeli szél délnyugatnak fordult, és oly hevesen paskolt, hogy bizony boldogoknak éreztük magunkat, biztos kikötőben lévén. Másnap hét órakeror három ember csolnakázott hozzánk, akik hajónkra

is jöttek. Engem fogtak elő, hogy: honnan jövök? meddig akarok itt-maradni? hova szándékozom? és hogy hollandi vagyok-e? Ha igen, úgy írjak egy levelet Nagaszakiba, azután a hajót is szeretnék látni, meg azt is tudni, hányan vagyunk?

Azt feleltem, hogy messziről jövök, és útban vagyok Nagaszaki felé. Kikötmi pedig azért kötöttem ki, hogy először is a vihartól megmenekedjem, másodszor szükségem van itálra, ételre, de meg kereskedni is óhajtanék. Megmondtam, hogy számunk százötvenre rúg, hogy mindenben szűkölködünk, és hogy a hajót nem lehet megtekinteni. Nem tudom, jó tolmács volt-e Boscarev, de hogy feleleteim nem tetszettek, azt onnan láttam, mert jeleikkel kétségbe vonták a mi hollandságunkat, miközben ruhánkra és szakállunkra mutogatva, kiáltoztak: „Hay, to Gollandi, to Pilipines!” Világos, hogy spanyoloknak néztek, akik valahonnan Manilláról jönnek. Én egy levéllel megbíztam őket, hogy juttassák a Nagaszaki holland gyarmat előljáróságához, melyben tudattam, hogy a japáni parton igen szorult helyzetben vagyok. Tolmácsot és segélyt is kértem, hogy kikötőjükbe juthassak. Egyszersmind állásom felől is értesítém őket, és jelentést tettem mindazon bajok és vészek felől, amelyek idehoztak.

Eltávozásuk után körülfogtak társaim, hogy szél csillapultával azonnal hagyjam el a kikötőt, mert itt harc nélkül nem létesíthetünk kereskedelmet. Haladéktalanul elhajóztam kedvező északnyugati széllel.

Szombat, augusztus 6-án. Sok ezer halászbarkát láttunk, soknak a hálóját is összeszaggattuk, ahogy hajónkba akadt. Összes vitorláinkat kifeszítettük, és erős déli árammal folytattuk utunkat a pihenő vízsíkon. Hajnalra magunkra voltunk, egy pont se látszott, ami hajó vagy szárazföld lehetett.

Vasárnap, augusztus 7-én. Szél és idő, mint tegnap. Estenden mintegy húsz-harminc hajót pillantánk meg északnyugat felé. Társaim, akik szörnyen dühösködtek, hogy egy másik kikötőre nem akadtunk, szerették volna, ha megtámadom azokat, de én megtagadtam, nehogy Ulikamhynak oka legyen megbánni a jó barátságot, és nyugodtan siklottam tovább a kedvező széllel és árapállal.

Kedd, augusztus 9-én. Este északnyugatra földet láttunk, éjfél tájt pedig különféle földcsúcsokat. Hajnalban part közelébe értünk, és mivel kedvező szél fúj, elhatároztam, hogy kikötök. Délben a kikötőt is észrevettem, ahol tizennyolc fonalnyi mélyben, piszkos zöldes feneken lehorgonyoztam.

Szerda, augusztus 10-én. Minthogy a hajó helyzete nem engedte, hogy mindazt láthassam, ami a parton történik, Kuznecov és Wynbláthot nyolc emberrel megbíztam, hogy kössenek ki, s ha lehet, hízelegjék be magukat a lakosok kegyébe. A mód, ahogy fogadták őket, nem a

legjobb következményeket ígérte, mégis nem sokáig kelle aggodalmaszkodnom, mert ahogy Kuznecov észrevette, hogy nem szívelik őket, rögtön visszatért. A hírre, hogy az öbölparton város is van, fölszedtem a horgonyt és száz fonalnyira közeledtem a parthoz, ahol hat fonalnyi mélységben megállapodtam. Az éj kezdetét e vállalatnak, és még meg sem hajnalolt, amikor már a város előtt kikötöttünk. Reggel hét óraker Pánovot és Hrustievet huszonkét fegyverrel küldtem ki. Boscarevet adtam melléjük tolmácsul, és a dereglyét két ágyúval is fölszereltem. Magam abba a japáni csolnakba ültem, amelyet Uzilpatcharban kaptam ajándékul, és minthogy a legkönnyebb volt, magától értetődik, hogy én kötöttem ki legelőbb. A japánok kivont karddal és lándzsákkal tömörültek a part mellé, ahogy minket közeledni láttak. De amikor látták, hogy mi erőnek erejével is ki akarunk kötni, kissé visszavonultak. Partra szállva intettem nekik, hogy közeledjenek. Egy jó külsejű öregember elő is lépett, és kérdé, hogy mi joggal szálltunk ki földjükön? van-e engedélyem a Daizi-tól? A holland, tevő hozzá, még eddig sosem jött ide engedély nélkül. Azt feleltem, hogy mi sem hollandok, sem spanyolok nem vagyunk, hanem idegenek és barátok, akik élelemért és vízért szállottak ki. Mindkettőt megkapjuk, mondá, hanem előbb okvetlenül vissza kell térnünk a hajóra. Minthogy kinyilatkoztattam, hogy egy tapodtat sem mozdulok, amíg élelmünk és víziünk nem lesz, három csolnakot azonnal megrakott, amelyekkel visszatértem a hajóhoz. Ezen japániak kereskedni kezdtek velünk, és bőrárúinkért rezet, porcelánt, aranyat, selymet és kardokat hoztak vissza. Ezáltal mindjárt bizalmasabbak lettek hozzánk, akik még pár perccel ellenségekként fogadtak. Különösen egy fiatalember nagyon körülfogott, de minthogy semmiképp sem tudta magát velem megértetni, türelmetlenül kiáltott fel: To Hollandi, To Sindzi, Pupu Tippo. Ezt elértém, és a fegyverekre mutattam: To Gollani pu! Délfelé visszahúzódtak.

Csütörtök, augusztus 11-én. Xicoco sziget partján, a Tuza kikötőben. Nyomasztó hőség volt, gyakori záporokkal. Két óraker dobpergést hallottam a partról, és nemsokára nagy embertömeget vettünk észre, nyilakkal, lándzsákkal, lovasokat és gyalogosokat, akik megszámlálhatlan csolnakokkal közeledtek felénk. Erre azonnal kiküldtem Pánov és Boscarevet tizennyolc emberrel, hogy tudják meg, ha vajon barát vagy ellenként fogadjam-e őket. De alig is keltek útra, amikor fellobogózott csolnak láttam a part felől egyenesen nekünk jönni. Ezt a tisztelet jelének vettem, és előkészületekbe fogtam, hogy illőn köszönthessem őket. Kis csolnakunk végre elérte a japániakat, és eleget tett megbízatásának. Ahogy velük egyszerre érkezett meg, sortűzzel és hat ágyúlövés-sel üdvözöltem a vendégeket. Ez udvariasságtól annyira megrémültek, hogy csolnakukban mindnyájan arca borultak, és Boscarev összes

ékesszólása is alig volt elég arra, hogy észre térítse őket. Előbbi jó-hiszeműségemben parancsot adtam, hogy amint a japánok hajóra lépnek, egymás után hat lövést tegyenek, ami pontosan meg is történt. Egyikük a nagy robbanásra úgy összeesett, hogy menten elájult. Majd fél óra telt benne, hogy szóhoz tudott jutni. Hogy erőre kapjon, cukrozott japáni bort adtam be neki, ami végre is lábra állította. Azután is Boscarevnek kellett megkérdezni, hogy mit akar? Ő, mint mondá, Uchaymi Mamas, Tuza birodalom parti őrségének a vezetője, aki azért jött, hogy mindnyájunkat elfogjon, mert mi csak rájuk rontottunk, anélkül, hogy a császártól engedélyt nyertünk volna. Hogy pedig engedelmeskednünk kell, annak bizonyosságául nagy papírtekercset húzott ki a lebernyegéből, amit nekem nyújtott át. Tettem magam, mintha mit sem értenék az egészből, és a tekercset Hrustievnek adtam, hogy őrizze. Ezt látva, szegény halálos félelemben esett, visszakönyörögte a papírját, és a nyakára mutatott, hogy őt halállal sujtják, ha e meghatalmazást elveszti. Hogy megnyugtassam, visszaadtam. Egyszersmind megmondattam neki, hogy urát becsülöm, s barátja akarok maradni, amíg igazságosnak fogom találni, de ha az ellenkezőről győződnek meg, úgy megvetem. A hang, mellyel tolmácsomhoz beszéltem, lecsillapítá. Én pedig kaptam az alkalmon, és hód- meg cobolybőrökkel ajándékoztam meg, amiket nagy örömmel fogadott, és barátságának nyilvánítása mellett, igen elégtlenül vonult vissza. Távozása után rögtön fölszedtem a horgonyt, mert biztosra vettem, hogy itt ugyan mi sem lesz a kereskedésből. Felhasználtam az enyhe éjszakai szelet, és dél felé vitorláztam. Hajnalban egy hajót pillantottunk meg, rálövettem, de nem akart megállani, míg egy másik lövés oldalba nem találta. Csolnakot küldtem hozzá, de amikor láttam, hogy csak halászgálya, békével továbbengedtük.

Péntek, augusztus 12-én. A fokot körülhajóztuk és négy bárkát vet-tünk észre. Darabig üzőbe vettem őket, de midőn éjszaknyugatnak tartottak, földet a vadászatot, és dél felé haladtam a magam útján. Délutáni hat órakor földet pillantottunk meg, három mértföldnyi tá-volságban, és ezért csak három vitorlát vonattam fel. Másnap három órakor oly közel értük a partot, hogy szinte veszélyben forogtunk, de szerencsére elkerültük. Hét órakor egy másik hajót vettünk ki a ho-mályos, elmosódott messzeségben. Minthogy gyors iramban közeled-tünk hozzá, tíze már tiszta körvonalaiban láttuk, ahogy dél felé ipar-kodik. Valami szigeteskére is rábukkantunk, délnyugati irányban. Társaim erősen ajánlották, hogy kössünk ki a tengeröbölbe, amely ép-pen előttünk fekszik. Ráállottam, és huszonkét fonálnyi mélységben, egy kis és nagy sziget közt, utóbbtól csekély távolságban megállapod-tunk. Kuznecovot sebtiben kiküldtem nyolc emberrel. Mikor a szorosba értünk, melyet előbb öbölnek hittem, az útra eresztett kis csolnak na-

gyon közel talált jutni egy bárkához, mely a part mentén veszteglett. A rajta levő hajós nép nyilakkal lövöldözött embereimre, és ugyanakkor mintegy hatvan csolnak indult el a parttól, úgy hogy a mieink nagy veszélyben voltak. Két vészlövés mindent megmondott, és én azonnal fölszedtem a horgonyt, hogy utánok eredjek, és megsegítsem őket. A bárkára csak kettőt lőttem, de ez is elég volt, hogy a földélzetről valamennyit lekergessem. A mi dereglényk erre odaért a bárkához, és el is fogta, mialatt én a parttól fél ágyúlövésnyire négy és fél fonalnyi mélységben horgonyt vetettem. Az elfogott bárkát is odahozattam. Ötvenhat ember ült benne, köztük négy mimas (rangos személy), a király vámhivatalnokai. Szállítmányuk dohány, cukor, selyem, fénymáz, porcelán, száz darab bőrből, kardokkal telt különböző ládákból és más effélékből állott.

Szombat, augusztus 13-án. Takazima-szigeten. Tanácsot ültünk, amelyben azt határoztuk, hogy a bárka szállítmánya hajónkra vitessék, és hogy továbbhaladjunk. Szinte-szinte örültem, hogy az én japánomat is, aki Kuznecovot elkísérte, egy nyíllövés találta. Amikor magához térítettük, odanyilatkozott Boscarevnek, hogy bárcsak minden fogolyt kardélre hánynánk, mert Ximo-szigetiek, akik istentelen vadállatok. Mind őt, mind Boscarevet fölhasználtam a kihallgatásnál. A foglyok azt vallották, hogy ők magánhivatalnokok, akiket azzal bíztak meg, hogy Takazima és Nagaszaki sziget adóját szedjék be, és hogy ők csak egy pillanatra vetődtek eléink, amikor a távolból látták, hogy üldözőbe vesszük, meg hogy ők csupán azért mentek Takazimába, hogy óvakodásra intsek a népet velünk szemben, különben is csak kötelességüket teljesítették, amikor a mieinket megtámadták.

Azt feleltettem nekik, amiképp méltánylom szolgálati buzgalmokat, mely ha sikerre nem vezetett, annak nem ők az okai. De most, midőn hatalmamban vannak, jónak látom őket meggátolni abban, hogy nekem ártsanak, és azért elutazásomig foglyaik maradnak. Könyörögtek, ne tartsam fel őket, mert parancsuk van nyolc nap múlva Uranda kikötőjében lenniök, hogy azon csapathoz csatlakozzanak, mely a hó vége felé ötszáz hajóval Osachta kikötőjébe megy. De amidőn látták, hogy nincs kilátásuk, hogy hajójukat visszakapják, a legnagyobb kétségbe estek. Minden könyörgésük hasztalan volt, társaim a fülök mellett hagyták elröppenni. Én pedig legfeljebb is annyit tehettem, hogy az életüket megkíméljem.

Esteli öt óraker négyet közülök partra meneszték, hogy csolnakot szerezzenek, melyeken majd mind odajussanak, de csak hét óraker érkezett hát csolnak, melyekben tizenhat emberem fedezete alatt útra bocsátottam őket. Kilenc óraker fölszedtem a horgonyt, s nagy nehézségekkel (vontató csolnakokkal) jutottam ki a szorosból. Egész éjen át

utaztunk délnyugat felé, s minthogy embereim nem értettek a bárka-vezetéshez, a hajóhoz csatoltam, bárha tetemesen meglassítá a futását. Éppen azért el is határoztam, hogy a bárka szállítmányát inkább hajónkra veszem. Ez még ugyanazon nap megtörtént; végül kilyukasztottuk a bárkát és alászülyesztettük. A szállítmány európai értéke, francia pénznem szerint, négyszázezer livres-re rúghatott.

Vasárnap, augusztus 14-én. Meleg idő. A hajóban összegyülemelő víz ránk ijesztett. Némi keresgélés után fölfedeztük, hogy alsó részében karvastagon hatol be a víz egy hasadékon. E szerencsétlenséget okvetlenül embereim hanyagsága okozta, akik, midőn a bárka szállítmányát a hajóra vitték, néhány kapcsot meglazítottak. Alkonyatkor csillapult a szél, a víz nagy lármával buzgott, mintha valamely folyam torkollana a tengerbe. Reggeli hat órától délig a szivattyúk folyton munkában voltak, anélkül, hogy kiüríthették volna a tért, ahol a víz folyton három-négy lábnyira állott.

Nyolc óraker északkelet felől szél kerekedett, és az árbockosárból „föld!”-et kiáltottak. Szerencsétlenségre rakományunkat fölvette a víz, s a hajót a kormány oldalán annyira megsüllyeszté, hogy a szivattyúknak semmi hasznukat sem vehettük, kivált, mikor a víz a födélzetre tolt. E szorongó helyzetben voltam a két sziget közti tengerszoros bejáratánál, mely szigetek helyzetét az éjben csak homályosan vehettem ki, és csak annyit tehettem, hogy állandóan kidobott mérőnnel haladtam előre. Minthogy hajónk néhányszor ismét helyrebillent, összes emberemet a szivattyúkhoz parancsoltam, mert a betolult víz már öt lábnyi volt. Ezalatt Kuznecovot kiküldtem a partra, hogy jó kikötő után nézzen, de csak másnap, körülbelül két óraker jött vissza azon értesítéssel, hogy egy igen alkalmas kikötőre talált. Elhatároztam, hogy odamegyek, s minthogy nem mertem a hajót még horgonyfölszedéssel is megterhelni, egyszerűen elváltuk a horgonykötelet és tovaeveztünk. Fél három után elértük a kikötőt. A bejáratot veszélyesnek tartottam, s minthogy a dühöngeni kezdő szél viharral fenyegetett, nagyon nyugtalan lettem. A japáni csolnakot lebocsátottam, és ötödmagammal szálltam belé, miután kiadtam a parancsot, hogy a hajó összes vitorláit kifeszítve, jöjjön utánunk. Négy óraker félelmes viharunk volt, az egész tenger lázongott, és bármennyit fáradtunk is, hogy még a hajó előtt érjünk partot, az mégis utólért, sőt hogy szerencsétlenségünk teljes legyen, úgy odacsapott bennünket egy sziklához az öböl déli csúcsánál, hogy csolnakunk mintegy kétszáz fonalnyira a parttól fölfordult. Minden erőm összeszedtem, hogy a kikötőbe úszhassam, de a tenger oly vadul viharzott, hogy csak a legnagyobb erőfeszítésre, akkor is magamon kívül jutottam a partig. Az eszméletem elhagyott, nem tudtam többé, mi történik körülöttem. Embereim azonban magamhoz térítettek, akik,

midőn észrevették a vészes sziklát, egy csolnakot küldtek a másik összezúzóthoz. A hír, hogy hajónk egy jó kikötőben lehorgonyzott, és hogy a sziget lakott, elfeledtette velem az átélt veszedelmet, és vissza akartam térni. De hallottam, hogy még három ember hiányzik; rögtön utánuk küldtem. Andreánovot életben találtuk, de a másik kettőt holtan dobta ki a víz. A lerogyásig kimerülten szálltunk csolnakba. Hajónkat mégis elértük, mely a négy fonalnyi mélységben már oly mélyre süllyedt, hogy elhatároztam, hogy valamely homokzátonyon a fenékre juttatom. Tizenegy órakor a szárazföldre vittem magamat, mert a túlerőltetés annyira kimerített, hogy egy ízemet sem mozdíthattam. Embereim egy része sátrat cövekelt, míg mások a hajószállítmánya kihordásával voltak elfoglalva. A két holt társ eltemetését Baturin vállalta el.

A jelentés szerint hét betegünk van. A hajó szomorú helyzetben. Az é. sz. 29°-a és 326° 20'-e alatt. Éjszakkéleti szél, áramlás észak felől, iránya északnyugat-észak.

Az eredeti angol kiadás első kötetének vége

Hétfő, augusztus 15-én 1771. Hajónk fenéken, Uzmay Ligon szigetnél. Embereim a négy órai halálos álomból folytonos dörzsölés által életre hoztak. Mihelyt ismét eszméletnél voltam, Pánov értésemre adta, hogy e sziget lakói igen erkölcsösek, és hogy nemsokára meglátogatnak. Kiszáratva Hrustiev már jelenté is, hogy két szigetbeli áll a sátram előtt. Oly jól fogadtam őket, amint csak tudtam. Boscarevet előszóltam, hogy szóljon velük japánul. De a jövevények egyre a fejüket rázták, hogy nem értenek rajta. Végre egyikük papirozt nyújtott át, melyen latin betűket vettem észre. Mohón ragadtam meg, és nagy örömmel a következőket olvastam latin nyelven:

„Üdvöz légy Jézusban!”

„1749. május 24-én jöttem e szigetre három más társammal Jézus-társaságának megbízásából. A lakosok oly jó szívvel fogadtak, hogy itt üttünk tanyát az Úr evangéliumát hirdetendő. E szigetlakók főnökei a mandarinok nyelvét beszélik, és a legnagyobb buzgalommal kívántak oktatást nyerni a katolika hit egyedül áldásos és békés tanaiban. Odaadásuk annyira ment, hogy a hitterjesztés nehéz munkájában kiváló mérvben nyújtottak segédkezet, és Jézus-társasága védszentjének csodás közremunkálásával azon lelki örömben részesülhettem, hogy már az első évben kétszázhatvan megtértet kereszteltem meg, akiknek állhatossága és vallásos türelme megerősítették reményeimet. 1750-ben három testvérem az Úrban a közeli szigetekre ment azon Istenben vetett hittel, hogy majd kötelességeiknek hasonló eredménnyel fognak megfelelni. 1754-ben fokozódó elgyöngülést éreztem, ami arra indított, hogy a jelen nyilatkozatot a sziget főnökeinek átadjam, hogy így Jézus-társasága azon tagjainak, kiket a Gondviselés talán e szigetre vezet, a kellő fölvilágosítással szolgálhassanak, és képessé tegyék őket arra, hogy buzgalmukat a kereszténység szent érdekeinek szentelhessék, és Megváltónk nevét e nép közt hirdethessék, amely mértékletes, erkölcsös, s úgy Kína- mint Japántól teljesen függetlenül él. Csupán e nemzetek kebléből lehetett itt valamely kereskedőhajó embereit látni. De néhány holland hajót mégis kivehettem, ahogy a szigettől csekély

távolnyira elhaladnak. A. M. D. G. B. V. M. E. S. P. N. J. — Iratott
1754. szeptember 18-án Uzmay Ligon szigetén

IGNATIO SALIS

indiai misszionárius Jézus-társaságának kebléből;
portugál nemzetségbeli”

Olvadás után megcsókoltam és visszaadtam. A tisztelet e nyilvánításával mindkét szigetlakó becsülését megnyertem. Jelekkel tudatták velem, hogy vissza kívánnak térni, mert a többieket is értesíteni akarják. Minthogy teljesen helyre állottam, elindultam, hogy munkához lássunk. A hajóból már mindent kiraktak, de fájdalom! prémeink megromlottak. Azonnal szétszedtem a kötegeket, és megparancsoltam, hogy valamennyit tegyék ki a levegőre, hátha néhányat mégis megmenthetnének. Ezt Baturinra bíztam. Csupán e prémelek segíthettek ki bennünket Kínában. Az éj beálltával őrséget rendeltem ki, de minden csendes volt.

Amint meghajnallott jelentették, hogy mintegy háromszáz szigetlakó érkezett hozzánk, fegyver nélkül; csak napernyővel kezükben. A két vezető jött legelőbb felém, és miután keresztet vetettek, kezet adtak, és egy ősi breviariumot mutattak fel, melyet négy ember vitt egy párnán. A feliratról láttam, hogy ez Salis misszionárusé volt. Hogy én se maradjak el a tisztelet nyilvánításában, mellyel a szigetlakók e jezsuita emlékének adóznak, megcsókoltam. Azután előhozattam a mi nagy feszületünket, melyet még a bolsai templomból hoztunk, és elibük tartottam. Amint levonták róla a takarót, égnek emelt kezekkel hullottak tédre, és azt kiálták: Hisos Christos! Hisos Christos! (Jézus Krisztus). Mint-hogy láttam, hogy ezek mindaddig földön maradnak, amíg a feszület előttük áll, visszavitettem. A két főnök barátságuk őszinteségéről iparkodott meggyőzni. De nem tudtunk egymás nyelvén, és a jelbeszéd is sok bajjal járt. Azt azonban mégis megértettem velük, hogy hajónk megsérült, és így lakásra, meg friss élelemre van szükségünk.

Rögtön eltávoztak, és egy óra múlva több csolnakot láttunk felénk cepekedni. Néhánya kötelekkel, gerendákkal volt megrakva, alkalmasint a sátrakhoz. Más szigetlakók rizst, burgonyát, banánt, cukornádat, egy pálinkaszerű italt, halat, húst és gyümölcsöt hoztak. Ezek azonnal hozzám is láttak, hogy számunkra főzzenek. Dél felé meg szobabútorok érkeztek. Azután abbéli akaratuknak adtak kifejezést, hogy hajónkat is rendbe hozzák. De mivel nagyon ránk fért a pihenés, megértettem velük, hogy csak pár nap múlva fogunk munkához.

Csütörtök, augusztus 16-án. A szigetlakókkal együtt sátrak építésével voltunk elfoglalva. Mindenikbe vagy két tisztet, vagy négy közembert

osztunk. A tábor élén nekem egy külön sátot vertek, amit kerítéssel húztak körül. Minthogy ránk nézve szerfölött kellemetlen volt, hogy a szigetbeliekkel nem tudtuk magunkat megértetni, minden emberemmel, aki frni tudott, egy orosz szótár-félét készítettem, megkérdezve a bennszülöttektől a tárgyak neveit anyanyelvükön, ami egyedüli módnak látszott előttem arra, hogy érintkezessünk velük. Két órákor felhordták az ebédet is; új szakácsaink szerint itt az a szokás, hogy naponta háromszor étkeznek. Italul szirup-félét és arrakot adtak. Minthogy ma mindent rendbe akartam hozni, Csurinnal újult erővel fogtunk a hajómunkálatokhoz. A vitorlák és kötélzet kijavítását Kuznecov vállalta el, a szállítmány felügyelésével Baturin volt megbízva, és az élelmiszerekről Hrustiev gondoskodott. A hadi szolgálatot Pánov vezette, míg én a bennszülöttekkel bocsájtkoztam tárgyalásokba, akiknek szeretetreméltó jószívúságuk gyakran azon kívánságot kelté fel bennem, hogy megosszam velük e nyugodt és boldog életet. A sziget dús, a klíma, ha kissé forró is, kellemes, a nép szabad. Mily csalogató indokok ezek olyan emberre, aki már belefáradt abba, hogy folyton a véletlen játéka legyen! De az én nyugalmam órája még nem érkezett el, és tovább kellett hordanom a nehéz keresztet.

Estefelé több szigetlakó jött hozzám, akik barátságosan mellém települtek. Gyakran hozakodtak elő e szóval: Dzignaso, miközben ég felé emelték kezeiket. Pánov jutott legelőször arra a gondolatra, hogy Ignatiot értik vele. Csakugyan, ahányszor csak róla szóltak, Dzignasónak ejtették. Az a felsőbb tisztelet, mellyel emlegették, arról győzött meg, hogy e misszionárius mily ügyesen ki tudta nyerni vallásos hajlamukat. Úgy tetszett, nem szívesen távoztak tőlem. A búcsúvétel után azon tárgyak neveit írogattam fel, melyeket embereim a kikérdezés után összeszedtek. Nagy örömmel láttam, hogy számuk már százra emelkedett. Kuznecov engedélyt kért, hogy néhány emberrel a szigetet megtekinthesse. Megtagadtam, mert féltem, hogy félreértésekre adhat okot köztünk és a szigetlakók közt.

Az éj nyugodtan telt el. Reggel látogatást kaptam egy előkelő szigetlakótól, akit most láttam először. Sokan kísérték, akik közt néhány tegnapi alakra ismertem. Mindnyájan hódolattal viseltetének iránta, ami miatt én is jónak láttam a legnagyobb figyelemmel fogadni. Égszínkéek kabátot, nagy fehér selyemköpenyt, fekete övet és fapapucsokat viselt atlással bevonva. Fején valami kalapforma volt, igen finom bőrből. Keresztet vetett és kezét nyújtott. Én hasonlóképen cselekedtem, és e szóval üdvözlém: Tho, melyet már nyelvükből tanultam meg. Fejével bólintott, és megmosolyogta a zavaromat. Nagyon meglepett, ahogy kissé hibás portugál nyelven megszólított. Sinor — mondá — eo sono Tunqunio vay con Padre Dzignaso estas Islas Usma Padre

vay morte eo fies a ca Capiton di Genté. Megértém, hogy azt akarja mondani, hogy ő születésre tonquini, Ignatio atyával jött a szigetre, és ennek halála után most főnöke e népnek. Igen örvendtem, hogy fölfedeztem a megérthetési módot, és nem is késtem előtte e fölötti öröömnek kifejezést adni. Kérdezett, nem kívánom-e Dzignaso sírját látni? Igenlő válaszomra három öreg tekintélyes férfit jelölt ki, hogy engem kísérjenek, és mert az öblön kellett keresztülvágnunk, Pánov-, Kuznecov- és Baturinnal dereglyére ültünk.

Vezetőnk utasításaira a folyó torkolata felé vettük útunkat, de a dereglye nem tudott oda bejutni. Lebocsájtottuk a horgonyt, és a bennszülöttek csolnakokat hoztak, azokon aztán partra juttattak bennünket. Már akkor ott több mint ötven embert, férfit s asszonyt vegyesen, láttunk, akik letérdeltek, amint kiszálltunk, és így kiáltának: Ilo Dzignaso! (Ignatio barátja.) Vezetőink egy kertbe vittek, ahol egy öregember virág- és fűgyűjtéssel volt elfoglalva. Egy jól megépített tiszta sátorba vezetett bennünket, és cukortalan teát tett élénk. Alig súgtak neki kísérőim néhány szót, máris jelezte, hogy kövessük, és kis dombra vezetett, ahonnan szép kilátás nyílt egy veteményes és cukornáddal beültetett földre. A domb tetején egy kis négyszög volt építve. Ennek közepén volt az oltár, melyet a feszület és Szűz Mária képe díszített. A képet, bármily másoló munka volt is, a lábainál levő félholdról, és a fején levő koronáról föl lehetett ismerni. A korona betűit lemásoltam magamnak. E kápolna felügyelője két urnát is mutatott, melyekben Dzignaso atya hamvai voltak. A bejáratnál jól ki lehetett venni a következőket: J. H. S. O. H. M. D. G. B. V. M. O. S. Nque Jesu, Anno 1751. — Néhány verset is vettem észre, de az írás annyira el volt már mosódva, hogy egy sort sem tudtam elolvasni.

Amint e szent helyről hazatértem, nagy örömmel hallám, hogy a hajó sérülései könnyen kijavíthatók, és hogy embereim új szivattyúk készítésével foglalkoznak, minthogy a régiek már mitsem értek. Csurin azon jelentésére, hogy egyik vitorlarúd meghasadt, megbíztam, hogy keressen az erdőkben arra való fát. De tudatta, hogy már maguk a szigetlakók néztek utána. Embereim közt selymet és pamutot osztottam szét, hogy azokból ingeket, kabát és nadrágokat készítsenek, hogy egyformán legyünk öltözve. Wynbláth, aki engedélyem nélkül tett kirándulást, jelenté, hogy igen szép házakat talált és sok gyümölcsöt, így pl. kókuszdiót, narancsot, citromot, banánt, görög- és cukordinnyét, szőlőt, burgonyát, rizst, kukoricát, borsót, lencsét és más főzelékeket. Az ültetvényeken méhkasokat, cukornádat, dohányt és gyapotot látott. Azonkívül egy agyagedény-gyárat és szeszfőzdét nézett meg. Az asszonyokról azt mondta, hogy azok minden faluban selyem- és gyapotszövetek készítésével vannak elfoglalva. Még aznap a saját szemecimmel győződtem

meg ezek valódiságáról, és csak mind nagyobb lett azon vágyam, hogy e szigeten létesítsek telepítvényt.

Szerdán, augusztus 17-én. Alighogy étkezünk, amint a tonquini főnök megérkezett. Közöltem vele vágyaimat, és azt is, mily szép fogalmaim vannak népe boldogságáról. Azt válaszolta, hogy csupán rajtam áll, itt akarok-e maradni? s ha valóban elhatározom magam, úgy azon indítványt hajlandó nemzetének tenni, hogy számomra egy földdarabot engedjenek át, de mindenekelőtt tudni kívánja, ki vagyok? hogy jutottam ide? stb. Én az igazzal álltam elő, és elbeszélésem, habár nehezen érté, a könnyekig megindította, sőt barátságát is felajánlá. Ő is elbeszélte viszontagságait, kétségkívül azért, hogy bizalmam viszonzza. Ő Tonquinban, szabad szülőktől született, és Sziámban tanult a misszionáriusok kollégiumában. Aztán egy misszionáriust kísért Kínába. Nankingban három társával szövetkezve, egy kínai járművön, melyet sampannak hívnak, az Uzmay-szigetekre hajózott. Ignatio atya Uzmay Ligon szigeten telepedett le, a többiek a szomszédos szigeteken. Körülményesen elbeszélé, mily eszközökkel nyerte meg Ignatio atya a szigetlakókat a kereszténységnek, és azt mondá, hogy halálig övé volt a legnagyobb hatalom e szigeten. Ignatio halála után rávették őt a szigetlakók, hogy köztük házasodjék, és irányában is a legnagyobb becsüléssel viseltettek, ami nem abból eredt, mintha bármely előjoga lett volna fölöttük, mert e sziget kormányzása, mint mondá, oly tisztes aggok tanácsán alapult, akik közé gyakran más szigetekről is meghívták a családfőket.

E kormányforma különösen tetszett, és nem állhattam ellen, hogy több kérdést ne intézzek hozzá, melyekből végre igazi fogalmat szerezhettem e nép kormányzásáról és alkotmányáról, melyet e helyen való kellemes tartózkodásomról írt naplóm végén szándékozom leírni.

Beszélgetésünket egy csoport szigetlakó szakította meg, akikkel Miklós barátom tudatta azon óhajomat, hogy köztük szeretnék letelepedni. E hír igen kellemesen érintette őket, és nemcsak arról biztosítottak, hogy megosztják velünk telkeiket, hanem leányaikat is feleségül adják hozzánk. Minthogy láttam, mily tárt karokkal fogadnának, de egyszerűsége éreztem, hogy egy gyarmat alapításához egész más népség kell, mint az enyéim, kinyilatkoztattam nekik, hogy letelepedésemről csak két év múlva lehet szó, mely időre az Európába való utazásra és a visszajövetelre szükségem van. Nem járt nehézséggel e jó népet úgy hangolni, amint kívántam, és válaszaiknak őszinte naivsága becsületes és ártatlan érzületükről tett tanúbizonyságot. Ígérték, hogy imádkozni fognak, hogy útam és visszaérkezésem szerencsés legyen, és kértek, hogy legalább míg itt maradok, tekintsem őket testvéreimnek.

Kérdeztek, miért nem jövök hozzájuk, és miért nem engedem meg embereimnek, hogy velük bizalmasan érintkezzenek? Bevallottam

Miklósnak, hogy félek, nehogy embereim megzavarják e jó egyetértést, mert talán megengednének maguknak egyet-mást. De erre nézve teljesen megnyugtató, mert mint mondá, embereim a leányokkal is bátran szóba eredhetnek, csak az asszonyokat kíméljék, akiket pedig fölismerhetnek fátylaikról. Erre megfogadtam, hogy ezentúl testvéreinknek nézzük őket, és szabadon fogunk náluk jární-kelni. Megkértem Miklóst, hogy az asszonyoktól kérjen bocsánatot számomra, hogy ezideig még nem tiszteltem előttük, és bocsánatot kértem azért is, hogy aggodalmaimnak oly nyílt kifejezést adtam. A szigetlakók nevetve felelték, hogy leányaik ifjabbak, mint feleségeik, és e tekintetben főlöleges minden aggodalmam.

Ezek után visszavonultak, úgy lehet azért, hogy családjukat előkészíték arra, hogy bennünket jól fogadjanak. Amint eltávoztak, összehívtam embereimet és mindeniknek a lelkére kötém, hogy a bennszülöttekkel csínyján bánjanak. Miután megígérték, szabadlábra tettem őket, azon kikötéssel, hogy harmadrésük mindenkor a munka mellett álljon. Nagy örömmel indultak el rögtön, de előbb nálam kellett hagyniok fegyvereiket. Este gyűlést tartottam, melyen Hrustiev, Pánov, Kuznecov, Baturin, Wynbláth, Meder, Gurcinin és Csurin voltak jelen. Azt tárgyaltuk, mily hasznot meríthetünk e boldog sziget fölfedezésétől. Abban megegyeztünk, hogy embereim érziülete nem engedi, hogy egy részöket itthagyjam, mert továbbra is bírni akarom a szigetlakók jóindulatát. Igen fájlaltam, hogy ily módon lehetetlennek találtam ez előnyös alkalom kihasználását. Szomorú gondolatokkal oszlattam fel a gyűlést.

Hajnaltan ellátogattam a legközelebbi faluba, mely tölünk negyed-órányira egy sűrűn befásított hely mögé volt rejtve. Mindjárt a falu végén egy kis faházikóban fogadtak, amelyből kényelmesen áttekinthettem az egész falut. Körülbelül nyolcvan házat tett ki, melyek mind-egyike udvarból, kertből és pajtákból állott. A házak fából épültek, és együttvéve csak egy széles utcát alkottak, melyet kétoldalt sudaras lombos fák szegtek be. Amint a faluba léptem, összejöttem Miklóssal, aki mindjárt lakásába vezetett, mely előtt a népség már összecsođdült. Azt kérdé, hogy nem akarok-e magamnak valamely leányt kiválasztani? s amidőn visszautasítám, azt mondá, hogy társaim már gyöngédebb érziüfiek. Csakugyan kevés volt köztük, aki viszonyt ne kezdett volna. Meg kell vallanom, hogy a leányok közt néhány valódi szépség is volt. Miklós teával vendégelt meg bennünket, és rávette a népet, hogy harcjátékot rendezzen, amiben azok rendkívül ügyesek voltak. Ahogy ennek is vége lett, deli szüzek lejtettek táncmuzsikára. E multságok az étkezés idejéig elnyúltak, mikor is a ház udvarában egy fákkal körített négyszögben tálaltak fel. Minden egyes családfő más kész ételt hozatott a saját házából, és úgy rendezték, hogy mindenik részes volt

benne, így aztán egynek sem esett ez terhére. A nők külön ettek, és mindkét asztalon leányok szolgáltak fel. Az étkezés végén a cukornád nedvét, melyet ittunk, valami rizspálinka félével lötyfölték össze. Erős és mámorító volt. Társalgásunk egyik tárgyról a másikra csapott, és végre is oda lyukadt ki, választanék már egyet a hajadonok közül. Addig bizgattak, addig ostromoltak, hogy végre is ráadtam a fejem, de kijelentém, hogyha most választok is, házasságra csak akkor lépek, ha majd visszatérek. A főnökök felálltak, a társaság széteszlott, és én újra egyedül maradtam Miklós barátommal, aki fölvilágosított, hogy a szigetlakók azért távoztak el, hogy hét leányt hozzanak, azok közül kell választanom. Valóban, alig maradt időm, hogy udvarát, kertjét s feleségeinek kis lakásait körülnézzem — mert itt tekintet nélkül Ignatio vallására a többnejűség meg van engedve —, amint jelentették, hogy a lakosok már visszaérkeztek.

Először a legöregebbek települtek le körben az udvarban, gyékényekre. Hét lefátyolozott asszony egy-egy leányt vezetett elő, főtől talpig fehér selyembe öltözve, karcú égszín öv szorítá derekukat és lebontott hajukon oly jól vette ki magát a befont virágfüzér. Mihelyt a körbe léptek, Miklós engem is odavitt, és kért, hogy ülnék le, és tekintsem meg e bájos teremtéseket, hogy közülük választhassak. Eközben egy aggastyán meglehetősen hosszú beszédet tartott, melynek befejeztével egy fátyolt nyújtott át, hogy fedjem be vele azt a szüzet, aki megtesztett. A választás valóban igen nehezen ment, mert különösen hármuk oly szép volt, hogy az élő természet koronái lehettek volna. Végre is megkérdeztem barátomat, hogy választásom nem fogja-e a többieket sérteni? Tagadó válaszára a fátyolt rádobtam egyikre, mire a többiek azonnal körbe fogták, és körüllejtették. A végén zenezóval kísérték az utcán fel és alá. Miklós barátom tudatta velem, hogy e ceremónia legalább egy óráig el fog tartani, mert a leány minden házba beszél, hogy férjhezmenetelét elhíresztelje, és hogy az ajándékokat elfogadja. Ezalatt a főnökök teáztak és dohányoztak.

Öt óraker visszajött a leány. Anyja, egy 34–35 éves asszony és egy tiszteletre méltó öreg, nagyatyja kísérte. Az öreg beszédet tartott és átölelt. Az anyja hozzám vezette leányát, és a főnökökkel gyorsan eltűnt. Miklós szerint, aki az utat is megmutatta, menyasszonyomat haza kellett kísérnem. A kapunál elhagyott a leány, és Miklóssal visszaindultunk a táborba.

Az úton elbeszélte, hogy jegyesem egy igen jámbor keresztény asszony leánya, aki állhatatos híve volt Ignationak. Feltűnt, hogy csak a nagyatyját említi, anélkül, hogy az apjáról is szólna. Komolyan megkérdeztem tőle, miben áll a dolog? Kezdetben titkolódzott, de végre is megvallá, hogy e leány, és még két nővérének atyja: Signore Dzigناسo.

E két idősebb nővér szintén a választandók közt volt. A nevét is megmondá, Tinto Volangtanak (fénylő hold) hívják. Szinte ő értesített, hogy a lakásomba is el fog jönni. Aztán azon ígérettel hagyott el, hogy másnap reggel újra benéz hozzám.

Rögtön elmondtam társaimnak e legújabb kalandomat. Többen ígérték meg, hogy velem töltik az éjt, hogy bizonyos zavarbajóvéstől megkíméljenek. Ugyanez okból asszonyaink közül is többeket felkértem, lennének velem, és mulattassák a bennszülött nőket, akik esetleg hozzám jönnek. Kilenc órakor egy csapat fiatal leány közeledett énekszóval. Huszan voltak, és asszonyaink fogadták. De mihelyt Tinto Volangta sátramba lépett, a többiek visszavonultak, úgy hogy csak ketten maradtunk. Szerencsére egyik asszonyunknak igen megtetszett a leány, és énekkel, zenével mulattatta. Beszélgetésünk csak jelbeszéd volt.

A hajnal még ébren talált bennünket, de a bennszülött leány nyolc órakor elaludt. Mihelyt jegyesem fölébredt, másik két társnője jelent meg nála, hogy felöltöztessék. Ezek mellette is maradtak. Tízre Miklós is megjött nagy társasággal. Elibök mentem, és minthogy hallám, hogy azon szándékkal jönnek, hogy velem egyességre lépjenek, azonnal összehívtam embereimet. A szerződés főbb pontjai voltak, hogy Uzmay Ligon sziget lakói barátjuknak ismernek el, hogy ők, miután tudják, hogy azon szándékkal távozom, hogy visszajövet köztük letelepedjem, hajlandók a sziget déli részén egy darab földet megművelni, és egy kétszáz házból álló falut építeni számomra meg azokéra, akiket majd magammal hozok, és végre hogy visszaérkezve az uzmayok szokásai- és törvényeihez fogok alkalmazkodni.

Miután e pontok Isten, a mindenség teremtetőjének nevében megerősítették, kötelelességemnek tartottam, hogy új földieimet megajándékozzam. Elhozattam tehát nyolcvan löfegyvert, húsz kis hordó lőport és ugyannyi hordó golyót, hatszáz japán kardot, hatszáz lándzsát és ezerkétszáz különféle vaseszközt. Ez ajándék nagybecsű volt rájuk nézve, annál is inkább, mert az egész szigeten csak tíz löfegyver volt. Igen sajnáltam, hogy nem hagyhattam vissza e szigeten embereket is.

Csütörtök, augusztus 18-án. A szigetlakók délután két órakor két ökröt, negyven disznót, nagymennyiségű rizst és más élelmiszert hoztak számunkra. És minthogy Miklós tekintélye által sikerült a főnököt indokaimról meggyőzni, azaz azokat meghallgattatni, Tinto Volangtát visszaküldém az anyjához, ajándékokkal elhalmozva.

Miklós barátomat is megajándékoztam szép csomó prémmele, noha magamnak is kevés maradt, mert a sósvíz csaknem valamennyit megragta. Estenden tudattam a lakosokkal, hogy a válás ideje eljött, amin igen megszorodtak. Ami pedig engem illet, mindig fáj a szívem, ha rá gondolok, hogy meg nem telepedhettem e ragaszkodó, nyílt lelkek

között, ahol Európa vétkes erkölcsi és civilizált romlottsága teljesen ismeretlenek.

A szigetlakók távozta után meghagytam a mieinknek, hogy a hajót szabadítsák vízre, és hordják fel rá a szállítmányt, amit másnap meg is kezdtek. Kilenc órakeret öt emberem azzal járult előm, engedném meg nekik, hogy e szigeten visszamaradhasanak. Látva, hogy e szándék kivitele megérlelődött bennük, és mert félnem kellett, hogy embereim közül majd többekben is ily vágyat ébresztenek, szemükre lobbantottam, hogy embertelenség éppen most ily kívánsággal fellépniök, amikor jól tudják, hogy nemsokára úgyis visszatérnek, mert ha már Európában leszek, akárhogy is kijárom, hogy kellő támogatással e szigeten gyarmatot alapítsak. Kezdetben a jobb felé hajoltak, de egy Lapsiev nevű kijelenté, hogy csak idővesztegetés, ha szándékukról le akarnám beszélni őket, mert ahhoz ugyan makacsul ragaszkodnak. És ha irántuk érzett jóindulatomnak bizonyítékát akarom adni, úgy azt azzal mutathatom ki, ha eszközöket, fegyvereket és egyéb szükségleteket hagyok vissza számukra. Meg is ígértem, csak hogy megnyugtassam őket, de mind az ötöt megeskettetem, hogy a többiekből egy lelket sem fognak efféle ösztönözni.

Mihelyt eltávoztak, bizottságot hívtam össze, és eléje adtam emez öt ember kívánságát. A bizottság a határozathozatal egy általános gyülekezetre hagyta. Ez az összyűlés aztán belenyugodott, hogy visszamaradhasanak. Más három szintén melléjük állt, sőt Stefánov is közéjük kívánt lépni, de azok azzal űzték el, hogy itteni békés életüket egy ilyen bujtotató ugyan meg ne keserítse.

A gyűlés határozata értelmében, mindazt, amit nélkülözhattünk, nyolc részre osztottam, hogy elejét vegyem minden civakodásnak. Nyolc órakeret három nagy gálya szállt meg a kikötőben. Miklós szerint Kínajáró japánok voltak, akiket valami úti vihar kergetett ideig. Kért, hogy hívnám patra őket. Én kész voltam rá, és a jövevények teával, porcelánnal, gyönggyel kedveskedtek.

Augusztus 19-én. Csaknem ezer bennszülött látogatott meg bennünket, valamennyien ajándékot hoztak. Az egész ezernyolcszáz rőf vászonból, kétszázöt napernyőből, sok kínai edényből és néhány aranyveretes elefántagyar-figurából állott. Délután Miklós barátom közvetítésével a lakosok figyelmébe ajánlám visszamaradó embereimet, és azok egyhangúlag fogadták, hogy barátjuknak, testvéreiknek tekintik őket, és megosztják velük földjeiket is. Ily módon már róluk is gondoskodtam. Hanem szállítmányom annyira megapadt, hogy a másfél millió piaszter helyett, amire Kínában számítottam, csak húsz, huszonöt-ezret remélhettem.

Az éjlet munkában töltém, és jólesett, hogy hajnalban mindannyiunkat együtt láttam a hajón. Hogy a szigetlakók jó érzületét formaszzerű

szerződéssel és esküvel is megerősítsem, egy szerződést lequejio, más latin nyelven szerkesztettünk, melyeket aztán mindketten aláírtunk. A latint magamhoz vettem, a másikat ők tartották meg. Hangzott pedig az eképpen:

„Szerződés,

mely a Lequejio-szigetek főnökei s lakói, másrészt báró Benyovszky Móric Ágost és az általa vezérelt társaság közt kötöttet. Szerkesztve és aláírva 1771. augusztus 19-én Uzmay Ligonban, a Lequejio-szigetek egyikén.

Isten jelenlétében, ki Ura égnek és földnek, megerősítjük, Uzmay Ligon főnökei és lakói egyrészt, másrészt én, báró Benyovszky Móric:

Hogy ím én, Benyovszky Móric Ágost kötelezem magamat, és keresztényi hitemre ígérem, miszerint: mihelyt lehetséges leend, erényes, jó és igazlelkű népséggel visszatérek, e szigeten megtelepszem, s a lakosok szokásait, erkölceit és törvényeit fölveszem, elfogadom.

Mi pedig főnökök és nép, felhívjuk Istent, az ég és föld teremtőjét, hogy Móric barátunkat embereivel, bármikor is magunkhoz fogadjuk, földjeinket velük megosztjuk, őket minden munkájukban megsegítjük, míg csak úgy berendezkednek, mint mi vagyunk, és fogadjuk azt is, hogy visszamaradt feleit családjaink gyermekei gyanánt tekintendjük, és irántuk testvéri szíves bánással viseltetünk.

Móric, az európai társaság nevében, *Miklós*, Uzmay- s a Lequejio-szigetek főnökei s népének nevében.”

E szerződés megkötése után összehívtam azokat, akik elhatározták, hogy itt maradnak. Tanácsokat adtam nekik, hogy miként viseljék magukat, és végül öleléssel búcsút véve tőlük, hajóra szálltam. Igen sok szigetlakó követett, és kiáltozásaikkal, könnyeikkel megható bizonyosságát adták melegen érző szívüknek. Hajnalban útra készen álltunk, kértem tehát Miklóst, hogy küldje el a szigetlakókat, de a főnökök közül többen csolnakjaikat köték a hajóhoz, hogy elkísérjenek, míg csak a kikötőből ki nem jutok. Reggel tíz óraker fölszedtem a horgonyt, és baj nélkül hajóztam el a kikötőből.

Szombat, augusztus 20-án. A tengeren. Szép idő, de túlforró, sík tenger, körülöttünk nagy tömeg vízi madár. Délután fél egykor végre búcsút vettek a szigetlakók és hazatértek. Hétkor sok delfint láttunk. Az idő egész éjen át szép maradt. Tizenegy óraker földet fedeztünk fel, mely északnyugatról délkelet felé húzódik. Ezért huszonnyolc fonalnyi mélységben finom, homokos talajon horgonyt vetettem. Ezalatt a kötéltzetet nyitottuk meg, mert már nagyon itt volt az ideje. Hajnalban láttuk csak, hogy valamennyit ki kell javítanunk. Azonban többféle

csolnak jött hozzánk, melyekkel kereskedést kezdénk, késeket s más apróságokat adva cserébe csinosan dolgozott kagylókért.

A $28^{\circ} 43'$ szélességi s $327^{\circ} 18'$ hosszúsági vonal alatt. Északkelet-északi szél, áramtól délnyugatra hajtva.

Vasárnap, augusztus 21-én. Délután egy óraker szép időben, nyugvó tengeren, összes vitorláinkat kifeszítve, haladtunk tova szél mentében a sziget déli csúcsának. Hatkor egy más kis sziget került elénk, délben ismét egy harmadik dél felé.

$28^{\circ} 8'$ szélességi s $329^{\circ} 2'$ hosszúsági vonalban. Északkelet-északi szél. Dél felé haladó áram, délkeleti útirány.

Hétfő, augusztus 22-én. Szép idő, sík tenger, de csaknem tűrhetetlen forróság. Délidőn a szél változó lett, délivé fordult, végre állandó délkeleti irányt vett. Kihasználtam e szép időt, fölvonattam az összes vitorlákat, és bizonyára nagy utat teszek, ha a szél meg nem lanyhul, és keletivé nem lesz. Kilenc óraker két hajót láttunk, mely délről észak felé haladva éppen szembe talált bennünket. Kiadtam a parancsot, hogy készen legyünk a találkozásra, és a legfőbb lövők közül többeket az árbockosárba küldtem. Tizenegy óraker már csak ágyúlövésnyire voltunk egymástól. Kivettem, hogy hollandok, egyik hajójukon tizennyolc, másikon tizenkét ágyúval.

Kedd, augusztus 23-án. Egyik hajó puska-lövésnyire ért hozzánk. Lőttek is egyet, és átkiáltottak, hogy menjünk hajójukra, és vegyük magunkkal papírjainkat. A holland kapitány e viselkedése annyival inkább is visszatetszett, mert a tengeri jogban teljesen járatlan voltam, és rá nem tudtam jönni, mit ért a kérdéses papírok alatt? Ezért is négy ágyúlövésessel feleltem a fölszólításra, mire lövészeim is tüzelni kezdtek az árbockosárban. E durrogások nemigen látszottak ínyére lenni. Bevárta társát, míg az segélyére jön, de azért tőlünk jó távol maradt. Fölvonattam lengyel lobogómat, és egyenest dél felé iparkodtunk. Kezdetben, úgy látszott, üldözni akarnak, de mikor észrevették, hogy állok elébük, mert még az alsó vitorlákat is kifeszítém, szépecskén visszafordultak, amit bizony nagyon okosan tettek, mert ha oldalba kapnak, az egyiket okvetlenül lefegyverzem, és drágán fizetik meg hencegésüket. E kis csetepaté, melyet tengeren először éltem át, nekünk alig került pár lat puskaporba, és még ennél is kevesebb fáradságba. Hogy amazok mit éreztek, ők tudják.

Szerda, augusztus 24-én. Heves szél eső nélkül, háborgó tenger. Teljes vitorlákkal siklottam tovább, és társaink kértek, nézzünk el Formozára, melyet Anson utazásából ismernek, hogy geográfiai ismereteiket e sziget átkutatásával is gyarapítsák. Ajánlatuk nekem is tetszett. A $23^{\circ} 18'$ szélességi s 327° hosszúsági vonal alatt voltunk. Keleti szél, déli áram. Útirányunk déli. Másnap nyugatra fordultam.

Péntek, augusztus 26-án. Oly dúló szél kavardott fel, hogy csaknem összes vitorláinkat le kellett vonni. Hat órákor árként dült az eső, hanem a szél enyhébb lett és északkeletnek fordult. Éjjeli három óra tájban jelenték, hogy földet látnak. Alig volt időnk, hogy délre igazodjunk, és a hátsó vitorlákat felvonjuk. Tizennyolc fonalnyi mélységben korallszirtes talajon vetettünk horgonyt. Hajnalban láttuk csak, hogy mily közel tévedtünk egy sziklához. Formoza előttünk feküdt, és magas fennsíknak látszott. A horgonyt azonnal fölszedtem, valami kis sziget északi fokát körülhajóztam, és egy kis öböl tizennégy fonalnyi mélységében, zöldes, homokos feneken megállottunk. Embereim az egész éjt azzal tölték, hogy a csolnakokat rendbehozzák, a fegyvereket kitisztogassák, melyeket elegendő lőszerral együtt szétoszték köztük. Négy órákor Kuznecov és Wynbláth tizenhat emberrel kiszálltak. Nyolc órákor három lövésre lettünk figyelmesek, melyeket mi ágyúval viszonoztunk. Nemsokára hosszas puskaropogást hallottunk. Végre fél kilenckor visszatért a mi csolnakunk. Embereim közül hárman nyíllal voltak megsebezve és öt foglyot hoztak magukkal, kik közül kettő halálosan vérzett.

Kuznecov ezt jelenté: „Miután egy tágas kikötőben, hol nyolc, öt, vagy három fonalas mélységre találtam, partot értem, tizedmagammal egy fellobogó tűz felé közeledtünk, Wynbláth a csolnakban maradt. A tűznél két indián és egy asszony ült, mi pedig enni kértünk. Egyikük azonnal eltávozott, és egy óra múlva három más indiánnal jött meg, akiknél lándzsa volt, és intettek, hogy kövessük őket. Egy faluba vezettek, de midőn vonakodtunk sátraikba lépni, főtt rizst, disznópecsenyét citromot és narancsokat hoztak számunkra. Nyugodtaknak látszottak, és csak kevesen voltak, de mikor a falu másik végén egész fegyveres csoportokat vettem észre, azt hittem, hogy bizonyára okot keresnek, hogy megtámadhassanak. Rábeszéltem kísérőimem, hogy térjünk vissza, és vigyük meg azon értesítést, hogy igen kényelmes kikötőnk van. Miután a nyújtott eleségekért viszonzásul néhány kést adtunk, visszafordultunk. De alig értünk a tűzig, midőn vad kiáltozásra nyílzápor borított el, mely közülünk hármat megsebzett. Azonnal lövettem, amire meghökkenetek, annál is inkább, mert maguk közül hármat leterítve láttak. De azért nem óhajtottam a harcot fölvenni, és egyikünket, aki már lépni sem tudott, fölszedtem, és visszavonultunk. Másodszor is támadó állást foglaltak, de szerencsére a hajóról az ágyúlövés megriasztá őket, és egy ideig békében hagytak. Hanem a parton egy egész csorda indián rohant ránk, de Wynbláth is közel volt, dühvel vetettük rájuk magunkat, vagy ötvenet lekaszaboltunk, ötöt elfogtunk, és tömérdek lándzsát meg íjat szedtünk össze, melyek most a csolnakban vannak.

E jelentésre el szándékoztam innen vitorlázni, mert nem akartam

harcba elegendni. De társaim bosszúszomjazva követelték, hogy: csak előre! a kikötőbe! Nem bírtam őket lecsitítani, és kedvem ellenére is az öbölbe kellett térnem, hol a parttól száz fonalnyira megállapodtunk.

Szombat, augusztus 27-én. Egy Formoza-szigeti öbölben, valamely folyótorkolatnál. A hajót előbb jól ellátam, megerősítettem, és csak azután küldtem ki egy dereglyén Bátorint meg Hrustievet huszonnyolc emberrel. Ahogy szárazra léptek, ötven szigetlakó jött eléjük, kezükben fagallyal. Bátorin jól fogadta őket. Egyszerre csak lábaihoz borultak, és a maguk módján, jelekkel bocsánatért könyörögtek. Ez önkényes meghódolás lelohasztá a mieink dühét, akik a partról kiabálták át, hogy: minden jól megy! E kívánatos előzmény után embereim azt hitték, hogy már most ki-be járhatnak az indiánoknál. Bátorinnak ki is nyilváníták, hogy bemennek a faluba. Minden lebeszélés hasztalan volt, és huszonketten elgyalogoltak az indusokhoz. Mikor nesztét vettem ennek, magam is kiszálltam, és a falu felé mentem, mely közeliben volt. Alig léptem egy-kettőt, máris heves durrogások, rémletes kiáltozások ijesztettek meg. Láttam, hogy csekély számú embereimre a feketék egész raja özönlik. Mihelyt az enyéim megláttak és közel értek hozzám, rendbe verődtek. Csak hétnél volt már fegyver, legtöbbjük meztelenre koppasztva, egyikük-másikuk megnyilazva. A fegyverteleneket azonnal felparancsoltam a hajóra, a többivel elálltam a vadak útját, kik közül többen a mi puskáinkkal hadonáztak. Szerencsénkre nem tudtak vele bánni. Akiknek nagyobb volt a merszük és puskavégre jöttek, azokat rögtön leterítettük. Csak ketten menekültek meg, azok is elhányták a fegyvert, hogy annál könnyebben szaladhassanak. E pillanatban megjött Kuznecov is huszadmagával, akik valamennyi feketét elkergették. A falut is felgyújtották. Mintegy kétszáz halottjuk volt a feketéknek, a sebesülteket nem is számítva. Visszatérve, a folyóban egy kis kikötőt fedeztünk fel, meg egy készülőfélben maradt bárkát. Ezt is felgyújtották embereim, és az ottani csolnakokat elvitték. Tele rakták prédafegyverekkel. Ezután hajóra szálltam, és azokat, akik Bátorinnak ellenszegültek, megköztöttem. — Ez eset a többinek is elvette kedvét az ittmaradástól. Még ők kértek, hogy csak el innen, és keressünk más kikötőt. Én se bántam, és a szélcsendben csolnakokkal vonattam ki a hajót.

Alig haladtunk el az északi csúcs előtt, midőn szél kerekedett, ami aztán északnak hajtott. Egy kis öbölnél lepett meg a hajnal, ahova be is akartam térni, de az áram elsodrott bennünket. Huszonhat fonal mélységben kikötöttem. Nyolc óraker újból kellemes szél támadt, amivel el is akartam hajózni, hanem két gályát vettem észre, amint felénk tartanak. Tízkor elértek bennünket. Egyikből azt kiáltották hozzánk:

Signor Houwritto, vai, vai! és jelekkel szólítottak fel, hogy kövessük őket. Megtettem, hanem elébb minden csolnakot készenlébte hoztam, hogy ha kell, hát kéznél legyenek. Végre is minden baj nélkül jutottunk egy szép öbölbe, hol közel a déli parthoz kikötöttünk. A mélység három fonalnyi volt, és hajónk oly közel állt a szárazföldhöz, hogy egy emberem partra ugorhatott.

Megjegyzem, hogy ugyanekkor egy hatalmas áram ért utól Formozasziget hosszában, mely a hajót óránként majd két tengeri mértföldnyi sebességgel ragadta magával. Ez áram a part minden hajlását követte, és minket folyton egyenlő távolban tartott tőle.

Vasárnap, augusztus 28-án. Formozasziget öblében (neve később a grófról Szt. Móric). Szép, fényes idő, de nagyon is forró. Alig csavargattuk össze a kötélzetet, midőn a szigetlakók, asszonyok, férfiak, elénk csődültek. Ki disznót, ki szárnyast, cukornádat és gyümölcsöt hozott magával. Ezeket mi gombostűkkel, varrótűkkel és egyéb olcsó aprósággal cseréltük be. Habár igen békésnek látszottak, mégsem mertem magamat egészen rájuk bízni, és hat fegyveresem mindig készen állt. Délután három órakor egész csapat jött hozzám, melyet egy furán öltözött ember vezetett. Ennek az embernek minden részét más-más ruha fedte. Egy felén európai, más felén indus ruha volt. Fején zsinóros kalpag, oldalán széles kard, lábain vászonharisnyás saru, melyek okvetlenül az ő saját gyárából kerültek ki. Én nagyot néztem végig rajta. Végre is Kuznecovot küldém elébe, hogy szóljon vele, ha tud. De bizony nem értettek az egymás nyelvén. Kuznecov aztán fölvezette hozzám a hajóra. Azt mondta, hogy manillai spanyol, aki közel nyolc éve lakik együtt az indiánokkal, akik nagyon megszerették. Nagy készséggel ajánlá fel a házáat, hanem én előbb mindennek a végére akartam járni, pontosan. Elmondta, hogy hat rabszolgájával egy gályán menekült Manilláról Formozára. Kénytelen volt vele, mert egyszer féltékenységi dühében a nejét, meg azt a dominikánust, akit vele talált, megölte. Neve Don Hieronymo Pacheco, Cavith-kikötőnek egykori kapitánya Manillán. — Spanyolom biztosított, hogy hihetek a lakosoknak, legjobb népe az a világnak, sőt hálások is lesznek hozzám, mert ellenségeiket megbüntettem, mivelhogy a harc híre ide is eljutott.

Egy teljes öltözettel és egy jó karddal ajándékoztam meg. Puskákat és más eszközöket is ígértem neki, ha segélyemre lesz. Megígérte és ki nyilatkozta, hogy nem hagy el, míg náluk maradok. A bennszülöttek, miután pár percig beszélt velük, visszavonultak, és ő az egész éjet nálunk tölté. Este azt jelenték, hogy a vizünk poshad. Kiadtam a parancsot, hogy hajnalban frisset merjenek. Megkérdeztem a spanyolt, hogy hol keríthetnénk. Azt mondá, a lakosok majd ellátnak bennünket jó vízzel.

Egy kiálló sziklán, melyet majd megmutat, van a forrás. Ennek vize legjobb a világon. Hanem óvakodásra int, mert azon vidékbeli vadak harci lábbon állnak az övéivel, és ezért igen helyénvalónak látja, ha fegyveres csapattal küldöm ki matrózaimat. E figyelmeztetés után Pánovnak azon rendeletet adtam, hogy korán reggel tizenkét fegyveressel induljon a forráshoz. De lelkére kötém, hogy meglepetés esetére is készen álljon. Ez elővigyázattal sem elégedtem meg, és meghagytam, hogy költsenek fel, mielőtt indulnak. Végre nyolckor, miután egy pár hordót összedongáztak, útnak eredtek.

Távozásuk után beszélgetésbe elegyedtem a spanyollal, aki, úgy látszott, teljesen ismeri a szigetet. Megtudtam tőle, hogy nyugaton egy részét a kínaiak bírják, de más hat része független, és ennek egy harmada, ahol mi is állunk, még egészen vadon él. Szerinte nagyon könnyen meg lehetne hódítani a szigetet, mert a kínaikkal hamar elbánhatnának.

Érvei, melyekkel ezt támogatta, és az általa említett körülmények tetszetek nekem, és annyival figyelmesebben hallgattam, mert arra gondoltam, hátha én vállalkoznám rá? Szóba hoztam, hogy térjen velem vissza Európába. Határozottan visszautasítá, nem kell neki Európa, nagyon jól ismeri ő azt, és köszöni az égnek, hogy távol van tőle. Már teljesen megszokta a formozai életmódot, neje, gyermekei is vannak, és a kötelesség sem engedné, hogy a szigetet elhagyja. Az évés ideje eljött, és beszélgetésünk félbeszakadt.

Hétfő, augusztus 29-én. Szt. Móric-kikötőben. — Don Hieronymo már aggódott, hogy embereimből még egy se tért meg, pedig a forrás közel van. Jó lenne, mondá, ha kiküldenék egy csolnakot szemlére. Kuznecov nyolc társával rögtön útnak indult. Két óraker tért vissza a csolnakhoz kötött dereglyével, meg egy periagua-val (faderékből vájt csolnak). Megijedtem, hogy merő véresen, összenyilazva láttam őket. Amikor pedig sem Pánovot, sem Loginovot nem láttam, a legrosszabbtól kezdtem tartani. Csakugyan Kuznecov meghozta a gyász hírt, hogy Pánov és Loginov halálra vannak sebesítve, és hogy Popov volt az első áldozat. Pánov szemügyre vette a tájat, azután fürödni készült. A többiek addig a hordókat töltögették. De alig vetkezett le, amidőn húsz indián rohant rájuk. Popov rögtön elesett, rá Pánov és Loginov, míg a többiek csak gyengén voltak megsebezve. Bizonyos, hogy mind ott vesznek, ha Volinszki és Andreánov a csolnakból, ahova visszavonultak, puskahegyre nem veszik a vadakat. A többiek nem mertek a csolnakba ugrani, talán Pánovot és Loginovot sem akarták prédára hagyni, akik még életjelt mutattak, midőn eljöttek.

E hírre Pánovhoz siettem. Mindnyája köréje gyűlt, azokhoz beszélt. Bár égetem, hogy láthassam, nem léptem elő, nehogy utolsó szavait

megszakítsam. E mindvégig hű, jó barát, akire mindig kegyelettel fogok gondolni, ezeket mondá:

„Testvéreim! Vigyétek hőrül barátomnak, vezetőnknek, hogy én leszámoltam az étellel. Nem is bánom, csak az fáj, hogy nem lehetek többé mellette, és nem segíthetem igaz munkájában. Fájdalom, ő még messze van kitűzött céljától. Mondjátok meg neki azt is, hogy szerettem, mint az életemet, és könnyen halnék meg, ha vitézségét és becsületességét megjutalmazva látnám. Kérjétek arra is, hogy ne bosszulja meg vesztemet, hanem adja tudtára többi társainknak, hogy kiszenvedtem. Rólam vegyetek példát barátaim! Ha ráhajtok, most nem haldokolnék. Tiszteljétek, engedelmeskedjétek neki, mint atyátoknak. Te pedig szerencsétlen társam, Stefánov hagyj fel a konokságoddal, és tépd ki szívedből a nemtelen gyűlölséget. Légy neki hűséged által az, ami én voltam!”

Nem állhattam tovább, előléptem és Teremtőm! mintha minden ízébe új élet szállt volna, megragadt, átölelt és zokogott. Könnybe fúlva, féleszméletben rebegte hozzám: „Óh drága barátom! Nemsokára végem lesz! Bocsáss meg — magam vagyok oka mindennek. Végső óhajom az, hogy az ég oly barátokat adjon melléd, amilyen én voltam. Boldogok lesznek, ha becsed úgy fogják ismerni, mint én ismertem. Bár csak a te örököd volna e föld, mely nemsokára temetőm lesz!”

A halál elnémitá, és az én barátom, az én hű Pánovom örökre elbúcsúzott!

Loginov pár perccel előbb halt meg. Rögtön el akartam őket hantolni. Mégis, csontjaikat szent, zavartalan nyugalomnak szerettem volna adni, azért felkértem a spanyolt, szóljon a lakosokkal, ha megengedik-e, hogy az ő földjükbe eltemessem? Egybe ráálltak, mi pedig ájtatos rendben végeztük a gyászszertatást. Huszonkét ágyúlövés, — ez volt a végbúcsúnk. Andreánovval pedig ezt vésettem egy sziklakőre:

Itt nyugszik Vaszili Pánov, magas születésű, nagy érdemű orosz, és Benyovszky Móricnak hű barátja. Vele együtt két társa, Loginov János és Popov János. E sziget bennszülöttei ölték meg őket 1771. augusztus 29-én.

A temetés után tudatta Don Hieronymo, hogy barátai bosszúra gyúltak híveim halálért, és menten körülfogják az ellenséget. Embereim kapva kaptak rajta, és máris kannibáli gyönyörrel vagdaltak össze három indián foglyot. Éppen határozatomat várták, amikor a spanyol félbeszakított, azzal a szóval, hogy csolnakokat lát, tele ellenséggel. Társaim szóra se vártak, hanem rajtuk ütöttek. Az első tüzelésre tizenhárom bukott el, a többit elfogták, hajóra vitték, és felakasztották. Emberek! — kiálték közbe — talán elég is lesz ez a bolond harc!? Hanem süket füleknak beszéltem. Mind azon voltak, hogy az indiánokat

egy szálig leaprítják. Átláttam, hogy itt legokosabb lesz, ha velük tartok. Bősz dühüket úgyse tudtam lecsillapítani. Elhatároztam, hogy vezérük leszek, hogy ha kell, okosan folyjon le a dolog.

Azért hamarosan a kivitelhez láttam. A spanyolt megkértem, vezetne annak az undok népnek a fővárosába. Azt mondta, ő is oldalunkon lesz. Egy jóféle fegyvert nyomtam a kezébe. Azután ő állott elő, hogy hadd vigyen magával pár száz indiánt is. Baj lesz, feleltem, azok a szegény emberek könnyen megadhatják az árát, a mieink azt se fogják tudni, ki az ellen, ki a barát? Ezen könnyen segítünk, mondá, aki az én részemen lesz, az fehér szalagot köt a karjára, elég lesz az. Ez elővigyázat elegendőnek látszott, ráhagytam. Rögtön hazament, hogy intézkedjék. A támadást hajnalra terveztük.

Hét óraker este a csolnakokkal felvonattam a hajót a folyóba. Itt akartunk megütközni. Horgonyt vetettem. Éjféle három óraker negyvenhat embert küldtem a szárazföldre. Hrustiev, Kuznecov, Baturin, Wynbláth és Stefánov volt a vezérük, akik csak a dont várták, kinek négyre kellett megérkeznie. Azonnal előre nyomultak. Úgy háromnegyed hatig mit se hallottunk a hajón. Egyszer csak ropogtak a puskák, állott a csata. Nemsokára csordaszám futottak, menekültek az indiánok valami meredek hegy felé. A mieink a hajóról is rájuk sütötték az ágyúkat, és utcákat sepertek köztük. A nyomorultak eszüket vesztették; egy oldalon az enyéim, másikon a bennszülöttek. Tehetetlen kínjukban földre dobták magukat. De már erre a mieinkre kiálték, hogy hagyják abba, mert én lövetek rájuk, ha tovább is mészárolnak. El is hagyták, hanem valamennyit összefogták, akik ilyenén rabszolgákká lettek. Számuk hatszáznegyvenháromra ment. Halottuk ezerszázötvenhat. Legjobban bámultam azon, hogy a holtak és foglyok közt sok volt az asszony, akik a férfiakkal egyformán voltak fölfegyverkezve.

A csatának vége lett, anélkül, hogy embereim közül csak egy is sebet kapott volna. Azután partra mentem, ahol a lakosok az összes rabszolgákat nekem akarták adni. Egyet sem fogadtam el, hanem a fegyvereiket magamhoz vettem. A spanyol kiválasztott magának ötvenet, még többet híveinek engedett át. Tíz óraker egy küldöttség jött hozzánk a velünk barátságos indiánoktól. Csaknem kétszáz fogoly asszonyt, és öreg feketét hoztak magukkal, aztán hazatértek. Én is távoztam azután e helyről, mely egy feldúlt, tövig égett falu szomorú képét mutatta; hajómmal ismét visszatértem oda, ahol előbb horgonyoztunk.

Hétfő, augusztus 30-án. A spanyolnak azzal álltam elő, hogy a parton tábort szeretnék ütni. Akkor engedjem meg — mondá —, hogy ehhez ő tehesse meg az előkészületeket. Iziben hazament, és három óraker körülbelül ötszáz indussal tért vissza, akik hozzáfogtak a sátorcölöpö-

zéshez. Néhány sátor még napestig elkészült, és én az asszonynéppel, sebesültekkel s egy tizenhat személyből álló őrséggel leköltöztem a hajóról. Alkonyatkor a feketék is negyven főnyi őrséget állítottak nekünk, jobb felől, hogy — mint mondák — megóvjanak a tegnapi ellentől.

Reggel Don Hieronymo bemutatta a családját, barátjait. Egyszermsind azt is tudatá, hogy Huapo, e sziget fejedelme megjött, nekem személyesen megköszönendő, hogy alattvalóit két ellenséges népen megtoroltam. Elmondá, hogy Huapo mintegy 30—32 tengeri mértföldre él innen, tartománya közepén, egy nagyobb városban, ahol a civilizáció már lendületet vett. Így van ez a nyugati részen is. Csak a keleti partot lakja még vad nép, természetesen kivéve a Huapo területét, ahol szelíd, szorgalmas lakosok élnek. Felhozta, hogy Huapo sokszor 20—25 000 harcost is talpra állít, mégis a kínaiak, meg a szomszédos népek gyakran háborgatják. Rátért azután, hogy a fejedelemmel könnyen szerződésre léphetnek. Alapítnék gyarmatot, jó föld, gazdag föld, bőven visszafordítaná a befektetett tőkét. Termel aranyat, cinóbert, fahéjt, rizst, cukrot, selymet, nem is számítva a szebbnél szebb fanemeket. Valami ritka kereskedelmet létesíthetnek itt, mert a terményeket becserelelhetném szövetekkel, vasárúkkal 200% nyereség mellett. Beszélgetésünket a bamini, vagyis a generális jövetele szakítá félbe. A spanyol azonnal elibe sietett, mi pedig három üdvölvéssel fogadtuk. Mihelyt sátramhoz érkezett, ő is sátrat üttetett; alját pazon beszönyegezték, úgy ült le, és nekem is odaszólt, hogy tartsak vele. A spanyol oldalt állt, hogy tolmácsunk legyen.

Az első bókok után kérdé, hogy ki vagyok? honnan jövök? mi az oka, hogy éppen Formozán kötöttem ki?

Kurtán feleltem, csak annyit, hogy egy királyság tábornoka vagyok, akit elfogtak, de aki megszökött, hogy néhányadmagával visszatérjen a hazájába, azután hogy Formozán csak azért álltam meg, mert útamba esett, és hogy friss vizet szerezzek. Harcba is keveredtem, igaz, de kellett a lecke ennek a két kegyetlen népnek, mely megtámadott. Most hazafelé igyekezem.

Kért, hogy halasszam az elutazást, várjam be Huapót, aki oly csodákat hallott rólam, hogy személyesen elindult, engem itt meglátogatandó. Ő maga meg azért lett kiküldve, hogy csapataival megöltalmazzon. Azt feleltem rá, hogy nagyon le vagyok kötelezve a fejedelemnek, az pedig igen hízelgő volna rám nézve, ha szemtől szembe láthatnám, és a legnagyobb megtiszteltetésnek venném, ha bármiben is szolgálatára lehetnék. De ami a csapatokat illeti, kár volt ideküldeni őket, mert a sziget egy hatalmassága sem tehet nekem semmit. — Emellett a baminihoz mindég előzékeny voltam, végül egy gyönyörű karddal akartam megajándékozni, de azt udvariasan visszautasítá, mivelhogy ura tudta

nélkül mit sem fogadhat el. Ezután megvendégelt teával, dohánnyal, közbe-közbe betel- meg areca-diót ráगतott velem kis adag mézzel, hanem én azt majd kihánytam; bűdös, undorító volt.

A generális ruházata vörös, feszes öltönyből állott. Kínai sarukat viselt. Egy fekete, vörössel cifrázott mellényt is láttam rajta, melyet néhány aranyfüles korallgomb fogott össze. Fején kupakos szalmakalap, hegyiben egy bokor vörös lószőr. Fegyverzete lándzsa, kard, meg puzdra 20–25 nyílveszővel. A csapatok, melyek kísérték, egész pucérok voltak, hacsak ruhaszámba nem veszem azt a kék leffentyűt, mely fügefalevélként fedte az ágyékukat. Náluk is lándzsa, íj volt.

Szerda, augusztus 31-én. Összes sátraink elkészültek. Le is hívtam az embereimet. A helyet kissé megerősítettem a négy ágyúval. Párjával állíttattam fel a tábor két szélén. Csak nyolc lelket hagytam a hajón őrszemnek.

Az evésünk hamar megvolt. A bamini nem evett, hanem falt. Egy szót sem szólt, hanem szertelen falánksággal pusztította el a nagy tömeg rizst, meg a pecsenyékét. Azután felállt, rágta a betelt, és pipázott. Hogy kedvébe járjak, én is utána csináltam. Pedig majd kiette a szájpaddásomat. Körüljártuk a tábort. Kedve jött, és kért, hogy lövessék az egyik ágyúval. Rögtön célt állíttattam ötszáz lépésre, valami csolnakot cepeltek oda a bennszülöttek. A második golyó szilánkká roncsolta, amin nagyon elbámult. Hogy bámulatát jobban is felcsigázzam, előhívtam az embereimet, és egy nyolcvan lépésre állított deszkára lövettem velük. Azt átlőtték, nagyon örült neki, alig győzte bókka.

Délutáni ötkor egy lovas-futár hozta meg a hírt a generálisnak, hogy Huapo közeledik. E hírre otthagytott és elindult, hogy tábort szervezzen. Én se akartam hátramaradni, és sebtiben intézkedtem, hogy tűzijátékkal fogadhassuk, de meg a harci módunkat is be akartam neki mutatni. A lakosok már oly jó lábon álltak velünk, hogy lányaik szabadon jártak-keltek köztünk. Érdekes, hogy egyetlen lopás sem történt, bármily hanyagok voltak is embereim. Egész éjjel tűzkigyókat, röppenőtyűket töltöttem.

Hajnalban a don jött hozzám azzal a hírrel, hogy a fejedelem megérkezett. Tanácsolta, hogy ne magam menjek, hanem két tisztet küldjek eléje. Ajánlkozott, hogy tolmácsuk lesz. Hrustiev és Kuznecovot rendeltem ki hat fegyveressel. Magam pedig egy kőszálra kúsztam, hogy beláthassam a formozai tábort. Bizonyos rendben volt felállítva. Középett a fejedelem sátra, s a többiek körben körülötte. Nyolc óraker láttam a csapatokat elindulni, s végre megérkezett a fejedelem.

A csapatok rendje a következő volt: először hat lovas jött zászlófélével a kezükben, nyomban egy lándzsás csapat. Utánuk 30–40 lovas, és egy másik gyalogsapat íjakkal, aztán még egy csapat doron-

gokkal és baltákkal, legutoljára a fejedelem 12—15 apró, de szép lova-
kon ülő tisztjei kíséretében. A többi csapatok rendetlenül boñladoztak.
A táborba jutva mindenki odament, ahova akart. Őrséget nem állí-
tottak.

Tizenegykor visszajött Hieronymo a fejedelem meghívásával. Néhány lovat is hozott magával, noha a távolság csekély volt. Felültem
egyre, és nemsokára a fejedelem sátrához értem. A látása meglepett.
Úgy harmincöt éves lehetett, körülbelül öt láb és három hüvelyk magas,
erős, izmos ember, villámló szemekkel és fejedelmi tartással. Hrustiev,
akit már nagy bizalmasságban találtam vele, azt mondta nekem oroszul,
hogy e fejedelem tenyerén hord, ha Formozán maradunk, és hogy meg
van győződve, hogy mihelyt kedvem tartja, e sziget királya lehetek.
Alig fejezte be, midőn a fejedelem a tolmács által köszöntött, hogy
legyek üdvözölve e szigeten, ahol kedves vendég vagyok. Nagy öröm-
mel hallá, hogy elbántam ellenségeivel, kötelességének is tartja, hogy ezt
megköszönje. Hozzátette, hogy bizonyára én vagyok ama prófétától
megjövendölt ember, akiről hirdették, hogy egyszer csak jövend egy
idegen, hatalmas karú férfiakkal, aki a formozaiakat felszabadítja a kínai
járom alól. Ezért törődött el idáig, föl is ajánlja összes hatalmát és sere-
gét, mely nekem engedelmeskedni kész. A kezdet jól indult. Hamar
felfogtam a helyzetemet, visszavonulnom nem lehetett, mert a spanyol
már nagyban deklamálta, hogy igenis, én vagyok az a hatalmas, meg-
jövendölt fejedelem, aki azért jöttem, hogy felszabadítsam őket a zsar-
noki járom alól. Végül megköszöntem a fejedelemnek jóindulatát és
kijelentém, hogy dicsőségnek tartanám, ha népe érdekeit előmozdít-
hatnám, mely szerencsés, hogy ily bölcs fejedelme van. De minthogy
most csak azért jöttem, hogy vele szövetségre lépjek, azért majd csak
később térek a többi ügyekre, azokat úgysis titokban kell tárgyalnunk.
Jóváhagyta, és ebédre hívott. Részt vettek még Hrustiev, Kuznecov
és a spanyol, akit a fejedelem nagyon is igénybe vett. Nemzeti indus
ruhába öltöztette, és azzal tüntette ki, hogy egy kardot, meg egy övet
adott neki ajándékkul.

Ebéd után a fejedelem táboromat kívánta megtekinteni. Míg lovain-
kat fölnyergelték, az alatt Hrustiev hazaloholt, hogy előkészítse az otthon-
valókat, a kellő tisztelet megadására. A fejedelmet ötven lovastiszt kí-
sérte. Az egész hadtest is utána húzódott, hanem háromszáz lépésnyi
távolban. Társaink ágyúszóval fogadtak bennünket, és a fejedelemnek
ugyan ügyelnie kellett, hogy tisztjei sorsára ne jusson, akiket meg-
bokrosodott lovaik egymás után dobáltak le a nyeregből. Tehát gyalog-
szerrel indultunk a tábornak. Itt már háromszoros üdvölvéssel lettek
köszöntve. E ropogásba még húsz ágyú is belebömbölt a hajóról. Na-
gyon tetszett a fejedelemnek ez a puszkaporos riadal, karon kapott, és

úgy mentünk a sátorba, hova csak a tábornok még három más tiszt kísért bennünket. Ismét előhozakodott a kínaiakkal, hogy milyen jó is lenne, ha azokat kiverhetné! Okra okot rakott, hanem én kiláttam, hogy valamennyi ok egyen forgott, a hiúságon. Belém vetett nagy bizalma okvetlenül hasznomra lett volna, ha éppenséggel a szigeten akarok maradni. De én mindenekeelőtt Európába igyekeztem, abban pedig semmi józanságot nem láttam, ha oly vállalatokba bocsájtkozom, melyek, ha búsásan fizetnek is, mégse bírnak itt tartani. De mégis, ha én e fejedelemmel egyezségre lépek, valamely európai hatalmasságnak ajánlásba hozhatom, hogy kolonizálja e szigetet. Ezért föl is tettem, hogy jóindulatát megbecsülöm.

Délután négy órakor hajónkat is meg szerette volna nézni. Rögtön felküldtem harminc embert a hajóra, és Hrustievet adtam mellé, hogy csak mulattassa, amíg tudja, mert időt akarok nyerni a tűzijáték elrendezésére. Fél hétre készen voltam. Huapót fölvezettem egy dombra, ahonnan jól láthatott. Három ágyúlovás hirdette a látványosság kezdetét. Igen tetszett neki, de azt mondta, hogy a kínaiak is csinálnak ilyet. A játék végén karddal és övvel tisztelt meg, annak jeléül, hogy a hadsereg fölött való hatalmat megosztja velem. Azután eltávozott. Nyolcezer főnyi seregében kétszázhatvan lovas is volt. Én pedig gyűlést hívtam össze, amelyen kinyilatkoztattam, hogy megbocsájtok Stefánovnak, és ismét méltónak tartom arra, hogy a tanácsban szava legyen. Hrustiev adta híriül az egész társaságnak, őt bíztam meg azzal is, hogy a Huapónak adandó ajándékokat szedje rendbe. Ez ajándékok a következők voltak: két ágyú, melyeket hajósúlynak hoztam magammal, harminc puská, hat hordócska löpor, kétszáz vasgolyó, ötven font kanóc. Hajnamban kiküldtem Hrustievet, Wynbláthot és Kuznecovot, hogy jelsenek be a fejedelemnek ez ajándékokat, amihez még harminc egyszerű japán kardot adtam, köztük egy drága mívűt a saját részére, és húsz másformát előkelőbb tisztjeinek.

Nyolc órakor Hieronymo a fejedelem látogatását jelenté, aki azért jön, hogy az ajándékokat átvegye, és velem a legfontosabb ügyeket megállapítsa. Tízre érkezett meg, és minthogy teljes két óra hosszát beszéltem a spanyollal, aki mindenben informált, feleleteimmel már készen voltam. A fejedelem legelőbb is egy pompás sátrat veretett az enyém mellé, és azt kirakatta szőnyegekkel. Itt fogadott. Mindjárt azzal kezdé, hogy megköszönte ajándékaimat, azután e kérdésekkel fordult hozzám:

1. Vajon nála hagyhatom-e embereim egy részét, amíg visszaérkezem?
2. Hozhatok-e magammal lőszerkehez értő katonákat, és ha igen, mennyire rúgna ezer katona költsége?
3. Elfogadnám-e Havangsin tartományt, melyet összes városaival,

falvaival és lakóival azon feltétel alatt engedne át nekem, ha támogatni fogom mindaddig, míg a kínaiakat a szigetről elűzi. Ha ezt kiviszi, egész fejedelemségéről lemond az én javamra.

4. Meg akarom-e segíteni egy mostani hadjáratában, ha bizonyos összeget fizet, és még más előnyöket is nyújt?

5. Ha már mindezekre megfeleltem, akkor maradjak neki továbbra is állandó szerződött barátja.

E kérdéseknek oly valami színük volt, mintha azokat a don esze diktálta volna, ámbár mindig tagadta, hogy az ő műve volna. Feleletem a következő volt:

1. Minthogy nagy útra megyek, kit se hagyhatok itt embe-reimből.

2. Fegyveres csapatokat, ágyúkat is természetes, hogy hozhatok magammal, hanem ezer ember szállítása ezerötszáz font aranyba kerül, a sereg eltartása pedig évente ötszáz fontra rúg.

3. Fölszerelt hajókat is szerezhettek, de minden húszágyús hajó: ötven font arany.

4. Elfogadom Havangsint, oldalán leszek a kínaiak elleni harcban, míg kikergetjük innen, de aztán az egész fejedelemséget adja át nékem.

5. Habár az időszak sietésre, elutazásra int, mégis, hogy iránta való érületemet kimutassam, ittmaradok, és megsegítem a hadjáratban. Pénzt nem kérek érte, hacsak önszántából nem akar valami ajándékot adni a népemnek.

6. Megkötöm vele az állandó baráti frigyét is, és ha ő szintoly igazán lát a dologhoz mint én, úgy nemsokára egész Formoza korlátlan urává teszem. Majd bosszút állhat akkor a kínai császáron magáért, övéiért, a szertelen üldözésért.

A fejedelem, ki válaszomat a legnagyobb figyelemmel hallgatta, papírra tétette, melyre kérdései is le voltak már írva. Kérdezte aztán, hogy határozatom szilárd-e? Igen — feleltem. No, akkor esküdjünk — mondá. Én kész voltam. Amíg hozzáfogtak az esküceremóniákhoz, azalatt egy kardot és több pisztolyt adtam neki meg a generálisának. Megkértem, hogy ossza szét a sereg főbbjei közt. Kevésre rá kivezetett a sátorból. Egy tűzhöz vezetett, arra néhány darab fát dobtunk. Mindkettőnk kezébe egy-egy füstölőt nyomtak, melyre mi tömjént hinténk. Azt párszor napkeletnek ingáztuk. A generális aztán úgy a kérdéseket, mint a feleleteket fölolvasta, és valahányszor szünetet tartott, mi kelet felé fordulva lóbáltuk meg a füstölőket. Midőn a generális elvégezte az olvasást, a fejedelem átkot kiáltott a szerbontóra, ki a frigyét megszegné. Aztán jöttem én, és szintén felfogadtam a törhetetlen esküt. Hieronymo tolmácsolta. Ezek után eldobtuk a tüzet, és kardjainkat

markolatig szűrtük a földbe. A körülállók csakhamar halmot kupacoltak a két fegyver fölé: a fejedelem megölelt, testvérének vallott.

Ahogy a sátrába vonultunk, egy nemzeti öltönyt hozatott elő, és azt felöltötte velem. Így mentünk az ő táborába, ahol örömujjongással fogadtak bennünket. Az ebéd az eddigieknél is gazdagabb volt. A fejedelem kívánsága szerint összes tisztjeimet meghívtam, kivéve Baturint, aki távollétemben a hajón parancsnokolt. Étkezés alatt mindegyre muzsika, dobpergés zongott-bongott. Asztalbontás után fölkerekedtünk, és én nagyot bámultam azon a két ágyún, amiket elsütésre készen a tábor elejére állítottak. De Wynbláth felvilágosított, hogy a mieink hozták ide, a fejedelmet akarják vele megtisztelni, aki e figyelmet nagyon nyájasan fogadta. Négy órára összes tisztjei összegyűltek, élükön a baminival. A fejedelem nagy beszédet tartott hozzájuk, aminek végzetével elbocsájtá őket. Fél óra múlva ő, én, meg a spanyol lóra ültünk, és átlvagoltunk a táboron, ahol minden tiszt katonásan üdvözölt. Ez a tisztelgés pedig abban áll, hogy ki-ki annak a kengyelét érinti, akinek köszönni akar. Miután még párszor ide-oda nyargaltunk, ismét a fejedelmi sátorba térünk. Itt arra unszolt, hogy kísérjem el a hadjáratba. Mivel úgyis szándékom volt, kíváncsi voltam a részletekre. Elmondta az egész tényállást.

Hapuzingo fejedelem, a szomszédos terület adófizető souverainje, de aki szövetségben áll a kínaikkal, néhány lakos magánviszálya miatt azt kívánta, hogy ő, mármint Huapo, pár alattvalóját kivégeztesse. Miután nem állt e követelésnek, rárontott. E harcban ő, Huapo volt a vesztes. Sőt utoljára hadisarcot is kellett fizetnie. Ahogy lefizette, előállott a kínai kormányzó, hogy már most neki is fizessen, mert az ő csapatai is pénzbe kerültek. Ez ürügy alatt Hapuzingo segélyével elfoglalta egyik legszebb, legdúsabb tartományát. Ő tehát a jelen pillanatot tartja a legalkalmasabbnak, hogy mind a kettőn bosszút álljon. Tudatta végül, hogy Hapuzingo serege ötezer főnyi, és hogy csak ezer kínai állhat fel mellette, azok közt is csak ötvennek van puskája. Azt is megmondta, hogy az ellen fővárosa ide csak másfél napi út, az is járt, vert ösvény.

Újból megígértem, hogy vele leszek. Csak egy napot kértem készülődésre, embereimnek pedig kocsikat és hatvan lovat. Szívéből örvendett. E nagy jókedvében rögtön megtette a spanyolt a lovasság generálisának. A bizalom e jelét megköszöntem, de mivel a donra szükségem volt, hogy tolmácsom lehessen, megkértem, hogy egyszersmind mindkettőnk adjutánsának is nevezze ki. Azt pedig táborszerte kihirdesse, hogy a parancsoknak, melyeket majd ő visz, minden ember meghajoljon. Ígérte, hogy minden úgy lesz, ahogy én kívánom. Elhagytam aztán, és a spanyollal visszatértem táboromba. Azonnal összehívtam bizalmas barát-

taimat, és szándékomat eléjük tártam. Támogattam pedig azzal, hogy Huapo védelmével majd gyarmatot létesítsünk e szigeten. De minthogy fontos dolog volt, hogy a társaság önként álljon rá, megbíztam barátaimat, hogy bírják rá a többieket, hogy még ők kérjenek fel engem. E csel fölötté jól sikerült. Mert ahogy hajnalban kiléptem sátramból, már két megbízott várt rám, akik a többiek nevében azzal járultak elélem, hogy ne hagyjam cserben Huapót a kínaiak ellenében. Erre mindnyáját összehívtam, és kijelentém, hogy éppen nem tartom okos dolognak, amit kérnek, hiszen ily apró okért csak nem mártjuk magunkat annyira e dologba. Hátha megveretünk, és Huapo serege is szétfut; mi lesz akkor gyarmatunk reményéből?

Ez lehíté őket, de hirtelen feltáborodtak, ahogy más hírt kezdem pengetni. Igen — mondám —, én is érzem, hogy a vizszonszolgálatok megteremnék a maguk gyümölcseit. Én Huapót, Huapo engem támogatna. Való igaz, hogy e lépéstől függ minden tekintélyünk e szigeten. Válasszanak ki tehát magukból negyven elszánt vitézt, magam fogom vezetni őket. Sorsot kívántak húzni. A sorshúzást Hrustievre bízta, magam pedig ezeket neveztem tisztékké:

Balszárny:	Közép:	Jobbszárny:
Kuznecov	Én	Wynbláth
Boscarev	Stefánov	Báurin
<u>13 társunk</u>	Szibaev	<u>13 társunk</u>
15 ember	<u>16 társunk</u>	15 ember.
	18 ember	

Ezután puskaport adagoltam, kinek-kinek hatvan golyóra és húsz göbecsre elegendőt. Hogy pedig fegyvereinket jobban használhassuk, a szuronyokat beverettem vassal, hogy le lehessen fúrni a földbe, és így célképesé tettem azokat. Báurin nagy mester volt benne. Tízkor megkaptuk a hatvan lovat, de minthogy a hadszerek szállítására is kellett nyolc, elküldtem a dont, aki azokat el is hozta. Ma mindnyájan együtt étkeztünk, és miután távollétem idejére a parancsnokságot Hrustiev, Gurcinin, Meder és Csurinra bízta, elbúcsúztam tőlük.

1771. szeptember 1-én. Formoza szigetén. Úton valánk, hogy Huapóval egyesüljünk. Délután négy órakor a fejedelem táborába értem, aki rögtön sátort bonttatott, hogy kövessen. Hanem előbb százhusz lovast és négyszáz gyalogost előreküldött, hogy az utat egyengessék. Csak tizenegykor állapotunk meg egy Halavith nevű pataknál. Másnap reggeli négy órakor folytattuk az utat. Ahogy egy meredeken aláereszkedtünk, Hieronymo valami várost mutatott jobbfelé. Nagyságát megköze-

lítóleg sem tudtam kivenni, mert majd egy mértföldnyire esett. A tájék jól meg volt művelve. Kilencre megállottunk, hogy cteessünk; rizs volt az abrak. Egy erdőszélen ütöttünk tábort, ahol délután négyig le is pihentünk, és kivártuk míg a tikkasztó hőség alábbszáll.

Péntek, szeptember 2-án. Négykor csakugyan fölkerekedtünk, és éjjeli tízig szakadatlanul mentünk. Egy völgynyílásban szálltunk meg, ahol hús, rizzsel megterhelt ökröt, nagy halmaz gyümölcsöt és néhány hordó szeszes italt kaptunk. Hajnali háromkor fölszedtük a sátorfát, és kilencre egy falu melletti tóhoz értünk, melyben jó egy pár fogást csináltunk. Benn a faluban egy lélek sem volt, amiből azt következtettem, hogy alighanem az ellenségé. A spanyol is ezen a véleményen volt. Így tehát Hapuazingo már neszét vette a támadásnak. Ezt illetőleg szólni akartam a fejedelemmel, hanem úgy elmaradt, hogy be kellett várnom.

Szombat, szeptember 3-án. A falu mellett. Huapo csak öt óra tájban ért hozzánk. Kissé meg akartam pirítani e cammogásért, de ő kimentette magát, hogy az ő élelemszállító csapatai nem jöhetnek ám velünk lépést. Másnap három óraker ismét útban voltunk. Úgy félnégy fele 30—40 ügető lovast pillantottunk meg. A spanyollal és hat emberrel egyszeribe kirúgtattunk a sorból. Azok úgy tettek, mintha meg se láttak volna, hanem mikor közelükbe értünk, felénk száguldtak, hosszú, villogó lándzsáikat előrszegezve. Hanem aztán vége lett a merszüknek mindjárt az első durranásra. Kettejük lebukott a lóról, azokat elfogtuk. Elárulták, hogy a hadtest közeleg, alig vagyunk a fővárostól hat órányira.

Mihelyt csapataim hozzám csatlakoztak, tovább haladtunk. Nem látunk mi semmi figyelemre méltót. Faluk itt-amott és egy roppant nagy ökörcsorda estek az útunkba. Amint kellő közel értünk az ellenséghez, fölállítottam a tábort egy alkalmas helyen. Délben vagy százfőnyi lovascsapatot vettünk észre, ahogy felénk ügettek. Hagytam őket közel jönni.

Vasárnap, szeptember 4-én. Két óraker egy más lovascsapat is felbukkant. Egyszer csak beláttuk az egész sereget. Tíz-tizenkétezen lehetnek, s lovas kevés volt. Minthogy én nem mozdultam, ők készültek támadni. Az ágyúkat mind középre állíttattam fel, mert magam akartam célozni. Fél háromkor mintegy hús lovas ügetett a mi őrszemünkhöz. Még ingerkedtek is vele. Mihelyt lőtávolyra jöttek, közéjük durrantottam. Majd összeestek az ijedségtől, hanem semmi kárt sem tettem bennük. Ahogy észretértek, az egész sereget magukhoz kurjantották. Mi aztán olyan jól fogadtuk őket, hogy vagy kétszázan otthagyták a fogukat. Ez nagyon is elég volt nekik egyre, mert másodszorra dühös bosszúval rohantak ránk. Ahányszor támadtak, annyiszor megint verettek. Két óra hosszat üldöztem őket, de a leszálló éj megállásra kényszerített.

A fejedelem csak tizenegy órákor ért hozzánk. Tanácsot ültünk, amelyben azt határoztuk, hogy már most mi támadunk. Éjfél után állítottuk fel a hadtestet, mégpedig úgy, hogy az én embereimből minden számyra adtam egy-egy csapatot. Magam és csapatom középett maradtunk. Három órákor megindult a tábor, s csak a hajnalt vártuk, hogy megkezdjük a harcot. Háromnegyed ötkor támadtunk is, meg se kellett magunkat erőltetnünk, a puskaropogás is elég volt, hogy kiki arra fusson, amerre lát. Veszteségük annál nagyobb volt, mert a visszavonulásról nem gondoskodtak. Legnagyobb részük a városba menekült. Huapo csapatai előnkbe vágtak, bizonyára azért, hogy bátorságukat kimutassák. Hanem az ellen, melynek most nem kellett félnie a puskától, borzasztó vérengzést vitt rajtuk végbe, mely csak a mi közeledtünkre szűnt meg. A csatából most utca-harc fejlődött ki. A don azt ajánlotta, hogy állítsunk ötven lovas a város másik végére, hogy Hapuazingo, ha akarna is, ne menekülhessen. Stefanóvot és Bátorint azonnal kiküldtem hús emberrel. Oly szerencsések voltak, hogy a fejedelmet, mind a négy feleségével, éppen midőn szökni akart, elfogták. Ez határozó esemény volt, mely az egész ütközet sorsát eldönté. Hapuazingo megígérte, hogy megadja Huapo követelését, csak az ő meg a feleségei életét hagyják meg. Ahogy előmbe hozták, kijelentém, hogy ő az én foglyom. Ne féljen, nem ölöm én meg, csak adja meg az elégtételt a méltán bosszús Huapónak. Tizenegyre megszűnt a csatazaj. Kerestem Huapót, hogy az elfogott fejedelmet kezébe adjam, de ő, aki inkább szemlélő, mint résztvevő akart lenni, csak dél felé jött meg. Kiszolgáltattam neki azon feltétellel, hogy a fogolynak egy hajaszála se görbüljön meg. Én aztán a város más végén ütöttem táborn.

Hétfő, szeptember 5-én. Xiaguamay városnál táborozva, Formoza szigetén. Három órákor meglátogattott Huapo a generálissal, s áradozó hálanyilatkozatokkal halmozott el. Tudattam vele, hogy mivel a harci zaj elhallgatott, én is útra készülök. E hír igen kellemetlenül érinté, de mivel látta, hogy nem tágítok, csak arra az egyre kért, hogy térjek vissza, mihelyt lehetséges lesz. Ezt megígértem. Elrendeltem egyet-mást az utazás előkészületeire. Este nagyon kért Hieronymo, hogy hagyjak itt közülünk egyet, aki majd befolyásolja a fejedelmet, és nagyon jó lesz, ha dolgaiban támogatni fogja. A fiatal Loginovot, kinek a bátyát megölték, beszéltem rá, hogy maradjon a szigeten, míg visszatérek, tanulja meg a nép nyelvét, hogy visszaérkezésünkkor segélyünkre lehessen. Másnap reggel a fejedelem elküldte ajándékait. Egy füzér ritka szép gyöngyöt, nyolc mázsa ezüstöt és tizenkét font aranyat. Bocsánatot kért, hogy csak ily csekélységgel fizet, de tudjam be annak, hogy igazi ott-hona innen mértföldekre esik, azután hamari távozásom is lehetetlenné teszi, hogy nagyobbal tiszteljen meg. Külön, csakis az én számomra,

egy kis dobozt is küldött, száz vert arany volt benne, összesen tizenhárom és egynegyed fontot tett. A generálisnak pedig meghagyta, hogy engem százhusz lovassal kísérjen, és élelmiszerről is gondoskodjék. A don is mellém csatlakozott tolmácsnak. Az egészet úgy fordítottam, hogy délutáni négy órára indulhassunk.

Kedd, szeptember 6-án. Miután Huapo és én újból letettük az esküt, elbúcsúztunk egymástól. Bizony megindulva láttam, hogy könnyei előtörttek. Ahogy embereim távoztak, a golyószórókat is nekihagytam, a szükséges fölszereléssel együtt. Egyszersmind megkértem, hogy Loginovot nevezze ki a táborkarba, amit Loginov jelenlétében meg is ígért. Négykor lóra ültünk, az út igen kellemes volt. Minden megállón friss étellel láttak el bennünket.

Szerda, szeptember 7-én. Útunk jól művelt területen vezetett át. Szép folyók szeltek át, népes is volt, legalább a falvak nagyon közel estek egymáshoz. Ahol csak megpihentünk, tömérdek népség toladott hozzánk, akik valamennyien ajándékot hoztak. De ez a sok szívesség terhünkre esett, mert aztán nekünk is viszonzni kellett azt. A fejedelemtől kapott arany és ezüst egy részét felajánlottam a bamininek, de visszautasítá. Elég neki, szolt, ha barátomnak tudhatja magát.

Csütörtök, szeptember 8-án. Három órakor végre elértük a tábort. Ideje is volt, mert a forróság már majd agyonpörkölt, az egész idő alatt nem esett.

A generális búcsút vett, hanem előbb elrendelte a tartomány főbijeinek, hogy miként lássanak el bennünket étellel. Barátaim is megöleltek. Távoztakor még egy gyöngygyakéket és egy szőnyegdíszes sátot adott át a fejedelem nevében.

Társaim szerencsekívánatokkal fogadtak. Örömmel láttam, hogy Hrustiev helyt állott a rábízottakban. Délután összes aranyomat és ezüstömet elosztottam köztük. Hanem a nekem szánt aranyokat, a dobozt és a gyöngyöket bensőbb barátaimnak és az asszonyoknak adtam. Amint a népség hallotta, hogy magamnak mi sem maradt, mindenik meg akarta velem osztani a neki jutott részt. Természetesen visszautasítottam, hogy csak tartsák meg, jöhet, s bizonyára lesz is még idő, majd akkor mutassák ki irántam való szeretetüket. Különben azt is megmondtam nekik, hogy ha éppen szorít a szükség, nem restelkedem és kölcsönt veszek tőlük.

Ez eljárásom lélekemelőleg hatott rájuk, és teljesen kezembe adta őket. Tudom, hogy egy eszélyes ember nagy könnyen uralghat alantiabakon — hanem az idején alkalmazott nagylelkűség többet ér ezer fényes beszédnél.

Miután társaim széteszlottak, csupán legmeghittebb barátaim maradtak hátra, akik megkísérlették engem rábeszélni, hogy Formozában

telepedjem meg, abban a tartományban, amelyet Huapq fejedelem nekem átengedett. Előadták, hogy a társak, a mai nap tanúi levén parancsnokságom szelidségének, a legmélyebb tisztelettel viseltetnek irántam, és elégséges számmal vannak, hogy egy gyarmatot alakíthassanak, s hogy ezenkívül, valamikor jövőre, Kínán keresztül bizonyos emisszáriusokat küldhetünk Európába, valamelyik szuverén hatalmaságot érdekeinknek megnyerni vagy mindenesetre újoncokat toborozni. Véleményüket oly hatályosan támogatták, hogy végre se tehettem egyéb ellenvetést a saját érdekeimnél; jelesül, hogy nőm van, aki engem szeret, akit házassági kötelék fűz hozzám, és akinek e pillanatban valószínűleg gyermeke is van, minthogy elutazásomkor áldott állapotban volt. De a saját egyéni érzelmeimet eltitkolandó, noha annyit közöltem velük, amennyit szükségesnek tartottam, nem mulasztottam el eléjük terjeszteni, hogy egy ember a helyszínén többet eszközölhet ki ezer írott izenetnél, és hogy ennél fogva Európába visszatérvén, ésszerűleg remélhetném megnyerhetni valamelyik udvar kezéét, miután legnagyobb előnyöket biztosítanánk neki, nevezetesen egy telep alapítását az Aleutiszigeteken a gazdagon jövedelmező prémkereskedés céljából; a Japánnal való kereskedelem megnyitását, egy telep alapítását a Lequejioszigeteken, végre egy európai gyarmat alkotását Formosa szigetén. Kifejeztem abbéli szilárd meggyőződésemet, hogy e javaslatok bizosítanak a jövő boldogságunkat, és hogy azon esetre, ha az európai udvarok elhagynának bennünket, mindig a hatalmunkban volna tervünket végrehajtani magánhajók felszerelése által. Ez az érvelés végre meggyőzte őket; engedelmet kértek, hogy azt megmagyarázassák az egész társaságnak, mert afelől biztosítottak, hogy mindenki el van szánva beleegyezésemet kikérni, hogy Formosa szigetén maradjon.

Miután ebben a lényeges pontban győztem, visszavonultam pihenésre, amelyre nagy szükségem volt, és nem is ébredtem fel másnap reggeli tíz óra előtt. Miután felkeltem, elfogadtam a társaság küldötteit, akik Hrustiev úr által értesülvén szándékomról, az előtt tisztelettel meghajoltak, noha ők maguk már másképp határoztak volt; ennél fogva kérésükben csak arra az óhajásra szorítkoztak, hogy ne hagyjam el a szigetet e folyó hó 12-ike előtt, avégből, hogy kiállott fáradaimaikat és erőfeszítéseiket kipihenhessék. Kérésük teljesítését annál készegebben megígértem, mert valóban úntunk fáradaima rendkívüli volt, és társaim olyan jól viselték magukat, hogy hajlandó voltam minden kérésüket teljesíteni. Ennél fogva megígértem, hogy a szigeten maradok 12-ig, és beleegyezésem részükről a legélénkebb hála kifejezéseiivel fogadtatott. E napon az egész társaság együtt ebédelt.

Péntek, szeptember 9-én. Ebéd után parancsot adtam, hogy vége legyen minden munkának és valamennyi társ a kedve szerint töltse

idejét, csak hat emberből álló őrség maradt a fedélzeten és négy emberből álló a parton. A tisztek hasonlóképpen megragadták ezt az alkalmat, némely kirándulásokat tenni a vidéken. Ami engem illet, én némi jegyzeteket készítettem a szigeten való gyarmatalapítás tervét illetőleg. E jegyzetek a következők voltak:

Bizonyos adatok és részletek, Formoza szigetére vonatkozólag és az itt alapítandó európai gyarmat tervezete.

Formoza szigetét a kínaiak Tué-ué-nak, a bennszülöttek Paccahimbának nevezik. Egyike ez az ismert világ legszebb és leggazdagabb szigeteinek. A talaj, számtalan helyen évenként kétszer termi meg a rizst és egyéb magokat. A fák, gyümölcsök, növények, állatok és madarak nagy változatosságban találhatók. Nagy a bősége a szarvasmarhának, juhoknak, kecskéknél és baromfinak. A szigetet halakban bővelkedő nagy folyók, tavak és vizek szelik át. Partjain sok kényelmes kikötőből és horgonytalaj létezik. Hegyeiben arany, ezüst, cinóber, fehér és barna réz, valamint kőszén is található.

Formoza szigete nyolc fejedelemségre oszlik, melyek közül hármát a nyugati részekben a kínaiak kormányoznak, és ugyanez a nemzet lakja. Minden évben egy követ érkezik Kínából, átvenni e három tartomány hűbérét, amely fejadó alakjában szedetik be; a kínai császár ötszáz hajót tart az évi hűbér elszállítására, amely nagy mennyiségű rizsből, búzából, kölesből, sóból, babból, nyersselyemből, pamutból, aranyból, ezüsből és higanyból áll. E tartományok kormányzói folyvást kiterjesztik birtokaikat, részint szövetségek, részint cselszövények útján, oly módon, hogy szomszédaiktól több várost és kerületet szereztek meg.

A sziget lakosai civilizáltak, kivéven azokat, akik a keleti partokon élnek. El vannak asszonyiasodva, még csak nyoma sincs bennük a bátorságnak, közönyös természetűek, és fenntartásukat az égaj jószágának köszönhetik, amennyiben a talaj táplálja őket anélkül, hogy nagyobb munkát igényelne. A három kínai tartomány kivételével a szigeten schol se művelik a bányákat. Csupán a homokot mossák, és kiszedik belőle az aranyat. Ha a kagylókban gyöngyöket találnak, ez csak a véletlennek köszönhető. A köznép Formoza szigetén csupán kék pamutruhát visel; a városok mindig a síkságon fekszenek, a faluk ellenben a hegyeken. Az előkelő emberek házai terjedelmesek és szépek, de egyszerűek. A köznép házai csakis egyszerű kunyhók és nem szabad jobban építkeznie. Legtöbbszörre szalmával vagy náddal vannak fődve és palánksorok választják vagy különítik el egymástól; csupán annyi a bútor bennük, amennyit a szükség nélkülözhetetlenné tesz. A magasabb rangúak házaiban léteznek díszesebb szobák, amelyekben étkeznek, idegeneket fogadnak vagy mulatnak. A nők lakosztályai mindig el vannak

különítve a háztól. Noha az udvarban állnak, mégse szabad senkinek hozzájuk közelíteni. Ebben az országban nincsenek fogadók az utazók számára, hanem az utas leül bármelyik ház közelében, a házigazda csakhamar beszólítja őt és megvendégeli rizzsel, valamelyes hústellel, dohánnyal és teával.

Formoza lakosai csupán néhány japáni bárkával, amelyek itt kikötnek, és a kínaiakkal kereskednek.

Valamennyi tartományban van öt vagy hat város, amelyekben intézetek léteznek, ahol a fiatalság olvasni és írni tanul. Írási és számjegyeik épp oly nehezek, mint a kínaiaké. Beszédmódjuk néha gyors és hangos, máskor ismét lassú és komoly. Könyveiket Kínából kapják. Vannak itt boszorkánymesterek és varázslók is, akik a népre nagy befolyást gyakorolnak. Vallásuk egy Isten imádásából és embertársaik iránti jócselekedetekből áll. A meg nem hódított tartományokban fejedelmek vagy királyok uralkodnak, akiknek korlátlan hatalmuk van alattvalóik fölött. Az utóbbiak közül a legelőbbskelők kivételével senkinek sincs semmiféle földbirtoka. Az előkelő országnagyok földjeik jövedelmeit a fejedelem jóvoltából élvezik, valamint ama hasznot is, amelyet nagyszámú rab-szolgaik hajtanak. A leghatalmasabbaknak néha ezer, sőt kétezzer rab-szolgájuk is van. A fejedelmek mindenkor a főtiszték közül szemelik ki tanácsosaikat, és csapataikat folyvást talpon tartják, négy, öt vagy hat hadosztályra felosztva, amelyek mindig a határszéleken vannak elhelyezve. A fejedelmek testőrsége nem áll többől öt- vagy hatszáz fiatalembernél, akik azonban a legelőbbskelő családok sarjai. A régi katonákat a városok és faluk parancsnokai gyanánt alkalmazzák, mert nincs Formozán falu, amelynek parancsnoka ne volna katona, és minden parancsnok tartozik évenként bemutatni a felebbvalójának a hatósága alatt élő nép lajstromát. Miután Formozát a tenger veszi körül, az itteni fejedelmek folyvást tartanak bizonyos számú hajókat, amelyek közül mindegyik két árboccal és huszonnégy evezővel van ellátva; ágyúkat nem használnak, ellenben a mesterséges tűzijátékok nagy divatban vannak.

A Formoza szigetén alapítandó gyarmat tervezete.

Mielőtt egy gyarmat alakításának tervezetét megállapítanók, szükségesnek látszik bizonyos alapelvek megemlézése.

1. Mielőtt egy gyarmat alapítása megkíséreltetnék, előzetesen fontolóra kell venni, vajon az katonai vagy kereskedelmi lábon szándékoltatik-e felállíttatni és vajon legcélszerűbb-e a cserekereskedést, a gazdászatot vagy az ipart művelni?

2. Egy gyarmat alapításánál szükséges a bennszülöttek jóindulatát, bizalmát és ragaszkodását megnyerni. Ha elméik fölött uralomra lehetett vergődni, akkor saját impulzusaik az ország uraivá fogják tenni a tele-

pítványeseket és ez esetben könnyű lesz életbe léptetni a szándékolt intézményeket vagy létesíteni a tervezett kereskedési módot. Az alkotmányt fenn lehet tartani nagyon csekély erővel, valamint az országot is meg lehet védelmezni idegenek támadásai ellen.

3. Szükséges, hogy a gyarmat alapja katonai és dicsőséggel ékeskedő legyen, mert ez esetben hódíthat, de soha se fog meghódíttatni.

4. A telepítvény helyének egészséges voltáról meggyőződést kell szerezni, és semmi munkát se szabad elmulasztani ezen előny megszerzésére, amely az emberiségre nézve annyira szükséges.

5. A kereskedelem összes ágainak művelhetésére nézve szükséges jó horgonyzó helyek, termékeny talajok és a főbb folyamok birtokának biztosítása; a művelés fejlesztése a lehető legnagyobb fokra, az ipar különböző ágainak e két kellék által való megkönnyítése.

6. Egy zsenge gyarmatnál célszerű mellőzni elsőrendű erődívenyeket, és a főhely az ország belsejében építendő, ahol következőleg mentve lesz minden váratlan megrohantatás elől. Ily módon, ha egy gyarmat már az ország urává lett, az ellenség támadása vagy a tengerpart közelében fekvő valamely állomás kézrekerítése még nem fog dönteni az ország birtoka fölött.

7. A tanácsosok és az alkalmazott hivatalnokok száma a legcsekélyebbre korlátozandó, amelyet általában a gyarmat ügyeinek kezelése megenged.

8. A fényűzés száműzendő; de a gyarmat polgárai különböző rangjának megfelelő külső díszjelek megállapítása célszerű, mivel ezáltal ösztön nyújtatik a versenyre.

9. Az ipart támogatni és jutalmazni kell fokozatos előléptetés által, a polgárok egyik osztályából a másikba, és azért, hogy a telepítvényeseknek mód nyújtatik árúik eladására. A pénz, amely a telepítvényesek közé jut terményeik elárúsítása által, a forgalom következtében mindig visszakérül a kormányhoz.

10. A lelkiismeret korlátozását száműzni és eltüntetni kell örökre. Boldog, aki megállapítja a vallási türelmességet és az egy Istenben való hitet.

11. A rabszolgák érdekében törvénykönyvet kell életbe léptetni, amely módozatokat állapítson meg arra nézve, hogy e szerencsétlen emberosztály munka és iparkodás által felemelkedhessék a szabad polgárok rangjára.

12. A népesség levén a nemzeti erő egyedüli valódi alapja, szükséges, hogy annak szaporodását a kormány még áldozatokkal is előmozdítsa, és törvények által megvédelmezze. Ez sikerülni fog, ha a kicsapongást szigorúan megbünteti, és kiváltságokat és jutalmakat biztosít oly atyák és anyák számára, akik, mint házasságuk gyümölcseit, bizonyos számú gyermekeket mutatnak be.

Ezen alapelvek szerint óhajtanék tehát gyarmatot alapítani Formosa szigetén, feltéve, hogy valamelyik európai hatalom elfogadja ajánlataimat.

1. Azt kívánnám, hogy e hatalom szorítkozzék a szüzerénítésra, és ehhez képest ne részesüljön egyéb előnyökben, mint amelyeket a szubszidiumok és kínai alattvalóinak kereskedelme nyújtanak.

2. E tervezet értelmében három felszerelt hajót kívánnék; egyet négyszázötven, egy másodikat kétszázötven és egy harmadikat százötven tonna teherképességgel, tizennyolc hónapra való eleséggel ellátva.

3. Hasonlóképpen engedélyt tizenkétszáz főnyi különböző munkás toborzására a szükséges tisztekkel együtt, akiket én válogatnék ki.

4. Követelném, hogy elláttassam a szükséges mennyiségű fegyverrel, lőszerrel és egymillió kétszázezer livre értékű kereskedelmi árucikkkel, amelyeket én jelölnék ki.

5. Kívánnám, hogy engedély adassék három évig évenként négyszáz újoncot toborzani, és évenként kétszáz mindkét nembeli lelencgyermek szállíttassék a gyarmatra.

6. A szuverén hatalom minden alattvalójának jogában álljon kereskedést űzni az új gyarmattal.

7. Nekem is jogomban álljon áruházakat és üzleti telepeket felállítani a szuverén hatalom gyarmatain.

E pontok engedélyeztetése után megállapíttatnék:

1. Hogy az új gyarmat évenként bizonyos összeget fizetne a hatalomnak, amely védelmezte, hálás elismerés fejében.

2. Hogy a gyarmat segítségére volna e védőjének, minden háborújában, meghatározott számú katonával és tengerésszel.

3. Hogy semmiféle áru vagy európai fényűzési cikk nem fog be bocsáttatni az új gyarmatra, kivéven azokat, amelyek a védőhatalom birtokain termeltettek vagy készültek.

4. Hogy az egész összeg, amely felszerelt hajók, hadiszerek és kereskedelmi cikkek alakjában előlegeztetett az új gyarmatnak, rendes adósságot képezzen, amely után kamat fizetessék a három első évben, a negyedikben pedig az egész tőke megtéríttessék.

E pontok eképp megállapíttatván, elutaznám Port Maurice-ba, ahol, a Huapo fejedelemmel kötött egyesség értelmében partra szállnék, és miután egy katonai állomást létesítettem volna, elutaznám a nekem átengedett tartomány fővárosába.

Szombat, szeptember 10-én. A társak önszántukból eljöttek dolgozni, és megkezdték a rakodást a hajóra. E napon Don Hieronymo az egész társaság jelenlétében esküvel kötelezte magát előttem, hogy támogatni fogja a fejedelem kedvező hajlandóságát irányomban. Néhány latin könyvet és fegyvert ajándékoztam neki.

Vasárnap, szeptember 11-én. Parancsot adtam a hajóraszállítás iránt,

és a bennszülöttek a legkétségesebben segítségünkre voltak mindazzal ami a hatalmukban állt. E napon Stefánov engedelmet kért a partra mehetni. Szerettem volna megtagadni az engedélyt, mert okom volt félni jellemének gyarlóságától, amely bizonytalansággal megrontotta volna összes hitelünket és érdekeinket e szigeten. De miután nem akartam, hogy a megtagadás tőlem eredjen, megígértem, hogy kívánságát a társaink elé fogom terjeszteni, és mihelyt ők beleegyeznek, nekem nem lesz ellenvetésem. Megparancsoltam, hogy azonnal egybehívják a társaságot, még reggel a fedélzeten, ezen ügyben határozatot hozandó; de alig távozott Stefánov, egy bizottságot alakítottam, amellyel a szándékát közöltem. A bizottság valamennyi tagja a hasonló indokoktól vezéreltetve ellenezte a szándékát, és némelyek közülök magukra vállalták az összes társakat rábírní, hogy e kérését megtagadják. Ezen éjszakát arra szenteltem, hogy utasításokat írtam Hieronymo számára, és hajnalkor az ő kíséretében a fedélzetre mentem. Miután forma szerint elbúcsúztam volna a sziget lakóitól, és egy levelet adtam volna át Huapo fejedelem számára és utasításokat Loginov számára Hieronymonak, az utóbbi végre búcsút vett tőlünk, és visszatért a partra. Nyomban eltávozása után a társak egybegyűltek, és tanácskoztak Stefánov előterjesztése fölött. Határozatuk úgy hangzott, hogy általában senkinek se szabad a partra mennie, különösebben azonban Stefánovnak nem, aki máris annyi bizonyítékát adta rossz szándékainak. Ez a szerencsétlen ember kétségbeesésében és dühében a tengerbe akart ugrani, és botrányos magaviselete által engem végre arra kényszerített, hogy bezárassam. Ezalatt felszedték a horgonyt, kifeszítették a két felső vitorlát, és elindultunk a saját csónakunk, valamint öt vagy hat szigetbeli csónak kalauzolásával, amelyek készségesen ajánlkoztak segítségünkre lenni, minthogy az út igen nehéz volt.

A jelentés értelmében az egész hajósszemélyzet jó egészségben van, és a hajóba nem szivárog víz.

Hétfő, szeptember 12-én. K – DK könnyű szellő, szép derült idővel. Mikor a kikötő kijáráshoz értünk, szélcsönd következett be, ami arra kényszerített, hogy a csónak által vontattassam ki a hajót a sík tengerre, ahol horgonyt vetettünk tizenöt fonalnyi mélységű vízben. Napnyugtakor a szél DK irányt vett, én akkor kifeszítettem a vitorlát és elindultam éjszak felé, úgy hogy megkerülhettük Formoza-sziget legészakibb csúcsát. Éjjel a szél megint csillapult, s a parton sok tüzet láttunk. Reggel nyolc órakor magunk előtt két szigetet pillantottunk meg, a köztük létező csatorna oly széles volt, hogy megkísérlettem behatolni. Tizenegy óra tájban egy nagy hajót láttam éjszak felé mintegy három angol mértföldnyire, és utól akartam érni, de látván, hogy gyorsabban halad nálunk, felhagytam a kísérlettel.

A jelentés értelmében mi, denk. egészséges. A hajóba nem, hatol víz. Északi szélesség $24^{\circ} 15'$. Hosszúság $324^{\circ} 08'$. DK szél. Áramlat D-ről É-nak. Hajóirány É-ÉK.

Kedd, szeptember 13-án. Szép idő, zivatarra való hajlandósággal. E napon Stefánov kibocsátott fogságából, és én a társaink előtt kijelenttem azon elhatározásomat, hogy útnkat Makao felé fogjuk irányozni. Éjjel az idő mérsékelt volt, és kellemesen folytattuk utazásunkat.

A jelentés szerint mindenki egészséges.

Északi szélesség $25^{\circ} 15'$. Hosszúság $323^{\circ} 56'$. Szél DK, $\frac{1}{4}$ K. Áramlat D-ről É-nak. Hajóirány É $\frac{1}{4}$ K.

Szerda, szeptember 14-én. Zivataros idő. Sok vízikigyót láttunk. Éjjel folyvást esett, mennydörgött és villámlott. Több ízben megkíséreltük megmérni a víz mélységét, de nem találtunk feneket.

A jelentés szerint mindenki egészséges.

Északi szélesség $24^{\circ} 41'$. Hosszúság $322^{\circ} 00'$. Szél DK. Áramlat É-ről D-nek. Hajóirány DNY $\frac{1}{4}$ Ny.

Csütörtök, szeptember 15-én. Borús, felhős idő sűrű esővel. Hajnalban három óraker megmértük a víz mélységét. Harminc fonalnyira megtaláltuk a tenger fenekét, finom fővényel és kagylótörmelékkel, és igen erős áramlatot észleltünk É-ről D-re. Hajnalkor számos halászbárkát láttunk magunk körül. Kilenc óraker megpillantottuk Kína partjait, és én elhatároztam, hogy bevitörházunk valamelyik kikötőbe. Tíz óraker, néhány halászbárka közel levén hozzánk, a halászok halat kínáltak eladásra; miután készségünket kijelentettük, néhány bárka azonnal a hajó mellé simult, és valamennyitől megvásároltuk egész halkészletét tizenkét piasztért. Két kínai a halászok közül kissé beszélte a portugál nyelvet, és végre rábeszéltek őket, hogy elkalauzoljanak bennünket Makaóba. E szolgálatért száz piasztert követeltek, de egyúttal engedelmet kértek, hogy a partra mehessenek a ruháikért, amit meg is engedtem, de csak azon feltétel alatt, hogy csak egy menjen közülök a partra, míg a többiek a hajón maradnak. Miután eziránt megegyeztünk elkalauzoltak bennünket egy horgonyzó helyre, ahol tizenyolc fonalnyi mélységben találtunk feneket, finom fővényel és iszappal.

Péntek, szeptember 16-án. A kalauz visszatérván a hajóra, megértette velem, hogy a part mentén akar haladni, úgy hogy kiköthessen Tanatóában, és ebbeli indokait megmagyarázandó, így szolt: Mandarin hopchin malas, Mandarin tanazu bon, bon, malto bon; én úgy tettem magamat, mintha mindezt nagyon jól érteném. Ennélfogva haladéktalanul ki is feszítettem a vitorlákat, és tovább haladtunk a part hosszában. Hajnalkor a kalauz bekormányozott bennünket a tanatóai öbölbe, ahol öt fonalnyi mélységű vízben horgonyt vetettünk egy erőddel szemközt, amelyet három ágyúlovással üdvözöltem, és üdvözetem ugyanannyi lövéssel

viszonzatott. A kalauz azonnal partra szállt, és nem tért vissza csak tíz órákor, amikor egy mandarin és egy tolmács kíséretében jelent meg. A mandarin megkérdezett, ki vagyok, milyen nemzetbeli a hajóm, honnét jövök, és hova szándékozom menni? Erre azt feleltem, hogy európai vagyok, és pedig magyar nemes, hogy a hajóm az oroszoké volt, de miután elvettem tőlük, mint ellenségeimtől, most az enyim, hogy Kamcsatkából jövök, Európába szándékozom visszatérni, és Makaóban ki akarnék kötni. A mandarin egy ecsettel feljegyezte feleleteimet, és azt mondta, hogy meg van lepetve afölött, hogy magyarokat lát Kínába érkezni. Később megkérdezte, mire van szükségünk, és miután megmondtam neki, hogy friss élelmiszerekre volna szükségünk, megengedte, hogy társaim közül néhányan partra szálljanak a tolmácsok kíséretében. Ezen engedélyt arra használtam fel, hogy Wynbláthot és Kuznecovot hat más társunk kíséretében partra küldtem, és megbíztam a kormányzó-nak szánt ajándékaim átadásával, amelyek egy hód bőrből és két cobolyból álltak.

Szombat, szeptember 17-én. Tanatóában a város előtt horgonyoztunk. Délután öt órákor tisztjeim visszatértek, és hírül hozták, hogy a mandarin örömmel fogadta ajándékaimat, és viszonzásul egy porcelán-készletet küldött, ezenkívül két láda teát, hat tehenet, tizenkét sertést, nagyobb mennyiségű baromfit és égett bort, amely egy neme volt az arraknak. Társaik ezenkívül száz különböző édességet és néhány igen csinosan készült játékszert hoztak. A tolmács értesített, hogy a mandarin óhajtana prémárukat venni, de csak titokban. Elküldtem neki tehát százhús hód bőrt és háromszáz cobolyt, amelyekért ő hatszáz piasztert küldött, három hordócskában. Itt ismét okom volt sajnálni prémáruim elvesztését. Társaim szintén kereskedelmi viszonyba léptek a lakosokkal, és eladtak minden darab medve bőrt, amelyet csak össze bírtak keresni. Éjjel néhány kínai hajó horgonyozott mellettünk, és társaim átmentek megnézni a hajókat. Visszaérkezésük után azt beszéltek, hogy mindegyik hajón van néhány kabin, tele leányokkal, akik kegyeiket áruba bocsátják. Délután rendbeszedtem a kötélzetet, és egészen megtisztogattattam a hajót. Társaimnak megártott a sok gyümölcs, amelyet a parton ettek, annyira, hogy heten megbetegedtek tőle.

Vasárnap, szeptember 18-án. A kalauzom jelentette, hogy a szél kedvező, s hogy e körülményt fel kellene használnunk. Ennélfogva kifeszítettem a vitorlákat, és miután elhagytuk volna a partot, dél felé irányoztattam a hajót, ami egyenesen ellenkezett a kalauzom óhajtásával, aki sehogy sem akarta szem elől veszteni a partot. Megszámálhatatlan volt a halászbárkák mennyisége. Estefelé valamennyien a part felé irányozták útjukat, és a kalauzom unszolására én is ugyanezt tettem. Hajnalkor sok vízikigyót láttunk a hajó körül, néhányat megfogattam, és

a kalauz megette. Kilenc óra tájban a szél lecsöndesült és délben megállapítottam, hogy a szélességi fok $22^{\circ} 32'$. E napon tizennyolc emberünk volt beteg, amit a szeszes itálnak tulajdonítottam, amelyet megittak.

Hétfő, szeptember 19. A kalauzok megkérdezték, vajon a hajóm mélyebben jár-e hat lábnyinál, és mikor értesíttem, hogy nyolc lábnyinál is mélyebben jár, megkértek, vetnének horgonyt, mert az apály negyedik órájában a víz e helyen csak nyolc-tíz lábnyi mély. Az alsó áramlat iránya itt ellenkező volt a felsőével. Ennélfogva kívánságukhoz képest horgonyt vetettem, és elhatároztam, hogy e körülményt feljegyzem a naplómba, azért, hogy ügyesebb hajósok jövőre megállapíthassák a tény valóságát. Délután hat órakor könnyű keleti szél támadt, és a vízállás is kedvező volt. Ez éjjel a Csurin szolgálója ágyban fekvő beteg lett. E kínai hajók, amelyek bennünket egész éjjel körülvettek, nagy zajt ütöttek evezőikkel. Hajnalkor egy flottát láttunk, élen egy csodás nagyságú, csaknem egészen megaranyozott és számtalan lobogóval teleaggatott hajóval. Kalauzaim értesítettek, hogy az kantoni flotta volt, amely az adókat szállítja Pekingbe. Száználcvanhat hajót számláltunk meg.

E napon a betegekink száma nem emelkedett többre nyolcra.

Kedd, szeptember 20-án. Ma erős láz gyötört, a kalauzok azt tanácsolták, egyem meg egy narancsot, amely a saját levében van megpirítva, cukorral és gyömbérral. Elkészítették számomra ezt az orvosságot, amely erős izzadást idézett elő, és eloszlatta a bajomat. Wynbláth, Baturin, Gurcinin és Kuznecov tizenkettőmagukkal szintén ugyanezen betegségbe estek. Reggeli nyolc órakor Szibaev értesített, hogy Stefánov felhasználván gyöngékedésemet, egy pártot alakított magának, de nem tudván megmondani, milyen szándékkal vannak, megígérte, hogy szemmel fogja őket tartani. Alig végzé el Szibaev a beszédet, mikor a fedélzeten lármát hallottam. Kimentem a kabinomból és Hrustievet heves szóvitában találtam Stefánovval. Parancsot adtam, hogy ragadják meg az utóbbit, és midőn megtudtam, hogy ez a nyomorult felszólította a társait, hogy írjanak alá egy panaszt ellenem, amely megérkezésünk után a makaói kormányzónak volna átadandó, vasra verettem őt. E napon huszonkét betegünk volt.

Szerda, szeptember 21-én. Este hat óra tájban horgonyt vetettünk a Ladronez nevű szigetek közt, és itt töltöttük az egész éjszakát. Reggel öt órakor újból útnak indultunk és tíz órakor a kalauzok egy szigetet mutattak, amelyet Omynak neveztek és végre megértették velem, hogy Makaó kínai neve Omy. Fél tizenkettőkor megpillantottuk az erődöt, amelyen a portugál színek a légben lengtek. Délben az erőd clé érvén, azt tizenkét ágyúlövéssel üdvözöltem.

Csütörtök, szeptember 22-én. Fél kettőkor délután kényelmesen be-

hajóztunk a kikötőbe, ahol több hajót láttunk horgonyozni. Két órákor átkelven a csatornán, ránk kiáltottak, hogy jelentsük magunkat horgonyzásra, de miután nem akartam az időt fölösleges ceremóniákra vesztegetni, egyenesen bevetorláztam, és végre horgonyt vetettem, négy fonalnyi mélységű vízben, egy negyvenégy fregatt közelében. Mihelyt a vitorlák bevonattak, az admirál színeit huszonnégy ágyúlövéssel üdvözöltem, és ő tizenkettővel válaszolt.

Azonnal partra szálltam, és a commodore lakása mellett elhaladván, látogatást tettem nála. Mikor a kormányzó palotájához értem, bevezettek az előcsarnokba, amely tele volt papokkal és szerzetesekkel, akik közt néhány négert is pillantottam meg a Kanári-szigetektől. Nemsokára megjelent a kormányzó, Saldagna úr, és engem a legnagyobb udvariassággal fogadott. Miután megismertettem őt viszontagságaimmal és megszabadulásommal, engedélyt adott arra, hogy házakat béreljek ki a városban, és elhelyezzem embereimet, míg kedvező alkalmat találok őket visszaszállítani Európába. Némely jelenlevő hatósági egyén némi gyanút fejezett ki irányomban; ez okból mindenféle vitatkozást elkerülendő, ildomosnak találtam a hajómat, biztosíték gyanánt a kormányzónak átszolgáltatni, mindegyik társam részére csupán a szükséges fegyvereket, puskát, pisztolyokat és kardot tartván fenn, amelyeket szintén az erődben tettem letéteménybe. E megegyezés után a kormányzó megbízta a francia származású, de már néhány év óta Makaóban lakó Hiss urat, hogy legyen a segítségemre ügyeimben, és szolgáljon tolmácsul. Délután hat órákor az örök a hajóra érkezvén, embereimet a partra küldtem. Társaim az első nap egy fogadóban laktak, és a mohóság, a mellyel a kenyeret és a friss élelmiszereket falták, tizennyolcnak közülök életébe került. Ezek hirtelen meghaltak, míg más huszonnégy veszélyesen megbetegedett.

Szeptember 23-án. Hiss úr két alkalmas házat talált, melyeket kibéreltem, és társaimmal együtt megtelepedtem bennük. E napon a kormányzónál ebédeltem, sok pap társaságában, akik e pillanattól fogva sóvárogtak azon dicsőség után, hogy engem megtérítsenek. Hazaérkeztemkor mindenkit kényelmesen elhelyezve, és egy lakást a saját részemre teljesen bebútorozva találtam; a bútorokat a kormányzó küldte a saját házából. E napot azzal töltöttem, hogy látogatásokat tettem a mitelopolisi püspöknél, a város prokurátoránál, a különböző kolostorokban és a legelőbbskelő lakosoknál. Hasonlóképpen parancsot adtam hogy a társaim számára vörös és fehér egyenruhákat készítsenek, valamint a tisztek számára is, és a portugál hölgyek magukra vállalták, női útítársainkat ellátni öltözékekkel. Mikor a számlák elkészültek, kitűnt, hogy mindez nyolcezer piaszterbe kerül, a havikiadás pedig a lakásért és ételmezésért hatezerkét száz piaszterre rúgott.

24-én meglátogattak a kormányzó, a város legelőkelőbb lakosai, valamint a püspök is, a különböző szerzetesrendek kíséretében. Mindezek tömegestül elkísértek engem a Hoppóhoz, vagyis a kínai kormányzóhoz, aki teával és édességekkel vendéglelt meg bennünket. E napon ismét három társam halt meg, és megterésüket közhírré tették a városban. Este egy Zunitta nevű domokosrendű szerzetes, a kormányzó barátja meglátogatott, és felajánlotta, hogy minden, hatalmában levő módon segítségemre lesz; és miután azt gondoltam, hogy áruimat a segélyével értékesíthetem, megkínáltam őt ezen üzlettel, ő pedig beleegyezett áruim átvételébe. Ennélfogva átadtam neki négyszáznolcvan hódbórt, ötszáz cobolyt és száznolcvan tucat hermelint, amelyekért ő következő árakat fizetett: egy-egy hódért ötven piasztert, a cobolyokért egyenkint hat piasztert és a hermelinc tucatjáért nyolc piasztert, összesen huszonnyolcezer négyszáznegyven piasztert: ez volt összes és egyetlen maradványa annak a jelentékeny vagyonnak, amelyet Kamcsatkából hoztam magammal! Nyomorult csekélység, amely alig lesz elég a Makaóban szükséges költségek fedezésére.

E napon parancsot adtam Stefánov szabadon bocsáttatására, miután formászerűen bocsánatot kért tőlem. Ugyane napon a várostól ajándékot kaptam, amely ezer piaszterből állt, aranyban, negyvenkét vég kék posztóból és tizenkét vég fekete atlaszból. Az ajándékhoz azon kérés volt csatolva, hogy a naplómát engedném át a város levéltárának. Megígértem a küldöttségnek, hogy egy történelmi kivonatot fogok elkészíteni a levéltár számára, miután nem akartam a saját érdekeimnek ártani azáltal, hogy magamat a kéziratomtól megfosszam. E napon Le Bon úrnál, a francia származású mitelopolisi püspöknél ebédeltem, és megegyeztem vele aziránt, hogy Európába való utazásom alkalmából kérni fogom a francia lobogó pártfogását; a püspök megígérte, hogy tanácsával és támogatásával segítségemre lesz.

25-én Afanázia kisasszony leróttá a természet adóját. Korai halála mélyen megszorított, annyival inkább, mivel megfosztott azon elégtételtől, hogy irántam tanúsított ragaszkodását meghálálhassam, összeházásítván őt a fiatal Popovval, az archimandrita fiával, akinek a családi melléknevemet adtam. E napon elküldtem Hrustievet a francia társaság igazgatóihoz intézett leveleimmel, amelyekben Ő Keresztényi Felsege lobogójának pártfogásáért folyamodtam. Hrustiev 29-én tért vissza, és nagyon kedvező választ hozott, Európába való utazásom biztosítása tekintetében, amely hír igen kellemes volt rám nézve.

Makaóban 1771. október 3-án. Egy bizonyos Gohr úr, kapitány az angol társulat szolgálatában meglátogatott, felajánlotta az igazgatók szolgálatát, és a szabad visszautazást Európába, ha lekötelezem magamat, kézírataimat átengedni a társaságnak, ugyanennek a szolgálatába lépni,

és felfedezéseimet senkivel se közölni. Ezen annyira önző ajánlatoktól szinte megundorodtam, de csupán azt feleltem, hogy nagyon megtisztelve érzem magamat az ajánlat által, hanem miután már elfogadtam a francia igazgatók ajánlatait, nincs módomban megmásítani elhatározásomat; továbbá, hogy a társaság szolgálatába való belépésem nem látszik előttem oly könnyű dolognak; miután nemcsak a számomra kellene magasabb rangú állást biztosítani, de szükséges volna egyúttal valamennyi társamról is gondoskodni, és közös sorsunk, valamint bizonyos terveink létesítése felől teljes biztonsággal kellene bízunk. Válaszom meglepte Gohr urat, aki szenvelgő modorban búcsúzott el tőlem. Eltávozása után rögtön értesültem, hogy Stefánov elkíserte, ebből azt következtettem, hogy újabb okaim lesznek az elégedetlenségre, az utóbbit illetőleg, ami csakugyan be is következett, mint az alábbiakból kitűnik.

Október 4-én levelet kaptam L'Heureux úrtól, a németalföldi társulat igazgatójától, aki ruhákból, borból, sörből, égettborból, besózott húsból és kétezer piastereből álló ajándékot küldött; levelével és ajánlékaival azon ajánlatot kapcsolta egybe, hogy ingyen átszállít engem Batáviába, és biztosított, hogy fel fogják vétetni a társulat szolgálatába. De miután ugyanazt kívánta, amit az angolok, nem fogadtam el az ajándékokat, a szeszes italok kivételével.

6-án Jackson úr, egy Makaóban megtelepedett angol kereskedő jött hozzám Beyz úrral. Megújították Gohr úr ajánatait és megmutatták a kantoni angol tanács által aláírt meghatalmazásukat, hogy rendezék szerződötésem feltételeit, és kínáljanak meg tizenötezer guinee-ből* álló ajándékkal. Az első sine qua non az volt, hogy a társulat tekintettel arra, hogy a naplómát megírtam, és a társaság szolgálatába lépek, biztosítson számomra négyezer font sterling nyugdíjat, amely átszálljon a gyermekeimre is, továbbá mindegyik tisztnek engedélyezzen száz font és minden egyes társnak harminc font nyugdíjat és végre minden lehető módon támogasson telepek alapításában Kínán kívül. Ezen első feltétel hallatára a meghatalmazottak ellismerték, hogy nincs kellő jogosítványuk megkötni velem az alkut, és visszavonultak, miután felkértek volna, hogy jól fontolóra vegyem az ajánlataikat. Ez este a kormányzó értesített, hogy a négy angol gentleman nála volt, és hogy az ő véleménye szerint az angolok megnyerték néhányat a társam közül. Csakugyan, ezek az urak, akiket kísérletük sikertelensége ingerültekké tett, zavarokat okoztak embereim közt és e részben Stefánov kitűnő szolgálatokat tett nekik.

12-én De Robien úrtól a kantoni francia társulat igazgatójától levelet kaptam, amelyben értesített, hogy a társulat két hajója a „Dauphin”

*Egy guinee körülbelül 10,73 arany forint.

és a „Laverdi” készen állnak engem és összes embereimet felvenni. Ugyanezen a napon Kuznecov értesített, hogy egy összeesküvést fedezett fel, amelynek élén Stefánov áll, aki kötelezte magát naplóimat és irataimat kiszolgáltatni az angoloknak ötezer font sterlingért; e tény bebizonyításául egy levelet mutatott elő Jackson úrtól, amelyben e kereskedő kijelenti, hogy Gohr, Hume és Beg urak készek kifizetni ezt az összeget, összes irataim átadásakor. E közlemény után összes irataimat kivettem a ládából, és átadtam a mitelopolisi érseknek, anélkül, hogy a társaim közül valamelyik észrevette volna.

15-én a társak parancsomra egybegyűltek. Értesítettem őket azon meggyőződésemről, hogy néhányan közülök elégedetlenek velem, aminélfogva illő dolognak tartom kijelenteni nekik, hogy mindazoknak, akik másfelé akarnak szerencsét keresni, szabadságukban áll engem elhagyniok; és hogy miután Formoza szigetén valamennyien kaptak tőlem jutalmat, magamat irányukban minden kötelezettség alól felmentettnak tartom. Alig végeztem el beszédemet, midőn Stefánov szidalmakkal halmozott el, és szememre vetette, hogy meg akarom fosztani a társakat osztályrészüktől azon előnyökben, amelyeket az utazásunk alatt szerzett ismereteim alapján biztosíthatok magamnak, és hogy a nagylelkűség, amelyet Formoza szigetén tanúsítottam, midőn Huapo fejedelem ajándékaiból a saját részemet is nekik adtam, csak csalfaság volt, amelyet azon célból követtem el, hogy nagyobb előnyöktől foszthassam meg őket. Aztán lázította társainkat, hogy rázzák le az én uralmammat, kijelentvén, hogy nagy vagyont fog biztosítani számukra abban a pillanatban, mikor elhatározzák, hogy irataimat a kezébe juttatják. E nyomorult ember gyalázatos összeesküvése nem volt rendkívüli dolog; de mikor megtudtam, hogy régi őrnagyom, száműzött társam és barátom, Wynbláth is támogatta, nem bírtam fékezni megbotránkozásomat, és nem tartóztathattam meg magamat annak kijelentésétől, hogy magaviseletük a legnagyobb mértékben becstelen. Őket megszegényítendő, felderítettem a társaság ellen intézett titkos terveiket, és szavaimat igazoltam Jackson úr levelének előmutatásával, amely meggyőzte a társakat arról, hogy Stefánov és Wynbláth a társaság szolgálatának ürügye alatt, a maguk számára akarták megtartani az ötezer fontot. A társak nagyon fel voltak ingerelve, és fenyegették őket, de Stefánov mellől nem tágitott tizenegy ember, akikkel együtt elment a lakásomra, és mialatt én a társaimmal beszélgettem, kezére kerítette a ládát, amelyben az irataimat lenni vélte. Mihelyt ezen újabb esetről értesültem, húsz társunk kíséretében azonnal felkerestem őt a szobájában, s rátörtem az ajtót, miután vonakodott azt kinyitni. Belépétemkor rám lőtt a pisztolyából, de lövése nem talált. E merénylet következtében megparancsoltam, hogy elfogják őt, és szoros őrizet

alatt tartásuk; és miután hasonlóképpen szükséges volt Wynbláth felől is biztonságban lenni, őt is felkerestem a szobájában, de Wynbláth, két pisztollyal és egy karddal felfegyverkezve, visszavonult a kertbe. Elhatároztam, hogy őt ide bezárom, bizonyos levén afelől, hogy a magas falon keresztül meg nem szökhetik. Ez az egész dolog anélkül végződött, hogy künn akár csak a legcsekélyebb feltűnést okozta volna, minthogy a ház ajtói be voltak zárva.

16-án Wynbláth kimerülve a folytonos eső miatt és talán az éhség által is gyötörtetve, bocsánatért escedezett, és megadta magát ama két társunknak, akiket őrizetére kirendeltem. E két nyugtalan ember biztonságban levén, célszerűnek tartottam őket elkülöníteni a társaságtól, ennél fogva a kormányzó engedelmével a várba kísértettem. A társaság tisztjei, bosszút akarván állni az angol emisszáriusokon, megtréfálták őket, és az egész dolog levét egy zsidó ügynöknek kellett meginni, akit jól elverték. E nyomorult embernél megtalálták a társaknak tett ajánlati vázlatát, amely a következő pontokból állt:

1. Az angolok a társaság mindegyik tagjának fejenként ezer piaszttert fizetnek, azon esetre, ha az angol társaság szolgálatába akarnak lépni, és az utóbbinak kiszolgáltatják az én irataimat.

2. Azon esetre, ha a társaság tagjai nem fogadják el az angol ajánlatokat, az angol társaság erőszakkal elfogatja őket az orosz császárné nevében és kiszolgáltatja.

3. Az angol társaság jót áll, hogy a császárnétól kegyelmet eszközöl ki a számukra, ha kötelezik magukat utazást tenni Japánba és az Aleuti-szigetekre.

Ily ajánlatokat nem lehet tenni józan ésszel. Véleményem szerint az egész dolog hamisítvány volt, amely iránt Stefánov és a zsidó meggyeztek egymással, hogy a társakat fellázítsák ellenem.

22-én erős láz támadott meg, és a kormányzó szíves volt lakással megkínálni a saját házábanál. Annyival örömebb fogadtam el ajánlatát, mivel társaim lármája elviselhetlen volt. Ennél fogva e napon a vezényletet Hrustievre bízom, és átköltöztem a kormányzó házába, ahol a betegségem november 22-ig tartott. Ezalatt társaim közül négyen és a nők közül hárman haltak meg. A Makaóban elhunytak névsora a következő:

Nilov Afanázia kis-
asszony
Csurin Makszim
Báurin Azáf
Zablikov Fülöp
Perevalov Miklós
Perevalov János

Perevalov neje
Masinskoj András
Pánov György
Novozilov Gergely
Kazakov István
Ziran Sándor
Nolinkin György

Voronov György
Juska Alekszej
Kuzmika Katalin
Zaharka Alekszej
Sipskoj Boleszláv

Hodin Lőrinc
Zadskoj herceg
Zarskoj Miklós
Levantiev Kázmér
Lubimov Jakab.

A halálozások nagy száma ily rövid idő alatt, nagyon kedvezőtlen véleményeket támasztott bennem, Kína vagy legalább a birodalom déli tartományainak égalja felől.

November 25-én, a kormányzó látván, hogy az egészségem helyreállt, és anélkül is el levén határozva, hogy jövőre megint a társaimmal együtt lakjam, értesített, hogy betegségem alatt nagy vitái voltak miattam a kínaiakkal, mert az angol igazgatók arról értesítették az utóbbiakat, hogy kalóz és orosz szökevény vagyok; e feljelentés következtében a kantoni kormányzó vagy alkirály követelte a kormányzótól, hogy engem szolgáltasson ki, vagy legalábbis mindenestre gondoskodjék róla, hogy elutazzam azonnal, de végre sikerült halasztási engedélyt kieszközölni a felgyógyulásomig. Ez okból azt tanácsolta, színleljem, hogy a betegségem még folyvást tart, mindaddig, míg a francia hajók készen fognak állni az indulásra. Nagy zavarából úgy vettem észre, hogy attól félt, hogy az én ügyem neki is kellemetlenséget fog okozhatni. Ennélfogva arra kértem, hogy maradjon semleges, és megpróbáltam magam eligazítani a dolgot a kínaiakkal.

26-án titokban elküldtem Hisst és Hrustievet Kantonba, egy emlékirattal az alkirály és egy levéllel Robien úr számára, akit felkértem, hogy emlékiratomat a kihallgatás alkalmával nyújtsa át a kínai főhivatalnoknak.

Küldötteim nem tértek vissza december 3-ka előtt, de ekkor egy choppot, vagyis engedélyt hoztak magukkal, a kantoni alkirály meglátogatására. Ez a császári hivatalnok egy pompás, hatvannégyezer hajót küldött értem, és egy levelet íratott nekem, amelyben értesített, hogy van tudomása az ellenem emelt gyanúsítások hamis voltáról, és reményét fejezi ki, hogy meg fogok győződni róla, milyen igazságot tudnak szolgáltatni a kínaiak olyan hősnek, mint én. Ez a jóindulat nagyon hízelgő volt, de megelégedésem csak rövid ideig tartott, mert 5-én, vagyis az elutazásomra kitűzött napon Hoppo, a makaói mandarin tudatta velem, ha nem szándékozom Pekingig utazni, szükségtelen Kantonba mennem, miután az alkirálynak semmi közlendője sincs. Ez a hirtelen változás mindenkit meglepett, de főleg a mitelopolisi püspököt, aki nagyon érdeklődött miattam. E napon magam is kétségben voltam aziránt, vajon elmenjek-e Pekingbe. Nagyon meg voltam illetődve, mert szerettem volna a fővárost és a kínai birodalom belebb fekvő részeit meglátni, és most erre kedvező alkalom kínálkozott, de azt fel-

használni annyi lett volna, mint felhagyni a céloommal, és elhalasztani Európába való visszautazásomat. Hosszas megfontolás után végre elhatároztam felhagyni azon szándékommal, hogy Kantonba utazzam.

December 6-án japáni utazóm ismét megjelent, miután tízheti betegségem ment volna keresztül. Felgyógyulása nagyon kellemes volt reám nézve, miután a személye nagy mértékben érdekelt. E napon, megvizsgálván a ládáimat, úgy tapasztaltam, hogy utazásaim alatt beszerzett különféle gyűjteményeim eltűntek, és végre nagy szomorúságomra megtudtam, hogy Stefánov és Wynbláth eladták valamennyit az angol zsidónak. Azonnal érte küldtem, de a gazember, megveretése után, Kantonba vonult vissza. Szibaev biztosan állította, hogy a zsidó ezerötszáz piasterért vette meg az egészet, holott csupán a gyöngyeim ötszörte többet értek ennél az összegnél.

7-én a mitropolisi püspök értesített, hogy a Hoppo titkárja (aki titokban keresztény volt) tudatta vele, hogy urának kijelentése hazugság volt, és hogy az alkirály bosszús a késedelem miatt. A mandarin magaviseletét Jackson cselszövényeinek tulajdonította, és megkísérelte engem rábírnival, hogy egy újabb emlékiratot küldjek az alkirálynak, de miután e lépést nem tartottam érdekeimmel megegyezőnek, nem fogadtam el a tanácsát, és beértem azzal, hogy háborítlanul Makaóban maradhatok.

13-án egybegyűjtöttem összes társaimat, és azt indítványoztam, hogy szálljunk a francia hajókra, és térjünk vissza Európába. Beleegyeztek, és teljesen a rendelkezésemre bocsátották magukat. E napon, miután Wynbláth bocsánatot kért és könyörgött, szabadon bocsátottam őt, de minthogy Stefánovba nem helyezhettem hasonló bizalmat, négyezer piastert fizettem neki, és tetszésére bíztam, menni, ahova akar. Ő azonnal a hollandiakhoz szegődött, akiknek igazgatójuk, L'Heureux úr, abban a reményben, hogy értesüléseket nyerhet tőle utazásunkat illetőleg, felfogadta őt, és elküldte Bataviába.

20-án parancsot adtam, hogy elutazásomhoz minden előkészület megtéessék, miután e napon megkaptam az egyezményt, amelyet én és St. Hilaire kapitány a francia-keletindiai társaság szolgálatában írtunk alá. Ezen egyezményben, amelyet a társaság igazgatója Robis úr jóváhagyott, köteleztem magamat száztizenötezer toursi livre** lefizetésére a magam és összes embereim elszállításáért.

26-án értesítést kaptván, hogy a Tigu folyamba nem hajózhatunk be

* Robien a neve a 68-ik lapon említett igazgatónak, ahol a kéziratban a gróf saját kézírásával fordul elő.

** Egy toursi livres = 40 kr. o. é.

chopp vagyis alkirályi rendelet nélkül, elküldtem Hiss urat, mint megbízottamat, e célból az alkirályhoz.

Január 1-jén, 1772. Hiss úr visszatért a rendelettel, amely négyszázötven piaszterembe került három csónakért, amelyeknek megengedtettem, hogy engem és embereimet a Tigu torkolatáig elszállíthassanak.

2-án eladtam a hajómat egy portugáli kereskedőnek négyezer ötszáz piaszterért készpénzben és ugyanily összegű kötelezvényért. A kormányzó fenntartotta magának az összes készleteket.

5-től 12-ig számadásaim kiegyenlítésével voltam elfoglalva, és miután mindezt kifizettem, teljesen pénz nélkül maradtam. 13-án elbúcsúztam a kormányzótól és a város főembereitől, és este összes embereimmel együtt három csónakra ültünk felkeresendők a francia hajókat, amelyeknek utasításuk volt minket befogadni abban az időtájban, mikor a kantoni kikötőt elhagyják.

14-én elhagytuk Makaót, amelynek kormányzója huszonegy ágyú-lövéssel üdvözöltetett bennünket a főerődből, és hatalmas utazás után végre a Tigu torkolatához értünk, ahol egy mandarin nagyon udvariasan fogadott bennünket, noha eleinte nem akarta megengedni, hogy partra szálljunk. Egy erszény piaszter megpillantása azonban legyőzte a szigorát, amely annyira megenyhült, hogy még az erődben való elszállásolásunkat is megengedte. Előzékenysége annyival kellemesebb volt, mivel a hajók nem érkeztek meg 22-ike előtt; időközben szabadságomban állt kilovagolni néhány tatár kíséretében.

22-én végre megpillantottuk a két hajót; az első a hatvannégy ágyús „Dauphin” volt St. Hilaire lovag parancsnoksága alatt, én erre a hajóra szálltam, embereim fele részével, a másik felét az ötven ágyús „Laverdi” vette fel. Miután elhelyezkedtünk, a két hajó elindult az Isle de France felé.

27-én átkeltünk az angol zátonyon, amelyen harminchat fonalnyi mélységben fövenyt és kagylótörmelékét találtunk.

Február 4-én átléptük az egyenlítőt.

6-án a szorosokban találkoztam a „Pallas” nevű spanyol fregattal és március 16-án szerencsésen megérkeztünk az Isle de France-ra. Megérkezésünk annál kellemesebb volt rám nézve, mert teljesen megúntam a franciák sok kérdezősködését korábbi utazásom alatt tett felfedezéseim felől. Ezen utazás alatt bőven megismerkedtem ama nemzet uralkodó jellemvonásaival, amelyhez jövőre valószínűleg csatlakozni fogok. Mihelyt horgonyt vetettünk, és a kormányzó, De Roche lovag megtudta, hogy a hajón vagyok, azonnal értem küldte a kormányzóság egyik csónakát, amely partra szállított. A városba megérkezvén, katonai tisztelgésekkel üdvözöltek, és nagy öröömre a kormányzó is igen barátságosan fogadott, és meghívott, hogy a házánál szálljak meg.

E barátságos ajánlatot annál szívesebben fogadtam el, mert azt reméltem, hogy ez a tapasztalás hasznomra lesz magamtartásom megállapítása tekintetében, szemben a francia udvarral és minisztériummal. Egnapi pihenés után a kormányzó meghívott, hogy kísérem el őt a szigeten teendő kirándulásaira, és ezen apró utazások alatt megismerkedtem a francia kormány némely érdekeivel, noha sohase bírtam azzal egyetérteni, hogy e telepet gyarmatnak nevezzék; mert az Isle de France sohase lehet egyéb katonai állomásnál.

Kerguelen hadnagy megérkezése nagy megkönnyebbülés volt rám nézve, mert e hajós, aki a déli vidékekről tért vissza, teljesen elfoglalta mindazon politikusokat és fecsegőket, akiknek beszélgetésük tárgyát azelőtt egyedül én képeztem. Megismerkedtem e tiszttel, de azok után, amiket én láttam éjszakon, nem bírtam elhinni, hogy ő oly kellemes vidékeket fedezett volna fel, amilyenek, állítása szerint, délen léteznek.

Április 1-én a kapitány értesített, hogy 4-én el akar utazni, és én elkészültem apró bevásárlásaimmal, a kormányzó nagylelkű segítségével, aki bizonyos pénzüsszeget adott nekem kölcsön. 4-én, miután elbúcsúztam volna tőle, hajóra szálltam, ahol a kormányzó, összes tisztjei kíséretében, viszonzta látogatásomat. Este felszedtük a horgonyokat.

12-én Madagaszkár szigeténél horgonyoztunk, és én a Dauphin-erőd-nél partra szálltam. Bizonyos részletes adatok, amelyeket az Isle de France kormányzója közölt velem, bővebb értesüléseket tettek rám nézve kívánatosakká e szép és terjedelmes sziget felől, de e szándékom szerencsétlenségére, nem hosszabbíthattam meg itteni tartózkodásomat, hanem 14-én ismét hajóra szálltunk.

27-én megkerültük a Jóremény-fokot.

28-án két francia hajó legénységével váltottunk néhány szót. E hajók úti célja India volt.

Május 24-én két angol hajót láttunk St. Helaira irányában és július 18-án szerencsésen az Isle de Croix-ra értünk. Mihelyt megérkeztünk, azonnal egy tisztet küldtem a Port Louis-ban székelő királyi helytartóhoz, aki megengedte, hogy e városban szállásoljuk el magunkat.

19-én partra szálltam. A kormányzó nagyon udvariasan fogadott, és beleegyezett, hogy egy futár küldessék a miniszterhez irományaimmal, amelyeket D'Aiguillon hercegnek címeztem.

Augusztus 8-án megérkeztem Champagne-ba, ahol a miniszter akkoriban időzött, aki szívélyesen és kitüntetéssel fogadott, felszólított, hogy lépjek az ura szolgálatába, és egy gyalogsági ezred parancsnokságát ajánlotta fel. Hasonlóképp oly szerencés voltam, hogy Franciaországban feltaláltam nagybátyámat, De Benyow grófot, aki Bar város és vár parancsnoka, a Szt. Lázár-rend vitéze és a Szt. Lajos-rend lovagja volt. E tisztelt atyámfia segítségével és Ófelsége jóvoltából azon helyzetbe

jutottam, hogy expresszust küldhettem Magyarországra a nőmért és gyermekemért. A nőm az év vége felé meg is jött, de az a fájdalom érte, hogy a fia meghalt, éppen a futárom megérkezésekor. Ez az esemény annál lesújtóbb volt, mivel akkori helyzetem megengedte volna, hogy előnyösen gondoskodjam a sorsáról Franciaországban. December hóban D'Aiguillon herceg Őfelsége nevében azt az ajánlatot tette, hogy egy telepet alapítsak Madagaszkár szigetén, ugyanolyan módon, mint Formosa szigetére nézve javasoltam, és én végre belecgyeztem a miniszter óhajtásába, akihez mindenkor a hála, valamint a személyes tisztelet és ragaszkodás kötelékei fognak fűzni.*

* Itt végződik a második kötet a gróf beosztása szerint, aki e helyre illesztette meg-
rövidített névalírást.

EMLÉKIRAT

A MADAGASZKÁRI EXPEDÍCIÓRÓL

EGY KIRÁLYI TELEP ALAPÍTÁSA CÉLJÁBÓL E SZIGETEN;
AMELY EXPEDÍCIÓ VÉGREHAJTÁSÁVAL ÉS FŐVEZÉNYLETÉVEL ŐFELSÉ-
GE* BENYOVSZKY GRÓFOT EGY ÖNKÉNYTES HADCSPAT EZREDES-
TULAJDONOSÁT BÍZTA MEG 1772-BEN

BEVEZETÉS

Miután minden, európai telep alakítását célzó vállalat sikere mindenkor tüzetes rendeletektől és utasításoktól, valamint az előkészületektől és alapos műveletektől függ, amelyek az illető ország ismeretének alapján foganatosíthatnak és az eléretni szándékolt előnyökhöz arányosíthatnak, szükségesnek tartom elbeszélni ama körülményeket, amelyek ezen országba való megérkezésemet megelőzték. E körülmények be fogják bizonyítani, hogy azon nagyon csekély eszközök dacára, amelyek rendelkezésemre bocsátottak, sikerült barátsági és szövetségi szerződést kötnöm e terjedelmes sziget lakóinak nagyobb részével és következőleg, ha, amint bátran mondhatom, a miniszter nem hagyott volna el teljesen, ami mindazon nyomorok, betegségek és halandóság forrása volt, amelyeket nekem és embereimnek elszenvednünk kellett, Madagaszkar szigete, mint Franciaország szövetségese oly hatalommá lett volna, amely képes lenne támogatni az Isle de France és a Bourbon-szigeteken levő gyarmatokat, megvédelmezni Franciaország indiai telepeit, valamint új kereskedelmi ágakat biztosítani a királyságnak, amelyek óriási összegekkel gazdagították volna a királyi kincstárt.

A legkönnyebben áttekinthető módon leírandó ama különböző akadályokat, amelyekkel e szigetre való megérkezésem óta küzdenem kellett, és kifejtendő azon eseményeket, amelyek gyors fordulatok által kedvező előnyöket nyújtottak e telep megalapítására, elő fogom sorolni a miniszter eredeti intézkedéseit, amelyekhez parancsom volt, műveleteimet alkalmazni.

1772. szeptember 15-én De Boynes úr, a tengerészeti osztály államtitkára közölte velem, hogy Őfelsége szándékozik jelentékeny vállalatot megindítani Madagaszkar szigetén, és elhatározta ezen expedíciót az én gondjaimra bízni. De Boynes úr ennek következtében értesített engem ezen elhatározásokról, hogy leggyorsabban megtehessem a kellő intézkedéseket e fontos és tisztességes vállalat végrehajtására.

Miután a miniszternek köszönetet mondtam volna megtszélő bizalmáért, megjegyeztem, hogy miután semmiféle ismereteim sincsenek

* A francia király.

Madagaszkárt illetőleg, és semmiféle tudomással se bírok azon vállalatról, amellyel Őfelsége engem megbízni óhajt, én magam nem szabályozhatom ily expedíció mérveit; a vállalat sikere pedig ama rendeletektől és eszközöktől fog függni, amelyekhez műveleteimet a legnagyobb pontossággal alkalmazandom.

A miniszter, miután arról biztosított volna, hogy semmi se fog hiányozni, ami a megbízatásom sikeréhez szükséges, hozzátevém, hogy Őfelségének szándéka Madagaszkáron egy telepet alapítani, amelynek érdekében később terjedelmesebb terv lenne megvalósítható, ez ország királya, fejedelmei és főemberei bizalmuknak oly mérvű megnyerése által, hogy szigetüket Őfelsége védnöksége alá rendeljék. Erre megjegyeztem, hogy ily természetű és fontosságú vállalat létesítésénél, oly távoli országban, amelynek kedvezőtlen égalja a lakosok féltékenységével párosulva annyiszor megzavarta és megghiúsította már a korábbi kísérleteket, a műveletek jól kiszámított mérveket, jelentékeny erőket és folytonos anyagi segínyt igényelnének, miután semmit se volna szabad a véletlenre bízni. A miniszter helyeselte megjegyzéseimet, és megígérte, hogy gondoskodni fog mindenről, fenntartván magának ama különböző részletek szabályozását, amelyeket megbízatásom igényelhetne, és amelyeket a hónap végén szándékozott velem megállapítani.

A miniszter néhány nappal később magához hívatott a palotájába és értesített, hogy Őfelsége szándékozik engem megbízni egy tizenkétszáz emberből álló csapat parancsnokságával, és hogy mialatt a legénység felfogadásával leszek elfoglalva, gondja lesz rá, hogy semmi se hiányozzék ama jelentékeny vállalat sikerének biztosítására, amelynek végrehajtására felszólítottam. Azt az ellenvetést tettem a miniszternek, hogy ezerkétszáz ember nagyon is soknak látszik előttem oly vállalathoz, amelynél nem szándékoltatik egyéb, mint a bennszülöttek bizalmának megnyerése, és kértem, hogy ama csapat, amelynek rendeltetése lesz engem Madagaszkárba kísérni, ne álljon többől háromszáz embernél. A miniszter ezt elfogadta.

1773. január 20-án az újoncok fel levén fogadva, értesítettem róla a minisztert és kértem a parancsait, valamint utasításainak közlését ama vállalatot illetőleg, amelyet Őfelségének reám bízni méltóztatott. Azt felelte, hogy még nem volt képes azokat kidolgozni és hogy e teendőt az első segédére bízta. Meglátogattam az utóbbit, és éppen a terv elkészítésével találtam elfoglalva, de miután a munkája még nem volt készen, nem nyerhettem tőle semmiféle tüzetes felvilágosítást.

Február elején a miniszter ismét értem küldött és kijelenté, hogy a segéde által kidolgozott terv nem nyerte meg a tetszését, és rám bízta, hogy én magam dolgozzam ki. Egyúttal meghagyta, hogy csatoljam hozzá követelésemet is, misszióm végrehajtásáért, és azt mondta, hogy

Őfelsége Madagaszkár szigetén csupán egyszerű telepet akar alapítani, amelynek segélyével az Isle de France és a Bourbon-sziget anyagi egzisztenciája biztosíthatassék vagy új kereskedelmi ágak létesíthetessenek, és megélhetési módot találjon bizonyos számú ember, akik Indiában szolgálhassanak, az esetleg kiütendő háborúban. Figyelmeztetett, hogy e tervetből semmit se hagyjak ki, ami annak megvalósításához szükséges. A megbízatásomra vonatkozó részletek felől, amelyeket a minisztertől hallottam, folytatólag tanácskoztam Audat úrral, a miniszter első segédével, aki Madagaszkárt csupán a kereskedők egymásnak ellentmondó jelentéseiből ismerte, amelyek alkalmasabbak voltak arra, hogy a tárgyat összezavarják, mintsem hogy expedícióra vonatkozólag bármily csekély felvilágosítást nyújtsanak. Közölt velem néhány leírást, amely Madagaszkárra vonatkozott. Közölte velem a sziget földabroszát is, amelyeknek, valamint a Madagaszkárban több ízben megfordult Johannis hajókapitány részletes elbeszéléseinek alapján elkészítettem a következő tervezetet:

A MADAGASZKÁRI MŰVELETEIM
BIZTOSÍTÁSÁRA VONATKOZÓLAG, A MINISZTER ELÉ
TERJESZTETT TERVEZET

I. CIKK

A miniszternek méltóztatni fog rendeletet kibocsátani, hogy önkényes csapatommal együtt elszállíttattassam az Isle de France-ra egy évre való élelmiszerekkel és zsolddal ellátva.

II. CIKK

Méltóztatni fog elrendelni, hogy az Isle de France főhivatalnokai engem ellássanak két hajóval, amelyek közül mindegyik százhusz vagy százötven tonna teherképességű legyen, és a csapatoknak és a szükséges élelmiszereknek Madagaszkárba való átszállítására fog szolgálni. Az egyik hajónak az én parancsom alatt kellene maradnia, hogy a sziget parti közlekedési szolgálatára használtathassék, a másik pedig visszatérne Franciaországba, megvinni a miniszternek a jelentést a vállalat helyzetéről és sikeréről és egyéb körülményekről, amelyeknek közlése szükséges lesz.

III. CIKK

A miniszternek méltóztatni fog parancsot adni az Isle de France főhivatalnokainak, hogy engem ellássanak kétszázezer livre értékű árucikkokkal, megfelelő mennyiségű tüzérséggel és lőszerrel, kórházi kellékekkel és munkásokkal, akik szerszámokkal és műszerekkel legyenek ellátva, az Őfelsége népe számára szükséges épületek felépítésére.

IV. CIKK

Ama pusztításokat elkerülendő, amelyeket Madagaszkár égalja azon idő alatt okozhatna, míg a helyszínén a kellő épületek elkészülnek, a miniszternek méltóztatni fog elrendelni, hogy az Isle de France főhivatalnokai ellássanak engem négy faházzal, amelyek közül az első egyetemes raktárul, a második kórházul, a harmadik laktanyául, a negyedik pedig az én saját lakásomul fog szolgálni.

V. CIKK

A miniszternek méltóztatni fog missziómhoz a pénzügyi és elszámolási ügyek szervezésére és vezetésére a közigazgatásban működő egyéneket kirendelni, akik egyidejűleg a kereskedelmi üzletekre is gondot fognak viselni, míg én egész figyelmemet a telep alapítására fordítandom.

VI. CIKK

A miniszternek méltóztatni fog elrendelni, hogy az Isle de France főhivatalnokai szükség esetén legénységgel, élelmiszerekkel, lőszerekkel, kereskedelmi cikkekkel és a csapataim zsoldjának kifizetéséhez megkívántató pénzzel a segítségemre legyenek.

VII. CIKK

A miniszternek méltóztatni fog az első évben százhusz újoncot kiküldeni, hogy a telepet fenntarthassam mindaddig, míg végleges utasításai a kezemhez juthatnak.

Miután a miniszternek e hét cikkekre redukált tervezetemet bemutattam, biztosítottam őt, hogy sikerülni fog megnyerni a bennszülöttek bizalmát, és megalapítani a létesíteni szándékolt telepet, ha kéréseim pontosan teljesítetnek; de miután ily természetű műveletek feltétlenül követelik a hely részletes és alaposan tanulmányozott ismeretét, lesz szerencsém neki egy terjedelmesebb és jobban kigondolt tervezetet, körülményesebb részletek, az ország helyrajzi ábrásai és a sziget szokásait, törvényeit és kormányzatát illető értesítések kíséretében előterjeszteni, valamint azon kívánságokat is szabatosan elsorolni, amelyeknek teljesítése ily nagyszabású terv létesítéséhez okvetlenül megkívánatlik.

Miután a miniszter javaslataimat elolvasta volna, azokat helyben is hagyta annyiban, hogy biztosított afelől, hogy jelentést fog tenni róluk Őfelségének, és hogy számíthatok az egész dolognak teljes megelégedésem szerint való elintézésére. A részletes tanácskozások, amelyeket február hó folyamán De Boynes úrral és D'Aiguillon herceggel folytattam, mindinkább meggyőztek arról, hogy expedícióm semmiben sem fog szűkölködni.

Március 19-én a miniszter értem küldvén, egy levelet kaptam, amely Őfelsége szándékait tartalmazta a madagaszkári telep alapítására vonatkozólag, és egyúttal megkaptam egy másik levél másolatát is, amely az Isle de France főhivatalnokaihoz volt intézve. A miniszter egyidejűleg azt ajánlotta, hogy összes embereimmel együtt utazzam el haladéktalanul a lorienti kikötőbe, ahol meg fogom kapni parancsait az Isle de France-ra való elutazásomat illetőleg.

Ekkor láttam be, hogy misszióm bizonyos tekintetben a sziget parancsnokainak kényére volt bízva, és a legcsekélyebb hajlandóság hiány vagy félreértés az ő részükről képes volna műveleteimben nemcsak kárt okozni, hanem azokat teljesen meg is hiúsítani. Eziránt észrevételeket tettem a miniszternek, és egyúttal megkértem őt, változtatná meg a sziget főhivatalnokainak szóló levél tartalmát, és intézkednék, hogy engem Franciaországból lássanak el a legnélkülözhetlenebb kellékekkel. A miniszter azt felelte, hogy már nincs idő az intézkedések megváltoztatására, hogy ő teljesen meg van győződve az Isle de France főhivatalnokainak jó hajlamai és buzgalma felől, akik bizonyára nem fogják megengedni, hogy támogatásban szűkölködjem, és végre, hogy miután a helyszínén leszek, mindent megtehetek, amit a szolgálatra nézve előnyösnek fogok ítélni. Még azt is hozzátette, hogy új rendelet által gondoskodni fog ama kellékekről, amelyeket a telep biztonsága igényel.

Dacára e határozott válasznak, megkísérlém még újabb észrevételeket tenni illetően megállapodás hátrányai felől, de a miniszter legelső felelete mellett maradt, és azt azzal toldotta meg, hogy miután Őfelségének az a szándéka, hogy mielőbb megjelenjek az Isle de France-on, elutazásomat nem siettethetem eléggé. Elbúcsúztam tehát tőle, és a lelkem tele volt ama bajokkal és viszontagságokkal, amelyeket én és csapatom kénytelenek leszünk elszenvedni. Ezeknek elkerülése céljából D'Aiguillon herceghez fordultam, közölvén vele a miniszter rendeleteit és intézkedéseit missziómat illetőleg, és kifejtvén alapos félelmemet, amelyet ezen utóbbiak támasztottak bennem, vállalatom sikere iránt. A herceg megvigasztalt azzal az ígérettel, hogy tanácskozni fog De Boynes úrral, és csak legyek nyugodt, mert a dolgok minden bizonnyal meg fognak változni.

Másnap Audat úr, a tengerészeti hivatal első segéde meglátogatott, és értesített, hogy a miniszter fontos és sürgős ügyekkel levén elfoglalva, e percben nem értekezhetik velem a misszióm felől, de őt azért küldte hozzám, hogy biztosítson afelől, hogy minden a legnagyobb megelégedésemre fog elintéztetni. Elhatározta megváltoztatni az Isle de France főhatóságainak szóló levelet, sőt még a kívánságaimon túl is menni. Megnyugtató aziránt, hogy azonnal elutazhatom a nevezett szigetre, mert a Franciaországból azonnal elindítandó segély csakhamar utol fog

érni, időközben pedig az Isle de France főhatóságai a nekik küldött rendeletek értelmében mindennel el fognak látni, amire szükségem lehet ama kellékek megérkezéséig, amelyeket közvetlenül Madagaszkárban fogok megkapni, és amelyek jövőre nézve oly helyzetbe fognak juttatni, hogy az Isle de France-ról mindennemű segélyt nélkülözhessek. Végül biztosított aziránt is, hogy a sziget főhatóságaihoz intézett levél leglényegesebb részei oly értelemben módosítottak, hogy az illetőknek értésükre adatott, miszerint teljesen ura vagyok a saját műveleteimnek, és nekik nincs egyéb közük a missziómhoz, mint hogy ellássanak a nélkülözhetlen segéllyel, amelyre esetleg szükségem lehetne.

Az első segéd e kijelentései engem annál inkább kielégítettek, mivel ama kellemes reményt merítettem belőlük, hogy becsülettel fogok megfelelhetni ama fontos küldetésnek, amellyel Ófelségének méltóztatott engem megbízni.

Március 22-én búcsúkihallgatáson lévén, szerencsém volt e hírnök megerősítését hallani a miniszter szájából, aki a leveleket és utasításokat, amelyek a jelen kötethez csatolva vannak, a kezembe adta a következő szókkal: „Teljesíteni fogom minden kívánságát, és oka lesz velem elégedettnak lenni.” A minisztertől elbocsáttatván, elutaztam Lorient-ba, ahol a „Marquise de Marbeuf” nevű hajóra szálltam.

Szeptember 22-én megérkeztem az Isle de France-ra, ahol csapatom egy szakaszát találtam, amely előttem érkezett ide; a többi Lorient-ban maradt, és hajókra várt. Mikor e gyarmaton kikötöttem, De Ternay úr, a kormányzó távol volt, és nem is várták vissza október előtt. Maillart úr vonakodván a kormányzó hazaérkezése előtt velem a missziómról értekezni, be kellett várnom ezt az időpontot, s akkor aztán négy napi időt kértem, hogy elrendezzem velük ügyemet, a Madagaszkárba való elutazásomat illetőleg. Ezen urak erre azt felelték, hogy hatáskörük különböző lévén, csakis egyenkint, külön-külön akarnak velem tanácskozni. Ennélfogva 22-én meglátogattam De Ternay urat, és miután utasításaimat közöltem volna vele, kértem tőle a műveleteimhez szükséges kellékeket és pénzbeli segélyt. De a kormányzó azt felelte, hogy semmiféle külön rendeletet se kapott missziómra vonatkozólag, a miniszter általános levele pedig inkább Maillart urat illeti, mint őt, miután a felszerelés és a pénzbeli segély, amelyre szükségem van, a kincstár ügye, amellyel ő nem foglalkozik. Ami őt magát illeti, ő meg fogja tenni a kötelességét a csapatom megalakítása tárgyában, és rendelkezésemre fogja bocsátani Ófelsége „Postillon” nevű postahajóját, amelyet az udvar a misszióm szolgálatára küldött, minden egyéb azonban az intendáns dolga.

Ezen értekezlet után meglátogattam Maillart urat, akivel szintén közöltem a miniszter rendeleteit, és elősoroltam ama kellékekre és

penzbeli segélyre való követeléseimet, amelyek feladatom végrehajtásához szükségesek voltak, s egyúttal e feladat körülményeit részletesen előterjesztettem, előadván a véleményem szerint legmeggyőzőbb érveket arra nézve, hogy őt rábírom minden lehető dolog elkövetésére, amellyel ez alkalommal a szolgálat javát előmozdíthatná. De mily nagy volt a meglepetésem, mikor afelett való csodálkozását fejezte ki, hogy az udvar ily expedícióra vállalkozott, amely az Isle de France-ra nézve annyira hátrányos, miután valamennyi itteni kereskedő tönkre fog jutni, ha a madagaszkári telepítés sikerül, ahol előnyös kereskedést teremtettek, amelyet a miniszter egyszerű levelével nem lehet törvényesen betiltani. Mindazonáltal meg fogja látni, mit lehet tenni addig is, míg az udvar tüzetes parancsai megérkeznek; azonban kénytelen lesz figyelmeztetni az udvart, hogy e terv kivihetetlen, mert a madagaszkári nép, amely százötven év óta Franciaország valamennyi ilyenmű kísérletét visszautasította, nem fogja magát megadni a jelen pillanatban, mikor egy erős kormány alatt egyesült, amelyet ő maga alakított.

A gyarmat második főhivatalnokának e válasza még inkább megerősítette azon félelmeket, amelyek már Versailles-ben feltámadtak bennem, hogy tudniillik engem egy féltékeny párt kényének dobtak oda, amely, mint különböző jelentésekből értesültem, nem tartózkodott nyilvánosan is a madagaszkári telepítés ellen nyilatkozni, és máris elkezdte rámérni a legelső csapásokat, amelyek, mint később látni fogjuk, a telepet a legszerencsétlenebb helyzetbe juttatták.

De Maisonville úr, akit a miniszter albiztosi és raktárfelügyelői minőségben rendelt alám, kijelenté, hogy nem megy el Madagaszkárba. Erre Maillart úr október 28-án helyére egy Vahis nevű és rossz jelleméről ismeretes írnokot nevezett ki, aki köztudomású csalásai következtében méltatlan volt ezen állomásra, amely nem csekélyebb becsületességet, mint képességet igényelt. E tárgyban előterjesztéseket tettem Maillart úrnak, és kijelentettem neki, hogy sohase fogok semmiféle összekötésbe lépni egy becsutelen emberrel, és hogy azonnal más és ily állásra méltóbb egyént kell kiszemelnie. Maillart úr csupán azt felelte, hogy Vahis úr is elég jó Madagaszkárba, ahova nem akar érdemesebb embert küldeni, mert anélkül is biztos veszttébe küldené. A megbotránkozás, amelyet e válasz megérdemlett, a legóvatosabb lépést sugallta nekem. Hátat fordítottam Maillart úrnak.

Ugyanezen hónap 24-én ismételve és bővebben tanácskoztam De Ternay úrral a misszióm felől, és megható képét ecseteltem előtte annak a szerencsétlen helyzetnek, amelybe a csapatom fog jutni, és a szenvedéseknek, amelyek embereimre várnak, ha továbbra is megtagadja tőlem a kívánt segélyt. De semmire sem bírtam menni a kormányzóval, aki nyíltan kijelentette, hogy a madagaszkári telepítés nem sikerülhet, mert

a miniszter oly indiszkrét volt, hogy nem kért tanácsot az Isle de France főhatóságaitól, az alkalmazandó eszközök iránt.

Másfelől Maillart úr folyvást azt ismételte, hogy a miniszternek ezt az expedíciót kizárólag az Isle de France főhivatalnokaira kellett volna bíznia, akik, ez esetben személyesen levén érdekelve, gondoskodtak volna minden szükségesnek mutatkozható segélyről. Ehelyett azonban a miniszternek a kellékekre és segélyre vonatkozó rendeletei homályosak és kétértelműek, következésképp nekik nincs hajlandóságuk azokat teljesíteni.

Beláttam ennél fogva, hogy nem tehetek egyebet, mint siettetni Madagaszkárba való elutazásomat, ha mindjárt azt kockáztatom is, hogy a legvégső nyomorba jutok és a legkegyetlenebb módon el leszek hagyatva mindaddig, míg közvetlenül Franciaországból megérkezik a segély, amelyet a minisztertől vártam. Ezen elhatározás, bár erőszakos volt, legjobban megfelelt kötelezettségeimnek és becsületérzésemnek. Eltekintettem tehát minden kellemetlenségtől, és parancsot adtam, hogy a „Postillon” nevű postahajó harminc emberből álló szakasszal útnak induljon. Utasításul adtam tudakozódni a lakosok szokásai és hadereje felől, hogy képesítve legyek műveleteimet ama parancsoknak megfelelőleg intézni, amelyekkel Őfelsége megtisztelt.

December 7-én Saunier fregatt-hadnagy és a „Postillon” parancsnoka felvonatta a vitorlákat, és ugyanaz nap elindult embereimmel Madagaszkár felé. Útközben levelet írt, amelyben tudatta velem, hogy Maillart úr, dacára a szolgálat érdekében előadott követeléseimnek és azon ismételt ígéreteinek, hogy azokat teljesíteni fogja, csupán jelentéktelen tárgyakra nézve adott rendeleteket, amelyek teljesen elégtelenek voltak a törzsfőnököknek szánt szokásos ajándékokra. Arról is értesített, hogy Maillart úr megtagadta tőle az embereim számára szükséges égett bort, minél fogva azt a saját készleteiből kénytelen kiszolgáltatni.

Jogosan meg levén lepetve mindezeknek hallatára, felkerestem Maillart urat, és magyarázatot kértem e körülmények felől, de ő csak annyit felelt, hogy az udvar a Madagaszkárra vonatkozó dolgainak elintézését teljesen a tetszésére bízta, ennél fogva szükségtelen lenne jövőben e tárgyat illetőleg hozzá fordulnom.

A következő hét nap alatt néhányszor értekeztem De Ternay úrral, és felkértem, bírná rá Maillart urat, hogy teljesítse kötelességét misziómat illetőleg, s egyúttal tudassa a kereskedőkkel, akik a madagaszkári partokat meg szokták látogatni, hogy a miniszter újabb rendeleteinek megérkezéséig függesszék fel a kereskedésüket, mert csak ily módon juthatok tudomására a visszaéléseknek és juttathatom a kereskedelmet a közönség és főleg a telep előnyére nézve alkalmasabb helyzetbe. A kormányzó beleegyezett e kívánságba, mikor azonban meghallottam, hogy csak

megírta a rendeletet, de nem tette azt egyszersmind közzé, ismételtem panaszaimat, és nagy megaláztatásomra azt a feleletet kellett hallanom Maillart úrtól, hogy nagyon különösnek tartja alkalmatlankodásomat oly ügyben, amely nem tartozik reám, miután oly kereskedelmi viszonyokra vonatkozik, amelyek jogosultak levén, a miniszter egyszerű levele által be nem tilthatók és még kevésbé eltörülhetők.

Miután 22-ig a csapatom fegyverei még nem érkeztek meg Franciaországból, és kénytelen voltam embereimet kölcsönvett fegyverekkel begyakorolni, De Ternay úrtól, az Isle de France fegyvertárnokától kértem puskákat, amelyeket többrendbeli tagadó válasz után meg is kapván, felfegyvereztem csapatomat kellőleg, minekután gondoskodtam volna arról, hogy a fegyverek legnagyobb része kijavíttassék.

25-én megtudtam, hogy egy magánhajó indulóban van Madagasz-kárba. Fel akartam használni ezen alkalmat, elküldeni rendeleteimet Saunier és D'Esteruby uraknak, magamhoz hívtam tehát Vahis urat, aki még mindig a raktárfelügyelői teendőket teljesítette, és kérdéseket intéztem hozzá az expedícióm felszerelésének mibenléte felől. Erre ő azt felelte, hogy csupán Maillart úrnak tartozik róla számolni, nekem pedig éppen nem, és hogy nem áll kötelességében akár csak legcsekélyebb utasításaimat is teljesíteni. Ez a válasz egy embertől, aki a szolgálat természeténél fogva az én parancsom alatt állt, arra indított, hogy panaszt emeljek Maillart úr előtt; de Maillart úr hidegen azt felelte, hogy Vahis úr az utasításai értelmében cselekedett, és egyebet ne is várjak tőle.

28-án ismét meglátogattam De Ternay urat, és felkértem, hogy értekezzék Maillart úrral az expedíció által szükségelt kellékek iránt, de azt felelte, hogy miután a miniszter egyenesen Maillart úrhoz intézte a rendeletét, ennek végrehajtásával egyedül ez az utóbbi van megbízva. Ennélfogva őrnagyom és egy csapatombeli százados kíséretében felkerestem az intendánst, a legsürgetőbb előterjesztéseket tettem neki, megjegyezvén, hogy követeléseim Őfelsége rendeletein alapulnak, amelyeket a miniszter közölt vele, és hogy ama tárgyakat, amelyeket műveletem múlhatlanul igényelnek, nem tagadhatja meg kötelességmulasztás nélkül. De a felelet olyan volt, amilyent egy közhivatalnoktól nem várhattam. A legilletlenebb megjegyzéseket engedte meg magának misziómra vonatkozólag, és elég arcátlan volt azt mondani, hogy ha De Ternay úr az ő tanácsát követné, megakadályozná az egész expedíciót, mert az udvar nem fontolta meg e tervet, amelyet egy egyszerű kalandor gondolt ki, és habár a miniszter a leghatározottabb rendeleteket küldené is neki, inkább odahagyná a hivatalát, hogysem ily fonákul kieszelt terv megvalósításánál közreműködjék. Ez az illetlen válasz arra kényszerített, hogy szó nélkül távozzam. Elhatároztam a legelső hajó elindulását Franciaországba arra felhasználni, hogy a minisztert értesítem

mindazokról, amik köztem és az Isle de France főhivatalnokai közt történtek.

December hó elején csapatom hátralevő része megérkezett az Isle de France-ra a „Laverdi” nevű hajón. Siettetni óhajtván Madagaszkárba való elutazásomat, a sziget főhivatalnokaitól hajókat kértem az átkelésre és egyidejűleg átadtam nekik a legnélkülözhetlenebb tárgyak jegyzékét, amelyek közt legelső helyen álltak a szerszámok, gyógyszerek és főleg tizenkét hordó ecet és három vízsűrő-készülék. Különösen hangsúlyoztam e két utóbbi tárgyat, mivel teljesen értesülve voltam a madagaszkári vizek rossz minősége felől. Madagaszkárban a víz részint iszapos, részint érces anyagokat tartalmaz, vízsűrő-kövek és ecet használata az egyedüli mód, amellyel ártalmatlanná lehet tenni, amint ez több európai helyőrségnél nagy sikerrel bebizonyított.

December 11-én Maillart úr meghívott értekezletre akár a saját, akár De Ternay úr házábanál. Én az előbbit választottam, és Maillart úr De Ternay és a Bourbon-sziget egykori parancsnoka De Bellecombe urak jelenlétében bocsánatot kért előbbi magaviseletéért, barátságomért folyamadott, és biztosított afelől, hogy a fátýol, amely missziómat illetőleg eddig a szemeit elföldte, most már eltávolított, miután tudja, hogy a miniszternek különös okai voltak engem a madagaszkári telepnél alkalmazni, amelynek előmunkálatait kész velem megosztani, amennyiben ez az általa kiszolgáltatandó kellékektől függ. Kért, hogy feledjem el a történeteket, és ajándékozzam meg őt barátságommal. A feleletem felett nem kellett gondolkoznom. Az intendáns érezni látszott magaviseletének helytelenségét, és késznek nyilatkozott mindent elkövetni vállalatom sikerének biztosítására. Én erre kijelentettem, hogy nagyrabecsülésem és barátságom mindig karöltve járnak, és hogy e pillanattól fogva ő mind a kettőt bírja. E kijelentés részemről annál őszintébb volt, mivel nem képzelhettem, hogy ily bizalmi állásban levő ember ennyi csalárdságra és kétszínűségre legyen képes, de a következmények mutatták, hogy az intendáns nem ismert efféle skrupulusokat.

17-én De Ternay úr kiszolgáltatta azon ágyúkat és lőszereket, amelyekre szükségem volt, hogy elutazhassam, és én komolyan elkezdtem embereim egy részével a tüzérségi gyakorlatokat, amelyeknél nagyon meg voltam velük elégedve. Maillart úr elvette a pénztár kezelését Vahistól, és Senaut úrra bízta, akit nem ismertem. Néhány nappal később a főhivatalnokok értesítettek, hogy átszállításunkra a „Des Forges” nevű hajót szembelték ki, amelynek megérkezését a Bourbon-szigetről mindennap várták; de Maillart úr megjegyezte, hogy e hajóval csak az árucikkek nagyon csekély részét küldheti el; hogy a raktárakban egy csöpp ecet sincs, és nem tudja, hova lettek a vízsűrő-készülékek, de ezeket okvetlenül utánam fogja küldeni a legelső hajóval, ha mindjárt

készpénzért kellene is bevásárolnia. Ugyanezen hó utolsó napján felkértem De Ternay urat, hogy Maillart úr kíséretében tartson szemlét a csapatom fölött. Embereimet új ruhákkal láttattam el, mert azok, amelyeket küldtek, nagyon hiányosaknak bizonyultak.

1774. január 1-én. Madagaszkárból jelentést kaptam, amely arról értesített, hogy a „Postillon”-ról kiszolgáltatót élelmiszerek csekély mennyiségénél fogva embereimnek alig van három hónapra való eleségük, és hogy jelenlétem múlhatlanul szükséges, mivel néhány bennszülött főnök máris megkezdte az ellenségeskedéseket. Ennélfogva azzal a kéréssel fordultam De Ternay és Maillart urakhoz, hogy mielőbb adjanak hajót, amely a rendeltetésem helyére szállítson. De miután ezek az urak azt felelték, hogy e hónap folyamán nem adhatnak hajót, mert a rendelkezésükre állók valamennyien a gyarmat szolgálatában vannak alkalmazva, elhatároztam, hogy magam bérek ki egyet, és segélyt és erősítéseket viszek embereimnek. De ebben megakadályozott De Ternay úr azon ígérete, hogy január hó vége előtt megkapom a hajót. Ennélfogva előkészítettem embereimet az indulásra, hanem azon jelentés következtében, hogy hatvanhárom ember a kórházban van, elhatároztam őket Maring alezredesem parancsnoksága és De Sanglier százados vezénylete alatt teljes felgyógyulásukig hátrahagyni, amikor aztán haladék nélkül át fognak szállíttatni Madagaszkárba. Egyidejűleg megtudtam, hogy csapataim egy részét más ezredbeliek elcsábították, néhány önkénytesem máris megszökött és az expedícióra vonatkozó kedvezőtlen megjegyzések oly rosszakaratúlag és sikeresen elterjesztettek, hogy a tisztjeim egy része betegséget színlelt, Madagaszkárba való elindulásukat késleltetendők. Hasonlóképp azt is megtudtam, hogy az Isle de France kormányzói emisszáriusokat küldtek Madagaszkárba Hiavi királyhoz és más főnökökhöz, azon figyelmeztetéssel, hogy én a szabadságuktól akarom őket megfosztani és nincs egyéb célom, mint az egész szigetet a rabszolgaság igájába hajtani.

E szerencsétlen helyzetben, attól félvén, hogy Őfelsége szolgálata jelentékenyen szenvedhetne e borzasztó előítélet miatt, beszédet tartottam csapataimhoz és főleg tisztjeimhez, akik ezen érvelés és saját becsületérzékük hatalma előtt meghódoltak, visszatértek kötelességükhöz, és örömmel készültek engem követni. Ekkor nyilvánosságra hoztam Madagaszkárba való elindulásomat, és közhírré tettem, hogy mindazon önkénytesek, főleg munkások, akik hajlandók engem követni, tudathatják velem a feltételeiket. Nagy számmal voltak a jelentkezők, de miután nem tudtam, vajon szabadok-e, és kerülni akartam a legcsekélyebb félreértést is, De Ternay és Maillart urakhoz fordultam ez ügyben. Az előbbi azt felelte, hogy senkinek sem adhat engedélyt a sziget elhagyására; Maillart úr pedig azt mondta és nyilvánosan is ismételte, hogy

nyíltan ellene fog szegülni minden egyes ember elutazásának, aki engem netalán Madagaszkárba akarna követni, mert ha nem tenné, annyi volna, mint az embereket a mézsárszékre küldeni. Azt állította, hogy híreket kapott, amelyek szerint néhány sereg fegyveres bennszü-
lött csak a megérkezésemet várja, hogy a csapatomat megtámadja. Az intendáns annyira ment, hogy megkísérlé elcsábítani egyik főtiszte-
met, és rábeszélni, hogy minden kínálkozó alkalommal küldjön neki kimerítő jelentést műveleteimről. Így iparkodott ez a főhivatalnok telje-
síteni a miniszter rendeleteit.

22-én felhasználtam Őfelsége „La Triquaire” nevű hajójának elindu-
lását arra, hogy jelentéseimet elküldjem az udvarhoz. A következő napo-
kon csapatom holmijának berakodásával voltam elfoglalva, és meg-
nyugodtam, miután Maillart úr biztosított, hogy gondja lesz mindazon
tárgyak kiszolgáltatására, amelyekre nézve rendeletet kapott, hogy
Madagaszkár számára átengedtesse. Búcsúlátogatásaim és a viszont-
látogatások megtörténvén, február 2-án mulatságot rendeztem a Grande
Rivière partján a fiam születésének évfordulója alkalmából, aztán
parancsot adtam, hogy csapataim kibontott lobogókkal a kikötő felé
induljanak. Itt azonnal hajóra szálltak, és én végre részesültem azon rég
óhajtott örömben, hogy este hat órakor útra kelhettem Madagaszkár
felé.

5-én az éjszaki szelek kényszerítettek bennünket horgonyt vetni
Bourbon-szigetnél, ahonnét 7-én indultunk el és végre az antongili
öbölbe értünk, ahol február 14-én vetettünk horgonyt.

Minthogy az imént elbeszélte tények az alább elbeszélendőkkel
csakis ama különféle szerencsétlen következményeknél fogva állnak
összeköttetésben, amelyeket előidéztek, és amelyeknek okát az Isle de
France kormányzóinak jóindulathányában, vagy mondhatnám irigy-
kedéseiben kell keresni, e tények csak mintegy bevezetésül tekintendők a
Madagaszkárban általam alapított telep történetéhez.

A MADAGASZKÁRBAN ALAPÍTOTT

ÉS A SZIGETEN VALÓ MEGÉRKEZÉSE NAPJÁTÓL 1774. FEBR. 14-TŐL

BENYOVSZKY GRÓFRA BÍZOTT

KIRÁLYI TELEPÍTVÉNYRE

VONATKOZÓ DOLGOK

RÉSZLETES LEÍRÁSA

Mihelyt a „Des Forges” horgonyt vetett, azonnal a partra küldtem a kis csónakot, hogy legfrissebb híreket kapjak a csapatszakszom helyzete és a sziget lakosságának hangulata felől. A partot ellepték a törzsfőnökök, akik legnagyobb meglepetésüket fejezték ki afelett, hogy engem láthattak, s e körülmény nekem nem csekély örömet szerzett. De kellemes gondolataim nagyrészt elenyésztek, mikor beléptem a cölöpkarámba, amelyben embercim voltak elhelyezve, és amelyet maguknak kellett elkészíteniök, nem lévén pénzök a szerencsének munkáját megfizetni. Ez a nehéz munka, amelyet a rendkívüli meleg országban való partraszállásuk után azonnal végrehajtottak, teljesen kimerítette, és nagyon szánandó állapotba jutatta őket. Mind a vezénylő tiszt, mind a seborvos megbetegedett, minden segély és gyógyszer hiányzott, és ezenfelül éjjel-nappal őrködni kellett a bennszülöttekre, akik máris fegyveresen megtámadták gyöngé csapatomat, amely azonban oly vitézül viselte magát, hogy az ellenség közül két embert és egy Raul nevű főnököt foglyul ejtett. Célszerűnek látták azonban óvatossági szempontból a foglyokat minden váltságdíj nélkül visszaküldeni. Mindezen körülmények, amelyekről Saunier és De la Boulaye önkénytesektől értesültem, csaknem végleg kimerítették a csapatot.

Első gondom volt mindent elkövetni, hogy a szerencsétlen helyzetük által igényelt segélyben részesíthessem őket. Nem voltak raktáraik, barakkjaik, nem volt kórházuk, sőt még oly helyiségük se, amelyben én fedél alatt elszállásolhattam volna magamat. E különböző épületeket csupán a bennszülöttek készíthették el rövid idő alatt. Ennél fogva célszerűnek tartottam semmit el nem mulasztani arra nézve, hogy őket a telepítvény érdekeibe bevonjam; bizalmukat megnyerendő, kieszközöltem, hogy nagy számmal egybegyűljenek, ajándékokat osztottam szét köztük és nagy meglepedésemre sikerült tőlük megvásárolni néhány kunyhót, amelyek tisztjeim és csapatom lakásai gyanánt szolgálhattak a nélkülözhetlen épületek elkészüléseig. Az én számomra is gyorsan egy viskót építettek, és a munka oly jó sikerrel haladt előre, hogy másnap a magammal hozott csapatokat is partra szállíthattam. Lehető pompával és a legjobb rendben keltek partra, mert ezáltal is tiszteletet akartam ébreszteni a bennszülöttekben.

Mielőtt e dolgok egészen kívánságom szerint történtek, a rakomány partraszállítására irányoztam gondolataimat. E célból elkértem De Saint Felix úrtól, a „Des Forges” parancsnokától a gondjaira bízott tárgyak jegyzékét. De nagy megütközéssel kellett látnom, hogy Maillart úr fényes ígéretei és biztatásai dacára a hajón csak nagyon kevés vagy éppen semmi égettbor és árucikk se volt, és hogy a hajórakomány legnagyobb-részt kőszénből állt, amely árucikk akkoriban rám nézve a legcsekélyebb fontossággal bírt. E kényes helyzetben kénytelen voltam megvásárolni a kapitány által felajánlott bort, égettbor, árucikkeket és gyógyszereket és miután De Saint Felix úr vonakodott elfogadni a király nevére kiállított váltót, én pedig az említett cikkeket nem nélkülözhettem, saít nevemre szóló és tizennégyezer ötszáz livre értékű váltót adtam neki.

Másnap, február 17-én embereket kértem, akik a munkánál segítsenek, azonban De Saint Felix úr e kérésemet megtagadta, az Isle de France főparancsnokainak rendelkezésére hivatkozván. De minthogy felszólításomra nem mutatta meg a rendelkezlet, én viszont azt a felhatalmazást érvényesítettem, amellyel engem Őfelségének felruházni méltóztatott.

Február 19-én felhívást intéztem az Antimaroa tartomány összes törzsfőnökeihez, és felhívtam őket, hogy március 1-én jelenjenek meg Louisbourg-ban, ahol értesíteni kívántam őket Őfelsége szándékairól, a Madagaszkárban általam alapítandó telepet illetőleg, és lehetőleg beőhajtottam őket vonni érdekeinkbe. Egyúttal parancsot adtam ágyúink felszerelésére, biztosítandók magunkat minden meglepetés elől. Több mint kétszáz bennszülött a saját jószántából hordta a földet a talaj emelésére a folyam színvonala fölé és a szomszéd mocsár betöltésére.

23-án Őfelsége „L'Oiseau” nevű fregattja egy hadnagy parancsnoksága alatt és Őfelsége „Roland” nevű hajója, Kerguelen úr parancsnoksága alatt a révben horgonyt vetettek. A két hajó legénysége közül kétszáz ember beteg volt. Segítségükre voltam tőlem telhetőleg, főképp frissítőkkel, amelyeknek segítségével egészségük csakhamar helyreállt.

Ugyanazon hónap 25-én Őfelsége „Le Dauphin” nevű postahajója, amely szintén Kerguelen úr expedíciójához tartozott, hasonlóképpen horgonyt vetett a révben.

Március 1-én 1774. Tudósítást kapván, hogy az Antimaroa tartomány összes törzsfőnökei útban vannak Louisbourg felé, újabb parancsokat adtam a szoros vigyázatra mindennemű meglepetés ellenében, és másnap elfogadtam őket a karámunkon kívül, néhány tisztt és harminc emberből álló szakasz kíséretében. A törzsfőnökök huszonnyolcan voltak, és mintegy kétezer fegyveres szerezcsen kísérte őket, akik kört képeztek. Én leültem e kör bejárásánál, és a tolmácsom által a főnökök tudtára adattam, hogy a francia király Madagaszkár lakóit kegyelmében

részesíteni és védelme alá fogadni szándékozván, amely szándékot a francia nemzet iránti ragaszkodásukról való tudomása érlette meg benne, elhatározta egy telep alapítását, amely őket ellenségeik elől megvédelmezendi. Elhatározta továbbá áruházak létesítését, amelyekben mindenkor található olcsó áron oly árucikkeket, amelyekre esetleg szükségük lehet, jelesen kelméket, égettort, lőport, golyókat, puskákat stb. Ezen árucikkek cserébe fognak nekik kiszolgáltatni a saját terményeikért, főleg rizsért, amelyet nem termelhetnének elég nagy mennyiségben. Kijelentettem végre, hogy azon előnyökért, amelyeket Őfelsége rájuk halmozni hajlandó, én csak a következő három feltételt kötöm ki:

Először, hogy velem barátsági és szövetségi szerződésre lépnek, és átadják a telepítvényeimhez szükséges területet, nemkülönbön megengedik a sziget lakóinak, hogy földet adhassanak el oly francia nemzetbelieknek, akik köztük akarnának megtelepedni.

Másodszor, hogy megengedjék az ország belsejében, közel a Tingballe folyó forrásaihoz kórházakat és raktárakat építenem alkalmas helyen.

És végre harmadszor, hogy kötelezzék magukat a telep tulajdonának megvédelmezésére.

A tolmácsom alig végezte el a beszédét, midőn valamennyien örömkialtásokban törtek ki, és azt mondták, hogy nem kételkedhetnek a király jó szándékaiban, miután más országok helyett éppen hozzájuk küldött hajókat és csapatokat, amelyek őket ellenségeik ellenében támogatni fogják. Kijelentették, hogy ezentúl elismerik őt barátjukul, és hajlandók nekem átengedni a területet, amelyen a telepem alapítását megkezdtem, ha eskü alatt kötelezem magamat, hogy nem építek erődöket. Ami az ország belsejében általam kívánt területet illeti, azt mondták, hogy ezt a dolgot fontolóra fogják venni, de esküt kívántak annak elismeréseül, hogy semmi jogom sincs felettük, hanem csupán az egyszerű jóbarát címére fogok szorítkozni, és ily minőségben fogom őket támogatni ellenségeikkel szemben.

Miután ezen ajánlatokat elfogadtam, szövetségünket ünnepélyes esküvel erősítettük meg. E szertartás után, amelyet ők cabarnak neveznek, áldomás következett, s a bennszülöttek ez alkalommal megittak egy hordóra való égettort, amelyet szétosztottam köztük. Új barátaim aztán visszatértek illető faluikba, ahol újabb ünnepélyeket tartottak annak örömére, hogy megnyerték a francia király barátságát.

3-án elküldtem az expedícióm alá rendelt „Postillon” nevű hajót Saunier úr vezénylete alatt, azzal a paranccsal, hogy menjen Foul-Pointbe és kergesse el azon egyéneket, akik a bennszülötteket fel akarják izgatni a telepem ellen, biztosítsa Hiavit, a tartomány királyát és főnökét barátságomról, adja át neki ajándékaimat és beszélje rá őt, hogy kérjen tőlem segítséget a fariavák ellen, akikkel háborút viselt. Ez látszott

előttem a legbiztosabb módnak arra, hogy engedélyt nyerjek Foul-Point-ben egy állomást létesíteni.

9-én Őfelsége „Le Dauphin” nevű hajója elindult az Isle de France-ba, miután elláttam ételettel és rizzsel, amelyre legnagyobb szüksége volt.

Embereimtől értesülvén, hogy a szerencsenek esküjök ellenére éjszaka idején bántalmazták az őröket, és Senaut úr, a raktárőr is egyidejűleg panaszt emelvén aziránt, hogy a raktárakat megrabolták, értesítettem a törzsfőnököket, hogy ha valamely bennszülött az őrállomásokhoz közelednék éjnek idején és nem felelne az őr kérdésére, amint elhatározott, kénytelen lennék rálövetni. A főnökök e figyelmeztetésemre csak azt felelték a tolmácsaimnak, hogy ha egy szerencsent megöleték, ők helyette tíz fehéret fognak megölni. Ugyanezen este, egy szerencsen, szagájával felfegyverkezve, több társa kíséretében egy raktár előtt álló őrszem közelébe ment és ahelyett, hogy a kérdésére felelt volna a szagáját rádobta, az őrök ennek következtében rájuk lőttek, egyet megöltek és kettőt megsebeztek közülök. E tény, noha igazságos volt, a bennszülöttek előtt méltó oknak látszott a panaszra és megtorlásra, amelynek azáltal iparkodtam elejét venni, hogy eltávolítottam őket előőrseinktől. Hogy e célt, embereim veszélyeztetése nélkül elérhessem, négy törzsfőnöknek azt az ajánlatot tettem, hogy adják el nekem faluikat, amelyek Louisbourg körül léteztek. A főnökök beleegyeztek és kiűrtették a falukat, mielőtt a kikötőt árt megkapták, én pedig azonnal parancsot adtam a kunyhók felgyújtására. Ily módon urává lettem az egész területnek, és embereimnek is kevesebb alkalmuk nyílt a kicsapongásokra.

E hó 11-én Őfelsége „Roland” és „L'Oiseau” című hajóira harminc ökröt küldtem. Noha a szerencsenek visszavonultak és faluik vételárát megkapták, mégse mondtak le azon szándékukról, hogy elpusztítsák a telepet. Egy szabad szerencsenőtől arról értesültem, hogy rajtam kezdve, valamennyünket meg akarnak mérgezni élelmiszerekkel, amelyeket tőlük vásárolni fogunk. Ennélfogva megtiltottam embereimnek, hogy bárminemű élelmiszert vásároljanak a bennszülöttektől, hacsak azok előbb nem ettek belőle. Ez a próba egy szerencsen életébe került, mert amint megkóstolt egy gyümölcsöt, amelyet eladásra kínált, élettelenül rogyott le. Cinkosai e szomorú eseményről értesülvén, amely tervüket elárulta, átmenekültek a folyamon és fákat döntöttek ki, hogy az átkelést nekünk lehetetlenné tegyék. Hasonlóképpen egy szakaszra is lőttek, amelyet kémszemlére küldöttem ki.

Másnap egy Szilulut nevű főnök találkozót kért tőlem egy erdő közelében, azon ürügy alatt, hogy meg akar hódolni. E szokatlan kívánság, azzal a körülménnyel párosulva, hogy vonakodott eljönni a kormányzó-sági székhelyre, azt a gyanút ébreszté bennem, hogy árusítás van tervben; ennélfogva embereket küldtem ki, hogy őt szemmel tartsák, és csak-

hamar megtudtam, hogy Szaphirobai főnöknek esküvel kötelezte magát, hogy engem meggyilkol, és háromszáz fegyveres szerezsermel várta megérkezésemet, míg az erdőben jelentékeny számú fegyveres volt elrejtözve. Ezen aljas merényletet megghiúsítandó, kiküldtem két ágyút ötven önkénytellessel, két tiszt vezénylete alatt. Embereim oly hévvel támadták meg az ellenséget, hogy a nagyszámú szerezscsapaton rémület vett erőt. Némelyek visszavonultak a mocsarak közé, mások a dereglyéikre futottak, ahonnét erősen, de sikertelenül lődöztek. Ekkor kényszerítve láttam magamat ágyúimat rájuk irányozni. A legelső golyó felborította legnagyobb dereglyéjüket, és néhány szerezsent megölt. Ezen esemény után két nappal egy néger nőtől, akit kém gyanánt használtam, arról értesültem, hogy Szaphirobai és Szilulut, Raullal egyesülve szövetkezni szándékoznak a szomszéd tartományokkal a telep végleges elpusztítására. E veszélyes összeesküvés eredményeinek elejét veendő, őrnagyomnak meghagytam, hogy éjjel tizenegy óraker, hatvan önkénytellessel szálljon a „Roland” és a „L’Oiseau” csónakjaira, és támadja meg egyenesen az ellenséges tábor, amely körülbelül hat angol mértföldnyire volt tőlünk. A csapatok reggel partra szálltak, azonnal megrohanták és az erdőbe kergették az ellenséget, aztán felgyújtották a falut, és feldúlták az erdőket. Ez az expedíció helyreállította a telep nyugalma, és én őrnagyom és mérnököm kíséretében személyesen elmentem megtekinteni a Louisbourg-tól csak két angol mértföldnyire levő és valamivel emelkedettebb talajú szigetet, amelynek D’Aiguillon a neve. Itt elrendeltem egy sütőkemence, egy kórház és egy sánc építését, amely utóbbinak rendeltetése volt a Discovery-hegy tövében létező botanikus kertet megvédelmezni.

Március 21-én Őfelsége két hajója a „Roland” és a „L’Oiseau” útra kelt, az egyik Franciaország, a másik az Isle de France felé. Kerguelen úr tizenhét embert hagyott hátra, akik skorbutban szenvedtek.

26-án Szaphirobai ajándékokat küldött, és békéért könyörgött. Küldötteinek azt feleltem, hogy a telep ellen intézett merényleteik után bocsánatért és nem békéért kellene könyörögniök, és hogy nem fogok nekik megbocsátani mindaddig, míg Rault elismerik főnöküknek, akinek gyalázatos magaviselete a telep elleni támadásukban nyilvánult. Végre követeltem, hogy pusztuljanak a folyamról, amelyen a hajózásnak a számunkra nyitva kell állni. Visszavonultak azon ígérettel, hogy kívánataimat teljesíteni fogják; de már másnap kézzelfoghatólag meggyőződünk az ellenkezőről, mivel a folyam tele volt a sok gyümölcs alatt görnyedező fákkal. Azonnal parancsot adtam e dolog megvizsgálására, és rögtön megtudtam, hogy Szaphirobai az egész folyót elborította tanguinnal, amelynél erősebb mérget a bennszülöttek nem ismernek, és meg akarta mérgezni a folyamot, amelynek vize egyedüli ivóvízünk

volt. Csapataim megmentésére kénytelen voltam megtisztíttatni a folyamot, és egy csapat bennszülöttet, akiket önkényteseim fogadtak fel és vezényeltek, kiküldeni oly célból, hogy a folyam szomszédságában levő összes ilyenmű fákat kivágják és elégessék. Ezen elővigyázati rendszabály, bár költséges, de multhatlanul szükséges volt, mert csak általa menekülhettünk a biztos végpusztulás elől.

30-án elmentem Manambiába, ahol egy hegyen réztartalmú kőzetet találtam. E felfedezésről jelentést tettem a miniszternek, miután szigorúan megtiltottam volna, hogy bárki is ezen érces érhez nyúljon.

1774. ápril 1-én. Néhány angontzi törzsfőnök megjelent nálam, felajánlani a barátságát. Megígérték, hogy alkalmazkodni fognak a korábbi cabarokban létrejött megállapodásokhoz, és egyúttal különös kegy gyanánt arra kértek, hogy létesítsek kereskedelmi összeköttetést a területükkel. Ennek következtében egy ügynököt küldtem ki négy önkénnyessel és bizonyos mennyiségű árucikkkel.

Április 1-je és 2-ka közt éjjel személyesen vizsgálván meg előőrseimet, észrevettem, hogy két önkénytes hiányzik fegyverestül és podgyászostul. E körülmény azt a gyanút ébresztette fel bennem, hogy megszöktek, és a következő napon beérkezett jelentések meggyőztek gyanúm alaposágáról. Ez esetben nem vehettem a csapataim hasznát, mert a vidéket csak nagyon hiányosan ismerték. Egy csapat szerencsént küldtem tehát a szökevények után, a saját csapatombeli tisztek vezénylete alatt. Ezen elővigyázati intézkedés annál szükségesebb volt, mert máris arról értesültem, hogy másik ötven önkénytes és köztük két tiszt is követni szándékozik a két szökevényt. E második bajnak elejét veendő, fegyver alá parancsoltam az egész csapatot, és miután szemlét tartottam felettük, lerakattam velük a fegyvereket, „jobbra át”-ot vezényeltem, és félreállítottam őket fegyvereik nélkül, amelyeket a lakásomra vitettem. Ugyanazon este a két szökevényt is visszahozták. Ezeket a haditörvényszék azonnal kihallgatta, egyet közülök vesszőfutásra ítelt, harminchárom önkénytest pedig kényszermunkára. Kiderült, hogy szövetséget akartak kötni a bennszülöttekkel a telep elpusztítására, s annak utána valamely magánhajón megszöktek volna.

6-án, Ófelsége „Postillon” nevű hajója, amelyet március 2-án Foul-Point-be küldtem, azzal a hírrel tért vissza, hogy Hiavi törzsfőnök, dacára mindannak, amit magánkereskedők a telep ellen beszéltek neki, komolyan óhajtja megnyerni barátságomat, és arra kér, hogy a területe közelében egy állomást alapítsak. Biztosított abbéli készségéről, hogy egy cölöpkaránt épített kívánságom szerint, és mindent ami az ő, vagy a parancsai alá rendelt főnökök hatalmában áll, el fog követni a telep javára. Másnap a St. Mary-i törzsfőnökök jelentek meg azzal a kéréssel, hogy kölcsönös esküvel megerősítendő békességi és barátsági szerződést

kössek velük. Egyszermind arra is kértek, hogy egy állomást létesítsék a szigetükön, és bocsássam meg a mézárslást, amelyet azelőtt a franciákon elkövettek, és amelyre, mint mondták, a franciák kegyetlensége és zsarnoksága kényszerítte őket. Meg voltam győződve előadásuk igazságáról, és meg is ígértem, hogy elfeledem a történeteket. Ennélfogva kölcsönös esküket váltottunk egymással, és én köteleztem magamat, hogy elküldök a szigetre egy megbízottat, megnyitni az égettbor- és árukereskedést, de a főnökök, kiküldött emberem biztonságáért, az életükkel lesznek felelősek.

9-én, az április 5-ki haditörvényszéken tárgyalt összeesküvésre vonatkozó vallatások, szembesztések és egyéb körülmények szükségessé tették egy második haditörvényszék egybehívását, amely a főbűnszerzőt vesszőfutásra, a második főcinkost megkorbácsolatásra és a kevésbé bűnöseket vétkességi fokuknak megfelelő büntetésekre ítélte.

10-én Ófelsége postahajója, a „Postillon” tőszjavitást (careening) igényelvén, miután nem rendelkezünk se szúrókkal, se kátránnyal, ezek helyett egy itteni mézgefajt használtunk, amelyet a bennszülöttek „ditti moenti”-nek neveznek, és amely e célra kitűnőnek bizonyult.

17-én elküldtem Ófelsége hajóját a „Grand Bourbon”-t egy századosból, egy hadnagyból, két altisztből és tizennyolc katonából álló csapattal Foul-Point-be ajándékokkal a tartomány főnöke, Hiavi számára, aki a testvérét küldte hozzám, hogy nevében barátsági esküt váltson velem.

20-án a saphirobaik, akik kegyeimet újból megnyerendők Szilulutot a területükről elűzték és Rault főnöki rangjától megfosztották, megjelentek huszonkét előkelő törzsfőnök és több mint kétezer fegyvertelen bennszülött által képviselve. Legélénkebb megbánásuk ismételt kijelentései és esküjük megújítása után égettborral vendégeltem meg őket, és ajándékokat adtam nekik, amit a legnagyobb megelégedéssel fogadtak és újból megígérték, hogy azonnal el fogják hozni árucikkeiket, amelyeknek ára a cabarokban megállapított. Másnap Raul főnök is megjelent bocsánatot kérni, és engedélyt, hogy a tartományban telepedhessék le, amit meg is engedtem neki azon feltétel alatt, hogy ne viselje a fejedelem címet.

Nagyon fontosnak tartván megismerkedni az ország belsejével, ahol a bennszülöttek elbeszélései szerint igen szép síkságok és a közlekedésre alkalmas folyamok léteznek, elküldtem Saunier fregatthadnagyot a Tingballe folyamon felfelé szemleútra. Saunier 26-án tért vissza ezen expedícióról, és azt jelentette, hogy e folyam hajózható húsz angol mértföldnyi távolságig a forrásaitól, és az ország belsejében északnyugati irányt vesz, mielőtt azonban a forrásaihoz érne, két ágra szakad, amelyek közül szintén mindegyik hajózható húsz angol mértföldnyi

hosszúságban. Hozzátette, hogy a folyam partján igen szép és jól művelt síkságok terülnek el, valamint hegyek is, gyönyörű erdőkkel vannak elborítva, amelyeknek fáit könnyen és csekély költséggel el lehetne szállítani vizen a telepig. Ez a felfedezés nagy örömet szerzett nekem, miután máris tudtam, hogy a folyamok három nagyon előnyös kereskedelmi piacot nyitnak meg előttem, egyet a Bombatok sziget nyugati részén, a másodikat az Ambre-foktól éjszak felé és a harmadikat Angontzi keleti részén, amelynek a közlekedésre alkalmas folyói valamennyien a Tingballeba szakadnak. Ennélfogva elhatároztam a telepet és a művelést kiterjeszteni a különböző tartományokban is, mihelyt jelentékenyebb segélyt kapok annál, amelyet eddig kaptam az Isle de France-ról.

27-én a „Grand Bourbon” kénytelen volt visszatérni a révbe és élelmiszereket átvenni a Foul-Point-i szakasz számára.

A déli tartományok főnökei is megérkeztek ajándékokkal, barátsági esküt váltani velem, és felkértek, küldeném egyik tisztemet hozzájuk, hogy ott meglepedjék és kereskedelmi összeköttetést létesítsen. Egy tolmácsot küldtem ki azon meghagyással, hogy ismerkedjék meg a különböző tartományokkal, amelyek közül némelyik kétszáz angol mértföldnyi távolságra fekszik a főhelytől; egyelőre azonban felfüggesztettem minden további intézkedést.

28-án este értesülvén Senaut raktárfelügyelő haláláról, meghagytam őrnagyomnak, hogy pecsételje le a pénztárt és az összes raktárakat, és állítson ki öröket a kapuk elé. Rossz magaviseletét illető jogos félelmeim alaposaknak bizonyultak másnap este, mikor leltárt vettünk fela főraktárak s általában a rábízott összes kezelési ágak állapotáról. Minden a legnagyobb rendtelenségben maradt hátra, összes lajstromai a bevételekről és kiadásokról üresek voltak.

Siettetni akarván azon előnyös közlekedést, amelyet a szárazföldön akartam létesíteni a nyugati partokkal, és amely feltétlenül szükséges volt ahhoz, hogy kereskedelmi összeköttetésbe léphessek az afrikai partokkal, főleg pedig a szarvasmarhában és gyapotban rendkívül bővelkedő Bombatok tartománnyal, ugyanezen hónap 29-én elküldtem Mayeur tolmácsot egy altiszt és a szövetséges főnökök által rendelkezésemre bocsátott százötven szerencsen kíséretében, azon meghagyással, hogy útközben különböző telepeket szervezzen, az elsőt a Tingballe folyam forrásánál egy erdő végén, egy másodikat az erdő másik végén; továbbá egy erdőt építsen Angonavével a Bombatok tartomány alá tartozó szeklávok legelső falujával szemben; fedezze fel és vizsgálja meg a legközelebbi utat a nyugati partokra; kössön barátsági szerződéseket az ország belsejében lakó törzsfőnökökkel; győzze meg őket azon előnyök felől, amelyeket a fehérekkel való kereskedés által a maguk számára biztosíthatnak; figyelje meg haderejüket, hangulatukat, szokásaikat és a

területeik égálgát; alapítson állomásokat a később esetleg útnak indítandó árucikkek és kíséreteik számára, és végül, hogy semmiről se feledkezék meg, ami a telep javát előmozdíthatná, és engem értesítsen mindenről, amit a megbízatása teljesítésének érdekében cselekedett. Mindenekfölött azonban utasítottam, hogy fürkésze ki azon utakat, amelyeken legkönnyebb szerrrel lehet átkelni az erdőkön és a hegyeken. Miután Mayeur ezen utasításokat és a szükséges élelmiszereket átvette volna, útnak indult összes embereivel.

30-án Őfelsége korvettjén, a „Necessaire”-en, Cordé úr parancsnoksága alatt megérkezett De Sanglier lovag századosom, húsz önkénytes, néhány irodai hivatalnok és néhány más egyén kíséretében, akik a szigeten szándékoztak megtelepedni.

Akkori helyzetünk annál szánandóbb volt, mivel néhány tisztem egyes szakaszokkal expedíciókra küldetett vagy betegen feküdt; a raktárak felszerelése hiányos, kezelése pedig még rosszabb volt; a kórházakban alig létezett némi gyógyszer, és orvosunk is hiányzott, aki gyógykezeltetne volna a nélkülözhetlen munkától és az égálg forróságától teljesen kimerült önkényteseket. Ezen utóbbiakat kénytelen voltam a sáncok építésénél és a mocsarak eltöltésénél alkalmazni. A nappali fáradalmakat az éjszakai őrállás váltotta fel, amely a saját biztonságunk érdekében mellőzhetlen volt. Minden percben türelmetlenül vártam Maillart úr ígéreteinek teljesülését, de mink el voltunk feledve, vagyis inkább el voltunk hagyatva.

Május hónap legelső napjai annyira válságosak voltak és embereimet a betegség annyira elcsigázta, hogy orvos hiányában én magam voltam kénytelen őket azon ápolásban részesíteni, amelynek elvállalására saját érzelmeim és kötelességérzetem csakis buzdíthattak. De magam is nem sokára ugyanabba a szerencsétlen helyzetbe jutottam. Egy egész hétig ellenálltam a lázrohamoknak és a velük járó tűrhetetlen fejfájásnak. De végre nem lévén képes tovább ellentállni, parancsot adtam, hogy szállítsanak át a D'Aiguillon szigetre, ahol jobb levegőt élvezhettem, és kissé kipihenhettem magamat fáradalmaimból. E célból a csapatom vezényletét Marin alezredesre, a térparancsnokságot pedig Marigni őrnagyomra bízam, és családommal együtt elutaztam. A légváltozás némi megkönnyebbülést okozott, és lehetővé tette, hogy a családomat gondozzam, amely szintén lábbeteg volt. Seborvos hiányában magam vágtam eret a nőmön remegő kézzel; az eredmény szerencsére megfelelt óhajtásaimnak, és a nőm egészsége helyreállt.

14-én a „Grand Bourbon” másodszer is visszatért azon ürügy alatt, hogy nincs vize, noha Marigni úr elbeszélte előttem a hajón tett látogatást, amelynek alkalmával meggyőződött róla, hogy a vízkészlet elég volt több mint két hónapra. A hajó parancsnokának ezen üzelmei meggyőztek arról, hogy az Isle de France főhivatalnokainak utasításain

alapuló okai voltak e viselkedésre; de miután egészségi állapotom még nem engedte, hogy e részben biztos értesüléseket szerezzek, elhatároztam, hogy alakoskodni fogok, és egyúttal azt is megtudván, hogy az alezredes és az őrnagy folyvást civódnak egymással, a családommal együtt hajóra szálltam, és átkeltem a szárazföldre, ahol legelső gondom volt megizenni a törzsfőnököknek, hogy ne jöjjenek többé hozzánk fegyveresen, egyidejűleg meghagytam az őrnagynak, hogy jobban örködjék, mint valaha, nehogy váratlanul megtámadtassunk.

18-án Őfelsége „Grand Bourbon” nevű hajója harmadszor is útnak indult.

Felépülésem némi kímélést igényelt, ennél fogva műveleteimet elnapoltam június 1-ig. Nagy segítségemre volt Desmaures úr, a „Bouquinville” nevű hajó sebészének ápolása. A nevezett hajó betegségem alatt jelent meg a kikötőben. Helyzetünkannyira meghatotta Desmaures urat, hogy felajánlotta szolgálatait Marigni úrnak, aki az ajánlatot a legnagyobb örömmel fogadta el; de a legnagyobb szomorúságomra megtudtam, hogy mialatt beteg voltam, Marin alezredes és tizenöt önkénytes meghalt, dacára a seborvos ápolásának. Ezen érzékeny veszteség és a további veszteségektől való alapos félelem arra indított, hogy egybehívjam a tiszteket és eléjük terjesszem ama szándékomat, hogy embereket fogok kiküldeni egészségesebb fekvésű hely keresésére, ahova aztán azonnal áttelepednénk. Az indítvány egyhangúlag elfogadott, és a rögtön meghozott határozat következtében De Marigni úr másnap reggel indult egy szakasszal, emelkedettebb pontot keresni a Tingballe partján. Ugyanezen a napon a szomszédos tartományok főnökei eljöttek örömiüknek kifejezést adni felgyógyulásom felett, és nyilvános multságot rendeztek, amelynél a puskalövéseket nem kímélték.

8-án Marigni úr visszatért kirándulásából, és értesített, hogy a folyamparton több szép síkságot szemlélt meg, hat-nyolc angol mértfölnyire a teleptől, de minthogy a távolságot a tengerparti mocsaraktól még nagyon csekélynek tartotta, elment körülbelül tizennyolc angol mértföldnyire a torkolatoktól, és ott megállapodott egy helyen, amelyet a bennszülöttek „az egészség mezejének” neveznek; e pontot találta a legalkalmasabbnak a telepítvény elhelyezésére, mert terjedelmes, jól meg van védelve egy hegy tövében, amelyen nagyon előnyösen lehetne egy erődöt építeni, és a folyamat nagy kiterjedésé ágyúink tüze alatt tartani. Ez a felfedezés nagyon kellemes volt rám nézve, azonnal el is küldtem egy apróbb szakaszt egy tiszt vezénylete alatt a kijelölt hely megszállására és a levegő kikémlésére, és a beérkezett kedvező jelentések következtében elküldtem Corbi urat kellő számú munkásokkal, hogy lehetőleg gyorsan építtessen lakásokat a mi számunkra és egy kórházat a lábadozók számára.

9-én a „Grand Bourbon” harmadik megjelenése a szakaszommal teljesen meggyőzött azon indokokról, amelyek a hajó paráncsnokát arra indították, hogy három teljes hónapig e vizekben maradjon. Partra szállítottam ama csapatot, amely a hajón jött és meghagytam Saunier úrnak, a „Postillon” parancsnokának, hogy készen álljon az elindulásra Foul-Point-be.

12-én a kezelési ágnál mint raktárfelügyelő alkalmazott Pruneau úr jelentést tett aziránt, hogy a király raktáraiban többrendbeli lopás követtetett el. Ennek következtében elrendeltem a legszigorúbb vizsgálatot, de miután a vizsgálat eredménytelen maradt, és erős gyanúim támadtak maguk a kezelési hivatalnokok ellen, egyik őrnagyomat bízam meg azzal, hogy szemmel tartsa a viselkedésüket.

22-én Mayeur úrtól híreket kaptam aziránt, hogy sikerült utat törnie nyugat felé az Antanguin tartományig, amelynek főnökei azonban nem engedik őt tovább haladni. Azonnal kiküldtem Corbi urat egy altisztel, tizenkét önkényessel és huszonnégy, szintén fegyveres szerezcsennel, hogy segítségére legyenek, és támogassák őt műveleteiben.

23-án a Sianie nevű főnök faluja, amely a településünktől nem volt messzebb egy puskalövésnyinél, kigyulladt, és a tűzi veszélyt csak úgy voltunk képesek elkerülni, hogy húsz kunyhót leromboltunk. Ezen esemény következtében főfontosságú dolognak tartottam e törzsfőnököt rábírn, hogy lakhelyét tegye át a folyam túlsó partjára. Bele is egyezett, miután megvásároltuk ama kunyhókat, amelyeket a tűzvész megkímélt.

28-án Ófelsége hajói a „Grand Bourbon” és a „Postillon” elindulóban levén, az előbbi az Isle de France, a másik Foul-Point felé, miután élelmiszereket kértek tőlem a legénység számára, meghagytam, hogy kiszolgáltassák nekik az összes hátralevő beszózott húst és az égett bort, amelyet az Isle de France-ról kaptunk. Marigni úr is előadta, hogy feltétlenül szükséges visszaküldenünk néhányat az önkénytesek közül, ennél fogva eziránt is intézkedtem, de egyúttal célszerűnek tartottam ez alkalommal egyik tisztemet szintén elküldeni De Ternay és Maillart urakhoz együttesen intézett levéllel, amely a telepre nézve nélkülözhetlen tárgyak jegyzékét tartalmazta; jelesül vízsűrő-köveket, gyógyszereket, seborvosokat, a kórházi szolgálatban jártas szerecseneket, Ófelsége raktárainak kezelésére alkalmas egyéneket, nemkülönbön finom lisztet és égett bort kértem. Egyidejűleg árucikkek elküldetését is szorgalmaztam, biztosítván ezen urakat, hogy ha a kívánt cikkeket megkapom, nemsokára abban a helyzetben leszek, hogy kilencszázezer font fehér rizst és három-ezer ökröt szállíthassak nekik. Azt is előadtam a levelemben, hogy a szolgálat érdekére nézve főfontosságú volna két hajó, a rizs és az árucikkek szállítására a főnökök székhelyeitől a telepekig, valamint a csa-

patok szállítására is, amelyek eddig kénytelenek voltak a szárazföldi utat választani, mocsaras vidékeken keresztül, hogy eljuthassanak rendeltetésük helyére, ami nagymértékben előmozdította a halandóságot. E kéréseket megtoldottam azzal, hogy fizettségük vissza ama kilencvenhatezer százhatvanhat livre, amelyet én magam előlegeztem a madagaszkári kincstárnak a kezelési hivatalnokok felszólítására. Ezen összeg különböző árucikkek, élelmiszerek, italok és gyógyszerek bevásárlására fordított, amelyeknek a főraktár teljes híjával volt. Végül megjegyeztem De Ternay úrnak, hogy csapataim száználmas helyzete alig engedi meg nekik a rendes szolgálat teljesítését, ez okból tehát felkértem őt, hogy rendeljen ki segítséget a számomra, és engedje meg a tisztnek, akit egyenesen e célból küldtem az Isle de France-ra, katonákat és munkásokat toborzani és magával hozni a sziget ama lakóit, akik Madagaszkárban kívánnának megtelepedni.

1774. júliusban. A „Grand Bourbon” útnak indult, és én azzal a reménnyel láttam útra kelni, hogy sürgető előterjesztéseim rá fogják bírni az Isle de France kormányzóságának urait intézkedések megtételére, amelyek ily válságos és viszontagságos állapotban, mint a miénk, mulhatlanul szükségesek voltak, és hogy nemsokára látni fogom az annyiszor ígért kellékek megérkezését. De mint nemsokára tapasztalni fogjuk, a teletvénny végleges elhagyatása el volt határozva.

Ugyanezen a napon Ófelsége briggjét, a „Postillon”-t Foul-Point-be küldtem, és a hajó parancsnokának, Saunier úrnak tüzetes parancsot adtam, hogy szemmel tartsa mindazon magánhajókat, amelyek esetleg a St. Mary-i Foul-Point-i révben horgonyoznak, és behatolag tudakozódják az illető hajósszemélyzet magaviselete felől.

Rendkívül kimerült állapotunk néhány törzsfőnökökben, akik a szek-lávok által meg voltak vesztegetve, megérlelte azt a szándékot, hogy megszegjék barátsági és hűségi esküjüket. De szerencsére ez irányban figyelmeztettek más főnökök, akik nagy ragaszkodással viseltettek hozzám, és dacára embereim kimerült állapotának oly szilárdul viselték magukat, hogy meghíúsították az áruzó törzsfőnökök terveit, éjszaka idején beszorították egy erdőben levő táborukba és végképp tönkreverték őket.

Őrnagyom, De Marigni úr, aki korábbi érdemeiért elnyerte a Szt. Lajos-rend keresztjét, és műveleteimben mindenkor segítségemre volt, ebben az időtájban szintén a vidéken járványos betegségbe esett. Állapota napról napra rosszabba fordult és annál több okom volt a derék tiszt élete miatt aggódni, mivel teljesen kimerült a folytonos fáradozásokban. A fiam szintén megbetegedett. Mialatt ama leverő gondolatokkal töprenkedtem, amelyeket szerencsétlen állapotuk keltett bennem, híriül hozták, hogy két munkás, egy ács és egy fegyverkovács megszökött, és a „Grand Bourbon” csónakján látták őket,

mielőtt a nevezett hajó a horgonyait felszedte. Azonnal kiküldtem néhány embert a hajó megmotozására, de oly jól el voltak rejtve, hogy nem lehetett rájuk találni. Méltán megbotráncztatott e viselkedése a hajóparancsnoknak, aki, noha Őfelsége szolgálatában állt, mégis bátorkodott a zsenge telepítvényt megfosztani ily szükséges munkásoktól (e megszöktetés következtében tényleg fegyverkovács nélkül maradtam). Azonnal tudósítottam is az esetről az Isle de France kormányzóit, és elhatároztam a legelső alkalommal értesíteni róla a minisztert.

Egészségem, amely hosszú ideig meg volt ingatva, most néhány napig a legborzasztóbb megpróbáltatásokon ment keresztül. Egyetlen fiam, báró Benyovszky Károly Móric Lajos Ágoston végtelen szomorúságomra meghalt a járványos betegségben, e hó 11-én reggel hét órakor, és e hó 12-én őrnagyom, De Marigni úr, akinek életét annyira féltettem, szintén elhunyt, délelőtt tíz órakor. Egyenlően gyászoltam őt én magam úgy, mint csapataim összes tisztikara. Az én lázbetegségem is naponkint erősebbé lett, és végre kényszerített elutaznom az „egészség mezejére”. A louisbourg-i cölöpkarán puhafából készült, és miután nagy terjedelménél fogva a kevés még fennmaradt nép nem védelmezhetette meg, egy erődöt építettem, amelynek a Lajos-erőd nevét adtam. A vidéken található legjobb fából épített, hármás cölöpzettel, kívülről gyöplejtő által volt megerősítve és széles mellvédje elősegítette ágyúink használatát. Ezenkívül előretolt védművek is fokozták ellentállási képességét. Ezen erőd vezényletét De Vienne főhadnagyra bíztam, aki alá hatvanhat katona volt rendelve a kellő számú altisztekkal, én magam pedig harminc lábadozóval elindultam az „egészség mezeje” felé, ahova e hó 20-án megérkezvén, piacot szerveztem: rizs, szarvasmarha és fa bevásárlására, ami kívánságom szerint meg is történt. Néhány nap múlva kezdtem felgyógyulni, néhány önkénytes is sokkal jobban érezte magát, noha csak az itteni szokás szerint épült kunyhókban laktak, amelyekbe az eső meglehetősen behatolt.

23-án jelentést kaptam, hogy a „Bouquinville” nevű brigantine útra kelt. E hajón a gyarmat sürgető szükségleteinek fedezésére több mint negyvenezer livre értékű árucikkeket vásároltam, és ezen összegről a kapitánynak az Isle de France kincstára által fizetendő váltót adtam. A hónap hátralevő részét lakások építtetésére és a talaj megtisztogatására használtam fel.

1774. augusztus 5-én a szeklávok küldöttsége jelent meg előttem azzal a kéréssel, hogy kereskedelmi telepet állítsak fel náluk, de megtagadta az engedélyt erődök építésére. E feltétel szándékaimmal ellentétben lévén, kérésüket megtagadtam.

13-án Őfelsége briggje a „Postillon” visszatért a révbe, és a hajó parancsnoka, Saunier úr jelentette, hogy St. Maryban egy Savourmin nevű ember kereskedést űzött a vele közölt ismételt tilalmak ellenére, miután pedig végre a telepítvény és eredete felől gyalázkodó kifejezéseket engedett meg magának, a király nevében letartóztatta és az öbölbe szállította őt. Egy Oliver nevű egyén hasonlóképpen előkészületeket tett Foul-Point-ben kereskedést űzni, ezen utóbbi azonban mégis számot adott neki a műveleteiről, és igazolta magát azzal, hogy nem bírt tudomással a tilalomról.

Az Isle de France főhivatalnokainak közös levele arról tudósított, hogy értesülvén a madagaszkári telep sürgető szükségéről, kibérelték a „La Flore” nevű hajót, amellyel árucikkeket fognak küldeni. A közös érdek ennél fogva azt követeli, hogy a hajó azonnal elinduljon a főtelepre kirakodni, és mint az Isle de France főhivatalnokai szintén megjegyzték, cserébe átvenni a küldött árukéval egyenlő értékű rizst. Savourmin és Fayuse hajóskapitányoktól ellenben arról értesültem, hogy két tonnára való árujuk sincs a hajón Őfelsége madagaszkári raktára számára, sőt a hajó nem is Őfelsége költségére béreltetett ki, hanem ellenkezőleg, a tulajdonosok írott szerződést kötöttek Maillart úrral, azon kötelezettség mellett, hogy a Fort-Dauphinba mennek, és ott árukat felszere se vehetik át az Isle de France számára, és ennél fogva felosztásom dacára se vehetik át tőlem a rizst.

Méltán meg levén lepetve az Isle de France kormányzóságának ezen eljárása felett, amely okot adott azon feltevésre, hogy a sziget kormányzói gúnyt akarnak velem űzni, Őfelsége nevében megtiltottam Savourmin úrnak a kereskedést az ország déli részeivel. Erre ő azzal az ajánlattal állt elő, hogy évenként százezer livre-t fog fizetni a királynak, ha kizárólagos szabadalmat nyer az öböl fokától Foul-Pointig kereskedést űzhetni. Ezen ajánlatot előnyösnek és a szolgálat érdekében levőnek tartottam, ennél fogva a megállapított feltételeknek megfelelő okmányt állítottam ki a számára.

15-én a navani bennszülöttek a rabló Szilulut vezénylete alatt éjszaka idején eljöttek azzal a szándékkal, hogy megrabolják a rizsföldeket, de az örök által meglepetvén, megfutamodtak. Másnap egy tolmácsot küldtem hozzájuk, figyelmeztetendő őket, hogy éljenek békében velünk, és ne ismételjék többé merényletüket, ha el akarják kerülni méltó bosszúállásomat. Tolmácsomnak puska- lövésekkel feleltek, és a vele elküldött munkások közül hármat megöltek, hatot megsebeztek. Ezen esetről értesülvén, harminchat önkéntesből álló szakaszt kellő számú tisztnek vezénylete alatt kiküldtem azzal a paranccsal, hogy éjjel megtámadják az ellenséget, és az összes navani szerezseneket felkoncolják. De a pártomon levő törzsfőnökök nem

tartották célszerűnek, hogy fehéreket küldjek ki, hanem magukra vállalták a dolgot, és körülbelül hétszáz jól felfegyverzett szerencsét rendeltek ki ezen expedícióra. De Sanglier századosnak parancsot adtam, hogy egy szakasz élén kövesse és támogassa őket. Mialatt ezen expedícióra vonatkozólag az alkudozások folytak, Oliver úr, aki magát teljesen igazolta, de akit eltiltottam a kereskedéstől a telep összes állomásain, egyfelől belátván, hogy az utazása nagyon sok költségébe kerülne, ha rakományát vissza kellene vinnie az Isle de France-ra, másfelől tudomással bírván a kellékek hiánya által okozott sürgős szükségünkéről, ajánlatot tett, hogy eladja a hajóját a királynak, harmincnégy szerencsennel és némi árucikkkel együtt. Az ajánlatot elfogadtam, és parancsot adtam az alku megkötésére a raktárfelügyelők és egyéb ezen ágbán működő hivatalnokok következő felbecslése alapján:

A hajó	30,000 livre
A rabszolgák	10,200
Az árucikkek	1,600 „
<hr/>	
Összesen	41,800 livre.

21-én Savourmin úr és a hajóorvos jelentették, hogy a hajó legénysége közül néhányan ragályos betegségbe estek. Elrendeltem, hogy átszállítsák őket a D'Aiguillon-szigetre, és ott vesztegzár alatt tartsák. A betegség himlőnek bizonyult.

23-án Sanglier lovag százados, aki a Navan ellen kiküldött szakaszt vezényelte, visszatért Louisbourg-ba, és jelentette, hogy a csapatát szállító dereglye felborult és e körülmény a hadi műveleteket késleltette; de e baleset dacára a szövetséges törzsfőnökök csapatai megostromolták parancsom szerint az ellenség fő faluját, noha sáncokkal, cölöpekkel és mély árkokkal jól meg volt erősítve, és e rablófészek az ostrom után a lángok martalékává lett.

Másnap néhány tartomány különböző főnökei kijelentették a cabarjukban, hogy emiatt a navaniakat árulóknak és hitszegőknek tartják és ennek következtében rabszolgákkul nyilvánítják. Az utóbbiak ennek hírért vevén, a sziget éjszaki részére menekültek.

Szeptember 2-én tapasztalván, hogy helyzetünk napról napra válságosabbá fajul, és miután ezenfelül is folyvást zaklattattam az Isle de France főhivatalnokainak cselszövényei által, akik emisszáriusokat küldtek Madagaszkárba, hogy a bennszülötteket ellenem fellátsítsák, alapos okom volt attól tartani, hogy gyöngé helyzetünk ezen utóbbiakat fel fogja bátorítani, kiirtásunkra irányzott régi szándékuk megvalósítására; főfontosságú dolognak tartottam tehát szövetségeseinktől fegyveres segílyt kérni, amely bennünket szükség esetén védelmezzen.

E nemzetnél egy épp oly kegyetlen, mint sajtyszerű szokás uralkodik emlékezetet meghaladó időktől fogva. Valamennyi gyermeket, aki természeti hibával vagy oly napon születik, amelyet szerencsétlennek tartanak, megölik mindjárt a születése után. Legtöbbnyire a vízbe fojtják és volt alkalom e kegyetlen szokás szemtanúja lehetni, mikor Louisbourg-ba visszatértem a folyamom. A szerencse úgy akarta, hogy clutazásom napján alkalmam nyílt megmenteni háromnak az életét e szerencsétlen gyermekek közül, akiket a vízbe akartak fojtani. A Lajos-erődbe vitettem őket és miután nagy cabart hívtam egybe, rábírtam a törzsfőnököket, hogy esküvel kötelezzék magukat, jövőre ezt a kegyetlenséget nem gyakorolni. Életem legboldogabb napjának tekintettem ezt a napot, amelyen sikerült megszüntetnem e gyalázatos szokást, amely a vallás vagy valamely undok előítélet szülötte volt.

4-én az antamboni főnökök egyike tudósított, hogy Mahertom, Raboet, Campan és Szaphirobai főnökök szövetkeztek meggyilkoltatásomra. Azonnal elküldtem egy tolmácsot a főnökökhöz azzal a meghagyással, hogy kérdezze meg őket a szándékaik felől. Mahertom tagadta, hogy efféle összeesküvéshez csatlakozott volna; Raboet azonban megvallotta, hogy ő volt a nyolcadik, aki esküvel kötelezte magát, hogy engem meg fog ölni, és a feketék alig bírták magukat megtartóztatni, hogy rá ne rohanjanak, és le ne mészárolják őt.

5-én az Ágoston-erőd, amelyet a fennebb említett hegyen építtettem, elkészülvén, őrizetére az udvar további rendeleteinek megérkezéseig tizenhat embert küldtem ki, és hat darab földet osztottam ki köztük a környéken, hogy azt művelés alá vegyék.

7-én a vezénylő tiszt azon értesítése folytán, hogy a királyi raktárakban tetemes lopások történtek, amelyekről a raktári felügyelő nem tett jelentést, ezen utóbbit elfogattam és kihallgattam és Picard és Julian nevű egyéneket, akik azzal vádoltattak, hogy az árucikkeket eladják a bennszülötteknek. A vizsgálatból kiderült, hogy ez a két ember, aki a raktári felügyelő hanyagsága következtében csaknem teljesen szabadon kezelte az árukat, azokból jelentékeny részt a saját céljaira fordított. Ennél fogva Juliant visszaküldtem Franciaországba a „Postillon” hajón, Picardot pedig az Isle de France-ra az ellenük folytatott vizsgálat eredményéről szóló értesítéssel. A két gonosztevőnél talált áruk visszaadattak a raktári felügyelőnek.

8-án a szeklávok eladásra kínáltak kétszázötven ökröt, amelyeket szívesen megvásároltam, mert meg voltam róla győződve, hogy nagyon előnyös dolog kölcsönös kereskedést űzni a telep és a gazdag tartomány közt.

12-én küldöttek érkeztek Hiavitól, a Foul-Point-i nagy főnöktől, százhusz fegyverés kíséretében, és értesítettek, hogy idejöveteliük célja engem a szaphirobaik ellen támogatni, akik titkos szövetségre léptek a

déli részeken lakó szerencsenekkel. Együttal bejelentették, hogy e csekély csapat után egy jelentékenyebb számú fog megérkezni. A szaphirobaik értesültek ezen esetről és el készültek hagyni a tartományukat, de mikor tolmácsaim kijelentették előttük, hogy a bűnbocsánat a töredelmességüktől és attól függ, hogy, amint tőlük követeltem, esküvel kötelezzék magukat lemondani a gyermekgyilkolás undok szokásáról a fennebb említett esetekben — 13-án valamennyien megjelentek Louisbourg-ban nejeikkel együtt és érvelésem által meggyőzötve, a legnagyobb készséggel megesküdtek, hogy ezentúl nem fogják többé gyermekeiket megölni, mint eddig tették. Ezt a nevezetes esküt természetesen nagy áldomás követte, amelyhez a francia nemzet becsülete érdekében én is illőnek tartottam hozzájárulni, és ez okból megparancsoltam, hogy égettort és ajándékokat osszanak szét a szaphirobaik közt.

14-én néhány, a St. Mary-i és egyéb szövetséges tartománybeli főnök küldöttsége jelent meg előttem közel hatszáz ember kíséretében, azzal figyelmeztetéssel, hogy a szaphirobaik háborgós és kétszínű nép; ismételt esküik dacára sem szűnnek meg a déli tartományokat a mi kiirtásunkra izgatni. Az említett csapat ellenben a mi védelmünkre jött. A helyzet, amelyben e figyelmeztetés után találtam magamat, a következő gondolatokat keltette bennem: a szaphirobaik áruló hajlamait nagyon is jól ismertem, megfenyíttetésük csupán az igazságszolgáltatás ténye volna de ha háborút indítok ellenük, veszélyeztetem embereimet, akik ezen országban oly nagy értéket képviselnek, ezenfelül ha a szaphirobaikat kiirtom, véget vetek a területek művelésének, és az Isle de France kormányzóinak rosszakarata folytán alapos okom van attól félni, hogy hosszú ideig még a legszükségesebb segílyt se fogom megkapni a szigetről. Ennélfogva a telepre nézve nyilván nagyon hátrányos volna elkergetni egy népet, amely az életfenntartás és a kereskedelem leglényegesebb eszközeivel el levén látva, az egyedüli támasz volt, amelyre számolhattam. E megfontolásokból kiindulva legelőnyösebbnek tartottam a déli tartományokat ajándékokkal megnyerni, és a szaphirobaikat ellenben hízogó ígéretekkel féken tartani. Ha azonban az utóbbiak árulásuk által arra kényszerítenének, hogy őket elűzzem, elhatároztam felszólítani a szambariveket, hogy jöjjenek és vegyék birtokukba a szaphirobaik területét.

15-ére nagy gyülekezetet hívtam egybe. Ez alkalommal a hűségi eskük megújítottak, és együttal elhatározottam, hogy mindazon főnökök, akik ezentúl titkos gyülekezeteket tartanának, a falujukból elűzessenek, földjeik a telep javára elkoboztassanak, családjaik pedig rabszolgaságra ítéltessenek; mindazok, akik a telepet támadás esetén nem védelmeznék, elveszítsék a földjeiket, a szaphirobaik pedig bírságul húsz ökröt fizesse- nek, ami azonnal meg is történt.

A cabar után több tartományból számos nő érkezett, akik a maguk részéről megújítani és a főnökök által is megújíttatni akarták azon esküt, hogy az újszülött gyermekek soha és semmiféle ürügy alatt se fognak megöletni, és sürgetően kértek, hogy hozassam haza a feleségemet, akit gyöngélkedő egészségénél fogva, légváltoztatás céljából, az Isle de France-ra küldtem, mert, mint mondták, az ő kezébe akarják letenni az esküt, amely különösebben a nőket illeti, miután célja az ő közvetlen szülőtteik életének megoltalmazása. Kifejezték reményüket, hogy nemsokára látni fogják a feleségemet, miután kérésük összhangzásban van a törvényekkel. E kívánság annyira természetesnek látszott előttem és annyira megfelelt szándékaimnak, amelyek a bizalmuk megnyerésére voltak irányozva, hogy komolyan kezdtem foglalkozni azzal a gondolat-tal, hogy elküldjek Benyovszkyné asszonyságért, ha mindjárt az egészségét kockáztatnám is.

19-én Descotti tolmácsot a számbarivekhez küldtem, kicszközölni, hogy e nagy tartomány teljesen hozzánk csatlakozzék, én magam pedig visszatértem az „egészség mezejére”, ahol eltávozásom óta semmi nevezetesebb dolog se történt.

20-án a „Belle Artier” nevű magánhajó Auger úr parancsnoksága alatt a révbe érkezett, és parancsot hozott Maillart úrtól, hogy az Isle de France számára háromszázezer font fehér rizzsel rakodjék meg; miután azonban a hajóskapitánytól megtudtam, hogy ez a rizs az övé volna, miután azt megvette Maillart úrtól mázsánként tizenhat livre-ért, és eladni szándékozik a Jóremény-fokon, megtagadtam a kiszolgáltatást, annyival inkább, mivel a rizs mázsáját a helyszínén eladhattam huszonkét livre-ért. Ekkor Auger úr felkért, szolgáltatnám ki neki az értéket rabszolgákban. E kérését nagyon szívesen teljesítettem, minthogy ily módon megszabadulhattam a rabszolgáimtól, akik közül sokan oly helyzetben voltak, hogy nagyon könnyű szerrel megszökhettek.

Ugyanazon hajó De Ternay és Maillart uraktól levelet is hozott a számomra, amelyből nagy örömmel értettem meg, hogy a kormányzók egy raktárfelügyelőt és a kezelési ágba alkalmazandó egyéneket küldtek Madagaszkárba, Des Assises úr kíséretében, aki mint árubiztos (supercargo) fog működni. Az utóbbi a „Belle Poule” nevű hajón érkezik, amely nemsokára meg fog jelenni Louisbourg-ban árucikkekkel. Ennélfogva rendeletet adtam, hogy Aumont úr raktárfelügyelő és emberei jelenlétében leltár vétessék fel a királyi raktáraiban létező összes tárgyakról, és meghagytam, hogy azok Des Assises úrnak átadassanak.

Ezen új hivatalnokok megérkezése utáni napon arról értesültem, hogy e fiatal emberek nem elégedvén meg a közönséges nőekkel, berontották a szerencsének kunyhóiba és fegyveres kézzel megkísérlették a férjüket kényszeríteni, hogy átengedjék nekik a nejciket. A szaphirobaik főnökei-

től egyidejűleg érkezett panaszok megerősítették e jelentést, ennélfogva a fiatal emberek felkeresésére katonákat küldtem ki, akik elfogták és börtönbe zárták őket.

De miután új orvosaink is köztük voltak, akiket pedig a kórházi szolgálatnál teljességgel nem nélkülözhettem, szabadon kellett őket bocsátanom, valamint a kezelési hivatalnokokat is, akik a kihágásokban részt vettek és akiknek e viselkedése után alapos okom volt félni, hogy a raktárakban, főleg a bevételi és kiadási számlák körül visszaélések fognak történni. De miután Maillart úr a levélben sürgetően kért, hogy teljes bizalmat helyezzek az általa kinevezett egyénekbe, belenyugodtam, noha meg voltam róla győződve, hogy legelső választása az árubiztos személyére vonatkozólag jelentékeny veszteségeket okozott a király raktárainak.

24-én az udvarnak szóló leveleimet utasításaimmal együtt átadtam Saunier úrnak, Őfelsége „Postillon” nevű brigge parancsnokának, valamint huszonöt szerescsent is, Percheron úrnak, az Isle de France és Bourbon-szigetek ügynökének címezve, aki őket át fogja szolgáltatni Auger úrnak a Jóremény-fokán, a háromszázezer font rizs ára fejében. A „Postillon” másnap útnak indult Franciaország felé.

28-án értesítést kaptam La Boulaye úrtól, akit az Isle de France-ra küldtem embereket toborzani a telepítvény számára. Jelentéséből megértettem, hogy nagy nehézségek legyőzése után sikerült szerződtetnie néhány munkást, és csak kedvező alkalmat vár, hogy azokat elküldhesse Madagaszkárba. Főfontosságú dolognak tartottam elutazásukat siettetni, e célból tehát elküldtem Őfelsége „Le Coureur” nevű hajóját Desmousseaux úr parancsnoksága alatt, sürgönyökkel De Ternay és Maillart urak számára. Az utóbbit értesítettem az általa küldött írkok viselkedéséről, és De Ternay urat hathatósan sürgettem, hogy embereket küldjön csapataim erősítésére, mert enélkül nem volnék képes telepeket szervezni a szeklávok országában.

30-án a „La Flore” nevű magánhajó, Fayeuse úr parancsnoksága alatt elindult a révből százhatvanezer font rizzsel, amelyet cserébe kapott az Őfelsége raktáraiba elhelyezett tengeri sóért.

1774. október 1-jén a tolmács, akit Manaharba küldtem, jelentést tett, hogy a rábízott misszió teljesen sikerült, a szambarivek semmit sem óhajtanak annyira, mint barátságunkat a maguk számára biztosítani; készek elhagyni a hegyeket és megtelepedni a szaphirobaik területén, ahonnet háború idején négyezer emberrel jöhetnek a telep segítségére. Miután azonban tolmácsom parancsaim értelmében csak a saját nevében alkudozhatott velük, néhány törzsfőnök fog előttem küldöttek minőségében megjelenni, elintézendő ezen ügyet, amely rájuk nézve főfontosságú, miután barátságomat biztosítandja nekik és a védelmem alá helyezi

őket. E jó hírek nagyon megörültem, miután ily módon képes leszek a szaphirobaik ellen háborút viselni, amely csaknem elkerülhetlen volt. Azonnal létesítettem is egy állomást e barátságos nemzetnél, hogy ragaszkodását biztosítsam magamnak.

2-án megint visszatértem az „egészség mezejére”, ahol Mayeur és Corbi urak, akiket nyugat felé felfedezési expedícióra küldtem ki, találkoztak egymással. A folyamatosan felfelé haladván nagy megelégedéssel tapasztaltam, hogy a lakosok több helyen egybesereglettek, ismételve elsütötték a puskáikat és a saját nyelvükön ezt kiáltották: „Sokáig éljen a mi atyánk!”

Megérkezésem után megtudtam Mayeur és Corbi uraktól, hogy bejárva a sziget belsejét, amely rendkívül gazdag ökrökben, gyapotban, ébenfában és gummi-guttiban, úgy tapasztalták, hogy az összes lakosok nagyon hajlandók érdekeinkhez csatlakozni, de ismervén haderóm csekély voltát, nem mernek hátat fordítani az araboknak, akik régóta látogatják tengerpartjaikat, és bizonyos uralmat vívtak ki maguknak felettük, részint árucikkeik mennyisége, részint jelentékeny hadijerejük által. De csupán a pillanatot várják, hogy az arabokkal szembeszállhassanak, akkor azonnal velem fognak egyesülni.

E jelentés következtében nagy kedvem lett volna egy újabb expedíciót küldeni az ország belsejébe, annál inkább, mivel a két tiszte előadása szerint a szárazföldi közlekedési utat közönséges munkával használhatóvá lehetne tenni. De kénytelen voltam e fontos műveletet elnapolni, miután az Isle de France-ról semmiféle támogatásban se részesültem. Mayeur és Corbi urak két vagy három napi utazásuk alatt nyolcszáz ökröt vásároltak be.

Miután 7-én Ófelsége fregattja, a „Belle Poule” Grenier lovag parancsnoksága alatt megérkezett, elhagytam az „egészség mezejét”, és visszatértem Louisbourg-ba. Mahetompeba érkezvén, megtudtam Sanglier úrtól, aki engem a parancsnokságban helyettesített, hogy Des Assises úr, az árubiztos, segédeivel együtt szintén megérkezett a „Belle Poule”-on. Azonnal továbbmentem tehát Louisbourg felé, hogy őt árubiztosi és Aumont urat raktárfelügyelői minőségében elfogadhassam.

De Ternay és Maillart urak sürgönyei arról értesítettek, hogy Des Assises úr a sziget kincstárából olyan összeget kapott, amely több az elégnél csapataim egy évi zsoldjának fedezésére. Ennél fogva felkértem őt, fizetné ki csapataimnak a félévi zsoldot; de ahelyett, hogy a kívánságot teljesítette volna, azt felelte, hogy nemcsak pénzt nem kapott az Isle de France-on, hanem ellenkezőleg, a saját zsebéből volt kénytelen előlegezni a telepre nézve legszükségesebb cikkek vételárát. Ennek következtében nem maradt egyéb hátra, mint ismét a barátaim erszényéhez folyamodnom, hogy az árubiztos és a pénztárnok kívánatára ellát-

hassam a pénztárt az esedékes félévi zsold kifizetéséhez szükséges pénzösszeggel.

Des Assisses úr néhány nappal a megérkezése után egybehívott néhány előttem ismeretlen törzsfőnököt, egy hordóra való égett bort osztott ki köztük, kijelentette előttem, hogy azért jött ide, hogy őket védelmezze ellenem, ha netalán bántanám őket, ennélfogva tekintsek őt jövőre pártfogójuknak, mert csakis e célból és a magaviseletem ellenőrzése végett jött Madagaszkárba. Ez a bűnös magaviselet egy hivatalnok részéről, aki az én parancsaim alá volt rendelve, kétségkívül példás megfenyítettést követelt volna, de miután csak az én személyem forgott kérdésben, beértem azzal, hogy komolyan megdorgáltam őt képtelen viselkedése miatt. Úgy látszott, mintha megrovásom hatást gyakorolt volna rá. De néhány nappal később alkalmam nyílt meggyőződni róla, hogy az árubiztos egynél több tekintetben Maillart úr kreatúrája volt.

Az örökös bánat és nyugtalanság, amely folyvást gyötört, annyira aláásta és kimerítette egészségemet, hogy az orvosok kétségbeestek felépülésem felett. Mikor a betegségem elérte a tetőpontját, Des Assisses úr a lakására hívatta a tiszteket; miután azonban ezek vonakodtak nála megjelenni, felkereste őket és előadta, hogy különös parancsa van Maillart úrtól, összes ingóságaimat és irataimat lefoglalni azon esetre, ha életem veszélyben forogna, minthogy pedig most ez az eset nyilván bekövetkezett, felszólította őket, hogy segítségére legyenek e parancs végrehajtásában. Tisztjeim felelete abból állt, hogy bosszújokkal fenyegették őt, ha még egyszer ily indítvánnyal merne eléjük lépni. Egyébiránt ugyanabban a pillanatban, mikor engem Des Assisses úr halála ítél, egy kedvező fordulat, hirtelen ephányás következtében, eloszlat a bajt és elhárított tőlem minden életveszélyt. Nagy volt a meglepetésem, mikor tisztjeim megjelentek, kifejezést adni örömüknek a szerencsés fordulat felett, és egyúttal jelentést tettek az árubiztos magaviseletéről irányomban. Azonnal elküldtem érte, és szemrehányásokat tettem neki eljárása miatt. Cselszövényeinek felderítése nagy zavarba ejtő őt, és tisztjeim jelenlétében bevallotta, hogy mindaz, amit eddig tett, Maillart úr különös utasításain alapult.

Egyúttal átadta nekem ezen utasításokat, amelyeket voltaképpen rágalmazó gúnyiratnak nevezhetnék, és amelynek másolatát azonnal elküldtem a miniszternek, Grenier lovag, Ófelsége „Belle Poule” nevű fregattjának parancsnoka által.

20-án Des Assisses úr felkért, hogy írjak alá egy jegyzőkönyvet, amelynek értelmében Ófelsége raktáraiban nagy mérvű lopások követték el, jelesül, hogy az ő megérkezése óta tizenkét boros hordót fúrtak meg. Én csupán azt feleltem neki, hogy nem tudom, mire való volna

aláírással bizonyítani a visszaéléseket, ellenben nagyon jól tudom, mily túlságos mennyiségű bort fogyasztott el ő maga embereivel együtt, míg az én tisztjeim egyetlen palackra valót se kaphattak, és végre, hogy az ellopott tárgyakra vonatkozólag egyfelől nagyon ismeretes előttem az ő viselkedése a nőkkel, másfelől pedig ő maga sokkal jobban ismeri a tolvajokat, hogysem eszébe jutna megindítani ellenük bármiféle eljárást. E válasz nagy zavarba ejtette őt, és el is távozott anélkül, hogy megkísérelte volna valamit felelni.

Ezek a visszaélések a kezelés részéről annál gyalázatosabbak voltak, mert nemcsak a raktárak szenvedtek kárt, hanem miután az árucikkek ezeknek az uraknak nem kerültek egyébbe annál a fáradságnál, hogy jegyzőkönyvet vegyenek fel — mindennap vásároltak árukat hallatlan áron, amennyiben három livre-t kellett fizetni oly cikkekért, amelyeket megérkezésük előtt tíz sousért is meg lehetett kapni. Ennélfogva megparancsoltam, hogy az élelmiszereket, amelyeket a szerezsenek eladni kívánnak, a piacon kiállítsák, és egyúttal megtöltöttem, hogy azokért a cabarokban megállapítottnál magasabb árt fizessenek.

Des Assises úr volt a legelső, aki ezen ész- és célszerű tilalmat megszegte, és elrendelte, hogy mindazon árucikkeket, amelyeket a szerezsenek a bazarba vittek, az ő lakására szállítsák, de az őrtisztek teljesítették a kötelességüket, és Des Assises úr azzal büntettetett meg, hogy az általa vásárolt áruk elkoboztattak.

Erődítéseink még mindig nagyon gyarlók voltak és a házak, amelyeket az itteni szokás szerint építettünk, dűledezni kezdtek. Ennélfogva szükségesnek tartottam úgy az erődítmények kijavítását, mint erődítmények építését. Elkészíttettem, vagyis inkább magam elkészíttettem egy erőd tervezetét egy deszkából készült házzal a kormányzó számára és százharminc lakóházzal, amelyek összetakolt fatörzsekből voltak építendőek. Nem csekély meglepetéssel hallottam, hogy Des Assises úr, Maillart úr rosszakaratától befolyásoltatva, nyilvánosan kifakadt e nélkülözhetetlen munkák ellen. Azt mondta, hogy nem ismer más fellebbvalót Maillart úron kívül, és hogy a rendeletek, amelyeket ő kapott, ellentétben vannak ezen intézkedésekkel. Nemcsak abbéli óhajátását fejezte ki, hogy azok abbanmaradjanak, hanem azzal is fenyegetőzött, hogy értesíteni fogja a szerezseneket afelől, hogy ő senkinek se fog fizetni a munkánál alkalmazottak közül. Ez a képtelen magaviselet a szálnamon kívül semmiféle felindulást se keltett bennem, miután azonban e pillanattól fogva az árubiztost, noha ily ügyetlenül kigondolt terv végrehajtására képtelen, de mindazonáltal mégis cselszövő embernek tartottam, több törzsfőnököt egybehívtam, és megkínáltam őket e vállalat-
tal, el levén tökéelve, hogy a munkabérik kifizetése érdekében ismét a barátaim erszényéhez fogok folyamodni, ha Des Assises továbbra is

vonakodnék a fizetéseket teljesíteni. Válaszuk megerősítette a véleményemben, amelyetezen úr felől alkottam magamnak. Valamennyien azt mondták, hogy nem akarnak dolgozni, mert Des Assisses úr biztosította őket afelelől, hogy én csak nagyon rövid ideig fogok Madagaszkárban maradni, ő ellenben nem fog nekik fizetni, ha parancsomra a telepen dolgoznak. Megbotránkozva kergettem el ezeket a hitvány embereket.

Igy váltotta be az Isle de France intendánsának fényes ígéreteit egy ember, aki alárendelt minőségben neveztetett ki mellém. Csapataim ki voltak merülve a folytonos munkától és fáradalmaktól, és a tisztüket az a sors fenyegette, hogy munkájuk gyümölcseitől meg fognak fosztatni, miután a raktárfelügyelő azt mondta nekik, hogy csakhamar el fognak bocsáttatni az új parancsnok által, aki nemsokára az én helyemet foglalandja el.

A sziget lakosait elfogultakká tették a telep ellen azon egyének nyilvános rágalmai, akiknek kötelességükben állt volna leginkább közreműködni az egyetértés létrehozásában. A telepítvény tagjai, akiket a folytonos fáradalmak elcsigáztak, minden lépten-nyomon elhagyatva és elárultatva látták magukat, a csapatok szükségét szenvedtek ruha dolgában, nyomorult lakásokban voltak elhelyezve és az erődök biztonsága is elégtelen volt. Ilyen válságos helyzetbe jutottunk, és ez annál sajnálatosabbnak mondható, mivel azon emberek munkája volt, akik parancsot kaptak, hogy minden módon segítségére legyenek a legszélesebb körű szándékkal alapított telepnek.

November 2-án Des Assisses úr, aki folyvást Maillart úr szellemében működött, a saját lakásán egybegyűjtötte a kezelési ágnál szolgálatban levő összes írnokokat és egyéb alkalmazottakat, és a jelenlétükben jegyzőkönyvet vett fel, amelynek tartalma az volt, hogy az Isle de France intendánsának titkos utasításait, amelyeket félelmében nekem kézbesített, ő maga írta, és Maillart úrnak azokban semmi része sincs, de miután a körülmények e hamisítvány elkészítésére kényszerítették őt, most bevallja azoknak koholt voltát. Engem azonnal értesítettek erről az aljas eljárásról; őrnagyommal együtt rögtön fel is kerestem a gazembert, és miután megparancsoltam volna neki, hogy iratait mutassa elő, megtaláltuk a Maillart úr által aláírt eredeti utasításokat, és a nyomorult csaló el is ismerte valóságukat.

A hónap hátralevő része oly munkák közt múlt el, amelyekre a csapatombeli önkénytesek képesek voltak, és e munkáknál a lábadozók is segítettek nekik buzgalomukban. Des Assisses úr és emberei viselkedésének egyéb képtelen körülményei, miután eljárásuk mindig Maillart úr titkos és szóbeli utasításain alapultak, csakis az előbbieknak ismétlései lévén, nem szándékozom azokat újból elbeszélni, csupán azt jegyzem meg, hogy a fő árubiztossal folytatott beszélgetéseik következtében a

munkától elkedvetlenülített bennszülötteket serkentendő, a saját szerencsen cselédeimet és a házamnál alkalmazott szolgákat kirendeltem a munkához, mert inkább megfosztottam magamat személyes szolgálataiktól, hogys em elmulasztottam volna egyetlen alkalmat a telepítvény javának előmozdítására.

December első napjaiban a szokásos munkák folytattattak, de 11-én a legnagyobb örömmel láttam Őfelsége briggjét a „Coureur”-t megérkezni a nőmmel, akinek jelenléte annyira szükséges volt, hogy végképp eltörültessek az a kegyetlen szokás, amely a szerencsétlennek vélt napokon vagy valamely testi fogyatkozással született gyermekek megöletését követelte. Ugyanezen a hajón érkezett meg De la Boulaye úr is, akit a gyarmat sürgető ügyeiben küldtem az Isle de France-ra, azon utasítással, hogy De Ternay úr beleegyezésével szerződtesen alkalmas munkásokat a nélkülözhetetlen épületek elkészítésére. De la Boulaye úr azt jelentette, hogy tizenhárom munkást, hat katonát és két utazót hozott magával. Az utóbbiak egyike, D'Albergotti de Vezas márki, a Szt. Lajos-rend lovagja és egykori gyalogsági százados volt, aki a szolgálatát nekem ajánlotta fel; mindazonáltal ajánlatát el nem fogadhattam a miniszter beleegyezése nélkül. Hosszas katonai szolgálata és viszontagságai, amelyek az enyéimhez annyira hasonlítottak, nagy ragaszkodást keltettek bennem e tiszt iránt, megkínáltam őt lakással, és egyszer s mindenkorra meghívtam asztali vendégemül, amit el is fogadott.

13-án több tartományból nők jelentek meg, akik értesülvén a feleségem megérkezéséről, meg akartak esküdni az ő jelenlétében, hogy többé egyetlen gyermeket se fognak feláldozni a divatozott bűnös szokásnak; ezenkívül megállapítottak, hogy mindazok, akik esküjüket megszegnék, ki fognak utasíttatni az országból, ama gyermekek pedig, akik oly testi fogyatkozással születnek, amely miatt azelőtt megölték volna, ezentúl a telepre fognak szállíttatni, és ott a mi költségünkön felneveltetni, anélkül, hogy a szülőknek joguk volna őket visszakövetelni.

Az eskületételt az általános meglegedés jeléül ünnepély követte.

Miután bevégeztem volna ezt az ügyet, amely a telepre nézve oly fontos és az emberiségre nézve oly előnyös volt, figyelmemet a sziget éjszakai partvidékének tanulmányozására irányoztam, s e célból Mayeur urat, nyolcvan fegyveres kíséretében, kiküldtem, utasítván őt, hogy menjen a Periagua tartományba, vizsgálja meg a partvidéken létező összes réveket, öblöket és folyókat és igyekezzék a tartományok főnökeit megnyerni érdekeinknek; serkentse őket ajándékokkal és szükség esetén keljen védelmükre a szeklávok ellen, akiknek — mint jól tudtam —, mindenkor nagy ellenségei voltak; végre, miután küldetésében eljárta, ismerkedjék meg tüzetesen a Nosszebe-szigettel, aztán pedig a

szárazföldi úton térjen vissza Louisbourg-ba, számot adni a megfigyeléseiről.

Egyidejűleg parancsot adtam csapataim egy részének, hogy vizsgálják meg a főtelep szomszédságában létező folyókat és síkságokat; Garaut de Beaupreau urat, a sziget főmérnökét pedig utasítottam, hogy Őfelsége briggjén, a „Coureur”-ön utazzék el elkészíteni a déli partvidék földabroszát a „Dauphin-erődig. Hasonlóképp kiküldtem három periauguait is az antongili öböl keleti és nyugati partjainak kikémlelésére.

19-én észrevettem, hogy Des Assisses úr minden irányban megtagadja a segílyt a telep nélkülözhetlen munkáinál és ezenfelül igyekszik a szaphirobaik tartományát ellenem fellázítani, a főnököknek értésére adván, hogy nagyon kellemesekké tennék magukat az Isle de France kormánya előtt, ha ellenem nyilatkoznának. Mindezeknél fogva végre szükségesnek tartottam a hatályos és elszánt fellépést. Egybehívtam tehát a csapataim tisztjeit, kifejtettem előttük a körülményeket és Des Assisses úr magaviseletét, és véleményt kértem tőlük a teendőik iránt. Véleményük összhangzásban volt az enyimmal, ennél fogva parancsot adtam Des Assisses úr elfogatására, ami még ugyanabban az órában meg is történt. De miután egyidejűleg a számadás rendes vezetéséről is gondoskodni kellett, Aumont urat neveztem ki helyetteseül.

A fő-árubiztos elfogatásának híre megsemmisítette a szaphirobai főnökök reményeit. December 21-én eljöttek heten közülök, hatszáz munkás kíséretében és alkalmazást kértek az építkezésnél. Ugyanezek a főnökök kötelezték magukat hater ezer gerenda és négyezer deszka szállítására. A bennszülöttek e hajlandósága ismét érdekcinkhez csatlakozni nagy mértékben hozzájárult aggodalmaim eloszlataához.

24-én a két szakasz, amelyeket felfedezésekre küldtem volt ki, megérkezett expedíciójáról, és a vezénylő tisztek benyújtották tüzetes jelentésüket egy útleírás, illetőleg napló alakjában, amelyből meggyőződtem, hogy cz a roppant tartomány a legszebb és folyóktól átszelt síkságokban bővelkedett, és csupán a telepítvényesek hiányoztak ahhoz, hogy a legnagyobb hasznot lehessen belőlük húzni. Cukornád, gyapot, indigó, kávébab, dohány és minden egyéb termény bőven tenyészett itt.

27-én a „Coureur” nevű brigg készen állván az elindulásra, parancsot adtam Desmousseaux úrnak, hogy egy tolmács és egy katonaszakasz kíséretében hajóra szálljon és felfedezéseket tegyen a sziget déli részcin. Ugyanaznap elküldtem Perthuis hadnagyot Rosière úrral, hat katonából álló szakasszal és száznyolcvan fegyveres bennszülöttel, ugyancserre a vidékre, a szárazföldi úton.

Ezen év utolsó napjaiban semmi nevezetesebb dolog se történt, az összes csapatok el voltak foglalva a munkánál, amelyet különböző szakaszokban osztottam ki köztük.

29-én a főorvos értesített, hogy Des Assisses úr, rendetlen életmódja következtében, oly betegségbe esett, amely elől koránál fogva biztosítva kellett volna lennie. Helyzete részvétet keltett bennem. Elküldtem hozzá De Sanglier urat, hogy serkentse őt rendesebb életmódra, egyúttal ajánlatot tettem neki azíránt, hogy visszahelyezem őt a hivatalába oly feltétel alatt, ha nyilvánosan és a bennszülötteknek e célból általam egybehívandó cabarjában kijelenteni, hogy mindazt, amit mondott vagy tett, az Isle de France-ban létező párt meghagyásából mondta vagy tette, amely sziget kormánya féltékeny ama virágzó állapotra, amelyre Madagaszkár az én vezetésem alatt el fog jutni; és hogy eddigi eljárását csak azért követte, mivel meg akarta nyerni Maillart úr kegyeit, aki rendkívül irigyel minden jó szolgálatot, amellyel Madagaszkár érdekei mozdíttatnak elő.

Sanglier úr visszatérte után meglepetve hallottam, hogy Des Assisses úr elfogadta ajánlatomat, és őszintén sajnálja mindazt, amit szándékaim ellen tett, és végre, hogy hajlandó elfogadni visszahelyeztetését a hivatalába, és megígérte, hogy ezentúl mértékletesen fog élni. E veszedelmes ember önkényes megtérése nagy meglepedésemre szolgált; azonnal rendeletet küldtem neki, hogy vegye át a hivatalát. Mindazonáltal ez a házi kibékülés nem volt képes teljesen megnyugtadni minden aggodalmamat, miután az Isle de France kormányzója által üldözött és Európától elhagyatott telep állapotának szomorú látványa folyvást lelki szemeim előtt lebegett.

1775. január 1-én. A szaphirobai főnökök egybehívatván, a főintendáns a jelenlétiükben megtette a kívánt nyilatkozatot, és én nagy meglepedéssel tapasztaltam, hogy számos főnök megvetéssel tekintett rá. A cabar után Raul főnök négy szemközt kívánt velem beszélni, és arról értesített, hogy az Antongin tartománybeli szeklávok Szimanongu főnöke a bojanai királlyal szövetekezett, hogy nekem hadat izenjenek, és Szimanongu követeket is küldött a szaphirobaikhoz, a kiket felszólított a csatlakozásra; néhányan hajlandók is megfelelni e felhívásnak, míg mások el vannak tökélve, előbbi határozatukhoz ragaszkodni és megtartani irányomban elvállalt kötelezettségeiket.

Ez a fontos hír nagy elővigyázatot tett szükségessé, mert a szeklávok kétségkívül képesek voltak negyvenezer emberből álló hadsereget kiállítani a síkra ellenem. De miután veszélyes dolog lett volna aggodalmaimat elárulni, nyugalmat színleltem, és nagyobb eréllyel folytattattam az erődítési munkálatokat.

7-én Angontziból keltezett levelet kaptam Mayeur úrtól, aki nagyon előnyös színekben ecsetelte a tartományt, amelynek gazdasága termények és marhaállomány tekintetében felülmúlta minden várakozásomat.

Ennélfogva dacára aggodalmaimnak a szeklávok szándékait illetőleg, elhatároztam, hogy egy szakaszt fogok kiküldeni állomások szervezésére. A részletek, amelyeket Mayeur úr e tartomány főnökeinek hangulata felől közölt velem, azt a reményt keltették bennem, hogy talán sikerülni fog őket rábírom, hogy szükség esetén segítségemre legyenek. Mayeur úr arról is értesített a levelében, hogy segélycsapatok nélkül nem mer messzebb előnyomulni. Azonnal parancsot adtam tehát Longueueau altisztnek, hogy menjen utána kétszázötven fegyveres bennszülöttel, és bocsássa magát a rendelkezése alá. A következő napok alatt embereim az erődítményeken és a rakpart feltöltésén dolgoztak, amelyet az öböl partján építtettem.

12-én a szambarivek és antimaroák küldöttségét fogadtam, amely a szeklávok elleni háború esetére ötezer embert ajánlott fel.

28-án éjjel tájban a folyam partján történt három lövés riasztott fel. Azonnal parancsot adtam az őrségnek, hogy siessen a helyszínre, de embereim visszatértek, anélkül, hogy valamit felfedeztek volna. Ennek a riadalomnak nem volt egyéb következménye, mint hogy borzasztóan megijesztette Des Assises urat, az árubiztost, aki anyaszült meztelenen futott az erődbe. E napon jelentést kaptam, hogy a Tingballe-on lefelé és a Ranumenából érkező csónakokra nézve a hajózás veszélyessé lett, mert a rosszindulatú bennszülöttek lesben állnak, és rájuk lőnek. Ennek következtében elrendeltem, hogy a szárazföldön nyitassék közlekedés, és e célból megalkudtam Szauszé rohandrian törzsfőnökkel, négyezer ember küldése iránt. A közlekedési munkálatok azonnal foganatba is vétettek.

30-án jelentést kaptam a Foul-Point-i, masszuallai, mananhari, tamatavai és angontzii állomásokról, hogy kereskedelmi cikkek nagy bőségben találtnak, ellenben a raktárak üresek. E jelentés arra indított, hogy a „Jolie Bourbonnaise” nevű briggg összes rakományát megvásároljam hatvannyolcezer livre-ért, amely összeget, a pénztárnok vevényére, a saját zsebemből fizettem ki. Ugyanezen a napon az Isle de France kormányzóitól levelet kaptam, amely mindinkább meggyőzött arra célzó cselszövényeikről és üzelmeikről, hogy engem a miniszter bizalmától megfosszanak, és a bennszülöttek ellenséges indulatát felingereljék ellenem. E tárgyban még biztosabb értesítéseket kaptam D'Albergotti márkitól, aki egykor mint százados szolgált a franciáknál, és az Isle de France kormánya által üldöztetvén, Madagaszkárba menekült a védelmem alá.

Február 1-én. Értesítést kaptam, hogy Mahertomp törzsfőnök, aki a főtelepünk közelében lakott, a szeklávoknak kötelezte magát meggyilkoltatásomra. Mihelyt ezen értesítés valódiságáról kellőleg meggyőződtem, váratlanul megjelentem nála több törzsfőnök kíséretében, és

szemére lobbantottam árulását. Beismerte a bűnét, és bocsánatot kért szerződészegéséért, de alattvalói kijelentették, hogy többé semmit sem akarnak tudni ily hitszegő emberről. A saját népe számúzta és elkergette őt.

2-án Corbi úr, legmeghittebb tisztjeim egyike, a tolmács közbenjöttével értesített, hogy Zsuzsánna, az öreg szerecsennő, akit az Isle de France-ról hoztam át és aki zsenge fiatal korában adatott el a franciáknak és ötven évnél tovább élt az Isle de France-on, jelentést tett neki aziránt, hogy társnője, a Ramini Larizon rohandrian ampanszakabé leánya szintén foglyul ejtetvén, eladatott az idegeneknek, és bizonyos adatokkal bír aziránt, hogy én az ő fia vagyok. Corbi úr ezzel kapcsolatban azt is jelentette, hogy a szambarive nemzet több cabart tartott, amelyben engem Ramini örökösének, következőleg a Mananhar tartomány tulajdonosának s a Ramini Larizon halála óta üresedésben levő ampanszakabé vagyis legfőbb törzsfőnök cím jogos birtokosának kiáltottak ki.

Ez a hír a legnagyobb fontosságúnak látszott előttem, el is határoztam azt értékesíteni; e vitéz és nemeslelkű nemzetet művelt államra szervezni, és rábírnivaló egy erős és állandó kormány alapítására. A tartomány fekvése, népessége, termékenysége és az éghajlat és a talaj kitűnő volta, sok más körülménnyel egyetemben, arra indított, hogy megkísérleljem egy, nemzeti szabadságon alapuló, hatalom létesítését.

De miután senkim se volt, akivel a lelkeim titkát közölhettem volna, magamban keseregtem ama gondolat felett, hogy mennyire vak a versailles-i miniszter Franciaország valódi érdekei iránt. Ennélfogva egyelőre beértem azzal, hogy titkos utasításokat adtam Corbi úrnak aziránt, hogy a bennszülötteknek mit feleljen, ha e tárgyban kérdéseket intéznének hozzá. Ugyaneznap kihallgattam Zsuzsánnát is ama hírekre nézve, amelyeket a születésem felől terjesztett. A jó öregasszony a lábaimhoz borult, és azzal mentegette magát, hogy egyedül csak igaz meggyőződésének sugallata következtében cselekedett. Mert, úgymond, ismerte az anyámat, akinek arca az enyimhez hasonlított, és ezenfelül, a Zahanhar is megjelent neki álmában, és megparancsolta, hogy hozza nyilvánosságra a titkot. Előadása meggyőzött engem arról, hogy valóban hiszi, amit mond, ennélfogva megöleltem őt, és azt mondtam neki, hogy okom van megőrizni a születésem titkát, de mindazonáltal, ha vannak megbízható barátai, azokkal közölheti, amit e dolog felől tud. E szókra felkelt, megcsókolta a kezeimet, és kijelentette, hogy a szambarive nemzet már értesítve van e körülményekről, és Raffangur rohandrian csak a kedvező pillanatra vár, hogy nyilvánosan elismerje a Ramini vérszerinti ivadékát.

3-tól 6-áig egy közlekedési csatornát ásattam a folyam és a rév közt. E csatorna négy nap alatt elkészült, noha ezeröttszáz ölnyi hosszú volt.

De miután csaknem hatezer bennszülött dolgozott rajta, a munka a legnagyobb könnyűséggel fejeztetett be.

7-én Szievi törzsfőnök, a szambarivek nemzetéből, kétszáz nemzetbeli fiatalembert mutatott be, akik mint önkényesek akartak nálam szolgálni. Elfogadtam e derék nép ajánlatát, és azonnal elrendeltem, hogy rendes századot alakítsanak e fiatalemberekből. La Tour, La Boulaye és Evally tiszteket bízam meg az új csapat begyakorlásával. A század parancsnokává pedig rohandrian Raffangur fiát neveztem ki.

8-án Des Assisses úr, az árubiztos, előadta, hogy a hivataláról lemondani és az Isle de France-ra visszamenni óhajt. Kívánságának annál hajlandóbb voltam megfelelni, mivel anélkül se vehettem Des Assisses úrnak semmi hasznát. Mindazonáltal előbb el kellett készítenie a számadásait, e célra tizennégy napi határidőt engedélyeztem neki.

9-én egy D'École nevű tolmáctól jelentést kaptam, amelynek tartalma szerint egy öreg ember a Mananhar tartományban jövedelmeket terjeszt a sziget kormányában történendő nagy változásokat illetőleg, és egyebek közt azt is megjövendölte, hogy a Ramini utódja újból fel fogja építeni Palmyra városát. A jelentés továbbá arról is értesített, hogy e jóslatok nagy feltűnést keltettek a nép közt, amely megtudván, hogy a szambarivek engem Ramini utódjának kiáltottak ki, a főnökeiktől azt követelték, hogy követeket küldjenek hozzám e tény kiderítésére, akik, ha a dolog valónak bizonyulna, engem a tartomány meghódolása felől biztosítsanak, és magukkal vigyenek. E határozat következtében az anakendrinok és a voadzirik rohandrianjai kijelölték ama főnököket, akiknek azonnal útra is kellett kelniök a tengeren.

10-én kirándulást tettem az „egészség mezejére” és az Ágoston-erődbe, siettetni az erődítési munkálatokat.

11-én Mayeur úr, a főtolmács, értesített, hogy két szaphirobai törzsfőnök jelent meg és kihallgatást kér. Mihelyt bevezették őket, azonnal kijelentették, hogy miután értesülésük szerint szerződést kötöttem ellenségeikkel, a szambarivekkel, ők elhatározták minden hatalmukban álló eszközzel megakadályozni e szövetség következményeit, mely tényleg egyértelmű volna a velük váltott összes esküim megszegésével; szóval, hogy inkább a szeklávok mellett fognak nyilatkozni, mintsem hogy a szambarivek nemzetével összekötetésbe lépjenek. Végül előadták, hogy eljárásom Mahertomp irányában erőszakos volt, ennél fogva ildomosnak tartották őt ismét felvenni a cabarba, dacára a rá kimondott ítéletnek. Méltán felingereltetve e kijelentés által csupán megbotránkozásomat fejeztem ki, és rögtöni távozást parancsoltam a két főnöknek.

Ugyanezen a napon megjelent Raul rohandrian is a szaphirobaiktól, ugyanaz, aki a szeklávok üzelmeiről értesített volt engem, mentegette

a nemzete eljárását, amely csak az öreg Mahertomp lázításainak eredménye volt, és biztosított afelől, hogy ő kész ismételni a személyemhez való hűségi és ragaszkodási esküjét, egyúttal a fiát átadta nekem kezesül.

Miután a legudvariasabb figyelmet tanúsítottam irányában, felkértem, hogy tudassa velem a szaphirobai főnökök ellenkezésének valódi okát. Erre Raul elbeszélte, hogy Mahertomp és Onglahe rohandrian elődei bele voltak keveredve Ramini Larizon családjának lemeszároltatásába, és azután magukhoz ragadták több tartomány főhatóságát a szambarive nemzet kárára, ezen utóbbi pedig, most arról lévén meggyőződve, hogy feltalálta Ramini egyik vér szerinti ivadékát, jog szerint visszaköveteli az Antimaroa tartományból kiszakított kerületeket.

E felvilágosítások után megkérdeztem őt, vajon az ő saját érdekei nem követelnék-e, hogy szintén a szambarivek ellen nyilatkozzék? Raul e kérdésre tagadólag felelt, és válaszával azzal okolta meg, hogy ő Híbrahim Safe nemzettségéhez tartozik, akinek családja Ramini ampanszakabé pártfogása alatt telepedett meg mostani lakhelyén, és hogy őt magát jelenleg csak azért számítják a szaphirobaik nemzetéhez, mert a birtokait meg akarja tartani. Aztán megkérdeztem, bír-e valamely tudomással Ramini azon örököséről, akinek megjelenését a szambarivek hirdetik, de miután azt felelte, hogy egy szót se tud e dologról, nem tartottam szükségesnek a további kérdezősködést, és biztosítottam őt állandó barátságomról, amellyel iránta és egész családja iránt mindenkor viseltetni fogok.

Kijelentéssel meg lévén elégedve, a maga részéről kinyilatkoztatta, hogy egész erejével támogatni kívánja a telepítvényt. De egyúttal felkért, venném fontolóra, hogy azon esetre, ha a telepet feladnám, milyen lenne az ő helyzete a sok feldühödt törzsfőnök közt, akik bizonyosan feláldoznák bosszújoknak őt magát és egész családját. Ez észrevétel alaposnak látszott előttem, és őt teljesen megnyugtató, kijelentettem, hogy egyebet nem is kívánok tőle, mint teljes semlegeséget.

12-én a mérnök, aki az „egészség mezejére” és a Ranumena felé vezető út munkálatait igazgatta, eljött jelenteni, hogy az egész munka elkészült. Elhatároztam, hogy másnap meg fogom tekinteni. Ugyanezen a napon hírt kaptam, hogy a szaphirobaik csapatokba gyülekeznek.

13-án Louisbourg-ból lóháton mentem el az „egészség mezejére”, és meg voltam lepetve afelett, hogy az út ily rövid idő alatt elkészült. Hat francia mértföldnyi hosszúságú és négy ölnyi szélességű volt, mind a két oldalán árokkal ellátva, a vizek levezetésére. Azt hittem, hogy illendő dolog a munkásokat megjutalmaznom, és mindegyiknek egy rőf

kék vásznat és egy palack égettborot ajándékoztam. Biztosítani akarván a közlekedést ezen az úton, azonnal megparancsoltam, hogy a manabiai magaslaton sáncot építsenek, s a sáncban lakásokat is építtettem huszonnégy ember számára.

14-től 16-ig a Louisbourg-hoz tartozó állomásokat vizsgáltam meg, és kiosztottam néhány darab földet az európaiak közt az „egészség mezején” és a Szt. János-erőd síkságán, a nagy folyam partja mellett. Mindezekben a földeken cukornád, gyapot, indigó, dohány és takamahaka-fa termett.

17-én visszatértem Louisbourg-ba és elrendeltem az építkezések folytatását és a város nagyobbitását; 18-án pedig dereglyén elindultam Angontziba. Ez az utazás nyolc napot vett igénybe. Felhasználtam az alkalmat meglátogatni a folyamparton letelepült összes törzsfőnököket, akik legőszintébb ragaszkodásukat fejezték ki irányomban. Angontziban megérkezvén, el voltam ragadtatva, ama hely fekvésétől, amelyet a mérnököm a telepítvény számára kiszemelt; rendkívül óhajtottam volna kellő erőszaporulatot nyerhetni, hogy kiaknázhassam a bőkezű természet adományait, de fájdalom! ezen óhajtasok teljesítése nem állt hatalmamban, és a táj szépsége, a talaj jósága, a bennszülöttek szelíd és nyájas jelleme hasztalan serkentett tervek kigondolására, amelyeket nem bírtam megvalósítani.

Az angontzii rohandrian 27-ére egy cabart hívott egybe, amelyben személyesen fogadtam el a nemzet hűségi és szövetségi esküjét. A hónap végnapjai a főnökök által rendezett vigalmak közt teltek el.

1775. március 2-án a szárazföldi úton értesítést kaptam, hogy a déli tartományok több küldötte jelent meg Louisbourg-ban és türelmetlenül várja megérkezésemet, továbbá, hogy a szaphirobaik felégették Manonganon egyik faluját; elhatároztam, hogy azonnal hazautazom, és miután a szárazföldi út, bár nehéz, de rövidebb volt, ezt választottam. Az angontzii főnök, elhatározásomról értesülvén, megkínált a saját hordszékével, és hatszáz fegyvercs embert rendelt ki testőrségül. Elindulásom előtt megragadtam a kedvező pillanatot, és kifejtettem előtte, mily előnyököt nyújtana egy út építése Angontzi és Louisbourg közt. A főnök erre megígérte, hogy hatezer embert állít ki a munkára, ha az antimaroák ugyanannyit állítanak ki.

6-án nagyon unalmas utazás után végre megérkeztem Louisbourg-ban, ahol örömmel tapasztaltam, hogy a város előtt levő mocsár egészen be volt metetve. Ezt a munkát ugyanazon barátaim jóindulatának köszönhettem, akik az „egészség mezejére” vezető utat elkészítették. E napon átvettem a telep különböző szolgálati ágaira vonatkozó jelentéseket, amelyekkel teljesen meg voltam elégedve, mert meggyőződtem belőlük, hogy a távollétem alatt semmi se szünetelt. Sanglier úr, aki

a távollétemben kormányzott, arról értesített, hogy öt déli tartomány küldöttei egy cabar egybegyűjtését kérik, és más hat főnök is tartózkodik a városban, akik szintén ugyanazt a kérést terjesztették elő. Ennélfogva elrendeltem, hogy az előkészületek megtétesse a következő napon megartandó cabarhoz.

7-én, miután kipihentem volna magamat, Mayeur és Corbi urakkal értekeztem ama különböző érdekek felől, amelyek a küldötteket és a főnököket arra indították, hogy hozzám forduljanak, s miután megkaptam a szükséges felvilágosításokat, egybehívtam a cabart, amelybe a küldötteket egymás után bocsátották be. Az első Mananhar tartományból jött; a második Tamatavából; a harmadik Szt. Mária szigetéről; a negyedik Mananzarból; az ötödik Matatavából. A küldöttek után a főnököket fogadtam és minthogy érdekeik ugyanazonosak voltak, közös esküt váltottam velük; miután ajándékaikat én is a magam részéről ajándékokkal viszonoztam, elbocsátottam őket, mivel az ügyek, amelyekkel meg voltak bízva, illető tartományaikba való haladéktalan visszatérésüket követelték.

8-án Gareau de Boispreaux főmérnök azt indítványozta, hogy építtessek egy világítótoronyt a D'Aiguillon-szigeten, és állíttassanak fel egy lobogóárbocot a szárazföld csúcsán a folyam bejárásánál. Hasonlóképp azt is kérte, hogy ezentúl is az eddig alkalmazott munkások szolgáljanak alatta. Kívánságát teljesítettem, és kiállítottam számára a szükséges rendeleteket és felhatalmazásokat.

9-én Raul főnök látogatását fogadtam, és felszólítottam őt, hogy alkalmazza embereit az Angontziba vezető út építésénél. Hosszas tanácskozás után végre négyezer ember kirendelését ígérte: két más főnök, Manonganon és Mandingue szintén kétezer embert ígért. A szükséges segély felől eképp biztosítva levén, a munka elkészítését De Boispreaux főmérnökre és segédjére, De Rosières úrra bízta. A terv még ugyanazon nap elkészült, és De Rosières úr elindult Angontziba, a munkát ezen az oldalon megkezdeni, míg Gareau de Boispreaux úr a louisbourg-i oldalon fogott hozzá. Az út hosszúsága nem volt kevesebb huszonnyolc francia mértföldnyinél (112 kilométer).

10-én megtudván, hogy Des Assises úr elutazása előtt nagy mennyiségű árut vett ki a raktárból, és szétszította a szaphirobaik közt, ezen utóbbiakat ellenem fellázítandó, elküldtem hozzájuk Certain urat azon izennel, hogy ama tárgyakat Des Assises úr a király raktáraiból lopta el, következésképp őket is a tolvajságban részeseknek fogom tekinteni, és ehhez képest fogok cselekedni.

13-án két szaphirobai főnök jelent meg, és elhozta a visszakövetelt árucikkek nagy részét, de egyúttal kijelentették, hogy eljárásukat ne tulajdonítsam a félelemnek, hanem nyílt és becsületes jellemüknek.

A telepítvény elpusztítása céljából kiosztott áruk értéke meghaladta a huszonzháromezer livre-t, ami valóban rendkívüli összegnek mondható, ha tekintetbe vesszük, hogy Des Assises úr tizenötezer livre-nyi összeg kifizetését megtagadta a szükséges erődítési és házépítési munkák elrendelése alkalmával.

15-én a D'Aiguillon-szigeten levő Manghabey hegyről jelezték két kétárbcos hajó közeledését. Mind a két hajó délelőtti tizenegy óraker horgonyt vetett a révben. Az első Őfelségének egyik briggje volt, Joubert fregatthadnagy parancsnoksága alatt, a második pedig a „Coureur”, amely visszahozta a déli tartományok megszemlélésére és a partvidék megfigyelésére kiküldött mérnököket.

Joubert parancsnok átadta az Isle de France kormányzója, De Ternay úr és az intendáns által aláírt levelet. Azonnal észrevettem, hogy őt kém gyanánt küldték ki, műveleteimre felügyelni, mert a kapitány kijelentette, hogy a parancs szerint, amelyet kapott, vissza kell szállítania az Isle de France-ra csapataim fennmaradt részét, és hogy csak azon jelentés következtében küldetett ide, amelynek értelmében a bennszülöttek engem meggyilkoltak, embereim nagy részét bekerítették, a többi pedig a Manghabeyre menekült volna.

A kapitány látván, hogy ezt a mesét pusztán csak az Isle de France kormányzóinak megörvendeztetésére gondolták ki, késznek nyilatkozott visszatérni, mert határozott parancsa volt a visszatérésre, azon esetre, ha engem életben találna. Ez a viselet azok részéről, akiknek kötelességükben állt volna engem támogatni, csakugyan véget vetett minden türelmemnek. Meghagytam a parancsnoknak, hogy azonnal szedesse fel a horgonyait, miután főnökei csak azért küldték ide, hogy meggyalázza a telepítvényt.

Délután két óraker ismét két más hajót jeleztek és este hat óraker Őfelsége fregattja, a „Belle Poule” De Grenier lovag, tengerész-hadnagy parancsnoksága alatt, horgonyt vetett a révben. A parancsnok élelmiszereket és árucikkeket kért a hajója számára, amelyeket ki is szolgáltatam neki. Ez a tengerésztiszt legélénkebb sajnálkozását fejezte ki azon tapasztalata felett, hogy az Isle de France főhivatalnokai annyira el voltak fogulva a madagaszkári telep ellen, és átvette sürgönyeimet a francia udvar számára. 22-ig el voltam foglalva számadásaim elkészítésével, amelyeknek általános kivonata itt következik:

A MADAGASZKÁRI TELEP RÉSZÉRE 1772-BEN ÉS 1773-BAN
ELŐLEGEZETT ÖSSZEGEK

	Livre	Sous	Dénár
A Benyovszky-ezred toborzásáért, Madagasz- kárba való átszállításáért és árucikkekért 1774-re és 1775-re március 20-ig	342649	12	5
Váltóutalványok értéke	113000	10	3
Összesen	455650	2	8

KIADÁSOK

A csapatoknak 1772, 1773, 1774, 1775 években	141432	0	0
A tengerészetre: Ófelsége „Postillon” és „Cou- reur” nevű hajóinak	396864	6	4

KIADÁSOK A TELEPÍTVÉNYRE

A kormányzó háza, utak, csatornák, erődít- vények stb. építésére	315916	11	8
Az Isle de France számára rabszolgákban	161412	0	0
Az Isle de France számára rizsben	84000	0	0
Élelmiszerek Ófelsége több hajója számára	41423	11	7 ½
Összesen	1141048	8	19 ½
Levonatván az előlegezett összegek	455650	2	8
	685398	6	11
És az általam előlegezett összeg	245000	0	0
A kezelés által kimutatott tiszta nyereség*	440398	6	11

* Ez az összeg, amely a bevételek és a kiadások különbözete, nem tiszta nyereség. A fennebbi számadás eredménye az, hogy a telep a franciáknak 455650 livre-be, 2 sous-ba és 8 dénárba és 245000 livre-be, összesen tehát 700650 livre 2 sous és 8 dénárba került. Ez nem fedezi az összes 854212 livre 18 sous költséget. De a telep megfizette a 153562 livre 15 sous 4 dénárnyi különbözetet és az Isle de France-ot, valamint a király hajóit ellátta 286835 livre 11 sous és 7 ½ dénárnyi áruval. Csupán ezen utóbbi összeg képviseli a visszatérítést, amelyet az egész előlegezett összegből levonván, marad 413814 livre 13 sous, s ezen összeg képezi a francia kormány veszteségét e vállalatból a fennemlített idő alatt.

Az angol kiadó jegyzete.

E világos számadásnak jó hatást kellett gyakorolnia a miniszterre, mert kitűnt, hogy nem nagyobb összeg előlegeztetett 455 650 livre-nél, és csupán a csapatok és a hajók 538 296 livre-be kerültek. Ebből a miniszter könnyen láthatta, mily óriási hasznot lehet rövid idő alatt várni Madagaskárból.

23-án a „Belle Poule” elvitorlázott, és ugyanaznap futár által Foul-Point-ből tudósítást kaptam, hogy a fariavák és betalimenek háborút izentek Hiavinak és az ellenségeskedések máris megkezdődtek. A Foul-Point-i parancsnokoló tiszt sürgetőleg kért rendeletet aziránt, hogy segítségére legyen-e Hiavinak vagy sem. E hírek következtében elhatároztam, hogy személyesen elutazom Foul-Point-be, megbékéltetni a népeket.

24-én, miután rendeleteket adtam volna ki, a telep szolgálatára vonatkozólag, nyolcvan katonából és kétezer bennszülöttből álló tábort szerveztem, a szeklávok és a szaphirobaik váratlan támadásai ellen, aztán clindultam Foul-Point-be két tiszt és hatszáz szambarive nemzetbeli harcos kíséretében. Mananharon áthaladván, a sauszéiek csapata és az antimakoli nép hozzám csatlakozott, úgy hogy közel ötezer fegyveres élén találtam magamat.

27-én hadseregem az ambarentei csapattal erősbödött és ápril 1-én megérkeztem Foul-Point-ben.

2-án elfogadtam a betalimenek és fariavák küldötteit, akik kijelentették, hogy e két nemzet meg fog nyugodni határozatomban, azt remélvén, hogy csak azon igazságszeretet parancsaira fogok hallgatni, amelyet az Isten szelleme sugall nekem. Azután kijelentették, hogy Hiavi az oka a háborúnak, mert a betalimeneket és fariavákat eltiltotta a Foul-Point-i vásáron való megjelenéstől, elkobozta a nemzetükbeli kereskedőktől a szarvasmarhát, rabszolgákat és élelmiszereket, amelyeket ezek eladás végett hoztak a telepre, és végre Hiavi katonái megrohanták egyik falujukat, és elraboltak néhány fiatal nőt, akiket eladtak francia kereskedőknek.

Ekképp értesülvén a háború okáról, megajándékoztam a küldötteket, és elbocsátottam őket azon ígérettel, hogy az egész vitát el fogom igazítani, a megelégedésükre, ha annyi időt engednek, amennyi e célra szükséges lesz. Erre kötelezték is magukat, és visszatértek a táborukba nagy megelégedéssel amiatt, hogy nálam maguk irányában jóindulatot tapasztaltak. Mert Hiavi azt híresztelte, hogy az ő segítségére érkezem.

A legközelebbi lépésem az volt, hogy meghívtam Hiavit a szállásomra, szemrehányásokat tettem neki a magaviselete és amiatt, hogy az alattvalóinak megengedte a szomszédok háborgatását. Annyira a szívére beszéltem, hogy megrovandónak vallotta magát, de egyúttal felkért, cselekedném oly módon, hogy le ne aláztassék az ellenségei

szemeiben. Köteleztem magamat, hogy eljárásomat a kívánságához fogom alkalmazni, azon esetre, ha aláveti magát azon feltételeknek, amelyeket eléje, valamint a betalímenek és a fariavák elé fogok szabni. Miután így mind a két fél ígérését bírtam, elrendeltem, hogy 3-án cabar tartassék, amelyre úgy Hiavi és törzsfőnökei, mint a betalímenek és a fariavák is meghívtak.

3-án hajnalkor az embereimet fegyveresen felállítottam csatarendben. Hat óra tájban megérkeztek a betalímenek és fariavák, mintegy nyolctízezer fegyveres ember; rövid idő múlva Hiavi is megjelent a népével, úgy, hogy az e napon jelen volt fegyveres emberek száma közel huszonkétezerre rúgott. Nyolc órakor megkezdődött a cabar, és miután a részletes vitatkozásokot el akartam kerülni, mind a két félnek azt az ajánlatot tettem, hogy lépjenek e napon szövetségi és barátsági szerződésre, amelyet én, a sambarive és szaphirobai nemzettel egyetemben biztosítanék; továbbá eléjük terjesztettem a következő, kölcsönösen kötelező feltételeket:

1. Hogy ezentúl a kereskedelem szabad legyen mind a három nemzet közt, és senki se követelhesen e címen valamely különös díjakat (vagy adót).

2. Hogy Hiavi adja vagy adassa ki azon egyéneket, akiket katonái minapában megtámadtak és elhurcoltak; mindazokért pedig, akiket fel nem találhatnának, fejenkint kettőt adjon át a saját alattvalói közül.

3. Hogy a betalímenek és fariavák jövőre ne fogadják be magukhoz Hiavi egyetlen szökevény alattvalóját se, ellenben azokat, akik az utóbbi három hónap alatt menedéket kerestek náluk, kényszerítsék, hogy a saját személyük helyett fejenkint két rabszolgát adjanak át bírságul.

4. Hogy a betalímenek, fariavák és Hiavi alattvalói kellő számú munkást állítsanak ki, egy közhasznú és a kereskedelem előnyére szolgáló út elkészítésére Foul-Point-től Bohitsmenesig.

És tekintettel arra, hogy ez az utolsó pont a leglényegesebbek egyike volt közös érdekeikre nézve, kijelentettem, hogy néhány tisztet szándékozom megbízni a munkára való felügyelettel.

Három órai vitatkozás után, amely alatt minden percben általános összeverekedéstől lehetett félni, végre lecsöndesültek, és elfogadták az első pontot; a második és harmadik pontra nézve abban állapodtak meg, hogy minden elmúlt civódás adassék át a feledésnek, és egyik oldalról se támasztathassék semmi igény, jövőre pedig mind a két nemzet szolgáltatssa ki kölcsönösen a szökevényeket, vagy legalább üzze el azokat a saját területéről.

A negyedik pontra nézve elhatározták, hogy ötezer embert fognak kiállítani a tervezett útépitésre. Az elfogadott feltételek esküvel erősítették meg, amelyhez a velem jött törzsfőnökök mint tanúk és kezesek

csatlakoztak. Hiavi aztán ötven ökröt vágatott le, a betalimenek és a fariavák ugyanannyit, a hús pedig kiosztatott a csapatok közt.

4-én a betalimenek és a fariavák hálájukat óhajtván tanúsítani, ötszáz ökröt ajándékoztak a csapataimnak, Hiavi pedig ötszáz ökröt és ötven rabszolgát adott. A szarvasmarhát kiosztottam a kísérőim közt, de a rabszolgákat felszabadítottam azon feltétel alatt, hogy valamelyik telepem szomszédságában telepedjenek le, és földjeik terményeiből tizedet fizessenek.

Ekképp szerencsésen megkötvén a békét, mind a két fél megelégedésére, elhatároztam visszatérni Louisbourg-ba és elutazásomat csupán azért halasztottam el, mert a hadviselő felek ünnepélyt óhajtottak adni a tiszteletemre. Az ünnepély befejezése után a fariavák negyven rabszolgát és kétszáz ökröt ajándékoztak a csapataimnak, Hiavi pedig kétezer piasztert adott.

11-én szerencsésen hazaérkeztem Louisbourg-ba, ahol mindent jó rendben találtam.

12-én főtalmácsom jelentette, hogy a bojanai királytól küldöttek fognak érkezni, és egyúttal értesített, hogy a szaphirobai és antamboi főnökök követeket küldtek ezen utóbbiak elé oly célból, hogy őket a saját érdekükbe bevonják a telep ellen. E hírt megerősítette egy bennszülött öregasszony is, aki még ezenfelül azt is tudatta velem, hogy a szaphirobaik ajándékokkal megvesztegették a szeklávok követségének főnökét, aki eskü alatt kötelezte magát, hogy ürügyöt fog keresni az alkudozások félbeszakítására, és kellő okot fog találni arra, hogy a nemzetét a részükre hódítsa. E hír valóságáról teljesen meggyőződtem a telephez tartozó egyéb szerecsenek vallomásaiból, akik jelen voltak az eskü letételénél.

Ekképp a legválságosabb helyzetben találván magamat, elhatároztam, hogy a „La Flore” nevű brigget elküldöm az Isle de France-ra fegyverekért és lőszerekért; ugyanezen alkalmatossággal visszaküldtem a családomat és háznépem legnagyobb részét, hogy annál tevékenyebben működhessen a szeklávok ellen. A hajó haladéktalanul elindult az Isle de France felé és vele együtt De Sanglier lovag, százados is, akinek feladata volt e gyarmat kormányzóságánál a szükséges segélyszerek azonnali elküldetését szorgalmazni.

21-én Raul törzsfőnök megjelent nálam, és fegyveres segítséget kért, mert a szaphirobai főnökök a szeklávokkal egyetértőleg elhatározták őt családostul kiirtani, azért, mert vonakodott részt venni a telep ellen tervezett merényleteikben. E főnök elbeszélése a szövetkezettek támadási előkészületeit, és elbeszélése nem hagyott fenn többé kétséget aziránt, hogy egy háború előtt állunk, amelyet nincs mód elkerülni. De miután nem várhattam segílyt rövid idő alatt, és egész erőm csak a szilárdság

és bátorság által előidézhető hatáson alapult, nem akartam még lemondani minden reményről.

13-án éjszaka idején utaztam el az „egészség mezejére”, nehogy az ellenség értesüljön a távollétemről, és megérkezésem után azonnal védelmi állapotba helyeztem ezt a telepet, amelynek őrizete huszonkilenc katonára és ötszáz megbízható beenszüllöttre volt bízva. A parancsnokság De Mallendre százados és De la Boulaye hadnagy urak kezében volt. Nagyobb biztonság okáért cölöpökkel kerítetttem el az erőd ama részét, amelyen keresztül az ellenség támadást intézhetett volna, előre nyomulván a hegy töve közelében, ahova az erőd ágyújának lövései el nem hatolhattak. A folyamparton kivágattam az összes fákat és bokrokat, hogy a golyók a Zasaicha fokig érhessenek. Miután e fontos erődöt így védelmi állapotba helyeztem, dereglyére szálltam és visszaindultam Louisbourg-ba. A mahertompi terület mellett elhaladván, egy elleneséges tábornok pillantott meg, amelyből néhány lövést tettek a dereglyénkre; de a távolság sokkal nagyobb volt, hogysem a golyók kárt okozhattak volna, így tehát szerencsésen visszaérkeztem Louisbourg-ba, ahol mindent jó rendben találtam.

28-án jelentették, hogy szambarive nemzetbeli követek érkeztek nyugatról és keletről. Tanácskozni akartak velem egyedül, minden más nemzet kizárásával, és biztosítottak afelől, hogy ha őket jóakaratólag meghallgatom és a barátságom felől bizonyossá teszem, rövid idő alatt meg fognak engem szabadítani valamennyi ellenségemtől. Ilyen ajánlat csakis kedvező lehetett rám nézve. Ennélfogva elrendeltem, hogy a kellő előkészületek megtéessenek a tanácskozáshoz.

30-án megtartott a cabar vagy gyülekezet, amelynél a telep részéről jelen voltak: Benyovszky gróf parancsnok; Perthuis, De la Boulaye és Rosier hadnagyok; Unbanovszky mérnök; Besse tolmács; a szambarivek részéről pedig Raffangur fejedelem. A szambarivek ajánlatai a következő beszédben adtak elő:

„A szambarivek nemzete, az Isten népe, amely a Mananhar és a Maszszualla tartományokban lakik, szomorúan tapasztalta, hogy a louisbourg-i telep barátsági és szövetségi szerződéseket kötött más nemzetekkel, az övének mellőzésével és kizárásával, és hogy most mindezen nemzetek egymás közt szövetkeztek jóltevőik ellen, sőt a mi népünket is felszólították a hozzájuk való csatlakozásra, a fehér emberek ellenében. De miután a szambarivek mindenkor az igazság ösvényén jártak, a mi nemzetünk visszautasította az ajánlataikat, a fehér emberek barátságát eléje tevén mindennemű hajlandóságnak az összeköttetésre vagy szövetségre, amely köztünk és az ő ellenségei közt létre jöhetne. Ezen érzelemtől indítva, a szambarive nemzet ajánlkozik ötezer emberrel segíteni a telepítvényt, és reméli, hogy e tény következtében méltónak

fog ítéltetni a szövetségre, amelynek becséről teljesen meg van győződve.”

E beszédet végighallgatván, azt feleltem, hogy mindig óhajtottam a szambarivek szövetségét, de tartományuk távoli fekvése eddig nem engedte, hogy közvetlenül bocsátkozzam velük alkudozásokba. Biztosítottam őket, hogy segélynyújtási ajánlatuk igen magas fogalmakat keltett bennem érzelmeik iránt, és hogy a barátság e tanújelét a legnagyobb örömmel fogadom el, miután az teljesen igazolja ama feltétlen bizalmat, amelyet elhatároztam a szambarive nemzetbe helyezni, mely tiszteletet érdemel Ramini vérénél fogva.

A követek erre rövid ideig tanácskoztak egymás közt, és megegyeztek abban, hogy leteszik a hódolati esküt. A nap hátralevő része vigalmak közt telt el, és este a tolmácsom jelentette, hogy a szambarivek eltűntek. Ez a hír nekem némi gondokat okozott, mivel a hódolati eskü letétele után engem értesíteniök kellett volna eltávozásukról.

Június 1-én, 1775. Tolmácsom reggel négy óraker jelentette a szeklávokkal szövetkezett szaphirobai főnökök megérkezését és értesített, hogy a kíséretük háromezer emberből áll, akikkel az ő meggyőződése szerint, rajtunk akarnak ütni. Egy óra múlva Raul főnök érkezett meg, és menhelyet kért a maga és családja számára. Elmondta, hogy a szövetkezettek kirabolták őt, és csupán annyi ideje volt, hogy a saját és az övéi életét megmenthesse; népe legnagyobb részét az ellenség foglyul ejtette, és összes javai a lángok martalékává lettek. E törzsfőnök szerencsétlen sorsa nagyon megszorított. Felkértem őt, hogy családotul vonuljon vissza az erődbe. Rault a telep zsenge korában az én szövetségeseim legyőzték, és elkergették a tartományából, mert egy erőd építését ellenezte; most pedig irántam való ragaszkodása miatt kellett szenvednie.

Kilenc óraker a szeklávok és szaphirobaik megjelentek egy ágyú-lövésnyi távolságra. Csapataik többre rúgtak háromezer embernél. Követeket küldtek hozzám azon kéréssel, hogy menjek el a táborukba, panaszaikat meghallgatni. Ez a kérelem meglehetősen zavarba ejtett, minthogy panaszaikat fegyveres erő támogatta. De végre, nem akarván nekik okot szolgáltatni arra a feltevésre, hogy a megjelenésük megijesztett, csapataimat kirendeltem az erőd védelmére, és elmentem a találkozási helyre. Ott megérkezvén, megparancsoltam a tolmácsomnak, hogy hallgassa meg ajánlataikat és panaszaikat. A szövetkezettek ekkor azt követelték, hogy vonjam vissza csapataimat a sziget belső részeiből, főképp pedig az „egészség mezején” levő állomásról, és mentsem fel őket azon eskü alól, amelynek erejénél fogva átengedték nekem a Tingballe folyó partjait, miután — amint mondták — rászédettek a biztos kereskedelemre vonatkozó ígéretem által, amelynek biztosítania kellett volna a számunkra a magánkereskedőkkel folytatott összeköttetésük

előnyeit, holott ezektől a katonaság megérkezése óta megfosztattak. Előadásukat ama megjegyzéssel fejezték be, hogy érdekeikkel ellenkezik a katonai telepek létesítésének megengedése, és hozzátették, hogy a náluk azelőtt megjelent magánkereskedők mindenkor illetéket fizettek nekik, amelyektől a telep alapíttatása óta eltekint és végül különösen hangsúlyozták, hogy azelőtt minden kereskedelmi, sőt királyi hajó is két ágyúlövéssel üdvözölte a főnökeiket, amely megtisztelő szokást én rosszakaratúlag eltörültem.

Miután e beszédüket nyugodtan végighallgattam, és magamat igen válságos helyzetben láttam, azt feleltem nekik, hogy jól tennék, ha megfontolnák, mit cselekszenek. Miután átadták nekünk ama földeket, amelyeknek tényleg birtokában vagyunk, többé nem követelhetik vissza azokat anélkül, hogy az esküjüket meg ne szegnék. Ezenfelül, miután a teleppel szövetségre léptek, minden erőszakos lépés a részükről feljogosítana engem csapataimat a megfenyítettetésükre felhasználni, következésképp határozott parancsok hiányában nem teljesíthetem a kívánásaikat. Az erőd lerombolásába és a csapatok visszavonásába a sziget belső részeiről, nem egyezhettem bele; ami az üdvözlő lövéseket illeti, meg fogom parancsolni a hajók parancsnokainak, hogy a régi szokáshoz alkalmazkodjanak, de ami állítólagos jogukat illeti, hogy a kikötőkben megjelenő hajókra illethekeket vethessenek ki, ez egyenesen nevetséges, mert soha senki se hallotta, hogy jó barátok és szövetségesek adót vessenek ki azokra, akik csupán kereskedési célból jönnek hozzájuk.

Beszédem meglepte a népet, de néhány törzsfőnök felkiáltott, hogy „térjünk a dologra!” és figyelmeztette a többieket, hogy nem találhatnának kedvezőbb alkalmat a mostaninál, erőszakkal kényszeríteni engem arra, amit jószántomból nem akarok megtenni. Ugyanekkor egyszerre bekerítettve láttam magamat minden oldalról, és igen kellemetlen negyedórát kellett volna átélnem, ha . . . * őrnagy, ötven szerecsen élén a segítségemre nem siet. Ez a heves támadás az ellenség egy részét arra kényszeríté, hogy vele igyekezzék szembeszállni, míg a másik rész az erődöt támadta meg, de keményen visszaveretvén, zavart okozott az ellenséges csapatok közt. Ez nekem alkalmat nyújtott a megmenekülésre. Csupán két törzsfőnököt láttam magam előtt, akik utamat akarták állni. Elhárítottam csapásaikat s erre felkiáltottak: „Ez egy boszorkánymester! Végünk van!” Ostobaságukat felhasználván, összegyűjtöttem őrnagyom csapatát, amely közt néhány tisztem és katonám is volt, akik látván, hogy körül vagyok véve, feláldozták magukat megmentésemért. Mikor az erőd parancsnoka észrevette,

* Olvashatatlan név.

(Az angol kiadás megjegyzése.)

hogy kiszabadultam az ellenség kezei közül, célba vette ágyújával az utóbbiakat, és löni készült, amit azelőtt nem mert tenni, mert attól félt, hogy én lehetnék a lövés áldozata. Az ellenség csakhamar észrevette megmenekülésemet és az ágyúzástól való félelmében gyorsan visszahátrált az erdő felé, miután visszavonulás közben még néhány lövést tett.

Visszatérvén az erdőbe, nagyon örültem, hogy ismét a csapataim közepette voltam, és nem győztem őket eléggé dicsérni a parancsok pontos végrehajtása miatt. Itt azon ellenvetést lehetne tenni, hogy nem cselekedtem eszélyesen, mikor így az ellenség kezébe adtam magamat, holott ágyúm használata által hatalmamban lett volna megakadályozni a közeledésüket. Igazolásomul a következőket kell megjegyezniem:

1. Ha szabadon akarunk működni egy nemzet ellen, amelyet civilizálni óhajtunk, oly tények birtokában kell lennünk, amelyek bebizonyítják, hogy az illető nemzet volt a támadó fél.

2. Egy főparancsnok sem tagadhatja meg a panaszok meghallgatását. Ha megtagadtam volna e látszólag igazságos kérés teljesítését, a panaszos nemzet módokat találhatott volna másokban is kétértelmű érzelmeket kelteni, sőt a viselkedésem erre fel is jogosította volna őt.

3. Ha egy cabar vagy gyülekezet alkalmával szerencsétlenségre ágyút használtam, és ez által vérontást okoztam volna, a körülményekről rosszul értesült szomszéd nemzetekből alig lehetett volna kiirtani a gyanút, hogy ez előre tervezett támadás volt, és a gyülekezet csakis azért hívatott egybe, hogy a jelenvolt bennszülöttek kiirtassanak. Ily esemény bármennyire igazolt volna is, elég lenne ahhoz, hogy igen rövid idő alatt mindenkit elidegenítsen tőlünk; az én magamtartása azonban ezt elkerülvén, valódi előnyt biztosított. A szomszéd népek, értesülvén a szaphirobaik és szeklávok viselkedéséről és a mérsékletéről, amelyet irányukban tanúsítottam, nem késlekedhettek ügyünkhöz csatlakozni. A küszöbön álló háború igazolva lesz, mielőtt még bírálgatások tárgyát képezhetné. Ugyanezen oknál fogva határoztam el azt is, hogy ellenségeinknek békeajánlatokat teszek, amelyeket ők elutasítottak, és ezáltal mindennemű szemrehányást elhárítottak rólunk.

3-án a tolmácsok, akiket békeajánlatokkal küldtem a szaphirobaikhoz, visszatértek, és azt jelentették, hogy a szövettek gőgösen visszutasítottak mindennemű közvetítő ajánlatot, és ezer emberből álló csapatot küldtek ki az „egészség mezején” levő állomás elfoglalására. Másnap hírt kaptam, hogy az ellenség visszaveretett az Ágoston-erőd elől és az „egészség mezejéről”.

5-én Szanszé törzsfőnök érkezett meg ezer emberrel a telep segítségére a szövettek ellen. Ez a törzsfőnök egy Zan nevű kalóz ivadéka volt. Ugyanezen éjjel megtudtam, hogy harminc dereglye

érkezett meg a vidéken, hatszáz fegyveres harcossal a Rantabe tartományból.

6-án egy csapat, amelyet kémszemlére küldtem volt ki, visszaérkezett és jelentette, hogy a szaphirobaikkal szövetezett antambur nemzet táborát ütött az „egészség mezején” és csupán a szaphirobaik és szeklávok egyesülését várja, hogy az állomás megtámadja. Másfelől azt is jelentették, hogy a szaphirobaik és a szeklávok az „egészség mezején” levő állomás és a főtelep közt három táborat alakítottak a közlekedés megakadályozása végett. Ugyanaznap értesültem, hogy tizenötezer fegyveres szambarive nemzetbeli érkezett a telep segélyére, és azt kérte, hogy haladéktalanul küldjék őket az ellenség ellen.

10-én a szambarivek, akikhez a mulatto törzsfőnökök is csatlakoztak, hatezer embert meghaladó csapatot képeztek, amelynek élén síkra szálltam. A hadjárat fáradságosnak ígérkezett, mert hegyeket és sziklákat kellett megmászunk, és mocsaras területeken kellett áthaladnunk, amely körülmény azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy az ágyúimat nem fogom használni.

Végre az ellenséges tábor közelébe jutván a mahertompi síkságon, L'Armina urat több csapatombeli tiszt, ötven önkénytes és kétezer szerecsen kíséretében kiküldtem, azzal a meghagyással, hogy napnyugtakor megtámadják az ellenség hadállását. Nemsokára ismételt sortüzelést hallván, kényszerítve láttam magamat segítségére menni a kiküldött csapatnak, amely nem volt képes az ellenséget kiverni előnyös pozícióiból. De miután a tüzelés egyszerre megszűnt, azt hittem, hogy a csatázók szétváltak. Magamnak efelől meggyőződést szerzendő, két önkénytest kiküldtem kémszemlére, akik azt jelentették, hogy látták a két táborat csekély távolságra egymástól, és hogy mind a kettő igyekezett magát elcsincolni. E hír vétele után La Tour hadnagyot egy szakasszal kiküldtem, hogy kerülje meg az ellenség táborát hátulról, és maradjon ott éjfélig, és abban a pillanatban, amikor mink meg fogjuk támadni, ő is erős tüzelés közt rohanjon rájuk a rejtkehelyéről. Hadnagym szabatosan teljesítette a parancsot; hajnali két órakor több lövést hallottam, és én is készen levén a támadásra, egyenesen előnyomultam az ellenség táborára felé; de az ellenség helyett a szambariveket találtam az útamon, akik a lövéseket hallván, azt hitték, hogy megrohantam az ellenséget. Ekképp véletlenül egyesülvén összes haderőmmel, benyomultunk a mahertompi síkságra, ahol nem az ellenséget találtuk, hanem a hadnagyomat a szakaszával. La Tour úr azt jelentette, hogy parancsomhoz képest a kitűzött pillanatban hevesen megtámadta az ellenséget, amely azt híván, hogy a támadást egész hadseregünk támogatja, megfutamodott, és részben az úszásban keresett menedéket, részben pedig az erdőkbe hátrált. Szakaszom kétszáznál több puskát

szedett össze, amelyet az ellenség futtában eldobált. Embereim negyven foglyot ejtettek.

Miután ily módon urává lettem a mahertompi síkságnak, amely valóban az egész Antimaroa tartomány legszebb és legtermékenyebb része és a Tingballe folyó partján hat lieue-nyi hosszúságban és több mint tizenhárom lieue-nyi szélességben* terjed el, teljesen jól van művelve, és sűrű lakossággal bír, célszerűnek tartottam itt egy állomást létesíteni e terület megvédésére és a közlekedés biztosítására közte, s egyfelől az „egészség mezeje”, másfelől a főtelep közt. Hátazér szerezcsen levén a parancsom alatt, ezeket azonnal munkába állítottam e terv létesítésére, és mialatt embereimet így foglalkoztattam, elhatároztam a foglyokat visszaküldeni békeajánlatokkal, hogy ellenfeleinket meggyőzzem jó szándékaink felől. De ez az önhitt nép még mindig vonakodott elfogadni ajánlataimat.

12-én elkészült az erőd a mahertompi síkon. Őrizetére tizenkét önkénytest hagytam egy tiszt vezénylete alatt és négy ágyút, amelyeket Louisbourg-ból hozattam át. Aztán egész hadseregemmel az „egészség mezejére” vonultam, ahol azt jelentették, hogy a körülbelül hét-nyolcezer embernyi ellenség nem egészen két lieue-nyi távolságra táborozik tőlünk, és tábora jól meg van erősítve árkokkal és cölöpökkel. Ez a körülmény hátráltatta előnyomulásomat mindaddig, míg négy tábori ágyú megérkezik Louisbourg-ból. De a szövetségeseink főnökei, be akarván bizonyítani vitézségüket, nem várták be a tüzéség megérkezését, hanem tudtomon kívül megtámadták az ellenséget. Többrendbeli eredménytelen roham után visszaverettek, és visszavonultak a hegy tövéig, nyomon követve az ellenség által.

Négy ágyúm végre megérkezvén, személyesen elindultam az ellenség ellen harminc önkénytesttel és kétszáz jól fegyelmezett bennszüöttel, akik a telep zsoldjában álltak. Szövetségeseink tudtán kívül, éjszaka idején indultunk útnak, és hajnalkor, miután két üteget állítottam volna fel, nagyon erős tüzelést kezdtünk. Fél óra múlva az ellenséges tábor cölöpkerítésének egyik oldala teljesen le volt rombolva, az ellenség ennél fogva elhagyta az első erődítményeket és egy sánc mögé vonult, de ezen állásából hasonlóképpen kiveretett. Végre a legnagyobb zavarban megfutamodtak a Ranumena folyam egyik ágához, ahova ágyúim golyója el nem hatolt. De a szövetségeseim, megtudván, hogy megütköztem az ellenséggel, a csata színhelye felé siettek, és amikor látták, hogy a tábor már el van foglalva, gyorsan átkeltek a folyamon, megtámadták és ellentállás nélkül elűzték az ellenséget. Az egész ütközet alatt csakis két önkénytes sebesült meg: a szakácsom és az inasom.

* Egy lieue = négy kilométer.

A szambarivek vesztesége tizenegy emberre, az ellenségé pedig körülbelül ötvenhatra rúgott. A szambarivek néhány napig üldözték ellenfeleinket egész a határokig, én azonban az „egészség mezején” maradtam.

21-én, miután embereim kipihenték magukat, elhagytam eddigi táborunkat az „egészség mezején”, hogy közelebb lehessen az ellenség második csapatához, amely visszavonult az Ampangu mocsárok közé egy vízövezte és körülbelül hat lieue-nyi területű szigetre.

22-én a mahertompi síkra értem, és tábort ütöttem az új erőd tövében. Öt nap telt el, míg felfedeztük a mocsáron átvezető utat, és kikémleltük az ellenség hadállását.

27-én elhagytam a tábort a mahertompi síkon, és miután embereimmel együtt átkeltem volna a Tingballe folyón, a mocsár széléhez értem, ahonnét tisztán láthattam az ellenség táborát, amely négyezer emberből állt, és körülbelül másfél lieue-nyi távolságra volt tőlünk.

28-án akadályba ütköztünk a Ranuszutcsi folyó bejárásánál, amelynek megvédelmezésére az ellenség makacsul el volt határozva. De a szeklávok annyi embert veszítettek, hogy elhagyták a szövetségeseiket, akiknek ereje ennek következtében jelentékenyen megfogyatkozott.

29-én több csetepaté történt embereink és az ellenség közt. Ugyanezen éjjel négy önkénytes, akiket fáért küldtünk ki a tábor számára, átkelt a mocsáron, és jónak látta ezt a mulatságot csinálni magának, hogy megtámadja az ellenséget, és felgyűjtsa a sátorait.

Július 1-én, 1775. A folytonos esőzés annyira felduzzasztotta az Ampangu vizeit, hogy a táborunkat is elárasztották, és bennünket kényszerítettek egy lieue-nyinél messzebb visszavonulni. Ellenségeink másféle oknak tulajdonították a visszavonulásunkat, nekibátorodtak, és folyvást zaklattak bennünket.

2-től–8-ig folyvást esett, s ez a körülmény időt engedett az ellenségnek arra, hogy a táborát árokkal és cölöpökkel vehesse körül.

9-én hírt kaptam, hogy az ellenség körülbelül háromezer embere az antamburok veresége után megint összeszedelődzött, és a túlsó táborhoz csatlakozott, egy másik csapat pedig nagyon alkalmatlankodik Louisbourg szomszédságában. E napon egy hajó megérkezéséről is értesítettek.

10-én a mahertompi síkon levő erődből, amelynek Szt. János-erőd nevet adtam, a parancsnokoló tisztől levelet kaptam, amelyben arról tudósított, hogy hír szerint az ellenség békeszerződést akar kötni velem a szambarivek és más szövetséges nemzetek ellen, amelyek már is kezdenek zúgolódni amiatt, hogy nem támadom meg az ellenséget, miután a víz kiáradása által előidézett akadályokat nem veszik figyelembe.

13-án az ellenség már hiányt szenvedett élelmiszerek dolgában a táborában, amelyből nem mert előjönni a csapataimtól való félelmében, és kezdte megbánni a hadviselését. Ezen értesülés következtében néhány dereglyét küldtem ki, rizzsel, banányümmölcscsel és némi égettborral megrakodva, és értésükre adtam, hogy távol van tőlem minden szándék, hogy őket kiirtsam, sőt hajlandó vagyok nekik utat engedni visszavonulásra, mihelyt a kedvük tartja, azon egyetlen feltételalatt, hogy a fegyvert lerakják. Ehhez képest el is távolítottam az őrcsapatokat, amelyek a szigetről a szárazföldre való átjárót őrizték. Ezen eljárásomat nagy siker koronázta, mert az ellenség, amelyet az éhség napról napra mindinkább gyötört, csapatonkint kezdett visszavonulni, és némelyek közülök átjöttek hozzám. Ezeket nyájasan fogadtam, ellátam őket élelmiszerekkel, és engedtem menni, ahová nekik tetszett.

14-én értesítést kaptam Louisbourg-ból, hogy a „Conquérant” nevű magánhajó Olivier úr parancsnoksága alatt megérkezett az Isle de France-ról, és e gyarmat kormányzóságától sürgönyököt hozott a számomra, amelyek azt tartalmazták, hogy Sanglier lovag, századosom, akit segélykérés miatt küldtem a szigetre, feltétlenül tagadó választ kapott. E kellemetlen hír nekem igen nagy gondokat okozott; de miután az óvatosság azt parancsolta, hogy embereimet bátorítsam, azt a hírt terjesztettem el, hogy a „Conquérant” nevű hajót Őfelsége két postahajója fogja követni száz emberrel, és így sikerült bizonyos mérvben eloszlatnom a tisztjeim ijedelmét.

15-től 19-ig értesültem, hogy az ellenség árusági szándékkal összekötetésbe lépett szövetségeseink egy részével. Ennélfogva meghitt kémeimet megbíztam, hogy járjanak végére a dolognak.

20-án reggel egy szakasz, amely kiküldetett a táborból az ellenséget szemmel tartani, rajtakapott két szerecsent a szökésen; az öregebbik így szólt a fiatalabbhoz: „Szaladj el hozzájuk, és mondd meg nekik, hogy nem bízhatnak meg azokban, akiket barátaiknak tartanak, és hogy engem elcsíptek.” Ez a szerecsen, akit aztán elém vezettek, bevallotta, hogy őt kiküldték elcsábítani a szövetségeseink egy részét; de miután ez a kísérlete nem sikerült, a társával együtt értesíteni akarta a földijeit, hogy mink őket megtámadni szándékozunk. E vallomás után azonnal egybehívtam haditanácsra néhány főnököt, akik a szerecsent halálra ítélték. Ezen ítéletet annyival készségesebben helybenhagytam, mivel kiderült, hogy ez az ember ugyanaz volt, aki a telepítés első idejében kötelezte magát felgyújtani a Lajos-erdőt. Az ítélet azonnal végre is hajtott rajta.

24-én a Szt. János-erőd parancsnoka jelentette, hogy egy La Gonviev nevű katona, aki legutóbb érkezett az Isle de France-ról, különböző lázítási kísérleteken éretett. Azt beszélte a társainak, hogy végképp el

vannak hagyatva, mert az Isle de France-ról nemcsak hogy segély nem fog érkezni, sőt ellenkezőleg e sziget kormányzói mindenféle alkalmat keresnek arra, hogy bennünket elpusztítsanak. Személyesen akarván az ügy állásáról meggyőződni, utasítottam a parancsnokot, hogy ne üssön lármát a dologból, és erősebben szemmel tartandó az illető egyént, a saját táboromba rendeltem őt. Éjjel, tizenegy óra és éjfél közt zajt hallván, előjöttem a sátoromból, és láttam, amint La Gonivier közkatonára néhány csapást mért egy karddal az őrtisztre, s ugyanakkor tisztán hallottam, amint e szókat mondá neki: „Nemsokára el fog érkezni az idő, mikor Madagaszkáron a közkatonák fognak a tiszteknek parancsolni.” Erre előszóltottam az őrséget, amely a helyszínére sietett, és igyekezett elfogni a lázadót. A kétségbeesett ember az örökre rohant, kettőt megsebesített közülök, és felkiáltott: „Segítség, barátim!” E kiáltásra eleinte összeserküvést gyanítottam. De az önkénytesek minden mozdulatából azt láttam, hogy nyugodtan és állhatatosan teljesítik a kötelességüket a lázadó ellenében, aki az erdő felé futott, de egy golyótól megsebesítve lerogyott. Ez a váratlan esemény, amely alkalmas lett volna arra, hogy szerezsen szövetségeseinket rémületbe ejtse, engem arra indított, hogy a lázadó kivégeztetését siettessem. Ennélfogva haladéktalanul összehívtam a tisztjeimet haditörvénytisztekké, de mielőtt még a tárgyalást megkezdhetnék volna, a bűnös meghalt a sebében.

25-én, miután az ellenség, bár csekély számmal, még mindig a helyén maradt, és makacsul el volt határozva azt el nem hagyni, fel levén bátorítva azon ígéret által, hogy a szeklávok harmincezer emberrel fognak a segítségére jönni, elhatároztam, hogy meg fogom őket támadni. De minthogy nem volt szándékom mészárlást előidézni, néhány ágyúlövés által figyelmeztettem őket a közeledésünkre.

26-án, 27-én és 28-án szerezsen szövetségeseink üldözték az ellenséget, amely visszavonult a sziget éjszakai részeibe, Antimananhar határaig.

Augusztus 1-jén Bourd é úr, akinek a miniszter a cethalászatot engedélyezte Madagaszkár partjain, e vállalatba belebukván, engedélyt kért tőlem rizs vásárlására, hogy némileg kárpótolhassa magát. Kérését készséggel teljesítettem, mivel a telep maga árucikkek hiányában semmiféle kereskedést nem űzhetett. Ugyanczt az engedélyt megadtam Olivier úrnak is, aki egy hajóval jött át az Isle de France-ról.

Augusztus 3-án, miután ellenségeinktől megszabadultunk, és az Antimaroa tartomány míveletlen maradt, azt az ajánlatot tettem a szamburiveknek, hogy foglalják el a tartományból kiűzött szaphirobaik helyét. Ajánlatomat nagy örömmel elfogadták, és azonnal bele is egyeztek, hogy évenként bizonyos díjt fognak fizetni a telep védnökségéért.

4-én általános gyülekezet tartott, az ellenségtől meghódított terület szétosztása céljából. A Tingballe folyó jobboldali ágát a szambariveknek adtam, és a baloldali megtartottam a telep számára. Számos szaphirobai, akik töredelmesen megbánták a telep ellen elkövetett vétségeiket, eljött bocsánatért esedezni. A nyájas és előzékeny fogadtatás, amelyben őket részesítettem, csakhamar elfeledteté velük a veszteségeiket. Kárhoztatták a törzsfőnökeiket, akik a népet feláldozták a saját magánérdekeiknek. E szökevényektől azt is megtudtam, hogy a szaphirobaik kénytelenek az erdőben barangolni, és gyökerekkel táplálkozni, mivel a többi tartományok főnökei vonakodnak nekik menhelyet adni. Elhatároztam ennél fogva felhasználni ezt a körülményt szándékaim becsületes voltának bebizonyítására, s e célból másnap biztosokat küldtem a szomszédbeli törzsfőnökökhöz, azzal a felhívással, hogy segítsék a szaphirobaikat a szükséges élelmiszerekkel, és fogadják be őket, ha lemondanak ama szándékukról, hogy a háborút tovább folytassák. Ez a lépésem nyilván csakis hasznos eredményeket vonhatott maga után.

5-én újabb nehézség merült fel előttem. Szövetségeseink csapatainak élelmezése súlyosan kezdett nehezülni a telepre, ennél fogva elhatároztam, hogy elbocsátom őket. De ez, a szigeten uralkodó szokásoknál fogva nem történhetett anélkül, hogy jutalmul ajándékokat ne osszak ki köztük.

6-án, 7-én és 8-án megtörtént az ajándékok szétosztása, és örömmel láttam, hogy a különböző nemzetek és főnökeik eljárásommal teljesen megelégedve tértek haza.

9-én lázbetegség vett erőt rajtam.

10-én, nem levén többé a háborúval elfoglalva, egész figyelmemet arra fordítottam, hogy a telep számára megszerezsem az élet kényelmeit, amennyire lehetséges volt. Tekintettel ama különböző hátrányokra, amelyekkel embereimnek az itteni szokás szerint falombokból épült viskóikban megküzdenniök kellett, elhatároztam faházak építtetését. Csapataimon kívül kétezer szerencsét szerződtettem volna új kormányzói lakás, kórház, barakkok és raktárak építésére, más kétszáz szerencsén rendeltetése lett volna hatvan faházat építeni a városban; azon idő alatt pedig, amelyet az építés igénybe vesz, Szanszé tizenkétszáz emberből álló csapata a mocsár betemetésén dolgozott volna. De szerencsétlenségemre akkoriban hűjával voltam a szükséges segéd-eszközöknek, máskülönben Louisbourg csakhamar egészen más szint ölthetett volna.

16-án betegségem súlyosbult. Olyan gyöngének éreztem magamat, hogy kénytelen voltam átadni a parancsnokságot Mallendre századosnak, csupán azt tartottam fenn magamnak, hogy a fontosabb ügyek

közöltessenek velem. Mindazonáltal a betegségem mind rosszabbra fordult, elannyira, hogy semmiféle ügyet se terjesztettek elém.

20-án valamivel jobban éreztem magamat, és jelentést kaptam Gareau úr haláláról.

Szeptember 1-jén ezt a derék és értelmes tisztet eltemették az összes csapatok nagy szomorúságára. Halála által a főmérnöki állomás ürese-
désbe jutván, meghagytam Rosiéres úrnak, Gareau úr tanítványának, hogy e tisztet átvegye.

21-én a csapatom tisztjei megjelentek nálam, és felkértek, adnék nekik felvilágosításokat az udvar szándékai iránt, a madagaszkári telepre vonatkozólag, hogy azon esetre, ha betegségem miatt nem volnék képes a gyarmat ügyeit igazgatni, ők úgy intézkedhessenek, amint a szolgálat java kívánja, de a szokottnál gyögebbnek érezvén magamat, arra kértem őket, hogy 22-én gyűljenek egybe nálam.

22-én a lázam megszűnt, és valamivel erősebbnek éreztem magamat. A tisztjeim csakugyan megjelentek nálam. Az értekezlet eredménye olvasható az L. X. jegyű okmányban ezen emlékiratok végén. A tanácskozás egyszersmind elnapoltatott e hó 25-ére.

25-én az elnapolt tanácskozás tovább folytattatott, és jelentést kaptam aziránt, hogy nyolc faház elkészülvén, a csapatok azokban elhelyeztettek.

Október 1-jén Olivier úr, egy magánhajó tulajdonosa az Isle de France-ról, aki a telep élelmezését közvetítette, elindult hatszázötvenezer font rizsből álló rakománnyal. Bourdé úr hasonlóképpen nyolcszázötvenezer font rizsből álló rakományt vett át. Ez a két szállítmány kétségkívül nagy örömmel fogadtatott, és ha az Isle de France-ról ellátták volna raktárainkat árukkal, óriási mennyiségű rizst lehetett volna beszerezni, amelyet a bennszülöttek elkótyavetyéltek kereslet hiányában, és attól lehetett tartani, hogy e hiány csökkenteni fogja szorgalmukat a jövő évszakban.

2-án a szambarive főnökök engedélyt kértek, hogy területükön lobogóárbcokat állíthassanak fel, a törzsfőnököknek egymástól való megkülönböztetésére. Kérésüket teljesíttem, és egyúttal mindegyik főnöknek egy-egy fehér lobogót ajándékoztam, amelyekben különböző vörös és kék csíkok illető rangfokozataikat jelezték. Ugyaneznap ama szaphirobai főnökök, akik mindig a kormány hívei maradtak, engedélyt kértek egy város építésére a Lajos-erőd oltalma alatt, amely őket megvédelmezhesse az ellenségeik berontásai ellen. Örömmel teljesíttem e kívánságukat, mert ezáltal elérhetni véltem a céloimat, amely abból állt, hogy lehetőleg benépesítem a tartományt a főtelep szomszédságában, ahol a fogyasztásnak természet szerint jelentékenyebbnek kell lennie, mint a sziget bármely más részén.

3-án érezni kezdtem, hogy az erőm visszatér, és a kórházat üresen

találtam, ami azt bizonyítja, hogy a csapataim akkoriban egészségesebbek voltak, mint valaha. Mindazonáltal nem beszélek itt azon erőteljes állapotról, amely az európaiaknál a saját hazájukban egészen természetes, amelyet azonban a forró égővek alatt elvesztenek.

4-én Hiavi, a Mahavelu tartomány főnöke a segítségemet kérte a fariavák és betalimenek ellen, akik hadat izentek neki. Miután a főnök mindig az európaiak érdekében cselekedett, elhatároztam, hogy a segítségére leszek, és e célból egy altiszt vezénylete alatt két önkéntest küldtem Foul-Point-be azzal a meghagyással, hogy az ottani telep parancsnokának rendeletei szerint cselekedjenek. Előre meg voltam győződve afelől, hogy már csak annak a híre is, hogy a Hiavi pártjára álltam, véget fog vetni a háborúnak.

6-án végre a szilárd anyagból épült kórház is elkészült, de szerencsére akkoriban üresen is maradt.

7-től 12-ig kirándulást tettem és meglátogattam ama területet a Tingballe folyam partján, amelyet átadtunk a szambariveknek. Kitűnő földek voltak, de az a terület, amely a legutóbbi győzelem következtében a telephez csatoltatott, messze felülmúlta. Mily óriási gazdagságot lehetne méríteni egy huszonkét lieue-nyi hosszúságú területből, amely egy hajózható folyam partján fekszik! Ez a kirándulás teljesen helyreállította az egészségemet.

13-án elrendeltem, hogy a Szt. János-állomást megerősítsék széles árokkal és két sor cölöp közt fedett közlekedési folyosóval, és hogy néhány faházat építsenek azok számára, akik az „egészség mezejére” való utazásuk közben itt netalán megállapodnának.

14-én futár által jelentéseket kaptam Mayeur tolmáctól és Corbi úrtól, csapatombeli tiszttől, akit kíséretével együtt dereglyéken küldtem ki a sziget nyugati partjainak megkerülésére, míg az előbbi a szárazföldi úton ment végig a partok hosszában, hogy megvizsgálhassa az összes öblöket, réveket, és folyamtorkolatokat, és tudomást szerezzen magának a lakosok számáról, hadi erejéről, foglalkozásaikról, terményeikről és kölcsönös érdekeikről. Meghagytam volt nekik, hogy folytassák útjukat, Lambuin törzsfőnök területéig. E főnök az „éjszak királya” címét vette fel. A szándékom az volt, hogy Lambuint megnyerjem érdekeimnek és megvásároljam tőle a Nosszebe-szigetet, a mely Madagaskártól északkeletnek fekszik $13^{\circ} 15'$ déli szélesség és $45^{\circ} 6'$ párisi hosszúság alatt. E két tiszttel elküldte a naplóit, amelyekből megtudtam, hogy találkoztak a Lambuin területén, és a főnök nagyon barátságosan fogadta őket. Lambuin a fehér emberek hírnevétől meglepetve, már odaérkezések előtt elhatározta, hogy követeket fog hozzám küldeni, a teleppel való szerződés megkötése végett. Tisztjeim e jó hajlamot felhasználván, barátsági esküt váltottak velem, ezenkívül megvásárolták tőle a Nosszebe-

szigetet is, és miután küldetésük célját ekképp elérték volna, csakis a parancsaimat várták, hogy visszatérjenek.

Ily módon biztosítva levén Lambuin ragaszkodása felől, minthogy érdekében állt magát biztosítani a szeklávok zaklatásai elől, tekintélyes szövetségesre számolhattam, aki képes volt tizenöt-húszezer embert kiállítani a síkra.

15-től 20-ig teljes nyugalom uralkodott, a csapataim is kipihenték fáradalmaikat, ennél fogva újra kezdettem az építési munkákat, és embereimet a kormányzósági székház építésével foglalkoztattam.

21-én hírt vettem, hogy néhány szaphirobai menekült a telep közepében mutatkozott és a szambarivek néhány házat felgyújtotta; erre azonnal tizenkét önkénytest küldtem ki egy tiszt vezénylete alatt és hatszáz szerencsn kíséretében, hogy az erdőket és azok átjáróit megtisztítsák tőlük.

22-én a kiküldött szakasz visszaérkezett három fogollyal, akiket kézre kerítettek, miután a fekete rablók egyik csapatát váratlanul meglepték volna.

23-án a Foul-Point-ben parancsnokoló tisztemtől jelentést kaptam, amelyben arról értesített, hogy Hiavi ellenségei békeajánlatokat tettek azon feltétel alatt, hogy ezen állomás parancsnoka kéressék fel bíról köztük és Hiavi közt, miután azonban ezen utóbbi ebbe nem akart beleegyezni, a parancsnok vállalkozott, hogy Hiavit észére téríti, ha engedelmet adok neki a fenyegetőzésre, amennyiben Hiavi ezentúl is makacsul megtagadná a beleegyezését. Miután ezen eljárás által egy egész népet érdekeinknek megnyerhetni reméltem és a tisztem óvatosságát jól ismertem, azonnal tüzetes parancsokat küldtem neki a jelzett irányban.

Október 24. Ama körülmény, hogy a hónap vége közeledik anélkül, hogy híreket kaptam volna Európából, és hogy De Sanglier lovag, akit segélyért küldtem az Isle de France-ra, szintén késleltette a visszatérését, a legszomorúbb gondolatokat keltette fel bennem, és nem volt egyéb támaszom állhatatosságomnál a szerencsétlen sors ellenében, amely engem üldözött. Fontolóra vettem a kedvezőtlen évszak közeledését, amely alatt, ha a segélyadást ezentúl is megtagadják, nem levén hatalmamban állomásokat szervezni az ország belsejében, minden okom volt attól félni, hogy a telep ismét a legválóságosabb helyzetbe jut. A csapatok nem látván megérkezni ama segélyt, amely eddig a reményt ébren tartotta bennük, kétségkívül teljesen elhagyottaknak fogják magukat tartani, és pedig annál bizonyosabban, mivel az Isle de France-ban csapataim számának leszállítására vonatkozólag szárnyra bocsátott hírek, minden elővigyázatom dacára már Madagaszkárban is elterjedtek. Tisztjeim szilárdul el voltak határozva kötelességüket teljesíteni és embereiket bátorítani, s ez az egyetlen körülmény adott még erőt

nekem, és jogosított fel arra a reményre, hogy ellentállhatok a szerencsétlenség súlyos rám nehezülésének. De ki állhatott jót arról, hogy az erőm, amely naponkint vesztett a hatályosságából, nem fog-e végre teljesen ellakadni? Mily szerencsétlen helyzet volt egy főparancsnokra nézve, aki, miután ellentállt a forró égélj kártékony befolyásának, veszélyes betegségekbenl gyigygyult, és vég nélküli fáradalmakat győzött le; — aki, miután csapatait egy harmaddal megfogyatkozva látja, abba a kényszerúségbe jut, hogy szembeszálljon mindennemű szükséggel anélkül, hogy elvesztené eddig szerzett előnyeit, sőt ellenkezőleg kénytelen azokat megvédelmezni minden váratlan balfordulat elől, és aki a kívánt segély helyett ki van téve a kormány által minden lehető segélynyújtásra utasított, magas állású egyének irigységének és rágalmainak! — Megígérték, hogy minden évben anyagi segélyt fogok kapni és százhusz katonát, időközben pedig az Isle de France fog támogatni sürgető szükség esetében, szóval, hogy semmi se fog hiányozni misszióm sikerének előmozdításához. De fájdalom! két egész esztendő múlt el, és még mindig segély nélkül maradtam. Előre láttam, hogy, ha a segítség még tovább késik, mulhatatlanul be kell következnie annak a végzetes pillanatnak, amely engem megfosztand munkám, gondjaim és fáradalmaim gyümölcsseitől, Franciaországot pedig annak lehetőségétől, hogy a bennszülöttek bizalmát valaha még visszahódíthassa. Ily gondolatok nehezültek a lellemre, és ilyenkor a toll képtelen leírni a lélek szenvedéseit.

25-től a hónap végeig meglátogattam az állomásokat, amelyeket mindenütt a legjobb rendben találtam. De egyszerismind szomorúságot és levertséget is láttam valamennyi arcon és e szomorúság bizonyára nem a lázadási hajlam eredménye volt. Sokkal jobban ismertem a csapataimat, hogysen ilyen gyanú támadhatott volna bennem. Az okát könnyű volt eltalálnom. A fehérműből, a szükséges ruhákból kifogyva, csüggedt állapotban találtam embereimet, és nem rendelkeztem külső segélyforrásokkal e bajok enyhítésére és kedélyük felderítésére.

November 1-jén, 1775. A tevékenységre és elszántságra nem volt többé szükség. Bizonyos számú bennszülött asszonyt szerződtettem fehérmű varrására, és tíz önkénytest szemeltem ki a szabómesterség gyakorlására, hogy szegény társaimat felruházhassam. A börcserzés is sikerült, és miután vargákkal rendelkeztem, kilátásunk nyílt, hogy ismét cipők és csizmák birtokába jutunk. A földolog volt most már embereim szórakoztatása. Ez okból a céllövésben gyakoroltam őket, és jutalmakat adtam azoknak, akik különösen kitüntették magukat. E gyakorlat használhatóbbakká tette a katonáimat, és ezenfelül időtöltés is volt. Ennek következtében megszüntettem a rendes munkát, és hozzáfogtunk a lövészi gyakorlatokhoz.

4-én jelentették, hogy az Effonlahé nevű szaphirobai főnök megérkezett, és kihallgatást kér. Az elfogadást a következő napra tűztem ki, hogy a szambarive törzsfőnököknek idejük legyen összegyülekezni, és jelen lenni, mikor a követ az ajánlatait előterjeszti.

5-én a gyülekezet megnyitvatván, a szaphirobaik követe belépett. A haja le volt borotválva, a meghódolás jeleül. Leborult a földre, és a következő beszédet intézte hozzám: „Én, a szaphirobai Antimaroa faj szerencsétlen törzsfőnöke, leborulok a nagy főnök igazságszeretete és irgalma előtt, és kegyelmet kérek tőle egész nemzetem nevében, amely engedelemért könyörög követeket küldhetni, hogy a hibájáért bűnhődjék. Eljöttem felajánlani az életemet, ha kívántatnék. Hódító, ne láss bennünk többé ellenséget, hanem egy szerencsétlen nép maradványait, akik a törvényeknek engedelmeskednek, és azok előtt meghódolnak.”

Miután e beszédet végighallgattam volna, így feleltem: „Sajnálkozással tapasztaltam a szaphirobai főnökök rendetlenkedéseit. A saját nemzetedet hívom fel tanúul arra, hogy milyen gyöngéden viseltem magamat a szövetség fenntartása érdekében és egy háború elkerülése végett, amelynek következményei nem is végződhettek mással, mint a ti elpusztulásokkal. És te Effonlahé törzsfőnök, aki most velem beszélsz, mondd meg, nem voltál-e te magad is háromszor megbízva azzal, hogy békeajánlatokat terjessz a földijeid elé? Az én hibám-e, hogy ajánlataim visszautasítottak? Ítéld meg magad a mai napon, ki cselekedett rosszul, és ki érdemelte meg az ég büntetését. Ti játékot űztetek a hűségi esküvel, amely bennünket a szerencsétlen háború előtt egymáshoz fűzött. Ti megtörtétek irányunkban elvállalt kötelezettségeiteket. Vakmerősködtek megtörni a szerződést, amely a nagy Isten színe előtt kötöttet. Ő büntetett meg benneteket, ő üldöz benneteket a bosszújával. — De az én megbízatásom azt rendeli, hogy sohase utasítsak vissza barátsági ajánlatokat, amelyekkel a madagaszkári nép járul elém. Kötelességem a szerencsétleneket oltalmazni és igazságot szolgáltatni, ahol kell, még a saját vérem és a társaim vére árán is. Ezen megbízatás erejénél fogva adok bűnbocsánatot a szaphirobai nemzetnek. Félelem nélkül elküldheti hozzám törzsfőnökeit a jövő hónap folyamán, hogy egyetértve szabályozzuk a két nemzet érdekeit.”

A szaphirobaik követe válaszómmal meg levén elégedve, ismételte kéréseit, köszönetet mondott, és eltávozott.

A szambarive főnökök, akik a gyülekezetben jelen voltak, kifejezték abbéli aggodalmaikat, hogy miután a szaphirobaiknak bűnbocsánatot adtam, egész tartományukat is vissza fogom nekik adni, következésképp ők kénytelenek lesznek elhagyni a telepeiket. De miután biztosítottam őket afelől, hogy a tartomány ama része, amely nekik átengedtetett, a

szaphirobaikkal kötendő szerződés értelmében ezentúl is a birtokukban marad, teljesen megnyugodtak.

November 6-tól 13-ig folyvást a csapataim begyakorlásával voltam elfoglalva. A ruháik is végre elkészülvén, kiosztattak köztük.

14-én Foul-Point-ból futár érkezett két törzsfőnök kíséretében, akik Hiavi főhatósága alá tartoztak. Tisztjeim értesítettek, hogy Hiavi végre teljesítette követelésemet, és a béke megkötetett, de másfelől a Hiavi hatósága alá tartozó főnökök lázadást terveznek ellene, mert nem bírják tovább túrni elnyomatásukat. A futárommal érkezett két törzsfőnök e híreket megerősítette, és biztosított engem afelől, hogy a Hiavi népe készségesen alávetné magát a telep-főhatóságnak, ha a fejedelmük ellen nyilatkoznám. Máskor talán figyelembe vettem volna ezt az ajánlatot, de a mostani helyzetemben nem lett volna esélyes dolog ily természetű ügybe bonyolódnom, amely komoly következményeket vonhatott maga után. Ennél fogva csupán annyit ígértem a két törzsfőnöknek, hogy észre fogom téríteni Hiavit, de egyszersmind megtiltottam nekik, hogy valamely merénnyel kövessenek el ellene, mielőtt a tényállásról személyesen meggyőződtem volna. Ígéreteket ajándékok kísérték, amelyekkel nagyon meg voltak elégedve.

A telep érdekei azt kívánták, hogy Hiavi hatalma korlátok közé szoríttassék, de egy forradalom valószínűleg veszélyeztette volna a kormányt, mert bizonyos törzsfőnökök tekintélye csak időjártával csökkenthető. Időközben szelíden kell velük bánni, és meg kell nekik magyarázni a saját érdekeiket, mert annyi bizonyos, hogy a madagaszkári nemzeteket nem lehet erőszakkal leigázni, és a civilizálás művét csakis oly ember fogja végrehajthatni, aki a magaviselete, erényei és igazságszeretete által megnyerte a főnökök és a nép bizalmát.

15-én és 16-án kijávitattam és használható állapotba helyeztettem az összes ladikokat, csónakokat és dereglyéket.

14-én Aumont raktárfelügyelő meghalt. Azonnal parancsot adtam az őrnökának, hogy pecsételje le összes iratait és ingóságait, és küldje el Maillart úrnak; másfelől, nehogy a szolgálat hátrányt szenvedjen, elrendeltem, hogy leltárt vegyenek fel a raktárak tartalmáról, és a felügyeletet ideiglenesen Besse pénztárnokra bíztam, a miniszter szándékainak megfelelőleg, aki a levelében azt jegyezte meg, hogy a pénztár és a raktárak kezelését egy és ugyanazon hivatalnokra kellene bízni. Ez a dolog csakhamar megtörtént, hanem nagy meglepetéssel értesültem a kezelési osztály titkárától, hogy az összes bevételi és kiadási számlakönyvek üresek voltak. Ez a gyönyörűséges elszámolási módszer kétségkívül nem éppen kellemes következményeket vont maga után Maillart úrra nézve, aki mindezeket az embereket kinevezte.

18-án a szerencsének jelentették, hogy egy angol hajó, amely e hónap

clején a partok hosszában vitorlázott el, a vihartól annyira megrongálódott, hogy az angontzik területe átelében kénytelen volt ágyúlövésekkel jelezni a veszélyt, amelyben forgott; de a vihar elkergette a part közeléből, s így elvesztették szem elől. Azóta Andrava előtt látták lángokban, két lieue-nyire a parttól. Csak két ember menekülhetett a hajószemélyzetből egy ladikon, amely Loquez-nélszállt partra. Másnap parancsot küldtem Mayeur tolmácsnak (aki csak két napi járóföldre volt attól a helytől, ahol ezek a szerencsétlen emberek kikötöttek), meghagyván, hogy nyújtson nekik segílyt, és tegye nekik lehetővé, hogy a telepre jöjjenek.

19-én néhány szerecszen a nyugati partokról értesített, hogy a szeklávok gyűlést tartottak, és elhatározták háborút indítani a franciák ellen és az összes keleti parti népeket megnyerni érdekeiknek; ennek következtében több törzsfőnököt küldtek a különböző tartományokba, azzal a megbízással, hogy czekeket egyesülésre bírják a telep ellen. E jelentések egész figyelmemet igénybe vették. Én szintén kémcet küldtem ki a tényállás megtudakolására, hogy időm legyen megtenni előkészületeimet azon esetre, ha a szeklávoknak sikerülne szövetséget kötni a keleti partokon lakó népekkel. Különösen pedig a lelkükre kötöttem, nyomozzák ki, vajon a rossz évszakban akarnak-e bennünket megtámadni, ami engem nagy zavarba ejtett volna.

20-án elküldtem a kémcimet árucikkekkel, hogy marhát cseréljenek be értük. Ezen ürügy alatt tudomást szerezhettek maguknak a szeklávok üzelmeiről és a különböző nemzetek szándékairól.

21-én a szambarive főnökök rémülten gyülekeztek egybe a telepen, ama hír hallatára, hogy a szeklávok hadat izentek a gyarmatnak. Azt kérdezték, hogy miért késik oly soká a segíly Franciaországból, és mit szándékozom tenni azon esetre, ha a szeklávok a rossz évszakban támadnának meg, mielőtt a segíly megérkezik? Azt is megjegyzték, hogy csekély számú népemmel nem állhatok ellent az ellenségnek, és akkor ők maguk is áldozatul esnek, mint a telep legbuzgóbb és leghívebb barátai. Aggodalmaikat eloszlatandó, azt feleltem, hogy csodálkozom ama félelem felett, amelyet ily vitéz nemzet ez alkalommal tanúsít; a szambariveknek magasabb fogalommal kellene bírniok a bátorságoomról, és én magam legjobban tudom, mit kell tennem. Mindazonáltal a feleltem nem nyugtatta meg őket. Ismételték panaszait, és így szóltak: „Te el fogsz bennünket hagyni. A te királyod nem küldött neked több katonát. Te el fogsz innét menekülni, és csak mi leszünk szerencsétlenek, azért mert a barátaid voltunk!” A nép éppen úgy beszélt, mint a törzsfőnökök. Kértek, hogy eskü alatt kötelezzem magamat, hogy nem fogom őket elhagyni. Többféle vigalmat rendeztem a szambarive főnökök és nép tiszteletére, és semmit se mulasztottam el, hogy ismét felébbresszem

bennük az annyira szükséges bizalmat. De a lelkem mélyén magamnak is ugyanannyi szükségem volt a vigaszra, mert a rossz évszak közepén segély nélkül, csapatok nélkül, szóval elhagyatva láttam magamat.

December 14-én egy periaqua érkezett egy malayi nővel, aki egyedül élt túl az angol hajó elpusztulását. Ez a nő elbeszélte, hogy az említett hajó Bombayból indult el tizenhat ágyúval és száz emberből álló legénységgel, a rakománya pedig selyemből, egyéb indiai árukból, lőfegyverekből és égettborból állt; Bombayból való elindulásuk után a Johanna-szigeten állomást tartottak; Madagaszkárra megérkezvén, iparkodtak néhány bennszülöttel beszélni, de ez nem sikerült nekik, jóllehet a csónakjaik több ízben kikötöttek a partokon; valahányszor a csónakok közeledtek, mindannyiszor a bennszülöttek fegyveresen megakadályozták a partraszállást vagy elfutottak, végre egy vihar lepte meg a hajót, amely kénytelen volt a parttól bizonyos távolságra horgonyt vetni, és miután kigyulladt volna, a legénység a csónakokra rohant, hogy kijuthasson a partra; a három közül kettő elsüllyedt a rájuk menekültek túlságos nagy száma miatt, csupán egyetlen ladik ért partra hét emberrel, ideértve a hajó parancsnokát. A parancsnok, hat emberével együtt meghalt, s csupán ő maradt életben.

15-én a kémeim visszatértek, és megerősítették a hírt, hogy a szeklávok nagy háborúra készülnek ellenünk, és csupán a rossz évszak megszűnését várják, mielőtt síkra szállnának harmincezer emberrel. Csakugyan követeket küldtek különböző tartományokba a törzsfőnökök megnyerésére, de sokkal inkább bíznak a saját erejükben és azzal hízelegnek maguknak, hogy a franciák nem mernek szembeszállni velük, és míg erdőikben körül lesznek kerítve, a szeklávoknak idejük marad szövetségeseinket legyőzni, és a hozzájuk való csatlakozásra kényszeríteni. E hírek, noha a telep mostani helyzeténél és körülményénél fogva nagyon kellemetlenek voltak, mégis némi vigaszt nyújtottak, mert biztosítva voltam aziránt, hogy a szeklávok békében fognak bennünket hagyni az egész rossz évszak alatt, és remélhettem, hogy az oly régóta várt segély időközben megérkezhetik.

16-án több megbízottat küldtem ki a sziget éjszaki és déli részeire, a főnököket értesíteni a szeklávok mozdulatai felől és egyszersmind megizentem nekik, hogy készen álljanak hozzám csatlakozni a legelső parancsra. Ezenkívül azt is tudattam velük, hogy a telep ellenségei gyanánt fogom tekinteni mindazokat, akik a szeklávokat bármily ürügy alatt befogadják.

18-án jelentést kaptam, hogy a szaphirobaik és antamburok főnökei egy gyülekezet egybehívását kérik és békéért esedeznek.

21-én a szaphirobai és antamburi főnökök cabarra bocsáttattak.

Előterjesztették, hogy miután a háború viszontagságai és szerencsétlenségei megfosztották tartományuktól, és a hontalan csavargók aljas és megvetendő sorsára juttatták őket, egyhangúlag elhatározták feltétlenül megadni magukat, és csupán előbbi tartományuk egy részét kérik művelésre, anélkül, hogy igényt tartanának a tulajdonjogra, amely jog szerint a szambariveket illeti. Végül esedeztek, hogy amennyiben szerencsétlenségükre a kérésük meg nem hallgattatnék, legalább engedjék meg nekik, hogy a saját hazájukban halhassanak meg. Tolmácsaim által értesítve levén töredelmes bűnbánatuk őszinteségéről, miután a telep érdeke azt kívánta, hogy a tartomány minél sűrűbben legyen benépesítve, megbocsátottam nekik, és a törzsfőnökök letették a hódolati és hűségi esküt.

24-én a hegyről egy kétárbocos hajó közeledését jelezték.

26-án déltájban a hajó horgonyt vetett a D' Aiguillon-sziget közelében és De Sanglier lovag, százados, akit az Isle de France-ra küldtem, bemutatta az általa toborzott négy újoncot. Ennyiből állt az Isle de France-ról küldött segély. Egész nap az érkezett iratok átolvasásával voltam elfoglalva, azt remélvén, hogy valamely rendeletet vagy levelet találak a minisztertől, de semmit se találtam ama gúnyolódásokon kívül, amelyekkel De Ternay és Maillart urak levelei tele voltak. Sanglier lovag értesített, hogy több rendbeli pert indítottak ellenem az Isle de France-on, és mindenféle gyalázkodás, rágalom és gaszág felhasználatik megbuktatásomra. De e dolgokat hallgatással mellőzöm, mivel nem tartoznak a műveletemhez.

27-én a De Ternay által küldött és mint önkényteseket alkalmazandó négy újoncot még egyszer bemutatták. De Ternay úr azt állította, hogy az államnak tett szolgálatot, midőn olyan embereket küldött hozzám, akiknek egész múltjok megrovandó kicsapongásokból és természetellenes bűnökből állt. Elhallgatom a neveiket a családjaik kedvéért, de nem hiszem, hogy a saját jószántukból jöttek Madagaszkárra. Ez a sziget valóban próbaköve az emberek magaviseletének. Ugyanakkor értesültem boldog emlékezetű XV. Lajos Őfelsége haláláról és XVI. Lajos Őfelsége szerencsés trónraléptéről. Hasonlóképp megtudtam, hogy a miniszterium változott és attól tartottam, hogy ezen oknál fogva a segély késni fog és valószínűleg kénytelen leszek működési tervemet módosítani. Szóval, mindezek a körülmények akadályoztak a cselekvésben. Nem volt egyéb támaszom a türelemnél, szilárdságnál és ama reménynél, hogy a jövőt elborító fátyol végre le fog hullani.

Január 1-én, 1776. A csapataim és a főraktár számadásainak felszerelésével voltam elfoglalva, amelyeket a saját erszényemből fedeztem.

10-én Őfelsége szállítóhajója, a „Dauphin” Tromelin hadnagy parancsnoksága alatt elhagyta az Isle de France-ot és a Secheylles-szige-

tekre indult. A telepen megállapodott élelmiszerekért, amelyeket kiszolgáltattam neki.

11-én megérkezett Ófelsége briggje, a „Coureur”, amelyet Mozambique-be küldtem volt. E hajó parancsnoka arról értesített, hogy kénytelen volt az Isle de France-on horgonyt vetni, és csak nagyon kevés rabszolgát vásárolhatott. Ez a jelentés engem nagyon meglepett, mert az árucikkek, amelyekkel őt elutazása előtt a főraktárból elláttuk, nagyon jelentékenyek voltak. Ennélfogva egy tisztet küldtem a hajóra, hogy hallgassa ki a tiszteket és a legénységet a mozambique-i üzletek felől, és magam is utána mentem, hogy segítségére legyek a kihallgatásnál. Ezen a réven megtudtam, hogy a hajóparancsnok az Isle de France-on negyvenkét szerezcent adott el, akiket a rakománya és a rizs árán vásárolt. Ennélfogva letartóztattam és őrizet alá helyeztettem őt a saját hajóján. Három Isle de France-i ember a partra küldetett, az egyik szabónak, a másik műasztalosnak, a harmadik írónak mondta magát. Mind a hárman betegek voltak, és a kórházból küldték ide őket, kétségkívül azért, hogy Madagaszkáron a halottak számát szaporítsák.

12-én jelentést kaptam, hogy Kunifaluesz rohandrián magát a telep védelme alá szándékozik helyezni, hogy ellentállhasson a szeklávoknak, akik őt fenyegetik és akiknek csapatai a határainkon már egész falukat fel is gyújtottak.

13-án két szambarive főnök, akik erősen ragaszkodtak a személyemhez, arról értesített, hogy a szeklávok királya titkos követet küldött Hiavihoz, a Foul-Point-i királyhoz és törzsfőnökhöz, fellázítandó őt a telep ellen, és hogy Hiavi e célból már gyülekezetet is hívott egybe, amelyen a szeklávok követői azt az ajánlatot tették Hiavinak, hogy támogatni fogják uralmát az összes keleti partvidéken, ha háborút indít a telep ellen. De Hiavi nem akart beleegyezni, mert amint mondta, a király nem képes ellentállni a franciáknak, akiknek fangafudijai, vagyis boszorkánymesterei erősebbek a szerecsenekéinél; ezenfelül a báró, ismervén a csillagok járását, mindenről értesül, ami ellene terveztetik, és végre ő (Hiavi) eskü alatt kötelezvéni magát, hogy hű lesz a telephez, nem bátorodik ellene semmiféle merényletet intézni, mert meg van róla győződve, hogy azonnal meghalna, ha megszegné esküjét.

14-én teljesen benne voltunk a kedvezőtlen évszakban. Azt mondtam magamban, ha ez az évszak elcsigáz bennünket és a segély nem érkezik meg, el fogjuk mondhatni Virgillel: *Sic vos non vobis nidificatis aves.*

Értesítést kaptam, hogy Hiavi, dacára a szeklávoknak adott feleletének, hozzájuk húzott és ellátta őket fegyverekkel és lőszerrel. Ez a viselkedése engem arra indított, hogy a tekintélyét szűkebb korlátok közé szorítsam, ami könnyű dolog volt, mert csupán arról kellett meggyőződnöm az európaiaktól származott mulát törzsfőnököket, hogy Hiavi

és a szeklávok szövetezése folytán szolgásra fognak jutni, és ha egyszer kénytelenek lesznek Hiavinak engedelmeskedni, csakhamar össze fogják őket téveszteni Hiavi rabszolgáival. Heves véralkatuk következtében mohón kaptak volna az alkalmon felszabadítani magukat Hiavi uralma alól a telephez való teljes csatlakozás által; de végre mégis elsőséget adtam szelídebb módoknak a béke fenntartására a keleti partokon.

15-től 20-ig több rendbeli cabart tartottam, és megbízottakat küldtem ki az ellenség mozdulatainak megfigyelésére.

21-én a kormányzó új háza elkészült, és annál nagyobb meglepéssel költöztem belé, mert eddig nagyon kényelmetlenül laktam és ennek hatását az egészségem meg is érezte.

22-én a szambarive főnökök értesítettek, hogy a szeklávok csatlakozásra hívták fel őket a fehérek ellen; de az ő nemzetük lőport, golyót és kovát küldött nekik (ami a háború jele volt), és azt izente, hogy a szambarivek őszintén csatlakoztak hozzám, az én ellenségeimtet a saját ellenségeikül tekintik, és nem fogják a szeklávokat azzal fárasztani, hogy magukat általuk felkerestessék, mert maguk szándékoznak eljűk menni. Vigalmat rendeztem e derék nemzet tiszteletére.

23-án a tolmácsom jelentette, hogy a szambarivek több főnököket elküldtek különböző tartományokba a népeket felszólítandók a csatlakozásra a szeklávok ellen indítandó háborúban. Ez a derék nemzet kihirdette, hogy mindazokat, akik nem csatlakoznak hozzá, ellenségei gyanánt fogja tekinteni és tüzzel-vassal fog pusztítani a tartományaikban. E nagyfokú ragaszkodás engem mélyen meghatott, és buzgón óhajtottam, hogy alkalmam nyíljk e jó népet meggyőzni rokonszenvevről.

24-én biztos hírt kaptam afelől, hogy a fariavák és betalimenek újból megkezdtek a háborút Hiavi ellen, és hogy a saját népe is fellázadt ellene azért, mert esküt váltott a szeklávokkal. Ezt a hírt csakhamar követte a segélykérés Hiavi részéről, és éppen ez volt az, amit vártam.

25-én az antamburok főnökei izenetet küldtek, hogy a határikaik mellett megtelepült szekláv főnökök közül többen vonakodnak fegyvert ragadni a telep ellen, és a királyuk bosszúját elkerülendők egy csapat közülök menedéket kerestek az antamburoknál és egyebütt, Kunifaloesz főnökük vezetése alatt, aki ezt az értesítést küldte, és nemsokára személyesen is fel fog engem keresni.

29-én Diafaik, a machineranonok főnöke és Hiavi meghitt embere eljött segélyt kémi ellenségei ellen, és egyúttal panaszkodott, hogy amint híre jár, elhagytam volna Hiavit. Feltétlenül szükségesnek vélte tehát, hogy mellette nyilatkozzam, mert csak azáltal lehet lecsillapítani a saját alattvalói közt támadt zavarokat és lázongásokat. Én azt feleltem, hogy Hiavi maga az oka annak, hogy bajba került; ő maga adott okot az

ellenségeinek, hogy megint hadat indítsanak ellene, mert szövetségre lépett a szeklávokkal a kormány ellen; az ő saját eljárása szolgált intelmül a betalimeneknek és fariaváknak, akik engem Hiavi összes cselszövényeiről értesítettek. Fauna törzsfőnököt e kijelentésem oly nagy zavarba ejtette, hogy a lábaim elé borult, bocsánatot kért Hiavi nevében, és ígérek, hogy az urát vissza fogja terelni a kötelesség ösvényére. Utolsó feleletemben határozottan követeltem, hogy Hiavi hozzám küldje az öccsét ötszáz emberrel, megparancsolja neki, hogy harcra szálljon a szeklávok ellen, és ezenfelül nyilvánosan tagadja meg a szövetkezést ezzel a nemzettel. Megígértem annak a kicszközlését, hogy időközben az ellenségei semmiféle merényletet se kövessenek el ellene, de kijelentettem azt is, hogy ha a részéről csak árnyékát is tapasztalnék a vonakodásnak, azonnal nyíltan az ellenségeihez fogok csatlakozni.

Alig képzelhető, mily óvatos bánásmódot tartottam szükségesnek alkalmazni a bennszülöttekkel szemben. Itt a forradalmak oly váratlanul szoktak kitörni, hogy megakadályozásukra kénytelen voltam szónokká lenni, a nemzetek jellemének megfelelőleg. Nagyon szerencsétlen körülmény volt, hogy nem rendelkeztem elégséges erővel; a legcsekélyebb fegyveres segély is képessé tett volna olyan forradalmakat előidézni, amelyeket éppen célszerűeknek tartottam volna; de nem lévén több emberem száznál, akik a fáradságtól ki voltak merülve, és a különböző telepeink által elfoglalva tartott száznolcvan lieue-nyi partvidéket se voltak képesek megőrizni, lehetetlen volt annyi akadályt legyőzni másképp, mint fortélyok vagy cselszövények által, pedig nagyon szomorú helyzet az egy katonára nézve, ha műveleteit csupán a szobából intézheti unalmas és nem tisztességes módon.

Február 1-jén a hegyről egy hajó közeledését jelezték.

2-án a jelző még mindig látható volt, de nem bírtam egyebet felfedezni egy kis hajónál, amely magánemberé lehetett, akit balszerencséje kalózságra vagy kémszolgálatok teljesítésére kárhoztatott.

3-án az antamburok és szaphirobaik főnökei megjelentek előttem, és kijelentvén, hogy a telephez való ragaszkodásukat akarják tanúsítani, felkérem, fogadnék el ezeröttszáz fegyverest a nemzetükből segítségül a szeklávok ellen. „Ez jó hír! — kiáltám —; derék szambarivejeim példája más nemzeteket is hasonló magaviseletre fog ösztönözni.”

A „Lizard” nevű magánhajó horgonyt vetett a révben és parancsnoka, St. Etheard úr a rakományát, amely posztóból, égettborból és cukorból állt, felajánlotta megvásárlásra, a király számlájára.

8-án biztos hírt kaptam a szeklávok előnyomulásáról a határaink felé.

9-ke és 15-ke közt megszemléltem állomásainkat és meggyőződtem róla, hogy a tüzérség kellően használható állapotban volt.

Tisztjeim a bennszülöttektől értesülvén a szeklávok közeledéséről¹ és ismervén csapataik elcsigázott állapotát, nem csekély rémületbe estek, és nem mulasztották el néhányat a tudomásukra jutott körülmények felől ismételni előttem, minthogy engem színleg nyugodtnak láttak, és e válságos helyzetben azt hitték, hogy nincs tudomásom az ellenségeink mozdulatairól.

17-től 23-ig megtisztítottam a Lajos-erőd környékét, hogy hamarább észrevehessem az ellenség közeledését, és főleg gondoskodtam tűzgolyók, röppentyűk és tüzes lándzsák elkészítése felől, hogy az ellenség zaklatásait meggátolhassam.

23-án az Antivarai és Angontzi tartományok főnökei megjelentek, és ötszáz harcost ajánlottak fel. Ez a hír némi csekély vigaszt nyújtott, és kezdtem némileg nyugodtabban nézni a szerencsétlen események elé, amelyek a telepet fenyegették. A kedvezőtlen évszak nagyján most már túl voltunk, és a betegek száma csekélyebbnek bizonyult, mintsem vártam.

Lambuín, az éjszaki részek királyának követei megérkeztek, és egy gyülekezet egybehívását kérték. A fejedelmük nevében kijelentették, hogy ő már síkra szállt, és kész megtámadni a szeklávokat, csupán az én parancsaimat várja. E törzsfőnök rendes kereskedési viszonyba szándékozott lépni a teleppel, annak védelmét a maga számára és tekintélyének fenntartására biztosítandó. Ez az ajánlat csakis a legnagyobb előnyöket eredményezhette a telepre nézve.

2-án jelentették Kunifaloesz törzsfőnök követeinek megérkezését, akik arról értesítettek, hogy az urok közeledik Rozai, a szeklávok királya unokatestvérének kíséretében. Ezen utóbbit a rokona kiűzte a hazájából, és nyilván azért jött, hogy a jelen körülményeket bosszúja érdekében felhasználja. Miután Kunifaloesz törzsfőnök követeit a barátság minden tanújeleivel elhalmoztam volna, néhány kémet küldtem eléje azon utasítással, hogy szemmel tartsák a magaviseletét, és elejét vegyék minden esetleges meglepetésnek.

Kunifaloesz törzsfőnök, a Szantianak tartomány birtokosa, tizennyolc év óta a szeklávok hűbérese volt, akik gyakran pusztítottak a tartománya területén adószedés ürügye alatt. Ennélfogva okom volt hinni, hogy idejövételének célja nem egyéb, mint felszabadítani magát a szeklávok uralma alól a telep segítségével. E törzsfőnök átpártolása a szeklávok erejét jelentékenyen csökkenteni ígérkezett, miután példája másokat is utánzásra fog csábítani. Rozai, a szekláv főnök, aki vele jött, a nemzet uralkodó családjából származott, amelynek koronáját a mostani király bitorolta. Ezen utóbbi a lakosok váratlan fellázadását felhasználván, az ország urává tette magát, és a régi uralkodó családot irtalom nélkül szolgásgágra kárhóztatta. Bizonyos voltam afelől, hogy

Rozainak sok párhíve van a nemzete közt, akik őt bizonyos jelentőségű haderő élén látván, hozzá fognak csatlakozni. Mindezen körülmények okot nyújtottak remélnem, hogy ez évben nagy előnyöket biztosíthatok magamnak egy hadjáratból, és ha a várt segítség megérkezett volna, kétségkívül kockáztatom is a döntő csapást. Miután az alább leírandó háború a szeklávok országával is összefüggésben áll, célszerű lesz némi fogalmat nyújtanom e királyság és nemzete felől.

LEÍRÁSA A SZEKLÁVOK KIRÁLYSÁGÁNAK, AMELYET BOJANÁNAK NEVEZNEK

Március 1776. A szeklávok királysága a Masszaheli öböltől fogva Madagaszkár nyugati partjain terül el, amelyek párizsi hosszúság $40^{\circ} 20'$ és 42° és a déli szélesség 14° - és 16° -a közt fekszenek. Itt meg kell jegyeznünk, hogy ezt a királyságot nem szabad összetéveszteni a szeklávok régi királyságával, amely sokkal messzebb dél felé terjed el, és többé nincs ugyanazon törzsfőnöknek alávetve. A szeklávok legelső törzsfőnöke, aki emberi emlékezetet meghaladó idők óta viselte a királyi címet, kényúri hatalmat gyakorol. Az egész népe csupa rabszolgákból áll, ő nevezi ki a főnököket, akik a különböző tartományokat kormányozzák. Az egész lakosság vagyona és élete az ő kezében van. Folyvást talpon tart háromezer fegyveresekből álló hadsereget. Hatalma, amellyel gyakran visszaél, félelmissé teszi őt szerencsétlen népe előtt, amely halálosan gyűlöli.

A Johanna-, Comoro- és Mayotto-szigeteken lakó arabok Maronvaiban, a szeklávok fővárosában kereskedelmi telepet alapítottak, amely mindenkor el van látva különböző árucikkkel, ú. m. surah szövetekkel, fésűkkel, ezüstkarperecekkel, aranyfüggőkkel, üveggyöngyökkel, borotvákkel, késekkel stb., amelyekért bőröket, tömjént, benzoet, ambrát, viaszt és deszkát cserélnek be. Az a kényelem, amelyet a szeklávok királyának az arabokkal való kereskedés biztosít és az a körülmény, hogy eddig könnyűszerrel kapott fegyvereket, lőport és égett bort, részint a Madagaszkárt érintő magánhajókról, részint pedig a hűbér fejében a különböző keleti parti tartományokból, ellenszenvet ébresztett benne ama gondolat iránt, hogy közvetlen kereskedelmi összeköttetésbe lépjen a franciákkal. Az is igaz lehet, hogy az arabok a velük versenyző kereskedelmünk ellen való irigykedésükben a telep érdekeivel ellentétes érzelmeket ébresztettek benne. De miután megérkezésem óta a keleti parti tartományok lerázták magukról az igát, és nem szállítanak többé se fegyvereket, se hadiszereket, a szeklávokat könnyen tönkre lehet tenni.

A szeklávok országa nagy jólétnek látszik örvendeni. A terület lapályos, kevés az erdő rajta, számtalan szép folyóvíz szeli át, számos óriási síkságain ezerszámra barangol vad állapotban a szarvasmarha, amely azé, aki meg tudja fogni. A szeklávok királya harmincezer embernyi hadsereget állíthatna a síkra, ha bírná a népei szeretetét; de ez a nép a háború legelső előjeleire a keleti partok felé fekvő hegyek közé szokott menekülni. E kivándorlások következtében több különböző nemzet alakult. Mióta a szigeten megérkeztem, folyvást tartottam egyes csapatokat részint a szeklávok országában, részint a határszéleken, és csapataim soha se tapasztaltak olyan zavargásokat, amilyenek a keleti részeken napirenden vannak. Ennélfogva meg vagyok róla győződve, hogy a nyugati partvidék kedvezőbb volna az európaiakra nézve. Ezen előny, párosulva több kitűnő kikötő birtokával, amelyekből az afrikai partokkal lehet közlekedni, megérdemli, hogy az itt székelő kormányzó minden lehető elkövesse ezen ország megnyerésére, s e cél elérésére semmi egyéb se szükséges, mint az összes keleti partok lakóit a saját pártjára hódítani a szeklávok ellen. Most a legszerencsésebb alkalom kínálkozott, mert miután a szeklávok királya hadat izent a telep ellen, nem kellett többé a védelmi műveletekre szorítkoznunk. De a csapataim elgyöngült állapota és rendkívüli szűkölködése nagyon is alkalmas volt a hevem lehűtésére.

Egy futár Foul-Point-ből azt a jó hírt hozta, hogy Hiavi a legőszintébb megbánását fejezte ki a szeklávokkal való esküváltása miatt, és hibáját jóvá teendő, tizenkétszáz harcost küldött a segítségemre.

6-án végre megérkezett Kunifaloesz törzsfőnök. Parancsot adtam, hogy 8-án tartassék meg a gyülekezet, amelyre meghívtam a szambarivek, szaphirobaik, antamburok, antavakák és antavoliszbaik főnökeit is. Miután a tanácskozás megkezdődött, Kunifaloesz beszédet intézett hozzám. Leírom a beszédet szó szerint, hogy azok, akik utánam fognak következni, megismerkedjenek a szerencsének beszédmódjával. „Én Kunifaloesz, a Szantianak faj szerencsétlen főnöke, aki a hadi törvények értelmében alá vagyok vetve a szeklávoknak, megjelentem, megadni azt, amivel tartozom a nagy harcosnak és a fehér emberek nagy főnökének, akinek a neve legyen áldott, és akinek a karját támogassa az Isten ereje. Megértvén, hogy igazak a hírek, amelyek azt állítják, hogy a szeklávok háborút akarnak indítani ellened, idesiettem felajánlani neked karomat és a népem karját. Rendelkezzél a javainkkal tetszésed szerint. Az én javaim és a gyermekeimé örökké a tied lesznek. Méltóztassál elfogadni esküinet és meggyőződni arról, hogy Kunifaloesz nem ismer kívüled más urat.”

E beszédet örömkialtás követte, amelyet a főnök mintegy háromszáz harcosból álló kísérete több ízben ismételt. Én azután következőleg

feleltem: „A te hírneved, barátom, és szerencsétlenségeid már régtől fogva biztosították védelmemet számodra. Nem ismeretlenek előttem sem a jogos követeléseid, se méltó bosszúságod a szeklávok bitorlója ellenében, és légy róla meggyőződve, hogy az én karom támogatni fogja a tiedet. De ami meghódoláson alapuló, azt mondom, hogy tévedésben vagy. Tudd meg, hogy nem egyezik össze elveimmel a derék madagaszkári nemzeteket szolgásgárra juttatni. Csupán barátságot követelek magam iránt és ragaszkodást ama szövetséghez, amely fennáll ama nemzetek közt, amelyeknek képviselői itt egybegyülekeztek. Nincs egyéb szándékom, mint téged érdekeink felől értesíteni, a kereskedelem előnyeit megmagyarázni és felvilágosításokat adni, amelyek boldoguláson alapuló vezethetnek. Ha elhatározta a közös érdekeinkhez való csatlakozást, akkor esküvel fogod magad hűségre kötelezni a szövetség iránt, és meg fogod érteni a parancsokat azoknak az ajkairól, akik esetleg utánam következhetnek.”

A törzsfőnök, alig hogy a válaszat meghallotta, azonnal kért, hogy letehesse a hűségi esküt, kötelezve magát, hogy a telepnek ugyanolyan hűbért fog fizetni, mint a szeklávoknak fizetett, és egyúttal ezer harcost ajánlott fel a nemzetebeliékből, akik a körülményekhez képest az én parancsaim alá fognak rendeltetni. E kijelentés után az eskütétel szertartása következett, amely a képzelhető legnagyobb ünnepélyességgel ment véghez. Alig hogy a szertartás elvégződött, Rozai, szekláv törzsfőnök, aki Kunifaloessel együtt érkezett, a következő beszédet intézte hozzám. „Én, Rozai, Bojana szerencsétlen fejedelme, lábaidhoz borulok védelemért, kénytelen lévén idegeneknél keresni segítyt királyságom bitorlójának igazságtalansága ellen, aki nem elégszik azzal, hogy megfosztott az országotól, hanem a nejeimet és gyermekeimet is rabszolgaságban tartja. A nép azt beszéli rólad, hogy a szerencsétlenek atyjának nevezed magadat, ne utasítsd tehát vissza egy fejedelem kérését, aki a segítyedért folyamodik. Meghódolásom jeléül fogadd el eskümet, és ezentúl bizvást hű barátaid közé számíthatsz engem.”

A válaszom következőleg hangzott: „Rozai fejedelmet, aki a telep és a szövetséges nemzetek pártfogását kéri, annyival inkább biztosítom fegyvereink állandó és kitartó támogatásáról, mivel szerencsétlensége mellett tanúskodik, ilyen tanúskodás pedig minden időben támaszra talált az igazságtalanság és elnyomatás ellen. Rozai fejedelem pedig az eskü letétele után biztosítsa magának a pártfogásunkat.”

Miután ekképp a szerencsétlen törzsfőnököt megnyugtattam, hozzá és Kunifaloesz főnökhöz fordultam, figyelmeztetve mindkettőjüket, hogy jól megfontolják, amit tettek, amikor eskü alatt csatlakoztak a telep érdekeihez, amelynek pártfogását ezúttal biztosították maguknak mindaddig, míg elvállalt kötelezettségeikhez hívek maradnak; ha ellen-

ben szerencsétlenségükre megszegnék esküjüket, akkor nem állna többé a hatalmamban elhárítani ama végzetes következményeket, amelyeket ez az esküszegés magukra, családaira és alattvalóikra nézve maga után vonna.

9-én, 10-én és 11-én a keleti partok főnökei vigalmakat rendeztek Kunifaloesz és Rozai tiszteletére. Derék szambarivejeim ezúttal különösen kitettek magukért. A vigalmak után Kunifaloesz és Rozai főnökök azt kérték, hogy elbocsáttassanak, és táborba szállhassanak a szeklávok ellen. Hasonlóképpen értesítettek engem, hogy haladék nélkül megbízottakat fognak küldeni a szeklávok uralma alá tartozó különféle tartományokba a lakosságot megnyerendők Rozai pártjára, és kegyelmet, oltalmat kértek mindazok részére, akik a ligájukhoz fognak csatlakozni.

12-én Lambarol törzsfőnök érkezett meg tizenkét felszerelt csónakkal és kétszáz harcossal. Értesített, hogy a telep segítségére jött és fehér ember fia levén, a legelső közt akart lenni a harcban, és hogy a szeklávok országából visszatért több alattvalójának jelentése szerint az ellenség már csak öt napi járóföldnyire van a határainktól. Ajánlkozott kém-szemlére menni azon csetre, ha az ajánlatát elfogadnám. Szívélyesen fogadtam e törzsfőnököt, de különböző okaim voltak őt a magam közelébe tartani.

13-án, a tolmácsom tudósított, hogy embereinek jelentése szerint a különböző tartományok főnökei követeket szándékoznak hozzám küldeni azzal a kérdéssel, vajon a szeklávok megérkezését bezárkózva szándékozom-e bevárni, avagy talán félek eléjük menni? Arról is értesültem, hogy a főnökök feltétlen bizalommal viseltetnek irányomban, de attól tartanak, hogy tisztán védelmi állásban maradván, tartományaikat áldozatul fogom odadobni a szeklávok pusztításainak. Ez a jelentés arra az elhatározásra bírta, hogy hasznomra fordítsam a dolgok ezen állapotát, és érdekeinknek megnyerjem a partvidék összes lakosságát, amelynek főnökei annál készségesebben fognak velem együtt síkra szállni, mivel tartományaik meg lesznek oltalmazva a szeklávok pusztításai elől, mialatt ők maguk az ellenség ellen harcolnak.

Ekképp végre ismét egy fontos ügygel voltam elfoglalva, amellyel szemben el kellett határoznom, hogy az európaiak segélye vagy támogatása nélkül kockáztassak-e egy nagy horderejű műveletet egy maroknyi emberrel. Mindazonáltal szerencsére a rossz évszak elvégeződött, és embereim egészségi állapota olyan volt, hogy bátorságuk ellensúlyozhatta helyzetük kedvezőtlen voltát.

14-én a szambarive főnökök meglátogattak, és bemutatták nekem a különböző tartományok néhány követét, akiket illető nemzeteik küldtek azon értesítéssel, hogy valamennyien készek síkra szállni, és csupán

tőlem várják ama nap kitűzését, amelyen hozzánk csatlakozzanak. Erre azt feleltem, hogy miután a kelletténél több emberem van ahhoz, hogy a szeklávokat megakadályozhassam az ellenségeskedések folytatásában a határainkon, egyelőre elhatároztam, szövetségescinket fel nem szólítani a hozzánk való csatlakozásra, nehogy a földjeik művelése félbeszakítást szenvedjen. De miután nem vagyok képes ellentálni sürgető kérésciknek és önkényes ajánlataiknak, elfogadom a segítségüket és részesíteni fogom őket a szeklávok megfenyítettésének dicsőségében, következőleg el fogom küldeni futárimat, az összes partvidék lakosságát értesítendő azon elhatározásomról, hogy táborba fogok szállni a jövő hónap végén, és egyenesen az ellenség ellen indulván, kényszeríteni fogom őt a csata elfogadására.

Alig végeztem el beszédemet, mikor mindnyájan egyhangúlag felkiáltottak: „A szeklávok le fognak győzetni és rabszolgáinkká lesznek!” A nap hátralevő része tánc és harci dalok éneklése közt telt el. Én azon a ponton álltam, hogy igen komoly ügybe bonyolódjam, minden segítség vagy parancs nélkül az udvar részéről, amely e percben talán már el volt határozva az Isle de France kormányzói hazug jelentéscsi következtében, feladni a telepet, és visszahívni a csapataimat. Már három év múlt el anélkül, hogy csak a legcsekélyebb parancsot is kaptam volna a szolgálatomat illetőleg.

15-én hosszas megfontolás után végre elhatároztam hadat izenni a szeklávoknak és rendeletet küldeni az összes törzsfőnökhöz, hogy április végén legkiválóbb harcosaik kíséretében a zászlóm alatt egybegyülekezzenek.

Nem lévén elégséges számú csapatom a tábori ágyúk körüli szolgálatra, elkezdtem a mozambique-i rabszolgákat betanítani a velük való bánásra.

20-án meghagytam összes tisztjeimnek, hogy április elsejére megjelenjenek a Lajos-erődbe, haditanácsra, mert nem akartam, hogy okom legyen bárminemű szemrehányást tenni magamnak ily kényes ügyben, amelynek kockázatát az ellenfeleim hibámúl róhatták volna fel. A mozambique-i rabszolgák nagy előmeneteleket tettek, és kezdtek megszokni az ágyúk robaját és manővereit. A szolgálat érdekében minden ágyú mellé egy tüzért rendeltem ki önkényteseim közül egy segéddel és négy mozambique-ivel. Kilenc ágyú állt a rendelkezésemre, ezek közt kettő egy-egy fontos golyóra. Nagy okom volt megelégedve lenni a mozambique-iek előmenetelével, mert 25-én már igen jól kezelték az ágyúkat az európaiak segítségével vagy vezénylete nélkül is.

27-én a kémeim visszatértek a szeklávoktól, és azt jelentették, hogy az ellenség megállapodott az antanquinek tartományában, és egy nagyszámú csapat csatlakozását várja, továbbá, hogy a szeklávok a telepet

egyenesen megtámadni s egyidejűleg a határszéleken pusztítani szándékoznak, amelyeknek lakossága az erdőbe menekült, és csupán a megérkezésünket várja, hogy hozzánk csatlakozzék.

Április 1-én a nagy haditanács megtartott (lásd a határozatát a mellékletek közt) és megállapított, hogy a csapatok két részre osztásának, az egyiknek De Sanglier lovag, százados és távollétemben főparancsnoki helyettesem vezénylete alatt feladata lesz őrizni állomásainkat Louisbourg-ban, a Szt. János és az Ágoston-erődben; míg a második az én parancsaim alatt azonnal síkra száll, és a háborút megindítja a szeklávok határain, feltartóztatván az ellenséget mindaddig, míg a várt segélycsapatok vagy rendeletek megérkeznek. A haditanács határozatának megállapíttatása után azonnal felvonattam a vörös lobogót, mint a szigeten jól ismert háborújelvényt.

2-án a csapataimmal gyakorlatokat tartottam. A tüzérség igen jól működött, és önkényteseim közt kevés volt, akiben meg ne bízhattam volna, hogy kétszáz lépésről lelővi a maga emberét, és ez bizonyossá tett engem afelől, hogy e tekintetben messze felülmúlom az ellenséget; de nehogy a hadjárat igazgatásában zavar álljon elő, megállapítottam a következő csatarendet, amely magában foglalja a parancsnokságom alatt állott összes haderőt négyezer egyszáztizenhárom emberről álló létszámában és három hadosztályban, amelyek a telep hadseregét képezték.

Balszárny

Parancsnok:	Ember
Le Cerf, százados	1
Corbi, hadnagy .	1
Le Maitre, tolmács	1
D'École, tolmács	1
Önkénytes .	112
Három ágyú.	

Tüzérségi szolgálatra:

Tüzér .	3
Mozambique-i parancsnok	2
Mozambique-i rabszolga	6
Bennszülött parancsnok	2
Bennszülött harcos	1000
	<hr/>
	1129

Deréksereg

	Ember
Parancsnok:	
Benyovszky báró	1
De la Tour lovag, hadnagy	1
Evali, zászlótartó	1
Mayeur, tolmács	1
Önkénytes .	64
Három ágyú.	

Tüzérségi szolgálatra:

Tüzér	4
Mozambique-i parancsnok	2
Mozambique-i rabszolga	6
Bennszülött parancsnok	2
Bennszülött harcos	1800
	1882

Jobbszárny

	Ember
Parancsnok:	
De Mallendre, százados	1
De la Boulaye, hadnagy	1
Diard, tolmács	1
Önkénytes .	72
Három ágyú.	

Tüzérségi szolgálatra:

De la Min úr	1
Tüzér	2
Mozambique-i parancsnok	2
Mozambique-i rabszolga	6
Bennszülött parancsnok	2
Bennszülött harcos	1000
	1088

A kórházi szolgálatnál

Popengui, főseborvos	1
Segéd seborvos .	1
Mozambique-i rabszolga	12
	14
Összesen	4113

Ez volt a haderő, amellyel síkra készültem szállni, de megjegyzendő, hogy e három hadosztálynak szaporodnia kellett ama csapatokkal, amelyeket a szövetségeseink tartoztak kiállítani, úgymint a jobbszárnya háromezer hatszáz bennszülöttet; a deréksereghez ötezeret, a balszárnya háromezer ötszázat, úgy hogy az összes haderő nem rúgott kevesebbre tizenhatezer háromszázötvenhárom emberről.

3-án kidolgoztam a rendeleteket De Sanglier lovag, helyettes főparancsnokom számára, hogy szándékaimhoz alkalmazhassa magát mindenben, ami a gondjaira bízott állomások biztonságát illette. Hetvenhat fehérembert hagytam nála, négy tiszttel, százhusz mozambique-i rabszolgát és hatszáznyolcvan bennszülöttet, amely haderő elég volt a parancsnoksága alatt levő állomások megvédelmezésére.

4-én a csapataimat a parancsnok iránt való engedelmességhez akarván szoktatni, tábort ütöttem a síkságon, egy lieue-nyire Louisbourg-tól. E helyről küldtem el még ugyanaznap rendeleteimet a szövetségeseink főnökeihez, hogy a hónap végén jelenjenek meg Hirbayban, Mananhar közelében, tizenöt lieue-nyi távolságra jelenlegi táborunktól. Ezt a helyet azért választottam találkozási helyül, mert ott könnyebben szerezhettem be élelmiszereket tizenhatezer ember számára, akiknek élelmezése kimerítette volna a telep raktárait.

10-én küldötteim visszatértek, és biztosítottak afelől, hogy az összes törzsfőnökök készen állnak az indulásra, és még előbb lesznek Hirbayban, mint én. Ugyaneznap a szambarivek nagy hadiünnepélyt rendeztek az itteni szokás szerint. A saphirobaik ugyanezt tették, és az egész part mentén csupa merő örömtüzek látszottak.

11-én elkészítettem a miniszterhez intézett sürgönyeimet, akinek jelentést küldtem műveletemről.

12-től 15-ig még egyszer megtekintettem állomásainkat.

16-án, előnyomulásomat lehetőleg gyorsítani akarván, elrendeltem, hogy összes dereglyéink kijavíttassanak a tüzéség és a löszerek elszállítása céljából. Szövetségeseink kötelezték magukat, hatvan dereglyét küldeni a csapatok elszállítására, ennél fogva okom volt remélni, hogy 30-án útnak indulhatok, és május 2-án megérkezhetem Hirbayban, ahonnan az elindulást 4-ére tűztem ki, úgy, hogy 8-án vagy 9-én a hegyek túlsó oldalára érhessek, és 10-én vagy 11-én megütközhessem az ellenséggel. A hadjárat többi része az ellenség magatartásától, vagyis inkább az udvar rendeleteitől fog függeni, melyeknek eddigelé ismeretlen és bizonytalan tartalma arra kötelezett, hogy a jelen körülmények közt ne bocsátkozzam be nagyon mélyen a háborúba.

18-án, az elindulásomat csak kevéssel megelőző napon, elhatározásommal tisztában lévén, nem maradt egyéb hátra, mint aszerint csele-

kednem. Isten veletek hát, töprengések és elmélkedések. Ha a katonai kaland egyszer elkezdődött, hévvel kell azt folytatni.

Ugyaneznap Hiavi testvére, Mulem, megérkezett tizenkétszáz ötven harcossal, és a rendelkezésemre bocsátotta magát; a harcosok, akik vele jöttek, testőrségemnek voltak szánva, és Hiavi különösen kitüntette magát, amennyiben csupa fiatal emberek szemelt ki, akik közül egy se volt öt láb és nyolc hüvelyknyinél alacsonyabb termetű.

20-án két futár, akik éjszokról érkeztek, arról értesített, hogy az Antimananhar, Angotzi és Antiamak tartományok törzsfőnökei már úton vannak, háromezer harcossal, akiknek fele a szárazföldi úton, a másik fele dereglyéken érkezik. Azt is hírül hozták, hogy a főnökök esküvel kötelezték magukat a lobogóimat el nem hagyni mindaddig, míg Szinamur, a szeklávok királya hadifogságba nem jut. A közelgő hadsereget D'École tolmácsom vezette.

A hadjárat előkészületei és hadi mozdulataim nem fogják megengedni, hogy naplómot napról napra, rendszeren vezethessem, ennél fogva majd csak a visszaérkezésem után fogom újból folytatni.

A SZEKLÁVOK ELLEN VISELT HÁBORÚ TÖRTÉNETE

Kis hajórajommal, amely százkilencvenhárom dereglyéből állt, április 30-án elindultam és megállapodtam a D'Aiguillon szigeten, ahol a dereglyék felett szemlét tartottam, és a csapatok helyesebb beosztását eszközöltem.

Május 1-én, 1776. Elindultunk a Louisbourg-tól hét lieue-nyi távolságra fekvő Manambia felé, ahol egy kellemes síkságot találtam, amely kiválóan alkalmas volt a táborozásra. Ugyaneznap este a helybeli főnökök látogatását fogadtam. Takalunin, a legelőkelőbb törzsfőnök háromszáz harcost, hat dereglyét élelmiszerekkel megrakodva és harminc ökröt bocsátott rendelkezésemre.

Május 2-án. A tábort feloszlattván, elindultunk Tanszonba, ahol este érkezünk meg, és a Takalunin csapatát táborozva és élelmiszerekkel és szarvasmarhával ellátva találtuk. Az éj beállta előtt a vidék törzsfőnökei megjelentek üdvözlésemre, és megajándékoztak tíz dereglyére való élelmiszerekkel és mézből és szirupból készült italokkal, valamint háromszáz fiatalemberrel, katonai szolgálatra.

3-án, éppen mikor hajóra akartam szállni, az útunkat folytatandó, küldöttek érkeztek Kunifaloesztől, és tudósítottak, hogy több szekláv csapat lappang a vidéken, és csupán a kedvező pillanatra vár, hogy

rajtunk üssön. Azt is jelentették, hogy a saját főnökeik már táborba szálltak, de nagyon félnek, hogy a szeklávok, akik túlnyomó erővel vannak, megérkezésem előtt sikerrel megtámadhatnák őket. A küldöttek jelentését meghallgatván, megparancsoltam nekik, hogy kövessenek, és nehogy az élelmiszereinket kísérő csapatok valamelyik hegy-szorosban megtámadtassanak, De Mallendre századosnak, a jobbszárny vezérének meghagytam, hogy őket a hadtestével fedezze.

Ezen elővigyázati intézkedés foganatosítása után folytattam útam Hirbay felé, de az ellenkező szél kényszerített horgonyt vettetnem Fontzimarunál. Az egyik dereglye, amelyen ágyúk voltak elhelyezve, egy sziklába ütődött és elsüllyedt, egy másik lyukat kapott, néhány pedig megfeneklett, aminek következtében, a balszárnyat hátra kellett hagynom, azon utasítással, hogy halásszák ki az ágyúkat és szekereket, és szállítsák el Hirbaybe. Az itteni főnökök elláttak bennünket különböző tárgyakkal és dereglyékkal, hogy a hadosztályomat elszállíthassam a találkozási helyre, ahol 4-én szerencsésen megérkeztünk. De alig volt időnk tábort útni, mikor a szerencsenk azt jelentették, hogy De Mallendre úr hadosztálya megtámadtatt a szeklávok által. E hír következtében tizenkét dereglyén önkényteseim és a bennszülöttek egy részét elküldtem a jobbszárny segítségére. Embereim csakhamar visszatértek azzal a hírrel, hogy a hadosztályt csekély távolságra tőlünk úton látták, és hogy a csapatok egészen rendes állapotban látszottak lenni. Végre ezen utóbbiak is szerencsésen megérkeztek éjfél tájban. A parancsnokuk értesített, hogy a szeklávok csakugyan megtámadták őket egy hegy-szorosban, de az ellenség folyvást igen nagy távolságból lődözött rájuk, úgy hogy a golyói nem is találtak. Miután ezt észrevette, célszerűbbnek tartotta egyenesen továbbhaladni a találkozáásra kitűzött hely felé, mintsem a megállapodás által zavart okozni.

5-én végre a balszárny megérkezett, és egész haderőnk együtt volt. A főnökök által küldött harcosok száma napról napra növekedett, és miután az élelmiszerek folytonos fogyasztása kellemetlen következményeket vonhatott maga után, kényszerítve láttam magamat a hadi műveletek siettetésére.

7-én visszaküldtem Kunifaloesz követeit, hogy értesítsék őt előnyomulásomról. Ugyanaznap értesítést kaptam egy csapattól, amelyet kémszemlére küldtem volt ki, hogy a szeklávok eltűntek, és visszavonultak az Antonquin tartomány határai felé.

E jelentés következtében előreküldtem a jobbszárnyat, azon meghagyással, hogy a hegységet tisztítsa meg az ellenséges csapatoktól, és magam is utána mentem egész hadseregemmel. Nagy fáradsalmak és nehézségek közt keltünk át a Vohibay hegységen. Ágyúink, amelyeket szekerekre raktunk, nagy alkalmatlanságot okoztak e hegyes-völgyes

vidéken. Sokkal jobban szerettem volna, ha hengereken lettek volna megerősítve.

Miután a hegyeken átkeltünk, tábort ütöttünk a Mananhar folyam partján, ahol az antimogol, antivojezon, antivohibey és a szambarive főnökök csatlakoztak hozzánk, közel négyezernyi jól fegyverzett harcossal.

Ezen a helyen a csapataimnak két napi pihenőt engedtem, és miután egy élelmiszer-raktárt szerveztem, és annak védelmére a balszárnny egy csapatát hátrahagytam volna, három hadoszlopra felosztva átmentünk egy erdőn, amely hat lieue-nyi szélességben terjedt el keletről nyugatnak. Mikor az erdőből kiértünk, megpillantottam első hadosztályom táborát és vele szemközt három szekláv tábort. De miután embereim nagyon fáradtak voltak, elhatároztam elrejtőzve maradni az erdőszélen, hogy észre ne vehessen az ellenség, amelyet megtámadni szándékoztam, mihelyt a hadseregem kissé kipihente magát. E célból értesítettem az első hadosztály parancsnokságát a szándékomról, nehogy heves támadásom meglepje őt.

Hajnali három óraker, hátvédet hagyván hátra podgyászaink bizsítására, egyenesen előnyomultam az ellenség első tábora felé. Napkeltekor egy ágyúlövésnyire voltam tőle. Közeledésünkre több hadosztályban sorakoztak a táboruk előtt, ahol hajlandóknak látszottak velünk szembeszállni, és azonnal elkezdték a tüzelést. Szövetségeseink szerencsen csapatai a tilalom dacára viszonzották a lövéseket, aminek következtében kénytelen voltam előre parancsolni az ágyúimat. Húsz ágyúlövés futásra kényszerítette az ellenséget, amely elhagyta az első tábort. E táboron megállapodás nélkül keresztülmentem, és a második ellen indultam, amelyet azonban már az első hadosztályom kezei közt találtam.

Az ellenség, látván két táborának elpusztulását, a harmadikat a saját jószántából kiürítette, és ez is csakhamar a lángok martalékává lett. Ez az ütközet a szeklávoknak nyolcvan halottjukba és ötven sebesültjükbe került, akiket foglyokul ejtettünk. Az én önkényteseim közül egyetlenegy se sérült meg, csupán egy pár bennszüülött kapott sebet. A szövetségés főnökök, a siker által felbátorítatva engedélyt kértek, hogy az ellenséget üldözhessek, amit igen szívesen meg is engedtem, mert a folytonos cabarjaik vagy gyülekezeteik már kezdtek nagyon terhesekké válni.

A szerencsenek eltávozása után egy kellemes síkságon ütöttem tábort, narancsfák, banánfák és kardamon növények közepette.

14-én Kunifaloesz törzsfőnök csatlakozott hozzám tizenöt száz harcossal. Elbeszélte, hogy a megfutamodott szeklávok mindenfelé azt a hírt terjesztik, hogy nem a fehér emberek verték meg őket, hanem az ördögök, akik velük vannak és borzasztó lángokat okádtak a hadseregükre.

17-én több szekláv csapat érkezett, és bocsánatért könyörgött, és egyúttal esedezett, hogy menjek az országukba és védelmezem meg őket szerencsen szövetségeseim pusztításai elől.

18-án De Mallendre urat Antonguinba küldtem, hogy a szövetséges főnököket a fegyelem korlátai közt tartsa, ugyanazon este feloszlattam a tábor, és személyesen elindultam Antonguin tartományba.

19-én az antongézek faluja elé értem, amely körülbelül ötszáz jól elpalánkolt házból áll, és árokkal van körülvéve. A falun túl hat tábor pillantottam meg, amelyekben a szövetségeseink főnökei helyezkedtek el. Én célszerűbbnek láttam az innenső oldalon tábort ütni, hogy nyugalmat élvezhessek, amelyről végképp le kell mondani, mihelyt a bennszülöttekkel összevegyülünk.

20-án a pártombeli összes főnökök megjelentek előttem szerencsét kívánni, és nagy kérdések közt elbeszélni a saját hőstetteiket. Azt újságolták, hogy a szeklávok nem tartván célszerűnek a saját határaikon egyesülni, a sziget nyugati partjáig futottak.

22-én Tihenbato, az antonguini főnök személyesen megjelent a táboromban. A haja és szakála le volt borotválva a meghódolás jeléül. Bocsánatért esedezett, hogy a szeklávokat követte, és azonnal letette a hűségi esküt, elismervén, hogy a tartománya meghódított, de egyúttal könyörgött, hogy az hagyassék meg a birtokában bizonyos évi hűbérért. E főnöktől bővebb értesítéseket kaptam a szeklávokra vonatkozólag, amelyek arról győztek meg engem, hogy e nemzet királyának elment a kedve az európaiak elleni háborútól. Ugyanezen főnök arról is értesített, hogy a szeklávok királya követeket küldött Hiavihoz, és a közbenjárását kérte arra nézve, hogy békét eszközöljön ki tőlem minden áron.

Néhány nap múlva követek jelentek meg a szeklávok királyától békeajánlatokkal, de miután nem tartottam célszerűnek ezen ajánlatokat elfogadni, visszaküldtem őket azzal az egyszerű válasszal, hogy a szeklávok főnökeinek nem békét kell kérniök, hanem bűnbocsánatot. Figyelmeztettem őket, hogy itt fogok maradni, és időt engedek nekik az elhatározásra, de a királyuknak nem szabad soká haboznia afelett, hogy alávesse-e magát a keleti parti főnökökkel együttesen megállapított törvényeknek.

E követek eltávozása után a helyszínen maradtam táborommal a hónap végeig, s ezen idő alatt több tisztet küldtem ki a vidék megsemmisítésére. Jelentéseikből mindinkább meggyőződtem arról, hogy célszerű volna telepet alapítani e szép, gazdag és kellemes tartományban, de segélyforrások és kellő erő hiányában nem állt hatalmamban a cselekvés.

Június 1-én, 1776. Le Cerf úr, a balszárny parancsnoka értesített,

hogy Louisbourg-ból néhány szerencsen érkezett, akik állítólag két hajót láttak bevetorlázni a révbe. Ez a hír engem nagyon felbátorított.

5-én végre megérkezett a rég várt futár, és sürgönyöket hozott az udvartól, amelyekből megtudtam kimondhatlan örömömre, hogy a miniszter elküldte Őfelsége „La Sirène” nevű hajóját Franciaországból lőszerekkel, élelmiszerekkel és pénzzel a kereskedés folytatására, és hogy a küldeményt nemsokára egy újabb és jelentékenyebb fogja követni. De fájdalom, öröömöm nem tartott soká, mert másfelől az Isle de France-ról érkezett sürgönyökből megtudtam, hogy a korvett a Dauphin-cródtól délre hajótörést szenvedett és elveszett, következésképpen nem várhatok segílyt. És az egésznek koronájául, a miniszter magánlevélben értesített, hogy Őfelsége a Madagaszkárra vonatkozó szándékainak közlését elhalasztotta az év végeig, aminek következtében műveleteimet az állomások fenntartására stb. kell korlátoznom.

Mindezen események csakis az aggodalmaimat növelhették, kénytelen voltam hadi műveleteimet felfüggeszteni, annál is inkább, mert jelenlétem Louisbourg-ban szükségessé vált. Ennélfogva egybehívtam a tisztjeimet, hogy végleges megállapodásra jussunk a jelenlegi helyzetünkben teendő lépések iránt.

6-án haditanácsot tartottam, és az abban hozott határozat értelmében elhatároztam visszatérni Louisbourg-ba és a csapataimat hátrahagyni Mallendre úr vezénylete alatt, összes szerencsen szövetségeseinkkel egyetemben, akiket rábeszéltem, hogy egyelőre elégedjenek meg az ellenségeink felett kivívott előnyökkel és győzelmekkel. Csupán Kunifaloesz és Rozai főnökök voltak elégedetlenek, mert félték a szeklávok bosszújától. De megvigasztaltam őket, eskü alatt megígérvén, hogy a segítségükre fogok sietni, mihelyt azt hallanám, hogy a szeklávok valamit terveznek ellenük. Kunifaloesz végre belenyugodott az ígéretembe, de a szerencsétlen Rozai fejedelem vigasztalhatatlan volt, és kijelentette, hogy többé nem fog az oldalam mellől távozni, mert miután egyszer hozzám folyamodott, minden reménye az európaikkal való szövetségén alapul. Látván, hogy e főnököt a szerencsétlensége annyira lesújtotta, megígértem, hogy a szeklávoktól követelni fogom a nejeinek, gyermekeinek és egész családjának kiadatását, és biztosítottam őt, hogy ez irányban csakhamar kedvező választ fog kapni. Erre aztán ő is megnyugodott.

7-én ajándékokat osztottam szét a főnökök közt, és megosztottunk a hadifoglyokon is, és miután az Antonguin tartomány meghódolását biztosítottam volna, elindultam Louisbourg-ba.

8-án estefelé keltem útra, és 12-én megérkeztem Louisbourg-ban, ahol egész időmet a miniszterhez intézett sürgönyeim megírása vette

igénybe, munkámat csupán azok az ünnepélyek szakították félbe, amelyeket a főnökök rendeztek győzelmünk tiszteletére.

21-én Ófelsége korvettje, az „Iphigenia” elindult az Isle de France-ra. 26-án egy dereglyecsapat közeledett a rév felé.

27-én a dereglyék horgonyt vetettek, és egész csapatom örömkialtások közt sietett a partra. Ugyanazon este a szerccsen csapatok is partra szálltak, és tábort ütöttek Louisbourg körül. Mallendre úr jelentette, hogy elutazásom után a szeklávok követői jelentek meg előtte, és a királyuk nevében békepontozatokat ajánlottak neki, de nem lévén felhatalmazása ily természetű ügyben intézkedni, azt felelte a követeknek, hogy hirtelen elutazásom meggyőzheti a királyukat afelől, hogy nem szándékozom ellenük a háborút nyomatékosan folytatni, ennél fogva célszerű volna, ha egyenesen hozzám küldene követséget, hasznára fordítaná irántuk való jó indulataimat és szerencsés eredményre vezetné ezt az ügyet, ami mindenesetre sikerülni is fog, ha jóhiszeműségének tanújelül elküldi nekem a Rozai fejedelem családját. A tisztem azt is jelentette, hogy a követek ezzel a válasszal nagyon meg voltak elégedve, és azonnal visszatértek, és hogy az összes szövetséges főnökök pontosan engedelmeskedtek a parancsainak. A hónap utolsó napjai vígalmak közt múltak el, amelyek tetemesen megapasztották az Isle de France-on bevásárolt égettbor-készleteket.

Július 1-én az összes főnökök vonakodtak visszatérni a csapatokkal illető tartományaikba, és kijelentették, hogy okaik vannak engem el nem hagyni e pillanatban.

2-től 9-ig az állomásokat vizsgáltam meg, míg a hadjáratból visszatért csapataim a fáradalmaikból való kipihenésre engedett időt e célra csakugyan fel is használták.

10-én felosztottam csapataimat a különböző helyőrségek megerősítésére, és elrendeltem különféle építkezési anyagok beszerzését.

11-én főtölmácsom, Mayeur úr, akit megbíztam volt, hogy fűrkéssze ki az okot, amely miatt a főnökök vonakodnak engem elhagyni, értesített, hogy Hiavi levelet kapott az Isle de France-ról, amelyből megtudta, hogy engem az állásomtól meg akarnak fosztani és Franciaországba akarnak küldetni, hogy ott perbe fogattassam. Hiavi testvére ezt a hírt közölte néhány főnökkel, akik elhatározták, hogy ellene fognak szegülni minden ilyenmű szándék végrehajtásának. E tudósítás, amely az egész nemzet őszinte ragaszkodásáról tett tanúságot, némi vigaszt nyújtott viszontagságaim közepette, de nem volt képes elosztatni kellemetlen töprengéseimet.

12-én több csapat szekláv engedelmet kért, hogy megtelepedhessék a telep területén, és a mi saját szabályainknak legyen alávetve. Kérésüket teljesítettem, és földeket jelöltem ki nekik a Tingballe balpartján; e

tartomány ereje napról napra növekedvén, könnyen eltalálhattam, hogy ezentúl a sziget összes lakosságának egy harmada itt lesz összpontosulva.

18-tól 29-ig felfedezési kirándulást tettem éjszak felé, a sziget belső részeibe, ahol néhány jelentékeny folyamat találtam a Ramangazi és Voliszbey hegláncok közt, az utóbbinak tövében pedig különféle ásványokat és nagyon szép hegyikristályokat, köztük színeseket is.

Augusztus 1-én; 1776. Miután az ország nyugalma eddigelé még nem élvezett pihenési időt engedett, megvizsgáltam a lakásokat és majorokat, amelyeket jó rendben és művelés alatt találtam. Ennél fogva elhatároztam földeket kiosztani egyesek közt, faluk alakítására. Néhány katona és mások is kértek egyes parcellákat, amelyekből hatvannégyet hasítottam ki.

3-án egybehívtam a főnököket, és eléjük adtam, hogy itteni tartózkodásuk teljesen kimeríti a vidéket, és hogy a mennyiben szilárdul el volnának határozva, az oldalam mellett maradni, tanácsos lesz az embereiket hazaküldeni az illető tartományokba, hiszen mindig elég idejük maradna őket ismét összegyűjteni. Erre azt kérdezték, hogy mikorra várok hajókat Európából, s miután e tekintetben nem adhattam nekik határozott választ, arra kértek, hogy ne kívánjam eltávozásukat, miután ez ügyben csakis irántam táplált barátságos érzelmeik sugallatát követik, és készebbek elveszni, mintsem engem elhagyni.

9-én hírt kaptam, hogy egy magánhajó süllyedt el éjszak felé, ennél fogva elküldtem Őfelsége hajóját, a „Coureur”-t, hogy szedje fel a hajótörést szenvedetteket, és hozza Louisbourg-ba.

14-én megérkeztek a szeklávok követői, akik a nemzetük jóindulatának jeléül elhozták nekem a Rozai fejedelem családját. Hasonlóképp háromszáz ökröt és ötven rabszolgát ajándékoztak a telepnek, és arra kértek, kötelezném magamat eskü alatt, hogy többé nem fogok ellenük háborút viselni. Elfogadtam az ajándékokat, és örömmel üdvözöltem Rozai fejedelem családját, de miután azon ígéret, hogy többé nem fogok ellenük háborút viselni, a telep érdekeit érintő kötelezettség elvállalását jelentette volna, azt feleltem, hogy hajlandó vagyok ugyanilyen értelmű esküt letenni, de csak ama feltétel alatt, hogy a szeklávok királya ugyanazt teszi, és biztosítékot nyújt az iránt, hogy a keleti parti törzsfőnökök és népek szövetségéhez fog csatlakozni, elismeri magát e szövethez tagjául, és annak határozatait elfogadja magára nézve kötelezőkül. Ezenfelül követeltem, hogy a népével való kereskedés szabadatlan folytatásának céljából megengedje mindazon árucikkek szabad bevitelét, amelyek a telepről az országába küldetnek, és miután az árucikkek fenntartása és biztos őrizete különös gondozást igényel, engedélyt adjon arra is, hogy alkalmas helyeken raktárakat építtethessenek,

amelyek a katonáim által laktanyául és az utasok által megszálló helyekül használtathassanak. A követek azt válaszolták, hogy e tekintetben semmiféle ígéretet se tehetnek, hanem haladéktalanul visszatérnek, és urokat értesíteni fogják kívánságaim felől, hogy a teendőik iránt határozhasson. Mielőtt a követek elutaztak volna, elhalmoztam őket ajándékokkal, ők pedig eskü alatt megígérték, hogy egész erejükből iparkodni fognak urokat rábírní feltételeim elfogadására, és őszinte híveimnek vallották magukat.

16-án Mayeur úr értesített, hogy Raul, Manding, Raffangur és Ramaraombe főnökök, mint a nemzeteik küldöttei kihallgatást kérnek. Ez az eddig szokatlan, rendkívüli kívánság némileg meglepett, de természetesen azonnal megadtam a kihallgatást, és felkeltem, hogy a főnökök elé menjek, azt híven, hogy már úton vannak. De Mayeur úr jelentette, hogy még a táborban tartózkodnak, és ünnepélyes díszben kívánnak előttem megjelenni, ennél fogva ő előbb elmegy hozzájuk, és tudatni fogja velük engedélyemet. Mayeur úr eltávozása után azonnal meghívtam néhány tisztet és kezelési hivatalnokot, hogy legyenek jelen e kihallgatáson, amely nagyon fontosnak ígérkezett, mert a modor, amelyben a küldöttség bejelentetett, arról győzött meg, hogy a bennszülöttek valamely komoly természetű ajánlattal akarnak elem járulni, és e feltevésemben nem is csalódtam. Tíz óra tájban az erőd őrsége két fegyveres csapatot pillantott meg, amelyek szép rendben közeledtek dobszóval és lobogó zászlók alatt, és azonnal fegyverbe hívta a katonaságot, de, mint később megtudtam, az őrtiszt be volt avatva a titokba, nem ellenezte előnyomulásukat, csupán a jelszót követelte tőlük, és jelentést küldött hozzám. Magam is csakhamar megpillantottam a csapatot, amely 1200 emberből állt, a főnökeik és követeik vezetése alatt, akik előtt a tartományok lobogóit vitték. Mikor a kormányzói lakás elé értek, rendben sorakoztak, és a küldöttek az előcsarnokba beléptek, ahol a tisztjeim fogadták és elem vezették őket. A legelső üdvözlések után ezen országban különös ünnepélyességek alkalmával használni szokott alacsony székeket hozattam a főnökök számára; hárman közülök leültek, de Raffangur törzsfőnök állva maradt, és a következő beszédet intézte hozzám, amelyet szó szerint ide iktatok:

„Áldott legyen a nap, amelyen e világra születél. Áldottak legyenek a szülőid, akik gyermekkorodat gondozták, és áldott legyen az óra, amelyben a szigetünk földjére léptél.”

„A madagaszkári főnökök és vezérek, akiknek szíveit meghódítottad, akik téged szeretnek és híven ragaszkodnak hozzád, arról értesültek, hogy a francia király más egyéniséget akar kinevezni a helyedre, és haragszik rád azért, mert vonakodtál bennünket az ő rabszolgaságára juttatni, ennél fogva egybegyülekeztek és cabarokat tartottak, elhatáro-

zandók, hogyan cselekedjenek, ha e hír valóban bizonyulna. Az ő szeretetük és hozzád való ragaszkodásuk e körülmények közt arra kötelezett engem, hogy felfedezzem előtted a születésed és ama jogaid titkát, amelyekkel ezen egész roppant ország felett bírsz, amelynek összes népe imád téged. Igen, én magam, Raffangur, akit a Ramini család legutolsó élő ivadékának tartanak, lemondtam e szent jogomról, hogy téged kiáltalak ki Ramini egyetlen valószínű örökösül. Az Isten szelleme, amely a cabarjaink felett uralkodik, az összes törzsfőnököknek és vezéreknek azt sugallta, hogy esküvel kötelezzék magukat, téged ismerni el ampanszakabéjük gyanánt, téged többé el nem hagyni, sőt személyedet, a saját életük árán is megvédelmezni a franciák erőszakoskodásai elől.”

E kijelentés után leült, és utána Raul törzsfőnök állt fel, elmondani üzenetét, amely következőleg hangzott: „Én Raul, szaphirobai törzsfőnök, több szövetséget nemzet főnökei és vezetői által küldtettem ide, hogy felkérjelek, hívj egybe holnapra egy nyilvános cabart hódolati és hűség esküink átvételére. Hasonlóképpen megbízattam, hogy téged felkérjelek, ne tüssz ki a fehér lobogót, hanem a kéket, annak jeléül, hogy a hódolatunkat szívesen fogadod.”

„A cabarban egybegyűlt főnökök és vezérek azon kérésük előterjesztésével is megbíztak, hogy tisztjeidet és katonáidat tartsd bizonyos távolságra attól a helytől, ahol a cabar meg fog tartatni, és addig is fogadd el testőrségedül a tizenkétszáz harcost, amelyet a nemzet állandóan a személyed körül kíván tartani.”

Beszédét befejezván, ő is leült és várta a feleletemet. Ez a váratlan jelenet engem nem csekély zavarba ejtett, de miután időt akartam nyerni a gondolkozásra és a dolog megfontolására, azonnal azt feleltem, hogy örömmel fogom látni a törzsfőnökök és a nemzetek egybegyűlékezését a cabarban, és hogy ezen alkalommal fogom érzelmeimet nyilvánosan tolmácsolni. Addig is azonban felkértem őket, legyenek meggyőződve irántuk való barátságom, érdekeik iránt való buzgalmam és ama készségem felől, hogy a nemzet javára minden áldozatot meghozzak.

Válaszom kielégítette őket. Mielőtt eltávoztak volna, mindnyájan a földre borultak előttem. A meghódolás ily jelét eddigelé még egyetlen törzsfőnök se tanúsította irányomban. Eltávozásuk után vállatára fogtam Mayeur urat azon okok felől, amelyek a főnökök közt ezt a mozgalmat előidéztek, de ő azzal mentegette magát, hogy néhányan a tisztjeim közül többet tudnak e dologról, mint ő maga. Mialatt Mayeur úrral beszélgettem, három tiszt érkezett ötven ember élén, és kijelentették előttem, hogy értesülvén ama lépésekről, amelyek ellenem az Isle de France-on terveztetnek, valamennyien elhatározták inkább az életüket feláldozni, hogysen engem a szigetről eltávozni lássanak; ami

őket magukat illeti, miután összeköttetésekbe léptek a bennszülöttekkel, elhatározták, hogy végképpen a szigeten fognak megtelepedni, ennél fogva arra kérnek, ne tekintsem őket többé katonáknak, hanem olyan embereknek, akik csupán az én érdekeimet akarják szolgálni. Ez a határozott kijelentés, kiváló állású tisztek részéről, még nagyobb zavarba ejtett. Hiába kértem őket, fontolják meg, mit tesznek. Hiába mondtam nekik, hogy csak rosszallhatom a ragaszkodásukat ilyen kényes természetű elhatározáshoz. Azt felelték, hogy miután egyszer ezt a lépést megtették, többé meg nem hátrálhatnak, és miután a törzsfőnökök érdekeihez csatlakoztak, és a személyemhez is különösen ragaszkodnak, az elhatározásukat végre fogják hajtani, akár helyeslem azt, akár nem. Ez alkalommal felemlítették a miniszter eljárását irányomban, hangsúlyozták, mennyi cselszövénnyel és fondorlattal igyekeztek az Isle de France kormányzója a bennszülötteket felizgatni a mi elpusztításunkra, és azzal fejezték be nyilatkozatukat, hogy a történetek teljesen igazolják az eljárásukat. Oly modorban mondták el mindezt, hogy nem volt reményem őket a szándékukról lebeszélhetni. Ennél fogva beszédemmel főleg oda igyekeztem hatni, hogy rábeszéljem őket a kötelességeik állhatatos teljesítésére, és megígértem, hogy kieszközölöm felmentetésüket és elbocsáttatásukat, aminek következtében meg fognak végképp telepedhetni a szigeten anélkül, hogy emiatt maguknak szemrehányásokat kellene tenniök. Az egyik tiszt erre azt mondta, hogy nem fogok tíz katonát találni, aki hajlandó volna elhagyni Madagaszkárt, és hogy a tisztek közül is legfellebb kettő vagy három van más véleményben. Ez a kijelentés arról győzött meg engem, hogy a csapataim egyetértése a törzsfőnökökkel onnét származik, hogy a szeklávok ellen viselt háborúban megszokták az együttélést a bennszülöttekkel.

A katonáim eltávozása után afelett gondolkoztam, hogyan csillapítsam le a népeket, és hogyan biztosítsam a lehető legnagyobb előnyt ama kedvező hangulatból, amelyet az ország bennszülöttei tanúsítottak irányomban. E gondolatok természetesen a madagaszkári nemzetek civilizálásának eszméjére vezettek. Estefelé elrendeltem, hogy azon helyiség padlóját, amelyben a cabar meg fog tartatni, szőnyeggel borítsák be, és előkészületeket tegyenek a gyülekezeti befejezése után elkezdendő vigalmakhoz.

17-én reggel az erődéből huszonegy ágyúlövés dördült el anélkül, hogy a lobogó felvonatott volna, de a saját házam előtt levő nagy árbocon, parancsomnak megfelelőleg, a kék lobogó lengett. Megparancsoltam, hogy az összes csapatok az erődben maradjanak. Hét óraker hatszáz szerezsen érkezett meg, és sorfalat képezett a cabar színhelye körül. Kilenckor a törzsfőnökök összes népeik kíséretében el-

hagyták a táborn, és elindultak a cabarra. Mikor a házam előtti térre értek, tizenkét törzsfőnökből álló küldöttséget küldtek érettem, ugyanannyi lobogóval. Miután felkészültem, késznek nyilatkoztam őket követni, de mielőtt a cabarba beléptem volna, egyenkint felkerestem a törzsfőnököket, és kifejeztem előttük köszönetemet az udvariasságukért és a figyelmükért. Hatvankét törzsfőnök ült a cabarban, és kísérik szép rendben, fegyverben maradtak. Manonganon volt az első főnök, aki szót emelt, és a következőket mondta:

„Mi, a fejedelmek és vezérek, akik egybegyűltünk, és az egész nemzetet képviseljük, születési jogaid, bölcseséged és irántunk való ragaszkodásod következtében elhatároztuk, és e pillanatban ki is jelentjük, hogy elismerünk téged a mi ampanszakabéknél, és kérünk, fogadd el e címet és rangot, és légy meggyőződve afelől, hogy hűséget, ragaszkodást és állhatatosságot fogsz találni a mi szíveinkben.

Felelj.”

Ekkor felálltam, és azt feleltem, hogy ugyanaz a buzgalom, amely az egész nemzet elismerése szerint engem az ország java iránt lelkesít, arra indított, hogy ajánlatukat elfogadjam abban a reményben, hogy a fejedelmek, törzsfőnökök és vezérek mindenkor támogatni fognak a civilizálás nagy vállalatában. Azután kifejtettem előttük azon előnyöket, amelyet nekik, de főleg a gyermeciknek egy szilárd kormány meg alapítása biztosítani fog. Igyekeztem a büszkeségükre hatni, és ecseteltem azt a halhatatlanságot, amelynek fényében a nevük át fog adni az utókoroknak azért, mert bölcs és emberies törvényeket alkottak és hosszabbban beszéltem ama dicsőségről, amelyben a madagaszkári nemzet a messze jövőben is tündökölni fog. De legnagyobb benyomást azon előnyök elősorolása tett rájuk, amelyet a jól irányzott kereskedelem és helyes földművelés segélyével már egész rövid idő alatt elérniök kell. Beszédemnek ez a része, amely a madagaszkári nép által legjobban ismert tárggyal foglalkozott, csakugyan a legalkalmasabb is volt arra, hogy legjobban hasson az elméjükre.

Mihelyt beszédemet befejeztem, a törzsfőnökök egy vezért küldtek ki, hogy tudassa megválasztásomat a néppel. Erre azonnal elkézdődött a lövöldözés és csaknem egy óranegyedig tartott. Midőn a nyugalmi helyreállt, Szanszé törzsfőnök emelt szót, és kifejezte a nemzete abbéli kívánságát, hogy hagyjam el a francia király szolgálatát, és hagyassam el mindazokkal, akik végleg Madagaszkárban akarnak megtelepedni. Végül pedig arra kért, jelölném ki, melyik tartományt választottam székhelyemül, hogy ott várost építhessenek. Mikor észrevettem, hogy többé nem beszél, azt feleltem, hogy csakugyan szándékozom kilépni Franciaország szolgálatából, mindazokkal együtt, akik végleg Madagaszkárban kívánnak maradni, de e szándékomat végre nem hajthatom,

mielőtt Őfelsége biztosai meg nem érkeznek, ennél fogva felkértem a cabart, hogy halassa el az eskütétel szertartását, mivel a mai napig a király szolgálatában állván, még nem vagyok ura a cselekedeteimnek. A városépítés kérdését illetően ama nézetemet fejeztem ki, hogy legcélszerűbb volna a székváros helyét a sziget központján kijelölni, mert így lehetőleg közel laknának mindegyik tartományhoz, és szándékaimmal őket bővebben megismertetendő, kijelentettem, hogy az ampanszakabé címét és rangját elvállalván, első kötelességem lesz jó törvényeket alkotni, a békét és nyugalmat az egész országban fenntartani és azt kültámadás ellen megvédelmezni; annak utána figyelmem arra lesz fordítva, hogy a kereskedelmet a legvirágzóbb állapotba juttassam a földművelés emelése által; de mindezen dolgokat nem létesíthetem egyedül a saját akaratom erejéből, hanem szükségem van a nemzet főnökeinek támogatására, akik közül néhányan a főtanács tagjaiul, mások kormányzókul, ismét mások a hadi és tengerészeti ügyek osztályába stb. fognak kineveztetni.

E beszédem következtében a törzsfőnökök számos kérdést intéztek hozzám, és hosszasan kellett velük társalognom, míg megértettem velük a szavaim valódi értelmét. Végre ez is sikerült, és többen a főnökök közül leborultak előttem, és megköszönték, hogy olyan érzelmeket ébresztettem a szíveikben, amelyek megérelték bennük azt az elhatározást, hogy engem ampanszakabéjuknak megválasszanak.

A harmadik főnök, aki szót emelt, Diamandrisz volt. Azt jegyezte meg, hogy a franciák haragudni fognak rám a szolgálatukból való kilépésem miatt, következésképpen a háború megindítását várhatjuk a részükről. Ez ügyben tehát a véleményemet kívánta hallani.

Azt feleltem neki, hogy a francia királynak hatalma van felettem mindaddig, míg a szolgálatában állok, de attól a pillanattól fogva, mikor e szolgálatot elhagytam, a magam ura leszek. Elismertem, hogy a franciák valószínűleg féltékenyekké lesznek, ha látni fogják, hogy Madagaszkár szigetén szilárd kormány alakult, de nagyon sajnálkozom felettük, ha eszükbé jutna erőszakosan fellépni egy egész nemzet ellen. Megjegyeztem egyébiránt, hogy ezen esetre való tekintettel is a kellő időben egy tervet fogok eléjük terjeszteni, amely szilárd barátságot biztosíthat a francia és a madagaszkári nemzetek közt. Itt Raffangur törzsfőnök közbeszólt, és megjegyezte, hogy a franciák sohase lehetnek a madagaszkári nemzet jó barátai, mert nem feledhetik el, hogy a nemzetbeliek e szigeten több ízben lemészároltattak.

A cabart Raffangur fejezte be, azt indítványozván, hogy egyelőre csupán én és a főnökök váltsunk egymással kölcsönös esküt azon kijelentéssel, hogy az eskü nyilvánosan fog ismételtetni, mihelyt kiléptem a francia szolgálatból. Az eskütétel azonnal meg is történt, és hogy

annál ünnepélyesebb legyen, megerősítettett a véreskü által. Ez abból áll, hogy a főnökül választott férfi mellét a baloldalon egy borotvával megvágják, és a jelenlevők mindegyike egy csöpp vért szí ki a sebből. E szertartás alkalmával átkot és kárhozatot mondanak mindazokra, akik eskü alatt elvállalt kötelezettségeiket netalán megszegnék.

Az eskütétel után a törzsfőnökök Szanszé főnököt bízták meg a csapataik vezényletével, és a lelkére kötötték, hogy őrködjék, nehogy a király biztosainak megérkezése alkalmával valamely merénylet követessék el a személyem ellen. Mielőtt a cabar feloszlott volna, Szanszé főnök kiment, kétségkívül a csapatokat és a népet utasítandó, hogyan viselkedjenek. Nemsokára egyik alparancsnoka által izenetet küldött, hogy minden rendben van, s ezzel a cabarnak vége volt. Mikor kiléptem, a csapatok meghajtották előttem a lobogókat, és a madagaszkári katonák a puskáikat lebecsátván, balkezüket a mellükre szorították hódolat vagy eskü jeléül. Megtudván, hogy közel tizenegyezer ember jelent meg a cabarra, húsz ökröt vágattam le és tizenkét hordó égettborrt osztattam ki. A főnököket külön vendégeltem meg. Végre a csapatok is engedelmet kaptak az erőd elhagyására, és a tisztjeik kíséretében eljöttek szerencsét kívánni nekem ahhoz, amit a telep és az ország főnökei közt való szövetség és egyetértés megvalósításának neveztek.

D'École úr, második tolmácsom, arra figyelmeztetett, hogy az embereim közül mindazok, akik fehér kokárdáikon kék szalagot viselnek, elhatározták végleg megtelepedni Madagaszkárban. A nap hátralevő része vigalmak közt múlt el. Estefelé közel tizenkétszáz asszony és leány jelent meg a tiszteletemre dísztéren, ahol aztán táncra kerekedtek. Valamennyiöket megajándékoztam kendőkkel, szalagokkal és cukros égettborral.

18-án egybehívtam a főnököket, és azt tanácsoltam nekik, hogy térjenek vissza illető tartományaikba, hatnak kivételével, akiket magam körül akartam tartani, hogy tanácsosi minőségben segítségemre legyenek. Szanszé főnök, aki szintén itt maradt parancsaim alatt, háromezer emberével táborba szállt. Ez az intézkedés annál szükségesebbnek látszott előttem, mivel egy kereskedő állítása szerint, aki Foul-Point-ből érkezett Louisbourg-ba, az Isle de France-on kihirdették, hogy kiadatott a parancs elfogatásomra és Franciaországba való elszállíttatásomra, ahol a bűnfenyítő törvényszék elé fognak állítani.

19-e és 22-e közt folyvást a törzsfőnököktől való elbúcsúzással voltam elfoglalva, akik megállapodtak abban, hogy azonnal egybe fognak gyülekezni, mihelyt megpillantják a tüzi jelt a Mangabey hegyen. Valamennyi főnök kötelezte magát a jelt tovább adni tüzek gyújtása által a tengerparton vagy a hegyeken.

23-án végre beállt az a nyugalom, amely után annyira vágytam, mióta a szigeten megérkeztem. Az egész keleti partvidék teljesen egyesült a teleppel, és a nyugati partvidék is készen állt a közös érdekekhez csatlakozni. A földművelés mindenütt megkétszereződött, és valódi, jelentékeny előnyöket ígért; semmi se hiányzott, csupán bővebb segély hazuról, hogy az ügyek kedvező állapotát ki lehessen aknázni. De szerencsétlenségre, a telepítvényesek letelepítésére legalkalmasabb időt elszalasztották, és én magamat legnagyobb sajnálatomra egy automata egyszerű mozdulataira láttam korlátoztatva. Ezenkívül alapos okaim voltak az ellenem felizgatott előítéletek következményei miatt aggódni, mert a segélyküldés késleltetését csak ama hazug jelentéseknek tulajdoníthattam, amelyeket az Isle de France kormányzósága küldött az udvarnak a madagaszkári telep felől, és okom volt attól félni, hogy a miniszter, akit e jelentések elfogulttá tettek ellenemben, csupán azért nem küld segélyt, hogy engem tönkretegyen. Hasonlóképp láttam azt is, hogy azon elvek, amelyekre a madagaszkári telepet alapítottam, a kellő erő hiányában válságos állapotba jutottak, ez a válság pedig felébresztette a bennszülöttekben a saját erejük tudatát, és arra indította őket, hogy a saját kebelükből alakítsanak kormányt, amely, ha egyszer megalakult, nem fogja tűrni, hogy idegen hatalom is létezzék a körükben. Miután az első lépés ebben az irányban megtörtént, ha a miniszter végrehajtja ama tervet, amelynek létezéséről engem értesítettek, Franciaország okvetlenül meg fog fosztatni mindazon előnyöktől, amelyeket a bennszülöttekkel kötött kereskedelmi és barátsági szerződések nyújtottak volna neki.

27-én a „St. Vincent” nevű magánhajó Blanchard úr parancsnoksága alatt megérkezett az Isle de France-ról, megrakodva indiai árukkal, amelyek nagyon alkalmasak voltak a rizzsel való cserekereskedésre. Ennélfogva meghagytam a raktárfelügyelőnek, hogy vásárolja meg az egész rakományt. Nem tehettem másképp, mert nem volt szabad félbeszakítanom a kereskedelmi üzleteket a bennszülöttekkel, minthogy a rendes kereskedelmi forgalom megszakítása okvetlenül a földművelés elhanyagoltságát vonta volna maga után.

10-én a „Désire” nevű hajó megjelent a révben, és azt a hírt hozta, hogy Bellecombe és Chevreau urak már megérkeztek az Isle de France-on, Ófelsége fregattján, a „Consolante”-on, és utasításaik értelmében haladéktalanul tovább kell utazniok Madagaszkárra. Ez a váratlan körülmény engem arról győzött meg, hogy a miniszter elhatározta őket biztosí minőségben ideküldeni, egyfelől elfogatásom, másfelől érzokos intézkedések megtétele végett a bennszülöttek ellen. Gyanúm alaposnak bizonyult, mert levelet kaptam egy barátomtól, aki arról értesített, hogy a biztosoknak parancsuk van engem Európába vissza-

vinni, ha arról győződnének meg, hogy ezen eljárás nem fogná a bennszülötteket annyira felbőszíteni, hogy az összes franciákat elkergezzék a szigetről. A bizalom, amelyet a bennszülöttek ragaszkodásába helyeztem, e tekintetben teljesen megnyugtató; de erősen megbotránkoztam a miniszter eljárása fölött, és elhatároztam lemondani állásomról, hogy hatalomban legyen barátaimat hathatósabban szolgálni.

20-án a tartomány főnökei, akik hírt kaptak az újabb udvari rendeletek megérkezéséről, és bizonyos rémületet észleltek embereimnél, megjelentek nálam és kérdezősködtek, vajon kaptam-e rendeletet elutazásom iránt, és ha igen, hogyan lehessen e rendeleteket összeegyeztetni azon ígéretemmel, hogy sohase fogom őket elhagyni? E szemrehányásokat jajveszéklések követték, amelyek engem mélyen meghatottak, mert meg voltam győződve afelől, hogy őszinte ragaszkodás a forrásuk. Minden kigondolható érvelt elősoroltam a megnyugtatójukra, azt mondtam nekik, hogy a mozgás, amelyet a fehérek között tapasztaltak, csak annak tulajdonítandó, hogy előkészületeket kell tenniök ama főtsízt illő elfogadására, aki Őfelségétől érkezik megszemlélni a telep állapotát és biztosítani a bennszülötteket a király pártfogásáról. Ez a felelet némileg lecsillapította aggodalmaikat, de nem volt képes azokat teljesen eloszlatni.

21-én a heggyről egy háromárbcos hajó közeledését jelezték. Kevés-sel később magam is megpillantottam és megismertem a „Consolante”-ot. Este horgonyt vetett a D’Aiguillon-sziget előtt, és két óra múlva együttes levelet kaptam Bellecombe és Chevreau uraktól, akik értesítettek, hogy mint királyi biztosok és felügyelők jelennek meg. A levélhez egy rendelet volt mellékelve a király nevében, amelynek értelmében a hajóra kellett volna mennem. Miután előre figyelmeztetve voltam ezen urak utasításainak tartalmáról, nem tartottam célszerűnek, a parancsnak engedelmeskedni, hanem ugyancsak levélben azt feleltem nekik, hogy Őfelsége rendeletéhez képest kész vagyok a telep kormányzatát letenni a kezeikbe, hogy utasításaik értelmében járhassanak el, de mielőtt a lemondásomat benyújtottam volna, nem hagyhatom el, és nem is szabad elhagynom a szigetet. E válaszzal egyidejűleg Bellecombe úrnak magánlevelet írtam, amelyben arra kértem őt, hogy szálljon partra félelem és kíséret nélkül, egyúttal ünnepélyesen megígértem, hogy alkalmazkodni fogok minden kívánságához, amelyet becsülettel teljesíthetek. Levelemre azt válaszolta, hogy bizalmamat megnyerendő, partra fog szállni, és udvariasságomra és ildomosságomra bízta magát. Levele végén megjegyezte, hogy ha hitelt adna mindazon dolgoknak, amelyeket felőlem hallott, nem tenné meg e lépést, de katonaeMBER létére megbízik a becsületszavamban.

22-én De Bellecombe tábornagy és Chevreau főraktárbiztos urak

partra szálltak. Úgy fogadtam őket, mint Őfelsége megparancsolta és a miniszter külön levélben részletesen kifejtette, és rögtön azután bemutatam a csapatomat De Bellecombe úrnak, a katonaság élén elismervén őt királyi biztosul. Ugyanazon este a biztosok egy iratot kézbesítettek nekem, amely a küldetésükre vonatkozólag huszonöt kérdést tartalmazott, és minden egyes kérdésre külön-külön választ kívántak. Az este a telep különböző ügyei felett való beszélgetés közt telt el.

23-án átnyújtottam hasonlóképpen huszonöt pontozatból álló feleleteimet a biztos uraknak. E pontozatok L. X. A. jegy alatt a jelen emlékirathoz vannak mellékelve. A nap folyamán meglátogattuk az erődöt, a nyilvános épületeket és a kórházakat, Chevreau úr pedig ezalatt megvizsgálta a számadásokat, a kezelési hivatalnokok segédkezése mellett.

24-én részletes jelentést tettem, a katonai szolgálatot illető összes dolgokról.

25-én a tartomány főnökei, akiket a biztosok kívánsága következtében meghívtam, hogy a telepen egybegyülekezzenek, néhány napi halasztást kértek, hogy összehívhassák messzebb lakó társaikat is. A biztosok időnyerés tekintetéből velem együtt kirándulást tettek és megtekintették a síkságon a Szt. János- és Ágoston-erődöket. Abbeli félelmükben, hogy a tartományban zavargások támadhatnak, siettettk a visszatérést.

26-án Louisbourg-ba visszaérkezvén cabart tartottak a főnökökkel. Én e gyűlésen nem vettem részt, azért, hogy a bennszülöttek szabadon kimondhassák, ami a szívükön feküdt. E gyűlés eredménye szintén a jelen emlékiratok egyik függelékét képezi.

27-én a biztosok, miután eddigi működésemre és számadásaimra a felmentvényt megadták, és elismervényt állítottak ki ama négyszáz-tizenötezer livre-nyi összegről, amelyet a telep pénztárának előlegeztem, előkészületeket tettek ismét hajóra szállni. Úgy hiszem, hogy azért sietteték elutazásukat, mert féltek a zavargásoktól, amelyek, mint az Isle de France-on elhittették velük, Madagaszkárban napirenden volnának. E körülmény valószínűleg kedvüket szegte a szigeten való tartózkodástól, és ez okozhatta, hogy jelentéseik, bár igen jól voltak szerkesztve, nem hangzottak oly kedvezően, amint talán különben hangzottak volna.

28-án átnyújtottam De Bellecombe úrnak a lemondásomat, és a csapatok parancsnokságát átadtam De Sanglier századosnak.

29-én De Bellecombe úr visszatért a hajójára, és rendeletet küldött nekem a király nevében, hogy működésemet a főtelep fenntartására korlátozzam, mindaddig, míg további parancsokat kapok az udvartól. E rendelet azt is meghagyta, hogy mindennemű építkezési és egyéb munkát megszüntessenek; tartsam fenn a szerencsennel való kereskedésc

vonatkozó tilalmat, és végül megengedte, hogy eltávozhassam Madagaszkárról. De miután állásomról lemondtam, nem tartottam célszerűnek bármily rendeletet is elfogadni, következőleg ezt a rendeletet elküldtem De Sanglier úrnak, és kijelentettem levélben a biztosoknak, hogy szilárdul el levén határozva ezentúl be nem avatkozni a telep ügyeibe, nem módíthatom elő a kormány szándékait másképp, mint ama szolgálatok által, amelyeket esetleg a bennszülöttek körében tehetnek. E kijelentésemre a biztosok azt a kérést intézték hozzám, hogy ezentúl is legyen gondom a telep hasznára, de egyúttal kijelentették, hogy miután lemondásomat el nem fogadhatják, tartozom a hivatalommal járó kötelességeket teljesíteni mindaddig, míg Ófelségétől szabatos parancsok nem érkeznek, amelyek az ő jelentésük következtében bizonyára nem fognak késni. Ezután nem láttam többé a biztosokat, akik Foul-Point-be utaztak. Ottani működésükről nincs tudomásom. Én részemről visszavonultam egyik házámba, ahol több rohandrian és voadziri főnök látogatott meg, akik megtudván, hogy kiléptem a francia szolgálatból, felkértek, tennem le az ampanszakabé esküjét. Ennek következtében elrendeltem, hogy az egész nemzet egybehívassék nagygyűlésre a jövő hónap 14-én.

Visszavonulásom után harmadnapra több tiszt fordult hozzám ama kéréssel, hogy segítsem őket tanácsaimmal; a csapatok pedig egy küldöttség által kijelentették, hogy ha nem veszem át újra a parancsnokságot, el vannak határozva elhagyni az erődöt, és magukat függetlenké nyilvánítani. A parancsnok, De Sanglier úr, szintén nagyon erélyesen támogatta e kérdést, és biztosított afelől, hogy ha annak teljesítését megtagadom, a csapatok okvetlenül fellázadnak, a bennszülöttek pedig kétségkívül el fogják pusztítani a már létező állomásainkat. E körülmény és a telepet közvetlenül fenyegető veszély rábírt végre, hogy újra átvegyem a parancsnokságot, de egyúttal kijelentettem, hogy ezen eljárásom indító oka csupán ama kívánságom, hogy az európaiakat megoltalmazzam és a barátságos és kereskedelmi összeköttetéseket fenntartsam, de a parancsnokság újból való átvétele nem tekintendő előbbi kötelezettségeim megújított elvállalásául, miután Franciaország szolgálatából végképp kiléptemnek tartom magamat.

Ez volt a következménye a miniszter elhamarkodott eljárásának. Magamviselete azóta bebizonyította, hogy összes cselekedeteimet a legszigorúbb lelkiismeretesség vezérelte, és hogy soha, semmi tekintetben se vétettem a Franciaország iránt tartozó hűségem ellen, és csak a kötelességemet teljesítettem akkor, midőn megtagadtam a hozzájárulásomat a kormány által kívánt lépésekhez és ama szövetségi és kereskedelmi szerződések megszegéséhez, amelyeket én magam kötöttem a madagaszkári nemzetekkel. E magamviselete által bizonyára

a. francia érdekeket akartam szolgálni, mert az itteni nép jelleme és szokásai körül szerzett tapasztalataim arról győztek meg, hogy minden erőszakos merénylet, amely a bennszülöttek szabadsága ellen intéztnék, veszélyes volna a telepre és a nemzet általános érdekeire nézve. A jövő idők be fogják bizonyítani, hogy Madagaszkárt nem lehet erőszakkal meghódítani, és csupán szelídség és méltányosság juttathatja ezt a nemzetet polgárisult állapotra, amely ha egyszer létrejött, okvetlenül a szövetségeseinek óriási meggazdagodását és felvirágzását fogja eredményezni. De, fájdalom! a történetek után nincs reményem, hogy a miniszter megváltoztassa a rendszerét, noha el vagyok tökéelve minden erőmet megfeszíteni, hogy őt erre rábeszéljem.

Október 1-én, 1776. A telepet oly állapotba kívánván helyezni, hogy magát fenntarthassa az újabb udvari rendeletek megérkezéseig, visszatértem Louisbourg-ba, egybehívtam a csapatokat, és kijelentettem előttük, hogy a parancsnokságot csupán azért vettem át újból, hogy a telep élélmzéséről gondoskodhassam, amely ügygel Coquecrean főraktárbiztos úrral egyetértőleg fogok foglalkozni. Intézkedéseim kellő végrehajtásának biztosítása végett egy bizottságot hívtam egybe, amely a főraktár-biztosból, két századosból és egy tengerészeti albiztosból állt. E bizottságban megállapítottuk a kereskedelmi üzletek fenntartásához és folytatásához szükséges intézkedéseket, valamint a bennszülöttek irányában jövőre követendő magatartást. A katonai szolgálat tekintetében kevés módosítás volt szükséges, miután ezen ügyekre már előbb is kiváló figyelmet fordítottam.

2-án és 3-án megírtuk utasításainkat az illető egyéneknek.

4-én gyűlést tartottam a szambarive, szaphirobai, antevoeni, antevohibei, antimarao, antambur, antimokol, antimananhar, safeibrahim és saferahimina főnökökkel. E gyűlésben kijelentettem, hogy miután kiléptem a francia király szolgálatából, illőnek tartottam Őfelségét a miniszterei útján értesíteni a telep állapotáról, hogy ne legyen okom önmagamnak szemrehányásokat tenni a következmények miatt azon esetre, ha a francia miniszter ragaszkodnék ama szándékához, hogy erőszakkal igázza le Madagaszkár lakóit; ennél fogva felkértem őket mindnyájukat, mondanák meg őszintén, vajon óhajtnák-e a telep további fennmaradását, vagy a megszüntetését kívánják, és eskü alatt megígértem nekik, hogy határozatukat szóról szóra a francia király tudomására fogom juttatni. Ezen indítvány felett a főnökök csaknem egy óráig tanácskoztak maguk közt, aztán ismét elfoglalván a helyeiket, következőleg feleltek:

„Bölcs és okos létedre kételkedhetel-e irántad való ragaszkodásunkban? Nem láttad-e, milyen hévvel harcoltunk testvéreink ellen, mikor fellázadtak, hogy visszatérítsük őket a kötelesség ösvényére? Honnét

van tehát, hogy ily bizalmatlanságot tanúsítasz egy nép ellen, amely hozzád ragaszkodik? Ha a szíved azt sugallja, hogy jót kívánj a franciáknak, mondd meg és írd meg a királyuknak, hogy a szívünket és a barátságunkat kínáljuk neki. De a te parancsnokságod alatt akarunk élni. Te vagy a mi atyánk és urunk. Szeressenek téged a franciák épp úgy, mint mink, akkor a fegyvereink egyesülni fognak az övéikkel, lobogóink egyesülni fognak a fehér emberek lobogóival, és vitézül fogunk harcolni a közös ellenség ellen: de ha neked szenvedned kell a franciák gyűlölete miatt, akkor sohase fogjuk őket elismerni testvéreinkül, sőt az ő ellenségeik a mi barátaink lesznek. Ezek a mi gondolataink és szívünk szavai. Ígérd meg ennél fogva azon Isten színe előtt, akit mindnyájan imádunk, hogy megírod ezeket a francia királynak, és kötelezd magadat, hogy inkább fogsz hozzánk ragaszkodni, mint a franciákhoz, és hogy el nem hagysz bennünket soha.”

Ezen egyhangú válasz elmondatása után megtartatott a cabar és az eskületétel. Eskü alatt köteleztem magamat, hogy a francia királyt értesíteni fogom a madagaszkári nép gondolkozásáról, és hogy jövőre köztük fogok élni. Másrészt a törzsfőnökök is kötelezték magukat, hogy szigorúan fogják teljesíteni a parancsaimat, és jó egyetértésben fognak élni a teleppel.

A szertartás után a bennszülöttek tiszteletére vigalmat rendeztem, amelyen az összes európaiak is jelen voltak. Az események e sorozata, amely Madagaszkár civilizálásának kezdetét jelzé, sokféle gondolatokat keltett bennem. Tapasztalásból tudtam, mily kevésbé lehet megbízni a versailles-i kabinet elhatározásainak célszerű voltában. Csupán a saját elszántságomra támaszkodhattam aggodalmaim közepette ama politikai cselszövények miatt, amelyeket a franciák fognak ellenem szőni oly célból, hogy engem elrágalmazzanak és jó hírnevemet tönkre tegyék. De lelkiismeretem lojalitásom felől nyugodt levén, miután a madagaszkári törzsfőnökök és a nép közt követendő magamtartása iránt önmagammal megállapodásra jutottam volna, elhatároztam, hogy el fogok utazni Franciaországba, személyesen kifejtendő a telep érdekeit és leküzdendő a miniszter előítéleteit. Nagyon jól tudtam, mit kockáztatok ezzel, de utóvégre is a jó hírnevem féltése és a madagaszkári nép iránt való ragaszkodásom megérlelte bennem ezen elhatározást. Ennél fogva eltökéltem, hogy miután Franciaország nem vádolhat engem lázadással, hanem csupán a minisztereit vádolhatja az ország valódi érdekeinek nem ismerésével, egész vagyonomat, hiteletem, sőt Madagaszkár érdekeit is arra fogom felhasználni, hogy barátokat szerezzek e szigetnek és szerencsénem befejezhessem a civilizáció nagy művét. Ez az elhatározásom, és ehhez fogok ragaszkodni életem fogytáig.

5-én a különböző törzsfőnököktől jelentékeny ajándékokat kaptam,

ú. m. rabszolgákat, szarvasmarhát, rizst; mindezt kiosztottam a csapatom közt. E napon a telep összes személyzetét egybehivattam, és kijelentettem előttük, hogy miután biztosítottam a nyugalmat és békét köztük és a bennszülöttek közt, és gondoskodtam élelmezetésükről is azon időre, míg rendeleteket kaphatnak az udvartól, most már el fogom őket hagyni, és nem tartok meg tovább semmiféle parancsnokságot. A könnyeik félremagyarázhatlan feleletet adtak kijelentésemre, és csak ezt az egy felkiáltást lehetett hallani: „Nem, nem akarjuk elveszteni az atyánkat!”

6-án a tolmács jelentette, hogy hat törzsfőnök érkezett küldöttségként jelentékeny számú fegyveres kíséretében. Miután magam elé bocsátottam őket, értesítettek, hogy az esküvetétel nagy napja közeledik, és az egybegyűlt törzsfőnökök a néppel egyetemben azt kívánják, hogy hozzájuk menjek lakni, ennélfogva egy fegyveres csapatot küdtek ki testőrségemül és a szolgálatomra. Kívánságukhoz képest tehát levettem francia ruháimat, és indián ruhákba öltözködtem, és velük együtt útnak indultam. Végig kellett mennem egy hosszú sorfala közt a bennszülötteknek, akik örömujjongásokban törtek ki, és a Zahanhar nevét kiáltozták. Barátaim, a csapatbeli tisztek és a telep összes népe elkísértek. Mihelyt a táborba érkeztem, az összes törzsfőnökök elélem jöttek üdvözlésemre, és a számomra kijelölt sátorba vezettek. Szolgáim számára más hat sátor volt kijelölve. Hat négyfontos ágyút hozattam a táborba, czekeket a sátorom előtt állították fel, és naponként kétszáz ember teljesítette a testőrségi szolgálatot.

7-én, 8-án, és 9-én elkészítettem a gyülekezet elé terjesztendő indítványomat egy állandó kormány alakítása iránt. Végre elérkezett október 10-ke, és három ágyúlovás ébresztett fel álomból. Reggel hat órakor Raffangur főnök hat társával együtt, fehérbe öltözve, megjelent, és beszélni óhajtott velem. Én is fehérbe öltöztem, és a sátorom előtt fogadtam őket. Raffangur kifejtette a beszédében a bizalom ama jeleit, amelyeket a madagaszkári nép tanúsított, mikor engem a legfőbb hatalommal felruházott, valamint az előnyöket, amelyeket ismereteimtől és szolgálataimtól remél. Beszéde végén felkért, hogy kövessem őt. Azután elindultunk ki a síkra és ott egy körbe léptünk be, amelyet harmincezer fegyveres képezett. A törzsfőnökök mindnyájan illető nemzeteik élén álltak, a nők pedig a körön kívül maradtak. A főnökök azonnal egy belső kört képeztek körülünk, és Raffangur a következő beszédet intézte hozzájuk:

„Áldott legyen Zahanhar, aki visszatért az ő népéhez. Áldott legyen a Zafferamini vére, amely iránt hűséggel tartozunk. Áldott legyen őseink törvénye, amely azt parancsolja, hogy a Ramini véréből származott főnököknek engedelmesskedjünk. Az atyáink tapasztalták és mink is tapasztaltuk, hogy az egyenletlenség: Isten büntetése. Ama hosszú

idő alatt, míg nem volt főnökünk a Ramini véreből, úgy éltünk mint a vadállatok, néha a testvéreinket öldököltük, néha magunk pusztultunk el az ő erőszakosságaik következtében. Egyenletlenségünk által meggyöngítve, mindig az erősebbek prédája voltunk. Bűnösökké lettünk, és nem akartunk az igazság és méltányosság szavára hallgatni. Igen, még a mi időnkben is láttuk, hogy azon emberek nyomorult ivadékai, akik a Ramini véret kiontották, az országba behívták a franciákat, és azoknak a segítségével akarták a testvéreiket elnyomni és elpusztítani. Tudjuk, hogyan büntette meg őket Zahanhar, megengedvén egyik rabszolgájuknak, hogy a franciák segítségével kiontsa a vért, a bűneik bűnhődéséül. Ti mindnyájan értetek engem, de szűkeségem tartottam a tényeket visszaidézni emlékezetetekbe, hogy a szívek egyességét ismerjétek el törvényetek gyanánt. Hogy pedig ezt megtarthassátok, követnetek kell atyáitok törvényét, amely azt parancsolja, hogy alávessétek magatokat a Ramini ivadékának — íme, bemutatom őt nektek, átadom neki ezt a szagját, hogy ő legyen az egyetlen Ombiasszobe, mint Ramini atyánk volt. Halljátok meg a szavamat, ti rohandriánok, anakandriánok, voadzirik, lohavohiták, philubeyk, ondzatszík, ombiászok, ampuriák. Ez a mi atyáink vérenek törvénye. Ismerjétek el az ampanszakabét, vessétek neki alá magatokat, hallgassatok a szavára, tartsátok meg a törvényeket, amelyeket alkotni fog és boldogok lesztek. Fájdalom! az én agg korom nem engedi, hogy a boldogságotokban osztozzam barátim, és a lelkem nem fogja észrevenhetni a hála ama jeleit, amelyeket a síromon fogtok tanúsítani.” Itt aztán hozzám fordult, és így folytató: „És te, Ramini vérenek méltó ivadéka, könyörögj az Isten segítségéért, aki téged a szellemével fog megvilágosítani. Légy igazságos, szeresd a népedet, mint a saját gyermekeidet; a néped boldogsága legyen a tied is, és ne légy idegen a szűkeségeik és a balszerencséjük iránt. Uralkodjál, és támogasd a tanácsoddal a rohandriánokat és az anakandriánokat, védelmezd a voadziriket; atyai gondnal őrködjél a lohavohiták és a philubeyk felett; alkalmazd a közjó érdekében az ondzatszíkát és ombiászokat, és ne vesd meg az ampuriákat, hadd tekintsék uraikat atyáik gyanánt, mint Ramini atyánk idejében volt.”

Beszédét befejezván, kezembe adta a szagját, és leborult előttem a földre, társaival és az összes jelenvolt törzsfőnökökkel együtt, és végre több mint ötvenezer embert láttam magam előtt a földre borulva. Raffangur felkért, hogy felelnék nyilvánosan a nép előtt és a választomat a következő szavakban ismételte: . . . „Velun Raminiha, Velun Ulun malakassa, Velun rohandriani, anakandriani, voadziri, lohavohites; philubey, ondzatszík, ombiasszes, ampuria, Velun, Velun Zaffé Aminiha, mitomba Zahanhar” . . . ami annyit jelent, hogy: „Soká éljen a Ra-

mini vére. Soká éljen a madagaszkári nemzet. Soká éljenek a rohandriánok stb. Soká éljen az atyáink vére és tartson meg mindnyájunkat soká az Isten, aki az eget és a földet teremtette.” A nép örömkialtásban tört ki, minden egyes rangosztály nevének megemlékezésénél, és végre mindenki felkelt. Ekkor tovább folytattam a beszédemet és azt mondtam, hogy hálát adok az ég kegyének, amely engem ismét visszahozott az atyáim földére, és egész életemet annak a véghezvitelére fogom szentelni, amit az Isten szelleme fog nekem sugallni, és hogy a madagaszkári nemzet minden egyes tagja engem atyjának tekintsen. Aztán felkértem a rohandriánokat és a többi főnököket, a voadzirikig, hogy támogassanak a tanácsukkal. Felszólítottam a lohavohitákat, hogy híven teljesítsék a veendő parancsokat, és biztosítottam az ampuriákat afelől, hogy a törvények meg fogják szüntetni szerencsétlen rabszolgaállapotuk nyomorúságát. Az ondzatszoknak és ombiasszoknak megígértem, hogy alkalmazni fogom őket, a nemzet javára, és beszédemet azzal a nyilatkozattal fejeztem be, hogy kötelességemnek tartom egész időmet oly kormányforma megalapítására fordítani, amely fenn fogja tartani az egyetértést és az összhangot. Beszédemet még folytatni akartam, mikor Raffangur felkért, hogy hallgassak el. Ekkor a rangosztályok szétváltak egymástól, a rohandriánok külön csoportosultak, az anakandriánok szintén, valamint a többiek is mind. Aztán elvezettek engem legelőször a rohandriánokhoz, akiknél egy ökröt találtam, amelynek a torkát elvágtam, s egyúttal elmondtam az áldozati esküformát. Mindegyik rohandrián egy csöpp ökörvért nyelt el, és fennhangon megátkozta magát és gyermekeit azon esetre, ha megszegné az engedelmességet, amelyet nekem esküdött. Innét elvezettek az anakandriánokhoz, ahol két ökröt öltem meg, és ugyanazon esküt ismételtem. Ily módon végigmentem az összes rangosztályokon és a voadziriknél három ökröt öltem meg, a lohavohitáknál négyet, az ondzatsziknál hatot, az ombiasszoknál kettőt és az ampuriáknál tizenkettőt. Az utóbbiak a szagájuk hegyét mártották a vérbe, és aztán lenyalták, egyidejűleg elmondván az esküformát. Az egész szertartás a legcsekélyebb rendzavarás nélkül ment véghez, és végre engem ismét visszavezettek a rohandriánok közé, akik még egy esküt váltottak velem, a következő módon: mindegyik a jelen voltak közül — és velük együtt én is — egy vágást ejtett a melle baloldalán beretvéval, és mindnyájan kölcsönösen egy csöppet szívtunk egymás véreből, és a legborzasztóbb átkokkal sújtottuk azt, aki valaha megszegné esküjét, ellenben áldást mondtunk mindazokra, akik a kötelezettségeiket híven fogják teljesíteni. Mindezen szertartások összesen két órát vettek igénybe. Délután a törzsfőnökök intették a népet, hogy egy pillanatra szálljon magába, hívja segítségül az Isten szellemét és adjon hálát a Zahanharnak jóságáért és pártfogásáért.

Egynegyed három óraker a rohandriánok visszavezettek sátoromba, ahol ebédre marasztaltam őket. Az anakandriánokat és a voadziriket felszólítottam, hogy ebéd után igyanak és a lohavohitákhoz négy hordó bort küldtem, szétosztás végett az ondzatszík, ombiasszok és ampuriák közt.

Este hat óra tájban mintegy háromszáz bennszülött nő jelent meg, és esküt kívánt váltani a feleségemmel. A szertartás holdvilágnál ment véghez és tánc közt. Az eskü azt tartalmazta, hogy engedelmeskedni fognak a nóm parancsának, és hozzá fognak fordulni minden civódásaikban és vitáikban, amelyekbe férfinak nem illik beavatkozni. Az eskületétel után a vigalom újra kezdődött és az éjszaka táncok és éneklés közt telt el.

11-én az összes főnököket felkértem, hogy egybegyülekezzenek és megtartsák legelső cabarjukat. Nyolc óraker a gyűlés tagjai teljes számmal jelen levén, egy kölcsönösen kötelező okmány kiállíttatását kértem eskü alatt és a jelenlevő főnökök és nép neveivel ellátva. Az okmány az ország nyelvén volt szerkesztve, latin betűkkel íratott le, és így hangzik:

„Ez az okmány bizonyítja a rohandrian királyok, a voadziri fejedelmek és a lohavohita törzsfőnökök 1776. évi október 10-én letett esküjét, amelynek értelmében a cabarban egybegyült és alulírott királyok, fejedelmek és törzsfőnökök Benyovszky Móric Ágoston grófnak ampanszakabé vagyis a nemzet legfőbb főnöke rangjára történt megválasztását kihirdetik és megerősítik:

Miután népünk jelenlétében az áldozat végrehajtatott és a véreskü letetett volna, kihirdetjük, kikiáltjuk és elismerjük Móric Ágostont legfőbb főnökünkül, ampanszakabénkül, amely címek kihaltak a szent Ramini családunk kimúlta óta, és amelyeket benne és az ő családjában új életre feltámasztunk. Ezen oknál fogva, az áldozat végrehajtása után megmászhatlanul alávetettük magunkat az ő hatóságának, és ennek következtében elhatároztuk, hogy Mahavalu tartományunkban emléket fogunk emelni, megörökítendő szövetségünk emlékezetét és halhatatlanítandó eskünket, azért, hogy gyermekeink és azoknak gyermekei a legkésőbb utókorig engedelmeskedjenek az ampanszakabé szent családjának, amelyet mi valamennyien szentnek vallunk, meghódolásunk által. Átkozottak legyenek gyermekeink, akik ezen akaratunknak nem engedelmeskednének, átkozott legyen örökségük, átkozottak legyenek ama föld gyümölcsei, amelyen laknak, és a legborzasztóbb rabszolgaság sújtsa őket.”

Ezen esküokmány háromszor fennhangon felolvastatván, a nemzet nevében a következők írták alá:

Hiavi, a keleti részek királya.

Lambuín, az éjszaki részek királya.

Raffangur, a szambarivek rohandrianja.

Névjegyzéke ama nagy férfiaknak vagy főnököknek, akik e cabaron jelen voltak.

Raffangur rohandrián, — Szievi roadziri,
a Zafferamini tartományból, népükkel.

Szianique rohandrián, — Mandingue anakandrián,
a Szaphirobai tartományból, népükkel.

Raul anakandrián, — Diamanong voadziri,
az Antambur tartományból, népükkel.

Manongamon rohandrián, — Mamon anakandrián,
az Antivojezu tartományból, népükkel.

Manakandrian anakandrián, — Diamandrisz lohavohita,
az Antiszaphirobai tartományból, népükkel.

Raffenu anakandrián, — Leloatu anakandrián,
az Antivohibey tartományból, népükkel.

Szanszé rohandrián mulát, — Damo anakandrián,
a Szambarive tartományból, népükkel.

Lambaranthe rohandrián, — Franszé anakandrián,
az Antszirak tartományból, népükkel.

Hiavi rohandrianabé,
király, Ondzatszi csapataival.

Lambuín rohandrianabé,
az éjszaki részek királya, csapataival.

Ramaraombe rohandrián, — Diambulmassze anakandrián,
a Masszuala tartományból, csapataikkal.

Raffidzimon anakandrián, — Diafaitcse lohavohita,
az Antivakair tartományból, népükkel.

Dianbandze anakandrián, — Sziomba lohavohita,
a Rantabay tartományból, népükkel.

Romain lohavohita, — Mamay lohavohita,
a Hiavi alá tartozó tartományból, az ondzatszikkal.

Diane Sara rohandrián, — Ravoye lohavohita,
a Manoaru tartományból, népükkel.

Mumcre rohandrián, — Ravoye lohavohita,
a Mananzari tartományból, népükkel.

Ravuzov anakandrián, — Belaze lohavohita,
a Mahafali tartományból, népükkel.

Diane Szuloat rohandrián, — Fanhamenon anakandrián,
a Matanani tartományból, népükkel.

A nap hátralevő része a főnökökkel való beszélgetés közt múlt el. Igyekeztem őket rábeszélni, hogy fogadják el az alkotmányt, amelyet másnap, a délelőtti tíz órára kitűzött gyűlésben szándékoztam előterjeszteni.

E napon is tovább folyt a multság és vigalom, és semmi nevezetesebb dolog se történt, csupán egy kérvény átadása, amely harmincnegyzolc katona, öt altiszt, három tiszt és hat polgári hivatalnok aláírásával volt ellátva. A pártfogásomért folyamodtak, amelyet nem tagadhattam meg tőlük. Már előre biztosították magukat a rohandriánok többségének pártfogása felől. Estefelé jelentették, hogy két magánhajó érkezett meg a parton. Azonnal elküldtem egy tolmácsot, hogy e hajókat, rakományukkal együtt, megvásárolja.

12-én a Rantabay tartomány főnökei bemutatták azon európaiakat, akik azelőtt a telephez tartoztak, és arra kértek, hogy fogadjam őket a pártfogásom alá, és engedjem meg, hogy letelepedhessenek köztünk. E kérést teljesítettem és az európaiak a cabarban letették az esküt. Tíz órákor a meghívottak teljes számmal megjelenvén, megnyitottam a gyűlést, és egy kormányforma megalapítását indítványoztam, alkotmánytervezettel egyetemben. Indítványom így hangzott:

Ampanszakabéül megválasztatván, roppant súlyt érzek magamra nehezülni. Midőn e méltóság elvállalásakor megfontoltam a hivatalommal járó köteleességeket, előre láttam, hogy a nemzet javát kell főcélomul tekintenem. Meg vagyok róla győződve, hogy e cél elérésére a hatalmat egy főtanács kezébe kell adni, amely bölcsességükről, okosságükről és tevékenységükről ismeretes tagokból álljon. E főtanács gyakorolja a főhatalom összes teendőit, és csupán neki álljon jogában, az ampanszakabé beleegyezésével, egybehívni a nemzet egyetemes gyülekezetét, amelynek dolga lesz a kidolgozandó alkotmányt elfogadni és jóváhagyni és az ampanszakabé előtt letenni a hűségi esküt. A főtanács tagjai közül, akik mindenkor az indiai vagy európai származású rohandriánok és anakandriánok közül választandók, fognak kineveztetni a tartományok kormányzói, valamint az állami miniszterek, a hadügyi, tengerészeti, pénzügyi, kereskedelmi, igazságügyi és földművelési osztályok élére. És miután hasonlóképpen szükséges, hogy a főtanács rendeletei és határozatainak legpontosabb végrehajtása felett kellő felügyelet gyakoroltassék, az ampanszakabé, a főtanács meghallgatása után, egy állandó tanácsot fog alakítani, amelynek tagjai egy vagy két rohandrián kivételével, csupán voadzirikból és lohavohitákból fognak állni. Lesznek ezenkívül tartományi tanácsok, amelyekbe egy rohandrián kormányzó elnöklete alatt öt anakandrián, két voadziri és négy lohavohita fog működni. E tanácsok többi tagjai az ondatzik és ombiasszok közül neveztetnének ki. A főtanács dolga lesz elejét venni minden

meghasonlásnak, amely a rohandriánok vagy a különböző tartományok közt felmerülhető félreértésekből támadhatna, s e célból csupán az igazságszolgáltatás eszközeit lesz szabad használnia. A főtanács fog örködni afelett, nehogy külföldi hadseregek merényletet intézhessenek a madagaszkári nemzet szabadsága ellen, a szigeten alapítandó gyarmatok által. Főtörekvése lesz az ipar és kereskedelem felvirágoztatása, szóval legfőbb törekvését oda kell irányoznia, hogy a nemzet számára a lehető legtökéletesebb jólétet biztosítsa.”

Beszédemet azon meggyőződésemmel kifejezésével végeztem, hogy Isten segítségével megérni remélem rövid idő alatt a boldogság, gazdagság és jólét új felvirágozását e szigeten, egyszersmind kifejezést adtam ama bizodalmanak is, hogy a jó elveken alapuló kormányzati rend és forma segítségével a sziget örökre meg fog szabadulni a belső egyenlenségektől, a háború csapásaitól és a rabszolgaság szerencsétlen állapotától.

Alighogy a szavaimat befejeztem, az összes jelenlevők felkiáltottak: „Velu ampanszakabé, Velu Ramini!” — ami annyit tesz, hogy: soká éljen a mi urunk, soká éljen Ramini ivadéka. Raffangur törzsfőnök felkért, engedném meg, hogy beszédemet kihirdesse a népnek; e célból ki is ment, és egy óra múlva visszatért az összes néppel együtt. A cabarban újból megjelenvén, biztosította a jelenvolt törzsfőnököket, hogy a nemzet összes jogait átruházza a jelen gyülekezetre, amelynek tagjai engem felhatalmaznak, hogy megalakítsam a főtanácsot, és általában megtegyek mindent, amit a közjó érdekében célszerűnek tartok. Ennélfogva elhatároztam, hogy azonnal kinevezem a főtanács tagjait, akiknek száma harminckettőben állapítottam meg. Négy európaiat azonnal kineveztem, valamint a következő nyolc bennszülöttet:

Raffangur rohandrián,	Raffenu anakandrián,
Szianique rohandrián,	Szanszé rohandrián mulát,
Raul anakandrián,	Hiavi rohandrián,
Manongamon rohandrián,	Lambuín rohandrián.

A két utóbbi rohandrián ünnepélyesen lemondott minden igényéről. bármínemű fölényre.

A többi húsz tag kinevezése elhalasztatott, hogy hely maradjon később érkezendő európaiak és oly bennszülöttek számára, akik képeseknek fognak bizonyulni e hivatalok betöltésére.

E kinevezések után, amelyeket általános örömkialtások üdvözöltek, végrehajtottam az állandó tanács megalakítását, amelynek tagszáma tizennyolcban állapítottam meg.

Azonnal kineveztem két európaiat és hat bennszülöttet, akiknek nevei itt következnek:

Ramaraombe rohandrián,
Raffidzimon anakandrián,
Diamanong voadziri,

Szievi voadziri,
Diamandrisz lohavohita,
Diafaitcse lohavohita.

E kinevezések is helyeseltettek, a hátralevő tíz tag kijelölése pedig ugyanazon okoknál fogva halasztatott el, amelyeket a főtanács tagjaira vonatkozólag említettem.

A mai nap eredményével meg voltam elégedve, miután felállítottam azt a két oszlopot, amely az alkotmány terhét fogja hordozni, ennél fogva a cabart elnapoltam másnap reggeli nyolc óráig. E napon felszólítást kaptam a telepről, hogy szállítsak egy hajórakomány rizst az Isle de France számára; a louisbourg-i parancsnok értesített, hogy a raktárak üresek, nincs készletben semmiféle árucikk, és a segítségem nélkül nem tud kiszabadulni a zavarból. E felszólítás következtében, bebizonyítandó, mennyire a szívemen viselem a telep javát, felkértem a szaphirobai főnököket, hogy szállítsanak árut váltókra, amelyekhez mintát készítettem, és belőlük kellő számmal küldtem át a telep parancsnokának.

Ugyanezen éjjel értesültem, hogy a szeklávok királya ajándékokat és követeket küldött hozzám, a béke megkötésére. A követek elfogadására egy rohandriánt küldtem ki.

13-án a tanács egybegyűlvén, indítványoztam, hogy jelöltessék ki a pont, ahol várost fogunk építeni. E város helyeül a Mananguzon folyam forrásainak szomszédsága szemeltetett ki. Hasonlóképpen indítványoztatott hat kormányzóság alakítása a moroavai révtől a Itapere földcsúcsig. De miután híjával voltam olyan egyéneknek, akik a hivatalok betöltésére alkalmasak lettek volna, a főtanács e határozatának végrehajtását későbbre halasztottam. E körülmény alkalmát nyújtott nekem a főtanács tagjai előtt kifejtteni, mily előnyös volna a nemzet érdekeire nézve, kereskedelmi és barátsági szerződést kötnünk a francia királlyal vagy más európai hatalommal, mert ezáltal biztosíthatnók terményeink kivitelét és oly árucikkek behozatalát, amelyek szükségesek az ifjúságnak különböző tudományokban, mesterségekben és kereskedelmi ágakban való oktatására, amely utóbbi azért is előmozdíthatnók, hogy az effélékben ügyes európai emberek szerződethetnének a megtelepedésre köztünk. Ezen indítványom kíséretében kijelentettem, hogy én magam fogok személyesen e dolognak utána látni, és ennek ellenében csupán az öreg Raffangur rohandrián fejezte ki a rosszallását, azt mondván nyíltan, hogy a haláloamat keresem. De szerencsétlenségemre, nagyon is ragaszkodtam elveimhez és kijelentettem, hogy szándékom elutazni Európába, kereskedelmi és barátsági szerződést kötni bármelyik európai nemzettel, és hogy e tervem meg-

valósítását csupán akkorig halasztottam el, míg az általam alapított kormányforma a rendes kerékvágásba jut.

14-én, 15-én és 16-án folyvást a kormány szabályrendeleteinek megállapításával voltam elfoglalva. E napon bemutatták nekem Szimanunpu, a szeklávok királya követeit. Nyolcvan rabszolgából és ötszáz darab szarvasmarhából álló ajándékot jelentettek be, de miután azt mondták, hogy királyuk a francia parancsnokhoz küldte őket, értésükre adtam, hogy az már többé nem én vagyok, és elküldtem őket, a kíséretükkel együtt Louisbourg-ba, de rendkívül meglepte őket azon hír, hogy engem, mint Ramini ivadékát, a bennszülöttek ampanszakabéül megválasztottak, mert a bojanai rohandrián csakis Ramini Larizon halála, vagyis inkább lemészároltatása után vette fel a szeklávok királya címét.

17-én megvásároltam egy magánhajó rakományát negyvenötezer livre értékben, amelyért százhuszonnyolc rabszolgát adtam. E rakomány aztán az állandó tanács elnöke, Ramaraombe rohandrián, rendelkezése alá bocsátattott.

18-án szükségesnek láttam megállapítani a katonai szolgálat rendét. Szanszé rohandrián mulátot kineveztem miaditombe generalissimussá, és egyenkint százötven ondzatsziból álló tizenkét századot alakítottam, amelyeknek feladatuk volt a béke fenntartására felügyelni, a főtanács által megállapítandó rendeletek értelmében. Mikor a századok megalakítottak, mindegyik rohandrián engedelmet kért arra, hogy illető kerületében egy-egy hadi századot állíthasson fel. E kérésüket nemcsak teljesítettem, de meg is hagytam nekik ily századok felállítását, és hogy ez a rendszabály nagyobb hatályt nyerjen, célszerűnek láttam az erre vonatkozó határozatot a teljes cabarban kimondatni, amelyet 19-ére hívtam egybe. E napon elrendeltem huszonkét lobogó elkészíttetését, amelyek a különböző rohandriánok és anakandriánok közt voltak kiosztandók. A lobogók színe kék volt, közepén fehér holddal. A légiók lobogói ellenben fehér alapon kék négyszöggel voltak ellátva, közepén a holddal és hat csillaggal.

19-én a nép cabarban gyülekezett egybe. Nyilvánosan jóváhagytam a hadtestek felállítását, és a lobogók kiosztása valóban megható ünnepélyességgel ment véghez.

20-án egy korvett készen állt az indulásra. Miután a házi dolgaimat elrendeztem, és a nemzet ügyei iránt is intézkedtem, elhatároztam megújítani indítványomat, az elutazásomat illetőleg. A tanácsban a következők határozottak el:

A rohandrián, anakandrián, voadziri és lohavohita főnökök és az ondzatszík és ombiasszók népe, általános nemzeti cabarban egybegyülekezvén, hozzájárultak ampanszakabéjük indítványához, és beleegyeztek, hogy a nevezett ampanszakabé Európába utazzék, szerződést kötni

a francia királlyal vagy akármely más nemzettel és felhatalmaztassék különféle művészetekben és egyéb foglalatosságokban ügyeskedő embereket szerződtetni a Madagaszkárban való megtelepedésre, ennél fogva elhatározták, hogy teljes jogot és felhatalmazást adnak neki. Megígérik, hogy szigorúan meg fogják tartani távollétének egész időtartama alatt ama rendet, amelyet a kormányformára nézve megállapított; megesküsznek, hogy hívek maradnak hozzá, hogy semmiféle idegent se fognak a szigetre bocsátani, és még kevésbé fogják eltűrni, hogy valaki a népükből külön szerződésre lépjen bárkivel is. Hasonlóképp kijelentik, hogy ha ampanszakabójuk másfél év leforgása alatt nem térne vissza, semmiféle francia telepet se fognak megtűrni a szigetük partjain.

De viszont kérik, hogy ampanszakabójuk kötelezze magát a visszatérésre, akár sikerül a vállalkozása, akár sem; és hogy bármily késlekedés esetén, küldjön nekik hírt a hogylétéről.

Ezen elhatározások és kölcsönös kötelezések megerősítettek a véreskü által, és a cabar jaggtások közt végződött, amelyek erősen megingatták elhatározásomat; de fájdalom! a végzetem erősebb volt, és annak a sugallatát követtem mindabban, ami előttem igazságosnak és észszerűnek látszott.

A cabar szétoszlása után Raffangur hozzám jött, és még egyszer csetelte a veszélyeket, amelyeknek eléje megyek. Azt mondta, hogy ismeri a franciák ama nagyravágyását, hogy előbb-utóbb a sziget uráivá legyenek, és ennél fogva merényleteket fognak elkövetni az életem és szabadságom ellen. Példákat említett fel kegyetlenségükről és elmondta, hogyan viselkedtek a szigeten. Szóval úgy beszélt, mint jó barát, aki ismeri a rám várakozó viszontagságokat. Érvelése alapos és a legnagyobb mértékben valószínű volt, és én csak hibáztathatom magamat amiatt, hogy annyira buzgólkodtam Franciaország érdekeinek előmozdításában, a saját vagyonom, állásom és életem kockáztatásával. E napon még kiállítottatott a felhatalmazás, felolvastatott a bizottság kebelében és aláíratott. Teljes szövege így hangzik:

Október 23-án, 1776. Madagaszkár éjszaki és keleti partjainak királyai, fejedelmei, törzsfőnökei és népe a mahavelui síkságon cabarban, vagyis egyetemes gyűlésen egybegyűlvén, miután ampanszakabójuk indítványait megértették volna, teljes bizalmat helyezvén irántuk való ragaszkodásába és esküvel megerősített hűségébe elvállalt kötelezettségei iránt, teljes és visszavonhatatlan felhatalmazást adnak neki, hogy Európában alkudozásokba bocsátkozzék a francia királlyal vagy bármely más királlyal, avagy nemzettel és kereskedelmi vagy barátsági szövetségeket, viszonyokat vagy szerződéseket köthessen. Ennél fogva a jelen cabarban kijelentjük, hogy jóváhagyjuk, helyescljük és megerősítjük mindazt,

amit ampanszakabé minőségében meg fog kötni és alá fog írni. És hódolatunk bebizonyításául egyhangúlag elhatároztuk és kijelentettük, hogy azon esetre, ha a francia király nem fogadná el ajánlatainkat, az ampanszakabé teljesen fel legyen jogosítva és hatalmazva, bármily más fejedelemhez vagy nemzethez fordulni, velük kereskedelmi és barátsági szerződések kötni, és más idevágó kötelezettségeket elvállalni. Egyidejűleg ünnepélyesen lekötelezzük magunkat, hogy az ampanszakabénk távolléte alatt nem fogadunk be a szigetünkön semmiféle idegent, és nem kötünk szerződést vagy viszonyt semmiféle más nemzettel. Minek bizonyosságául kiállítottuk a jelen okmányt, miután ez a teljes cabarban felolvastatott és megmagyaráztatott volna, és átadtuk ugyanezt a nevezett ampanszakabé urunk kezébe. Aláíratott a fennírt évben, hónapban és napon az összes nemzet nevében.

Raffangur, rohandrián — Hiavi, a keleti részek királya
Lambuín, az északi részek királya

21-én értesítettem a főnököket, hogy előkészületeket akarok tenni elutazásomhoz, ennél fogva el fogok tőlük búcsúzni, és indítványoztam, hogy távollétem egész tartamára ismerjék el Raffangurt vagy távolléte, avagy akadályoztatása esetén Szanszét a főtanács elnökeül. A nap többi része vigalmak közt múlt el, amelyeken negyvenezernél többen vetek részt.

E hó 22-től december 10-ig számos nyilvános és magántermészetű ügy elintézésével voltam elfoglalva.

11-én Louisbourg-ba mentem, e telep parancsnokoló tisztjét tanácsaimmal támogatandó és 14-én végre értesülvén, hogy minden poggyász el van helyezve a „Bel Arthur” nevű briggen, amelyet kibéreltem, hogy engem a Jóreménység fokára szállítson, elbúcsúztam, és a hajóra szálltam. Mikor a tengerpartra érkeztem, a vidék legtöbb törzsfőnöke és a telep egész lakossága által láttam magamat körülveve, akik szerencsés utazást kívántak, a bennszülöttek pedig a Zahanhart kérték, hogy legyen segítségemre a vállalkozásomban. Végre valamennyien sírva fakadtak, és életem ezen egyetlen pillanatában tapasztaltam, mennyit képes szenvedni az emberi szív, mikor szeretett és ragaszkodó környezetéből kiragadtatik. Végre a hajóra mentem, de nem anélkül, hogy a természetnek könnyeimmel le ne róttam volna adómat, amit kegyetlen száműzetésem legborzasztóbb szenvedései közt se tettem. Végre az északi szél feltámadt, és alkonyat táján elindultunk a Jóreménység foka felé, ahol másik hajót szándékoztam bérelni, amely Franciaországba szállítson. Ez az út valószínűleg szerencsés körülményeket fog eredményezni, amilyeneket a madagaszkári telep javára óhajtok, és talán jóvá fogja tenni a miniszter által elkövetett hibákat.

V É G E
az angol kiadás szerint

OKMÁNYOK, AMELYEKRE HIVATKOZÁS TÖRTÉNT AZ EMLÉKIRATOKBAN

1775. L. X. JEGYŰ OKMÁNY*

A BENYOVSZKY GRÓF PARANCSNOKSÁGA ALATT ÁLLÓ
ÖNKÉNYTESEK TISZTIKARÁNAK GYŰLÉSÉRŐL

Az ezerhétszázhetvenötödik évi szeptember hó huszonkettedik napján Benyovszky báró, az említett és az ő nevét viselő önkénytes csapat ezredese és Őfelsége, a francia király telepének főparancsnoka Madagaszkár szigetén, a fősebész által értesítettvén betegségének válságos állapotáról, amely erejének naponkinti és nagyon is nyilvánvaló hanyatlása következtében végzetes kimenetellel fenyeget, következőleg eloszlítani akarván az aggodalmakat a csapatainak tisztikara közt, mely utóbbi a parancsnokát veszélyes betegségben látván sínlődni és hasonlóképp ismervén a viszontagságos helyzetet, amelybe a vég nélküli szerencsétlen következményekkel fenyegetett csapatok, részint a zsold, részint a ruházat hiánya miatt is jutottak, egy értekezlet egybehívását kívánta, hogy megértse a parancsnoka akaratát, és tudomást szerezzen magának azon rendeletekről, amelyeknek a parancsnok halála esetén engedelmessé kellend; mindezen okoknál fogva nevezett Benyovszky báró, az önkénytes csapat ezredese és Őfelsége nevében e szigeten főparancsnok, a jelen hónap huszonötödik napját tűzte ki tanácskozásra ama lépések iránt, amelyek ily válságos körülmények közt legcélszerűbbek volnának, és ennek következtében elrendelte, hogy az indokok, amelyek őt az értekezlet egybehívására indították, valamint az utóbbi által hozandó határozatok leírassanak, és az önkénytes csapat jegyzőkönyvébe beiktattassanak.

Benyovszky báró, dacára súlyos betegségének, teljes eszméleténél levén és lelki nyugalmát háborítlanul bírván, fősebészének bealegyezését kérte, hogy a gyülekezetben személyesen elnökölhessen, ami végre, a többi sebészekkel folytatott többrendbeli tanácskozások után meg is engedtetett neki. Ennélfogva elrendelte, hogy a jelen hó huszonötödikén a csapatainak tisztjei a főhadiszálláson megjelenjenek, név szerint: De Mallendre százados úr; Le Cerf százados úr; Perthuis főhadnagy úr; Certain főhadnagy úr; De la Boulaye hadnagy úr; De la Tour hadnagy

* Az angol kiadás szerint. Ez alkalommal megjegyezzük, hogy az „Emlékiratok” kötetei, valamint az okmányok is az eredeti angol kiadás után vannak fordítva, amelyek beosztása, fejezet-címei stb. híven megtartottak.

úr; Lermina szállásmester úr; Evali zászlótartó úr; Rosières főhadnagy a titkári teendőkkel megbízott hadsegéd úr és Besse pénztárnok úr, aki felkérte a tanácskozáson jelen lenni, mint a főraktári felügyelő vagy árubiztos távollétében a kezelési osztály főhivatalnok.

Ezerhétsházhetvenötödik évi szeptember hó huszonötödikén. Jelenlevők a Benyovszky nevét viselő önkényes csapatból: De Mallendre százados úr; Le Cerf százados úr; Perthuis főhadnagy úr; Certain főhadnagy úr; De la Boulaye alhadnagy úr; De la Tour alhadnagy úr; Lermina szállásmester úr; Evali zászlótartó úr; Rosières főhadnagy, a titkári teendőkkel megbízott hadsegéd úr és Besse pénztárnok úr, aki felkérte a tanácskozáson jelen lenni, mint a főraktári felügyelő vagy árubiztos távollétében a kezelési osztály főhivatalnok, — De Sanglier úr kiküldetésben az Isle de France-on időzvéni; idősb De la Boulaye főhadnagy és Corbi alhadnagy pedig egy-egy csapattal a sziget távolabbi részeire levén kiküldetve. Benyovszky báró a következő beszédet intézte a gyülekezethez:

„Az aggodalmak, uraim, amelyek önökben a betegségem miatt támadtak, újabb bizonyítékai az önök ragaszkodásának; de miután össze vannak kapcsolva ama buzgalommal, amely önöket mindnyájukat lelkesíti urunk, királyunk szolgálata iránt, mellőzöm a hála megilletődését, amellyel a szívem el van telve, és elsősorban azon érdekekről fogok beszélni, amelyeket az udvar rám bízott, hogy önök biztosan működhessenek azon esetre is, ha az Isteni Gondviselésnek úgy tetszenék, hogy az életemet követelje.

Az ezerhétsházhetvenkettedik év végén a király parancsot adott csapatunk toborzására, és annak parancsnokául engem nevezett ki. A következő év elején, a miniszterek útján megkaptam Őfelsége rendeleteit, hogy az említett csapattal a szigetre utazzam; de miután egyúttal megparancsoltatott, hogy a misszióknak célját titokban tartsam, nem ismertethettem meg önöket rendeltetésünk helyével, amelyről önök csakis az Isle de France-on kaptak nagyon homályos értesítést. Szíveskedjenek megjegyezni, hogy nem a bizalom hiányának rovandó fel, ha nem közöltem önökkel vállalatunk célját. Viselkedésem önök irányában ideutazásunk alatt és szorgalmam, amellyel önöket a taktika művészetére oktattam, meggyőzhette önöket buzgalmamról közös javunk iránt, és e buzgalmat önök a ragaszkodás és becsülés oly tanújeleivel viszonozták, amelyek sohase fognak kitorlódni a lelkemből. Rendeltetésünk helyén való megérkezésünk óta együtt szenvedtünk különféle viszontagságokat és fáradalmakat, együtt küzdöttünk a forró égalj káros befolyásai és egy nép erőszakosságai ellen, amely féltékeny a szabadságára. Bátorsággal fegyverkeztünk fel, hogy teljesíthessük a rendeleteket, amelyeket kaptunk, és kísérleteinket siker koronázta,

dacára az irigy sorsnak, amely bennünket üldözött. Bocsássanak meg, kedves bajtársaim, ha nem nevezem meg szenvedéseink okozóit; önök ismerik őket, és bosszúnak elég az a szégyen, amelyet érezniük kell afelett, hogy felfedeztetve látják magukat. Magamviselete e szigeten annyira ismeretes önök előtt, hogy nem kell beszélnem eddigi szenvedéseinkről. Önök meg vannak róla győződve, hogy teljesítettem kötelességemet, és enyhítettem e szenvedéseket, a saját vagyonomat is a telepünk szükségleteinek fedezésére fordítván. Önök maguk is, előlegezván a kapott összegeket, módot nyújtottak nekem arra, hogy gondoskodjam a sürgős kellekekről, amelyeknek kiszolgáltatása oly igazságtalanul megtagadtatott tőlünk, és amelyek nélkül végleg tönkre kellett volna mennünk. Buzgalmam és szenvedéseim jutalmául most az Isle de France-on a legfeketébb rágalmak tárgya vagyok. Nincs oly becstelen cselekmény, amellyel ne vádoltatnám. Kifogások emeltetnek ama túlságos kiadások ellen, amelyek állítólag e szigeten tétettek és ama kegyetlenségek ellen, amelyek általam vagy az én parancsomra elkövetettek magán-kereskedők ellen, akik nyilvánosan azt állították, hogy a melükre szegezett pisztollyal kényszerítették bizonyos okmányok aláírására. De a legsérelmesebb körülmény az, hogy az Isle de France közönségével minden módon elhitetni iparkodnak, hogy a kincstárunk kellőleg gondoskodott az itteni csapatok szolgálati szükségeiről, csakhogy ezen összegeket én elsajátítottam magamnak, és a katonákat segély nélkül hagyom, munkával túlterhelve és fenyegetve mindazon irtózatok által, amelyeket a zsarnokság kigondolhat. E gonoszlelkű rágalmak, a melyeknek főcélja a jó hírnevem tönkretétele, más körülmények közt érzéketlenül hagynának. Megvetéssel tekintenek rájuk, ha felgyógyuláson remélhetném mostani betegségemből, és kilátásom lehetne arra, hogy valamikor jövőre számot adhatok magamviseletéről a királynak és a minisztereknek: de miután nagyon jól ismerem mostani betegségem esetleg végzetes következményeit, amelyek naponkint kimúlással fenyegetnek, felkérem önöket uraim, a becsületérzésükre hivatkozván, hogy tegyenek az igazságról oly tanúságot, amely meghiúsítsa azon emberek szándékait, akik jó hírnevem el akarják homályosítani. Önök tapasztalásból ismernek engem, mint katonát és mint parancsnokot: szolgáltatásuk tehát, ha majd többé nem leszek, a nevemnek azon igazságot, amelyet magamviseletével megérdemeltem, és amelyet önök nem tagadhatnak meg tőlem.

A múlt körülményeinek e rövid elősorolása után, át kell tennem mostani helyzetünkre. A telepet biztosítandó az udvar újabb rendeleteinek megérkezéséig, és külső támadásoknak elejét veendő, ezelőtt egy évvel elküldtem a „Postillon” nevű postahajót Franciaországba, és jelentést tettem a helyzetünkről az udvarnál, egyszersmind pedig segélyt is

kértem. Egyidejűleg támogatást kértem az Isle de France-tól, hivatkozván Ő felsége parancsára, amelyeket önök megérthetnek a miniszternek a nevezett sziget kormányzóihoz írt leveléből, amelyet a tény igazolásául ezennel bemutatok önöknek. Önök kétségkívül azt remélték volna, amint én is reméltem, hogy a szükségelt segély gyorsan el fog küldetni; de fájdalom! csakis elutasító választ kaptam, amelyet eddig eltitkoltam, nehogy önöknek aggodalmakat és nyugtalanságot okozzak. Ez az elutasító válasz a jelen körülmények közt annál szomorítóbb, mivel már egész vagyonomat elköltöttem a király szolgálatában, következőleg képtelen vagyok mostani szükségünket fedezni. A raktárak tele vannak az Isle de France-ról küldött haszontalan tárgyakkal, de nincsenek ellátva a legszükségesebb árucikkekkel; a pénztár üres és a csapatok zsold és ruha nélkül szűkölködnek. Ilyen a mai helyzetünk, és ez valóban szomorú helyzet olyan emberekre nézve, akik két év óta szakadatlanul, huszonnégy órai szünetelés nélkül, folyvást mozgásban tartattak, és akik a szigetlakók ellen viselt utolsó hadjáratban oly vitézül kitüntették magukat az önök vezénylete alatt. E háború sikere, amely jó szerencsénket és az ország nyugalmát biztosította, bennünket örömmel töltött el, ennél fogva az ügyek jelenlegi kedvező állását fel kell használnunk a katonáink felbátorítására, lelkesítésére: ők állhatatosan ragaszkodnak hozzánk, uraim, és nem ismernek lehetetlenséget, vezényletünk alatt. Kérem ennél fogva önöket, lelkesítsék őket, beszéljenek nekik a dicsőségről, amely a francia nemzet nagy mozgató ereje. Egy lelkesült katona, akinek a tisztje ad jó példát, készségesen szenved mindent, sőt többet mondok: örömmel, mohón rohan a legnagyobb nehézségek elé. Ami a kilenc hónapi zsoldot illeti, amellyel a pénztár önöknek és a csapatoknak tartozik, meg fogom kísérelni annak részleges törlesztését azáltal, hogy csekély árukészletemet eladom azon magánhajó tulajdonosának, amely éppen most a partjaink előtt horgonyoz. Ugyanezen az úton talán elláthatjuk magunkat árucikkekkel, a kórház napi szükségleteinek fedezésére. Ily módon, segélyforrásainkkal ellensúlyozván balszerencsénket, reménnyel nézhetünk az udvar további rendeletei elé, amelyek minden valószínűség szerint nem késhetnek tovább a 'Postillon' megérkezésénél. Ezenfelül, miután a hely, amelyen most lakunk, az általunk teljesített munkák következtében egészségesebbé lett, biztosítottunk tekinthetjük egyszersmind azon embereink egészségét is, akik jelenleg meglehetősen jól érzik magukat, és nincsenek teljesen kimerülve. Ez évi tapasztalataink megerősítik ezt a valószínűséget. A múlt évben százharminc embert veszítettünk; ez idén a halálozások száma nem rug többre tizennégnél, ami igen nagyra becsülendő különbség. Mink a saját életünket kockáztattuk, mások javára dolgozván, akik fáradozásaink gyümölcseit biztonságban és aggodalmak nélkül fogják élvezni. Senki

se fogja tőlünk elvitathatni ama dicsőséget, hogy a közjóért működünk, életünk veszélyeztetése árán.

Most uraim, rövid időre magukra fogom hagyni önöket, hogy visszanyerhessem kimerült erőmet. Ezalatt önök tanácskozni fognak ama lépések felett, amelyek jelen helyzetünkben legcélszerűbbeknek látszanak. Szükségtelen megjegyznem, hogy Ófelsége parancsai következtében működünk e helyen, és nem elég, hogy sikert arattunk, de meg is kell tartanunk a kivívott előnyöket. Nincs oly nehézség, amelyet az elszánt akarat le ne bírna győzni. Isten önökkel, barátaim, egy pillanatra magukra hagyom önöket.”

(Aláírva)

BENYOVSZKY BÁRÓ
a saját kezevonásával

A parancsnok ekkor, a betegségtől kimerülve, visszavonult, miután felszólította volna az urakat, hogy tanácskozzanak és a véleményüket eléje terjesszék. Erre a gyülekezet elkezdte a tárgyalást, elhatározta, hogy véleményét egyes külön pontozatokban szövegezi és a főparancsnoka cél fogja terjeszteni.

A TISZTEK VÉLEMÉNYE, AMELYET A FŐPARANCSNOKUK ELÉ TERJESZTENEK

1-ször. Az önkényes csapat tisztjei, meghallgatván a parancsnokuk beszédét, szomorúságtól vannak áthatva annak hallatára, hogy a buzgalom, amelyet tanúsított és a számos erőfeszítés, amelyeket vagyona és egészsége rovására tett azok érdekében, akiknek szerencséjük van a parancsai alatt szolgálni, a jó hírnevének elhomályosítására irányított merénylettekkel, gáztettekkel és a legfeketébb rágalmakkal jutalmaztatt. Mint cselekedeteinek tanúi, kötelességüknek és igazságosnak tartják, a jelen határozatuk által ünnepélyesen tiltakozni mindezen vádak és az állítólagos hűtlen kezelés ellen. És kölcsönösen megígérik és kötelezik magukat a parancsnokuk halála esetén ezen ügyről jelentést tenni Ófelségének és minisztereinek.

2-ször. Van szerencséjük a főparancsnokuk tudomására hozni, hogy azon nemes erőfeszítések után, amelyekkel neki a királyi telepet és az önkényes csapatot fenntartani méltóztatott, módot nyújtván eddig a telep minden egyes tagjának élete fenntartására, becsületbeli kötelességüknek ismerik főparancsnokuk példáját követni, és engedélyt kérnek tőle arra nézve, hogy ők is egy bizonyos összeget adhassanak össze, amely a pénztárnak lesz előlegezendő, hogy ily módon ők is méltóknak

tartathassanak a főparancsnok becsülésére és tehetségeik szerint előmozdíthassák Őfelsége szolgálatának javát.

3-szor. Ami a csapatokat és a szolgálatot illeti, semmit se fognak elmulasztani főparancsnokuk jó véleményének igazolására, és kéri, hogy tekintettel a legénység csekély számára a masszulai és mananhari állomásokon levő csapatokat vonja vissza, ama célból, hogy az ekképp megerősödött főcsapat képesebb legyen működni a főtelep szomszédságában, és megvédelmezni magát ama rablások ellen, amelyeket némely csavargók követtek el a legutóbbi háború óta.

4-szer. Tisztelettel kéri főparancsnokukat, méltóztatnék fontolóra venni, hogy az Európából várt hajó megérkezését különféle előreláthatlan események megghiúsíthatják, és következésképp szükséges volna felhívást intézni Őfelsége nevében az Isle de France kormányzóságához, úgy emberekből, mint pénzből és a legénység fenntartására szükséges tárgyakból álló segély iránt.

5-ször. A tisztek gyülekezete, tapasztalván, hogy a főparancsnokuk egészsége jelentékenyen meg van ingatva és a fősebésztől azt is megértvén, hogy ez csak még jobban megrendülhet ama fáradsalmak és erőmegfeszítések következtében, amelyeknek magát alávetni az orvosi tanácsok dacára se szűnik meg, bátorzkodnak őt egyhangúlag felkérni, hogy bizonyos időre hagyjon fel a folytonos munkával. Ezt annyival inkább sürgetik, mert e tekintetben ösztönöztetve érzik magukat ama bátorság által, amelyet főparancsnokuknak mindenkor tanúsítani méltóztatott az önkényes csapat iránt, valamint a telep érdekei iránt való buzgalma által, amelyben tartozik szeme előtt tartani Őfelsége szolgálatának javát is akképpen, hogy hagyjon fel fáradsalmas munkáival, amelyek megfoszthatnák a telepet jövődöbéli szolgálataitól.

6-szor. A tisztek végre bátorzkodnak előterjeszteni, hogy a múlt és jelen viszonyok által ki levén merülve, egy sincs köztük, aki erejét nagy mértékben hanyatlani ne érezné, és hogy a helyőrség-csere az egész csapatra nézve felettébb szükségessé vált; ennél fogva általános érdekeiket a főparancsnokuk kezébe teszik le, és kéri őt, méltóztatásuk Őfelségénél és a minisztériumnál közbenjárni, és számukra méltó jutalmat és bizonyos időt kieszközölni, hogy kipihenhessék magukat ama túlságos fáradsalmaikból, amelyek rájuk nehezültek.

Aláírva a következők által:

De Mallendre, a saját kezevonásával.

Le Cerf, a saját kezevonásával.

Perthuis, főhadnagy.

Le Certain, főhadnagy.

De Veziers, főhadnagy.

De la Boulaye.
Des Graves, alhadnagy.
De la Tour, lovag, alhadnagy.
Lermina, szállásmester, a kezevonásával.
Rosières, a titkári teendőkkal megbízott alhadnagy.
Besse, pénztárnok, a kezevonásával.

A BENYOVSZKY NEVÉT VISELŐ ÖNKÉNYTES CSAPAT
TISZTIKARÁNAK HATÁROZATAI

1-ször. A főparancsnok, meg levén nyugtatva a csapata tisztikarának ígérete által jó hírnevére vonatkozólag, és csupán élőlőszóval teendő tanúságot kívánván korai elhalálozása esetén, fenntartja magának a jogot, személyesen igazolni magát minden rágalmozó vád ellenében, és parancsait Őfelsége trónjának zámolya elé vinni.

2-szor. A főparancsnok meg fogja ragadni a legelső alkalmat, hogy felszólítást intétzen az Isle de France kormányzóihoz a telep fenntartására szükséges kellékek küldése tárgyában.

3-szor. A főparancsnok ki fogja osztani a napi teendők különböző osztályait a tisztek közt, hogy magát kipihenhessen. Hasonlóképpen kijelenti, hogy miután úgy a telepre, mint a saját ügyeire vonatkozó dolgok felől részletesen intézkedett, elhunya esetén meg fogják találni lepecsételt végrendeletét a hivatalszobájában levő írószekrény A. jegyű rekeszében; ugyanezen rekesz a miniszterhez intézett több iratot tartalmaz, valamint egy, a király nevében kiállított rendeletet, amely kijelöli azon urat, aki a tisztikarban viselt rangjánál fogva jogosítva lesz az újabb udvari rendeletek megérkezéseiig a rendeletben mellékelte utasításoknak megfelelőleg az ő helyét elfoglalni. Ezen intézkedés következtében a parancsnokoló tisztek el fogják kerülni ama zavart, amely különben súlyos következményeket vonhatna maga után a telepre nézve. Ennélfogva felkéri őket, fegyverkezzenek fel bátorsággal, hogy urok érdekeit megvédelmezhessék, és miután valamennyien szembeszálltak a halállal, hogy dicsőséget arathassanak, ennélfogva most úgy illik, hogy e dicsőségük megőrzése érdekében nemesen eltűrjék a szenvedéseket és viszontagságokat.

4-szer. Az önkénytes csapat tiszt urai felkéretnek, hogy adjanak össze tizenkétezer livre-nyi összeget, amely a pénztárba fog befolyani a csapatok zsoldjának kifizetésére; a főparancsnok kötelezi magát hasonló összeget lefizetni, különböző tárgyak és árucikkek beszerezhetőse végett, a kórházak számára és a napi szükségletek fedezésére.

5-ször. A masszulai és a mananhari állomásokon levő csapatok be fognak vonatni a főtelep csapatainak szaporítására, és a szövetséges

bennszülöttek művelés alatt levő földjeinek megvédelmezésére a csavar-
gók pusztításai és gyűjtogatásai elől.

6-szor. A főparancsnok sürgető előterjesztést fog intézni a miniszter-
hez ama viszontagságok és fáradoalmak tárgyában, amelyeket a csapatai
eddigelé szenvedtek, és a nevezett csapatok üdülése céljából más, és a
pihenésükre alkalmasabb helyőrségi állomás kijelölését fogja kérni az
ország belsejében.

7-szer. Az önkénytes csapat tisztikara jelen gyűlésének tárgyalásairól
okmány fog szerkeszteni három példányban, amelyek közül egyik a
miniszternek küldetik el, a második az Isle de France-ra, a felszólítással
együtt, a harmadik pedig el fog helyezettetni az önkénytes csapat levéltárá-
ban.

Kelt Madagaszkár szigetén levő főhadiszállásunkon, szeptember hó
huszonötödikén 1775-dik évben.

Aláírva:

Benyovszky báró, ezredes, és a Madagaszkár szigetén levő francia
telepek főparancsnoka.

De Mallendre, a saját kezevonásával.

Le Cerf, százados, a saját kezevonásával.

Perthuis, főhadnagy.

Le Certain, főhadnagy.

De la Boulaye.

Des Graves, alhadnagy.

De la Tour, lovag, alhadnagy.

De Lermine, szállásmester.

Rosières, a titkári teendőkkel megbízott alhadnagy.

Besse, pénztárnok.

AZ L. X. X. JEGYŰ OKMÁNY

A BENYOVSZKY NEVÉT VISELŐ ÖNKÉNYTES CSAPAT
TISZTJEINEK BENYOVSZKY BÁRÓ PARANCSÁRA EGYBEHÍVOTT
GYŰLÉSÉN

Ápril 1-én 1776. Benyovszky báró, a saját nevét viselő ezred ezredese
és a Madagaszkár szigetén létező francia telep főparancsnoka rendeleté-
ből egybehívott gyűlésen jelen voltak, név szerint: De Sanglier lovag,
százados; De Mallendre, százados; Perthuis, főhadnagy; Corbi, alhad-
nagy; De la Boulaye, alhadnagy; De la Tour lovag, alhadnagy;
Lermine, szállásmester; Evali, zászlótartó; Rosières, a főmérnöki

hivatal helyettesítője; Mayeur, főhadnagy és a telep első tolmácsa; Bessière, a titkári teendőkkal megbízott és Besse, aki meghívott a gyűlésre, mint a főraktári felügyelő és árubiztos hiányában a kezelési ág főhivatalnok; — e gyűlésen Benyovszky báró elnökölvén és Le Certain és idősb De la Boulaye főhadnagy urak távol levén éspedig az előbbi küldetésben az Isle de France-on, az utóbbi Foul-Point-ben, mint parancsnok.

Benyovszky báró a következő beszéddel nyitotta meg a gyűlést:

„Egybehívtam önöket, uraim, hogy tanácskozzunk helyzetünk válságos körülményei, állomásaink biztonsága, a teleppel szövetkezett többrendbeli tartományok megtartása, valamint azon magatartás iránt, amelyet jelen helyzetünkben el kell foglalnunk, tekintettel a háborúra a szeklávok ellen, akiknek főnöke hadat izenván a francia lobogónak, máris megkezdte az ellenségeskedéseket, pusztítja a népeket, akik eskü alatt szövetkeztek a teleppel, és akik, ha általunk nem támogattatnak, erőszakkal kényszeríttethetnek tágítani ellenségeink elől és alávetni nekik magukat. Mindezen körülmények a telep legnagyobb figyelmét igénylik, éspedig annál inkább, mivel összebonyolódásuk azzal fenyegetne bennünket, hogy elveszítsük összes három évi fáradságos erőfeszítéseink gyümölcseit, és mivel e körülmények épp oly időben következtek be, mikor a telep erői ki vannak merülve. Ennélfogva e dolgok beható tárgyalatást igényelnek, hogy jól megfontolt tervet készíthessünk, és anélkül, hogy minden eseménnyel megfontolatlanul szembe szállnánk, kifejthessük ama bátorságot, amely céljainknak meg fog felelni; — és hogy erőinket összpontosítván, dicsőségesen fenntarthassuk művünket és kiérdemeljük a vitéz katonák és a király hű szolgái címét.

Szükségtelen most elsorolnom ama különböző akadályoztatásokat és zaklatásokat, amelyeket igazságtalanul kellett elszenvednünk, és amelyek a telepet nagyon szerencsétlen és válságos helyzetbe és népünket a legnagyobb gyöngeség állapotába juttatták. Mindezen körülmények teljesen ismeretesk önök előtt, miután azokat 1775-ik évi szeptember 25-én tartott utolsó gyűlésünk alkalmával megvitattuk, sőt ideiglenes megorvoslásukról gondoskodtunk, azon reményben, hogy gyors segély fog érkezni, akár az Isle de France-ról, akár Európából. De azon idő óta hat hónap múlt el, és miután az Isle de France-ról küldött csekély segítség alig volt elégséges arra, hogy magunkat mostanig fenntarthassuk, viszontagságaink csakis növekedhetnek, és végre szükségképpen erőt fognak venni rajtunk. Jelenleg elszánt bátorsággal kell velük szembe szállnunk. E célból tegyük fel, hogy a naponként várt segély megérkezése még a messze távolban van; vegyük a dolgok jelenlegi állapotát számításaink alapjául; állapítsuk meg, mennyi erővel rendelkezünk tényleg, és e becslés alapján határozzuk el, milyen magatartás volna

részünkről a legcélszerűbb. Azon öntudatunk, hogy bátorságunk összes segélyforrásait felhasználtuk Őfelsége szolgálatában, bő jutalma lesz fáradozásainknak.

Ha fontolóra vesszük, milyen szokott rendesen egy csapat létszáma lenni, és a saját csapatunkra tekintünk, csak gyöngye maradványokat fogunk látni, amelyeket a hosszú és kitartó munka szigorú sanyarúságai elcsigáztak, amely alig képes már a rendes szolgálatot teljesíteni, és nem meri többé elhagyni az erődeit és a sáncait. De ama vitézi szellem, amely a katonatermészettel együtt jár, azt követeli, hogy bátorságunkat a közlelkek bátorsága fölé emeljük: minél inkább elnyomnak bennünket és erőt vesznek rajtunk a viszontagságok, annyival inkább illik hozzánk, hogy összeszedjük összes erőnket és szilárdságunkat. A becület és kötelesség kötelékeinél fogva tartozunk igazolni az udvar bizalmát, amely bennünket szemelt ki arra, hogy szilárd gyarmatot alapítsunk e szigeten, nem tehetünk tehát egyebet, mint elhatározni, hogy le fogunk győzni és el fogunk hárítani minden akadályt. Három éve múlt, hogy istenhozzátod mondtunk a nyugalmas élet örömeinek; megbarátkoztunk a viszontagságokkal, a munkával és a háborúval, és kiállottuk az egészségtelen égalj szigorát. Ezer- és ezernyi legyőzött vagy szétugraszott ellenség megszerezte nekünk a nagy sziget egész területén azt a hírnevet, amelynél fogva az összes lakosság egy harmada szövetekezett velünk. — Mit kockáztathatunk tehát most, ha csapatainkat két részre osztjuk, s az egyik részre megerősített és tüzéséggel ellátott állomásaink védelmét bízuk, míg a másik rész síkra száll, rémületet támaszt az ellenség sorai közt, féken tartja a semleges hatalmakat, és megtartja a telepnek jelenlegi szövetségeseit? Az ily fellépés, ha jól kiszámíttatik, eddig ismeretlen segélyforrásokat nyithat meg előttünk. Az oly régóta várt segítség is meg fog végre érkezni, és akkor túl leszünk minden nehézségen és akadályon. A csapatok, ha erősítést kapnak, újra vissza fogják nyerni eredeti erőteljességüket, és ha addig féken tartják az ellent, azután teljesen semmivé fogják azt tenni. Az újból megtelt raktárak növelni fogják a bizalmat a bennszülöttekben, akik tapasztalván, hogy ideérkezésünk óta csakis pusztá ígérekkel hitegettettek, és akik, ha segély nem érkezik, könnyen a szeklávokhoz csatlakozhatnának, az egyetlen néphez, amelyet még le kell győznünk és alá kell vetnünk, mert veleszületett makacssága nem engedi, hogy alkudozások útján célt érzünk, és mert most semmiféle alkalmat se mulasztanak el a sziget összes többi nemzetét érdekeiknek megnyerni, akár ígérekkel, akár fenyegetésekkel. Ennél fogva csakis karjaink erejét és fölényünket a hadviselés művészetében állíthatjuk síkra ellenük. A béke megvásárlása ellenkezik a franciák jellemével, és ezenkívül csökkentené hírnevünket és lealacsonyítana bennünket e sziget összes nemzetei előtt, akik fellázadnának, ha bennün-

ket tétovázni és habozni látnának egyetlenegy nemzettel szemben követett magunktartásában, holott különböző nemzetek már a pusztá meglátásunkra is megadták magukat és nem merték erejüket összeszedni, szembeszállandók velünk, hanem ellenkezőleg valamennyien szerződésnek által a telephez csatlakoztak. Ragaszkodásukat a civilizálás és méltányos igazságszolgáltatás által kell megtartanunk. Nyájas bánásmódunk és a támogatás, amelyben őket ellenségeik ellenében részesítettük, biztosította számunkra a becsülésüket, és idegen nevünket elfeledvén, most már csak a jó barátot és a szövetségest látják bennünk. De ugyanabban a pillanatban, midőn vonakodnánk őket a szeklávok ellen támogatni, és midőn megszűnnék bennük ama tisztelet irántunk, amelyet a félelem gerjeszt, múlhatlanul az erősebb fél oldalára állnának, és annak erejét növelnék.

Mindezen körülmények, uraim, gyors elhatározást igényelnek tőlünk, hogy a legcélszerűbb és legbiztosabb módon működhessünk. Amennyire én a helyzetet és a bennszülöttekkel szemben elfoglalt állásunkat látom, nem kerülhetjük el a háborút a szeklávok ellen. Ennélfogva a megvitatás tárgya az, hogy csupán a szövetségeseink határainak megvédésére szorítkozzunk-e velük egysülve, vagy pedig támadó háborút kezdjünk, átlépve az országuk határát, mert lehetetlen az erődeinkben vagy a sáncaink mögött maradnunk, várakozó állásban, míg az ellenség rajtunk üt. Ezáltal szövetségeseinket, akik az ellenséges ország határszélén laknak, kitennők a folytonos pusztításoknak és a rabszolgaságnak, és a telep nem volna képes magát a jogos vádak ellenében igazolni, minthogy szövetségeseit az ellenségeik minden merénylete ellen támogatni köteles. Ezek nyomós okok arra nézve, hogy elhatározzuk síkra szállni, és a háborút a szeklávok országának határszélein megindítani. Ily fellépés által fedezzük a saját birtokainkat és a szövetségeseinket, és az ország viszonyai, valamint az ellenség ellen alkalmazandó szükséges módok felől szerzendő ismereteink következtében abban a helyzetben leszünk, hogy a legelső katonai segély megérkezte után mi magunk megtámadhassuk és legyőzhessük az ellenséget, és kényszeríthessük oly feltételek elfogadására, amelyeneket eléjük fogunk szabni.

Miután ekképp részleteztem önök előtt, uraim, mostani helyzetünket, és közöltem önökkel nézeteimet, felkérem, hogy tanácskozzanak ama mód felett, amelyen ily kényes vállalatban részt kell vennünk és tudassák velem véleményeiket haladék nélkül.”

Kelt Louisbourg-ban, ápril 1-én 1776.

Aláírva:

Benyovszky báró

Az önkényes csapat tisztikara, éretten megfontolván és megvitatván a telepet fenyegető ellenség erőszakoskodása következtében valószínűleg előállandó bajok megelőzésére teendő lépéseket, nem lát jobb módot, mint azonnal síkra szállni, a háborút átterelni a szeklávok országának határaitra, és ezáltal folytonosan foglalkoztatni az ellenséget, míg Őfelsége végleges parancsai megérkeznek a segéllyel egyetemben, amely nem késhetik soká. A jelenlevő tisztek bizvást merik állítani, hogy jóllehet a hadi szolgálatra és a főtelep és a külső állomások megvédelmezésére felosztandó csapatok száma csekély, mégis mindegyik század vitézsége és bátorsága igazolni fogja a főparancsnok véleményét, és hogy a csapatok semmit sem óhajtának forróbban, mint oly parancsokat kapni, amelyek nekik alkalmat fognak szolgáltatni magukhoz méltóan teljesíteni kötelességüket.

Tekintettel a háború támadó vagy védelmi jellegére, a tisztikar nem óhajtván főparancsnoka akaratának eléjevágni, mindenkor lelkesen fog engedelmeskedni határozatainak, amelyekből a hadjárat sikere valószínűleg függeni fog.

Kelt 1776. évi ápril elsején, a louisbourg-i főhadiszálláson.

Aláírva:

De Sanglier lovag;
De Mallendre;
Le Cerf;
De la Boulaye;
Des Graves;
Corbi;
De la Tour lovag;
Rosières;
Mayeur;
Lermina;
Evali; — és
Besse.

MADAGASZKÁRI TELEP

ÁLTALÁNOS ÉS RÉSZLETES IGAZGATÁS

* Kívánságok, megjegyzések és kérdések, amelyek Benyovszky báró ezredeshez és Ófelsége a francia király Madagaszkar szigetén levő telepének főparancsnokához intéztettek De Bellecombe és Chevreau urak által, felhatalmaztatásuk alapján mint Ófelsége felügyelői és biztosai a nevezett Madagaszkar szigetén.

I. CÍKK

Felszólítjuk Benyovszky bárót, közölje velünk eredetiben a király rendeleteit, a miniszter sürgönyeivel és utasításaival egyetemben, amelyeknek erejénél fogva Ófelsége nevében birtokába vette Madagaszkaron az Antongil-öböl nevű helyet, ott telepet alapított és parancsnokol; valamint az 1772-dik évi október 30-án kelt rendeletet, a saját nevében önkénytes csapatot alakítani; végre a tengerészeti és gyarmatügyi osztály és az Isle de France közigazgatási főnökeinek sürgönyeit és levelezéseit.

FELELET AZ I. CIKKRE

Van szerencsém az L. A. jegyű boríték alatt idecsatolva bemutatni a biztos uraknak az általuk kívánt udvari rendeleteket, valamint az önkénytes csapatomra vonatkozó rendeletet és levelezéseimet a miniszterekkel és az Isle de France közigazgatási főnökeivel. Miután nem voltak parancsaim, bármit is birtokba venni Madagaszkar szigetén, csupán állomások szervezésére szorítkoztam a kereskedelem és a földművelés megkönnyítése céljából, és barátsági és kölcsönös érdekbeli összeköttetésekre és szerződésekre léptem az ország bennszülötteivel, akik önkénytesen átengedték ama területeket, amelyeken a különböző erdők és a főtelep állnak.

II. CÍKK

Kívánunk Benyovszky bárótól részletes és teljes jegyzéket vagy névsort mindazon tisztokról, altisztokról és önkénytesekről, hivatalnokokról, tengerészekről és Ófelsége minden néven nevezendő egyéb alattvalóiról, akik Madagaszkaron a parancsnoksága alatt álltak, vagy ez idő szerint a hatósága alatt állnak. A névsorban megemléltendő lakhelyük és illető foglalkozásuk is.

* Ez látszik a jelen (angol) kötet 252-ik lapján említett L. X. A. jegyű okmányának lenni, noha a jegy hiányzik a kéziratról. Eredetiben a kérdések és feleletek egymással szemközt levő hasábkokon vannak elhelyezve; de én nyomdai okokból minden egyes feleletet a megelőző kérdés alá iktattam.

Az angol kiadó jegyzete

FELELET A II. CIKKRE

Van szerencsém a biztos uraknak bemutatni az önkénytes csapat névjegyzékét, hogy tudomást szerezhessenek maguknak az összes katonák neveiről, akik idejöttek velem, vagy azóta akár a katonai, akár a tengerészeti szolgálatba léptek, valamint azokról is, akik jelenleg a parancsaim alatt állnak. A széljegyzetek felvilágosítást adnak tartózkodási helyükről és foglalkozásukról. A kezelési hivatalnokok névsorában feltalálhatók az ezen utóbbiak számára és egyéb körülményeire vonatkozó adatok. L. B.

III. CIKK

Hasonlóképpen egy másik tüzetes és teljes jegyzéket vagy névsor kívánunk mindazon tisztekről, altisztekről és önkénytesekről, alkalmazottakról, tengerészekről és Őfelsége egyéb alattvalóiról, akik meghaltak vagy elmentek, haláluk vagy megszökésük napjának megjelölésével, a telep alapíttatásától fogva a mai napig; és miután az illető családokra nézve nagyon fontos a meghaltak vagy megszököttek neveiről és hagyatéka felől tudomással bírni, minden egyes emberről részletes adatokat, leltárt, eladási jegyzőkönyvet és hagyatékaikra vonatkozó számadásokat kívánunk, hogy azokat elküldhessük a miniszternek, aki nekünk ez irányban különös utasításokat adott, nemkülönben aziránt is, hogy az illető hagyatéki összegeket váltókban elküldjük Franciaországba.

FELELET A III. CIKKRE

Azon egyének névsora, akik a telep alapíttatása óta e szigeten meghaltak, ide van mellékelve L. C. alatt. Ami az elhunyt katonák hagyatékának leltárát és a hagyaték eladásából befolyt összegeket illeti, ezeknek értékét váltókban elküldtem a miniszternek, rendeletei értelmében, az eladásról felvett jegyzőkönyvekkel együtt. Itt csupán a katonákról beszélek, miután azokhoz, akik a kezelési ágnál vannak alkalmazva, semmi közöm sincs.

IV. CIKK

Milyen Őfelsége kincstárának és raktárainak jelenlegi állapota Madagaszkáron? Felszólítjuk Benyovszky bárót, hogy mutassa be vagy mutattassa be nekünk a számadásra kötelezett egyének (pénztárnok és raktári felügyelő) által saját aláírásával és az övékével ellátott jegyzékeket és leltárakat a megérkezésünk napján létezett pénztári és raktári készletekről.

FELELET A IV. CIKKRE

A madagaszkári pénztár és raktárak, Des Assises főraktárnok úr eltávozása után Aumont főraktári felügyelő és Besse urakra bízattak;

jelen állapotukat a jegyzékek és a leltárak elő fogják tüntetni. A kincstár és a raktárak három év óta csupán az általam adott előlegekből segélyeztettek.

V. CIKK

Milyen közmunkák, úm. utak vagy csatornák kezdettek meg és fejeztettek be, milyen erődívenyek és középületek emeltettek Őfelsége költségére Madagaskár szigetén Benyovszky báró megérkezése óta? Ezekről teljes jegyzéket kívánunk, az érték megjelölésével, valamint számadást a telepen létező tüzérségről és lőszerokról.

Nem szolgált-e Madagaskár szigete szükséges anyagot, úgymint mészkövet, téglát, fát mindennemű építkezéshez?

FELELET AZ V. CIKKRE

A parancsom következtében Őfelsége költségére készült közmunkák, utak, erődívenyek és középületek elő vannak tüntetve az e szakmával megbízott mérnök jelentésében. Van szerencsém bemutatni e jelentést az L. D. jegyű borítékban, valamint a tüzérségről és a lőszerkészletről szóló teljes számadást.

Madagaskár sziget szolgáltat téglát, mészkövet, deszkát úgy a kivitelre, valamint mindennemű építkezésre.

VI. CIKK

Hasonlóképp felszólítjuk Benyovszky bárót, hogy közölje az összes jegyzékeket, amelyek Madagaskár szigetén és az ő ideérkezése óta szervezett különféle állomásokon történt bevételekre és kiadásokra vonatkoznak, e jegyzékekhez összehasonlító táblázat melléklendő mindazon összegekről, amelyeket Európában, az Isle de France-on és Madagaskáron bármily cím vagy elnevezés alatt kapott, akár mint ezredes és e fontos vállalat főnöke, akár pedig árucikkokban, ezüstben, piaszterekben, papírpénzben vagy váltókban; a bármily néven nevezendő kiadások vagy fogyasztások jegyzékével együtt.

FELELET A VI. CIKKRE

Van szerencsém a biztos uraknak bemutatni a tartozások és követelések általános egyenlegét, amely a folyó évi május havában készült. Az azóta történt kiadások könnyen megláthatók a pénztári számlakönyvekben. A kimutatásból előtűnik, hogy a bevételek a biztosok megérkezéseig csak hatszáznegyvenezer livre-re rúgtak: a B. jegyű okmány a kiadásokat tartalmazza, amelyek két millió kilencszáznyolcvanhat livre-re, hét sous-ra és tizenegy dénár-ra rúgnak, amely összegből a királyi kincstár nekem négyszáztizenötezer livre-rel tartozik. A két

kimutatás összehasonlítása után a biztos urak meg fognak róla győződni, hogy az egymillió hétszázhuszonnyolcezer egyszáznyolcvanhat livre-nyi különbözeti összeget a kereskedelem és az ország bennszülötteinek önkénytes ajándékai szolgáltatták.

VII. CIKK

Mily összegre rúgnak havonként az összes kiadások, amelyek Ófelsége költségére történnek az Antongil-öbölben és a hozzá tartozó egyéb állomásokon, október elsejétől számítva, a dolgok mai állapotában? Felkérjük Benyovszky bárót, hogy terjesszen aziránt elénk egy általános költségvetést, a különböző természetű kiadásokat a következő címek alatt osztályozván:

Tényleges csapatok.

Kezelés — ideértve az alkalmazott hivatalnokokat és egyéb szolgálkat, akár szerencsenek, akár fehéremseregek legyenek, akik fizetést húznak.

Kórházak.

Tengerészet.

A középületek fenntartása.

Élelmezés.

Miképpen fedeztetnek e kiadások: ércpénzzel, papírpénzzel, váltókkal vagy kereskedelmi árucikkekkel?

FELELET A VII. CIKKRE

Az önkénytes csapatok jelen állapotában élelmezésük és zsoldjuk tizenegyezer nyolcszázhatvan livre-re fog rúgni.

Kezelés. — — Az e szakmában alkalmazottak és egyéb díjazásban részesülő európaiak fizetéséről és élelmezéséről nem szólhatok, miután annak mennyiségét a kezelési ág főnöke szabályozza.

Kórházak. — — Havi költség egyezer nyolcszáz livre.

Tengerészet. — — Körülbelül kétezer livre.

A középületek fenntartása. — — Egyezer hatszáz livre-nyi érték árucikkokban.

Szerencsenek Ófelsége zsoldjában. — — Kilencszáz livre-nyi érték árucikkokban.

E kiadások fedezésének legcélszerűbb módja a készpénzfizetés. A készpénz okvetlenül ismét visszakerül a kincstárba, azáltal, hogy a szükséges tárgyak a raktárakban vásároltatnak; ily módon az élelmi-szerek készlete csökkenni fog, a fogyasztás mindinkább arányban fog állni minden egyes anyagi állapotával, és az ércpénz forgalomban marad, vagy a raktárakban történt bevásárlások következtében visszafolyik a telep pénztárába.

VIII. CIKK

Az Isle de France-on nyert értesülésünk szerint a rizs- és szarvasmarha-kereskedés egyike levén azon indokoknak, amelyeknél fogva a kormány elhatározta egy telep alapítását Madagaszkár szigetén, azt kérdjük Benyovszky bárótól, mik az okai az e részben eddigelé mutatkozott credménytelenységnek, és miért nem láttatott el az Isle de France három év óta e két termékkel, úm. rizzsel és szarvasmarhával, főleg miután e célból oly jelentékeny mennyiségű árucikkek szállítottak onnét ide?

Felszólítjuk, hogy mutassa be számadásait az Isle de France-re küldött rizs-, szarvasmarha- és rabszolgaszállítmányairól, amelyeket e három cikkből netalán magánegyeneknek eszközölt a király számlájára.

FELELET A VIII. CIKKRE

A siker hiánya az Isle de France-nak rizzsel és szarvasmarhával való ellátásban csak ama rosszakaratnak tulajdonítható, amelyet az Isle de France kezelési főnöke a madagaszkári telep iránt tanúsított. Első szállítmánya azon árucikkekből állt, amelyek lőfegyverekkel együtt egyedül szükségesek a rizskereskedéshez, és alig volt elég ahhoz, hogy megfizethessük a telep alapításához szükséges tárgyak legelső költségeit. Ezenkívül sohasem teljesíté felkéréseimet, amelyeket kereskedelmi cikkek küldése iránt intéztem hozzá. Szállítmányainak jegyzékei, amelyeket L. E. jegy alatt van szerencsém bemutatni a biztos uraknak, igazolni fogják állításomat. Emellett, noha gyakran ismételtam az Isle de France kormányzóinak, hogy rizs és szarvasmarha nagy mennyiségben találtak, sokáig nem értesítettek szándékaikról ez irányban, míg végre kijelentették, hogy lemondanak mindezen tárgyokról. Leveleik, amelyeket szerencsém van a biztos urak elé terjeszteni, kétségkívül meggyőzendik őket ezen állításom igazságáról is. Ami különben az árucikkeket illeti, e tekintetben nem bocsátkozhatom nagyon apró részletekbe, mert a kezelés e része Des Assisses kiküldött árubiztosra volt bízva, akinek természetesen kellett utasításokkal *ad hoc* bírnia. E kezelő hivatalnok levelezésének az Isle de France kormányzóival már magában is be kell bizonyítania azon állításomat, hogy a rizs-, rabszolga- és szarvasmarha-kereskedés, a szükséges csereárak küldésével együtt, az Isle de France hibájából hanyagoltatott el. Ismételve felkérem a biztos urakat, vizsgálják meg az Isle de France-ról Madagaszkár szigetre küldött szállítmányok jegyzékét, és remélem, meg fognak győződni arról, hogy a csereárak mennyisége valóban nem volt jelentékeny.

A kezelési osztály iratai bizonyára tartalmazznak részletes jegyzékeket az Isle de France-ra küldött rabszolga-, szarvasmarha- és rizsszállítmányokról, valamint azon eladásokról, amelyek e három cikkből magáno-

soknak történtek a király számlájára. Miután ezen ügyosztály nem tartozott rám, és Maillart úr felkért, hogy abban az intézkedési jogot teljesen az ő kiküldöttének engedjem át, ennél fogva a részleteket csupán annyiban ismerem, amennyiben szükséges volt azokról tudomást szerezni, hogy kifejthessem az indokokat, amelyek Maillart urat arra bírták, hogy ily komoly akadályokat gördítsen műveletem elé.

IX. CIKK

Milyen létszámú helyőrséget tart Benyovszky báró szükségesnek arra, hogy fenntarthassa magát az általa választott főtelepen és az ahhoz tartozó állomásokon?

FELELET A IX. CIKKRA

A biztos uraknak a kilencedik cikkben foglalt kérdésére nem vagyok képes felelni, miután legcsekélyebb tudomásom sincs róla, hogy milyen szempontból tekintendő a madagaszkári telep. Három szempontot fogok itt megérinteni.

1-ször. A madagaszkári telep célja lehet e nagy sziget uralmának megszerzése és egy szilárd európai gyarmat alapítása, amely ha egyszer az egész sziget urává lett, az anyaország hatalmának kiegészítő részét fogná képezni, és természetes termékenységénél fogva fedezhetné egyéb francia gyarmatok nélkülözhetlen szükségzeit. Ezenfelül katonai erővel rendelkezvén előnyösen használható Indiában, az anyaország ellenségei ellen. A miniszter magatartása és a biztosok kiküldetése kötelességemmé tette e kitérést.

2-ször. A madagaszkári telep tekinthető békés katonai állomás gyanánt, amelynek célja megnyerni a bennszülöttek bizalmát, barátsági és kereskedelmi szerződéseket kötni velük, biztosítani a kereskedők üzleteit a szigeten, azokat ellenőrizni és szabályozni, nehogy a magán hajótulajdonosok által űzött kereskedés jövőre oly szabálytalanságokat és rendtelenségeket okozzon, amilyeneknek annyi példáját láttuk a múltban.

3-ször. A telep hasonlóképpen abból a szempontból is tekinthető, hogy a bennszülöttek által egyszerűen megtűressék. Én azonban e szempontot illetőleg nem nyilatkozhatom.

Önök tudják legjobban, uraim, hogy e három elv közül melyikre tartja a miniszter legcélszerűbbnek a telepet alapítani. Az én műveletem és munkásságom eddigelé arra voltak irányozva, hogy a telepet a második pontban említett elvre alapítsam; erre a célra törekedtem, és bátran mondhatom, hogy az eszközök, amelyeket alkalmaztam, a siker elérésére szükségesek voltak; eljárásomban az udvartól kapott különös utasításaim vezéreltek; van szerencsém ezeket a biztos uraknak bemutatni, és felkérem őket, szíveskedjenek megvizsgálni a tartalmukat.

X. CIKK

Melyek a főhelyek vagy állomások, a tengerpartokon vagy a sziget belső részeiben, amelyek a főtelep alá tartoznak? Milyen állapotban vannak, tekintettel a középületeikre vagy erődítményeire, főleg az úgynevezett „egészség mezején” létező állomás? milyen előnyt nyújtanak, és milyen hasznos célnak felelnek meg?

Könnyű-e az átkelés a szigeten keletről nyugatra, az Antongil-öböltől Bambetokig?

Milyen állomásokat alapított Benyovszky báró a közlekedés biztosítására?

FELELET A X. CIKKRE

A főhelyek és állomások, amelyek az Antongil-öbölben levő főtelep alá tartoznak a következők: a Szt. János-erőd, az Ágoston-erőd, Antszi-rak, Mananhar, Masszula, a Szt. Móric-erőd Angontzinál, Fenerif, a Ferenc-erőd Foul-Point-ben és a tamatavai telep. Miután a biztos urak megszemlélték a louisbourg-i erődítményeket, a Szt. János-erődöt és az Ágoston-erődöt az „egészség mezején”, szükségtelen ezeket leírnom. A többiek palánkkaránokból állnak, amelyek az itteni divat szerint épült és lakásokul használt házakat veszik körül. Mindegyik állomásnak megvan a maga haszna kereskedelmi szempontból, de létesítésüknél a főcélom az volt, hogy oly pontokat biztosítsak magunknak, amelyek helyzetüknél fogva az ország kereskedelmének uraivá tegyenek bennünket, és viszont biztosítsák nekünk a főfolyamokon való hajózást. A helyzet, amelyben a biztos urak engem találnak, annak következtében, hogy a telepet a második pontban kiemelt elvre alapítottam, ki fogja mutatni műveletem célszerűségét. Az átkelés keletről nyugatra könnyű, és nehézségei nagyon mérsékelt erőfeszítéssel legyőzhetőek. E művelet tervem egyik legfőbb alkatrészét képezvén, máris hozzáfogtam a megvalósításához, de az erőhiány félbeszakította a munkát. E közlekedés biztosítására öt állomás létezik, de miután célszerűnek láttam a teleppel szövetkezett főnököknek átengedni a ranumenai, antanguini és angonumi állomásokat, csupán kettőt tartottam meg, úgymint a Szt. János-erődöt és azt, amely az „egészség mezején” épült.

XI. CIKK

Mi a neve ama terület főnökének, amelyen a telepünk alapítottott? mily terjedelmű birtokokkal bír? bírunk-e földeket átengedés címén vagy bérben az Antongil-öböl körül és a telep alá tartozó állomásokon? Ha igen, felkérjük Benyovszky bárót, hogy azoknak neveit velünk közölje.

FELELET A XI. CIKKRE

Azon fejedelmet, aki azelőtt a telepünk számára önkényt átengedett területet bírta, Szianique-nek hívják. A telep birtokának kiterjedése fél lieue-nyi, a rév és a nagy folyó közt. A törzsfőnökök az általam épített városban székelnek, de lakásuk a sziget belső részeiben van. Az Antimaroa tartományt a bennszülöttek bírják, akik azonban szívesen átengednek egyes földrészeket, hogy az európaiak megtelepedjenek köztük és műveljék a terjedelmes földeket. A biztos urak e tekintetben bővebb felvilágosításokat fognak nyerhetni a tartomány törzsfőnökeinek gyűlésén, amelyet rendeletük következtében egybehívtam.

XII. CIKK

Kívánjuk bírni a legelőkelőbb madagaszkári törzsfőnökök névsorát, akik Őfelsége főhatóságát elismerték és hűbért fizetnek. Mennyiből áll az évi hűbér, amelynek lefizetésére magukat kötelezték? Mennyi bevételzetett Őfelsége számára a különböző hűbérekől vagy évenkénti illetményekből?

Felszólítjuk Benyovszky bárót, hogy nyolc nap leforgása alatt egybehívja a különböző hűbéres törzsfőnököket, oly célból, hogy őket Őfelsége pártfogásáról biztosíthassuk.

FELELET A XII. CIKKRE

A törzsfőnökök közül egy sem ismerte el a király főhatóságát, de szerződésük által csatlakoztak hozzánk és a telephez: neveik a következők: Szianique, Mandingue, Raul, Diamanong, Mamon, Manongamon, Diamandrisz; a törzsfőnökök alá ötven más főnök tartozik, valamennyien az Antimaroa tartományból; továbbá Raffene, szambarive főnök, aki Antianak faluban lakik, négy más főnökkel; Raffangur, Szievi, Sanszé, Damo a szambarivek legfőbb törzsfőnökei, Mananharból negyven alárendelt főnökkel az antavavi, antivojezu, antivohibey és antimokol népből; Lambarante, a Laontuzu tartományból tizenkét más főnökkel; Franszé és Szilulut Rantabeyből húsz más főnökkel; Hiavi király a Foul-Point és Tamatava tartományokból ötven főnökkel, Ramaraombe, Diamandrisz harminc főnökkel a keleti antaszambarivek tartományából; Raffidzimon, Diafaitcse, Diabulmassze, harminc főnökkel az Angotzi tartományból; Lambuin, a sziget éjszaki részének fejedelme Voemarából, családostól, amely húsz törzsfőnökből áll.

Madagaszkár törzsfőnökei és népe nem fizetnek hűbért a telepnek, de én az utóbbi számára jövedelmeket szereztem, segélyezések címén, amelyek rizsből, szarvasmarhából és néhány rabszolgából állnak. A legutolsó antimorai háború előtt a főnökök, mindegyik a saját faluja

nevében, nyolc köböl rizst és négy ökröt szállított. Ezeknek értékét rendszerint épületfában, deszkákban és rabszolgákban fogadtam el, amint a raktári számlákból kitűnik. A folyó negyedik évre a segélyezések értéke kilencszáznegyvenötezer livre-re rúg.

A törzsfőnökök a biztos urak által kitűzött napra egybe fognak hívni.

XIII. CIKK

Milyen szerződések vagy kölcsönös kötelezettségek léteznek a francia nemzet és a különböző madagaszkári főnökök közt? Milyen helyeken laknak az utóbbiak, és milyen nagy a hatalmuk és a tekintélyük?

Milyen természetűek a jövedelmeik? Ismerik-e a földtulajdonnal járó jogokat?

Állnak-e szövetségben a szeklávok királyával, akit az összes madagaszkári törzsfőnökök közül a leghatalmasabbnak és legharciasabbnak mondanak?

FELELET A XIII. CIKKRE

Van szerencsém bemutatni a biztos uraknak a bennszülöttek és a franciák közt fennálló szerződéseket és kölcsönös kötelezettségeket, amelyek csupán három pontból állnak, úgymint: 1-szor. A madagaszkári nemzetek szabad kereskedelmet engednek országukban, valamint megengedik lakházak építését ott, ahol a földek nincsenek művelés alatt, hasonlóképp készséggel engednek át földeket a franciáknak. 2-szor. Támogatni fogják a francia telepeket ellenségeik mindennemű merényletei ellen. 3-szor. A franciák semmi módon se fognak beavatkozni a bennszülöttek magánérdekeikbe, kivéven, ha a közvetítésre felszólíttatnának.

A teleppel szövetkezett összes törzsfőnökök hadicreje egyszázhuszonháromezer harcosra becsülhető; ez a szám az aratás bősége szerint változik. Jövedelmeik cukornádból, dohányból, indigóból, pamutból, rizsből, rabszolgákból és szarvasmarhából állnak.

A tulajdoni jogokat ismerik, és egy törzsfőnök csak örökösödés útján vagy háború esetén fosztathatik meg a birtokától.

A szeklávok fejedelmével kötöttünk ugyan szövetséget, de miután a hatósága alá tartozó főnökök beavatkoztak ama háborúba, amelyet az antimaróák a telep ellen viseltek, hadat izentem neki, hacsak ezen eljárást nem rosszallja, és a telepnek elégtételt nem szolgáltat ama főnökök megfenyítésével, akik fegyvert ragadtak barátaink ellen. A szeklávok különben, noha a háborúban igen vitézül harcolnak, sohase gyakoroltak semmiféle fölényt a nemzet többi része felett.

XIV. CIKK

Létezik-e valamely nemzeti vagy bennszülöttekből álló milícia, amely, mint a telep védelmezője, önkényt alávetette volna magát Benyovszky báró parancsainak? Ha igen, milyen a száma? Hogyan gyűjtetnek egybe a harcosok? Milyen feltétel alatt szegődtek a szolgálatunkba? Lehetséges volna-e szükség esetén a madagaszkári szabad bennszülötteket átvinni Indiába és ott a háborúban használni?

Miért fogadta el Benyovszky báró azt a tervet, hogy a Mozambique-ban Őfelsége költségére vásárolt szerencsen rabszolgák telepíttessenek meg Madagaszkár szigetén, amint azt az Isle de France kormányzóival folytatott levelezésében kifejtette?

FELELET A XIV. CIKKRE

A telep zsenge korában egy csapat fegyveres bennszülött zsoldost tartottam, és használtam is oly kirándulásoknál, amelyeket a tisztjeim tettek, felfedezés és megfigyelés céljából, a sziget belső részein; de miután erre nézve nem kaptam a minisztertől a kért rendeleteket, és további fenntartásukat költségesnek tapasztaltam, a folyó év kezdete óta, anélkül se levén rájuk többé szükségem, hazaküldtem és Őfelsége tulajdonát képező mozambique-i rabszolgákkal helyettesítettem őket, akik, jóllehet a számuk csekély, a telep jelen helyzetében, szükség esetén clégségesnek bizonyulnának.

A szabad szerencsenek szintén alkalmazhatók a háborúban, és minden tartományból három, négy, öt, hat ezeret lehetne felfogadni közülök. Fegyelmük a feltétlen engedelmességből áll; jeladás által hívatnak egybe, amelyről tudják, hogy tőlem származik. Fegyverül puskát és szagajt használnak. Szegődési feltételeik: egy-egy lőfegyver negyven-napi szolgálatért és ellátás. La Bourbonnais és Laly urak ezen ország szabad bennszülötteit átszállították Indiába, és használták is őket a háborúban, de miután a kormányzók jutalom helyett rabszolgaságra kárhóztatták őket, nem merném megígérni, hogy beleegyeznének országukat elhagyni, mindaddig, míg bizalmuk a francia nemzet iránt ismét helyre nem állíttatik. Ama terv, hogy mozambique-i rabszolgák telepíttessenek meg Madagaszkárban, önkényt kínálkozott már azért is, mert innét lehetetlen megszökniök. Idegen létükre munkásabbak is a bennszülötteknél és czenkívvül segédkezésüket nem lehet nélkülözni a cukornád- és indigómvélnél.

XV. CIKK

Örömmel látják-e Madagaszkár lakói a köztük való megtelepedésünket? Ha a kormány az Isle de France-ról vagy a Bourbon szigetéről telepítvényeseket szállítana e szigetre, nem fenyegetné-e ezeket a háborgattatás veszélye a bennszülöttek részéről, vagy ellenkezőleg az utóbbiak örülnének-e rajta, hogy iparunkból és művészetünkéből hasznot húzhatnak?

FELELET A XV. CIKKRE

A biztos uraknak a főnökök gyülekezetén alkalmuk lesz meggyőződni afelől, vajon a madagaszkári bennszülöttek szívesen látják-e a köztük megtelepült franciákat. Európai gyarmat alapítása céljából ideszállított francia telepítvényesek teljes biztonságban élhetnének a sziget egész területén, feltéve, hogy a gyarmat kormánya ne kíséreljen meg merényletet a nemzet szabadsága ellen. Madagaszkár lakói óhajtják az ittlétüket és iparuk csak fokozódnék a verseny következtében. Csak a példaadás által sikerülhet elérnünk, hogy a madagaszkári nép aláesse magát rendes kormányformánknak és polgárosodjék.

XVI. CIKK

Milyen az Antongil-öböl körül élő nép jelleme?

Nincsenek körülvéve nemzetektől vagy nagyszámú népektől, akik hatalmas versenytársaik, ellenségeik vagy barátai?

Vajon megtelepült, földmívelő vagy hadviselő népek-e? Van-e kereskedelmük? Kivel és mivel kereskednek? Sok erdő van-e az országban? Mire lehet az erdők fáit használni? Mik az ország terményei, akár maguktól, akár művelés következtében teremjenek? Megteremne-e a gabona az Antongil-öböl környékén?

FELELET A XVI. CIKKRE

A madagaszkári bennszülöttek jelleme az egész szigeten mindenütt ugyanaz: kíváncsi, könnyelmű, felületes, babonás, becsvágyó, bosszúálló, bujálkodó, vendégszerető, résztvevő, hiszékeny, tékozló; egy nap megtelepülnek, másnap szorgalmasan művelik a földet, harmadnap fegyvert ragadnak. Kereskedést leginkább velünk üznek; de belső kereskedelmük becseréléséből áll, szarvasmarháért vagy rizsért. Az országban sok az erdő, és a fa minden kigondolható célra használható. Az ország terményei a következők: rizs, cukornád, indigó, dohány, benzoe, tömjén, viasz, méz, selyem, fa, különféle hüvelyes vetemények és gyümölcsök és nagy mennyiségű szarvasmarha. A saját kísérleteim alapján meggyőződtem róla, hogy búza, rozs, árpa és zab igen szépen díszlik az Antongil-öböl környékén.

XVII. CIKK

Társaságban él-e a madagaszkári nép? Van-e kormányformája, vagy a szokásjog uralkodik nála, avagy csupán a természeti törvények egyszerű fogalmait követi-e? Van-e vallása vagy legalább fogalma az Istenről? Imádja-e az Istent? Hajlandó-e alávetni magát a francia kormánynak, elfogadni erkölcsünket, szokásainkat, vallásunkat? Iparkodók, szorgalmasak és munkások-e a bennszülöttek? Van-e iparuk és művészetük? Kíváncsiak-e a mi iparunk termékeire? Milyen ipar- vagy kereskedelmi cikkeinknek van náluk legnagyobb kelendősége? Van-e utánzási képességük? Könnyű volna-e bennök felébreszteni a kedvet mindennemű oktatásra?

FELELET A XVII. CIKKRE

A madagaszkári nép társaságban él, és van kormányformája, amely arisztokratikus; törvényei hagyományokon alapulnak, van vallása, és egy Istent imád.

Természetes hajlamai a franciákhoz vonzzák, de a nép sokkal féltékenyebb a szabadságára, semhogy valaha önkényt alávesse magát idegen uralomnak. Szokásainkat és erkölcsünket elsajátítja, de a valláscsere tekintetében semmi bizonyosat se mernék állítani. A többnejűség sokkal erősebb varázst gyakorol a bennszülöttekre, hogysem eszükbe jutna a mi vallásunkra térni, a nők ellenben hajlandóknak látszanak az áttérésre, talán éppen az ellenkező indokból, azért tudniillik, hogy mindegyiknek magának legyen férje. A madagaszkáriak iparkodók, tanulékonyak, jól dolgoznak ércekkkel és fával, tehát jó ötvösök, kovácsok, fegyverkovácsok és ácsok. Kézműiparuk a keleti részeken takarók és ruhaszövetek szövéséből áll, amelyek a cukornád rostjaiból* készülnek és a nyugati partokon selyem- és pamutszövésből. Ezenfelül nagyon kedvelik a mi terményeink közül a vásznat, az égett bort, lőport, fegyvereket, borotvákat, fejszéket, ezüst ékszereket, tükröket, késeket és a horganyárukat. Rendkívül szeretik a paszomántot; bírnak utánzási képességgel, és hajlandók mesterségeket megtanulni.

XVIII. CIKK

Szívesen telepednek meg a madagaszkári bennszülöttek a közelünkben? Milyen módon űzik a kereskedést és mik a cserekereskedési árucikkek köztük és köztünk?

Az arabok által a sziget nyugati partjaira évenként behozott árucikkek elterjednek-e az egész szigeten az Antongil öbölíig? Miből állnak ezen

* Így vélem — talán tévesen — fordítandónak a Pagnes de Taffia kifejezést.

Az angol kiadó jegyzete

árucikkek? Könnyűszerrel kiterjeszthetnők-e közlekedésünket az egész szigeten, és mily módon? Hogyan és miképp értesültek Őfelsége azon alattvalói, akik azelőtt e szigeten kereskedést űztek, a király szándékáról, hogy a kereskedés betiltassék a sziget ama részein, ahol Benyovszky báró megtelepedett? Hirdettetett-e ki ez irányban valamely rendelet az Isle de France-on? Milyen magánhajókat kobozott el Benyovszky báró Őfelsége javára, és milyen értékűek voltak e hajók rakományai?

FELELET A XVIII. CIKKRE

A madagaszkári nép előszeretettel telepedik meg a fehér emberek lakhelyei közelében. A cserekereskedés árucikkei égettborból és a megelőző cikkben elősorolt egyéb tárgyakkól állnak; a bennszülöttek rizst, szarvasmarhát és rabszolgákat szállítanak, és hasonlóképpen nagyon örülnek, ha piasztereket kaphatnak értük. Az arabok jelentékeny kereskedést űznek velük, de áruikért cserébe csak benzoet, tömjént, csekély mennyiségű ambrát és nagy mennyiségű békateknőt és rizst kapnak; ők ellenben surah szöveteket, ezüst karpereceket, arany fülbevalókat és arany és ezüst lemezeket és igen rosszul készült fejszéket hoznak be. Az arabok legfőképp a szeklávok nemzetével állnak kereskedelmi összeköttetésben.

Az általam kifejtett második elven alapuló terv szerint a keletről nyugat felé létesített összeköttetést ki lehetne terjeszteni a sziget egész területére, és pedig mérsékelt erőfeszítéssel, de a törzsfőnökök bizalmát szükséges volna megnyerni, hogy munkásokat és napszámosokat állítsanak rendelkezésünkre.

Az Isle de France kormányzói értesítették a közönséget a kereskedés betiltásáról, és a rendelet ki is hirdettetett a szigeten. Mióta Madagaszkár szigetén megérkeztem, magánhajó nem koboztatott el; több hajó, amely folytatta a tilalmas kereskedést, letartóztatott ugyan, de szabadon bocsátottam, meggyőződést szerezvén magamnak afelől, hogy a tulajdonosok és a parancsnokok semmit se tudtak a tilalomról. Ilyenek voltak a „La Flore” és a „Le Coureur” nevű hajók.

XIX. CIKK

Melyik a legegyszerűbb, legbiztosabb és legelőnyösebb mód Madagaszkáron kereskedést űzni az itt beszerezhető rizs, szarvasmarha és rabszolgák tekintetében? Van-e sok rabszolga az Antongil-öböl körül fekvő vidéken és általában a keleti partokon? Könnyű volna-e kereskedést űzni a sziget belebb fekvő részeivel? De ha a kormány célszerűnek tartaná gyarmatot alapítani Madagaszkár szigetén, nem volna-e előnyösebb teljesen felhagyni a rabszolgakereskedéssel?

FELELET A XIX. CIKKRE

A Madagaszkáron beszerezhető rizzsel, szarvasmarhával és rabszolgákkal való kereskedés folytatásának legegyszerűbb, legbiztosabb és legelőnyösebb módja az, hogy ezen árucikkek készpénzen vásároltassanak meg, és az egyes állomások raktáraiban a mi árucikkeink pedig, jelesül a fegyverek, lőpor és égettbor szintén készpénzért adassanak el. Ily módon a pénz visszakerülne a forgalomba, ami teljesen elég volna a kereskedelem céljaira, sőt mérsékelt évi segélyezés mellett még nagyon jelentékeny kereskedelem üzésére is. Az Antongil-öböl körül fekvő vidék lakói, valamennyien földművelők lévén, sohasem adnak el rabszolgákat, sőt ellenkezőleg, maguk is vásárolnak évenként. Az egész keleti parton csak nagyon kevés rabszolgát lehet vásárolni, legtöbbször a sziget belső résziből, Ovu Antianakból hozzák őket. Madagaszkár népessége a sziget kiterjedéséhez képest nagyon mérsékelt számú, és azon esetre, ha a kormány évenként kétezer rabszolgánál többet szándékoznék kivinni, az ország csakhamar néptelenné válnék, hacsak nem hozatnának be mozambique-i rabszolgák, akikből az európaiak fegyelmezése alatt külön milíciát lehetne alakítani, és akiknek madagaszkári nőkkel összeházasodásából egy külön faj keletkezne, amely nagyon alkalmas volna újabb telepek alapítására. A madagaszkári rabszolgákkal való kereskedést kétségkívül el kellene tiltani.

XX. CIKK

Mennyire rúghat megközelítőleg Madagaszkár lakosságának száma jelenleg? Be van-e népesítve a sziget belseje? Ugyanezt a nyelvet beszéli-e az összes nép?

FELELET A XX. CIKKRE

Madagaszkár összes lakossága, mai állapotában, nem rúg többre kétmillió ötszázezer férfinál. A sziget belseje bír és pedig igen sűrű népességgel. Madagaszkár egész népe körülbelül ugyanazt a nyelvet beszéli.

XXI. CIKK

Milyen megfigyeléseket tett Benyovszky báró azon országrész felől, amelyet Madagaszkár éjszaki részének neveznek. Épp oly népes, szarvasmarhákból bővelkedő és termékeny-e ez is, mint a déli rész. Mily oknál fogva tartotta Benyovszky báró célszerűnek a telepét inkább a sziget éjszaki mint déli része felé kiterjeszteni, amely az általánosan elfogadott vélemény szerint több segélyforrást nyújt a kereskedelemnek, jobban be van népesítve és gazdagabb rizsben, szarvasmarhában és rabszolgákban.

FELELET A XXI. CIKKRE

A Madagaszkár sziget éjszaki részére vonatkozó megfigyeléseim abból állnak, hogy e rész igen gazdag szarvasmarháiban, faneműekben és rizsben, és bír több révvvel, amelyek nagyon alkalmasak a kereskedelemre az afrikai partokkal, Surahval, Maszkattal, Basszorával, Mokával és az arabiai szigetekkel. Az éjszaki partvidék termékenyebb a délinél és szarvasmarha tekintetében is gazdagabb.

Az ok, amely miatt telepeimet a sziget éjszaki részei felé terjesztettem ki, ama meggyőződésen alapult, hogy itt a francia nemzet ellenében kevésbé elfogult néppel fogok kereskedelmi érintkezésbe lépnetni. Mindenkor azt tartottam, hogy a miniszternek, mikor engem egy telep alapítása végett ideküldött, az volt a szándéka, hogy civilizáljam a madagaszkári nemzeteket és szövetségi szerződésekre lépjek velük, amelyeknek erejénél fogva a franciák élveznék a kereskedelem előnyeit, és segítséget találnák háború esetén indiai telepeik számára és műveleteimet ehhez képest irányoztam. Még ma se hihetem, hogy Ófelsége és minisztériuma oly szándékkal lehettek, melynél fogva azt várhatták volna tőlem, hogy másképp cselekedjem. Én megtettem a kötelességemet, és ez alkalommal bátran mondhatom, uraim, hogy csakis ugyanyily eljárást követhetett volna bárki más, aki féltékeny ama fejedelem hírnevére, aki alatt szolgál és a nemzetére, amelynek fegyvereit viselni szerencséje van.

XXII. CIKK

Általában mik e roppant sziget terményei és melyek a kereskedelem és bevétel ama céljai, amelyek észszerűleg elérhetők azon okosság és bölcsesség segélyével, amely minden vállalkozás előkészítéséhez és elhatározásához okvetlenül szükséges?

FELELET A XXII. CIKKRE

Katonaember létemre, úgy vélekedtem, hogy Madagaszkárt, ha civilizáltatnék és Franciaország érdekeinek megnyeretnék, előnyösen igénybe lehetne venni a hajóépítéseknel, valamint arra is, hogy a többi gyarmatokat élelmiszerekkel ellássa; lakossága szaporodásával háború esetén hasznos segélyek forrása lehetne, és India, valamint az angolok és egyéb nemzetek legterjedelmesebb birtokainak szomszédságában fekvődvén, ezeket féken tartaná. A sziget lakói hozzá vannak szokva a hajózáshoz, ennél fogva kereskedelmi hajókon használtathatnának, később, ha különböző utazások után képesek volnának mint valódi tengerészek szolgálni, alkalmaztathatnának a tengeri közlekedésben Indiával és az indiai vizeken biztos és szükséges segédeszközöket szolgál-tathatnának az ottani európaiak élelmezésére.

Ami a jelenleg űzött kereskedést illeti, az rizsből, rabszolgákból, szarvasmarhából, deszkából és benzoéből áll; ezen árucikkek már most is kivihetők. Jövőben, ha a szigeten megtelepítendő európai vagy malabári gyarmatosok igyekeznének értékesíteni a természetadta kincseket, a külső kereskedést egyebekre is ki lehetne terjesztetni, úgymint cukornádra, indigóra, dohányra, pamutra, selyemre, viaszra stb. Tény az, hogy Madagaszkáron a kereskedelem máris létezik, és semmi se hiányzik többé, csupán a kellő eszközök e kereskedelem kiterjesztésének biztosítására. A kereskedők azt állítják, hogy Őfelsége leghelyesebben cselekednék, ha a kereskedést átengedné magánegyéneknek, mert ez esetben a verseny és a kivitel növelné a föld művelését és serkentené a bennszülötteket, úgy hogy már ezáltal is biztosítva volna a gyarmat fenntartása és meggazdagodása. A kereskedők azt hiszik, hogy igazuk van, de csak önmagukat tekintik, mert érdekükben van a magánkereskedés fennmaradása, csak az tartson még bizonyos számú évekig, a többivel aztán nem gondolnak. Az elmélet emberei azt mondják, hogy az óvatos haladás a legjobb, a legnehezebb vállalatokat végre lehet hajtani szelídséggel; hogy apró telepek alapításával, a magánkereskedők és mások által kötött szerződések védelme alatt sikerülhet teljesen megnyernünk a bennszülöttek bizalmát, és hogy ily módon az apró gyarmat mindinkább növekedni fog, és végre oly népessé és oly nagy terjedelművé lesz, amilyennek éppen kívántatik, anélkül, hogy az államra kiadásokat róna, vagy pedig észrevehető veszteségekkel járja emberek tekintetében. Aki így érvelnek, szintén azt hiszik, hogy igazuk van. De úgy az első, mint a második tervet a megtűretésre kell alapítani, ami mindig szerencsétlen dolog. Önökre bízom tehát, biztos urak, annak elhatározását, hogy mit cselekedjék egy parancsnok, akire ilyen természetű vállalat bízott, és akinek utasításul adatott, hogy egy telepet alapítson a legcélszerűbb módon.

XXIII. CIKK

Találtattak-e vas-, réz- vagy egyéb ércbányák az Antongil-öbölben vagy ennek környékén? Melyek ama hasznosabb növények vagy gyógyfüvek, amelyek Isle de France vagy Bourbon szigeteinken haszonnal volnának értékesíthetők?

Szolgáltat-e a sziget hajóépítésre vagy festőanyag gyanánt alkalmas faneműeket?

Melyek a sziget mézgatartalmú növényei? Honnét veszik a bennszülöttek az olajat? Milyen módon lehetne a partokon előnyösen szervezni a cethalászatot, miután a szomszédos tengerekben oly nagy mennyiségben találatnak bálnák?

FELELET A XXIII. CIKKRE

Vas és réz találta az Antongil-öbölben; aranypor az Angonaw forrásánál; ezüst Angontziban, kristály Mananharban. Ami a növényeket illeti, e tekintetben semmit se merek mondani, teljesen járatlan lévén a botanikában.

A sziget szolgáltat hajóépítésre és árbocok készítésére alkalmas fákat; festékanyagot tartalmazó fák is léteznek, amelyeket a szerescsenek sárga, kék, fekete, vörös, zöld stb. festésre használnak. Mézga- és gyantaneműek közül találta arant, detemaca és vohinata. A szerescsenek az olajat a bálnákból és a manatiból vagyis a vízitehéből nyerik. A cethalászat mindig hátrányos lesz a partokon, hacsak St. Maryn nem alapíttaik hajókkal és alkalmas személyzettel kellőleg ellátott halásztelep, de én azt e helyen lehetetlennek tartom.

XXIV. CIKK

Milyen megfigyeléseket tett Benyovszky báró az Antongil-öbölben való hajózást illetőleg? Itt is a déli szelek uralkodnak-e, mint az Isle de France-on? Kedvezőtlenek-e ezek az Antongil-öbölből kiinduló hajókra nézve? Mennyi időre van a hajóknak rendszerint szükségük, hogy eljuthassanak a Bourbon-erődbe, a sziget déli részén.

Küldött ki a báró egyéneket a tengeren Madagaszkár sziget éjszaki részeinek megvizsgálására?

Fedezettett-e fel biztos kikötő valahol?

Melyek a sziget hajózható folyói, és milyen az irányuk?

Gyakoriak-e a viharok és zivatarok?

FELELET A XXIV. CIKKRE

Március hónaptól szeptember 15-éig, sőt néha e hónap végéig délkeleti és délnyugati szelek uralkodnak; azután az éjszakeleti, éjszakejszaknyugati és nyugati szelek következnek; de az öbölben minden huszonnégy órában rendszerint a tenger felől jövő szellő váltakozik a szárazföldivel: a tengeri szellő feltámad reggel nyolc, kilenc vagy tíz órakor, és megszűnik este hat, hét vagy nyolc órakor; éjjel tizenegy órakor rendszerint feltámad a szárazföldi szél, amely alatt a hajók csaknem mindenkor kivitorlázhatnak az öbölből; csakhogy az indulás után következő napon a Bats-szigeteket meg kell kerülniök, ahol horgonyt vethetnek a tenger felőli szél feltámadásakor; ha pedig a kalauz biztosan hatalmában tartja a hajót, akkor szél alá kerülhet az öbölben. Este ismét kifeszítheti a vitorláit, és másnap bizonyosan kijut az öbölből. Huszonkét hajónál, amelyek az öbölből kivitorlázta, úgy tapasztaltam, hogy egyetlenegy sem igényelt e célra négy vagy öt napnál többet, a „Grand

Bourbon" kivételével, amely három hónapig vesződt a kijutással, noha több hajó elvitorlázott innét, mialatt a parancsnok azzal mulatta magát, hogy a rév egyik oldaláról a másikra hajókázott. Nem tudom, vajon a hajó hibája volt-e ez, vagy a parancsnoké, vagy pedig bizonyos utasítások következtében történt, amelyeket Maillart úr adott neki aziránt, hogy megbízásaimban ne járjon el.

Hogy az ember eljuthasson a Dauphin-erődbe, a szeleket kell felhasználni, amelyek szeptember és május hónapok közt uralkodnak. A rendes utazási idő négy nap az öböl elhagyása után. A kedvezőtlen évszakban az odautazás néha húsz-huszonöt napot is igénybe vesz, de a visszautazás nem többet öt vagy hat napnál.

Küldtem ki egyéneket a sziget megismerésére, úgy éjszak, mint dél felé. Éjszakon két kikötőt fedeztek fel, az egyiket Angontzinál, a másikat Voemarnál. Dél felé csakis a Foul-Point-i horgonyzóhely létezik és a tamatavai rév. A sziget éjszaki részén a legjelentékenyebb folyó a Tingballe, amelynek partján a főtelep fekszik. Apró hajók és az itt divatozó dereglyék hajózhatnak rajta. A Voemar és a Luque az éjszaki részekén szintén hord dereglyéket. A szigeten zivatarok nem uralkodnak.

XXV. CIKK

Végre, milyen megfigyeléseket tett Benyovszky báró úr az égajl kártékony befolyása tekintetében télen, különösebben az Antongil-öbölben és a partokon. Felkérjük őt, hogy adjon kimerítő felvilágosításokat e nagyon lényeges pont felől, amely megérdemli a legfőbb figyelmet, minthogy Öfelsége alattvalói életének megtartása forog kérdésben. Szerzett tapasztalatai, valamint azon egyének jelentékeny száma, akiket e helyen, a telep megalapíttatása óta leforgott három év alatt elvesztett, kétségkívül határozott véleményt érleltek meg benne úgy a szükséges elővigyázati rendszabályok, mint az elhárítás módjai iránt.

Vajon azon egyének, akik az egészséges évszak alatt a tengerpartokon jól érzik magukat, a kedvezőtlen évszak alatt a sziget belsejébe menekülnek-e a lég kártékony befolyásának elkerülése végett? Ha az egészségtelen évszak alatt a parton maradnak, ugyanazon betegségekbe esnek-e mint az európaiak? E szempontból kiindulva, amelyek a kormány esetleges szándékainak sikerére a legnagyobb fontosságúak lehetnek, azt kérdezzük Benyovszky báró úrtól, mily hátrányok származhatnak abból, ha állandó telep szerveztnék a tamatavai félszigeten; a vidék egészséges, a keleti part középpontján fekszik, ahova a rizs, szarvasmarha és rabszolga nagy mennyiségben szállíttatatik minden oldalról; ez esetben nem volna-e elégséges, az egészséges évszak alatt kereskedelmi ügynököket küldeni Foul-Point-be, az Antongil-öbölbe és főleg a Dauphin-erődbe és Tamatavának adni előnyt a főtelep helyeii?

Ezenfelül, bármily hely látszassék is Benyovszky báró nézete szerint előnyt érdemelni egy gyarmat alapítására, feltéven, hogy az a hely magában véve egészséges az év egész tartama alatt, véleményt kérünk aziránt, mily hadi erők, eszközök és kiadások igényeltetnének a kormánytól az első tíz év alatt, és mily előnyökre tarthatna számot a nemzet azontúl?

Folytatjuk e kérdést tovább, és bővebben is ki fogjuk fejteni. Ha a miniszter és az Isle de France kormányzói teljesítették volna mindazt, amit Benyovszky báró Madagaszkáron való megérkezése óta katonák, pénz, árucikkek vagy bárminemű segélyezés tekintetében tőlük kívánt, mily előnyök származtak volna ebből a nemzetre nézve? A négy első évben, vagyis 1773-ban, 1774-ben, 1775-ben és 1776-ban tett kiadások máris többre rúghatnak egymillió ötszázezer livre-nél; felszólítjuk és felkérjük őt tehát, mutassa ki, mily hasznos cél éretett el ezen első előlegek befektetése által, vagy mily eredmények várhatók jövőre ily jelentékeny összeg elköltéséből?

Meg vagyunk róla győződve, hogy senki se képes Benyovszky bárónál jobban betölteni ily kényes természetű tisztet, amelynél az általa bírt összes képességek egyesítése szükséges, hogy kötelességeinek megfelelhessen és a telepet fenntarthassa, úgy mint eddig. De a múltak tapasztalatai csupán megedzhatték a bátorságát, és növelhették a lelki erejét, e kettőtől várjuk ama hű felvilágosítások kifejtését, amelyeknek támaszpontul kell szolgálniok a kormány, a miniszter és Ófelsége nézeteinek megállapításánál.

Az Antongil-öbölben, Madagaszkár szigetén, szeptember hó 20-án 1776.

FELELET A XXV. CIKKRE

Miután a miniszternek, rendelete értelmében, elküldtem egy kivonatot reflexióimról a betegségekre vonatkozólag, amelyek ezen országban uralkodnak, van szerencsém (ide mellékelve) önöknek is átnyújtani e jelentésem másolatát.

A bennszülöttek az egészségtelen évszakot rendszerint a sziget belsejében töltik. A sziget belsejében lakó nép, ha a tengerpartra jön, lázbetegségbe esik, mint az európaiak, de bizonyos távolságra a partoktól, mentve van e betegség elől. Az én elveim szerint alakítandó és központostandó telep a következő hátrányokkal járna:

A tamatavai rév veszélyes a hajózásra nézve és, nem nyújtaná a kellő védelmet a telepnek, amely ennél fogva folyvást nagy veszélyben forogna, mivel e vidék bennszülöttei, ellenségektől levén körülvéve, csakhamar bevonnák a telepet viszálykodásaikba. A szomszédos területek birtoklása tekintetében érdeklett telep nem maradhatna semleges és

akármelyik fél mellett nyilatkoznék, háborúba kellene keverednie, amely okvetlenül elidegenítené tőle a szomszédokat. Hiavi, a Foul-Point-i főtörzsfőnök, látván, hogy Tamatavának előny adatott, a legelső volna azok közül, akik folytonos egyenetlenségeket szítanának, amelyek a föld művelését félbeszakítanák, és a telepet oly helyzetbe juttatnák, hogy a legszükségesebbeket is nélkülöznie kellene. A betalimenek, egy jó módú, nagyszámú és szarvasmarha-csordákban leggazdagabb nép, amely ama vidék összes nemzeteivel ellenségeskedésben él, nem merne többé Tamatava közelébe se menni a fariaváktól vagy Hiavítól való félelmében. Végre a közlekedés a többi állomásokkal is nagyon nehéz volna, mivel a tenger árja csaknem hat napig vízzel borítja el az utat minden holdújuláskor és holdtöltekor. A hajók, amelyek gyakran kénytelenek volnának kivitorlázni a sík tengerre, sok esetben tizenöt napnál rövidebb idő alatt nem térhetnének vissza a révbe. E körülmény, párosulva azzal a hátránnyal, hogy a révből való kijutás is mindenkor nagy nehézségekkel jár, lehetetlenné teszi a főtelep áthelyezését Tamatavába. A legjobb, amit tenni lehet, egy fióktelep szervezése volna, amely Foul-Point alá tartoznék: ez előnyös is lehetne, tekintettel arra, hogy sok nép szokott oda gyülekezni, amely rizzsel, szarvasmarhával és rab-szolgákkal kereskedik. Egészséges fekvés tekintetében Tamatava és Foul-Point közt nincs nagy különbség, egyébiránt, miután a biztos urak a tamatavai kérdést egyfelől a saját nézeteik, másfelől az én megjegyzéseim alapján megfontolták volna, könnyű lesz ez ügyben határozniok.

A jelen cikk ama bekezdését illetőleg, amely e szókkal kezdődik: „Egyébiránt bármely hely látszassék is Benyovszky báró nézete szerint előnyt érdemelni” stb., és amelyben a biztos urak e kérdést állítják fel: mily hadi erők kiadások igényeltetnének a kormánytól az első tíz év alatt, és milyen előnyökre tarthatna számot a nemzet azontúl? — van szerencsém válaszolni, hogy e kérdésre csak úgy volnék képes felelni, ha előbb értesülnék Őfelsége végleges elhatározásáról, a madagaszkári telepet illetőleg. Ha Őfelsége célja az volna, hogy a telepalapítás gyümölcse az egész sziget feletti teljes uralom legyen; vagy ha általános kereskedelmi célok vannak egybekötve a telepalapítás tervével, amely telep természet szerint gyarmattá alakulna át; vagy végre, ha csupán az Isle de France és a Bourbon-szigetek élmezése volna az elérendő egyedüli haszon — akkor az első eshetőségre nézve, nem kockáztathatok véleményt, mert a korábbi példák elégségesek arra, hogy halomra döntsenek minden tervet, amely a madagaszkári nemzet ellen erőszakos fellépést célozna. Ezenfelül a szerződések és szövetségek, amelyeket Őfelsége parancsára a nemzettel kötöttem, megtiltják nekem kötelezettségeim megszegését. Ennélfogva áttérek a második eshetőségre.

Ennek megvalósításáról tapasztalataim alapján a következőket mondhatom: Ha Őfelsége hatszáz embert küldene, akiknek létszáma a következő két év mindegyikének végén kétszáz újonccal kiegészítették, ha megengedné, hogy a csapatból földművesek szemelteszenek ki, akiknek szabad legyen bennszülött nőket feleségül venniök minden tekintet nélkül a valláskülönbségre, és ha megengedné nekem, hogy évenként kétszáz lelencet telepíthessek át ide, nemkülönben malabari és kínai családokat Indiából, akkor merem állítani, hogy három év leforgása alatt Madagaszkáron gyarmat létesülne, amely ekképp az egész szigettel összeköttetésbe kerülvén, kezdene némi értékkel bírni. A kiadás nem rúgna többre évenként egymilliónál, ide nem értvén a szükséges kiadásokat két hajóra, amelyek közül az egyiknek hatszáz, a másiknak kétszáz tonna teherképességűnek kellene lennie, és amelyek Őfelsége által lennének felszerelendők, nehogy a kiadás a gyarmatot terhelje, továbbá hat nagyobb hajó kiállítására szükséges költségeket. E hajók rendeltetése volna az állomásokkal való szükséges közlekedést és a szállításokat közvetíteni.

Ez ama haderő, eszközök és kiadások összege, amelyek három évig kívántatnának a kormánytól; e három év leforgása után a madagaszkári gyarmat képes lenne magát fenntartani, és gyarapodni a hárommillió fő- vagy egyesített tőkeösszeg jövedelmeiből a tizedik évig, amikor már szilárd alapokon nyugvó gyarmat és elég erős is volna, hogy hirtelen forradalmaktól ne kelljen félnie, sőt oly helyzetben találná magát, hogy a kereskedelme jövedelmeiből visszafizethesse a neki adott előlegeket.

Ama bekezdésre, amely e szókkal kezdődik: „Folytatjuk e kérdést tovább, és bővebben is ki fogjuk fejteni” stb., van szerencsém válaszolni, hogy, ha Őfelsége megadta volna a kért segélyeket, és az Isle de France kormányzói megfeleltek volna felszólításaimnak, Madagaszkár* — — a földművelés gyarapodott és a kereskedelem különböző ágai kiaknázathattak volna a nemzet javára. Végül Őfelsége azon dicsősége, hogy egy egész nemzetet civilizált, kárpótlást nyújtott volna az áldozatért, és e nemzet, szövetségeseinek soraiba lépven, növelte volna a hatalmát.

A biztos urak, az Isle de France-on nyert felvilágosítások alapján, az első négy év alatt, vagyis 1773-ban, 1774-ben, 1775-ben és 1776-ban elköltött összeget egymillió ötszázezer livre-re becsülik. Kérem őket, szíveskedjenek megállapítani a valódi kiadásokat, az én számadásom egyenlegének figyelembevételével, és méltányosan összehasonlítani az utóbbit az Isle de France-on készült kimutatással, kiszemelvén azon összegeket, amelyek valóban a telep alapítására fordítottak, és elkülö-

* Itt a kéziratban másfél sornyi hézag van, amelyet a gróf nem töltött k

nítvén azokat úgy az állítólagos, mint a túlzott összegektől. Ezenfelül szintén egy előbbi cikknel bemutattam az árubiztosok vevényeit, nem tartom ennél fogva szükségesnek a számadások állását ismételni.

Végül kimutatandó a legelső előlegek vagy a jövőre remélhető segélyezések felhasználásából eredő hasznot, van szerencsém megjegyezni, hogy figyelmem mindenkor a telep szervezésére levén irányozva, azt alárendeltem azon tervnek, hogy a bennszülöttek bizalmát biztosítsam a számunkra, a kereskedelmet mindig csak mellékes dolognak tekintettem, mert azt tartottam, hogy a nemzeti vagyonosság a föld műveléséből származik, amelynek tulajdonjogát meg fogom szerezni a kormány számára; hogy a közmunkák, amelyeket oly célból hajtottam végre, hogy az általam kiválasztott helyet egészséges tartózkodási hellyé tegyem, feltétlenül szükségesek voltak, épp úgy, mint a különböző utak építése és a sziget belső részeinek kifürkészése; a későbbi műveletek irányzására és ezenfelül, miután műveleteim ezen egész része ugyanazon kitűzött célra törekedett, amely az egésznek alapját képezi, elismerem, hogy a kiadások legnagyobb része teljesen kárba veszne, ha a miniszter célszerűnek tartaná Madagaszkár meghódításának tervéhez ragaszkodni; mert az ily vállalkozás összes eredménye a haszon nélküli veszteség volna, emberéletben és pénzben.

Saját igazolásomra, és hogy ne tehessek magamnak semmiféle szemrehányást, még egyszer és ismételve ama sürgős kérést intézem a biztos urakhoz, hogy szíveskedjenek elolvasni a miniszternek a missziómra vonatkozó utasításait, és remélem, azokból meg fognak győződni róla, hogy nem tettem semmi egyebet, mint amit a kötelességem és a buzgalmam tennem parancsolt.

Miután kimerítőleg megfeleltem volna a biztos urak kérdéseire, amelyeket Őfelsége parancsa folytán intéztek hozzám, bátorkodom eléjük terjeszteni, hogy a telep jelen helyzetében, és azon esetre, ha Őfelsége végleges elhatározását a telepre vonatkozólag elhalasztotta volna addig, míg a számadások eléje terjesztetnek, az én hatalmamban nem fog egyéb mód állni, mint hogy a főtelepet és az alája tartozó állomásokat ellássam a telep élelmezésére szükséges kellékekkel arra az időre, míg Őfelsége további rendeleteit megkaphatom és hogy megszüntessenek minden munkát, amely bármintemű költséget igényelne, és ily helyzetben várjam be azon időt, amely az Antongil-öbölbeli telep sorsa felett döntenem fog.

Madagaszkár szigetén, szeptember hó 22-én 1776.

ÉSZREVÉTELEK

A MADAGASZKÁR SZIGETÉN URALKODÓ BETEGSÉGEKRŐL

Midőn Őfelsége parancsára Madagaskárra érkeztem, hogy itt telepet alapítsak, amely vállalat sikere természetesen a telep személyzete életének megóvásától függ, figyelmemet azonnal oda irányoztam, hogy teljes tudomást szerezzek magamnak az országban uralkodó betegségek felől, amelyeket nagyon borzasztóknak írtak le előttem. De miután orvosokkal értekeztem, akik Madagaskár szigetén megfordultak, várakozásaimban nagyon megcsalatra látom magamat. Tizenhat orvos közt, akikkel beszéltem, nem találkozott kettő, aki egymással egyetértett volna a betegség természete és a betegek gyógykezelése iránt. Többnyire kereskedelmi célokból utazván, nagyon kevésbé törődtek e fontos dologgal, amelyre legnagyobb figyelmet kellett volna fordítaniok. Másfelől a bennszülöttektől nyert értesüléseim semmiféle felvilágosítókat se nyújtottak a betegség természete felől, noha hálával tartozom nekik gyógykezelési módjukért, amely a saját életemet és a családomét megóvta.

Ennélfogva csupán az idő és a tapasztalat nyújthatott e részben némi ismereteket, amelyeket írásba foglaltam, azon reményben, hogy a kormány indítatva fogja magát érezni, felfedezéseimet és megfigyeléseimet megvitattatni, alkalmaztatni és foganatba vétetni, amennyiben a figyelemre érdemeseknek tartatnának.

Megfigyeléseim a következők:

Valamennyi európai, aki nem lakott forró égövek alatt, Madagaskárba való megérkezése után nemsokára utóléri az itt uralkodó lázbetegséget. A roham többé vagy kevésbé heves, az illető egyén testelakataához képest, és többé vagy kevésbé késik, valamint kisebb vagy nagyobb mértékben veszélyes, a megtelepedési hely szárazabb vagy nedvesebb fekvése szerint. Ez a megfigyelés a következő tényeken alapul:

1-szor. Hogy azon háromezázhatvanhét ember közül, akik velem jöttek Madagaskárba, nem több mint ötven kerülte el az itt uralkodó lázbetegséget, és ezen emberek, huzamosabb ideig lakván Bengáliában, megszokták a forró égljat.

2-szor. Nem volt rendes testalkatú ember, aki ne esett volna forrólázba és hagymázba, az utóbbi azonban az erős testszerkezetűeknél nem mutatkozott.

3-szor. A lázbetegség ideérkezésük után 1773-ban és 1774-ben tetemes pusztításokat okozott. Embereim, akik a mocsár közepette fekvő Louisbourg-ban keltek partra, alig hat hónap alatt többnyire halálos kimenetelű betegségbe estek. 1775-ben, miután a mocsarak legnagyobb részét kiszárártattak, az újonnan érkezett emberek tizenkét hónapig ellentálltak

az éghajlat befolyásának, és a betegség csekélyebb hévvel támatta meg őket. A betegek többé nem szenvedtek a görcsökkel párosult borzasztó hagymázban és a halandóság is lényegesen csökkent. A következő 1776-dik év még kedvezőbb volt; a lázbetegség szokott alakjában minden veszélyesebb kórtünet nélkül mutatkozott, és most már bizvást azok közé sorozhatom, amelyeket minden forró és nedves égälj szokott okozni.

Az orvosok Madagaszkáron lázbetegség esetén a következő gyógykezelési módot szokták alkalmazni:

Mihelyt a roham első heve szűnik, egy adag hánytató szert (borkövet) adnak be, másnap ipecacuanhat, később quiquinát és közönséges főzetet (tisane) az ötödik rohamig. A beteg a kór e stádiumában rendszerint letargikus kábultságban és folytonos önkívületben feküdt, amely csak nehezen engedte meg a hólyaghúzó tapaszok alkalmazását. Szerencsétlenségre a tapasztalás azt bizonyította, hogy e gyógykezelés sírba viszi a betegek kétharmadát. Boldogok voltak azok, akiknek erős szervezete e gyógymódot nyolc napig kiállta, mert az orvosok ezen idő eltelte után a természetre bízták őket, amely nagyon gyakran jobb hatással működött.

Az én saját megfigyeléseim a következők:

Mikor az európaiak legelőször partra szállnak Madagaszkáron, nagy étvágyuk van, és válogatás nélkül mohón vesznek magukhoz állati és növényi táplálékot, míg italuk csupán citromvízből áll. Ezenfelül ki vannak téve a nagy forróságnak, és a mocsarak kipárolgásából táplálkozó nedves léget, valamint a folyamokból és az erdőkől felemelkedő ködöket és párákat kell beszívniok. Ily körülmények közt folytonosan izzadnak, ami végre az emésztéshez annyira szükséges nedveket gyöngíti. Innét származnak azon emésztetlenségek, amelyek ezen égälj alatt oly gyakoriak és az izzadás legcsekélyebb elfojtásánál görcsöket és végre gyomor feszülés következtében rendszerint borzasztó hagymázzal párosult heves fejfájásokat okoznak. Ilyenkor az étvágy elenyészik, és folytonos hányási ingernek, valamint az agyban jelentkező heves égető fájdalomnak enged helyet, e kórtüneteket a láz követi, amely többé vagy kevésbé heves az illető egyén testalkatához és a lakhelye fekvéséhez képest. Miután a tapasztalás azt tanította, hogy az orvosok gyógymódja rendszerint a sírba viszi a betegeket, a saját esetemben és a családomban esetében más gyógymóddhoz folyamodtam, amely a bennszülöttek által használt gyógykezelési mód utánzása volt, azon egyetlen kivétellel, hogy én theriakot használtam az izzadás előidézésére, amelyet ők fürdők vagy a szigeten található különféle gyógyfüvek által idéznek elő. E gyógymód a következő:

A fejfájás legelső jelentkezésénél egy adag theriak adandó be, és a

beteg melegen, fűtött szobában tartandó, hogy az izzadás előmozdítás-
sék. Másnap eret kell vágni a lábszáron, és harmadnap hashajtóul tiszta
mannát kell beadni: később a beteg minden este jácintfőzetet vagy egyéb
erősítő italt igyék, a betegség egész lefolyása alatt pedig csupán levessel
és friss tojással táplálkozzék. Ezen egyszerű gyógyomódnak köszönhetem
a saját életem, valamint a legtöbbször életének megmentését azok közül,
akiknek szerencséjük volt Ófelségét e gyarmaton szolgálhatni.

Észrevételek ama módokról, amelyeket legalkalmasabbaknak tartok
arra, hogy elhárítsanak, sőt végképp ki is irtassanak ama betegségek,
amelyeknek az európaiak ezen országban alá vannak vetve.

Mindenekelőtt a főtt hús élvezete megtiltandó mindazoknak, akik
újonnan érkeznek ide; táplálékuknak kizárólag levesre, sült húsrá és
rizsre kell szorítkoznia. Hasonlóképp célszerű őket eltiltani a citromtól,
amelyet ecet helyettesítsen. A három első évben bizonyos mennyiségű
erős szeszes italt kellene adni reggelenként és esténként minden katonának
vagy munkásnak a mocsarak páráiból táplálkozó rossz levegő vagy a
patakokból és erdőkben felemelkedő ködök ellensúlyozására.

A lakóházak építésénél gondot kell fordítani arra, hogy a lég könnyen
keringhessen. Tűzhelyeket is kell bennük alkalmazni, hogy ritkítani
lehessen a belső levegőt, főleg éjjel, amikor az rendszerint nedves és
hideg.

A telep körül még létező mocsarakat ki kellene szárítani; e feladat
már nagyrészt teljesítve van, és ami még fennmaradt, szintén hamar
teljesíthető, ha a kormány célszerűnek tartja engedélyezni a szükséges
költségeket és eszközöket.

Ama helyek, ahol állomások vagy faluk alapítása szándékoltatnék
a sziget belsejében, bizonyos távolságra legyenek a rizsültetvényektől,
és alaposan ki legyenek tisztítva fél évvel a lakosság beköltözése előtt,
hogy a kártékony kipárolgásoknak, amelyeknek az új irtásokon nagy
bőségét tapasztaltam, idejük legyen eloszlani.

A tapasztalás arra tanított, hogy az ültetésekre a legalkalmasabb idő
az egészségtelen évszak, és hogy a kiirtatlan erdőben levő állomások
egészséges levegőt élveznek, és nem látogattatnak meg a lázbetegségek
által.

Az embereket nem kellene munkába állítani, míg a nap el nem osz-
latta a párákat és a ködöket, amelyek a mocsarakból emelkednek fel,
mert a hőség kevésbé ártalmas, mint a reggeli kipárolgások.

A vörös rizs termelését meg kellene tiltani egész Madagaszkáron,
minthogy e növény csak a mocsarakban tenyészik. A szigetlakók, hogy
kevesebb fáradsággal termelhessék ezen árucikket, december hónap-
ban sekély árkokat ásnak, amelyeken át a vizet bevezetik a beültetendő
területre. E területet víz alatt tartják, míg olyan puha nem lesz, mint az

iszap, akkor aztán szarvasmarhát bocsátanak rá, hogy a talajt jól összetapossa, s úgy vetik el a rizst. Az elvetett mag nagyon hamar kikel, és mikor szárat hajt, megint vizet bocsátanak rá, amely víznek aztán magától kell elpárolognia. A sziget több részén megkímélik magukat a csatornaásás fáradtságától, hanem töltéseket készítenek a rizs alá szánt területek körül és eltöltik a patakokat, amelyek aztán elöntik a rizsföldeket. Ez nagyon gyakori eljárás a partvidékeken, és teljesen hitelt érdemel azon állítás, hogy a rizsmívelés e módja képes megmérgezni egy egész tartományt, és hogy megtiltása az egészségügynek jelentékeny javára válnék. Azt lehetne ellenvetni, hogy ha bennszülöttek a rizsmívelés e módjától eltiltatnának, természetményeik nagy része elvétetnék tőlük; de akik ezt hozzák fel ellenvetésül, nagyon kevésbé ismerik Madagaszkárt, mert a vörös rizs legfeljebb egy negyedrészt képezi az összes természetvényeknek; a többi három negyedrészt pedig fehér rizsből áll, amely nem a mocsarakban tenyészik, hanem magasabban fekvő talajon. És vajon nem lehetne-e pótolni e veszteséget a gabona és az ekék használatának meghonosítása által?

Saját tapasztalataim alapján meg vagyok győződve afelől, hogy búza, árpa és zab igen jól tenyésznek itt, főleg pedig tengeri.

ELMÉLKEDÉSEK

EGY TELEP ALAPÍTÁSÁRÓL MADAGASZKÁRON,

AZON ESETRE, HA VALAMELY HATALMASSÁG
A SZÖVETSÉGEKEN ALAPULÓ POLGÁROSÍTÁSI RENDSZERT
FOGADNÁ EL

SZREVÉTELEK A BETELEPÍTÉS ÉS A NÉPESSÉG TEKINTETÉBEN

Miután a madagaszkári telep tíz év alatt létesíthető, három millió livre-nyi összeg előlegezésével; e tíz év alatt közel nyolcszáz ember fog elveszni, feltéve, hogy hétszázhusz katona küldetik az első évben, kétszáz a következő két év mindegyikében és százötven évenként a következő hét év alatt, és hogy az egész tíz év alatt egyre-másra százhusz európai földműves, harminc kreol és ötven indiai, kínai vagy malabari bennszülött telepítettek be. Az összes betelepítés négyezer egyszázhetven emberre rúgna: e betelepítettek közt évenként hatszáz gyermek születnék, a tizedik év végén tehát hatezer kreol és háromezer háromszázhetven európai léteznék, amely szám elégséges arra, hogy egy gyarmat tényleges létezése a kezdetét vegye.

KERESKEDELEM

Madagaszkár, jelenlegi állapotában, elfogyaszthat háromszázezer vég vásznat, háromezer hordó égettborot, hordóját huszonöt velte-jével* számítva, húszezer puskát, egyszázhatvanezer font lőport, hatszázezer kést, egyszázezer tükröt, tizenötezer vég zsebkendőt, ötezer vég vörös pamutzövetet, ginghamot** stb., nagy mennyiségű cserépárut, réz-, vas- és horgonyszerszámot és műszert; arannyal és ezüsttel átszőtt vásznat, finom vásznat, paszomántot, arany és ezüst csipkét; a kereskedelemnek szerintem az első évben, az összes költségek levonása után, egymillió négyszázhatvankilencezer fontot kell jövedelmeznie, amely összeg francia pénzben hétmillió nyolcszázhatvankilencezer hétszázötven livre-re rúg.

Ezen árucikkekért bőroket, épületfát és festőanyagot tartalmazó faneműeket, mézgát, viaszt, mézet stb. lehet becsereélni. E cserekereskedés tárgyai rövid idő alatt szaporodni fognak kávéval, indigóval, cukorral, borssal, selyemmel, és időközben a hétszázmillió nyolcszázhatvankilencezer hétszázötven livre-nyi összeg folyvást száz percentet fog jövedelmezni a csere által. Ezen első árucikkek birtoka kereskedelmi összeköttetéseket fog megnyitni Mozambique-vel, Maszkattal, Bassorával és Surahval, az e helyekről behozott cikkek pedig mindig értékesek lesznek Európában, főleg az indigó, amely legjobb fajú és minőségű. Szóval Madagaszkár, ha a saját terményei az európai terményekkel egyesítetnek, a legelőnyösebb kereskedést űzheti a Jóremény-fokán túl fekvő összes vidékekkel, és a saját természetményei erejénél fogva fenntarthatja összeköttetéseit Európával.

AZ ÁLLAM JÖVEDELMEI

A madagaszkári főtelep az első évben meg fogja kapni jövedelmét a különböző tartományokból, amely jövedelem négyezer ökörből, egymillió háromszázezer font rizsből, kétszázötvenezer erős deszkából, tizenötezer könnyebb deszkából és száznyolcvan dereglyéből áll, összesen négyszázharmincnyolcezer livre becsértékben. Ez az adó természetesen együtt fog növekedni a népesség szaporodásával és a földművelés melkedésével, úgyhogy a harmadik évre már, minden túlzás nélkül, egymillió háromszázhatvanezer livre-re előirányozhatom.

* A velte, még most is használta francia bormérték, tartalma 7,6 liter.

** Csikos pamutzövet.

A FÖLDMÍVELÉS EMELÉSE A TELEPÍTŐVÉNYESEK ÉS AZ EURÓPAIAK ÁLTAL

A telepen a harmadik év után egyszázötven európai major fog létezni, és a nép tizenhat millió font cukrot, ötszázezer font kávé, hatmillió font dohányt, ötszázezer font pamutot és ötmillió font gabonát (rizst) fog termelni, amely terményeknek a közkincstárt illető tizedrésze háromszázötvenezer livre-re rúg. A harmadik évtől a tizedikig a majorok száma szaporodni fog, következőleg a termelés is jelentékenyebb lesz, főleg ha a pamut- és selyemszövés meghonosíttatik.

Ezenfelül a Madagaszkárral szövetkezett minden hatalmasság egy nagy előnyben fog részesülni, tudniillik ahelyett, hogy készpénzt küldene Indiába, ahol az a forgalom útján a versenytársak kezébe kerül, Madagaszkáron a szükséges árucikkeket megszerezheti magának barátaitól és szövetségeseitől, cserébe a saját iparának terményeiért.

BÁNYÁK

Madagaszkár szigete vas- és rézbányákban bővelkedvén, valamint fában is, azon előnyt nyújtja, hogy ezen árucikkeket nagy mennyiségben szolgáltatathatja az Indiával, a Perzsa-öböllel és a Vörös-tengerrel folytatott kereskedés számára.

TENGERÉSZET ÉS HAJÓZÁS

Miután Madagaszkár a lehető legjobb faneműekben bővelkedik, szurok- és gyantaneműeket, valamint kenderet termel, és ezenfelül kitűnő révekkal bír, a hajóépítésre felettebb alkalmasnak mutatkozik. A bennszülöttek nagy hajlammal bírnak a hajózásra, és meg is szokták a tengert a saját parti kereskedelmükben, ennél fogva az első év után nagyon használhatóak lesznek a kereskedelmi hajókon az indiai vizeken, és ha nagyobb ügyességet sajátítanak el, a király hajóin is lehetséges lesz őket alkalmazni. Kétségkívül mindenki be fogja látni e körülmény előnyös voltát, úgy az európai tengerészek kímélésére nézve, mind pedig abban a tekintetben, hogy ezután könnyű lesz kiegészíteni a legénységet a hadihajókon, amelyek gyakran kénytelenek felhagyni a vállalataikkal emberek hiánya miatt. Szóval Madagaszkár szigete menhely lesz a hajózás számára, alkalmas hely a hajóépítésre és felszerelésre és általános rakhely a pártfogói hatalom hajórajainak és a Jóméreny-fokán túl fekvő birtokainak élelmezésére és segélyezésére.

A SZIGET, VÉDELMI HÁBORÚ ESETÉN

Madagaszkár kiterjedése nem igényel nagy számú elsőrangú erődöt. A legelső állomáshelyek megvédelmezhetők egyszerű sáncok által, amelyeknek célja biztosítani a telepítvényeseket, váratlan partraszállás ellenében. Az ellenség soha se szállhat oly nagy számmal partra, hogy a telepítvényeseket kiűzhesse az országból. Sőt merem állítani, hogy a telep megalakítása után tíz évvel, az ideküldhető legnagyobb haderő se lesz képes magát fenntartani a sziget bármelyik részén, és az ily vállalkozás végeredménye sohasem volna egyéb jelentékeny kiadásoknál és veszteségeknél.

Határozottan merem állítani, hogy Madagaszkár szigete három év múlva több mint húszezrenyi jól begyakorolt és fegyelmezett gyalogságot tarthat talpon, és e húszezer ember, értelmes tiszték vezénylete alatt, erő tekintetében messze felül fogja múlni ama csekély számú kifáradt és kimerült európaiat, akik megtámadásukra esetleg kiküldethetnének. E szigeten szerzett tapasztalataim meggyőztek afelől, hogy a madagaszkári bennszülöttek szabad állapotban épp úgy kitűnnek jó magaviseletük és bátorságuk által, amily félnékek és aljasak, ha egyszer rabszolgaságra jutottak.

A madagaszkári nép természetétől fogva jó érzelmeket táplál az európaiak iránt, és őszinten ragaszkodik hozzánk. Ha meggyőződik arról, hogy szövetségkötések által a jogegyenlőséget és a tulajdona nyugalmas birtokát biztosíthatja magának, csakhamar azt fogjuk tapasztalni, hogy az új lakosokkal összevegyült bennszülöttek, amazokkal csak egy és ugyanazon népet képeznek.

Elejét veendő azon ellenvetésnek, hogy az utóbbi század leforgása alatt e szigeten tett telepalakítási kísérletek a legszerencsétlenebb következményeket vonták maguk után, és hogy a szigeten jelenleg létező telepet szintén ugyanez a veszély fenyegeti, megjegyzem, hogy a telepnek nincs mitől félnie mindaddig, míg a nemzet főnökei fenntartják a rabszolgakereskedésre vonatkozó tilalmat, és míg maguk az európaiak ideérkezésük után nem támasztanak zavarokat, hanem igyekeznek a népet a rabszolgaság elől megoltalmazni. Én tanulmányoztam ama francia tiszték eljárását, akik azelőtt e szigeten különböző vállalatok vezetésével voltak megbízva, és meg vagyok győződve afelől, hogy kapzsiságuk igaztalanságokat követtetett el velük, és a nép elnyomóivá tette őket, ez volt mindazon szerencsétlenségek kútforrása, amelyek a régi telepek elpusztításával végződtek. Bitorlók és zsarnokok voltak, akik a saját vagyonuk gyarapítása céljából nem pirultak megtámadni ama nép szabadságát, amelyhez őket a hála kötelékeinek kellett volna fűzniök.

A SZIGET, TÁMADÓ HÁBORÚ ESETÉN

Madagaszkár szigete élelmezni fogja a szövetséges hatalom hajóhadait; tengerészeket fog szolgáltatni, akik a forró égövek alatt használhatóbbak lesznek az európaiaknál, és hasonlóképpen szolgáltatni fog a katonaságnál könnyű csapatok gyanánt alkalmazható harcosokat. E nép, képes levén csupán rizsből és marhahúsból táplálkozni, amely a szigeten nagy bőségben található, az élelmezés tekintetében kevesebb költséget fog igényelni, és miután emellett megszokta a forró égőket, könnyebben el fogja tűrni az indiai hőmérsékletet is.

Azok, akik Indiában szolgáltak, azt állítják, hogy az angoloknak több indiai zsoldosuk van, mint a franciáknak. De ki akarná összehasonlítani a gyöngé indiai benszülotteket, akiknek fogalmuk sincs a dicsőségről, a szabad madagaszkári néppel, amelyet a vonzalom és ragaszkodás indít arra, hogy a testvéreiké és barátaiikká lett szövetségeseik ügyét támogassák? Bizton merem megjósolni, hogy bármily hatalmasság határozott fölénye Indiában a Madagaszkár szigetével való viszonyától fog függni.

FÜGGELÉK

A MADAGASZKÁRRA VONATKOZÓ EMLÉKIRATOK FOLYTATÁSÁUL

A MADAGASZKÁRI NEMZET VALLÁSA

A madagaszkári nemzet egy Istent hisz, és azt Zahanharnak nevezi, amely szó a minden dolgok teremtményét jelenti. E lényt tisztelik és becsülik, de nem építettek neki templomot, és még kevésbé helyettesítették bálványokkal. Ökröket és juhokat áldoznak neki, és ezen áldozatokat az Istennek ajánlják fel. Állítatott, hogy a nemzet az ördögnek is áldozik, de ez tévedés, mert a feláldozott állat ama része, amelyet rendszerint a tűzbe dobnak, nem az ördögnek szánt áldozat, amint mondani szokták. Ez a szokás nagyon régi, és senki se tudja megmondani a valódi okát. Ami a lélek halhatatlanságát illeti, a madagaszkári nép meg van róla győződve, hogy a halál után a lélek visszatér ama régiókba, amelyben a Zahanhar lakik, de egyáltalában nem hiszi, hogy az emberi lélek a halál után valamely gyötrelmeket szenvedhessen. Ami a különbséget illeti a jó és rossz közt, úgy van meggyőződve, hogy a jó és becsületes ember még a földi életben elnyeri jutalmát, a jó testi egészségben, barátjainak állhatatosságában, vagyonának gyarapodásában, gyermekeinek engedelmességében, és abban a boldogságban, hogy családja jólétét

láthatja; a gonosz ember sorsa ellenben egészen ennek az ellenkezője. E meggyőződésből kiindulva, a madagaszkári nép, mikor valamire ünnepélyes esküt tesz, megáldja azokat, akik az esküt megtartják, és megátkozza az esküszegőket. Egyességek megkötése esetén Zahanharra hivatkozik és sohase tőrtént még, hogy egy madagaszkári bennszülött megszegte volna az esküjét, ha azt a szokott és állítólag az elődök által előírt módon tette le.

AZ ORSZÁG KORMÁNYÁT KÉPEZŐ KIRÁLYOK ÉS RENDEK OSZTÁLYOZÁSA

A madagaszkári nép mindig a Ramini ágát ismerte el annak, amelyet az ampanszakabé vagy fejedelem előjogai illetnek. Ezen ágat kihaltnak tartották Dian Larizon Ramini halála óta, aki ezelőtt hatvanhat évvel hunyt el és akinek holttestét egy hegyen temették el, amelyből a Manan-guru folyó fakad; de miután ezen ág nőágról való örökösét elismerték, az ampanszakabé címet is visszaállították 1776-ban. Az ampanszakabének áll jogában kinevezni a cabarokban részt venni hivatott rohandriánokat; a cabarokban, amelyeken minden megidézett tartozik megjelenni, az ampanszakabé ítélete a döntő. Előjogai közé tartozik továbbá, hogy mindegyik rohandrián tartozik neki a vagyona egy bizonyos részét végrendeletileg hagyományozni, amely hagyományt az örökösök rendszerint némi csekély hűbér vagy bírság árán váltanak meg. Végül az ampanszakabének jogában áll minden egyes rohandriántól az országa terményeinek tizedrészét és bizonyos számú szarvasmarhát és rabszolgát bekövetelni, az egyes rohandriánok által bírt tartományok gazdagsága arányában.

A második rendet a rohandriánok vagy fejedelmek képezik. Az ampanszakabé méltóság megszűnése óta három rohandrián vette fel a királyi címet, névszerint Hiavi, a Mahavelu tartomány rohandriánja, Lambuin a Voemar tartomány rohandriánja és Szimanonpu a bombetoki rohandrián.

A harmadik rend a voadziriké, vagyis a több faluból álló egyes kerületek uraié.

A negyedik rend a lohavohitákból, vagyis a faluk főnökeiből áll.

Az ötödik rend az ondzatsziké, akik szabad emberek, és a rohandriánok, voadzirik vagy lohavohiták kíséretét képezik.

A hatodik rend az ombiasszokból vagy tanult emberekből áll. Ehhez tartoznak a harcosok, mesteremberek, orvosok és jövendőmondók; az utóbbiaknak nincs külön hivataluk.

A hetedik rend az ampuriákból, vagyis rabszolgákból áll.

Bombetokitól éjszak felé Itapereig tudakozódván, megtudtam, hogy

jelenleg harmincnyolc tényleg uralkodó rohandrián és kétszáznyolcvanhét voadziri létezik. Ami lohavohitákat, ondzatszikat és ombiasszokat illeti, ezeknek számáról lehetetlen volt tüzetes adatokat beszerezniem.

Mindezen rendek megtartanak bizonyos szabályos fokozatokat, amelyeket nagyon nehéz volna részletezni. Úgy élnek, amint a régi patriarchákról olvassuk. Minden családapa pap és egyúttal bíró a maga házában, noha alá van vetve a lohavohitáknak, akik a magaviseletére felügyelnek. Ezen utóbbi felelős a maga voadzirijának, a voadziri pedig a rohandriánnak.

ÉLETMÓD ÉS IDŐJÁRÁS

A madagaszkári bennszülöttek a saját szarvasmarhacsordáikból, juh- és kecskenyájaikból élnek. Baromfit is nagyon sokat tenyésztenek. Házaik fából vannak építve, hanem nagyon célszerűek és belül rendkívül tiszták. Falukat palánkokkal és árkokkal veszik körül, a rohandriánok lakásai pedig jól meg vannak erősítve, és ágyúval is el vannak látva. Vannak. . . . * és rabszolgáik, szorgalmasan művelik a földet, amely nagy mennyiségű rizst, kölest, tengerit és hüvelyes veteményeket, ezenfelül cukornádat, dohányt, indigót és borsót terem; a földet nem adják el, hanem elajándékozzák. Az építés nem kerül egyéb fáradtságba, mint amennyit a fának a helyszínére való szállítása okoz. Hal és vad annyi létezik, hogy akár kézzel lehet megfogni. A madagaszkári népnek nincs oka vadállatoktól vagy mérges hüllőktől félni, mert ilyenek nincsenek a szigeten. A bennszülöttek nem ismerik a hideget, a fagyot és a havat, és a forróság kevésbé alkalmatlan itt, mint a forró égőv alatt fekvő szigeteken, mert az éjszakák hűvösek és a nappali hőség csak kilenc órától háromig tart, ezen idő alatt pedig a szél a tenger felől fú és a levegőt annyira lehűti, hogy a hőség ritkán lesz kellemetlenné. A forróság általában évenként csak négy hónapig tart, az év többi részében pedig örök tavasz uralkodik.

A madagaszkári nép nem érintkezik az ethiopiai szárazfölddel, ennél fogva nem változtatta meg őseredeti törvényeit, és az egész szigeten mindenütt egy és ugyanazon nyelvet beszél. Merész vállalkozás volna e nemzet eredetét meghatározni. Annyi bizonyos, hogy három különböző fajból áll, amelyek századok óta egymással összekeveredtek, a legkülönbözőbb keresztezésekben. A legelső faj a Zafe Ibrahim, vagyis Ábrahám ivadékainak faja, de ezeknél nyoma sincs a judaizmusnak a körülméletlenül és az Izsák, Ruben, Jákob stb. neveken kívül. E faj testszíne barna. A második a Zaferaminik faja, amelyről az ombi-

* Hézag a francia eredeti kéziratban.

asszok birtokában még meglevő néhány könyv azt állítja, hogy nem több, mint hat évszázad óta telepedett meg Madagaszkáron. Miután ez az egyetlen faj, amelyről részletesebb adatokat hallottam, alább közölni fogok némely kivonatokat a bennszülöttek elbeszéléseiből. A harmadik a Zafe Kanambuk faja, arab eredetű és a másik kettőnél sokkal később érkezett Ethiopia partjairól, ennél fogva nincs is hatalma, se hitele és tagjai csupán mint írnokok, történetírók, költők stb. szerepelnek.

A ZAFERAMINIK EREDETE, A FASSIRI KÖNYV UTÁN FORDÍTVA

Rahimini, Iminának, Mahomet anyjának atyja, két fiút nemzett; az idősbik, akit Ramininak hívtak, nagy próféta volt. Elment Mahometet felkeresni Mekkában és Mahomet meg volt lepette Ramini bölcsességétől; de miután Ramini nem akarta megenni az állatok húsát-hacsak ő maga nem vágta el az illető állat torkát, ezáltal felfingerelte maga ellen Mahomet tanítványait, akik a vérét akarták ontani azért, mert új szokásokat szándékozott meghonosítani köztük. De Mahomet, az Isten sugallata következtében, megakadályozta a próféta vérenek kiontását, és megengedte neki, hogy ő maga vágja el azon állatok torkát, amelyeknek húsából evett, és később feleségül adta neki egyik leányát, akinek Farafatema volt a neve. Ramini a nejevel, tanítványaival és rabszolgáival Mongalorba ment, ott töltötte élete hátralevő részét és ampanszaka volt. Rehororud nevű fia és Ramini nevű leánya egymással házasodtak össze, és két fiuk született: az idősbibiket Rahadzinak hívták az ifjabbikat Rakovatzinak. Rahadzi az atyja halála után mongalori király lett. Rahadziban felébredvén a vágy, régi hazáját látni, és őscinek sírját meglátogatni Palmirában, két hajót szerelt fel az utazásra és miután nem voltak gyermekei, megparancsolta, hogy halála esetén az öccsét válasszák ampanszakaül; de alig érkezett meg utazása célpontjára, midőn egy Ambuhor nevű előkelő férfiú Rakovatzit felbízta, hogy vegye fel a királyi címet, és uralkodjék az ország felett. Rakovatzi, aki természetlő fogva nagyravágyó volt, összehívta az előkelő férfiakat, és kijelentette előttük, hogy a bátyja nem az ősök sírjai meglátogatására ment, hanem azért utazott el, hogy áttérjen a Mahomet vallására. Ezen ürügy alatt elfoglalta a bátyja helyét a trónon, és az összes előkelő férfiak közül csak egyetlenegy, akit Ambulmasznak hívtak, maradt Rahadzi híve, és elment az ura után Palmirába, ahol őt értesítette az öccse árulásáról. Rahadzi ekképp megfosztva látván magát a trónjától, elhatározta, hogy valamely ismeretlen országba fog menni, és miután hajóin teljes három hónapig vitorlázott, végre a Comorro-szigetre ért, amelyet már benépesítve talált. Innét átment Malakaszra (Madagaszkár), és Manghabeynél

szállt partra, ahol őt az ország előkelő emberei barátságosan fogadták. Nőül vette egy király leányát, akitől két fia született. Az idősebbiket bölcsességénél és az Isten szellemétől való sugalmazottságánál fogva megválasztották ampanszakabéül. E király, akinek Ramini Azoring-hetzi volt a neve, több gyermeket nemzett és felosztá közöttük a tartományokat; de miután a gyermekei egymás ellen háborút viseltek, a rohandriánok, az említett tartományok kormányzói, magukat az ország fejedelmiül és uralkodóiul kiáltatták ki, és lemészárolták ampanszakabéjük fiaiat, Ramini Mamere kivételével, aki akkor még csecsemő volt. Ramini Mamere számára tartották fenn az ampanszakabé címet, és ennek ivadékai a következők voltak: a fia, Ramini Olive, akitől szakadatlan sorozatban a következők származtak: Ramini Rohamadó; Ramini Ragomin; Ramini Szavatto; Ramini Panghare; Ramini Boamasse; Ramini Pangharzaffe; Ramini Bohitz; Ramini Misszava; Ramini Ravohe; Ramini Nong és Ramini Arive.

Arive ampanszakabének négy fia volt, egy törvényes és három, akik ágyasoktól születtek. Ramini Benule volt ampanszakabé az örökösödési jognál fogva, a három másikat Dian Maninpelenek, Dian Tzianbannak és Dian Ravalnak hívták. Ez a három összeesküdött az idősb testvér ellen, és meggyilkolta őt, és minthogy a meggyilkoltnak csak egy leánya volt, a három testvér felhasználta az ebből támadt zűrzavart, kikiáltotta magát rohandriánokul, és megtelepedett Malakassz déli részein, mert az éjszakai tartományok, el levén szánva megbosszulni ampanszakabéjük halálát, hadat indítottak ellenük, és elkergették őket. Ramini Benule leánya nőül ment Dian Mihalehez, a Mananghar, Antivojecov, Antinokol, Antivohibey és Antimaroa tartományok rohandriánjához, és e tartományok Dian Mihalet megválasztották és elismerték ampanszakabéjükül és a Ramini Mihale nevet adták neki. Ramini Mihalenak csak egy fia volt, aki a méltóságát örökölte, és közvetlen ivadékai ily sorban következtek egymás után: Ramini Lubeton; Ramini Szievi; Ramini Lontazu; Ramini Refidzimon; Ramini Ravalu és Ramini Larizon, a Raminik e második ágának utolsó ivadéka, akit a franciák által támogatott Miluzu, mahavelui rohandrián elleni háborúban meggyilkoltak. Miluzu rohandrián a Ramini Larizon gyermekeit az atyjuk sírján megölte, és csupán a leánya életét kímélte, hanem e leányt eladta egy hollandi kereskedőnek, aki Ramini Larizon ezen ivadékát elvitte a tengeren túl. Larizon király halála után az ampanszakabé cím megszűnt létezni.

Dian Maninpele, Dian Tzianban és Dian Raval utódai, akik Mananzariban, Itapuleban és Matatavában telepedtek meg, befogadták a franciákat, és lemészároltattak általuk, kivéven a Tzerone ágat, amely úgy állt bosszút a családjáért, hogy legyilkolta az országban tartózkodó

összes franciákat. Eddig terjednek a Fassiri adatai; e könyvvet a Zafe Kanambu fajból való ombiasszok szerkesztették, de miután ezen adatok a jelenkorig kiegészítendőek, még ideiktatom a következőket:

1776-ban a rohandriának, voadzirik és lohavohiták, meg levén győződve afelől, hogy feltalálták Ramini Larizon leányának egyik ivadékát, arra ruházták az ampanszakabé címet, és véresküt váltottak vele.

IPAR ÉS MŰVÉSZET MADAGASZKÁRON

Miután a madagaszkári nemzet igényei nem terjednek túl az élet szükségletein, nem is fáradozott számos, Európában már nélkülözhetlenné vált ipar és művészet felfedezésén. Beérte azokkal, amelyek ingóságai, műszerei, szerszámai és védőfegyverei elkészítésére, a házak és a hajózásra alkalmas csónakok és dereglyék előállítására és végre a ruházatukhoz szükségelt vászon és egyéb szövetek gyártására szükségesek. Csupán a közvetlen haszon vagy kényelem megszerzéséhez szükséges segédeszközök birtoka után vágyódnak.

A fő és legnagyobb becsülésben álló iparág a vas- és acélgyártás. A mesteremberek, akik ezzel foglalkoznak, ampanefa vihe-nek nevezik magukat. Nagyon jártasok az ércolvasztásban, és a következő szerszámok, úgymint: fejszék, kalapácsok, üllők, kések, kardok, szagájok, borotvák, hajcsipeszek stb. elkészítésében.

A mesteremberek második osztálya az ötvösökből — ampanefa vola mena — áll. Ezek az aranyt rudakra nyújtják és abból karperceket, csatokat, fülbevalókat, kősöntyűket, gyűrűket stb. készítenek.

A harmadik osztályba az ompavillangák vagyis fazekasok tartoznak.

A negyedikbe az ompaneavatták vagyis esztergályosok, akik vatta nevű dobozokat, tálakat, fából vagy szarúból készült kanalakat, méhkasokat, koporsókat stb. gyártanak.

Az ötödikbe az ompankakaszuk vagyis asztalosok. Ezek nagyon jártasok a mesterségükben és vonalozót, gyalút és körzöt is használnak.

A hatodik osztályt az ompaniavik vagyis kötélverők képezik, és köteleiket különféle fák rostjaiból, valamint kenderből is készítik.

A hetedikbe az ampanlambák vagyis takácsok tartoznak. Ezt a mesterséget csakis nők űzik, és e foglalkozás a férfiakra nézve lealázónak tartatik.

Az ombiasszok csupán irodalommal foglalkoznak, és mint tanácsadó orvosok működnek.

A herovitzok komédiások és táncosok.

A LAKHELYEK ÉS ÉPÜLETEK

A madagaszkári nép mindig társaságban, vagyis városokban és falukban él. A városok árokkal és cölöpökkel vannak bekerítve, a bejárást tizenkét-húsz emberből álló őrség őrzi. A magánosok lakásai tisztességes házból állnak, amelyeket apróbb házikók környeznek; a gazda a nagy házban lakik, az apróbbakat pedig a nejei vagy a rabnői foglalják el. A házakat a bennszülöttek fából építik, és a fedelet pálmalevélből vagy szalmából készítik.

Az előkelő emberek házai nagyon tágasak. Mindegyik ház belül két válaszfalból és négy szobából áll. A főlakház körül apróbb lakásokat építenek a nők és a gazda egész családja számára, de a raboknak nem szabad az éjszakát azokban tölteniök. A rohandriánok házai legtöbbszörre ízléssel és csodálatraméltó arányossággal vannak építve.

Itt végződik a HARMADIK KÖTET, a gróf beosztása szerint, és ide a következőket írta francia nyelven:

„Vége a HARMADIK ÉS UTOLSÓ KÖTETNEK.”

E sor alá a neve kezdőbetűjét írta, és még alább a következő két sort:

„Én, alulírott, bizonyítom, hogy a jelen munka, amely három, egyenkint tizenkét íves kötetre terjed, a valódi eredeti.”

Aláírva:

Gróf Benyovszky Móric Ágoston

MÁSOLATAI

A FRANCIA MINISZTERIUM LEVELEINEK

ÉS A MADAGASZKÁRI NEMZET ESKÜJÉNEK,

AMELY GRÓF BENYOVSZKY ELŐTT TÉTETETT LE.

UGYANANNAK MEGVÁLASZTATÁSA AZ AMPANSZAKABÉ MÉLTÓSÁGÁRA; FELHATALMAZTATÁSA AZ EURÓPÁBAN MEGINDÍTANDÓ ALKUDOZÁSOKRA; ANGOLORSZÁGBAN TETT NYILATKOZATAI ÉS AZ ANGOL KORMÁNYNAK TETT AJÁNLATAI.

Gyarmatok. Indiai hivatal.

A madagaszkári expedícióra vonatkozó főokmány másolata.

Versailles, március 19. 1773.

Uram!

A király, önt szolgálatába fogadván, módot akar önnek nyújtani buzgalma bebizonyítására; ezen elhatározás következtében önt szemelte ki egy telep alapítására Madagaszkáron, amelyet feltétlenül szükségesnek tart azon célból, hogy az Isle de France számára megkívántató

segédeszközök biztosíttassanak. E telep alapítása még fontosabb, és azon buzgalomhoz, amely önt a király dicsőségének gyarapításában lelkesíti, még méltóbb következményeket vonhat maga után. Önt Ófelsége nézeteivel megismertetendő, nem tehetek célszerűbbet, mint elküldeni önnek ama levél másolatát, amelyet Ófelsége parancsára De Ternay lovag és Maillart uraknak írtam. E levél tartalmazza az utasításokat, amelyekhez képest önnek el kell járnia. A levelezés, amelyet ön a műveleteinek részletei felől De Ternay és Maillart úrral folytatni fog, nem menti önt fel az alól, hogy nekem is közvetlenül jelentést tegyen minden lépéséről e fontos és megtisztelő misszió sikere érdekében, amelyet Ófelségének méltóztatott az ön gondjaira bízni és felkérem önt, hogy értesítsen engem minden erre vonatkozó dologról. Őszintén maradván,

Uram,

az ön legalázatosabb
és legengedelmebb szolgálja

De Boynes

Benyovszky báró úrnak

Gyarmatok. Indiai hivatal.
E × E sz. Madagaskári
expedíció.

De Boynes úr által *De Ternay*
és *Maillart* urakhoz intézett, és
1773. évi március 19-én kelt levél
másolata.

Önök ismerik, uraim, a Mandave úr javaslatára 1767-ben elfogadott tervet, amelynek célja volt Madagaszkáron egy európai gyarmat alapítása, hogy a sziget bennszülöttei civilizáltassanak, és a mi erkölcsaink és szokásaink köztük meghonosíttassanak. Csakhamar kitűnt, hogy a telep hamis elvekre alapított, és a vállalat abba is hagyatott, tekintettel arra, hogy lehetetlen volt engedélyezni ama mindennemű előnyöket, amelyet De Mandave úr az új telepítvényesek számára követelt.

Dacára e kísérlet balsikerének, tagadhatlan, hogy Madagaszkár szigete számos segélyforrással bír, és hogy hasznos volna itt egy telepet létesíteni, de egy gyarmat helyett, amely sokkal inkább sértené a tulajdoni jogokat, hogysesem szívesen láttathatnék a marhatenyésző és földművelő nép által, csupán egyszerű állomás alapítását kell megkísérteni, amelynek érdekében hasznos összeköttetésekre lehetne lépni az ország törzsfőnökeivel, akikkel cserekereskedést lehetne üzni, és ily módon a készpénzen való bevásárlásoknál üzött visszaéléseknek véget vetni. A vállalat vezetésével megbízott egyén képességeitől fog függni, hogy összeköttetéseit kiterjessze a sziget belsejében, ahol új kereskedelmi ágak létesíthetnek, és e bölcs és óvatos magatartással reméljük elérhetni a De Mandave úr által kitűzött célt, és remélünk annál szilárdabb alapokon nyugvó

gyarmatot alakíthatni, mivel ezen alapokat maga a bennszülöttek érdeke és ama bizalom fogja képezni, amelyet bennük ébreszteni képesek leszünk. Végre, mivel szándékaink csupán a kereskedelemre szorítkoznak és minden uralkodási vagy fennhatósági eszme ki van belőlük zárva, mindig fontos dolog lesz egy erős állomással bírnunk, amelyről az egyesek művelteit igazgattassanak, és az igazságos egyensúly fenntartathassék közöttük és a bennszülöttek közt. Senki se látszott alkalmasabbnak Őfelsége szándékainak megvalósítására Benyovszky báró úrnál. Tengeri utazásai alatt megtanulta, hogyan kell vad népekkel bánni, és jelentékeny erélyével a jellem ama szelidsége párosul, amely ily megbízatásnál nélkülözhetlen.

Ennélfogva a király szándékozik őt Madagaszkárra küldeni a parancsai alá rendelt haderővel, és teljesen szabadságára bízott kiválasztania a legalkalmasabb helyet ama telep számára, amelynek alapíttatását Őfelsége elhatározta.

Őfelsége csupán a Dauphin-erődre nézve tett kivételt, dacára az éghajlat egészséges voltának, mivel a sziget e része nagyon száraz és nem bír kereskedelmi segélyforrásokkal. Azt állítják, hogy Tamatave a keleti partokon a legalkalmasabb hely volna a telep alapítására, úgy az ottani rév célszerűségénél, mint a lakosság jóindulatánál, a talaj termékenységeénél és a mindennemű segélyforrások nagy bőségénél fogva. Benyovszky báró úr személyesen meg fogja ítélni ezen előnyöket; de miután még a hely iránt, ahol legcélszerűbbnek tartandja a megtelepedést, teljes bizonytalanság uralkodik, ennélfogva okvetlenül szükséges, hogy egy kisebb hajó álljon rendelkezésére, amelyen a partvidéket beutazhassa, és megtehesse a szükséges nyomozásokat a telep sikerének biztosítására, amelynek alapításával megbízott. E célból Őfelsége megvásárolta a „Postillon” nevű brigantine-t, amely Benyovszky báró úr embereinek egy részét átszállíthatja Madagaszkárra, és aztán ott fog maradni az ő rendelkezésére Saunier úr parancsnoksága alatt. E tisztt már több ízben megfordult Madagaszkáron, következőleg alkalmasnak látszik arra, hogy Benyovszky báró úrnak segítségére legyen a művelteiben.

Ami a többit illeti, Benyovszky báró úr minden egyéb szükséges segélyt fel fog találni a csapataiban, amelyek a legnagyobb gonddal válogattattak ki. Mindnyájan erőteljes fiatal emberek és különféle mesterségekben jártasak, úgy hogy Benyovszky báró úr nem fog zavarba jönni az általa netalán foganatba veendő munkáknál. Másfelől parancsot adtam, hogy önöknek sátrak küldessenek, úgy a tisztok, mint a legénység számára; ily módon tábort üthetnek, ahol Benyovszky báró úr célszerűnek tartandja, anélkül, hogy a bennszülötteknek alkalmatlanságot okoznának. Benyovszky báró úr a melléje rendelt földrajzi mérnök által el fogja készíttetni a partvidék szabatos tervezetét, a folyamok

irányának megjelöléseivel, valamint a sziget ama belebb eső részeinek földabroszát, amelyekbe eljuthat. A király hasonlóképpen egy seborvost is nevezett ki a betegek gyógykezelésére, Maillart úr pedig a seborvos mellé egy segédet fog kirendelni, úgy, hogy egyéb személyzetre nem lesz szükség, csupán egy kezelési hivatalnokra, egy raktári felügyelőre, egy pénztárnokra a kiadások teljesítésére, rendben tartására és elszámolására és egy lelkészre, aki az egyházi teendőket teljesítendi.

A róla beérkezett jelentések alapján De Maisonville úr választatott ki Benyovszky báró úr kísérőjeül és a biztosi teendők teljesítésére és e célból Ófelségének méltóztatott őt albiztossá kinevezni. Ófelsége a pénztárnok és a raktári felügyelő kinevezését Maillart úrra, a lelkészét pedig az apostoli prefektusra bízta. Maillart úr fogja elhatározni, vajon a pénztár és a raktárak ne bízzassanak-e egy és ugyanazon egyén kezére.

Ez ama terv, amelynek értelmében Benyovszky báró úr műveletei irányozandók lesznek. E terv végrehajtása nem fog a királynak rendkívüli költségeket okozni, és becses támogatás lesz az Isle de France-ra nézve, mivel Benyovszky báró úr csapatai sokkal könnyebben és olcsóbban tartathatnak el Madagaszkáron, mint az Isle de France-n. Mihelyt Benyovszky báró úr a gyarmaton megérkezik, De Ternay lovag bocsássa rendelkezésére a számára kijelölt újoncokat a hajóra szállásuk előtt elkészített jegyzékekhez képest. Ezen újoncokból Benyovszky báró úr új csapatot fog alakítani, és be fogja őket gyakorolni, és önök aztán szívesek lesznek, felszólítására kiadni a szükségcs rendelkezteket aziránt, hogy a csapat átszállíttassék Madagaszkárra, és partra szállíttassék azon a helyen, amelyet Benyovszky báró úr ki fog jelölni.

Noha feltétlenül szükséges Madagaszkár lakóinak mindennemű megtámadásától a legnagyobb gonddal tartózkodni, és jóllehet Benyovszky báró úr határozott parancsot kapott aziránt, hogy a bennszülöttekkel szemben a szelídség és alkudozások módszerén kívül egyebet ne alkalmazzon, és emberei közt a legszigorúbb fegyelmet tartsa fenn, mégis nem volna okos dolog őt a szabadságukra féltékeny és természetüknél fogva nyugtalan és gyanakvó szigetlakók közt magára hagyni anélkül, hogy kezébe adatnék a mód minden erőszakos támadás visszaverésére.

A haderő, amellyel rendelkezni fog, hasonlóképpen arra fogja őt képesíteni, hogy könnyebben megnyerhesse oly törzsfőnökök barátságát és bizalmát, akik alkalmilag hozzá folyamodhatnának segélyért, egymás közt való civódásaik esetén.

Benyovszky báró tizenkét ágyút kíván, és pedig hat darab tizenkét fontosat, hat darab nyolc fontosat, hat petárda- és két kisebb mozsarat, ötszáz gránátot, négy hordó lőport, ötszáz font ként, ugyanannyi salétromot, négyezer font ólmot és golyóöntő készülékeket. Önök fogják elhatározni, hogy raktáraink jelenlegi állapotában kiszolgáltathatják-e

neki e tárgyakat, amelyek közül némelyeket felhasználhat a bennszülöttekkel való kereskedésében és előnyös volna, ha önök ugyanezen célból Benyovszky bárónak még több árucikket adnának át azok közül, amelyekre nézve nagy a kereslet Madagaszkár lakosainál, úm.: puskákat, pisztolyokat, fejszékét, szögeket, vas- és réz-rudakat, néhány darab vásznat, szóval mindenfélét, ami a kereskedelemre alkalmas. Benyovszky báró úr a saját használatára asztalos és műasztalos mesterséghez szükséges szerszámokat fog kérni. A Maillart úr által kinevezendő raktári felügyelő mindezen tárgyakat őrizete alá veendi, elszámolás terhe alatt.

A kedvezőtlen évszak valószínűleg közel lesz, mikorra Benyovszky báró embereivel együtt meg fog érkezni Madagaszkáron, ennél fogva szükséges leend csapatainak élmezéséről és zsoldjáról gondoskodni azon idő alatt, míg az Isle de France-szal nem fog közlekedhetni; Maillart úr ennél fogva a pénztárnoknak át fog adni a csapat félévi zsoldjának megfelelő összeget, valamint a raktári felügyelőt is el fogja látni borral és égettborral ugyanazon időre, lisztel és sóval ellenben csak három hónapra, mert e cikkekben nem fognak hiányt szenvedni Madagaszkáron, mihelyt a telep egyszer megalakult. Egyéb fogyasztási cikkek a raktárakból azon árjegyzékek szerint lesznek kiszolgáltatandók, amelyeket önök Benyovszky báró úr elutazása előtt fognak elkészíteni.

Ha az expedíciót siker koronázza, amint azt Benyovszky báró úr buzgalmatól és értelmességétől jogosan lehet várni, az Isle de France bő segélyt és hathatós támogatást fog nyerni általa, mindazonáltal gondot kell arra fordítani, hogy magánkereskedők hajói ne közeledhesenek a sziget ama pontjához, ahol Benyovszky báró úr meg fog telepedni, és hogy csak olyan hajók küldessenek oda, amelyeknek rendeltetésük elszállítani a király számára folytatott kereskedelemben beszerzett rabszolgákat és szarvasmarhát; egyidejűleg meg nem tűrendő, hogy a hajók kapitányai a saját rovásukra magánkereskedést üzzenek. Benyovszky báró úr e részben határozott parancsokat kapott, és azoknak szigorú végrehajtása kötelességévé tétetett. Ily módon a hajók versenyzése által előidézett árcsökkenés el lesz hárítva, és a készpénzfizetéssel való visszaélésnek vége fog vettetni, ha felhasználatik azon idő, mikor a bennszülöttek híjával vannak a mi árucikkeinknek, amit a part hosszában utazgató magánhajók már azért se tehetnek, mivel ezek alig törekednek egyébre, mint felszerelési költségeik kinyerésére.

Miután De Maisonville úr, biztosí minőségben, fel van hatalmazva a király számára folytatott összes kereskedelmi műveletek igazgatására azon a helyen, ahol Benyovszky báró úr meg fog telepedni, igen fontos, hogy egy megbízható ember adassék melléje, két tolmáccsal együtt, akik egyúttal azon alkudozásoknál is használtathassanak, amelyeket

Benyovszky báró úr netalán meg fog indítani az ország törzsfőnökeivel.

Maillart úr szíves lesz ezen egyének kiszemelésénél nem csekélyebb óvatossággal eljárni, mint azokénál, akiknek kinevezése rábízott, mivel befolyásuk hatást gyakorolhat a fentebb kifejtett nézetek sikerére.

Mindazon módok közül, amelyek az Isle de France művelésére és élelmezésének biztosítására hiányzó szükséges kellékek megszerzése érdekében gigondolhatók, bizonyára egy sincs, amely célszerűbb és a királyra nézve kevésbé költséges volna, és Őfelsége elvárja, hogy önök Benyovszky báró törekvéseit annál komolyabban támogassák, mivel, ha a madagaszkári telep kedvező átalakulást idézne elő a bennszülöttek gondolkozásmódjában és szokásaiban, és ha siker koronázná azon kísérletet, hogy terményeink, műveink és iparcikkeink iránt érdeklődést és ízlést keltsünk bennük, akkor az Isle de France oly kereskedelem piacává fog válni, amely a gazdagság és a jólét bő forrása lesz. Ezen indokok serkenteni fogják az önök buzgalmát, és önök nem felelhetnek meg jobban Őfelsége óhajtásainak, mint ha visszaszerzik az Isle de France számára ama segélyforrásokat, amelyekről a madagaszkári kereskedelemben belopózott visszaélések által megfosztatott, és ha ezáltal felszabadítják azalól, hogy élelmezése tekintetében más gyarmatoktól függjön. Van szerencsém stb.

Gyarmatok. Indiai hivatal.
Élelmezési ügy.

Versailles, július 2-án 1775.

Uraim!

Őfelsége korvettje a „Sirène” által küldök önöknek egy rakományra való élelmicikket, amelyeknek szállítására nézve úrnak* adtam megbízást.

E szállítmány csak egy részét képezi a Benyovszky báró által kért tárgyaknak, de a többit is szándékozom elküldeni ez év végén elindulandó hajók által. De Assises úr vagy az öt helyettesítő kezelési hivatalnok ügyeljen rá, hogy a küldött tárgyak a raktárba szállíttassanak, és a raktári felügyelő kellően kiállított elismervényt adjon az átvétel megtörténtéről, aztán kiosztathatnak a gyarmaton, miután ide mellékelt jegyzékkel annak rendje szerint összehasonlíttattak volna. Hasonlóképpen ügyeljen arra is, hogy csak az ő rendeletére szolgáltatassanak ki, ami által meg fognak akadályoztatni a visszaélések a fogyasztásban.

* Az eredetiben a név hiányzik.

Egyébiránt önök nem fognak nehézségekre akadni a követendő eljárás tekintetében, ha alkalmazkodnak azon általános utasításokhoz, amelyek a sürgönyeimben foglaltak. Tisztelettel maradtam

Uraim,
legalázatosabb és legengedelmesebb szolgáljuk

De Sartine

Benyovszky báró és
Des Assises uraknak

Gyarmatok. Indiai hivatal.

Utasítások alakjában a múlt
és jövő magatartás tekintetében.

Versailles, július 17-én 1775.

A „Postillon” parancsnoka átadta az ön összes sürgönyeit, amelyek az Antongil-öbölben való megérkezésétől múlt évi szeptember 24-ig terjednek. A legbehatóbb figyelemmel olvastam az ön első nyolchavi műveleteinek részletes leírását, és megelégedéssel látom, hogy a kormány kedvező reményeket meríthet az ön kilátásaiból és legelső érintkezéseiből Madagaszkár lakósaival.

E fontos vállalat sikere csakugyan azon óvatos és békülékeny módoktól függ, amelyeket ön az ország bennszülötteivel szemben folyvást alkalmaz. Ők jóindulatúak, munkások, hajlandók kereskedelmi összeköttetésekre lépni velünk, és hozzánk csatlakozni; de a különböző kísérletek, amelyek eddigelé a szigeten tétettek és részint a bennszülöttek irányában elkövetett nagy erőszakosságok által tűntek ki, részint a kormánynak nagy költségeket okoztak, jelenleg arra kényszerítik önt, hogy elővigyázati intézkedéseit sokszorozza, megakadályozandó az áru-
lást és minden ellenséges fellépést a madagaszkáriak részéről, akik mint minden műveletlen nép, féltékenyek a szabadságukra. E szigetlakók mindenkor hajlandók lesznek egy állandó telep következményei miatt nyugtalanodni, ha nem részesíttetnek nyájas bánásmódban, vagy ha bármily megalázó különbség tétetik köztük és az európaiak közt. A kellemes és előnyös kereskedés kísértése talán kezdetben elcsábíthatta őket, de attól lehet tartani, hogy féltékenyekké lehetnek azon előnyökre, amelyeket nekünk magasabb ismeretünk és nagyobb hatalmunk nyújthatnak felettük; ennélfogva ön nem lehet eléggé óvatos azon modor tekintetében, amellyel velük bánik.

E megfontolások mindenkor tekintetbe vétettek ama hasznossági célok mérlegelésénél, amelyek a kormányt arra indították, hogy az ön gondjaira bízva e tényleg még jelentékeny támogatást igényelhető

vállalatot; de Őfelsége elhatározta, hogy szándékainak közlését el fogja halasztani az év végeig. Egyidejűleg útnak indítom a „Sirène” nevű korvettet, amely önnek a legelső szállítmányt fogja vinni egészségügyi személyzetből, munkásokból, pénzből, s ezenfelül annyi élelmiszert és árucikket, amennyit a hajó tonnateherképessége megbír. Ennélfogva csak a legszükségesebbekre szorítkoztam mindaddig, míg bővebben belebocsátkozhatom e tárgyba és kiterjeszkedhetem az ily természetű telep által igényelt szolgálat összes ágaira; ekkor aztán útnak fogom indítani az újoncokat, akiknek toborzását már elrendeltem, nagyobb mennyiségű élelmiszerekkel és árucikkokkal együtt, amelyeket ön a sürgönyeiben kért, és amely utóbbiakra jövőben kimerítőbben fogok válaszolni.

Midőn Őfelsége elhatározta a „Sirène” nevű korvett felszereltetését, és jóváhagyta, hogy egy lelkészt, két seborvost, néhány katonát és munkást küldjek önnek, ezáltal clégséges tanújelét adta azon óhajtatásának, hogy ön ezentúl is teljes figyelmét a madagaszkári telepre és alattvalói életének kímélésére fordítsa, és ezáltal képes legyen sikerrel alkalmazhatni a szükségesség segélyt azoknál, akik még mindig érzik az égalj egészségtelen voltának hatását, amely addig az ön népére oly végzetes volt. Türelmetlenül várom a folyó évről szóló jelentést, és folyvást attól félek, hogy a kedvezőtlen évszak elpusztította az ön embereinek legnagyobb részét, kényszerítette önt elhagyni az Antongil-öbölt és embereivel együtt visszavonulni arra a helyre, amelyet sürgönyeiben az „egészség mezejének” nevez. Mindazonáltal meg vagyok győződve afelől, hogy ön mindent el fog követni ami hatalmában áll, a szigeten és a partokon alapított állomások megtartására. Emellett felhívom önt, hogy szilárdul és állhatatosan folytassa vállalatát, tekintet nélkül az akadályokra és kellemetlenségekre, amelyeket tapasztalnia kellett, és amelyek minden zsenge telepítvénynél szükségképpen előfordulnak. Minél terhesebb az ön helyzete, annál kevésbé fogom azt szem elől téveszteni; számolhat gondoskodásomra és Őfelsége jóindulatára ön irányában. Őfelsége felhatalmazott engem, hogy önt erről biztosítsam és megbízott, hogy önt rendíthetlen buzgalomra serkentsem. Mindazonáltal Őfelsége rosszallja, hogy ön madagaszkári rabszolgákat küldött a Jóremény-fokára. Azt ajánlja önnek, hogy legyen óvatosabb a műveleteire, különösen tekintettel az Isle de France-on létező gyarmatra, amellyel önnek elsősorban kellene kereskedést folytatni, Őfelsége minden más gyarmata és főleg minden idegen gyarmat előtt, úgy hogy az ön összes intézkedései Őfelsége szolgálatának javára legyenek irányozva. Nem ajánlhatom önnek eléggé a legnagyobb takarékoságot a kiadásaiban, valamint azt sem, hogy Des Assises úrnak megadja mindazon felvilágosításokat, amelyek a megérkezése előtt teljesített

kiadások számontartására szükségesek, továbbá, hogy teljesen rábízza a pénzügyek kezelését és a „Siréne” nevű korvetten elküldött tízezer piaszterral való intézkedést, szóval, hogy azt a tiszteletet és gyöngédséget tanúsítsa irányában, amely az Őfelsége szolgálatának javára annyira lényeges jó egyetértés és összhangzás fenntartására múlhatlanul szükséges. Őszinte tisztelettel maradtam

Uram
legengedelmesebb szolgálja

De Sartine

Ui. A gróf saját kezeírása

Vettem november 1-jén kelt levelét. Mihelyt az önhöz küldött két seb orvos megérkezik, azokat, akiket Maillart úr bocsátott a rendelkezésére, visszaküldheti az Isle de France-ra, ha úgy találja, hogy a Franciaországból érkezettek jártasabbak ama dolgokban, amelyekben őket használhatja. Az ön többi ügyei iránt haladéktalanul intézkedni fogok, de nem ajánlhatom önnek eléggé, hogy a számadásai rendszeresen vezessenek, a legnagyobb takarékoság tartassék szem előtt, és hogy ön jó viszonyban éljen a biztossal. Nem szólok semmit Őfelsége alattvalói életének kíméléséről, mivel önnek át kell hatva lennie e dolog fontosságától, és mivel ez önnek nagyobb érdekében áll, mint bárkinek.

Gyarmatok. Indiai hivatal.
Több tiszt és idősb és ifjabb
Marin urak halála ügyében.

Versailles, július 23-án 1775.

Uraim!

Vettem 1774 szeptember 20-án kelt levelét, amelyből a legélénkebb sajnálattal értesültem ama jelentékeny veszteségekről, amelyeket ön tisztjeinek kimúlása által szenvedett. Alezredese, Marin úr elvesztése legérzékenyebben megszorított, úgy azon jó hírneve miatt, amelyet Kanadában szerzett magának, valamint azért is, mert az elhunyt, önnel együtt, nagyban előmozdíthatta volna a madagaszkári telep sikerét. Noha belátom e tiszt gyors helyettesítésének szükségét, nem akartam a választásomat elhamarkodni, mivel igen fontos dolog, hogy az, aki hivatva lesz önt a munkáiban támogatni és azokat önnel megosztani, bírjon az ily fontos állásban megkívántató tehetségekkel. Csak az év végén fogok önnek egy alezredest küldhetni, de előre is megígérem, hogy a legnagyobb figyelmet fogom arra fordítani, hogy oly egyént küldhessek önnek, aki képes legyen utánozni a példát, amelyet ön fog neki adni bátorság és állhatatosság tekintetében.

1774. évi szeptember 18-án kelt levelét, amelyben ön egyéneket javasol kineveztetni a megüresült állomásokra, szintén kezeghez kaptam. A fentebb kijelölt időre halasztom az új tisztikar megalakítását is, amelyben mindazonáltal nem lesz lehetséges alkalmazni mindazokat, akiket ön javaslatba hozott; és nem csupán azért, mert számos rendelkezési állapotban levő tisztünk van, akiknek elsősorban való alkalmazását a méltányosság követeli, hanem azért is, mert az előléptetés, amelyet ön több önkénytesére nézve javasol, nagyon is gyors volna. Mindamellettt javaslatait a körülmények és a fennálló elvek által megengedett figyelembe fogom venni. Őszinte tisztelettel vagyok

Uram,
legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálja

De Sartine

Gyarmatok. Indiai hivatal.
18-ik szám.

Versailles, március 30-án 1777.

Uram,

Megkaptam 1776. évi június 2-án 4. sz. a. kelt válaszát 1775. évi július 17-én kelt levelemre. Afelett való aggodalmaim, hogy ön kénytelen lesz elhagyni az Antongil-öbölt, szerencsésen eloszlottak, ellenkezőleg úgy látom, hogy ön, újabb hódításai következtében az állomások számát szaporította. Noha kísérleteit eddig mindenkor siker koronázta, mégis sokkal nagyobb meglepégedéssel hallanám, hogy ön a szelidség és rábeszélés eszközeivel iparkodik meghódítani a bennszülötteket; a hadi műveletek kimerítik a csapatokat, nagy költségeket okoznak, és néha szerencsétlen következményeket vonhatnak maguk után. Másfelől azt is tudom, hogy az események nem voltak mindig az ön hatalmában, de a levélben elbeszélt részletekből örömmel láttam, hogy hadi expedíciói véget értek, és okom van hinni, hogy ön ezentúl kizárólag a béke fenntartásának és a parancsai alatt álló nép civilizálásának fogja szentelni munkásságát. Az ön missziójának főcélja a földművelés és a kereskedés levén, be kell látnia, hogy a bennszülöttek szorgalma nélkül egyik se virágozhatik fel. Figyelmüket e tárgyakra fordítandó, szükséges, hogy ön a háború viszontagságait önmagára nézve is elkerülvén, megértesse velük, mennyivel nagyobb előnyöket biztosít a szilárd és tartós egység, mint az olyan viszony, amelyben az egyik a másikat rab-szolgájává teszi. Őszinte tisztelettel vagyok

Uram,
legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálja

De Sartine

Gyarmatok. Indiai hivatal.
19-dik szám.

Versailles, március 30-án 1777.

Uram!

1776. évi ápril 10-én és 24-én írt levelei megérkeztek. Az előbbihez mellékelve találok azon beszédet, amelyet ön a tisztikara egyik gyűlésén tartott, az utóbbihoz pedig a manifesztumot és a hadizenetet, amelyet ön célszerűnek tartott közzétenni a . . . * ellen. Az ön helyzete akkoriban nagyon válságos volt. Látom, hogy csak csekély számú csapatokat állíthatott ki az ellenség sokasága ellen, és sajnálkozással értesültem, hogy a „Sirène” által küldött segély akkor még nem érkezett meg. Noha ama hajó még nem vitt újoncokat, mindazonáltal a küldött pénz és a sürgönyeim eloszlatták volna az ön aggodalmait. A politika, amelyet ön ezen alkalommal követett, valamint azon elhatározása, hogy inkább eléje megy az ellenségnek, hogysem azt a védelmi vonala mögött bevárja, okosságának és bátorságának egyaránt becsületére válik. Különösen kifejezést kell adnom azon örömömnök, amelyet az ön előnyomulásának és haditervének leírása okozott, és azon még nagyobb örömömnök, amelyet műveleteinek sikere felett éreztem. Őszinte tisztelettel vagyok

Uram

legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája

De Sartine

Benyovszky báró úrnak

Gyarmatok. Indiai hivatal.
20-dik szám.

Versailles, ápril 6-án 1777.

Uram!

1776. január 1-jén kelt leveléből örömmel értesülök arról, hogy ön szerencsésen megmenekült a madagaszkári égalj rossz befolyásától, és hogy lábadozó állapotánál fogva oly helyzetbe jutott, amelyben bővebb jelentést tehet nekem műveleteiről ama tudósításoknál, amelyeket De Boines úrnak küldött Saunier úr által.

Ófelsége értesítetvén azon intézkedésekről, amelyeket ön a louisbourg-i telepet fenyegető liga felosztatására tett, meglegedve látszott lenni önnek ez alkalommal tanúsított buzgalmával. Ez a szövetkezés azt tanúsítja, hogy ön talán nagyon is megbízott némely törzsfőnökök békés hangulatában, akiket a kormány barátainak tartott. E törzs-

* Az angol kiadásban e szó hiányzik.

főnökök, akik nem minden aggodalom nélkül szemlélik országukban egy telep alapítására irányzott törekvéseinket, minden üzelmet el fognak követni a maguk részéről, hogy minket a szigetről elűzzenek. Önnek ennél fogva folyvást résen kell állnia hitegetéseik ellen, és gyanakodnia kell még azokra is, akik legőszintébben látszanak önhöz ragaszkodni, és nem lesz szabad fenntartania olyan állomást, amelyet nem volna képes megvédelmezni váratlan támadások elől, mert az ilyenektől még soká lehet tartanunk. Az ön missziójának célja kevésbé ez, hogy kiterjeszkedjék Madagaszkár szigetén, mint az, hogy ott magát fenntartsa. Mihelyt ön egyszer erősen megfészkelte magát az Antongil-öbölben létező állomáson, remélem, hogy a szomszédbeli lakosság, amelyet kezdetben a kereskedelem édesgetett oda, tapasztalni fogja törvényeink szelídségét, és önkényt alávetendi magát ama kormánynak, amelynek fölényéről meggyőződött, és amelynek előnyeit megkívánja.

Ez az egyetlen módszer, amelynek alkalmazását Őfelsége megengedi, minden más módtól, amely pusztítást eredményez, irtózik a király jószívúsége; később bevárni a madagaszkári nép önkényes meghódolását, semhogy azt fegyverrel csikarja ki, és nem is helyesli az ön által viselt háborúkat, kivéven amennyiben ön képes lesz azokat előtte igazolni a jogos önvédelem szükségének szempontjából. Felhívom önt ennél fogva, uram, hogy ne tévessze szem elől ezen elveket és kijelentem önnek, hogy sokkal nagyobb meglepéssel fogom olvasni egy szilárd békeszerződésről, mint egy fényes hódításról szóló jelentését. A türelmetlenség, amelynek ön az ígért segélyre vonatkozólag kifejezést ad, nagyon természetes, de a király, mielőtt a segély elküldését megengedné, ismerni akarja az Antongil-öbölben létező telep jelenlegi állapotát és az abból biztosan várható előnyöket — főleg pedig tudni akarja, mennyiben lehetséges a telepet megalkotni háború és az alattvalói életének nagyon is nyilvánvaló kockázatata nélkül. De Bellecombe és Chevreau urak küldetésének ez a célja és én napról napra várom jelentéseiket, hogy Őfelségének javaslatot tehessek akár a telep hathatós támogatása, akár pedig az ön művének teljes abban hagyatása iránt.

Nem tagadom, hogy a betegségek, amelyek az ön által a megtelepedésre kiválasztott helyen uralkodnak és az ön emberei közül oly sokat elpusztítottak, a legnagyobb aggodalmakat támasztották bennem, és nem vagyok teljesen megelégedve azzal, amit ön e betegségek kiirtására tett. A mocsarak betemetése kétségkívül nagyon bölcs óvintézkedés, de a sikere nem csalhatatlan, és a legjobb esetben is csak csekély mértékben csökkentheti az égélj rossz befolyását, ha ez az oka a betegségeknek. E kérdés, amelyre nézve nem kaptam kellő felvilágosítást, még felderítendő lesz, mert noha igaz, hogy az utóbbi években a vesz-

teségek csekélyebbek voltak, ez az eredmény talán nem annak tulajdonítandó, hogy az Antongil-öböl levegője tisztábbá lett, hanem annak, hogy kevésbé gyakorol ártalmas befolyást azon emberekre, akik hozzászoktak. Az újonnan érkezettek egészségi viszonyai lesznek ez irányban a mérvadók, és ezen az alapon fog az ön műveleteinek hatása, tüzetes kiszámítások segítségével megállapíthatni.

Sajnálattal értesültem, uram, az ön civódásairól az Isle de France kormányával, és a király is nagy meglepédeltségét fejezte ki ez irányban. E civódások nem csupán károsak voltak Őfelsége szolgálatára nézve, hanem alkalmat is szolgáltatottak önnek kellőleg nem mérlegelt és meg nem gondolt levelek írására. Nem homályos mendemondák alapján kellene önnek megfítnie De Ternay és Maillart urak érzelmeit. Ha oka volt a panasza ellenük, biztos lehetett volna afelől, hogy engem elfogulatlanak és hajlandónak fog találni arra, hogy önnek igazságot szolgáltatassak; ezenfelül az ön érvei, amennyiben alaposak volnának, semmit se vesztek volna erejükből, ha kevésbé keserű hangon adták elő, ennél fogva nem kellett volna szem elől téveszteni azon udvariasságot, amellyel magasállású emberek egymásnak tartoznak, és amely nem tehető félre anélkül, hogy jogos okot ne adjon a rosszallásra. E megjegyzést szükségesnek tartottam megtenni azért, hogy ön jövőre a nézetcimnek megfelelőbb módon viselhesse magát, és minden titkos haragot a keblébe zárva iparkodhassék nem tenni és nem írni egyebet, mint amivel megnyerheti a kormányzók vonzalmát, akikkel levelezésben áll, és előmozdíthatja a király szándékainak megvalósítását azon állásban, amelyet Őfelségének méltóztatott önre bízni. Őszinte tisztelettel vagyok stb.

De Sartine

Benyovszky báró úrnak.

Indiai hivatal.
21. szám.

A kéziratban keltezés nélkül.

Uram!

Megkaptam 1776. június 2-ről keltezett levelét. Aggodalmait, amelyeket Őfelsége hajója, a „Sirène” tekintetében kifejezett, szerencsétlenségre nagyon is alaposak voltak. Azóta értesülnie kellett a hajó — és ami még szomorúbb, a legénysége nagy részének elvesztéről. Ami a tárgyakat és a pénzt illeti, amelyeket önnek ezen alkalmatossággal küldtem, Maillart úr gondoskodott azoknak pótlásáról, és De Bellecombe és Chevreau urak módot nyújtottak a telep közvetlen szükségeinek fedezésére. Remélem ennél fogva, hogy az ön kezéhez érkezett segély képessé teendő önt a telep fenntartására addig is, míg értesíthetem önt

Őfelsége elhatározásáról, az ön végső műveleteit illetőleg, amennyiben azoknak végrehajtása szándékoltnék. A bizonytalanság, amely ezen irányban uralkodik, arra kényszerít engem, hogy csak rövid feleletekre szorítkozzam, de mihelyt megkapom Őfelsége végleges parancsait, ha szándéka lesz az Antongil-öbölben létező telepet fenntartani, teljesen kimerítő utasításokat fogok önnek küldeni a számadások vezetésének módja iránt, amely az ön levelének főtárgyát képezi, és küldeni fogok önnek olyan egyéneket is, amelyenekre véleményem szerint bizonyos szükség van oly célból, hogy a szolgálat e lényeges ága el ne hanyagoltassék, sőt változatlanul szabatosan és rendszeresen vezetessék. Egyszermind ajánlom önnek, hogy tüzetes számadást vezessen kiadásairól; örködjék Őfelsége tulajdonának megőrzése felett, ne engedje, hogy ezzel az ön beleegyezése nélkül bárki is intézkedjék, és eszerint képes legyen előttem igazolni a hova fordítást, én pedig megítélhessem, vajon szigorúan szem előtt tartatott-e az általam elrendelt takarékoság.

Levelével együtt megkaptam az abban említett emlékiratát is az Antongil-öbölben uralkodó lázbetegségek felől, de a tinta, amelyet ön használt, oly rossz volt, hogy az írás csaknem teljesen elenyészett és olvashatatlaná vált, ennél fogva kérem küldje el a másolatát a legelső alkalommal.

Örömmel olvastam elém terjesztett megjegyzéseit a madagaszkári gyarmatról. Osztom abbéli véleményét, hogy a rabszolgakereskedés a telep romlását okozná, és hogy az összes figyelemnek a kereskedelemre és földművelésre kell irányulnia. Ezen igazságoknak máris kifejezést adtam De Bellecombe és Chevreau uraknak átadott magánutasításaimban, s így önnek nem lesz nehéz ezen urakat rábírní, hogy az elveit helyeseljék, amelyek az enyimektől nem különböznek. Az európaiakat illetőleg se nagyon különbözik az én véleményem az önétől, de e kérdés nem dönthető el mindaddig, míg önt határozottan nem értesíthetem arról, hogy Őfelsége gyarmatot szándékozik létesíteni Madagaszkáron. Őszinte tisztelettel maradok

Uram,

legalázatosabb és legengedelmeőbb szolgája

De Sartine

Benyovszky báró úrnak.

. Az angol kéziratban közvetlenül e levelezések után következnek az *Eskü-okmány* másolata a jelenvolt törzsfőnökök neveivel, valamint a *Meghatalmazás* másolata. E másolatok, egyes megváltoztatott szók és a keltezés kivételével megegyeznek a jelen kötet 249-ik és 260-ik lapjain közöltekkel. Az utóbbi függelék másolatában az eskü-okmány 1776. évi október 1-ről és a meghatalmazás 1781. évi október 3-ról van keltezve. Nem kísérlem meg elhatározni, vajon a kelteések és az emlékiratban előfordulók közt létező különbség szándékosan avagy tévedésen alapul-e, de nem látszott szükségesnek, hogy az említett okmányok itt újból kinyomassanak.

BENYOVSZKY MÓRIC GRÓF NYILATKOZATA

Benyovszky Móric gróf, születésénél fogva magyar mágnás, akinek szerencséje van az ide mellékelt ajánlatokat Ő brit felsége elé terjeszteni, 1772-ik évben megbízott néhai XV. Lajos Őfelsége által, Madagaszkár szigetén egy telepet alapítani, és parancsot kapott az ország bennszülötteivel kereskedelmi és barátsági szerződéseket kötni. E küldetésében öt évig járt el, és miután azt befejezte volna, jelentést tett a versailles-i udvarnak a sikerről; de a francia minisztérium e kereskedelmi és barátsági szerződéseket az ország főnökei és népe feltétlen meghódolására óhajtván átváltoztatni, rendeleteket küldött Benyovszky grófnak aziránt, hogy a megállapított rendszert megváltoztassa, és korlátlan főhatóságot alapítson, ami nem volna végrehajtható az ország bennszülötteivel kötött eredeti szerződések megszegése nélkül. Benyovszky gróf ennél fogva illőnek tartotta, lemondását benyújtani az udvarnál amely azonnal kiküldte De Bellecombe és Chevreau urakat királyi, biztosi és felügyelői minőségben Benyovszky gróf magaviseletének megvizsgálására, amely az eredeti utasítások által teljesen igazoltnak találtatott, és a király biztosi nem tagadhatták meg tőle az igazolási okirat kiszolgáltatását. Mihelyt ezt megkapta, azonnal letette parancsnoki és főkormányzói állását, és végleg kilépett Franciaország szolgálatából. Madagaszkár törzsfőnökei és népe értesülvén a Benyovszky grófon ejtett sérelemről, és hálájukat tanúsítani óhajtván irányában, egybegyülekeztek, és ráruházták a nemzet legfőbb bírójának, vagyis legfőbb főnökének méltóságát. E címmel felruházttván, jogot és hatalmat nyert, Európában alkudozásokat megindítani, kereskedelmi, érdek- vagy barátsági viszonyok létrehozására, amelyek Madagaszkár lakosainak polgárisodását sietthetik. Benyovszky gróf e megbízatással visszatért Európába, ahol heves üldöztetést kellett tapasztalnia a francia minisztérium részéről. Ennek elkerülése végett Őfelsége a császár szolgálatába lépett, e fejedelemtől remélvén megnyerni ama támogatást, amelyre Madagaszkáron szüksége volt. De csakhamar értesülvén, hogy Ő császári felségének érdekei nem kedveznek megbízatása teljesítésének, szabály szerint kilépett a császári szolgálatból, és két évig fáradozott, hogy megbízatásában eljárhasson. E célból van szerencséje Ő brit felsége elé terjeszteni az idemellékelt ajánlatokat. Boldogsága teljes lesz, ha sikerülend irántuk Őfelségét érdekelni, és ha megnyerheti ama támogatást, amelyre szüksége van, hogy teljesíthesse egy szeretetreméltó és derék nemzet kívánságát, amely feltétlen bizalmával ajándékozta meg őt.

MÓRIC GRÓFNAK
Ő BRIT FELSÉGE MINISZTERIUMÁHOZ
INTÉZETT
AJÁNLATAI

BEMUTATANDÓK LONDONBAN 1783. ÉVI DECEMBER 25-ÉN

Benyovszky gróf, birtokában levén a madagaszkári törzsfőnökök és nép teljhatalmazásának és beleegyezésének, akik őt a nemzet legfőbb bírójául megválasztották, továbbá meg levén győződve azon előnyökről, amelyeket Ő brit felsége érdekeinek, a királysága kereskedelmének kiterjesztése és különösen a madagaszkári nemzet polgárosítása biztosítana azon esetre, ha kereskedelmi érdek hozatnék létre Ő brit felsége alattvalói és Madagaszkár sziget lakosai közt, *felajánlja* és előterjeszti nevezett Ő brit felségének, hogy elismerteti Őt e terjedelmes és nagy sziget Szuzerenjének, a belső polgári és politikai kormányzat és egyéb polgárisodási intézmények, mint állami rendőrség, földművelés és kereskedelem, függetlenek maradván. Madagaszkár törzsfőnökei és lakosai, csupán Őfelsége hűbéreseinek minőségében kötelezik magukat:

I.

Hogy Őfelségének Indiában viselendő bármily háború esetén öt-ezer fegyveres harcost bocsátanak rendelkezésére, a saját tisztjeik vezetése és parancsnoksága alatt, akik minden tekintetben alá lesznek vetve Őfelsége hadereje főparancsnokának azon egész idő alatt, míg a szigetről távol leendenek és Őfelsége ellenségei ellen harcolnak.

II.

Hasonlóképpen kötelezik magukat Őfelsége hajóhadait élelmiszerekkel ellátni és ha kívántatnék, kétezer tengerészből álló jutulékot kiállítani, az Őfelsége hajóin való szolgálattételre, Indiában.

III.

Kötelezik magukat, hogy csakis oly európai árucikkeket fognak az országba bevinni, amelyeket Angolország termel vagy gyárt. Miután Madagaszkár lakossága három millió lélekre rúg, ezeknek fogyasztása szükségképpen növelni fogja a kereskedelem előnyeit Angolország javára.

IV.

Madagaszkár törzsfőnökei és népe hűbéri hódolatuk elismeréséül kötelezik magukat évenként bizonyos meghatározandó összeget fizetni

Őfelsége fiai közül valamelyik királyi herceg évi járadékául; ezen javadalmazás azonban nem fizettethetik a szerződés aláírásától számítandó negyedik év előtt. Ezen előnyök fejében Benyovszky gróf a madagaszkári egyesült törzsfőnökök és nép nevében a következőket kívánja:

1-ször. Őfelsége kultámadás esetén fegyvereket, hajózási kellékeket és hadiszereket engedélyezzen, Madagaszkár hadereje minden más tekintetben elegendő levén ahhoz, hogy bármily ellenséget visszaűzzön a partokról.

2-szor. Őfelsége összes kikötőiben szabad hajóraszállást engedjen meg mindazon idegeneknek (a franciák kivételével), akik Madagaszkárra akarnak utazni oly célból, hogy e szigeten megtelepedjenek. Ami a francia alattvalókat illeti, ezek be nem fogadtathatnak a nemzet képviselőinek beleegyezése nélkül.

3-szor. Őfelsége engedélyezzen Benyovszky grófnak egy hajót négyszázötven tonna tcherképcességgel, egy másikat kétszázötvennel és egy harmadikat egyszázötvennel, hadiszerekkel, kellékekkel és árucikkekkel együtt, ötvenezer font sterling értékben. Ezen összeg Madagaszkár sziget számlájára fog íratni, a kormányzáság ezen összeg után kamatokat fog fizetni négy évig, s ezen idő lejártával az egész összeg vissza fog fizettetni Őfelségének. E feltételek alatt Benyovszky gróf kötelezi magát a fentebbi mindkét irányú cikkek értelmében kieszközölni a meghódolást és csupán Őfelsége tetszésétől fog függni, hogy kinevezzen és Benyovszky gróffal elküldjön egy vagy több biztost Madagaszkárra a végleges szerződés megkötése céljából.

Kelt Londonban, a fennírt évben, hónapban és napon.

. Ezen okirat másolata alá a gróf sajátkezűleg a következő sorokat írta, francia nyelven:

Jegyzet. De Magellan úr a saját műheztartása végett értesítettik, hogy ezentúl a szuverénység minden eszméje teljesen mellőzendő, és hogy jövőre csupán szövetségi, érdek- és kereskedelmi szerződések megkötésére kell törekedni. Egyedül e célból adtuk át neki a jelen okmányokat.

„Kelt Londonban, 1784. évi március 24-én.

Aláírva:

Méric Agoston, ampanszakabé”

Az eredeti angol kiadás vége

JÓKAI MÓR UTÓSZAVA GRÓF BENYOVSZKY
MÓRIC EMLÉKIRATAINAK ÉS ÚTLEÍRÁSAI-
NAK MÁSODIK KÖTETÉHEZ

E kötetben veszi az olvasó gróf *Benyovszky Móric* „Emlékiratainak és Útleírásainak” befejezését, mindazon függelékekkel úm. jegyzőkönyvekkel, nyilatkozatokkal, elmélekedésekkel, tervezetekkel, levelezésekkel stb. együtt, amelyek az 1790-ki angol kiadásban közzétették. Miután gróf *Benyovszky* iratai francia nyelven, amelyen azok eredetileg írtak, sohase kerültek napvilágra, eddig az említett és két nagy negyedrétű kötetben megjelent angol kiadás képezte alapját mindannak, amit a nagyközönség e rendkívüli ember felől tudott, részint az úgynevezett *Konversations- és életrajzi Lexikonokból*, részint két vagy három német munkából, amelyek azonban csak kivonatai és pedig gyarló kivonatai az „Emlékiratok és Útleírások” angol kiadásának, részint külföldi vagy magyar regényekből, színművekből, verses művekből stb. Sőt a *Benyovszkyra* vonatkozó adatokat az összes utazási művek, *Szibéria*, *Madagaszkár leírása*, történelme stb. szintén csupán az általunk lefordított ezen angol kiadásból merítették eddig és merítik jelenleg is, amennyire legaiább mink tapasztaltuk.

A jelen magyar kiadás tartalmazza az említett 1790-ki angol kiadás teljes szövegét, minden kihagyás nélkül, csakhogy amannál gazdagabbá és főleg értékesebbé lett gróf *Benyovszky Móric* következő levelei által, amelyeket első madagaszkári útja előtt, továbbá első és második madagaszkári expedíciója közt írt öccsének, *Benyovszky Emánuelnek*, továbbá a szintén itt közölt *Duc D'Aiguillon*-, *De Sartine*- és *Magellan*-féle levelek által. E levelek, amelyeket *Benyovszky Emánuel* unokája, gróf *Benyovszky Sándor* úr szívességéből közlünk, még eddig sehol se jelentek meg nyomtatásban és rendkívül érdekes világot vetnek a kalandos életű magyar főnemes jellemére, beléletére, kedélyére és főleg ama hű ragaszkodásra, amellyel egyfelől neje, másfelől testvéröccse iránt viseltetett. E levelek sokat megmagyaráznak, ami eddig homályos volt e rejtélyes történelmi alak életében, noha gróf *Benyovszky Móric* pályájának számos mozzanatát és egyéniségének több oldalát még most is homály borítja.

Tudtunkkal e levelek képezik tehát az egyetlen, eddig nyomtatásban

megjelent újabb adalékokat Benyovszky életéhez, mert, mint említők, minden, ami felőle eddig közöltetett, csak az angol kiadásból vette eredetét, kivéven talán *Gvadányi* rövid megjegyzéseit a Rontó Pál-hoz írt bevezetésben.

E homály eloszttása lesz az „Életrajz” második kötetének feladata. Nagy és hosszas munkát, beható kutatásokat igénylő feladat, amelyet azonban mégis szerencsésen megoldhatni reménylünk. Az „Életrajz” e második, befejező kötetének írója kénytelen lesz gróf Benyovszky Móric életének főleg azon időszakait fürkészni, amelyekre nézve „Emlékirataiban és Útleírásaiban” nem találunk támaszpontokat. Ezen időszakok az első és második madagaszkári expedíció közt levő éveket és Benyovszkynak ezen évek alatt a madagaszkári dolgokra vonatkozó tevékenységét foglalják magukban. Az erre nézve teendő nyomozásoknak több helyen kell megindulniok úm. Párizsban, Bécsben és Londonban, és ki kell terjeszkedniök a nyilvános és titkos, úgy családi levéltárak ama forrásaira, amelyek eddig hozzáférhetlenek voltak vagy fel nem használtattak; természetes ennél fogva, hogy e feladat megoldása hosszabb időt fog igénybe venni, mert alapos, kimerítő és okmányokkal igazolt munkát akarunk a közönségnek nyújtani, úgy levén meggyőződve, hogy ezzel tartozunk gróf Benyovszky Móric emlékének, amelynek annál tisztább fényben kell ragyognia, mivel e magyar főúr, a francia írók szerint is, szabadságszerető, széles látkörű, nagyratörő terveivel sohasem a saját egyéni érdekeit, hanem mindenkor a civilizáció és az emberiség egyetemes nagy érdekeit igyekezett szolgálni.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

Az 1888—1891. évi kiadás illusztrációiból

- I. Benyovszky Móric verbói szülőháza
- II. Tobolszk, Szibéria fővárosa. A magaslaton a kormányzó székhelye
- III. Benyovszky Móric térképvázlatai
- IV. A Szent Péter és Pál hajó, melyet Benyovszky Kamcsatkában kézrekerített. Csatározás Formoza sziget bennszülöttei ellen
- V. Benyovszky és kísérete, midőn 1771. július 31-én az Uzilpatchar-öbölben meglátogatja Ulikamhy királyt
- VI. Madagaszkári kígyóvadászat
- VII. Madagaszkári bennszülöttck
- VIII. A madagaszkári Louisbourg térképe

TARTALOMJEGYZÉK

Az angol kiadó előszava	5
Életirat gróf Benyovszky Móric saját feljegyzései alapján	15
Gróf Benyovszky Móric sajátkezűleg írt emlékiratai	41
Gróf Benyovszky Móric emlékiratainak folytatása — Kamcsatka félszigettől Kantonig Kínába	155
Emlékirat a Madagaszkári expedícióról	261
Okmányok, amelyekre hivatkozás történt az Emlékiratokban	371
Jókai Mór utószava gróf Benyovszky Móric emlékiratainak és útleírásainak második kötetéhez	435
A képmelléletekről	437

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✱

A szerkesztésért felelős
PÁSZTOR JÓZSEF

Műszaki szerkesztő
VIDOSA LÁSZLÓ

A kötésterv
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

✱

A kézirat beérkezett: 1956. X. 15.
Példányszám: 6 500
Terjedelem: 22 (A/5) ív + 8 old. melléklet

AK 184 k 6771

✱

Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

